

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA

ÚJ FOLYAM

1925. CYKLUS

NOVELLA- ÉS REGÉNYIRODALMUNK
A SZABADSÁGHARCIG

ÍRTA

SZINNYEI FERENC

ELSŐ KÖTET

AZ 1925-IK ÉVI ILLETMÉNY

NOVELLA-
ÉS REGÉNYIRODALMUNK
A SZABADSÁGHARCIG

NOVELLA-
ÉS REGÉNYIRODALMUNK
A SZABADSÁGHARCIG

ÍRTA

SZINNYEI FERENC

I. KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1925

173246

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

BEVEZETÉS.

A XVIII. század végének és a XIX. század elejének novella- és regényirodalma. Fordítások. Kármán, Dugonics, Verseghy munkái. Német lovagregények, kísértetes, érzékeny és tréfás történetek fordításai és magyarításai. *Miklós sógor. Orithia. Palugyay története. Vitéz Kálnoki Mórítz.* Dobai György elbeszélései. *A jegyesek Carthagóban.* Gaal György: *A tudós palótz.* Verseghy: *Kolomposi Szarvas Gergely.* Kisfaludy Sándor és Vitkovics Mihály levélregényei. Általános bevezető megjegyzések.

Novella- és regényirodalmunk 1818-ban kezdődik, amikor Fáy Andrásnak *A különös testamentom* című víg elbeszélése napvilágot lát, mely már nem fordítás vagy átdolgozás, hanem eredeti és a magyar életnek tükre.

Irodalmunk megújulásának korában, a XVIII. század utolsó három évtizedében semmi önálló próbálkozást nem látunk e téren, Bessenyei kéziratban maradt Tariménesén kívül.¹ Ez még a fordítások, átdolgozások, kompilációk korszaka.²

¹ Első kis regényét még németül írta s Kazinczy fordította magyarra. (Az amerikai Podotz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése. Kassa, 1776.) Kétes eredetiségű *Galant levelek* c. művecskéje (1771-ben németül írta s 1778-ban fordította magyarra) nem annyira elbeszélés, mint levelekben írt elmélkedés a szerelemről s különböző szerelmes-típusok bemutatása.

² L. Beöthy Zs.: *A magyar szépprózai elbeszélés.* Budapest, 1886/7. II. és Pintér Jenő: *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferenc haláláig.* Budapest, 1913. I. és II. 127., 243.

Kazinczy, Báróczi, Kónyi és a többiek, a francia írók közül Calprenèdet, Marmontelt, Fénelont, d'Arnaudt, Barclayt és Voltairt, a németek közül pedig Gessnert, Gellertt, Hallert, Duscht, Spiess, Millert, Veit Webert fordították. Más irodalmak termékeit alig látjuk fordításaik között.

Mészáros Ignác híres *Kártigám*-ja (1772), Barczafalvi Szabó *Szigvárt*-ja (1787) s Kazinczy *Bácsmegyei*-je (1789) fordítások. Kármán József hiába bizonyítgatja *Uránia*-jában, hogy csak «eredeti munkák gyarapítják a tudományokat, csinosítják a nemzetet és emelik fel a nagy nemzetek ragyogó sorába», sokat és méltán dicsért elbeszélésében, a *Fanni hagyományai*-ban (1794) csak igen sikerült, sok tekintetben önálló Werther-utánzatot adott.

Dugonics bámult és magasztalt *Etelká*-ja (1788) és többi regényei: *Az arany pereczek* (1790) s *A szerecsenek* (1799), melyeknek eredetiségében sokáig senki sem kételkedett, idegen forrásokból vannak kompilálva éppen úgy, mint a XIX. század elején megjelent *Jolánka* (1803) és *Cserei* (1808).

Mint látjuk, a XVIII. század irodalma nem végződik 1799-el, hanem folytatódik a XIX. században is. Szekér Joakim: *Magyar Robinson*-a (1808—1809) a XVIII. századbeli robinzonádok kései, bár ügyes utánzata.¹

Verseghy Ferenc regényei: *Gróf Kacsaifalvi László avagy a természetes ember* (1808), *Báró Külneki Gilméta kisasszony* és *Aranypataki György* (1808), *Almarék*

¹ A benne előforduló tömérdek történelmi, földrajzi és néprajzi részletet, melyekkel «oktatni» akart, idegen munkákból vette. Hogy meséje mennyire eredeti, azt csak a külföldi Robinson-regényekkel való tüzetes összevetés deríthetné ki.

erdélyi herceg (1807) s *Vak Béla a magyarok királya* (1812), noha fölötte állanak Dugonics regényeinek, éppen olyan fordítások és kompilációk, mint amazok.

Ezeket olvasta a magyar közönség a XIX. század elején, de volt más olvasnivalója is. Eggenberger könyv-árus 1829-iki könyvjegyzékében «mindenféle románok» címen 57 magyar munkát sorol fel, ami első pillanatra meglepőnek látszik, de csak a hozzá nem értő előtt, mert a szakember tudja, hogy a *Brend vitéz árnyéka*, *Farkasvölgyi Imre*, *Pokolkői Vendel*, *Vas Sziklai Fridolin* s a többi «román», német lovagregények, kísértetes, tündéres, érzékeny és tréfás történetek fordítása, vagy magyarítása.¹ Ma már többnyire eredetieiket is ismerjük: Korn, Bornschein, Gleich, Spiess, Vulpius s más rémregényírók, valamint névtelen utánczóik regényeit.²

¹ Balogh Sámuel (*Tud. Gyűjt.* 1824. IV. 70.) azt mondja a «lovancz és kísérteti történetekről», hogy «mi csak fordításokból ismerjük őket, egy eredeti darabot sem mutathatunk».

² A német lovagregények és kísértetes történetek fordításait György Lajos ismertette *Egy fejezet regényirodalmunk történetéből* c. értékes kis tanulmányában (*E. Phil. Közl.* 1913. 587. és kny.). Itt 44 munkát sorol fel. Ezeken kívül még a következőket olvasta a magyar közönség: Zarwotzay János: *Olly feleség milyen ritkán találta*. Veszprém, 1794. *Róbert Péter született ánglus élete*. Pozsony, Pest, 1797. (robinzonád). Nemes-Kéry Kis Imre: *Az erkölcsös feleség*. Bécs, 1798. *A szép Trézsi* ... 1800. Hely n. Miklós sógor. Kassa, 1802. *Róbert Péter* ... második utazása. Pozsony, Pest, 1802. *A bujdosó leánya*. Kassa, 1803. Peretsenyi Nagy László: *Orithia magyar amazon története*. Pozsony, Pest, 1804. *Hazenau* ... szerentsétlen utazásának ... előbeszélése. Pest, 1807. *Rozália*. Pest, 1807. (*Flóra*. II. k.) Folnesics: *Alvina* (Schilling regénye) Pest, 1807. Holosovszky Imre: *Lelemények*. Pest, 1808. U. az: *Rózika titkai*. Pest, 1808. U. az: *Amaz ország-szerte elhíresült néhány nevezetes Súsztér Liplinek élete* ... Pest, 1808. *Palotási Karolina kisasszony*

Egyik-másik eredetinek látszik, de bizonyára nem az.

Ilyen a *Miklós sógor* c. «budai történet» (Kassa, 1802), melynek tárgya egy vagyonos katonatisztnek küzdelme Nániért, kit anyja nem akar neki adni, de aki mégis az övé lesz. Kedves, ártatlan történetke, elég könnyen folyó stílusban, élénk párbeszédekben, helyenként jó humorral írva. Eredetinek abban az időben nagyon is jó, bizonyára csak fordítás.

Peretsenyi Nagy László (1771—1827) aradmegyei esküdt s nagytermékenységgű író *Orithia magyar amazon története* (Pozsony és Pest, 1804) c. elbeszélése roppantul naiv, kalandos történet, délibábosan etimologizáló jegyzetekkel, rémséges, sokszor érthetetlen nyelven írva. Egy félművelt és zavaros fejű ember fura tákolmánya. A *Tudományos Gyűjtemény* szerint «ízlés nélkül egybehalmozott nevetség» (1824, IV. 70.).

Ilosvay Sámuel (1775—1836) beregmegyei táblabíró névtelenül megjelent regénye : *Palugyay története, melly az ifjú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív*

története. Pest, 1808. *A szerelem természete.* Pest, 1808. (*Flóra*. IV. k. elbeszélések). Csery Péter : *Silvius és Valeria.* Pest, 1811. Antal. Pest, 1811. Pálffy Sámuel : *Erbia.* Pest, 1811. Holosovszky Imre : *Vitéz Kálnoki Mórítz.* Pest, 1812. Ajtay Sámuel : *Erkölcsmesítő való és költött történetek.* Pest, 1813. Rátz György : *Gróf Tankó Juliusnak különös történetei.* Szeged, 1813. *Etelred Angliország királyának történettyei.* Pest, 1814. *Két koszorus Delinke.* Pest, 1814. (két elbeszélés). *Valóságos mesterség úgy hazudni, hogy érdemes legyen kinyomtatni.* Pest, 1815. (br. de Manx kalandjai). *Százjas Péter urnak . . . történetei.* Pest, 1817. Csery Péter : *Auguszt és Károly.* Pest, 1818. U. az : *Verner.* Pest, 1819. Czövek István : *A gallyás rabszolga.* Pest, 1818. Sz. b. Váczy Sándor : *A szerentsés pusztá sziget.* Pest, 1821. Természetesen ez a felsorolás sem teljes. Az Erdélyi Múzeum IX. füzetében (1817) *Halottak beszélgetése* c. párbeszédesszátíra kigúnyolja az érzélgős rémgregényeket és Spiessszel s magyar utánzójával eliziumi táncot járát.

szerelmét foglalja magában (Pest, 1807). Mária és Zsigmond korában játszik. Andrást Gerliczey derék lovaggá neveli, ki egy lovagi tornán megszereti a szép Kriskát, de egy Fedorkó nevű előkelő ember, aki «a szabadéletű asszonyoknak ártalmas társaságában követett tilalmas életének bélyogát viselte fonnyadt testében», el akarja ütni kezéről. András a lengyel király udvarába megy szerencsét próbálni, hol Fedorkó egy Paláha nevű «fajtalan életű fiatal leányt» bérel fel, hogy csábítsa el Andrást. A csábítás nem sikerül, de Kriska mégis gyanakszik Andrássra, ki csak hosszas megpróbáltatások után nyerheti el a leány kezét.

A regény eredetinek látszik, sok magyar történelmi részlet van benne, néha egészen szárazan közbeszúrva, az alakok magyarok, nyelve sok helyt durván magyaros, mint a Dugonicsé («tüzes kő-ütötte Gerlyczeyje», «gaz ember vagy, tüzes kő-ütötte, semmire kellő fattya!», «kormos ördög pozdorjája») s a mese mégsem eredeti, hanem August Lafontaine: *Die Familie von Halden* c. regényéből (Berlin, 1800.) van összetákolva Palugyay és Hennig közt pl. sok a hasonlóság. Tormától, a vén lovásztól sokat tanul, mint a kis Hennig az öreg Hennigtől. Gerliczeyt éppen úgy az úton szedik fel, mint Haldenék Seiboldot, mindakettő kiváló, okos nevelő, ki bölcs tanácsokat osztogat. Emiliet szintén egy előkelő kéjenchez erőszakolják, s bátyja barátja a kéjencnek, Hlosvaynál a fiatal Bubek szintén Fedorkóval cimborál. Palugyaynak a rossz leánnyal való találkozása még a részletekben is teljesen egyezik Lafontaine regényének hasonló epizódjával (kertben találkoznak, a leány hazug mesével áztatja a naiv fiatalembert stb.). A fiatal Hennig is a fejedelmi udvarba kerül. Szóval a mese jelentékeny részét innen vette. A *Tudományos Gyűj-*

temény szerint (1818, IX. 67.) prof. Reviczky : Politia-jából (sajtóhiba Politica helyett) is sokat «lefordított» és «betoldozgatott». Ez az említett munka Reviczky József egyetemi tanár *Introductio ad politica regni Hungariae*-je (Buda, 1790).

Így készültek akkor az «eredeti románok».

Szintén gyanús eredetiségű Holosovszky (vagy Holosovszky) Imre (megh. 1829) sőtiszt *Vitéz Kálnoki Mórítz vagy a magyar huszárok a burgus háborúban* (Pest, 1812) c. regénye, melynek 1808-ban kelt előszavában azt mondja az író, hogy munkája «eredeti és költsönzetlen», «egy valódi magyar eset», melyet atyjától, Kálnoki kenyerespajtásától és másoktól hallott. A jórészt idegen földön játszó s idegen ízű történetet mégsem tarthatjuk eredetinek (a levélforma is gyanús), már csak ezért sem, mert Holosovszky többi munkái is fordítások. A *Lelemények* c. elbeszélésgyűjteményéről (Pest, 1808) pl. maga mondja előszavában, hogy a történeteknek csak «nevelő attyok». Többi munkáinak eredetieit György Lajos mutatta ki.

Dobai György kalandos, érzelgős és igen kezdetleges elbeszélései: *Élesdinek szerencsés eltévelyedése* (Pest, 1813), *László és Lajos, avagy a két ellenséges házok atyafiságba jövése* (u. o. 1813), *A két nagylelkű férfiak jegyese* (u. o. 1814) s folytatása ugyanabban a kötetben, *A felcserélt gyermek*, bizonyára szintén rossz német novellák fordításai. A *László és Lajos* előszavában említi *Bakonyi történetek, vagyis a szerencsétlenségből származott szerencse* c. ezelőtt nem sokkal kiadott «eredeti» munkáját,¹ amely bizonyára szintén csak annyira eredeti, mint a többiek. Ugyanott mondja, hogy a

¹ György Lajos szerint Pesten 1809-ben jelent meg.

románok «mind nagy számokért, mind pedig irások módjokba bétsuszott hibáikért, betseket annyira el kezdték veszteni, hogy jobb volna inkább semmit se, mint románt írni.» Sajnos, hogy mégis románokat írt. Munkáiról jól mondja a *Tudományos Gyűjtemény*, hogy «figyelmet alig érdemlők» s «korán is megérték feledtetésöket» (1824. IV. 70.).

A névtelenül megjelent *Cselvay Ákos és Zsigmond az ő fia* (Pest, 1809) «egy történet a XVI. századból», mint az idegen nevekből s idegen milieuból következethetjük, szintén fordítás, éppen úgy, mint *Gróf Tanko Juliusnak különös történetei* (Miskolc, 1818), «mellyeket öszveszededetett Rátz György tek. n. Borsod vm. táblabirája». ¹

Gorové László: *A jegyesek Carthagóban, vagy a nagy Scipio c. elbeszélése* (Pest, 1807) a címlap szerint «eredeti munka», előszavában ugyanezt hangoztatja a fiatal író (akkor pesti egyetemi hallgató). Ó-kori vitézi történet, Livius, Plutarchos s mások nyomán írva. A nagyterjedelmű (519 lapos) román, hosszú jegyzetekkel és elmélkedésekkel van megtűzdelve s többnyire szindarab-formában adja elő a Dugonics-féle naiv és bonyodalmas históriát (jeligéjét is Dugonictól veszi, ki tanára és buzdítója volt).

Guznics Izidor munkája: *Meteusz, Hunn fejedeleme*, «eggy honni történeten épült Rege az Érzékenyeknek» (Pest, 1814. a pesti növendékpapság *Két koszorus Delinke c. kiadványában*) ugyanilyen Dugonics-féle lovagi és szerelmi történet.

Sokkal érdekesebb ezeknél a románoknál egy humo-

¹ *Hajdani Dobó István avvagy az Egri várnak ostromlásai.* (Pest, 1809.) nem novella, hanem történelem. Utána anekdoták vannak.

ros, füzetes vállalat: *A tudós palótz, avagy Furkát's Tamásnak Mónosbélbe lakó sógor-urához irtt levelei.* Hartleben adta ki havi füzetekben, az első négyet 1803-ban, az ötödiket és hatodikat 1804-ben. Írójuk a később érdemes tudóssá nőtt Gaal György (1783—1855), ki akkor húszéves ifjú volt, s valószínűleg bécsi diákoskodása idejében ismerte meg a híres eipeldai leveleket,¹ melyeket *A tudós palótz*-ban utánzott.

Furkát's Tamás leírja a pesti divatot, a kávéházakat, korcsmákat, kirándulóhelyeket, a krajcáros theátrumot és a budait, a bálakat, az utcai életet. Elmondja, hogyan pucsoztak s jókedvükben hogy tördelték az utcai lámpásokat, kihallgatja a cselédek beszélgetéseit asszonyaikról, a kofák veszekedését, panaszkodik a zsemlyék és gyertyák kicsisége s az utcák piszkossága miatt, elbeszéli, hogyan cserélik ki szabójának kövér lúdját sovánnyal, elújságolja, hogy a Gellérthegy tüzet fog okádni stb. Általában megír mindent, amit a fővárosban hall, lát, tapasztal s megfigyeléseit szatirikus csipkedésekkel, többé-kevésbé sikerült ötletekkel, szójátékokkal, anekdotákkal tarkítja.

Leveleinek humoros stílusa figyelemreméltó s a régi pesti életnek rajza mulatságos bennök. Nagy Ignác későbbi híres fővárosi ujdonságainak ősei. Hogy mennyit merített a bécsi *Eipeldauer*-ből, azt csak tüzetes kutatás deríthetné ki.

Mikor 1804-ben Kismartonba költözött, a füzetek megszűntek. Hartleben a mindenre vállalkozó Ver-

¹ *Briefe eines Eipeldauers an seinen Herrn Vetter in Kakran über d'Wienerstadt.* Richter József szerkesztette 1785—1813-ig. Halála után még 1821-ig folytatták. 1800 elején Pesten is jelent meg német utánzata. (L. Zuber Marianna: *A hazai németnyelvű folyóiratok története.* Német Phil. Dolg. XVII. 1915.)

seghyt bízta meg hasonló mulattató egyvelegnek írásával s így keletkezett egy új füzetes vállalat: Nagy nevezetű és nagy tekintetű Kolomposi Szarvas Gergely úrnak, mostoha ükömről kedves Uram Bátyámnak Víg élete és nevetséges Vélekedései, mellyeket részént saját szájából vagy hiteles emberektől hallottam, részént pedig szórul-szóra közlendő írásiból tanultam. Első füzete 1804-ben, a második 1805-ben jelent meg, de úgy látszik, nem igen olvasták s ezért harmadik füzete már kéziratban maradt.

Nem csodáljuk, mert Gergely úrnak s Kénkövi barátjának levélváltása a közbeszótt elbeszélő részletekkel s a hosszú verses elbeszéléssel (*A szökevény szerelmesek*) nem nagyon mulatságos, a sok didaxis s az elmélkedő párbeszédek pedig unalmasak benne.¹ Stílusa sem olyan humoros, mint Gaal munkájáé.²

A XVIII. század-végi s a XIX. század-eleji román-irodalom nem eredeti és nem értékes sem tartalom, sem stílus dolgában. Legtöbb elbeszélés már abban a korban is avultnak, ósdinak tetszik s ponyvairódműi színvonalon áll. Méltán sóhajtott fel Balogh Sámuel, a nagyműveltségű református pap *A románokról* írt becses tanulmányában (*Tud. Gyűjt.* 1824. IV. 70.) August Lafontaineről szólván: «Vajha édes Honom tsak illy eredeti Románszerzőkkel is ditsekedhetne!» Mi magyarok, úgymond, «csupán némelly kevés számú for-

¹ Tehát Verseghy e műve nem víg regény, mint eddig tévesen hitték.

² Kései utánzataik: *Nyilfi Pipárdi Nótárius Pesten* (*Regélő.* 1835. I. 17., 46., 47.), *Furkács Matyi levele a publicumhoz* (*Hasznos Mul.* 1839. II. 34.) s *Dō Pesther Klapperpost oder da ung'rische Hansjörgl.* Pest, 1844. Dialektusban írt humoros levelek a pesti életről.

dításokból ismérjük a Külföldnek néhány illy nemű jobb darabjait, a rosszabbak közzül ellenben felesszámúakat.»

E felesszámú rossz fordításoknak és átdolgozásoknak azért megvolt a hatásuk korukra, s legalább áthidalták azt az úrt, mely eredeti novella- és regényirodalmunk megindulása előtt tátong. ¹

Hogy mennyire nem tekintették őket eredetieknek és értékeseknek a műveltebbek, kitetszik folytonos panaszkodásukból: «Szép nemnek való magyar könyveink nem igen vagynak», ezért idegen nyelvű könyveket olvasnak (*Tud. Gyűjt.* 1825. II. 53.). «Sok költőink vagynak, de felette kevés folyóbeszédű íróink» (u. o. 1826, I. 38.). «Adnának eredeti jó Románokat Szépeink számára», akkor nem olvasnának német románokat (u. o. 1826, II. 90.) — így sóhajtoznak. Jámbor óhajításuk csak tíz év múlva vált valósággá.

Megemlítjük még, hogy a XVIII. század belényúlása a XIX.-be még Fáy és Kisfaludy Károly idejében is tart s az említettekhez hasonló tákolmányoknak még akkor is van keletjük. ² Számos kezdetleges eredeti «regénk» szintén közeli rokonságban van az avult románfordításokkal, melyeket az élelmes kiadók nemcsak önállóan bocsátottak közre, hanem sorozatos kiadásokban is. Ilyenek voltak a *Téli és nyári könyvtár*, mely 1805-ben indult meg s eleinte évenként két-három

¹ L. Szigetvári Iván kis tanulmányát: *A magyar regény gyermekkoráról. Irodalomtörténet.* 1913. 162.

² Csery Péter: *Katinka* (1824), Engelhard Márton (1826), Pálffy Sámuel: *Zomilla* (1824), Náray Antal: *Maré-vára* (1824), Mészáros Károly: *A Tsehek vára* (1823), Balogh József: *A ket szerelmes pásztor* (1829), Czárán Emmanuel: *Meggyes vagy a fonynyasztó szerelem* (1833). Később röviden még szólunk róluk.

kötetet adott (1813-ig). Ilyenek voltak Kis János *Flóra*-ja (1806—1808-ig négy kötet), az *Eredeti magyar románok* c. gyűjtemény (1807-ben két kötet, második kötet Verseghy: *Külneki Gilmétá*-ja volt) s a *Mulatságos könyvtár* (1808-ban három kötet).

Az *Aurora* előfutárjai voltak Kis János: *Sebbe való könyve* (1798—1799), a *Gyönyörködtető társ a szépnemnek* (1812) s Horvát István: *Magyar dámák kalendáriomja* (1812—1815).

Ebben a meddő korszakban csak két értékesebb elbeszélést írtak, de sajnos, mindkettőt csak az asztalfiók számára. Kisfaludy Sándor és Vitkovics Mihály levélregényeire gondolok. A *Két szerető szívnek története* s Vitkovics névtelen regénye a XIX. század elején keletkezettek. Mind a kettő levélsorozat s írójuk önéletrajza.

Amaz befejezetlen s Kisfaludy és Szegedy Róza valóban váltott s a *Nouvelle Heloïse* hatása alatt álló leveleinek átdolgozása, irodalmi formába öntése német regényekből vett részletekkel felcifrázva. Nemcsak mint a költő és Róza életrajza érdekes, hanem mint irodalmi mű is. Bármennyi az utánzás benne, mégis költői lélek műve, mely egyéni élményeken alapszik. A túlságos érzélgés közepett hangulatos lélekrajzi részletekre bukkanunk és szép stílusa nem méltatlan a Himfy költőjéhez.

Vitkovics regénye még pontosabb életrajz, mint anaz. A maga fiataalkori szerelmét mondja el benne, mely azzal végződött, hogy kedves Lidijét másához kényszerítették. A kis mű a *Fanni hagyományai*¹ s

¹ Vidényi, a regény hőse sirva olvassa. Vitkovics, mint tudjuk, szerbre is lefordította.

a *Bácsmegyei*¹ hatása alatt készült, ami különösen a szentimentális részleteken látszik, de az egészben nagyon sok az eredetiség, több, mint Kisfaludy művében.

A fiatalkori szerelem változó hangulataival, kedves, naiv évődéseivel, elhidegülésével s újra fellobbanásával, majd kétségbeesésével s a fiatal szerelmesnek a bánatból való lassú kigyógyulásával a maga közvetlenségében bájos rajz s lélektanilag igaz. A közbeszótt sok kis esemény, a patriarchalis vidéki és a pesti jurátus-élet aprólékos, naplószerű festegetése csupa realizmus s az író személyes élménye.

A történetből megkapóan bontakozik ki az érzékeny, költői lelkű, művelt s amellet derült kedélyű, dalos, mulatós, magyar szívű Vitkovicsnak vonzó egyénisége. Ma is kedves, érdekes és helyenkint megkapó olvasmány ez a kis regény. Sajnálatos, hogy korábban nem láthatott napvilágot Kisfaludy művével együtt. Akkor nagyértékűek lettek volna, talán a fejlődésnek ható és irányító tényezői, ma már csak irodalomtörténeti érdekességek.

Ezzel röviden el is mondtam mindent, ami e korszak jellemzésére s annak bebizonyítására szükséges, hogy amit 1818-ig látunk, még nem eredeti magyar novella- és regényirodalom. Az csak Fáy novellájával kezdődik.

Az első mérföldkő azután, ahol meg kell állapodnunk, 1836, Jósika fellépésének éve. Addig tart novella-irodalmunk fejlődésének első korszaka, melyet bátran nevezhetnénk gyermekkornak.

A második mérföldkő pedig a szabadságharc, mely-

¹ V. Bácsmegyeiért nagyon lelkesedett, mint Kazinczynak írja. «Ez az, amelynek olvasása hajdan Lidimet egészen hozzám olvasztotta.»

lyel a második, már sokkal nagyobb jelentőségű korszak záródik le s ameddig munkám is terjed.

*

A szabadságharc nemcsak a reformkort zárja le, hanem e kor novella- és regényirodalmát is, melyet egy esztendei szünet (az 1849. év) választ el az abszolutizmus korától, ebben az évben u. i. nem jelent meg regény, vagy novella.¹ De nemcsak ezért kell korhatárnak tekintenünk, hanem azért is, mert e korszak írói jelentékeny részének ebbeli működése a szabadságharccal, vagy még az előtt, lezáródik, így Kisfaludyé, Csatóé, Vajdáé, Munkácsyé, Kölcseyé, Kunossé, Petőfié, kik meghaltak, továbbá P. Horváth Lázáré, Gaalé, Nagy Ignácé, akik befejezték működésüket. Vannak, kik tovább is dolgoztak, de munkásságuk irodalomtörténetileg csak a szabadságharcig jelentős, ezek: Fáy, Kovács Pál, Kelmenfy, Frankenburg, Pákh, Kuthy és Jósika. Eötvös negyedik és utolsó regényének jelentősége sem fogható az első hároméhoz.

Jókai, Kemény, Vas Gereben, Gyulai, Bérczy, Pálffy, Degré működésének súlypontja a következő korszakra esik, de azért szabadságharc előtti munkáik tárgyalását nem mellőzhettem s háríthattam a következő korszak történetének megírójára, mert nélkülok a reformkorbeli irodalom képe nem volna teljes.

A szabadságharc után novella- és regényirodalomnak új korszaka kezdődik új irányokkal s új kiváló jelenségekkel, melyek mellett az elmúlt korszak ide átnyúló irányai elhalványulnak és elavultaknak tűnnek fel.

¹ A november közepén meginduló *Hölgyfutár* már az új korszak kezdete.

Művemben — mely tizenkétévi munka eredménye — a lehető legnagyobb teljességre törekedtem, amennyiben *ennek a három évtizednek lehetőleg minden eredeti novelláját és regényét feldolgoztam, még a legjelentéktelenebbeket is*, ami eddig nem történt meg s csak a mi kis irodalmunkban volt lehetséges. Nagyobb irodalmakban ilyen munka lehetetlen volna.

Lesznek, akik ezt a teljességet kifogásolni fogják, valamint a tárgyalás részletességét is, de azt hiszem, hogy csak minden részlet tökéletes ismerete adhatja meg azt a helyes történeti perspektívát, melyből a kiválóbb alkotásokat tekintenünk kell s csakis úgy méltathatjuk ezeket kellőképpen, ha a kisebb, sőt legkisebb jelenségeket is áttekintettük. Jósika nagyságát pl. csak az őt megelőző történeti novellairodalom tárgyalása világíthatja meg s teheti igazán érthetővé előttünk. Csak így a háttér megfestésével domborodnak ki az irodalom főbb alakjai.

A részletes tárgyalásról sem mondhattam le, mert ha csupán végeredményeit adtam volna kutatásaimnak, munkám értéktelenné vált volna a szakember előtt, aki nem általánosságokat, hanem konkrét adatokat és részleteket keres egy nagyobb monografiában. Tömérdek új korjellemző, vagy más tekintetben értékes adat veszett volna így kárba. Ne feledjük azt se, hogy még e kor nevesebb íróinak munkássága sem annyira ismeretes ma már, hogy részletes tárgyalásra ne szorulna, a jelentéktelenebbeké pedig még a szakemberek előtt is nagyrészt ismeretlen.

Bizonyára az sem fog a bírálók osztatlan helyeslésével találkozni, hogy a víg és komoly társadalmi novellákat és regényeket külön tárgyalom s külön a történetieket. De aki jól ismeri e kor irodalmát, azt

látja, hogy a víg novella nemcsak tárgyánál és humoros stílusánál fogva különbözik a komolytól, hanem fejlődésénél fogva is, mert eleinte mint Kisfaludy-iskola, később mint életképirodalom egészen különvállik amattól.

A komoly tárgyú elbeszéléseknek történetiekre és társadalmiakra való különválasztása ellen azt lehetne megjegyezni, hogy a történetiek nagy részében alig van korrajz, mely a társadalmiaktól megkülönböztetné őket s mind a kettőben a romantikának ugyanazokkal a motívumaival és jellemző vonásaival találkozunk. Ámde történeti elbeszélésünknek ismét külön fejlődése van a «rege»-műfajban, később a Scott—Jósika-féle romantikában, míg a komoly társadalmi elbeszélés a németes és később a francia romantika útján halad.

Eljárásom természetes következménye azután, hogy egy író több helyen tárgyalok, mert munkám nem írói monografiák sorozata, hanem a regény- és novellaműfaj fejlődésének története. Ezért nem haboztam pl. Eötvösnek három egészen különböző hangulatú és irányú regényét külön-külön a maguk helyén tárgyalni, vagy pl. Nagy Ignác, Gaal József és mások víg, történeti és társadalmi novelláit egymástól elválasztva, külön-külön fejezetekbe sorozni. Az írók rövid élet- és jellemrajzát pedig mindig ott vázolom, ahová működésüknek súlypontja esik, pl. az utóbb említett két íróét az életképirodalom keretében. Csak Jósika működését tárgyalom egészen külön és szét nem tagolva, mert az a maga egészében volt korszakalkotó és határ, jelző, valamint azokét, akiknek munkássága vagy elszigetelt és erősen egyéni, mint a Vajda Péteré, vagy pedig irány, modor és forma tekintetében egységes, mint pl. a Pálffyé, vagy Jókaié. Az index s az írók

szerint csoportosított bibliografia könnyen lehetővé teszi az egyénenként való áttekintést is.

Ebből a bibliografiából azonban nemcsak az egyes írók működésének pontos külső képét látjuk, hanem azt a sajnálatos jelenséget is, hogy novella- és regényirodalmunkkal milyen keveset foglalkozott irodalomtörténetünk. Nagyobb összefoglaló monographiánk kevés íróról van, s ha van is, úgy látszik, mintha irodalomtörténetíróink ezzel elintézettnek tekintenék az illető író méltatását s többé nem foglalkoznának vele tüzetesen. Csató Pálról 42 év óta nem jelent meg összefoglaló monografia, Gaal Józsefről 39 év óta, Fáyról 34, Nagy Ignácról 22, Pákh Albertről, Béreczyről, Eötvösről 21 év óta. Csak néhány példát említettem, de említhetnék jóval többet is. Még szomorúbb azoknak a novellistáknak hosszú névsora, kikről egyáltalában nincs monographiánk, vagy ha van is, csak selejtes doktori értekezés. Nagy összefoglaló munkát írni ilyen körülmények közt igen nehéz, mert írójának lépten-nyomon, apró-cseprő adatok tisztázására kell idejét pazarolnia s igen sokszor egészen töretlen úton kell haladnia. Az előmunkálatok teljes hiánya, sokszor felszínessége, vagy elavultsága mentse munkámnak egyrészt hiányait, másrészt adatokban való bőségét.

Megírásában lemondtam a művészi alakításról, a kerekded és nagyvonalú kompozicióról s inkább a tények és adatok rendkívüli tömegének megrögzítésével és rendszerbe foglalásával törődtem. Így talán nem lett élvezetes és művészileg kielégítő olvasmány, hanem, azt hiszem, hasznos forrásmunka a jövő irodalomtörténetírói számára.¹

¹ Kész munkámat bemutattam az Akadémiában 1920 okt. 18. L. Akad. Ért. 1922. Az egyetemen előadtam 1920—22.

I.

A főváros és a szellemi élet a huszas és harmincas években.

Mielőtt tulajdonképpen tárgyunkra áttérnék, néhány vonással meg akarom rajzolni Pestnek és Budának képét, mint művelődésünk és irodalmunk középontját, ahol novella- és regényíróink legnagyobb része élt és írt. Azután szellemi életünknek néhány fontosabb mozzanatát is kiemelem, hadd lássuk azt az egész kultúrális környezetet, melyben novella- és regényirodalmunk született, megnövekedett s a kísérletektől kezdve a remekművekig fejlődött.

A pesti belváros utcabeosztása alig változott azóta,¹ csak az utcák és terek legnagyobb része kapott más nevet: így a Mészáros-utcából Vámház-körút lett, az Ország-útból Múzeum-körút és Károly király-út, a Széna-piacból Cálvin-tér, a Szén-piacból Deák Ferenc-

¹ A régi Pestre és Budára vonatkozó adatokat főként a következő munkákból merítettem: Joseph Leyrer: *Die Stadt Pesth und ihre Gegend*. Pest, 1803. — Franz Schams: *Vollständige Beschreibung der königlichen Freystadt Pest in Ungern*. Pest, 1821. — U. a.: *Vollständige Beschreibung der königl. freyen Haupt Stadt Ofen in Ungern*. Ofen, 1822. — Jos. And. v. Dorffinger: *Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth*. Pest, 1827. — Patacsich József: *Szabad királyi Pest városának leírása*. Pest, 1831 — Dr. Ant. Jankovich: *Pesth und Ofen*. Ofen, 1838. — *Buda-Pest, a magyarok fővárosa...* Pest, 1845. — Alt Rudolf: *Buda-Pest* (32 eredeti rajzzal). Pest, 1845. — V. ö. Szinnyei Ferenc: *Levelek a régi Pestről*. Napkelet. 1923, 1924.

tér, a Hatvani-utcából Kossuth Lajos-utca, a Zöldfa- és Kereszt-utcákból Veress Pálné-utca, az Uri-utcából Petőfi-utca, a Nagyhíd-utcából Deák Ferenc-utca stb. Egyesek mai napig akkori nevüket viselik: a Váci-utca (csakhogy azóta meghosszabbították a régi Leopold-utcával), a Szervita-tér, Kecskeméti-utca, Régi posta-utca, Molnár-utca, Szép-utca, Magyar-utca, Básty-utca stb. A belvárosi plébánia környéke a szabályozás-kor teljesen megváltozott: eltűnt a Városház-tér, Rózsa- és Sebestyén-tér, Hal-tér s néhány kisebb utca.

Az egyes utcák a huszas években már kövezve vannak, sőt helyenként a gyalogjárót is márvány- vagy kőlapok borítják, a legtöbb utca azonban (főként a külvárosiak) nincs kövezve s rettentő poros vagy sáros. A bel- és Leopoldváros minden utcáját világítják, a külvárosokban csak a népesebbeket. Az olajlámpások, melyek legtöbbnyire a házak falába erősített rudakon vannak harangformájú üvegekkel, alkonyattól éjfélig, sőt egy és két óráig is égnek, kivéven, mikor holdtölte van. A tisztátalanság és a bűz elég nagy az utcákon a csatornák kevés száma miatt, a Duna partja is igen rendetlen és piszkos, egyenetlen széleit szemétdombok borítják, csak a híd környékén van a part oldala kövekkel kirakva.

Pest és Buda német város még abban az időben. Az utcák nevei már magyarul is fel vannak írva a sarkokon, de azért a diákság s a csekély számú nemesség latin vagy magyar beszédét kivéve, az utcákon, a boltokban, fogadóknak, vendéglőkben és kávéházakban csak német szót hallani. A déli korzó akkor is a Váci-utcában van s itt lehet látni a legújabb bécsi «módi» szerint öltözött gavallérokat és dámákat. A női ruhák szabása s a kalapok formája folyton változik, az utóbbiaké

évenként többször is. A frakkok és kabátok szintén követik ezt a jó példát s hol szűkek és rövidek, hol bővek és hosszúak, hol zsinórosak, hol bársonygallérosak. A férfikalapok majd alacsonyok, majd magasak, majd széles, majd keskeny karimájúak. A drágaság az egykorúak szerint igen nagy. Hogyne! mikor pl. egy font hús ára 15 krajcár s egy akó jó budai vörösbor 40 váltóforint!

A belváros akkori épületei közül ma is fennállnak a plébánia, a ferenciek temploma (de még a mai szép torony nélkül), a szervitáké, az egyetemi, a szerb és a görög templom, a központi városház (akkor Invalidusok-háza, melynek körút felőli része csak 1829-ben épült föl), a nagy kétudvaros Trattner-ház a Petőfi-utcában (itt volt Trattner nyomdája és a postahivatal, később az Akadémia is), a közgazdasági fakultás (akkor zálogház) s még néhány kedves ódon ház, sajnos, már igen kevés.

Sokkal több az, ami azóta eltűnt. Tegyük egy kis sétát a huszas évekbeli Pesten s idézzük lelki szemünk elé ezeket az eltűnt kedves, ódon épületeket, melyek legnagyobb részére mi idősebbek, még jól emlékszünk.

A Hatvani- és Újvilág-utca (Simmelweiss-u.) sarkán az ú. n. jezsuita-házban van az egyetem orvosi fakultása. Sötét, elég szennyes épület, kis termekkel s három szobában elhelyezett anatómiai és pathológiai múzeummal. Az Újvilág- és Vármegye-utca sarkán áll Pest-vármegye székháza, mely akkor még egyemeletes, dísztelen s igen régi épület. A ferenciek templomával átellenben látjuk a Kúria épületét, mely már akkor is száz esztendős volt. Vele szemben a ferencrendiek klastromában van az egyetemnek hatvanezer darabból álló

könyvtára. Hatalmas, márványpadlós, húszablakos terem. A könyvek lent és a karzaton álló nagy szekrényekben vannak elhelyezve. A termet szobrok és aranyozott úrnák díszítik. Mellette van az olvasó-szoba és egy régi-pénz gyűjtemény. Az egyetemi templomban Bergl János freskói s a gyönyörű faragott padok már akkor is megvannak. Mellette emelkedik az egyetem régi épülete, benne állattani, ásványtani, fizikai gyűjtemények és vegyészeti laboratórium. A mai Királyi Pál-utcában (akkor Schützengasse) áll a polgári lövőház, szép görög portáléval és oszlopokkal egészen az 1838-iki árvízig.

A Városház-piacon egy Szentháromság-szobor áll az 1738-iki pestis emlékére. A városháza tornyos, régi épület, melynek tornyáról az őr minden negyedóránban »Gelobt sei Jesus Christus«-t kiált. Ugyanitt van a piaristák kolostora és iskolája. A Váci-utcában fényes boltok vannak. A Korona-kávéház a görög kereskedők találkozóhelye, kik hosszúszerű török pipáikat szíva itt beszélnek meg üzleti dolgaikat. Fényesebb és elegánsabb ennél a Hét választó (Die sieben Churfürsten) fogadó kávéháza. A Hét választó nagyterme igen szép. Télen itt tartják a legfényesebb bálakat, mikor a sok száz viaszgyertya fényében, a német színház zenekarának muzsikájára vígan lejtik a menuetet, ecossaiset, quadrillet, mazurt s a többi divatos táncot.

A Váci-utca a tágas Theatrum-piacra vezet (a mai Vörösmarty-tér), ahol a városi német színház, a Magyar-király-fogadó s az idomtalan és dísztelen harmincad-épület (Dreysigstamt) áll. Az 1812-ben megnyílt városi színház hatalmas épület, szép, szobrokkal díszített homlokzattal, tágas előcsarnokkal, széles lépcsőkkel. Nézőtere több ezer embert is befogad (Európa egyik

legnagyobb színháza akkor), csak az akusztikája rossz s télen igen hideg. Ez már a Leopoldváros (azelőtt Neustadt), mely a század elején kezdett csak épülni. Mint új városrésznek tágasak és egyenesek az utcái, a nagy házaknak szép udvarai, kényelmes, világos lépcsői s újdivatú nagy ablakai vannak.

Az Új-piac (a mai Erzsébet-tér) nagy, szabad tér, többnyire háromemeletes házakkal körülvéve, különben nincs kövezve és valóságos homokpuszta. Itt tartják az országos vásárt, amikor a teret ellepik a deszkabódék szabályos rendbe sorakozva. Egy fő- és két keresztutca hat részre osztja őket s mindenik részben megint öt kisebb köz van. Ezeknek az utcáknak nevei is vannak (Wiener-, Palatin-, Schuster-, Tuchmachergasse stb.). Északon a II. József császár által építtetett óriási Neugebäude (a mai Szabadság-tér helyén) zárja be ezt a városrészt.

A Terézia-város már nem ilyen rendezett és szép, sőt meglehetősen rendetlen, piszkos és rossz levegőjű. Itt lakik a legtöbb zsidó. A Király-utca sarkán ma is áll a hatalmas br. Orczy-féle ház, melynek kb. háromszáz lakója volt, s mely már a huszas években negyvenezer forintot jövedelmezett. A városrész külső részei falusiasak: mindenféle kerteket és mezőket látni. A Király-utca folytatásaként szép kettős vadgesztenye-fasor vezet ki a Város-erdőbe (Városliget), melynek fái még nem nagyok. A tavon két kis sziget van, melynek egyikére vasdrótból készült hídon lehet átmenni. A népet mulattató hinták, körhinták s más effélék már abban az időben is megvannak.

A József-városban alig van látnivaló, csak az új plébánia és az új református templom szép épületek (1830 óta). Nemzeti Múzeumunk még igen szerény ház-

ban szorunkodik, kb. a mai helyén. Nem messze tőle van a botanikus-kert, a Kerepesi-út elején a Beleznay-kert, a pestiek kedvenc vacsoráló helye s távolabb a Bürgerspítal (Rókus-kórház) nagy, akkor csak két-emeletes épülete s kis kápolnája. Különben a Józsefváros inkább falunak látszik földszintes házacskáival és sok kertjével. Fáy András Tavasz-utcai házának (ma József-u. 16.) közelében még mocsár van.

A piszkos, poros Ferencváros tán még falusiasabb, csak az Üllői-úton lévő Orczy-kert terül el valóságos oázisként a homoksivatag közepén: szép facsoportok, gyümölcsfák, virágágyak, nagy üvegház, ritka növényekkel, tó, kilátó domb, hidacskák, kerti házacskák gyönyörködtetik itt a sétálókat. S ez már évtizedekkel ezelőtt is ilyen szép volt. A mellette lévő Festetich-kert szintén szép sétahely.

Buda képe a pesti partról nézve, akkor is festői volt. A Dunán vízimalmok kelepeltek és lovaktól vontatott gabonáshajók úsztak, a Gellérthegy tetején csillagvizsgálótorony állott, tövében végig kis házak sora, Tabán felőli oldala tele, apró házacskákkal. A vár szép barokk királyi palotájával és kertjével, bástyáival, házaival sokban hasonlított a maihoz.

Pestet hajóhíd kötötte össze Budával (a mai Deák Ferenc-utca és a budai kioszk közt). Közepén állott Nepomuki Szent János fából faragott szobra s éjszaka tizenhat lámpás világította meg. Ha megnyitják az áthaladó hajók előtt, a közönség kénytelen türelmesen várakozni. Télen pedig egyáltalában nincs híd, hiszen a jég elvinné, tehát akkor csónakokon kelnek át az emberek a Dunán, ami keserves mulatság a nagy hidegben s jégzajlaskor veszedelmes is.

A Tabán igen piszkos, a házak udvaraiban trágya-

dombok vannak, főutcáját lacikonyhák illatozzák be, mindenütt sár és szemét. A hídtól széles, fákkal beültetett út visz a várkapuig (Schloss- vagy Neue-Thor), melynek hatalmas kétszárnyú, vastag kapuját este bezárják. Ezen átjutva, a királyi palota tűnik szemünkbe, mely Mária Terézia korában épült. A vár udvaráról nézve, jobboldali (déli) szárnya, József nádor lakása, középső részében vannak a pompás királyi lakosztályok és termek, baloldali szárnyában van a várplébánia vagy Zsigmond-kápolna. A Szentgyörgy-piacon áll a szép gróf Sándor-féle palota (a mai miniszterelnöki palota), melynek központi fűtése és vízvezetéke van. Ezzel szemben van a fegyvertár (Zeughaus), szép barokk-kapujával s a palota mellett a városi német színház, melyet József császár alakíttatott színházzá a karmeliták templomából (a mai Várszínház). A Parádé-piacra (Dísz-tér) érve, jobbra van a Vízi-kapu, balra a Fehérvári-kapu. A Városház-piacon (Szentháromság-tér) áll a szép Szentháromság-szobor 1715 óta, a pestis emlékére. A plébánia-templom ősrégi gótikus épülete a kir. udvari kamara nagy épületei közé van ékelve (egyik ma is fennáll). A helytartótanács szintén a Várban volt, épületei ma is megvannak. A Garnison-templom a század második évtizedében renováltatván, akkor nyerte mai alakját. A Vár általában legkevesebbet változott az összes városrészek között s legjobban megőrizte a száz évvel ezelőtti Buda hangulatát. A bástya akkor is szép sétahely volt, honnan szép kilátás nyílt a szőlőkkel teleültetett hegyoldalakra, az alant elterülő General-rétre (Vérmező) s a távolabbi Városmajorra.

A Krisztinaváros apró földszintes házai között sok volt a kert, mező, szőlő. Utcái kövezetlenek voltak, az azóta beboltozott Ördögárok végighúzódott rajta, tele

szeméttel. Óbudán csak a dombon épült trinitárius klastrom vagy Kis Mária Cell érdekesebb épület, akkor már invalidusok kaszárnnya és a gyönyörű, barokkstílusú Zichy-palota, mely ma is fennáll, a Szentlélek-téri dohányraktár udvarán. A Margitsziget vagy Palatinusziget akkor is pompás sétahely volt, szőlőivel és gyümölcsöseivel, gyepes térségeivel, virágágyaival és szárazos fáival.

A vidékkel még akkor nagyon laza az összeköttetése a két városnak. Bécsbe csak hetenként kétszer megy postakocsi, Kassára, Zimonyba és Kolozsváron át Brassóba csak kéthetenként. Ez volt akkor az egész «vasuti» közlekedésünk.

Buda és Pest, hol a magyar értelmiség száma bizony eltörpül a német polgárságé mellett, hovatovább mégis a magyar irodalom központja lesz. A huszas évek közepén az ország magyar íróinak körülbelül fele már itt lakik, az új Magyar Tudós-Társaság itt működik, itt jelenik meg a legtöbb hírlap, folyóirat és könyv.

Az *Aurora* megindulásától (1822) Jósika Miklós felépéséig (1836) eltelt másfél évtized irodalma mind mozgalmasabb képet mutat. A régebbi írói nemzedéket lassanként más váltja fel. Kazinczy még lelkesen dolgozik, mindenki nagyrabecsüli és tiszteli, de szava már nem döntő irodalmi kérdésekben, ideje lejárt. Nyelvújítása diadalmaskodott, de a győzelem gyümölcseit az új nemzedék élvezi. Lejárt az ideje Virág Benedeknek is, noha Horatius ódáinak fordítását 1824-ben adja ki és Berzsenyinek is, bár Poétai harmonisticája 1833-ban jelenik meg. Kis János érdemes fordítói működésének is erősen megcsökkent a jelentősége, Vitkovits, Fazekas, Batsányi működése a múlté. Kisfaludy Sándor még szorgalmasan írja regéit, de ezek

évről-évre avultabbaknak tetszenek. Döbrentei még erősen harcol a fiatalokkal s kivívja magának az akadémiai titoknokságot, de tekintélye inkább hivatalos, mint általánosan elismert. Az újabb nemzedék közül Katona József, Bolyai Farkas és Gombos Imre hamar elhallgattak.

Kisfaludy Károly fellépése ilyen körülmények között valósággal gondviselészerű volt. Az ő mozgékony, kezdeményező, modern szellemére igazán szüksége volt megavult, sok tekintetben még akkor is tizennyolcadik századias, stagnáló irodalmunknak, mely csupa líra volt addig s az epika és dráma terén alig teremtett valamit.

A Sturm und Drang és a német romantika már előtte is kezd hatni, de irodalmunk irányváltoztatása az akkor modern romantika felé az ő fellépésével kezdődik. Szindarabjai az írói népszerűség addig ismeretlen fokára emelik (hatása t. i. a közönség szélesebb rétegeire is kiterjed). Már mint közismert és kedvelt író alapítja meg *Aurora*-ját, az új irány organumát. Aránylag kevés elméleti tudással és rendszeres tanultsággal, de annál több tehetséggel és műérzékkel úttörője és első mestere lesz XIX. századi virágzó irodalmunknak. Új műfajokat és versformákat művel, a balladát tovább fejleszti Kölcsey kezdeményezése után, a népdalt kevés előzmény után jelentősen kiképzí. Szintén kevés előzmény után nagy lökést ad dráma-irodalmunknak a színszerűség hangsúlyozásával, Shakespeare hatásának belevitelével (Katona kezdeményezése e téren hatástalan volt még akkor), hazafias, lelkesítő tárgyak választásával s a drámai nyelvnek jelentékeny kifejlesztésével a hangulatosság és költői lendület irányában. A magyar vígjátékot jóformán előzmények nélkül teremti meg. Színszerű, korához képest

magas színvonalon álló, egyes darabjaiban magyar társadalmi életet rajzoló vígjátékokat ír. Kitűnő példát ad a történeti vígjátékra s előkészíti a népszínművet. A magyar novellát is ő teremti meg, mint látni fogjuk.

Működése sajnos, csak 1830-ig tart, de addigra már megerősödik az új nemzedék s a vezérnek helyét minden téren derekasan betölti. 1836-ig mindegyik megfutja pályájának tekintélyes részét. Kölcsey (őt az új nemzedékhez kell számítanunk) lírikusi, műbíráói és szónoki pályája egészen erre a korszakra esik s 1838-al lezárul. Vörösmarty legnagyobb költőnké fejlődik. Klasszikus époszai mind, Csongor és Tündéje, a bájós Fátyol titkai, Szép Ilonkája, legszebb balladái és epigrammái és sok lírai remeke mind 1836 előtt jelennek meg. Bajza nagyobb irodalmi harcai, melyek tekintélyessé és félelmissé tették, ebben a korban zajlanak le, legszebb és leghíresebb versei, a Borének, Apotheosis, Isten hozzád, Sóhajtás ekkor ragadják el a közönséget és író társait. Ekkor bontakozik ki Vörösmarty és Bajza hatása alatt az új lírai iskola. Czuczor eposzai, balladái és népdalai egy részét ekkor írja. Toldynak Handbuchja, kritikai dolgozatai s az irodalomtörténetíró gondjával készített költő-kiadásai már ekkor tekintélyt szereznek. Csupa élénkség, új, lüktető élet, a dráma, a verses epika gyors fellendülése, új és kiváló emberek, új utak.

Mindez csak egy kis emlékeztető akart lenni, egy pillantás irodalmunk más területeire, mielőtt a novella és regény fejlődéstörténetére áttérnénk.

Baj azért még sok van: Pesten nincs magyar színház, az olvasó kevés. A pesti német ujságnak a huszas évek közepén háromszor annyi előfizetője van, mint a Hazai és Külföldi Tudósításoknak. Állandó a panasz,

hogyan az emberek csak kalendáriumot vesznek. A kiadók mindegyikből sok ezer példányt adnak el, a könyvekből meg alig néhány száz, ha elkel. A kiadók németek s magyar könyv kiadására nem igen vállalkoznak, ezért az írók kénytelenek előfizetőket fogdosni. A szerkesztők tiszteleldíjat eleinte alig tudnak fizetni, a cenzura akadékoskodásai sokszor elkedvetlenítik az írókat.

Az olvasóközönséget nem annyira a lassan magyarosodó főváros, mint inkább a vidék szolgáltatja, mely akkoriban nagyon messze van a fővárostól, mikor a postakocsi-közlekedés olyan ritka, a gőzhajózás (1830 óta) csak a Duna mentét köti össze a központtal, a hintón utazás pedig a rossz magyar országutakon nagyon lassú mesterség.

A vidék így elszigetelten a maga külön életét éli s ez az élet a nemesi kúriákban kedélyes és vidám. A név- és születésnap ebédek, a szüretetek, disznótorok, farsangi mulatságok, lakodalmak, szánkázások, vadászatok egymást érik. A cigány húzza, folyik a bor, csattog a kártya, de a víg élet mögött sok helyt ott kísért az anyagi gond. Novellistáink, kik maguk is nemes emberek, szeretettel rajzolják ezt a patriarchális életet, de azért árnyékoldalait is észreveszik és kigúnyolják a hazafiatlan, külföldet majmoló, magyarul alig tudó mágnásokat, a rusztikus falusi gavallérokat, a pedáns, latinosan gondolkodó és beszélő táblabírákat és prókátorokat, a maradi, korlátolt vidéki földesurakat, a németül beszélő, német könyveket és divatlapokat olvasó asszonyokat és kisasszonyokat. A vidéki nemesség nagyon jól él ebben az időben, de igazi kultúréletet kevesen élnek közülök s ezt első sorban az irodalom sínyli meg. Azért ez is változik idővel. Az írók nem hiába kopogtatnak az ajtókon és a szíveken, mind barátságosabb

fogadtatásra találunk. Olvasóközönségük nem nagy később sem, de lelkebb és megértőbb, mint eleinte.

S ne feledjük azt sem, hogy 1825-el megkezdődik a politikai renaissance is. 1827 után már országos bizottság tárgyalja a nádor elnöklete alatt a szükséges reformokat, az 1830-iki országgyűlés után pedig a megyék vitatkoznak róluk. Széchenyi riadói a magyar nemtörődömségnek, önzésnek és önelégült maradiságnak fülébe harsogják a mementót: haladnunk kell, meg kell változnunk, különben elveszünk. A megyeházák nagytermei mind zajosabbakká lesznek, a liberális haladók mind hevesebb szócsatákat vívnak a nehézkes konzervatívokkal. Az 1832—1836-iki hosszú országgyűlés már kemény harcok, nagy szellemi erőlkövések színhelye. Az eredmény kevés, a legnemesebb törekvések hajótörést szenvednek a kormány és a főrendek házá-
nak két zátonyán, de a reformok utáni vágy annál oltathatatlanabb tűzzel parázslik tovább a lelkekben.

Íróink mind hívei a haladás eszméinek, legfeljebb a haladás tempójában van köztük különbség, tehát természetes, hogy írásaikkal is annak ügyét kívánják szolgálni. A cenzura még nem engedi őket kedvükre politizálni, de azt nem akadályozhatja meg, hogy egy-egy célzásban, egy-egy alak rajzában, a mese szövésében, vagy más lehetséges módon meg ne nyilatkozzék az új szellem.

*

Íme ez volt az a kultúrális környezet — csak igen röviden vázolván — melyben novellairodalmunk megszületett s gyermekkorát élte az 1836-iki fordulópontra.

A részletes tárgyalás folyamán ez a vázlatunk még nem egy korrajzi vonással fog kiegészülni.

II.

Zsebkönyveink, folyóirataink és hírlapjaink 1818—1836-ig.

Önálló kötetek: Az *Aurora*, *Hebe*, *Urania*. Kisebb zsebkönyvek. *Széplíratursai Ajándék*. *Aspasia*. *Felső Magyarországi Minerva*. *Sas*. *Regélő*. *Szemléló*. *Rajzolatok*. A hírlapok szépirodalmi mellék-lapjai. *Muzáron*.

Fáy úttörő novellájának megjelenése még nem je-lenti novellairodalmunk megindulását. 1818 után négy évi szünet következik s egyetlen elbeszélésen kívül (Aszalay József: *Klélia*. 1820) más nem jelenik meg. Két almanachunk, az *Aurora* és *Hebe* megindulásával (1822) kezdődik tulajdonképpen novellairodalmunk, melynek sorsa szorosan kapcsolódik zsebkönyveink, folyóirataink és lapjaink sorsához, mert rajtuk kívül nem volt hely, ahol novellák napvilágot láthattak volna. Az önálló novelláskötet nagy ritkaság még ak-kor. 1822-től Jósika fellépéséig (1836) önállóan mind-össze 27 eredeti elbeszélés jelent meg első regényünk-kei együtt, 17 kötetben.

Mielőtt novelláink tárgyalására áttérek, szükséges-nek tartom ezt az átkentést, mely a későbbi magya-rázatokat szükségtelenné teszi. Egyelőre csak 1835-ig (bezárólag) terjed s csak a novellairodalom szempont-jából történik, a legszükségesebbekre szorítkozva.

Kisfaludy Károly 1822-ben indította meg díszes kiállítású, képekkel díszített s zenemelléletekkel ellátott *Aurorá*-ját, mely-nek dolgozótársai között ott látjuk a kor legjobb íróit, később-n inkább csak a Kisfaludy köréhez tartozó fiatalokat.

Az 1831-iki *Auróra*-t még Kisfaludy «szerkezteté», az 1832-ikit s a későbbiekét már Bajza. Az *Aurora* 1835-ig kiadott 15 kötetében 57 eredeti elbeszélés jelent meg, melyeknek csak egy ötödrésze értéktelen, a többi mind jó, vagy legalább figyelemreméltó. Novelistái közt vannak a kor legjobbjai: Kisfaludy, Fáy, gr. Mailáth János, Kiss Károly, Paziazi Mihály, Kovács Pál, Bajza, Vajda Péter, Csató Pál és Vörösmarty. Szóval itt jelent meg szám szerint a legtöbb s érték szerint a legtöbb jó novella, tehát novellairodalmunk megindításában és fejlesztésében a harmincas évek közepéig az *Auróra*-nak van legjelentősebb szerepe.

1834—1835-ben tudvalevőleg egy másik *Aurora* is megjelent («alapítá Kisfaludy Károly, folytatták többen»), melyet Szemere szerkesztett. Kivétel nélkül névtelen és többnyire gyenge novelláival nem lendített sokat novella-irodalmunk ügyén. Igaz Sámuel *Hebe*-je (első kötete *Zsebkönyv* címmel) Bécsben jelent meg 1822—1826-ig, mikor a szerkesztő halála véget vetett vállalkozásának. A képek és zenemelléktetek ebből sem hiányoztak, sőt névalírásfacsimilét is adott. Dolgozótársai között volt több jeles írónk, de színvonala mégis az *Auróra*-é alatt maradt. Jobbnevű novelistái: gróf Mailáth János, Pap Gábor, Kiss Károly, Takács Éva. Az öt kötet csekélyszámú novellájának több mint a fele, értéktelen.

Még alacsonyabb volt a színvonala a többi almanachunknak. Az egyik az *Urania*, melyet Szeder Fábián bencés tanár szerkesztett Esztergomban 1828—1833-ig, 6 kötetben. Kiállítása, képei szegényesebbek, dolgozótársai közt sok a fiatal kezdő, néhány jónevű írónk mellett. Novellái egy Kovács Pál-, egy Kiss Károly-s egy Czuczor-félet kivéve, igen gyengék. A másik, Kovacsóczy Mihály, Kassán megjelenő *Nefejejts-e* (1832—1834), képek ebben is vannak de tartalma még az *Uránia*-énál is silányabb. Novellái közül csak Kovács Pál két vig elbeszélése méltó az említésre. A harmadik, Göde István színész *Flóra* c. «újévi zsebkönyvecskéje» (Marosvásárhely, 1834) két rossz novellával, a negyedik, *Vilma* (Pozsony, 1835), melyben szintén két novella van s az ötödik a Madarász József és Malagécz József által kiadott *Nefejejts* (Pest 1832), öt novellával.

Három ifjúsági almanach is jelent meg ebben az időben: az *Aglája*, *Lant* és *Parthenon*. Az *Aglája*-t Kelemen János a kolozsvári ref. kollégium könyvtárosa adta ki az ottani ifjúság zsengeiből. Négy kötete jelent meg (1829—1831), de a négy közül csak az 1830. évfolyamban van két novella, az egyik Fogarasi Jánostól. A *Lant*-ot

Péczely József professzor szerkesztette a debreceni ref. kollégium növendékeinek munkáiból (1832—1835). A négy kötetben csak két novella van, mindkettő a fiatal Kuthy Lajosé. A *Parthenon*-t a Sárospataki Magyar Nyelvmívi Társaság adta ki 1834-ben. Csak egy igen gyenge novella van benne Kazinczy Gábortól.

A zsebkönyvekben összesen 110 novella jelent meg. E korbeli folyóirataink közül legrégibb a *Tudományos Gyűjtemény*, mely 1817-ben indult meg. Ez 1821-től kezdve, havonként egy ív mellékletet adott *Szépliteraturai Ajándék* címmel. Erről írja Vitkovics Mihály Kölcsynek (1820): «Hiszen már ma minden újság majdnem szobaleánnyal sétál az olvasó publicum között. Hadd legyen a Tudományos Gyűjteménynek is egy kis 1... ója, akinek fecsegeése elmulatgassa az unatkozó magyar olvasókat.»¹ Értékesebb vers vagy próza ritkán akadt benne, többnyire kezdők és dilettánsok selejtes dolgozatait közölte. Mikor Thaisz Andrástól Vörösmarty vette át a szerkesztést 1828-ban, a melléklet címe *Kossorú*-ra változott és színvonala emelkedett. Ebben az időben (1832-ig) néhány jó novella is megjelent benne (Kovács Páltól, Vörösmartytól), különben pedig csak néhány értéktelen elbeszélést közölt 15 évfolyamában.

Kovácsóczy Mihály 1824-ben *Aspasia* címmel szépirodalmi folyóiratot indított (nem zsebkönyv volt, mint többször helytelenül állították). Versei közt vannak értékesek is, de novellái igen rosszak. Az első kötetnél több a szerkesztő megbízhatatlansága és hanyagsága miatt nem jelent meg. Gödör József ev. pap, *Laura*-jából (1824), mely «oktatva mulattató újság» akart lenni a pallérozottabb magyar familiák számára, szintén csak egy kötet jelent meg Komáromban. Novella nem volt benne.

1825-ben indította meg gróf Dessewffy József Kassán a *Felső Magyarországi Minervát*, melyet titoknoka, Dulházy Mihály szerkesztett. Évnegyedes folyóirat volt, vegyes tartalommal, melyben akad sok becses közlemény a selejtesek mellett, de novellái mind rosszak, Fogarasi János néhány figyelemreméltóbb elbeszélését kivéve. 1836-ban szűnt meg. Ugyanezt mondhatjuk a Thaisz és Cserneczky által szerkesztett *Sas*-ról («vegyestárgyú iratok az olvasni és tudni méltó minden ágaiból»). 1831—1833-ig 15 vaskos füzete jelent meg, novellái értéktelenek.

Nagyobb lendületet adott novellairodalmunk fejlődésének az

¹ Vitkovics M. Művei. III. 78. Nemzeti Kvt. 1879.

első magyar divatlapnak, a *Regélő*-nek megindulása 1833-ban, melynek «szerkezője» Róthkrepf (később Mátray) Gábor volt. Hetenként kétszer jelent meg kritikai melléklapjával, a *Honművész*-szel együtt s divatképeket is adott. Hasábjait nagyrészt csak fordításokkal tudta megtölteni, de eredeti novellát is közölt. Ezeknek nagyobb része silány, de akadnak köztük jobbak is. Dolgozótársa volt Kovács Pál s a fiatalok közül Frankenburg Adolf, Garay, Nagy Ignác és Tóth Lőrinc. Hatása jelentős, gyakori megjelenésénél és nagyobb novellatömegénél fogva.

1833-ban indította meg Kovacsóczy és Cserneczy a *Szemlélő* c. divatlapot Kassán, mely egy hónapig hetenként kétszer, azután csak egyszer jelent meg kritikai melléklapjával, a *Literaturai Lapok*-kal együtt. Mindössze három eredeti novellát közölt. A gyenge irodalmi vállalkozás csak júliustól—decemberig élt.

1835-ben indult meg a *Rajzolatok*, Munkátsy János hetenként kétszer megjelenő divatlapja, mely sok eredeti novellát közölt, de figyelemreméltót alig. Novellistái voltak: Kovács Pál, Vajda Péter, Nagy Ignác, Csató Pál, Gaal József, Tóth Lőrinc, Karacs Teréz és Kuthy Lajos, tehát leginkább a fiatal nemzedék.

A hírlapok mulattató melléklapjai: a Kulcsár István *Hazai és Külföldi Tudósítások* c. újságjának melléklapja, a *Hasznos Mulatóságok* (1821), a *Magyar Kurir*-é a *Kedveskedő* (1824) és a *Sokféle* (1828—1834), az *Erdélyi Híradó*-é a *Nemzeti Társalkodó* (1830) igazi eredeti novellákat nem közöltek. Helmezy Jelenkor-ának *Társalkodó*-jában (1832) már akad néhány, köztük Csató Pálnak egy értékes elbeszélése.

A *Vasárnapi Újság* c. kolozsvári néplap (1834), az ismeretterjesztő képes *Fillértár* (1834—1836) és *Garasos Tár* (1834), a *Kritikai Lapok* (1831—1836, 7 füzet), az Akadémia folyóirata, a *Tudománytár* (1834), Szilágyi Ferenc *Klio* c. történeti zsebkönyve (Kolozsvár, 1832—1836) és az Orosz-féle ismeretterjesztő *Századunk* (1832—1833) (nem a későbbi ugyanilyen című újság) novellákat nem közöltek, Szemere Pál kritikai lapja, az *Élet és Literatura* (1826—1827) sem, ellenben folytatása, a *Muzáron* (1829. 1833) közölt néhány elég sikerült elbeszélést, de csak 1829-iki évfolyamában.

A folyóiratokban és lapokban összesen 142 novella jelent meg (ezek közül 82 a *Regélő*-ben és a *Rajzolatok*-ban).

III.

Az úttörők és követők.

I.

A német novellairodalom hatása víg novelláinkra. Fáy András : *A különös testamentom. Az elkésések. A hasznosi kincsásás. Érzélgés és világ folyása. A tétényi éjszaka. A jó szív is bajjal jár.*

Az első igazi magyar novellát 1818-ban Fáy András írta, de novellairodalmunkat tulajdonképpen Kisfaludy Károly alapította meg *Aurorá*-jában 1823-tól kezdve megjelent víg elbeszéléseivel.

Prózai elbeszélő irodalmunk addig német forrásból táplálkozott s a két úttörő is hű maradt ehhez a hagyományhoz. Mind Fáy, mind Kisfaludy novelláin feltűnő az akkori német víg elbeszélések hatása, még pedig nem a kiválóbb, hanem a középserű, vagy egészen névtelen íróké, kikről a német irodalomtörténet sem beszél, vagy legfeljebb igen keveset.

Válasszunk ki néhányat ezek közül a novellák közül jellemző mutatóanyagokul s lássuk meséiket, motívumaikat.

Károly keményfejű apja azt akarja, hogy fia vegye feleségül a szép és gazdag Adélt, de Károly, ki éppen olyan keményfejű, csak azért is ellentmond, noha nem is ismeri a leányt. Elmegy katonának, megsebesül, a szép Minna ápolja özvegy anyjával. Károly beleszeret, s azzal az elhatározással tér haza, hogy elveszi. Itt ismét Adéllal ostromolják, s unokahuga, meg a többi asszony azt a cselt eszelik ki, hogy Adélt más néven ismertetik meg Károlylyal, ki bizonyosan bele fog szeretni. Az unokahug barátnője azonban, ki viszont Károlyt nem ismeri, tévedésből annak egy katona-

barátját mutatja be Adélnak. Az ifjak egymásba szeretnek. Nagy otthon az öröm, hogy a cselfogás ilyen szépen sikerült, de annál nagyobb a meglepetés, mikor Károly Minnával s Adél is mással állít be. (A. Lafontaine: *Die Überraschungen. Minerva. Taschenbuch für das Jahr 1817. Leipzig, Wien.*) Ezt a történetet a népszerű író meglehetősen bőbeszédű levelekben közli velünk. Hasonlóképpen levélformában kapjuk a következő épületes történetkét:

Schimmerfeld menyasszonyához, Lichtenstein Izidóra gróf-kisasszonyhoz utaztában erősen udvarol cousine-jának, Nanette-nek s kiüti a nyeregből Tiefenbachot, aki bánatában elbújdosik. Izidóra megismerkedik a bánatos ifjúval s a vége az lesz, hogy ez meg Schimmerfeldet üti ki a nyeregből, aki kénytelen-kelletlen elveszi Nanettet, mert van egy kis pénze, neki pedig sok az adósága. (Louise Brachmann: *Die Nemesis. Taschenbuch für das Jahr 1818. Frankfurt am Mayn.*).

Amaliet, egy gyáros leányát, a nemesi származására büszke von Faltenwackel kisasszony neveli s rábírja, hogy kosarazza ki a nem nemes Flugwildet. Ez bosszút fogad s egykori jénai diák-pajtását, Distelt ráveszi, hogy mint br. Distelberg bolondítsa el a lányt, vegye feleségül s akkor mondja meg, hogy csak egy suszter fia. Az álbáró megjelenik, a vén kisasszony el van ragadtatva s Amalie beleszeret, de beleszeret Distel is és nem akarja a játékot folytatni. Mindent fölfedez. A leány és okos apja nem törődik vele, hogy bárójuk nem báró, s minden jóra fordul. (August Kotzebue: *Die Rache. Kleine Romane, Erzählungen, Anekdoten und Miscellen. Leipzig, 1805., a II. kötetben.*)

Ez a három mutatóvány elegendő a német almanach-irodalom tucattermékeinek jellemzésére. A többi is mind ilyen. Meséik naivak és kevésbé valószínűek, motivumaik gyakran ismétlődnek, indokolás, jellemzés kevés bennük. Előadásmódjuk elég gördülékeny (a levélforma gyakori), hangjuk derült, igazi humor kevés, de komikum annál több van bennük (komikus jelenetek, kalamitások sűrűn fordulnak elő). Egy kis adag érzelgősség szintén jellemző kellékük. Ugyanezeket a jellemvonásokat találjuk a mi víg elbeszéléseinkben is.

Zschokke elbeszélései (pl. *Tantchen Rosmarin. 1812.*

Das blaue Wunder. 1813. — *Das Abenteuer der Neujahrsnacht.* 1818.) magasabb színvonalúak és szintén hathattak novellistáinkra, bár kevésbbé. Komikus jelene-tek, kalamitások, furcsa és mulatságos alakok ezekben is éppen úgy vannak, mint a többiekben, de az igazán humoros és elmés előadás, a jellemzés és meseszövé- ügyes volta és a stílusbeli készség jóval magasabb szín- vonalra emeli őket a tucattermékekénél. Zschokke no- vellái többnyire sikerültebbek a mi víg elbeszéléseinknél.

Más nevesebb német írók (Chamisso, Arnim, Hauff, Eichendorff) víg elbeszéléseinek hatását nem vesszük észre a két vezérnek és utánozóiknak novelláin. Nem szabad megfélekezünk az egykorú német vígjáték- irodalom hatásáról sem. Különösen Kotzebue darabjai hatottak Kisfaludyra és követőire (sőt már elődeire is) s ez a hatás akkor is érezhető rajtuk, ha novellákat írnak. A vígjátékok egyes tipikus alakjait, bonyodal- mait, motívumait, technikai fogásait novelláikban is viszontlátjuk.

*

Fáy András pataki és pozsonyi diákévei s pesti víg jurátusélete után évekig szolgabíró és falusi gazda. Megismeri a magyar nemes és paraszt életének minden mozzanatát, szerelmi csalódások érik, visszaveri a mélabú támadásait, sokat olvas, tapasztal és elmélke- dik. Mikor első novelláját kiadja, 32 éves, meglett, kész férfi, kinek egyénisége későbbben alig változik. Ez a göndörhajú, sovány kis ember, kit kedves modorá- ért, ötletességéért és derült kedélyéért annyian szeret- tek, az akkori Magyarország egyik legokosabb, leg- tevékenyebb és legönzetlenebb embere, ki egész életé- ben arra törekedett, mint maga mondja, hogy «hasz- náljon».

Igazi hazafi, a szó legnemesebb értelmében, ki úgy szereti hazáját, hogy folytonosan dolgozik érte s ezért nem vár jutalmat, ki a régi nemesi hagyományokat és erényeket, a bölcс konzervativizmust egyesíti a haladásnak, a reformoknak szükségét megértő felvilágosultsággal, a táblabírói patriarchális életmódot pedig némi írói és művészi bohémsággal. Vonzó egyéniségét, gyakorlatias józanságát, jó szívét, boldog és hasznos életének derűjét minden munkája híven tükrözi.

1818-ban jelent meg a *Friss bokréta*, «mellyel hazájának kedveskedik Fáy András». Valóban kedves ajánlék volt ez a sárgaborítékos kis kötet, mert ebben látott napvilágot *A különös testamentom*, «egy eredeti tréfa», mint az író nevezi, elfoglalva a kötetnek több mint felét (5—78. l.).

Balogh Sámuel: *A románokról* c. már említett értekezésében helyes érzéssel dicsérőleg említi meg ezt az elbeszélést s megjegyzi, hogy az író «Lafontaine manírját követte ugyan, de azt egészen megnemzete-sítve s eredeti színbe öltöztetve, literaturánkba szerencsésen átplántálta».

Fáy mindenesetre elég víg német elbeszélést olvasott nemcsak Lafontaine Ágosttól, hanem másoktól is s követte is «manírjukat». A különös végrendelet motívumát talán Jean Paul *Flegeljahre* (1800) c. regényében találta, melynek kiindulópontja szintén egy furcsa testamentum, mindez azonban mellékes azzal a ténnyel szemben, hogy ez a novella egy magyar ember eredeti és egészséges magyar lelkének alkotása a fordítások és silány komplikációk e korában.

Meséje sovány. Csörgey tanácsos, ki mint tudjuk, a novella elején «egy nagyot prüszszentett — s megholt», úgy hagyja vagyonát fiára, ha olyan leányt vesz

feleségül, aki szép, de nem hiú, vagy gazdag, de nem gőgös, vagy tanult, de ezt nem fitogtatja. A téma meg van, csak a variációkat kell megírni rá, mint megírta «monsieur August Mohaupt» pianofortéra alkalmazott variációit «monsieur André de Fáy» dallamos, szép magyar témájára a *Friss bokréta* zenemellékletéül.

A fiatal Csörgey természetesen három leánynak, Klárcsi, Póli és Nina kisasszonyoknak udvarol, kik hűségesen kezére járnak az írónak s nem tesznek egyebet, mint hogy a testamentum három föltételét illusztrálják. Így az elbeszélés három részre hull szét s tulajdonképpen három novellából van összeállítva. A kompozíció már ebben az első kísérletében is gyenge oldala Fáynak: a formai kimértség ellenére, nincs benne szerves kapcsolat és igazi bonyodalom. A mindig praktikus és okos Fáy józan esze és kevés képzelete sem válik előnyére az elbeszélésnek, mely inkább tanító, mint képzeletet foglalkoztató.

Alakjait nem a maguk akarata, hanem az ő számítása mozgatja és rakosgatja ide-oda, mint a sakkfigurákat. Ezért szereti őket leírva jellemezni, de nem tagadható, hogy elég ügyes a jellemzés művészebb módjában is, s nem egyszer tudja jellemzetesen beszéltetni alakjait, ami e korban nem csekély érdem. Mellékalakjai sikerültebbek a főalakoknál, így Margit, az önző és férjre vágyakozó vénkisasszony, Csörgey óbester «frack» szavajárásával, Hotykayné, a kacér özvegy, a franciás beszédű báró Lepkevitcz s a parlagi Hotykay úrfi, Kisfaludy báró Szélnágyjának és Mokányának elődei. Kár, hogy olyan keveset szerepelteti őket.

Az elbeszélésnek magyar a levegője. A viszonyainkra tett célzásokon, magyar személy- és helyneveken kívül már egyes alakjaiban is találunk magyar vonásokat s

a régi, mulató magyar világ jelenetei: a bálók, nagy ebédek, szüretnek kedvesek, igazak s ami fő, újak elbeszélő irodalmunkban.

A különféle értékű elemeket az író egészséges magyar humora olvasztja egyé, mely a komikus jelenetek kiszínezésében, a talpraesett tréfás hasonlatokban s a humort jellemző tréfásan komoly beszéd-módban nyilatkozik («halálán három egymásután szerencsétlenül választott feleségek összevetett vállakkal munkálkodtak», a versek «nagy részént Apollo híre és kegye nélkül készültek» stb.). Latin és más idegen szavakkal kevert stílusa az akkori társalgási nyelv hű tükre.

Íme, első eredeti magyar novellánk! Kezdetleges, hiszen az írónak is első novellája, de van benne élet, még pedig magyar élet.

Hat év múlva, 1824-ben, új gyűjteménye jelenik meg *Kedvcsapongások* címmel (két kötetben), mely *A régi pénzek* c. vigjátékán kívül három elbeszélését tartalmazza, ezek: *Érzelgés és világ folyása* «eredeti történet levelekben», *Az elkésések* s *A hasznosi kincs-ásás*, mindkettő «eredeti tréfa».

Az elkésések még az 1822-iki *Aurora* számára készült, de Kisfaludy nem adta ki. Fáy neheztelt is rá e miatt, sőt azt tartotta, hogy Kisfaludy «meglopta», mert ez után írta *Súlyosdi Simon*-ját. A dologból csak annyi igaz, hogy Fáy novellahőse is házasodni akar, de mindig elkésik, ezt az ötletet tehát valóban neki köszönhette Kisfaludy, de különben semmi köze sincs a két novellának egymáshoz. *Az elkésések* a fönt-enlített ötlet gyöngé kidolgozása. Csak az eleje sikerült, mikor a fiatal legényember rideg házát egyszerre benépesítik és barátságossá teszik a hintajuk felfordulása miatt hozzákerült növendégek. Csak élén-

kebb menete és jó humora feledteti a tartalom értéktelenségét.

Annál jobb *A hasznosi kincsásás*, melynek nagy része színdarabformában van írva. A történet középontja jó komikus-figura: a peszmegi csárda pohos korcsmárosa, Schlauch, ez a Pestről odakerült goromba és fukar német, akinek kapzsiságánál csak babonássága és ostobasága nagyobb. Ezek a tulajdonságai teszik alkalmassá arra, hogy Szováty Gábor, a szöllősi nótárius, a hasznosi vár kincseinek meséjével olyan sikeresen rászedhesse. A mulatságos históriát jóízű humorral beszéli el az író. Egyes jeleneteiben vígjátéki élet lüktet, pl. mikor a kincsőrző óriás (Szováty cimborája) vallatja a kincskeresőket, hogy nem nyomja-e a lelküket valami bűn. A korcsmai jelenet pedig, mikor a hasznosi parasztok a korcsmárossal és Keskeny Pista zsvivánnal beszélgetnek, pompás, népies magyarsággal írt, népszínműbe illő részlet. Az első valódi népies jelenet igazi parasztokkal a magyar elbeszélő irodalomban.¹

Az *Érzélgés és világ folyása* e kornak leghosszabb novellája, szinte kis regényszámba mehetne. Levelekben van írva. A második kiadás (1844) némi rövidítései nem tették jobbá a kompozíciót. A levélforma terjengősségre, sok fölösleges beszédre csábítja az író. Igaz, hogy kedves közvetlenséget ad az előadásnak, de pon-

¹ Kármán Uraniá-jának III. kötetében (1795) *A kintsásó* c. valószínűleg németből fordított történet meséje legfőbb vonásaiban emlékeztet Fáy novellájára. Ott egy gazdag, kapzsi és babonás nemesembert szed rá egy kalandor mindenféle kísértetes komédiával, melyet inasa segítségével egy régi rom falai közt játszik. Célja a nemesember gyámleányának elszöktetése a gyámapa tallérjaival együtt. Mindkettő fényesen sikerül. Tán ez szolgáltatott Fáynek néhány motívumot meséjéhez, de lehet, hogy más ilyen tréfás német kincsásó-történet.

gyolává is teszi. Ugyanazt rendszeren kétszer halljuk, noha más világításban. A cselekvény igen lassú haladású más okokból is. Azzá teszi nemcsak a sok, Fáyra jellemző, hasonlatos, képletes vagy tanító célú reflexió és elmélkedés, hanem a mese rendkívüli soványsága is. A főcselekvény Zsóczay szerelme, mert barátját, Gusztávét, csak túlságosan terjedelmes epizódnak tekinthetjük. A bonyodalom nagyon átlátszó, egy-két apró félreértés. Zsóczay csupa kétkedés, habozás, kerülgetés. Jól mondja, Mendey bátya: «De lelkem, Józsim, te tanultad a mathezist, tudod, hogy az egyenes vonal a legrövidebb s még mindeddig csavarogtál.» De, ha Józsi nem «csavarog», mi lesz a novellából? Mi már réges-régen tisztában vagyunk Lotti kisasszony érzelmeivel, csak Józsi nem látja azt, ami a napnál is világosabb.

Érzelő Gusztáv barátját ugyancsak leckézteti naivságáért és érzélgéséért, de azért maga is elég naiv s eleget érzeleg. Az ellentét az életet ismerő, tapasztalt ember és a naiv érzelő között, amit Fáy elénk akart állítani, így nem teljes és világos.

Jellemrajzai is gyengék. Gusztáv érzelő és semmi egyéb, Józsi szerelmes és féltékeny. Van ugyan némi egészséges életbölcseisége és humora, de az sem az övé, hanem az íróé. Mendey bátya volna még talán a leg-sikerültebb alak, ez a mindig kedélyes agglegény, de tulajdonképpen csak vázolja van. Egymás jelleméről sokat írnak, de igazi életet nem élnek. Sok bennük a szentimentalizmus, nemcsak Gusztávban, a hivatalos érzelőben, hanem a többiekben is. A sok humor azonban, mellyel itt sem fukarkodik az író, mégis elviselhetőkké teszi a cukrosvízhez hasonló, Lafontaine-szerű szerelmi epedéseket.

A patriarchalis magyar életnek nem egy vonása tűnik fel az elbeszélés folyamán (pl. a vidéki nemesi kúria, a kószáló alkalmi poéta, a szánkázás, Bihari muzsikája), de aránylag kevés. Stílusa olyan, mint első novellájáé.¹ Egyénibb, zamatosabb és magyarosabb, mint a Kisfaludyé, emezé viszont könnyedebb, gördülőbb. Előadásmódja inkább elbeszélő, mint jelenetező, de vannak sikerültebb jelenetei is, bár nem olyan élenkek és drámaiak, mint Kisfaludy novelláiban. Általában nehezkesebb Kisfaludynál, előadása aprólékos, körülményes, de mindig rokonszenves és okos elbeszélő, kit szívesen, bár néha kissé unatkozva hallgatunk.

Novellairodalmunknak ez első korszakába még két kis elbeszélése esik: *A tétényi éjszaka* (1834) és *A jó szív is bajjal jár* (1835). Az elsőben egy háztűznézni járó fiatalember éjjeli kalamitáseit mondja el, melyek jövődöbelije házában érik, a másodikban egy vőlegény kellemetlen eseteit a flórenci kalappal, melyet menyasszonyának ígért. Az első jobb, kedves falusi milieujénél fogva. A *Tudományos Gyűjtemény* kritikusa szerint (1834, VIII. 77.) «mincs jól öszvevarrva, a humor keresett», de a kritikus ebben téved, mert Fáy derült humora sohasem keresett s «öszvevarrva» sincs ez rosszabbul, mint e kor egyéb novellái, hanem az a hibája mindkettőnek, hogy az ilyen kalandokból összerótt víg novellák ekkor már kissé idejüket multák s Fáy, az úttörő, itt utánzónak csapott fel, Kisfaludy és Kovács Pál utánzójának.

Regényéről a maga helyén szólunk.

¹ Megjegyzendő, hogy novelláinak stílusán sokat változtatott a II. kiadásban (Összes Munkái), pl. a jellemző idegen szavakat többnyire magyarokkal pótolta.

II.

Kisfaludy Károly és víg elbeszélései.

Kisfaludy Károly Fáy fellépése után öt évvel kezdett novellákat írni, csakhogy nem a kezdő tapogatózásával, hanem a gyakorlott író könnyedségével.

A magas, göndör, vöröshajú fiatalember (akkor harmincötéves), kinek szürke szeméből vonzó derű sugárzott s kinek hadaró beszédje közben ötlet- és tréfa-rakéták pattogtak, akkor már ismert alakja volt Pestnek, ünnepelt drámaíró és irodalmi vezér, az *Aurora* szerkesztője.

Kalandos katona- és művészpálya után emelkedett erre a polcra. Fáytól több tekintetben különböző egyéniség volt. Többoldalú, szélesebb látókörű, hisz évekig élt külföldön, élete változatosabb, élményekben, nélkülözésekben és tapasztalatokban gazdagabb volt. Fáy alaposabb képzettségű, Kisfaludy zseniálisabb. Fáy higgadt, okos, rendes életű, Kisfaludy heves, könnyelmű, nyugtalan természet, amabban több a magyar táblabírói nehézkesség, emebben a világfiás könnyedség. Ezek az egyéni különbségek meglátszanak novelláikon is.

Az 1823-iki *Aurora* három novellát közölt: *Tollagi Jónás viszontagságai*-t «tulajdon leveleiből» Szalay Benjamtól, a *Barátság és szerelem* címűt Kisfaludy Károlytól s *A vérpohár*-t B. K.-tól. Mind a hármat Kisfaludy írta, de ezt csak a beavatottak tudták eleinte. Az ismeretlen nevű Szalay Benjamin egyszerre meghódította a közönséget *Tollagi*-jával s a sikeren felbuzdulva, a következő *Aurora*-k számára is írt az elsőhöz hasonló víg novellákat. Míg Kisfaludytól csak két komoly novellát találunk az *Aurora*-ban, addig a szor-

galmas Szalay Benjamin a következő vígakkal szerepel: *Súlyosdi Simon, Mit csinál a gólya?* (1824), *Sok baj, semmiért, Andor és Juczi* (1825), *Bajjal ment, vígan jött, A fejér köpenyeg* (1826), *Tollagi Jónás, mint házastulajdon leveleiből* (1827). *Hős Fercsi-je a Muzárionban* (1829) jelent meg.

Érdekes, hogy még évek múlva sem tudta mindenki, hogy Szalay nem más, mint Kisfaludy és a *Tudományos Gyűjtemény* kritikusa (Fenyéry) 1827-ben (I. 87.) újdonságként említi ezt az olvasóknak, mert a dolog «sokak előtt nem titok», de vannak, akik nem tudják s akadt egy jámbor, ki az első *Tollagi-t*¹ magáénak mondta és pseudo-kéziratát mutogatta is.

A víg novellában, mint láttuk, Fáy megelőzte Kisfaludyt *A különös testamentom*-mal s *Az elkésések*-kel, melyet Kisfaludy kéziratban olvasott. Kétségtelen, hogy Fáy példája hatott rá s tán éppen tőle kapott kedvet ilyenek írására, de volt előtte példa elég a német irodalomban. Tehetsége, mellyel a vígjáték terén olyan nagy sikereket aratott, mindenestre szintén inkább víg történetek írására ösztönözte, de a szerkesztői szűkség is. Az *Aurorá*-nak szüksége volt jó és mulattató novellákra s ilyeneket eleinte nem várhatott másoktól.

Ha víg novelláinak meséit nézzük, elég soványaknak és kezdetlegeseeknek látszanak. Egy tapasztalatlan falusi ifjú Pestre kerül s itt különféle kalandokba keveredik, apró balesetek érik, szerelmes lesz és megházasodik. Mint házasember féltékeny a feleségére, de egy

¹ Első kidolgozásának töredéke *Tollrági Domokos története* címet visel (*K. K. Minden Munkái*. 1893. V. 402.). Az első *Tollagi* német fordításban is megjelent *Jonas Lämmle's Abentheuer* címmel 1827-ben Kassán. Lépfalvy itt Klebmüller, Kamati: Kämper, Cséli: Zieler. Harmadik részéből (*T. mint atya*) csak kis töredék maradt.

csomó «viszontagság» után meggyőződik neje ártatlanságáról (*Tollagi*). Kétesyt a szerelem kigyógyítja képzelt betegségéből s életúntságából (*Barátság és szerelem*). Egy kövér, mihaszna agglegény házasodni akar, de lomha, késedelmes természete miatt mindig elkésik (*Súlyosdi Simon*). Lajos beleszeret egy ismeretlen szép leányba, kit végre viszontlát, mint neki szánt feleséget (*Sok baj semmiért*). Pöröndy Tamás, a csúnya, de becsületes agglegény, egy szerelmi csalódás és sok kalamitás után elvesz egy fiatal özvegyet (*Bajjal ment, vígan jött*). Csöngedy Bencét, a szintén házasodni akaró agglegényt, féltékenysége juttatja komikus helyzetekbe (*A fehér köpenyeg*). A falu tornyán fennakad egy megölt gólya s ez nagy gondot okoz a falubelieknek (*Mit csinál a gólya?*).

Invenciója, mint látjuk, nem valami nagy és gyakran ismétli magát. Mint gyakorlott vígjátékíró sokkal találékonyabb a komikus helyzetek kigondolásában, melyekbe hőseit juttatja. Novellái tulajdonképpen ilyen vígjátéki jelenetek laza sorozatai s így nem kerek kompozíciójukkal, hanem éppen ezekkel a komikumtól duzzadó, igazán mulatságos eseteikkel hatottak.

Hogyne mulattak volna az akkori naiv olvasók Tollagin, kit a színházban megfüttyültetnek, ki a kövér társalkodónővel diskurálva lefordul a padról, kit bérelt lova a halottaskocsi mellé hurcol, kivel pöhöllyel telt pisztollyal duellálnak, aki feleségére lesve, méltó büntetésként a farkasverembe pottyan, vagy a kövér Súlyosdin, amint hátán szétreccsen a «familia-mente», vagy Kétesynek és Pöröndynek fogadóbeli kalamitásain, vagy a jó falusiak kacagtató gólyavadászatán.

Szintén a vígjátékíróra vall a komikus alakok ügyes szerepeltetése és jellemzése. Legjobb köztük Tollagi,

ez a «nehéz, pedáns, mezei truncus», ki nagyon csodálkozik azon, hogy, noha tömérdek klasszikust tud könyv nélkül s minden tárgyra kész szentenciát mondani, mégis «mindenütt megütközik». Tulajdonképpen nem ostoba, csak pedáns, iskolás filozófiával teletömött, becsületes és jószívű fickó, aki rettentően tapasztalatlan, könnyen hívó s arra született, hogy minden kópé rászedje.

Nevetséges kalamitásainak történetét maga beszéli el barátjának, levelekben, rettentő komolyan. Éppen ez a komolyság teszi ellenállhatatlanul komikussá.¹

Súlyosdi a Pató Pál-féle magyar nemesnek típusa. «Biográfiája ezer olyannak képét festi, ki bár több lármával, szinte annyit cselekszik.» Súlyosdi egyebet nem igen cselekszik, mint hogy pipázik és hízik. Néha-néha megmozdul a «mester» nógatására, de belátván, hogy a mozgás és cselekvés kényelmetlen, hihetetlen flegmával visszatér karosszékébe s többé semmivel sem törődik. A maradi és tétlen magyar nemes kitűnő karikatúrája. Ezt már akkor is észrevették. Thaisz András szerint (*Tud. Gyűjt.* 1823, XI. 106.) Szalay Benjamin «Súlyosdi Simonja nemcsak mulattató tréfa, hanem komoly szatira is».

Sikerült alak a hypochonder és életúnt Kétesy is, naiv szentimentalizmusával, érzékenykedő panaszai-val, kit a szerelem egyszerre kigyógyít minden képzelt nyavalyájából, úgyhogy «komor eszméletekkel» telt naplóját boldogan dobja a tűzbe.

Pöröndy, a házasodni akaró agglegény, szögletes-

¹ Különben a nagyvárosban szereplő, naiv falusi, ősrégi típus, ilyen Gvadányi nótáriusa és mintája az eipeldai (l. a bevezetést s Gragger R. *Irodalomt. forrástanulmányok* c. értekezését. Budapest, 1916., melyben egy Kolzabue-féle vigjáték hatására is rámutat.

ségével, latin szentenciáival szintén jó komikus figura éppen úgy, mint a parasztleányok körül settenkedő Csöngedy, kit ifjúkori bűneiért méltán büntet az író féltékenységgel.

E főalakok körül egész sereg mellékalak sürög-forog: a furfangos Lépfalvy s öccse, a jókedvű kadét (bátyjának második kiadása), a papucs alatt nyögő Kamati s erélyes életepárja, Tollagi apja, a gravitással fellépő nótárius, a rémesen hegedülő s még rémesebb verseket gyártó mester, Súlyosdi totumfakja, Krisztina, ez a tipikus aggszűz, a hivatalos stílusban beszélő Hal-kandy, Illyés, a dörmögő vén inas, a könnyelmű és elmés Perjes, a kedves öreg úr (*Sok baj semmiért*), a pöffeszkedő Rengházy (kiben alighanem Kovacsóczyt figurázta ki), Csöngedy szintén féltékeny inasa stb. Egész serege a mulatságos figuráknak, kiknek kis szerepük van, de azért mindegyikük kelt egy mosolyt. Nőalakjai sablonosak és jelentéktelenek.

Mélyebb lélekrajzot természetesen hiába keresnénk Kisfaludy munkáiban. Személyeinek egyes tetteit gyakran elfelejti indokolni, elfogadhatókká tenni. Tollagi és Róza, vagy a *Sok baj semmiért* hőse és Máli, alig ismerik egymást s mégis egymásba szeretnek, a rút Pöröndyt egyszerre megszereti a fiatal özvegy, de ki törődnék ilyenekkel, mikor az író olyan kedvesen tud bennünket mulattatni.

Novelláiban igazi jókedv és lelki derű uralkodik. Fáy humora mélyebb, Kisfaludyé felszínebb és sokszor nem is igazi humor. Csak odaállítja eléink a komikus helyzeteket és alakokat, de nem színezi szubjektív módon a saját megjegyzéseivel, az igazi humorista derült felsőbbbségével. Igazán humoros előadást csak *Súlyosdi*-ban, *A fejér köpenyeg*-ben és a *Bajjal ment*,

vígan jött-ben találunk, legfőképpen az elsőben, mely ebből a szempontból a legértékesebb. A többiben a komikum uralkodik, még pedig a helyzetkomikum, ez azonban egészséges és mindig mulattató.

Feltűnő és jellemző novelláiban, akár csak színdarabjaiban a sok reflexió, melyeket többnyire személyeinek szájába ad. Sokszor elég eredetiek, humorosak és talpraesettek, de általában könnyen odavetettek s csak a dolgok felszínét érintők. *Tollagi*-ban feltűnően sok van ilyen. A naiv és ügyetlen hős gyakran bölcselkedik ekképpen: «az ember nem tud mindent, amit akar, s ha tud is, nem úgy s nem akkor, mikor kell», «az ember sokszor örül, mikor tán épen semmi oka sincs», «sokat látni jó az embernek, de mindent látni mégis bajos» stb. Az író művészi célzattal, jellemzeten mondat ilyen lapos, iskolás közhelyeket Tollagival, kitől mélyebb filozófiát nem is várhatunk. A két Tollagiban majdnem kétszer annyi a reflexió, mint a többiekben összevéve. Ugyanitt a sok latin szót is szándékosan keveri a latinos műveltségű Tollagi leveleibe.

A novellák stílusában alig van feszesség. Könnyedén, természetesen folyik, de azért elég neologizmust sodor magával szavakban és szólásokban egyaránt (bájerő, külszín, nyughely, viszonzás; a tisztább lélek ömledő sugárinál kéjleg; lelke harcai lágy érzetekre olvadozva stb.). A történeteket szereti levélformában személyeivel elmondani, ami kedves közvetlenséget ad előadásának.

Sokszor emlegetjük, hogy Kisfaludy vígjátékaiban és novelláiban igazi magyar alakokat és életet rajzol. Ez csak részben igaz. Magyar milieu vígjátékai közül csak *A kérők*-ben, *A pártütők*-ben, *Csalódások*-ban,

Mátyás deák-ban s a *Hűség próbájá*-ban van (tehát ötben tizennégy közül). Novelláiban ugyanezt látjuk. A *Tollagi* második részében a falusi életet rajzolja egy-két vonással (huszár-elszállásolás, lakodalom egy kitűnő kántorverssel, nótáriusi hivatal), *Súlyosdi Simon*-ban maga a főalak igazán magyar, a *Bajjal ment, vígan jött*-ben a falusi lakodalom, a csárda, a vendégszerető úr, ki a fogadóból fog magának vendéget, ad némi magyar színezetet a történetnek. A *fejér köpenyeg*-ben a falusi élet egy-két vonása és Csöngedy, az eladósodott, gazdaságával nem törődő földesúr, magyar s a *Mit csinál a gólya?* komikus falusi népe. Mindössze ennyi magyar milieurajzot találunk bennük. A *Tollagi* első részében semmit, a *Barátság és szerelemben* s a *Sok baj semmiért*-ben néhány célzáson kívül a magyar viszonyokra, szintén semmit, történhetnének akárhol másutt s nem Magyarországon. Fáy e tekintetben föltötte áll Kisfaludynak, novellái sokkal magyarabbak.

Vígjátékai és novellái között sok a hasonlóság. A főbb analóg vonások a következők: az igazi humor kevés, inkább a helyzetkomikum uralkodik bennük; dialógjuk ötletes, eleven; egyes alakoknak tipikus szójárásaik vannak: et sic porro (Perföldy), eszem a szívét (Mokány), mennydörgő rázta (Baltafy), novelláiban: hm, hm (Sirházy doktor), előbbi uram a hadnagy (Jakab inas); a szójátékok gyengék s kissé közönségesek; sok a reflexió, szentenciózus párbeszéd bennük; a bonyodalom főrúgói kezdetlegeseek (félreértés, félreismerés); a nőalakokban kevés az egyéni vonás.

Végül emlitem meg *Andor és Juczi* s *Hős Fercsi* c. kis elbeszéléseit, melyekben az ossianismust figurázza ki. Kölcsey pompás jellemzése szerint az ossiani költemény «egy kis hősi történetecske lírai fordulatokkal,

epedéssel, festő epithetonokkal, apróra metélt s egymás után szökdellő mondásokkal, félhomállyal, fellengézés-sel s régiség színével a szokás szerént felékesítve» (*Muzáron* III. 1829. 131—134.). Kisfaludy két tréfája ezeknek az ossiani költeményeket majmoló dagályos verseknek és prózáknak stílusát paródiázza rendkívül mulattatóan, kacagtató humorral.

III.

Kovács Pál és víg elbeszélései. Fáy, Kisfaludy és Kovács Pál utánzóinak működése a szabadságharcig. Bonyodalmaik és motívumaik. Paródiák. Anekdota-félék.

A német víg novellaicodalom mindenesetre hatott közvetlenül is a miénkre, de sokkal inkább Fáy s különösen Kisfaludy közvetítésével. Őket utánozza kevés kivétellel minden akkori novellistánk.

Legtehetségesebb tanítványuk Kovács Pál (1808—1886), ki már pesti orvosnövendék korában megismerkedik az írókkal a huszas évek végén s csakhamar maga is sorukba lép. 1828-ban közli első novelláját (*Kicsinyből mi lesz?*) a *Koszorú* s ettől kezdve minden évben

¹ A *Hős Fercsi* tulajdonképpen egy Szemere Pál felszólítására rendezett költői verseny eredménye. Pfeffelnek egy regéjét adta fel témául, melyet aztán különböző modorban dolgoztak fel: Vörösmarty eposznak (*Széplak*), Szemere Pálné s Kiss Károly regének (*Rózika, Síróhegy*), Paziazi s gróf Mailáth novellának (*Adolf, A levél*) s Kisfaludy paródiának (V. ö. *Muzáron* IV. 1829. 307.). Az említett két *Tollagi*-töredéken kívül, még két víg elbeszélés-töredéke maradt ránk: *Egy pipának históriája*, melyből *Súlyosdiba* vett át egyes sorokat, tehát ez előtt készült s *Az Ordai ház* című, melyből több töredék maradt. Hosszabb elbeszélésnek indult s főként alaphangjánál fogva lett volna érdekes, mert itt megszokott derült humora helyett, sötétebb humorral festett.

megjelenik egy-két elbeszélése. Nemsokára a közönség kedveltje s az *Aurora* rendes dolgozótársa lesz. Kisfaludy halála után a víg novella terén évekig ő uralkodik.

A győri homœopatha orvos minden irodalmi és társadalmi mozgalom lelke. Mozgékony, kedélyes, okos és talpig becsületes ember, kit mindenki szeret és tisztel nemcsak Győrött, hanem Pesten is, hol a szerkesztők mindig örömmel fogadják, ha egy-egy novellával bekopogtat hozzájuk. Ezek a novellák mind szerzőjükre vallanak: józanok, egyszerű embereknek kiskörű életét rajzolják, derültek, kedélyesek.

Motívumok dolgában ő se szerencsésebb mestereinél. Meséit ilyen alapokra fekteti: a hős közellátó lévén, menyasszonyának hisz egy másik leányt (*Nem az volt, kit gondoltam*), vagy házasodni akar, de mindig korán jön (*Koránjárások*); úgy menekül a neki szánt feleségtől, hogy vad magyart játszik, ami a külföldieskedő kisasszonyt visszariasztja (*Jaj be jó fi vagyok én!*); a nagybácsi elüti öccse kezéről a menyasszonyt (*Veszedelmes újítás*); egy vénkisasszony sohasem akar férjhez menni s két fiatal lányt is lebeszél a házasságról, mégis mind férjhez mennek (*Ki hitte volna?*); leánynézőbe megy s mint inas jelenik meg (*Mennyi ház, annyi szokás*); a színészudvarlóról kiderül, hogy gróf (*A lúdcomb*); a léha gavallért derék emberré neveli nagybátyja (*Nagybácsi és nagynéni*); a menyasszony, hogy próbára tegye vőlegényét, másnak adja ki magát (*Román és nem román*); vidéki ifjú Pesten szörnyű kalandokba keveredik (*Mindennek van ideje*) stb.

Csupa kis félreértés, mint Kisfaludynál. A szereplők éppen olyan komikus helyzeteken és kalamitásokon mennek át, mint Tollagi, Pöröndy, Csöngedy. Kovács halmozza ezeket s a Kisfaludy-féle természetes és mu-

lattató balesetek helyett sokszor dummer August-szerű ügyetlenségek sorozatával akar hatást kelteni (a falusi gavallér imádottjának lábára lép, sarkantyújával leszakítja ruháját, leönti kávéval stb.).

Kisfaludy nagyobb vonásokkal rajzol, bonyodalmai átlátszóbbak, jobbak. Kovács hosszadalmasabb, aprólékosabb, akárcsak Fáy s bonyodalmai külsőlegeseek, legtöbbször erőszakoltak és meséi nincsenek kellően megalapozva, valószínűtlenek és a levegőben lógnak. Szerkeszteni ő sem tud, mint Fáy. Novellái sokszor vígaknak nem elég vígak, komolyaknak meg nem elég komolyak. Kisfaludy természetes komikuma hiányzik belőlük, az övé kissé csinált és színtelen. Jellemzés dolgában sem éri utól mesterét. Van ugyan egy-két sikerültebb alakja (a házsártos nagyasszony, az együgyű kocsis, a simplex falusi földesúr, a házasságtól irtózó aggszúz, a gazdag férjre vadászó mama és leányai, a babonás, ostoba árendás, a derék falusi nagybácsi, a maradi földesúr, a lump jurátusok, a vidéki színészek), de mégsem tud igazán élő alakokat teremteni.

Kisfaludyt utánozza a száraz reflexiók halmozásában, a *Vízkereszt*-ben pl. feltűnők a Tollagi-féle szentenciák másolatai («Ha kárt tett az ember, illik, hogy segítsen», «Ha az ember ismeretlen, mégis csak meghúzza magát», «Ha az ember semmibe sem kap, semmi sem éri»). Fáy a tréfás hasonlatok használatában követi («kikopunk az időből, mint tavasszal vakondtúrás a hóból», «nem merém kérdeni, mit végzett, mint szemérmes menyecske tisztújításról jövő férjét») s *A különös testamentom* in medias res-kezdetének alkalmazásában, pl. «Kiégett a pipám s egy nyujtózással akartam leásítani nyakamról a terhes unalmat», «Aztán korán kelj, el ne késsél», «Eszti koppantott s eloltá

a gyertyát». A *Koránjárásokat* «ellen-darabul» írja «t. Fáy úr *Elkésései*-hez». A *lúdcomb* babonás árendása Fáy Schlauchjá-nak másolata. Tanítgatni, javítani, tanácsolni is szeret, mint Fáy. A mesterei kedvelte levélformát és a novella hőisével való elmondatást sűrűn alkalmazza. Kisfaludyt, mint alább látjuk, paródiáiban is utánozta.

Gyengén komponált történetkéit különben élénken jelenetезve, természetesen gördülő párbeszédekben mondja el. A Kisfaludyra emlékeztető derűs jókedv tette novelláit olyan népszerűkké, meg a magyar élet élénk rajza.

A falusi vendégszerető nemesi házak népének kedves, egyszerű multságai: a vadászatok, névnapi ebédek, bálók, farsangi szánkázások és lakodalmak képei vonulnak el előttünk novelláiban. Látunk igazi népies alakokat, kik a nép egyszerű nyelvén beszélnek (*A szökés*). Elvezet bennünket tisztújítási lakomára, falusi csárdába, nemesi kúriákba, megfordulunk Balatonfüreden s a főváros fogadóiban, a hajóhídnál, a zsúfolt német és az üres várbeli magyar színházban, hol búsan oltogatják a lámpákat, mert nem lévén közönség, nincs előadás. Hallunk hazafias megjegyzéseket a magyartalan nők, a magyar fényűzés ellen és a nemzeti haladás mellett Széchenyi szellemében s örömmel látjuk, hogy a maradi nagybácsi gőzhajórészvényeket vesz s előfizet a *Jelenkor*-ra, meg a divatlapokra, viszont megbotránkozunk a maradi Óváry úron, ki a vasútnak, lánchídnak esküdt ellensége.

A harmincas évekbeli életnek ebben az intim s jól megfigyelt, apró reális részletekben gazdag rajzában fölülmulja Kisfaludyt.

Kunoss kissé elfogultan azt írja róla (*Rajzolatok*,

1837, 548—549. l.), hogy köre szűk, emberei egyformák, kedvenc személyei «a simulatlan, nyers, egyszersmind pedig botor személyek». Víg elbeszélőink szerint mind egyoldalúak, minden botor személyük Tollagi képmását viseli.

Kovács Pál fáradhatatlanul írta elbeszéléseit a szabadságharcig, sőt azután is, de ekkor már meglátszott rajtuk a modorosság, avultság. Az ő kora, amikor igazán hatott, a harmincas évek ideje volt, a negyvenes években az újabb novellisták műveihez képest régimódinak tetszik, amit ír, de azért mindig a régi, kedves mesemondó marad, akit szívesebben olvasunk s olvastak akkor is, mint pl. Bernát Gazsit, vagy Laukát.

A többi novellista még őt, az utánzót is utánozza. Elbeszéléseiken ritkábban Fáy, leggyakrabban Kisfaludy és Kovács Pál hatását látjuk. Tudják, hogy ez tetszik a közönségnek s a zsebkönyv- és lapszerkesztők ilyeneket szívesen közölnek, tehát ilyeneket írnak, keveset törődve az eredetiséggel. Természetesen nemcsak számításból tesznek így, hanem azért is, mert nehezen tudnak szabadulni Kisfaludy vonzó egyéniségének és modorának varázsától. Új utakat nem törnek, hanem kényelmesen döcögnek rozoga novella-szekereikkel a mestereik által járt úton s ugyanazokba a kátyukba döccennek, mint azok hintaikkal. Amint a vígjáték terén iskolát csinált ez a triumvirátus, hatása éppen olyan erős volt a novella terén is és egészen a szabadságharcig tartott.

Szolgai Tollag -utánzat Nagy Elek *Pesti kalandok* c. levelekben írt elbeszélése (*Virágfűzér*, 1837.).¹ Hőse falusi fickó, kit apja

¹ A gyakrabban előforduló zsebkönyveket és lapokat munkámban következőleg rövidítem: *A.* = Athenæum; *Au.* = Aurora;

Pestre küld gyapjút eladni. Mindenféle baleset történik vele, még Lépfalvyja is akad Szélfy személyében. Kisfaludy stílusát rövid, szentenciózus mondataival ügyesen utánozza. («Barátom, ha az ember nagy városban van, sok bosszúság éri, én alig vagyok itt, már tapasztalom.» «Barátom, külső színnek ne higgy, mert ha hiszel, úgy jársz, mint én.») Az *Egy nap a városban* (V—i Szöktől. *Ra.* 1839. I. 49—50.) rusticus Mokány-szerű főalakja, ki pl. a fagyaltot sajtnak nézi, szintén levélben közli barátjával V. városi kalandjait és Lina kisasszonnyal való megismerkedését. Gömöri *Vadászkaland*-ja (*Jacint* zsebkönyv, 1836), Sulyosdi-másolat Tollagi-kalamitásokkal (vadászat közben beleesik egy búzásverembe, megkergetik a kutyák, árkot ugorva pocsolyába zuhan, a temetőben megijed a maga árnyékától).

Gaal József *Egy kis tapasztalás*-a (1843), melyben egy gazdag és tapasztalatlan vidéki ifjút befon egy pesti arszlán, komikus jelenetsorozatával szintén egyike a kései *Tollagi*-utánpótlásoknak.

Az öccseiket és fiaikat házassító, vagy házasságukat ellenző nagybácsik, gyámok és apák nagy divatba jönnek.

Néha a kiszemelt leányt szereti a házasulandó ifjú, de hallja, hogy már menyasszony, kiderül azonban, hogy más leányról volt szó (Tóth Lőrinc: *Bácsika és én.* 1835.). A gyám csak úgy ígéri oda lányát gyámfiaának, ha a cenzurán praclarumot kap, ebből származik a bonyodalom (Garay: *A diploma.* 1836.). A nagybácsi azért ellenzi öccse házasságát, mert jövődöbelije sokat olvas

Bp. Ár. = Budapesti Árvizkönyv; *É.* = Életképek; *Em.* = Em-lény; *F. M.* = Felsőmagyarországi Minerva; *Figy.* = Figyelmező; *Haj.* = Hajnal; *H. M.* = Hasznos Mulatságok; *Ha.* = Hazánk; *H.* = Honderű; *Honm.* = Honművész; *K. T. É.* = Kisfaludy Társaság Évtapjaj; *Kö.* = Közlemények; *K.* = Koszorú; *L.* = Lombok; *M. É.* = Magyar Életképek; *Ne.* = Nefeletjs; *N. A.* = Nemzeti Almanach; *N. T.* = Nemzeti Társalkodó; *Ő.* = Őrangyal; *P.* = Pesti Divatlap; *Ra.* = Rajzolatok; *R.* = Regélő; *R. P.* = Regélő Pesti Divatlap; *Re.* = Remény; *Sz.* = Szemléző; *Sz. A.* = Szépliteraturai Ajándék; *T.* = Társalkodó; *Un.* = Unio; *Ur.* = Urania; *V. U.* = Vasárnapi Ujság.

A megjelenés pontos helyét csak azoknál az íróknál idézem, akik a Bibliografiába nincsenek felvéve, a többiekénél csak az év-számot.

(Fáyt, Bulwert) s ezért szerinte nem lesz jó gazdasszony, később azonban megváltozik ebbeli véleménye (V—i Barna: *Pál jordulása*. Levelekben. R. 1837. I. 36—40.). Ilyenformák még: Sissói B. Imre: *Ellenzetek*. (Ne. 1834.). U. az: *Álnevem volt oka mindennek*. (Kö. 1841. II. 73—75.). Garay: *Virágvásárlás* (1843), Szathmáry Pál: *Családi képek a tekintetes magyar életből*. (Ha. 1848. 176—184.).

A háztűznézőbe járó házasulandók viszontagságai egymást érik: Tóth Lőrinc: *Esztike* (1833), Lukács Lajos: *A péntek, A szemüveg* (1833), P. M. (Paziasi Mihály): *A gazdag házasulandó* (1829), *Messze keresett és közel talált* (1828), M. I.: *Szeget szeggel* (R. 1835. 91—92.), *Bongori Tóbiás házassági története* (névtelentől, Ra. 1835. 1.). Paziasi két novellája a legsikerültebbek közé tartozik ebben a korban. Sok jellemző és megfigyelő tehetségről tanúskodnak s jó humor van bennük. Meglátszik rajtuk az írónak jobb német novellákon való iskolázottsága. A később híres, akkor még fiatal Kuthy Lajos szárnypróbálgatása *A szerencsés akadályok* (1833) is ebbe a csoportba tartozik. Apja leánynézőbe akarja vinni, de mindenféle akadály hátráltatja tervét, végre a házasságból semmi sem lesz. Kisfaludy és Kovács Pál feltűnő hatása ellenére meglátszik rajta a tehetséges tollforgató nagyobb ügyessége a patriarchalis vidéki élet rajzában (agarászat, névnap, a vándorszínészek Macbeth-előadása). A táblabíró nagybácsi sikertelenül hurcolja öccsét mindenfelé leánynézőbe (Sz.: *Nem nekünk való*. (H. M. 1839. II. 11—12.). A vén házasulandó többrendbéli kosarat kap (Lukács Lajos: *A két Dohosi*. (1836.) A kiváló tehetségű Csató Pál utolsó novellája *A holdog szerető* (1840) is egy kiélt agglegényt (Peörfeeregh ügyvéd) rajzol, aki szintén felsül házasodási terveivel s kénytelen gazdasszonyát elvenni. A többi tucat-novellának föllötte áll humorával, érdekes, mulatságos bonyodalmával, a prókátor és tűzről pattant gazdasszonya ügyes jellemrajzával.

Haraszthy Samu *Vendégszeretet-e* (M. É. 1843. II. 6. f.) és Pitye-foki Jung Móric (Jósika Alt Móric álnevének utánzata) *Házassági kaland*-ja (U. o. 4. f.) tartoznak még ide. Mindkettőt aktuális vonatkozásai teszik élvezhetőbbé (az *Emlény*-ből Kuthy novelláját akarják felolvasni, a *Honderű*-n elalszik valaki, a konzervatív család szidja Kossuthot és Pesti Hírlap-ját, a nem magyar asszony folyékonyan megtanul magyarul, mert úgymond, «szent kötelességül tekintém, nyelvét beszélni a nemzetnek, melynek leányává lettem»).

A házasodni akaró, vagy leányörző öregek kijátszása ugyan csak kedves tárgya elbeszélőinknek (ősregi vígjáték-tárgy). Beöthy Zsigmondnak *Az álhivatal* (1836) s *A szemüveg* (1837) c. novelláiban egy öreg bácsi kezéről egy fiatal ember csapja el a leányt. Az első levelekben van írva. *A Nagynéni karszéke* (1838) Kovács Pál: *Ki hitte volna?* c. novellájának tárgyát variálja. Itt egy özvegy három leányrokonát őrzi a házasságtól, de végül mind férjhez mennek. Érdekes, hogy ebben Kovács Pál vígjátékát, a *Nők köztársaságát* tanulják a fiatalok, *A szemüvegben* pedig Kovács Pál *Öreg kéréi*-t adják elő. Meglátszik rajtuk, hogy utánzatok, nem az író egyéniségéből folyók. Hiányzik belőlük Kovács őszinte jókedve és Kisfaludy könnyed elbeszélő módja, nyujtottak s kevéssé mulatságosak.

Gaal József: *Öcsém uram, házasodjék meg* c. novelláját (1839) csak humoros előadása teszi tűrhetővé, különben öccsét házasító és házasodni akaró nagybácsijával, aki névcsereán alapuló, valószínűtlen bonyodalom után hoppon marad, a többi sablonos és vékonydongájú történet közé tartozik. Ugyanilyen a meséje *Tatár khán* c. elbeszélésének (1847), melyben a nagybácsi gyámleányát öreg emberhez akarja férjhez adni.

Öregeket játszanak ki a következőkben is: Karády Ignác *A recipe* (*Szívárvány* 1844), Zimonyi: *Julia és én* (*Ha.* 1847. I. 18—19.), Vajkay Károly: *Eulália kisasszony* (*Ha.* 1847. II. 95.).

Tollagi álarcosbáli kalandjai is hasonlók írására csábítják elbeszélőinket s a farsangi kalambitasoknak, félreértéseknek, megtérfálásoknak se vége, se hossza: Lukács Lajos: *A pesti út* (1835), *Házi táncmulatság* (1833), B. Apor Károly: *Fiatalkor házasságai* (*R.* 1835., 28.), Ormos Zsigmond: *Hölgyet bálban ne keress* (1835), *Sok baj semmiért* (1835), *Szegény jurátus* (1835), Kuthy Lajos: *Farsangi kaland* (1835), Tóth Lőrinc: *A bálgyűlölő* (1836), Quakker: *Carneval* (*Ra.* 1839. I. 14—15.), B. Apor Károly: *A Vesta-szűz* (*A.* 1839. I. 34.), Tihany: *Bálgelenet* (*Kö.* 1841. I. 67.), Szarka: *Barátom neje* (*P.* 1845. II. 36.), Csatári Ottó: *A fekete kimondhatatlan* (*Ha.* 1847. II. 79—80.), Szilágyi Sándor: *Egy álarcosbál* (1848).

A szerelmi kalandok, melyek személycserén, alaptalan félteékenységén, apró félreértéseken alapulnak, s nem egyszer komikus párbajjal vannak súlyosbítva, a Kisfaludy- és Kovács-epigonoknak szintén kedves témái.

A fiatal Toldy Ferenc: *Most vagy soha!* c. elbeszélésében

(1824) egy heves kapitány küzd egy szép özvegy kezéért s jelentéktelen akadályok leküzdése után a féltékeny asszonyt naiv eszközökkel féltékenységből is kigyógyítja. Nehézkes stílusa ellenére a Kisfaludy-utánpotok jobbjai közé tartozik.¹ *A baleset, jól esett* (T. F. novellája, Au. 1830), hőse egy kapitányra féltékeny, természetesen alaptalanul, mert csak hűségét akarták próbára tenni. Petrócai Trattner Károly novellájában *A házasság égben költetik* (Au. 1831) három ifjú ábrándul ki a három neki szánt leányból s mindegyik másba szeret a három közül. Egy doktor figurája «csak fogamatja legyen» szavajárásával s folytonosan tervezgető enthusiasmusával elég jó benne.

A *Nem az volt, kit gondoltam* (Kovács Pál) közellátó hőse, ki hiába szalad egy leány után, újra felbukkan Garay: *A rossz szemek* (1833) s Tóth Lőrinc: *Czélérésem* (1833) c. novellájában. Garay: *A párviadal* (1834) c. novellájának tartalmát is elmondjuk, mint tipikus példát.

Hollós Móric a cenzurára készül, mikor barátja Rétegi, elviszi a városmajori népmulatságra, hol gyönyörű leányt lát egy huszártiszt karján. Szeretne megismerkedni vele, de nagynénjét, Rózsavölgyi bárónét, kell hazakísérnie, ki birtokára is meghívja azzal kecségtetve, hogy a szép Zeredy Lolli is ott lesz. Móric nem megy el, mert az ismeretlen szépen jár az esze, kit másnap hiába keres. A tanulás sehogysem megy, ezért befogat s mégis elmegy nagynénjéhez. A kertben megpillantja az ismeretlen szépet, ami rendkívül meglepi. Bennünket, kik ismerjük a harmincas évek novellistáinak technikáját, nem lep meg a dolog, mert mi régen tudtuk, hogy Lolli s az ismeretlen kisasszony ugyanaz. Természetesen egymásba szeretnek, Lolli kissé beteg is lesz, hogy Móric odaadón ápolhassa. Egyszer csak megérkezik ama bizonyos huszártiszt, ki, mikor Móric ömledézve magasztalja előtte Lollit, kijelenti, hogy a leány jegyese. Móricot ájulás környékezi, de mi rögtön kitaláljuk, hogy a huszártiszt csak rokona Lollinak s hogy ezzel csak

¹ Önálló üzetben jelent meg «az *Aspasia* első kötetéből ki nyomtatva.» Nb. az *Aspasia* egyetlen füzetében nincs meg, talán a 2. füzetben jelent volna meg s már ki volt szedve, így készült ez a különnyomat. — Madách Imre: *Duló Zabedeus kalandjai* c. ifjúkori kiadatlan novellája (1842) szintén a Kisfaludy-iskola kései termékei közé tartozik (kézirata a Nemzeti Múzeumban).

próbára akarta tenni a szerelmes ifjút. Móric egyszer hallja, hogy a bárónéval gúnyolódva beszél róla a tisztt, amiért duellumra hívja. Másnap meg is jelennek segédekkel. A tiszté egy kozák (!) tiszt, hosszú szakállal, nagy köpönyegben. Mikor löni akarnak, eldobja szakállát, köpönyegét s a mindenben csodálkozó Móricnak Lolli ugrik a nyakába. Meg is kapja feleségül, ha censuráját præclarum-mal fogja letenni.

Ezzel a kis mutatóvannal a többit is jellemeztük. Megjegyzendő, hogy ez még a jobbak közé tartozik.

Kovács Sámuel: *Mi lesz belőle?* (Jacint, 1836) egy bumfordi falusi gavallér levelei, ki elvből sohase kérdezősködik, hogy kíváncsinak ne tartsák, inkább megvárja, hogy «mi lesz belőle». Ezért aztán a legegyszerűbb dolgokat nem tudja. Ha megkérdezné, rögtön eloszolnék minden félreértés, de hát éppen az a «komikum», hogy nem kérdez. Máskor meg azon alapszik a bonyodalom, hogy nem az ideál ment férjhez, mint a szomorodott szívű udvarló gondolja, hanem unokasestvére (V—i Barna: *Emlék-könyv. R.* 1836. II. 74—75.). Hasonló csalódásnak áldozata az a szerelmes, aki hűtlennek hiszi kedvesét, kit nőtestvérével téveszt össze (Orosz László: *Gyula csalódása. Ra.* 1837. II. 87.). A vőlegény kézfogójának napján mindenféle kalamitás és félreértés áldozata lesz (Beöthy Zsigmond: *A kézfogó* (1837). Az «eleget edzék már rajtam nyelvöket» kifejezés benne Kisfaludyé (Tollagi).

Szücs Károly: *Az én bekesem* (R. 1838. II. 98—101.) c. elbeszélésének parlagi hőse Tollagi szolgálai utánzata ügyetlenkedéseivel és egészen Tollagi stílusában írt leveleivel. Tollagi «pöhöllyel való duelluma ismétlődik Keled: *Sorscsapások* c. kalandjában (É. 1845. II. 3.). Pólya Endre: *A betege* (R. 1839. I. 23—24.). Kisfaludy hasonló című vígjátékának s a *Barátság és szerelem*-nek visszhangja.

Egy húron pendülnek ezekkel a következő víg, szerelmi történetek: Ferenchalmi: *A járadt táncosnő* (Ra. 1838. I. 45—46.), Képlegi: *Füred* (K. 1838), M. I.: *Falun a farsang!* (R. 1838. I. 15—16.), Zábor Tamás: *Egy rövidlátó ismeretsége* (H. M. 1839. II. 8.), Kenessey Kálmán: *Átkozott tavasz!* (H. 1844. I. 26.), Szepessy Ágoston: *Jegygyűrű* (H. 1847. I. 14.), Vajkay Károly: *Ablakszerелеm* (Ha. 1847. I. 72—76.), Csatári Ottó: *Egy ablak titkai* (Ha. 1847. II. 123—125.) s még vagy tíz.

A könnyű tollú Remellay Gusztáv, ki inkább történeti novellista volt, szintén írt víg elbeszéléseket, melyek ha nem szo-

rosan vett Kisfaludy—Kovács-utánzatok is, de könnyed, naiv bonyodalmaikkal és felszínes humorukkal rokonai a régi genrenak (*Az én kereszt lányom.* 1839, *Emma.* 1841, *Nincs címe.* 1844, *Három Nina.* 1844). Ugyanezt mondhatjuk Dózsa Dániel (akkor még jurátus Kolozsvárt) néhány víg novellájáról. A *Nincs szállásom* (1843) és folytatása: *Van szállásom* (1843) hőse egy kolozsvári országgyűlési írnok, ki szállást keres, s ebbeli kellemetlenségeit szerelmi félreértés is súlyosbítja, mely egy Daguerrotyp-képen alapszik. Jellemző az akkori fényképekre, hogy nem az arcáról, hanem a ruhájáról ismernek meg valakit. Ilyenfélék a *Máglya* (1843) s *A nagy orr* (1843) c. novellái is.

Szinte hihetetlen az a motivumokban való szegénység, mely ezeket a novelláinkat jellemzi. Kalandok, folytonos kalamitások, apró és a legnagyobb mértékben valószínűtlen félreértések sorozatai. Egyik olyan, mint a másik, mintha egy recept szerint készültek volna. Formájuk is hasonló: igen gyakran levélforma s első személyben való elbeszélés. Szeretik a mestereik által forgalomba hozott neveket használni (Máli, Lina, Lotti, Lolli). Címeik is jellemzők, amennyiben többnyire megadják a témát, melyet a novella rettentő egyhangúan variál. Ebben is Kisfaludyt és Kovácsot utánozzák.

Kisfaludynak paródiáit is másolták s írtak néhány falusi «hősköltemény»-féléit a *Hős Fercsi* és *Andor és Juczi* modorában, az ossianismust figurázó stílussal. Már Fogarasi János *Fáj a szívem* című novellájában (1830) van egy ilyen paródia, azután még néhányat találunk ilyent «bohózat» jelzéssel. Ezek: Kovács Pál: *Hű Misa* (1833) és *Három az igazság* (1835), Pum János: *A titok* (*Ra.* 1835, I. 28.), Endreffy: *Kötél verbung* (*T.* 1835, 77.), *Farkasbőr* (*U. o.* 92.), Gerenday: *Sulyok Matyi* (*R.* 1840, II. 83—84.). Ezek egyengetik az útját *A helység kalapácsá*-nak, melyben ez a genre tetőpontját éri el. Petőfi után csak egyet találtam ilyent: Karakány Jónás: *Szerelem és egyéb* (*É.* 1846, II. 10.).

Kisfaludy *Mit csinál a gólya* c. «anekdotájában» arra is adott példát, hogy hogyan lehet egy adomát művészileg feldolgozni. Lehetséges, hogy ez buzdított némelyeket ilyen apróbb, anekdotaféle történetkéik írására, de azt hiszem, közelebb járunk az igazsághoz, hogyha ezeket a víg novellák elfajulásainak tartjuk s a *Regélő* hatásának tulajdonítjuk. A *Regélő*-nek szüksége volt laptöltelékül ilyen apróságokra, melyeket szívesen közölt. Állításunkat az bizonyítja legjobban, hogy ezek az anekdoták csak a *Regélő* megindulá-

sának évéből (1833) lesznek divatosak. Ilyenek Mérey Móric kísértet-történeti: *A kísértet gyűrűje* (R. 1833, I. 52.), *A rabságba esett kísértet* (R. 1833, I. 63.), *A kísértet* (R. 1835, I. 26.), melyeknek az a tárgya, hogy kísértetjárásról beszélnek a házban, de kiderül, hogy az alvajáró házikisasszony, vagy a komondor, vagy a kályhára tett ing volt a kísértet. L.-né Karácsonyi jóslat-a (R. 1833, 32.) egy karácsonyi babonát mond el, mely oka lesz a házikisasszony férjhezmenetelének.

A későbbi években is találunk néhány ilyenféle anekdota-, vagy rajzszerű kisebb elbeszélést, melyek semmivel se jobbak a régiéknél: E. Emil: *Csodálatos szerelmi történet* (Ra. 1836, I. 21.), Katona Antal: *A bérkocsis* (Ra. 1836, I. 29.), Perei I.: *Salzburg* (Em. 1839), Virágos Károly: *A kis Minka* (Kö. 1841, II. 38.), Práznovszky János: *Mi újság?* (H. 1843, II. 12—13.), Burián Imre: *Urambátyám Amerikából* (É. 1845, I. 6.), Szilágyi Sándor: *Kapukulcsom* (1845), R—y (Remellay): *Ámor vaksága* (1846) stb.

A víg novellák között akadnak egészen silányak, melyeknek semmi közük az irodalomhoz, pl. Pataki Mihály: *Beszélyek* (1844), vagy Lukács Sándor: *Zsebkönyv* (1846) c. kötetében lévők. Némelyek pedig annyira idegen észjárást mutatnak, annyira nehézkesek és zavarosak, hogy fordítás-voltuk több, mint bizonyos. Ilyen pl. Pária: *Szent András estéje* c. «eredeti» novellája (R. P. 1842, II. 103—104.), T...ér Lajos: *A pék-család* (Ha. 1847, II. 26.), vagy Györgyi Sándor: *Különös szerelem* c. víg elbeszélése (Ra. 1837, II. 66—67.), melyről maga a szerkesztő megjegyzi, hogy a végét nem olvasta kéziratban, csak úgy adta nyomdába, mire Kunoss a 69. számban kéri, hogy máskor olvassa el a kéziratot, melyet idegentől kap.

Kemenesi Uti kalandok és elme-futtatások c. cikksorozata végén (Ra. 1838, I. 59. l.) kikel a víg novellák ellen: «... ilyes kalandot eleget beszélhetnék, de hisz ily együgyűségeket úgyis eleget olvashata kegyetek s olvashat, míg elbeszélőink az örökös egyoldalúság jármát le nem vetkezik».

Ugyancsak a *Rajzolatok*-ban jelent meg már 1835-ben (I. 9.) egy mulatságos paródia, mely a víg novellák sablonosságát, ürességét és sokszor kétes eredetiségét gúnyolja. Jellemző voltáért egész terjedelmében közlöm:

Szerelem a Rudastürdőben.

Eredeti magyar novella németből fordítva.

ELSŐ KÖNYV.

Kétség.

Lúdbegyi úr határozatlan volt, elmenjen-e a Rudas-fürdőbe, vagy ne.

MÁSODIK KÖNYV.

Határozat.

Végre elhatározá magát, hogy elmegy.

HARMADIK KÖNYV.

Előkészületek.

Elmerülten pipát, dohányzacskót, tűzszerszámot és kevés pénzt vesz magához.

NEGYEDIK KÖNYV.

Kit talált Lúdbegyi úr az úton?

Lúdbegyi úr semmi ismerőst sem talált az úton.

ÖTÖDIK KÖNYV.

A fürdői szép.

A fürdőben egy gyönyörű szőke leányt látott, ki egy korosabb asszonyság jobbán üle.

HATODIK KÖNYV.

Hősünk szerelmes lesz.

Hősünk az ismeretlen szépbe szerelmes lesz.

HETEDIK KÖNYV.

Társalkodás Lúdbegyi úr és a szőke szép közt.

Lúdbegyi úr bátortalanságból egy szót sem szólott.

NYOLCZADIK KÖNYV.

Visszamenet Pestre.

Midőn az asszonyságok felálltak, hogy vissza, menjenek, Lúdbegyi úr is kiverte pipáját.

KILENCZEDIK KÖNYV.

Előbbinek folytatása.

Lúdbegyi úr megfizette a fürdődíjat, s imádottját tisztos távol-ságban követé.

TIZEDIK KÖNYV.

Deus ex machina.

Hirtelen hősünknek egy-ifjúkori barátja, Csaldy ügyvéd, a hölgyekhez lép s bizalmasan mulat velök.

TIZENEGYEDIK KÖNYV.

Közeledés.

Midőn Csaldy Lúdbegyi urat megpillantá, bemutatta őt az asszonyságoknak: — anyjának és hajadon hugának.

TIZENKETTEDIK KÖNYV.

A rudasfürdői szerelmet házasság zárja.

A rudasfürdői szerelmet házasság zárja.

*

Mint áttekintésünkből láttuk, a Kisfaludy-novellák hatása a neves és a névtelen írók víg elbeszélésein egyformán megérzik s tart a szabadságharcig. Legerősebb a harmincas években (1830—1840) Fáy és Kisfaludy huszas évekbeli működése után, azután jelentékenyen csökken. A negyvenes évekre a Kisfaludy-iskola novel-láinak már csak alig egy negyedrésze esik.

IV.

Történelmi novelláink Jósika előtt és első történeti regényünk.

I.

A nemzeti mult kultusza irodalmunkban s az osztrák-német irodalomban. Az utóbbinak és Kisfaludy Sándor regéinek hatása novelláinkra. A prózai regék. Hosszabb történeti elbeszélések. A regeműfaj virágzása a szabadságharcig. Sablonossága és dagályossága.

A nemzet multjának megbecsülése s a vele való foglalkozás mindig jellemezte irodalmunkat. Költőink akár lírai, akár epikai költeményt, akár drámát írnak, szívesen fordulnak tárgyért vagy ihletért a nemzeti multhoz. Bessenyei *Hunyadi László*-ja, Dugonics *Etelkáj*-ja, Horváth Ádám *Hunniás*-a, Berzsenyi hazafias ódái, hogy sok mást ne említsünk, mind ezt tanúsítják.

A romantikának Németországból kiinduló s európaivá lett nagy áramlata, melynek egyik fő jellemző vonása a középkornak s a nemzetinek kultusza, nálunk csak erősíti, mélyíti a nemzeti mult szeretetét.

Drámáink a XIX. század első évtizedeiben többnyire történeti tárgyúak. Novellairodalmunk megindulása előtt már több történeti drámánk jelent meg vagy került színre, többek között Bolyai Farkas *Kemény Simon*-ja, Kisfaludy Károly egész sereg drámája s Katona *Bánk-bánja*.

A nemzeti multért való lelkesedés lüktet Kisfaludy Károly történeti tárgyú balladáiban s Garay verseiben, Vörösmarty elbeszélő költeményeiben, főként eposzaiban, melyeknek annyi utánzója akadt, s később drámáiban.

Általában hazafias lírákat, verses epikákat és drámairodalmunkat a XIX. század első felében át-meg áthatja a nemzeti mult kultusza. Költőink a dicső magyar mult nagy alakjait, a daliás idők képeit és eseményeit vonultatják fel az olvasók előtt, ápolva ezzel a magyar közélet hazafias szellemét, a nemzeti érzést, melyet politikai életünk újjáébredése s folyton fokozódó élénkülése állandóan ébren tart és erősít.

Ez a hazafias érzés táplálja történeti novella- és regényirodalmunkat is, mely a szabadságharcig, sőt azon túl is virágzik s nemzeti irodalmunknak jelentős és jellemző részét teszi.

Rátérve most e fejezet tárgyára, Jósika előtti történeti novelláink áttekintésére, azt látjuk, hogy történeti novellistáink az imént említett általános hatásokon kívül a német, főként az osztrák-német történeti novella- és regényirodalom hatása alatt állanak.

Ausztriában már a XVIII. század vége felé igen erős az írók érdeklődése a hazai történelem és monda iránt s ez fokozódik a XIX. század első évtizedeiben a német romantika hatása alatt. Csak néhány jelenségre mutatok rá, melyek ezt az érdeklődést igazolják.

Veit Weber (Leonhard Wächter): *Sagen der Vorzeit* (Berlin, 1787—1798.) c. nagyon kedvelt gyűjteményének hatása alatt jelent meg: *Sagen der Ungarischen Vorzeit*. Ein Gegenstück zu den *Sagen der Vorzeit* von Veit Weber (Wien, 1800.), később Mednyánszky Alajos: *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* (1829), mely nagyrészt jóval előbb megjelent dolgozatainak összegyűjtése, továbbá Joseph Polt: *Sagen und Geschichten aus der Vorzeit Böhmens* (1839), mind ennek a mult iránt tanúsított érdeklődésnek tanújelei.

Nem említve a tömérdek rabló-, lovag- és rém-

regényt,¹ melyek sokszor történeti vagy mondai tárgyúak, csak a kedvelt bécsi író, Caroline Pichler (1768—1843) működésére hivatkozunk, aki már Walter Scott előtt írt történeti regényeket s később is (pl. *Die Belagerung Wiens*. 1824. — *Die Wiedereroberung von Ofen*. 1829.), valamint igen sok történeti tárgyú novellát és balladát (munkái kb. 60 kötetre rúgnak). Az osztrák történeti balladairodalom is igen virágzik a XIX. század első évtizedeiben (a Collin Testvérek, Castelli, J. N. Vogl, Seidl és mások). Az akkori bécsi almanachokban tömérdek a történeti ballada és novella.²

Az osztrák írók főképpen Hormayr: *Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst* c. folyóiratának gazdag anyagából merítenek. Ez a vállalat 1810-ben indult meg és elég rövid időközökben megjelenő eperszín-borítékos füzetek tömérdek történeti tanulmányt, adatot, anekdotát, okiratot, történeti tárgyú verses elbeszélést és balladát tartalmaznak.³ Ebben a nagy anyagban magyar tárgyak is akadnak, nemkülönben a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* c. történeti almanachban, melyet 1811—1814 Hormayr maga, 1820—1829 pedig br. Mednyánszky Alajossal együtt szerkesztett. Ebben az időben feltűnő

¹ Gleich, álnéven Dellarosa, maga vagy 300 kötetre menőt írt, a szászországi születésű Spiess Christian Heinrich (1755—1799) szintén sokat, csehországi utánpótlás: Joh. F. E. Albrecht, J. M. Czapek, Joh. Jos. Polt stb.

² V. ö. Heinrich Gusztáv: *M. elemek a német költészetben*. Olcs. kv. 1909. és Nagl-Zeidler: *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. II. 1. Abt. 1914.

³ 1829-től *Neues Archiv*, 1831-től *Österreichisches Archiv* stb. címek alatt folytatódott.

sok magyar tárgyú történelmi és mondai elbeszélés van a *Taschenbuch*-ban, többnyire Mednyánszky dolgozatai.¹

Fessler történelme (*Die Geschichte der Ungern. 1815—1825.*) szintén kitűnő forrásul szolgált az osztrák íróknak, kik számos magyar tárgyú történeti novellát írtak s ezzel a magyar novellistákat is hasonlóak írására ösztönözték.

Mikor a mi történeti novelláink mintáit és rokonait keressük, nem szabad kiválóbb művekre gondolnunk s egy huszas-harmincas évekbeli magyar történeti elbeszélés s pl. a *Michael Kohlhaas* között keresnünk rokonvonásokat, mert ezt hiába tennők. Megint csak az egykorú almanachokban kell körülnéznünk, mint víg novelláink tárgyalásakor tettük, mert ott találjuk meg a mi történeti novelláink atyafiait.

Olvassuk el pl. az 1820. évi bécsi *Aglaja* két történeti novelláját.

Joseph Christian Br. von Zedlitz *Graf Roger*-jének ez a rövid foglalata :

Gróf Roger Castrodardo lovagi útjára indul Piacenzából, hol elbúcsúzik szíve hölgyétől, Izabella Malatestától. Két év múlva tér vissza s éppen Izabella esküvőjére érkezik, hol zárandok ruhában, mint lantos egy dalt énekel és ájulva rogy le. Majd távozik és sokáig fekszik egy kolostorban betegen. Meggyógyulva a Szentföldre vándorol, hol kétségbeesését vallásos megnyugvás váltja fel. Itt találkozik egy pisai barátjával, aki elmondja neki, hogy Izabella mindig őt szerette, de elhitették vele, hogy meghalt s így erőltették férjhez. Roger hazatér s hallja, hogy Izabella özvegy. Piacenzához közel megvéd egy rablóktól megtámadott nőt s halálos sebet kap. A nő Izabella. Érzékenyen elbúcsúznak. Roger meghal, Izabella is nemsokára követi.

¹ 1830—1849. ismét maga Hormayr szerkesztette. Halála után is folytatták 1856-ig.

Caroline Pichler, a kedvelt bécsi íróő, *Das Schloss im Gebirge* c. beszélyének elég, ha tárgyát jelezzük röviden.

A bátya, noha felesége és leánya van, öccse nejét szereti s ezért megöli öccsét. A nő kis fiával eltűnik. A fiú felnevelkedvén, párviadalban megöli atyja gyilkosát, de ezzel tönkreteszi boldogságát, mert kiderül, hogy jegyese nem más, mint a gonosz bátya leánya, kit feleségével együtt egykor halálra szánt, de hű szolgájuk megmentette őket. Tehát jegyese apját ölte meg. Johannita lesz, elesik, jegyese holtig gyászolja.¹

Ezeknek s a többieknek is fő jellemző vonásaik a mi történeti novelláinkéival azonosak: tökéletlen, vagy semmi korrajz, érzelgősség, romantikus és valószínűtlen fordulatok, üres bonyodalmak lélektani alap, igazi motiválás nélkül.

Az utóbbi novella különben magyar tárgyú, Róbert Károly korában játszik Magyarországon s szereplői mind magyarok.

Íróink szívesen olvasták és utánozták az osztrák írók novelláit, de sokkal szívesebben Kisfaludy Sándor országszerte csodált regéit. Tudjuk, hogy őt meg Veit Weber gyűjteménye s más német elbeszélők inspirálták. Ennek az iránynak és szellemnek lett ő a közvetítője nálunk. Regéinek számos verses utánzata keletkezett. 1818—1836-ig negyvenegy Kisfaludy modorában s csekély kivétellel kedvelt versformájában írt verses regét és regegyűjteményt találtam.²

De nagy volt a *Regék* hatása prózai elbeszélő irodalmunkra is. Történeti novelláink legnagyobb része nem más, mint prózában írt Kisfaludy-rege.

¹ Klestinszky *A rozgonyi csata* (Kassa, 1830) c. drámájának tárgyát innen vette.

² L. *Irodalomt. Közl.* 1911, 249.

Már elnevezéseik is világosan rámutatnak erre a hatásra. Csupa : rege, eredeti hazai rege, magyar hősi rege, hőсреge, néprege, történeti rege — a magyar előkorból, a magyar őskorból, az előkorból, vagy a magyar előidőből.¹

Mint Kisfaludy regéi többnyire helyhez, leginkább várhoz fűződnek : Jánoshegy, Siróhegy, Margit dombja, Karpat völgye, Lékavár, Árpád vára, Világos vára, Sirok, Erdőd, Leányvár, Hollókő, Csesznekvár stb. Ezek címeik is. A történeteknek rendesen éppen olyan kevés közül van ezekhez a helyekhez, mint Kisfaludy történeteinek Csobánczhoz, Tátikához vagy Somlóhoz. Nagyrészt képzelt történetek. Néha lehet valami csekély mondai alapjuk, az írók egy-két esetben említik is, hogy a nép beszéli az általuk megírt szomorú históriát, de ez többnyire csak fikció s az az öreg paraszt, aki nekik állítólag elmondta, alkalmasint sohasem létezett s a «néprege» az ő szegény képzeletük szülötte.

Érdekes, hogy mennyire nincs érzékük a történelemnek költői tárgyalásra alkalmas eseményei iránt. Alig egyet-kettőt dolgoznak fel (Zách Klára, Széchy Mária, Dugovics Titusz esetét) s inkább maguk költenek sablonos és valószínűtlen történeteket, melyeket bizonyos korba helyeznek s felléptetnek bennük egy-egy történeti alakot, legszívesebben Hunyadi Mátyást, vagy Nagy Lajost.

Leginkább a török világ korát választják történeteik hátteréül, azután Mátyásét, Róbert Károlyét, a tatárjárását, Hunyadiét és Nagy Lajosét. A többi kor

² A rege szót Kazinczy ajánlotta az Erzählung fordítására, a *Magyar Hirmondó* 1792-ben a francia conte-tal veszi azonos értelműnek (*Magyar Nyelv.* 1918, 91.). Novellistáink monda értelemben használták.

csak egy-két novellában szerepel. Bizonytalan őskorban szintén több történet játszik.

Kort rajzolni egyáltalában nem tudnak. A török világ korabeli regék éppen úgy történhetnének a tatárjárás korában, mint a Nagy Lajos korabeliek a Mátyáséban, vagy akár Szent Istvánéban. Ebben is Kisfaludy tanítványai, sőt még alatta állanak. Az «előidő» festékével egyformára mázolnak minden kort és minden történeti alakot.

Kisfaludy regéinek motívumai és alakjai roppantul kedveltek lesznek: a háborúban járó hős, kinek holt hírét költik, a szerelmesek, kiket a vetélytársak gonosz cselszövése, vagy a zsarnok szülői hatalom elszakít egymástól, a kedves holta után bánatában elhervadó hű nő, a féltékeny férj, ki ártatlan nejét megöli, a szegény ifjú, kiről kiderül, hogy előkelő család sarja, vagy a vélt vetélytárs, ki testvér vagy rokon, a boldogtalan hős, ki megőrül, vagy remete lesz, vagy pedig a harctéren keresi a halált s a boldogtalan nő, ki kolostorba lép: mindezek történeti novelláinkban számtalanszor és hihetetlen egyformasággal ismétlődnek unalmas sablonokká merevedve. E motívumok és alakok más hasonlókkal együtt történeti drámáinkban is közkeletűek, sokszor még túlzottabb formában. A német lovagdrámák borzalmi, túlzásai helyzetekben és jellemben a mi drámáink legtöbbjét is jellemzik. Gyilkolás, méreg, tömlőc, erőszak, sírbolt, megőrülés, öngyilkosság, tetszhalál, kitett gyermek, átok, boszúállás, férfi- és nő-szörnyetegek, remeték, vihar stb.¹ olyan kellékek, melyekből rendszeren nem egyet találunk akár-melyik drámánkban, hanem egyszerre többet is. Novel-listáink ízlésére ezek is bizonyára hatottak.

¹ L. Bayer: *A magyar drámairodalom története*. 1897.

Ez az általános jellemzés is elegendő volna történeti novellairodalmunk értékének megvilágítására, de nem lesz fölösleges, ha egy kis áttekintés keretében, itt-ott a részletekre kiterjeszkedve s néhány jellemző példát mutatva be, világosabb képet rajzolunk róla.

Ifj. Szilágyi Ferenc ¹ *Csáky Lóra* c. novellája (*Zsebkönyv*. 1822) a legelsőik közül mindjárt jellemző példának kínálkozik.

Domokos, Omodé nádor fia, szereti Csáky (Csák) Máté leányát, a szép Lórát. Csáky és Omodé jó barátok. Csáky Budára megy hódolni Róbert Károlynak. Mezei Károly, ki nem kapta meg Omodé hugát, barátjával, Pető Gáspárral, ki «egész életében a sátán hív szolgálja» volt, bosszút esküszik. Mindenféle ármánnyal (hamisított levéllel stb.) elrontják Domokos dolgát, Csákyt a király előtt befekettetik, úgyhogy az kiutasítja Budáról, amit Csáky Omodé intrikájának tart. Domokost elutasítja mint kérőt. A rozgonyi csatában Csáky és Omodé megölik egymást, a gonosz Pető deák is el-esik, Mezei pedig a csata előtt egy levélben felfedi az ármányt, de Domokos is halálos sebet kap s így a felfödözés későn jött. Lóra utána hal bánatában.

A szerelmesek ömlengései hihetetlenül bőbeszédűek és feszesen okoskodók a XVIII. század modorában. Semmi igazság. Mikor Lóra meglátja haldokló kedvesét, csak azt tudja mondani: «Elfogódott érzésemnek micsoda szavakat keressek? Téged elveszteni! Domokos! — minő rettenetes gondolat!» A történelem is meg van hamisítva, mert Csák története nem ez.

Döbrentei Gábor: *Klára Visegrádon* c. novellája (1823) Zách Klára történetének igen gyenge feldolgozása, mely a mellékes körülményeknél időzve, a fődolgot nagyolja el. Stílusa a dagályos ossianista modor

¹ Kolozsvári ref. kollégiumi tanár, később a *Magyar Hirlap* szerkesztője, Szilágyi Sándor apja (1797—1876).

mintája lehetne. Íme a kezdete: «Bánatos hang terjedez körülöttem... A te szavadat hallom-é, Eulália? Tiéd, mert szelíden foly. Elmondjam-é neked Klára esetét, ámbár a kényes lélek megrezzen iszonyúságán? Jer, vezess az elvirágzott hárs alá, hallgasd meg ottan. Ha szemeiden harmat gördülne le, hajtsd fejedet kebelemre, megosztja ez az édes fájdalmat. Hallgasd, a büszke fák sudarain elcsendesültek a szelek az estében.»¹

Az ossianias előadás példái: Kovacsóczy Mihály: *Indulat hatalma* (1824), Szentmiklósi Sebők József: *A hűség áldozatai* (Ur. 1829), Szépvölgyi Kálmán: *Leányvár* (Ur. 1828) bevezetése, Salatz Lajos: *A viszonylás töre* (Sz. A. 1827), D. Bárány Ágoston: *Pogány török földje* (F. M. 1828) stb., melyek azt bizonyítják, hogy Ossian énekei nemcsak líránkra és eposirodal munkra, hanem novelláinkra is hatottak.

Mint sablonos motívumhalmaz érdekes Szentmiklóssy Alajos: *Opor és Loránt*-ja (1824):

Opor és Loránt hű barátok s mindketten a szép Kingába szerelmesek. A leány Oport szereti, de ez lemond barátja javára. A szentföldre mennek, de csak Loránt tér haza, barátját holtnak véelve. Kinga neje lesz. Opor azonban nem halt meg, hazatér, felkeresi Kingát, hogy elmondja neki történetét. Loránt ott éri s nem ismervén meg barátját, leszúrja. Kinga utána hal, Loránt gyászolva tölti hátralevő napjait.

Vannak még ennél is kezdetlegesebbek, pl. Kiss József: *Miklósfi*-ja (F. M. 1826), melyben egyéb nem történik, mint az, hogy Miklósfi szereti Rákosy Máriát, török fogságba esik, holtnak hiszik, de egyszerre csak

¹ Döbrentének ezt az ossiános novelláját megelőzte *A kenyérmezei diadal* c. öt énekes prózában írt ossiánias modorú prózai eposza (Au. 1822) s *A Gyula-Fejérvári este* c. hős idilli képe (u. o.), mely egy lantos éneke.

jó egészségben megjelenik s elveszi kedvesét. A novella a végén egy «bárd» énekével van súlyosbítva.

Oszterhueber Móric: *Kálmán és Ilka* c. novellája (Ur. 1828) csak annyiból áll, hogy Kálmán és Ilka szeretik egymást, de jön a török, Kálmán harcolni megy s elesik Mohácsnál, Ilka bánatában meghal. Legutoljára a leány apja «élte fonalát metszék el a Párkák». Utolsó szavai ezek voltak: «Kálmán a hazáért, Ilka Kálmánért.»

Czuczor Gergelynek: *A megvigasztalt atya* c. elbeszélése (1830) csak szép stílusával s nem tartalmával tűnik ki a többi közül. Pázmándi Horvát Endre: *A négyes áldozat*-ban (1831) tömegesen meszárolja le alakjait: az apácának szánt leánynak szíve reped meg, anyja bánatában hal el, apja egy baleset következtében, a másik testvér pedig megőrül s így pusztul el. *Csesznekvár* c. novellája (1831) valamivel jobb. Mindkettő Dugonicsra emlékeztető túlságosan zamatos magyarsággal van írva s ennek a stílusnak kései példája ebben a korban. *A négyes áldozat* bevezetésében pl. arról szólva, hogy «önvélekedését» ne kényszerítse az ember másokra, így elmélkedik: «Ki a tengeri pókot, cserebogarat szereti, én miattam egye meg, de engem ne kinállyon véle, mert én inkább a südő szelet mellé ülök.»

Br. Mednyánszky Alajos: *A fogoly herczeg*-ben (1833) a történeti tényeket szárazon, minden költői alakítás nélkül beszéli el éppen úgy, mint Vásárhelyi János, ki a *Szeretet és szabadság*-ban (Hébe 1825) csak Bethlen Farkas históriájának egy részletét írja át.

Mint látjuk, nincs fejlődés, nincs javulás. A huszas évek elején éppen olyan gyenge novellákat írnak, mint a harmincas évek közepén. Az ekkor fellépő fiatalabb

nemzedék (Tóth Lőrinc, Kuthy, Garay, Nagy Ignác) első novellakísérletei sem mutatnak haladást.

A hosszabb elbeszélések, vagy románok semmivel sem jobbak a rövideknél.

Pálffy Sámuel *Zomillája* (1824),¹ a heroikus regények e kései utánzata tulajdonképpen a XVIII. századba tartozik. Jellemző, hogy még ilyeneket is olvasott a türelmes közönség ebben az időben, de csodálkozni nem csodálkozunk rajta, ha elolvassuk a többi románt, melyek ekkor megjelentek.

Ugyanebben az évben jelent meg Nárajai Náray Antal (1795—1870) ügyvéd, ezer példányban nyomtatott *Máré-vára* c. eredeti magyar románja a magyar előidőből (Pest, 1824) két kötetben, Arad vármegye státussainak ajánlva. Hosszú előszó előzi meg, melyben az író a románok fontosságáról, hasznáról beszél és fel- említi az eredeti románok hiányát. «A mult század végén kijött darabok, ha nem általjában durvák és faragatlanok is, bizonyára nem tökéletesen kigyalultak, az újabbak pedig (igen keveset vehet- vén ki) idéetlen és minden kellem nélkül lévő száraz szó-garmadák, vagy pedig sületlen, érthetetlen s fület sértő fordítások.» Az övé szintén ilyen s XVIII. századi színvonalon áll. Meséje a következő :

Nyarády Sándor, a Pécs körüli Márévár ura és Parlaghy Piroska halálosan egymásba szeretnek, de Dúshegyiné, egy fiatal özvegy, is beleszeret Sándorba s elhíveti Piroskával, hogy Sándor csélesap, rossz ember. Piroska elhidegül tőle. Mellékes epizód, hogy Sándor agyonüt egy Zelényi nevű ifjút, ki Piroskát rágalmazta s emiatt börtönbe kerül, de Mátyás király Piroska kérésére szabadon bocsátja. Ezt Piroska csak azért teszi, mert Sándor élete kockáz- tatásával kimenti őket égő házukból. Piroska férjhez készül Erdélyihez. Sándor éppen a lakodalomra érkezik. Minden félreértés kiderül, de Piroska már asszony. Sándor harcba siet, honnan halál- hírét hozzák. Ezalatt kiderül, hogy Piroska férje (igazán még nem az) testvére neki, akit gyermekkorában elraboltak. Piroska apácá- nak készül, de a király kigyógyíttatja Sándort s végre összehozza a soká epedő szerelmeseket.

Hihetetlenül hosszadalmas, monológokkal, terjengős pár-

¹ V. ö. Heinrich Gusztáv tanulmányával: *Erbia és Zomilla* (E. Phil. Közl. 1901, 787.).

beszédekkel, vagy inkább páros szónoklatokkal, érzelgősen ömlengő levelekkel meg-megszakított elbeszélés. Semmi korrajz semmi lélekrajz benne, csupa érzelés, ömlengés és dagály.

Stílusát a következő mutatójával jellemzi: «Ezeket mondván, annyira megterheltek szíve keserveinek sötét fellegei, hogy nem tarthatván továbbá magokban a benne megtorlott temérdek záport, azonnal megszakadoztanak alatta s kiszáradott szemeinek két csatornáin özőnként önték ki magukat.» (I. 39.).

A kritika már akkor kimutatta silányságát (*Tud. Gyűjt.* 1825, IV. 96.).¹

A kisebb románok: Bodó-Baari s Nagy Lütsei Mészáros Károly: *A Tschek vára*. Egy eredeti hazai költemény (Győr, 1823), Balogh József²: *A két szerelmes pásztor*. Magyar rege, Árpád idejéből (Pest, 1829), Seprősi Czárán Emmanuel: *Meggyes vagy a fonnyasztó szerelem*. Eredeti magyar román. (Pozsony, 1833), mind igen kezdetleges alkotások, melyeknek eredeti volta is nagyon kétséges. Borzasztó érzelgősség, hosszadalmasság, a kor- és lélekrajzra való törekvés tökéletes hiánya s tűrhetetlenül dagályos stílus jellemzi mindegyiket. Mint a bevezetésben említettem, ezek a XVIII. századbeli románok rokonai s így ebben a korban már anachronismuskok.

A rege műfaj, mert valóban műfajnak nevezhetjük, Jósika után is virágozik egészen a szabadságharcig. Legyen szabad a Jósika utániakról is a többiekkel együtt már ebben a fejezetben szólnom.

Ezek a várhoz, vagy valamely helyhez kötött mondaszerű, érzelgős és tartalmatlan elbeszélések nem sokban különböznek az imént tárgyaltaktól.

Címük rendesen megnevezi a helyet, melyhez fűződik: Regölvár, Fülekvár, A piros domb, Szerelemhalom, Rózsahegy, Királyhegy, Beke Pálhalma, Törvényhalom, Galamb-kő, Andorka és Csákány kútja. A homonnágyi kapu, Hegyes-Domb, Ronyva, A lány

¹ Kisfaludy Károly véleményét róla l. K. K. minden munkái. 1893, I. 144—146., VI. 46.

² Ügyvéd, Almási Balogh Pál öccse.

tava, Rika, A sziklaember a Kárpát tetején, A veres haraszt, Torna, Döbön kút, Szanda, Zsojca, A tatái hajdúkísértet. Műfaji jelzéseikben is követik elődeiket: néprege, népmonda, rege, székely monda, deési népmonda, kolozsvári néprege, szathmári néprege, tiszavidéki néprege, oláh néprege, szerb néprege, pórrege, tündérrege, népmonda a régi korból, a hajdankorból stb. A rege helyett, mint látjuk, szívesen használják a monda-jelzést is.

Íme két mutatóvány közülük, az egyik Jósika felépítésének évéből, a másik a korszak végéről való.

A tatárjáráskor Husztnak (Huszt vár urának) felesége és kis fia, Endre, elvesznek. Huszt komoran és a tatárokat gyűlölve el tovább, majd magához veszi egy rokona leányát, Lenkét, ki szép hajadonná serdül. Egy Andor nevű fiatal remete lakik a vár közelében, ki egyszer megmenti egy medvétől Lenkét, amiért hálások iránta s a leány bele is szeret. Andor azonban el akarja hagyni a vidéket, mert, mint a leánynak megvallja, ő tulajdonképpen tatár s mint ilyen, csak Huszt gyűlöletére számíthat. Elbeszéléséből s Huszt volt öreg szolgájától megtudjuk, hogy a fiatal tatár nem más, mint Huszt fia. Sajnos, csak mi tudjuk meg s Huszt nem. Ezért, mihelyt meghallja, hogy a remete tatár, rögtön lefejezteti egy dombon. Akkor találják meg nyakán Huszt fiatalkori arcképét, melyet nejének adott. Bánatában megőrül s szép piros dombnak nevezi a kivégzés helyét (ma is így hívják), később tört dőf szívébe. Lenke szíve megreped. (Kovács Sámuel: *A piros domb. Jaczint zsebkönyv.* 1836.).

Zsolyomkay Jenőt vadászaton súlyos baleset éri. Körey házába viszik. Körey és Jenő atyja halálos ellenségek, de azért Jenő és Körey Janka természetesen megszeretik egymást. A bős apa megjelenik, elátkozza fiát, aki elvérzik. Temetésükor apja a mélységbe ugrik (azóta nevezik a völgynek azt a részét veres harasztnak). Janka apáca lesz. (Sarkady: *A veres haraszt.* P. 1846, I. 23.).

Mint látjuk, semmi fejlődés, semmi javulás. A legutolsó a legkezdetlegesebb.

Egyesek ezek közül is lehetnek népies eredetűek,

de legtöbb annyira magán viseli a csináltság, kigondoltság bélyegét, hogy nem hihetünk népmonda voltukban.

A rendkívül naiv és sablonos történeteket íróik igen gyakran nehézkes, körmönfont, vagy túlságosan dagályos stílussal teszik még élvezhetetlenebbé. Katona Antal: *Szerelem halom* c. népregéjében (Ra. 1836, II. 88. l.) pl. a következő mondatban gyönyörködhetünk: «A mozgás, a tüzes ajk csókjai visszaadák Erzsit az életnek, — bádjadtan veté fel szemeit, s a téj hullámban lábbogó kék sugarak, magas bájú borzadást löveltek az aggódó kedves szívébe, — gyöngye mosoly ült a kékült száj nefelejtsein s Marczy kéjolvadva érinté ezeket.»

A regékbe néha csodás elem is vegyül, pl. tündérek szerepelnek bennük, ami nem áll összhangban az elbeszélés realisztikusabb részeivel. Ilyenek pl. Remellay Gusztáv: *Stara voda*, vagy a hívségforrás, Budavidéki népmonda (1841), Vályi Károly: *Ronyva* (H. 1845, II. 5.), Medve Imre: *Torna* (1847). Máskor az író modern keretbe foglalja a régi korban játszó történetet (pl. Sarkady János: *A hitszegő*. (H. 1846, II. 8—9), Szamosháti Józsa: *Szép Ilonka* (*Honleányok Könyve*. 1847, I.). A tündéres regék közt említhetjük meg Fáy Andrásnak *Sió* c. «tündéres» regéjét (1836), mely igazán szép és élénk képzelettel írt, de novellisztikus modorú mese a Balaton tündéréről.¹

Legtöbb történet az Árpádok és a török világ korában játszódik.

Jósika hatása legfeljebb egy-kettőben mutatkozik egészen felszínesen. Hatvani Gábor: *Paptava* című

¹ Kuriózum: Orosz Ádám: *Ida, vagy a sír a pusztában*. (É. 1846, I. 10.) c. regéje «ige nélkül.» Mint nyelvészeti ritkaságot közlik.

debreceni népmondájában (*Szabadsajtói Emlény*. 1848) pl. a diák alakjában felcsillanó humor, vagy Molnár József: *Királyhegy-ében* (*Virány*, 1846) a leírások feltűnő beleszövése a kezdetleges történetbe érezteti némi-
leg Jósika hatását. Egyesekben, melyek a negyvenes években jelentek meg, a francia romantika hatása is felölthő (pl. Reviczky József br.: *Az őriült*. Rege a hajdan-korból. *Mulattató Képes Ujság*. 1848, 31—34.).

Ezek közé tartozik Gyulai Pálnak: *Hegyes-Domb* c. «eredeti népregéje» is (1843), melynek tartalmát csak szerzőjére való tekintettel közlöm.

Kolozsvár határában áll egy kúp alakú domb, erről szól a rege. Apaffy Mihály idejében élt egy elszegényedett Hegyes nevű nemes a városban, aki mindig kincset keresett. Szép leányát, Ilont szerette Lancz, a fejedelem egyik apródja, de a hiszékeny apát befonta egy olasz, Antonio, aki Ricsával, egy felbérelt cigány-asszonnyal szövetkezve, elhiteti Hegyessel, hogy ő burokban született hetedik gyerek s így a domb alatt rejlő kincset meg fogja találni. Hegyes ezért neki igéri leányát s Lanczot kikosarazza. Szent György éjszakáján kimennek hárman a dombhoz, hol a cigányasszony varázsdalt énekel s puskaport lobbant föl. Egyszerre Lancz lép elő s elrontja a csalók komédiáját, de a hiszékeny Hegyes rárohan s meg akarja ölni. Küzdenek. Antonio le akarja szűzni Lanczot, de Hegyest találja. Az apródok elfogják a két gonosztevőt s Dévára viszik örökös rabságra. Ilon Lanczé lesz.

Bizony ez is kezdetleges rege, francia romantikus mártásban feltárlalva. Az előadásban van némi ügyesség, de különben csak fiatalkori kísérlet éppen úgy, mint *A testvérek* c. kolozsvári néprege (1843), melyet a város falába illesztett s két testvért ábrázoló kőhöz fűz. Tündéres történetke, melyben a tizenhétéves Gyulai még kitaposott irodalmi nyomokon halad. Ez volt legelső novellisztikus műve.

II.

Kisfaludy Károly történeti novellái. Kiss Károly, gróf Mailáth János, Bártfay László, Szalay László s Bajza történeti novellái. Általános jellemzésük.

A főntebbi vígasztalan képet enyhíthetjük néhány vonással, de csak néhányval, melyek sivárságán kevest változtatnak. Kisfaludy Károly három történeti novellát írt. *A vérpohár* (1823), Róbert Károly, *A viszonzítás* (1824) Kálmán korában játszik.¹ Igen gyengék, minden korrajz és minden valószínűség nélkül. Élő alakokat, jellemzést hiába keresünk bennük. Még stílusuk is dagályos és erőltetett. Egyáltalában kevésbé emelkednek ki az akkori regék közül.

Annál meglepőbb, hogy Kisfaludy ezek után közvetlenül (1825) írta *Tihamér*-ját, mely hasonlíthatatlanul értékesebb minden korabeli történeti novellánál.

A történeti adatokat gr. Teleki Józsefnek *Első Lajos nápolyi hadviselése*i c. kis tanulmányából vette (*Au.* 1823). Tüzetesen összevetvén forrásával, tizenkét fontosabb egyezést találtam köztük. Elolvasta Fessler magyar történelmének idevonatkozó részeit is, honnan szintén merített néhány adatot.

¹ Komoly novellatöredékei: *Vallomások* c. levelekben írt töredékében 1811 körül saját szerelmének történetét kezdte feldolgozni fiatalos érzéggel, de már bizonyos közvetlenséggel. *A hazatért* jelentéktelen töredék (címét a kiadó adta). *Az éjjeli menyegző* hasonló című verses elbeszélésének bővebb átdolgozása. Ifjúkori kísérlet, néhány szép leírással. *Sándor és Gunda* egy török világ korabeli rege, mely ér annyit, mint a korabeli többi rege. *Dobozi*-ról is írt egy ilyent (1817 előtt). A történetet aztán bátyja dolgozta fel verses regének (*Au.* 1822). Mindezek kéziratban maradtak s a *Vallomások*-at kivéve, csak munkáinak 1893-iki 7. kiadásában jelentek meg.

A *Tihamér* valóságos kis regény, melyben hosszabb, bonyolultabb történetet mond el. A történet főmotívumai nem újak s nem vallanak valami nagy találékonyságra. A kiváló hős, ki szinte győzhetetlen, a gonosz ellenfél, ki vesztére tör (erre a szerepre az ismert történeti alakot, Verner zsoldosvezért használja fel), az elrablott s nemesen ellenálló leány stb. mind a romantika ismert alakjai. Sok apró epizód az egész töredékesen összeillesztve, de nem ügyetlenül s eléggé érdekkeltően bonyolítva.

A történeti háttér igen vázlatosan rajzolt s a történeti események a cselekvénnyel nincsenek szerves kapcsolatban, de mégis határozottabb korrajzi színezetet adnak az egésznek. A viadalkok, díjkiosztás rajzában, a lantosok szerepeltetésében szintén van némi korfestés. Kisebb leírásokat is találunk benne (párviadal, ünnep, földrengés, néhány arc, öltözet), ami nagy ritkaság ebben az időben.

Előadása elég élénk, sok benne a jelenet, párbeszéd, közbeszótt dal, s a Kisfaludyra jellemző száraz reflexió.

Alakjai kevésbé jellemzetesek, azért kevésbé is érdekesek. Tihamér Róza mellett háttérbe szorul: vitéz, szerelmes és büszke magyar, semmi egyéb. Róza, kinek a Zách történettel való kapcsolatbáhozása történeti regényírói érzékre vall, érdekesebb alak, de nem egyéniség, ellenállása, szerelme sablonos. A marcona kegyetlen Verner, ki olykor epedő szerelmes, szintén kevésbé egyéni, de mégis inkább az, mint Tihamér. A mellékalakokban mintha több volna az egyéni vonás: Stefanóban van némi jellemző, nyers humor, Brigittában visszataszító gonoszság. Minetta már árnyalak, a többi csak név.

Lélekrajzról alig lehet benne szó. A befejezés el-

nagyolt, sablonos. Nyelve jobb, mint másik két történeti novellájáé, kevesebb benne a neologizmus és feszetség.

Bármennyi gyenge oldala van is ennek a novellának, de sok a figyelemreméltó is. Lehet, hogy Walter Scott hatása alatt készült, de lehet, hogy a jobb német történeti novellák voltak a mintái.

Mindenesetre nagy érdeme Kisfaludynak, hogy Jósika előtt ő írta a legjobb történeti novellát. *Tihamér*-jánál értékesebbet 1836-ig nem találunk egész novella-irodalmunkban.

Különös, hogy míg víg elbeszéléseiből annyit tanultak novellistáink, *Tihamér*-jának jóformán semmi hatását sem látjuk.¹

Van egy derék katona ebben az időben, aki vitézül végigharcolja a Napoleon elleni háborút s már külföldi tartózkodása közben kezd érdeklődni a magyar irodalom eseményei iránt és mikor Budára helyezik át, megismerkedik az írókkal. Buzdításukra maga is irogatni kezd s a zsebkönyvekben csakhamar feltűnik «hadnagy Kiss Károly» neve.² Novellákat 1825—1831-ig írt, szám szerint tizennégyet, köztük kilenc történetit (a negyvenes években már csak két novellája jelent meg). Legjobb *A tolvaj* című (1826).

Egy ifjú története, kinek a várnai csatában nyoma vész, menyasszonya máshoz megy férjhez, később özvegy is lesz. Amint budai kertjében üldögél kis fiával, egy zordon csavargó jelenik meg előtte: a régi kedves, ki azóta szerelmi bánatában elzüllött, rablóvá lett. A nő elfordul a tolvajtól, ki elkeseredve távozik s

¹ Némí visszhangja Gaal József *Szerelem és barátság*-a (1835), melynek háttere szintén Nagy Lajos nápolyi hadjárata. Egyik hőséneke neve is Tihamér. Ugyanaz a történeti háttere a *Harcz és jutalom* c. novellának (Ne. 1833).

² 1793—1866-ig élt, később jeles hadtudományi író, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagja.

Mátyás király palotájába lopózik rabolni. Itt kihallgatja a vendég szerb fejedelem beszédét, melyből megtudja, hogy az a király életére tör. Ezt felfedezi Mátyásnak, ki fekete seregébe fogadja a megtért bűnöst. Egykori szerelme is kiengesztelődik s az övé lesz.

Számottevő dolog abban a korban. A történeti részletek elég ügyesen vannak az elbeszélésbe szőve, bár még mindig csak a história kissé színesebben elmondott adatai s nem kerekednek igazi korrajzzá. Érdekes benne a tolvaj külsejének realisztikus leírása s lelkiállapotának tűrhető rajza. Az elbeszélés menete elég gördülékeny.

Szirmay Ilona (1829) egy tatárrabságba került magyar leány viszontagságainak története a XVIII. század elején. *A kibújdósott magyar Lengyelországban* (1830) a mohácsi vész utáni korban, Lengyelországban játszik.

A szép juhásznő (1828) egyetlen víg történeti novellánk, melyben Mátyás királyt szerepelteti, ki vadásznak öltözve, legyeskedik egy juhász csinos felesége körül, de Beatrix királynő, megtudván ura csinyjét, maga megy a találkára, megvédi a juhásznő veszedelmében forgó erényét s urát is megleckézteti. Elég élénken elmondott, kedves, humoros apróság.

Többi elbeszélése rege-típusú és gyengébb,¹ de még ezek is jobbak a korabeli többi regénél, mert jobban, könnyedebben, érdekesebben tudja elmondani őket. Ez a jobb jobb előadás legfőbb érdeme Kiss Károlynak.

Érdekesek s a megszokott sablontól eltérőek gróf Mailáth János² novellái. *A bosszuló kard* (1824) Re-

¹ *A kenyeres vitéz* (1826), *Piroska* (1826), *Sólymos Dezső* (1827), *Hollókó* (1827), *Síróhegy* (1829).

² Történetíró és politikus (1786—1855), ki elbeszéléseit németül írta s mások fordították őket magyarra. Később, anyagilag tönkremenvén, öngyilkos lett.

vistyeyről, Revistye vár uráról szól, ki elszökteti Hasszán basa hugát, Zelmirát, Hasszán ezért párbajra hívja, de párbaja előtt megmérgezik. Helyette Zelmira jelenik meg ura fegyverzetében s Hasszán őt döfi le.¹ Az elbeszélés érdekes menete, a török követ jellemző törökös beszéde s a várbeliek mulatságának élénk rajza nem mindennapi írói tehetségre vallanak. *Füred* című novellája (1825) rege-forma elbeszélés, útirajz-keretben. Tihanyban egy parasztleány beszéli el a történetet, melyet az író megjegyzései, közbeszólásai szakítanak meg. Ez a formája teszi figyelemreméltóvá. *A fal között zárt* (1829) az ismert budetini Katalin-monda, melyet levélformában dolgoz fel. Ez a történeti novelláinkban szokatlan levélforma teszi eredetivé és közvetlenné az elbeszélést.²

A *Villi táncz* (1822), *A sóbányák* (1824), *Erzsi a fonó* (1829) történeti elbeszélések, de mesés, tündéres elemekkel keverve. Élénk képzelettel s gyakorlott íróra valló könnyűséggel beszéli el őket.³

A *Villi táncz*-ban néhány feltűnőbb leírást találunk, ezek közül egyet mutatványul ideiktatok, mert a leírás

¹ Klestinszky drámát írt belőle (Bayer: *A magyar drámairodalom története*. I. 415.), Vargha Gyula pedig operaszöveget.

² Forrása Mednyánszky: *Die Mauerblende zu Budetin* című elbeszélése, mely után Arany: *Katalin*-ja is készült.

³ Novellái németül is megjelentek *Magyarische Sagen und Märchen* c. kötetében (Brünn, 1825): *Der Villi Tanz*, *Die Salzgewerke*, *Das Schwert Zuniga*, *Die Eingemauerte*, *Erzsi*, *die Spinnerin*. Az utóbbi kettő itt először. Második kiadásuk *Magyarische Sagen* (1837), két kötetben, ebben találjuk Kisfaludy Andor és Juczi-jának fordítását is. Ilyen mese-novellákat az akkori német almanachokban is találunk, ilyen pl. Marianne von Neumann Meissenthal: *Martin und Suse, oder der Berggeist des Karstes* (Aglaja, 1818).

ebben az időben még a legnagyobb ritkaságok közé tartozik.

«A legszebb májusi nap után gyönyörű est álla be: felette a szelid nyugotnak aranybóra elolvadozva a magasság felhőtlen kékjébe s a mélyebb csendű völgyek terjengő homálya s a magány ünnepélyes hallgatása átnyögdelve a fülemüle csattogásától, s a lengeteg játéka a könnyű mozdulatú lombokon, — mind, mind oly erővel tolokodtak szívére, hogy a tág világot óhajtotta volna melléhez szorítani. S amint az élet zaja elszenderede, s az ég fényei tisztábbra csillogának, a távoli harang lágyan tévedező kongása továbbmenetelre emlékezteté. Elhagyá a sűrűst s a Vág mellett lovagola, sebesen zuhogott a folyam harsogó hullámain, mintha szerelem indulatja hajtotta volna. Végre elejbe tűne a roppant monostor, komoly és hideg helyzetében, miként az élet gyakorta a szerelemnek.»

A leírás szépségét emeli, hogy lélekrajzba olvad.

E mese-novellák közé tartozik Bajzának *Rege a habléányról* c. elbeszélése (1830) is. A Nagy Lajos öngyilkos és habléannyá változott kedveséről szóló rege Mátyás-korabeli keretbe van foglalva. A keret Bajza műve, a rege egy IV. Henrik, francia királyról szóló történet fordítása.¹ Szép előadása emeli ki a többiek tömegéből.

A fekete lovag (1824-ből) tárgyánál fogva a regék közé tartozik, de formája novellai. Előadása érdekkeltő és jelenetező, leírásai szépek, dialógusa élénk, helyenként jellemzetes. Walter Scott és német utánpótlóinak hatását mutatja s egy kiváló szellem ifjúkori kísérlete. Nagy kár, hogy Kisfaludy — valószínűleg nagy terjedelme miatt — nem adta ki az *Aurora*-ban s így kéziratban maradt.

Szintén igen értékes a Scott hatása alatt álló *Kámor*

¹ V. ö. *E. Phil. Közl.* 1910, 231. l. A hozzáfűződő plágium-pör ismertetése *B. J. összegyűjtött munkái*-ban. 1890, II. 496.

című regénytöredéke (Kámor egy nógrádmegyei vár), mely Toldy szerint 1831 körül készült. Érdekesen bonnyolított regényes történet V. László-korabeli történeti háttérrel (a király, Czillei stb. a regény szereplői) s a romantika kedvelt motivumaival és kellékeivel (titkos vár, éjjeli viadal, kolostor, leányrablás, sisakos, titkoszatos lovagok stb.). Mindkettőt csak Toldy adta ki Bajza összegyűjtött munkái közt 1861-ben.

Bártfay László¹ *Királyi fény és kegyelmesség* című novellája (1826) egyike az értékesebbeknek ebben a korban. Várhoz fűződő történet ez is, mely mesének igen sovány, Kazinczy csodálta benne «a tárgy szerencsés választását, a bölcs alkotást, a karakterek hív fenntartását, a dolog végigvitelét, az igen nagy gondú tudós nyelvet» (F. M. 1826. Könyvbecslés. 696. l.). Mi nem ezeket csodáljuk benne, hanem a sok leírást (a vár titkos terme, Beatrix koronázása, a budai ünnepek, Mátyás esküvője, a királyi palota), melyek Walter Scott hatására valló részletességgel készültek, bár némi történetírói szárazsággal is s érdekes korrajzi színezetet adnak a történetnek. E tekintetben Kisfaludy *Tihamér*-ja mellett az egyetlen nyomtatásban megjelent elbeszélés, melyet Jósika regényeinek előfutárjául tekinthetünk.²

Még egy figyelemreméltó jelenséggel találkozunk e korban, a fiatal Szalay Lászlónak (a később jeles történetírónak) *Fridrik és Katt* c. novellájával, mely önálló 78 oldalas kötetkében 1833-ban jelent meg Pesten. Tárgya Nagy Frigyes barátsága trónörökös korában Kattal. Katte János Ármin, testőrhadnagy be volt

¹ 1797—1858. Károlyi György gróf titkára és ügyésze.

² Göde István: *Pártos Család* c. novellájában (*Flóra*, 1834) szintén több leírást találunk.

avatva Frigyes szökési tervébe, amiért Frigyes Vilmos fia szemeláttára lefejeztette. Ezt a néhány epizóddal bővített történetet igen nehézkes, németes stílusban, a történelemhez nem egészen híven, homályosan és töredékesen beszéli el a húszéves Szalay. Érdekes jellemrajzot ad Frigyes Vilmosról. Ez s maga a tárgyválasztás (egyetlen világtörténeti tárgyú novellánk) teszi fel-tűnővé a máskülönben gyenge ifjúkori kísérletet.¹

Az eddig mondottakból eléggé kitűnik, hogy történeti novelláink korrajz dolgában csekély kivétellel teljesen értéktelenek, hogy lélekrajz alig van bennük, színes leírás szintén igen kevés. Jellemrajz tekintetében sem mondhatok róluk több jót.

A *Tihamér* néhány epizódalakján, Mailáth *Bosszuló kard*-jának török követén s Bártfay novellájának udvari bolondján kívül nem találunk egyénileg jellemzett alakokat. Nem is szólva arról, hogy a szereplők egyáltalában nem koruk alakjai s korjellemző vonás nincs bennük, úgyhogy a legkülönbözőbb korok alakjai tökéletes hasonmásai egymásnak, még az egyénítésnek sem találjuk bennük nyomát. A hős ifjak, kik vitézek és szerelmesek, a várkisasszonyok, kik csak szerelmesek, a gőgös apák, kik ellenzik gyermekeik szerelmét s ezzel romlásba döntik őket, vagy esetleg meglágyulnak, a gonosz vagy nagylelkű török basák s a gonosz intrikusok, a «sátánnak szoros frigyesei», kiknek «czinkos elméjében gonosz plánok teremnek» — annyira egyformák, hogy unalomnál és bosszankodásnál egyebet nem keltethetnek a mai olvasóban. A történeti alakok kevés aktív

¹ V. ö. *Friedrich und Katt. Sophie Wilhelmine* hgnő, N. Frigyes testvére, francia nyelvű emlékiratai nyomán. Hormayr: *Archiv.* 1810, 112—9. sz.

szerepet játszanak ezekben a novellákban s legfeljebb egy-két, a történelemből untig ismert sablonos vonással dicsekedhetnek.

Ha ennek a tizenhárom évnek kb. száz történeti elbeszélését elolvastuk, csak akkor értjük meg igazán, hogy miért emelt a kritika Jósika *Abafi*-ja előtt akkora lelkesedéssel kalapot.

III.

Gaal József: *Szirmay Ilonája*. Tartalma, forrásai, meséje, fogatkozásai és jó oldalai.

A Jósika előtti korszak legvégén, a mester fellépése előtt közvetlenül egy huszonötéves fiatal író regénye jelenik meg, melyet az *Abafi* csakhamar elhomályosít ugyan¹ s mely így irodalomtörténeti jelentőségét is elveszti, de ez nem változtathat azon a tényen, hogy Gaal József *Szirmay Ilona* c. műve legelső történeti regényünk.

A két kötetes munka ilyen címen jelent meg: *Pattanházi Pattangi Jób máté-szalkai esküdt elbeszélései*. Írta: Gaal. Első rész: *Szirmay Ilona*. Pest, 1836. A második címlapon: *Szirmay Ilona*. Történeti román. Írta: Gaal. Pest, 1836.²

A versben és prózában a haza «minden lelkes leányá-

¹ Gaal regénye előbb jelent meg, «még mielőtt az Abafi írója oly szokatlan fényben fellépett», mondja Toldy Gaalhoz intézett Kisfaludy Társasági bevezető beszédében 1842-ben, *T. F. Összegy. Munkái*. VI. 134.

² Második kiadása a bevezető részek nélkül az Abafi-féle Nemz. Kvt.-ban, *G. J. összes művei*. I. k. 1881. A harmadik a *Magyar Regényírók* képes kiadása. 4. kötetében, 1905.

nak» ajánlott román humoros bevezetésében Pattangi Jóbot jellemzi, ki ezeknek az elbeszéléseknek a szerzője, ő csak kiadójuk. A tervezett regénysorozatból több nem jelent meg.¹

A rég elfeledett regény tartalma a következő:

Bogdanu Gyurka, a moldvai vajda rokona, megkéri Szirmay Ilonát, Szirmay István unokahugát, de a leány, aki Szodoray Boldizsárt szereti, kikoszarazza. Gyurka megbízza Pintye Gregort, a híres rablót, hogy szerezze meg neki Ilonát erőszakkal. Pintye, kit személyes bosszú is tüzel Szirmayék ellen, rááll a dologra, az elrablási kísérlet azonban nem sikerül. A tatárok 1717-ben betörnek az országba s a nemesség Babocsai alispán vezetésével ellenük indul. Eközben Pintye megostromolja Huszt várát, hogy a vármegye ott őrzött pénzét megkaparítsa, de ez a merész vállalkozása is balul üt ki. A tatárokat Nagybányánál megverik, utóbb mégegyszer. Harmadszor a borsai szorosnál vív velük győzelmes harcot a környékbeli nemesség, a fogságba esett Szirmayék is megszabadulnak, de Ilonát Abdul khán magával viszi Krimióba. Mikor a passzarovici békét megkötik, levél érkezik Ilonától, ki azt írja, hogy egy öreg tatárnál van Mingyer faluban s az el fogja adni, ha ki nem váltják. Szodoray tüstént útnak indul a váltságdíjjal, de azalatt Gyurka kiváltja Ilonát s Jassiba viszi, itt talál rá Szodoray. Gyurka, aki hiába ostromolta Ilonát, uzsoraárat kér érte s még Szodoray drága kalpag-forgóját is követeli. Szodoray fizet, de azzal a kívánsággal hagyja ott Gyurkát, hogy egykor még a fejével együtt vágassa le róla a forgót. Hazatértükkor Pintye kezébe kerülnek, de kiszabadulnak. A rablót utoléri a végzet, bandájával együtt. Őt magát, Karácson Tivadar hajdúvezér lövi le, kiről már előbb kiderült, hogy a rabló testvére. Szodoray boldog lesz Ilkával s később kívánsága szerint leüti a kapzsi Gyurka fejét.

Gaal maga említi, hogy a történetet Szirmay Antal Sztalmár és Ugocsa megyékről szóló monografiáiból

¹ Ezt a keretes formát Ferenczi Zoltán szerint (*A százéves Waverley*. Bp. Szemle, 1915.) Scott Walter-től vette, ki egy regénysorozatát *Tales of my Landlord* címen adta ki.

vette.¹ Forrása volt még Kiss Károly: *Szirmay Ilona* című novellája (1829) s néhány megyéjebeli néphagyomány Pintye Gregorról.

Mondanunk sem kell, hogy kevés adat állt rendelkezésére s azokat képzeletének segítségével ügyesen egészíti ki s szövi mesévé. A harcokról pl. alig van valami forrásaiban s ő részletes harcleírásokat ad. Általában a mese legnagyobb része képzeletének alkotása.

A mesét három százból szövi: a tatárokkal való harcok; Ilona fogsága (történeti); Pintye kalandjai s bosszúálló tervei Szirmayék ellen (képzeleti). Az I. kötet 19 fejezetében Pintye és Bogdanu tervei Ilona megkerítésére (a vadászat, Huszt ostroma stb.) a főcselekvény, a II. kötet 25 fejezetében pedig a tatárbeütés

¹ *Notitia politica, historica, topographica incliti comitatus Ugochiensis*. Pest, 1805. — *Szatmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete*. Buda, I. 1809., II. 1810.

Kiss novellájában két fontos motivumot talált: 1. a moldvai kapitány (ott Panait) Ilona iránt szerelemre lobban s ostromolja, 2. Szodoray hazajövet beleszeret s elveszi (egyik sincs meg a krónikában). Kisstől veszi még, hogy Ilona levelét egy kiszabadult magyar fogoly hozza haza s hogy Ilona először a tatár vezér rabja lesz.

Szirmay Szatmár megye monografiájában találta Karácson Tódor történetét (I. 63—64.), Ilona fogságát és kiszabadulását röviden (I. 64—65.).

Ugocsa monografiájában találta a történetet részletesen, a tatárok elleni harcok rövid leírásait, Ilona elrablását, levelét, Gyurka szerepét stb. (22—28.).

A csekélyszámú és töredékes adatok közül érdekes és regényes feldolgozásra alkalmas: 1. maga a tatártámadás és a nemesség vitézkedése, 2. a Szirmay-család elfogása, 3. Ilona elhurcolása és kiváltása, 4. Gyurka kapzsisága, 5. Szodoray véletlenül lelövi a másik Szirmay-lányt (ezt Kiss már kiszínezi), 6. Karácson alakja és vitézkedése.

Fontos változtatásai: A rokonsági viszonyok Szirmay szerint

és Ilona viszontagságai. A három szálát ügyesen szövi össze, főleg Pintye történetét Szirmayék sorsával. Tor-nay (Szontagh Gusztáv) szerint (*Figy.* 1837, 15. sz.): «Szirmay Ilona az egészben nem nagy szerepet játszik ugyan, de tagadhatatlanul a középpont, mely körül az egész történet forog.» Ez igaz, de azért Ilona nem igazi hőse a regénynek. Teljesen passzív alak, ki semmit sem cselekszik (szereti Szodorayt, elrabolják, visszahozzák), keveset is szerepel, akkor sem aktive, csak sokat beszélnek róla. Így aztán nem is érdekel bennünket s csak látszólag középpontja a cselekvénynek. Minden körülötte forog, de maga holt pont. Mindegyik alak jobban érdekel bennünket, mint ő. Ez egyik sarkalatos hibája a regénynek.

Másik főhibáját már Szontagh észrevette, hogy t. i. «előadása módja inkább krónika-féle, mint regényes.

mások: Ilona Sz. István mostohatestvére, Gaal szerint Sz. I. nagybátyja Ilonának, s a szerencsétlenül járt leány nem Sz. leánya, hanem Ilona testvére. Ilona 1717-ben (elrablásakor) gyermek: in ætate sexenni (Ugocsa 25.), septimum agens ætatis suæ (Ug. 27.), Szatmár monografiája szerint 9 esztendő (64.). Gaal szerint már hajadon s Szodoray jegyese (az utóbbi Kiss K. motivumának alakítása). Levele fogságából 1719-ben, Gyurkáé kiváltása ügyében 1725-ben kelt (Ug. 27.), tehát 8 évig volt fogságban. Gaal szerint Szodoray néhány hónap múlva már érte megy. Gyurka kapitányt Ilona kérőjévé teszi, tehát Kiss által költött vonzalmát előbből datálja. Karácsont Pintye testvérvé teszi.

Alakjai közül Sz. István, özv. Sz. Györgyné, Ilona, Szodoray B., Gyurka (a Bogdanu nevet ő adja neki), Bagossy László alispán, Babocsay és Karácson a krónika személyei. Gyurka kapzsisága és Karácson vitézsége (s homályos származása) is a krónika adatai. A többi alak költött. Pintye alakját a néphagyományból vette. A csaták részletes leírásában segítségére voltak saját helyi ismeretei (Szatmár, Ugocsa, Máramaros megyék: szülőföldje és környéke).

A történetnek nincs háttére, minden az előtérben történik». Ez igen finom megfigyelése első bírálójának. Hasonlíthatatlanul fölötte áll ugyan Kiss novellájának, mely a krónika adatait alig alakítja és szárazan csak a tényeket adja, de azért Gaal regényében is van krónika-szerűség. Az események egymást érik. Szinte megállás nélkül folyik a cselekvény (kitérő visszapillantás csak két igen rövid van: Pintye előbbi élete a 12. szakaszban s apjának története és származása a 32., 33. szakaszban), de a Szontagh említette világossággal minden az «előtérben». Így igazi bonyodalom, mely érdeklődésünket ébren tartaná, nincsen. Mindent előre sejtünk, sőt tudunk. Csak egyes események bonyodalmai érdekelnek néha, az egész történeté nem.

A rövid fejezetekre darabolás, a felesleges és unalmas fejezet-tartalmak sem mozdítják elő a hatást, bár gyakran humorosak.

Van azonban a regénynek még egy sarkalatos hibája, melyet a bírálók nem emeltek ki, pedig ez a leglényesebb s az előbbi is ebből következik.

Amit a főalakról elmondtunk, elmondhatjuk a szereplők nagy részéről is: nem igazi jellemek, csak jellemkörvonalok, üres sablonok. Ilona szerelmes és védekezik az ártatlansága ellen intézett támadások ellen, Szodoray tüzes, bátor és szerelmes ifjú, Abdul khán ugyanaz tatár kiadásban, Szirmay higgadt, öreg magyar, Bagossy derék hadvezér, Szirmayné csak beteg és szenvedő, Karácson nagyerejű, durva és bátor hajdúvezér, Pintye vakmerő haramia. Az előbbiek a regékből ismert sablonok, tehát unalmasak. Az utóbbi kettőben már vannak egyes egyéni vonások, főleg a rablóéletben. Az egyetlen alak, aki érdekel bennünket, de ő is inkább vakmerő vállalkozásai, mint érdekes jelleme

miatt. Sokat is szerepelteti az író (44 közül 23 fejezetben), látszik, hogy magát is ez az alak foglalkoztatta legjobban.

Íme, ezért történnek az események az «előtérben», mert nem a lelkek «hátteréből» indulnak ki. Nem azt mondjuk ezzel, hogy nincsenek motiválva. Szívesen elhisszük az írónak, hogy mindez így történt. Lehetetlenség nem igen van benne (még a faágyúkkal való várostromot is elhisszük, amit Szontagh kifogásol), de a külső eseményeket nem kísérik belső, lelki mozzanatok. Nincs mélysége, levegője a történetnek. Mit érdekel pl. bennünket Ilona fogsága, ha lelki küzdelmeit nem rajzolja az író, vagy Pintye kalandjai, ha saját lelkében nem látjuk tükröződni őket, vagy a tatárpusztítás, ha nem látjuk az inséges nép s az elhurcolt foglyok kétségbeesésének különféle fokozatait?

Itt-ott próbál lélekrajzot adni, de ez nagyon szegényes, száraz és rövid (Ilona és Szodoray találkozásainak rajza pl. mennyire erőtlen), csak az író józan szavai, de nem alakjainak igazi gondolatai és érzelmei.

A mellékalakok egyénibbek. Bogdanu Gyurkát a krónikából ismert kapzsiságán kívül nehéz felfogású, lomha és gyáva embernek rajzolja, ki helyett más gondolkodik és cselekszik. Több jellemvonás következetesen kidolgozva. Türkenfrasz dragonyos kapitány (őse Barbarossa alatt a szentföldön pusztította a hitetlenséket, innen kapta a nevét) nagyszájú, gyáva kalandor, ki Montecuccolinak és retiráló taktikájának nagy magasztalója a magyarok vitézségével szemben. Sok latin s más idegen szóval kevert nyelven beszél és még többet eszik, iszik. Komikus alak, kiben az író az osztrák ármádiát akarja kigúnyolni.

Piócza Kristóf borbély, ki Bécsben «grófokat és

hercegeket» borotvált s ezzel rettentően nagyra is van, beszédes, okoskodó ember, tipikus borbély, ezenkívül gyáva papucshős, kin felesége, a tűzről pattant, nyelves és kikapós Judit ifjasszony ékesszólással és pofonokkal uralkodik. More cigány Pintye udvari bolondja, ki cigányos elmésségekkal mulattatja a rablókat s Kordován uram, az érdemes csizmadia céhmester a nagybányai honoratiorokkal együtt szintén jó humorral rajzolt epizódalakok. Ezek már a későbbi vígjáték- és genrekép-íróra vallanak.

A részletekben általában sok figyelemreméltót találunk. A komoly és kevésbé érdekes történetet komikus jelenetekkel tarkítja, melyek többnyire sikerültek: a nagybányai polgárok böles diskurzusai (10. szak.), More cigány követsége (17.), a nagybányai céhek s különösen Kordován uram vitézkedése (21., 22.) Pióca és életepárja találkozása a tatár táborban (26.), a nagybányai városi tanács ülése (36.), az ellentét Judit és Ilona közt a tatár fogságban, mely a *Csongor és Tünde* Ilmája és Tündéje közöttire emlékeztet (38.), Piócáné hazatérése (41.) mulatságos vígjátéki jelenetek egészséges humorral, sokszor igazi humoros stílusban.¹

Vannak drámai jelenetei (Pintye és Karácson találkozása, 31., 33.) s határozottan érdekesek is (menekülés a rablóbarlangból, Pintye üldözése, 43., 44.).

Leírás aránylag kevés van benne. Arcot, öltözetet élénken ír le, de ritkán. Tájleírásai még rövidek, de vannak köztük hangulatosabbak is.

¹ «Oly éles lehet a szél, hogy esorbát fúj borotvám élébe.» «Egyik válla a másikhoz legalább is oly messze volt, mint lelkem az üdvösséghez.» «Illi robur et æs triplex circa pectus erat. T. i. az előtte felhalmozott sütek és más étkek háromszoros sáncolása, melyen által a sorsnak semmi csapásai, semmi bú és szomorúság sem hathattak.»

Párbeszédei sokszor jellemzetesek, főként a mellékalakokéi (More, Türkenfrasz, tanácsbeliek stb.). Már a főalakokról nem mondhatjuk ugyanezt. Az ő beszédjükben, bár nem mindig, még feszesség és egyformaság uralkodik. Stílusa különben folyamatos és magyaros. Kellemes olvasni ma is.

Mindenesetre igen figyelemreméltó alkotás abban a korban. Azt sem kell elfelednünk, hogy egy huszonöt-éves ifjú műve, ki néhány novella megírása után mindjárt regénybe mert fogni s első kísérlete így sikerült. Nagy ugrás ez a regék után, mert bármennyi hibát találunk is benne, meg kell állapítanunk, hogy Gaal minden magyar előzmény nélkül történeti románt tudott írni, mely igazi regény bonyolultabb cselekvénnyel, epizódokkal, sikerült mellékalakokkal.

Scottól és német követőitől sokat tanult, de más-hova akkor nem járhatott iskolába.

V.

Társadalmi novelláink Jósika előtt s első társadalmi regényünk.

I.

A német almanachirodalom hatása novelláinkra. Aszalay József, Pap Gábor, Kiss Károly novellái. Takács Éva és Stancsics Mihály erkölcsi irányú elbeszélései. Bajza, Szalay László munkái.

Ebben a fejezetben novelláink harmadik csoportját ismertetem: a jelenkorban játszó komoly tárgyúakét.

Motívumok dolgában rokonai a történetieknek: a hamis halálhír, a cselszövény által megzavart szerelmi viszony, a nemes lemondás, a bánatba való beleőrülés stb. éppen oly kedvelt motívumaik, mint a történetieknek.

A német almanachirodalom termékeinek s a mieinknek rokonsága itt is szembeötlő. Ezt a rokonságot a víg és történeti novelláknál is láttuk és példákkal világítottuk meg, lássunk itt is egyet a sok közül.

Regina Froberg: *Die Verwundeten* c. novellájának (*Aglaja*. 1818) ez a tartalma:

Edmund Steinau, gazdag berlini kereskedő fia, 1813-ban betegen egy sziléziai fürdőre utazik, de ott még rosszabbul lesz. Akkor egy átutazó jeles orvos, Boroszlóba utasítja, egy ottani orvoshoz. Útközben egy kis városba jut, mely tele van porosz és orosz katonasággal, hol alig kap szállást. Baum, egy fiatal tiszt, részvéttel van iránta s mikor hallja, hogy élete függ a Boroszlóba juthatástól, kieszközli, hogy oda elérhessen a háborús zűrzavarban, sőt még pénzt is erőszakol rá. Steinau megérkezik Boroszlóba s állapota jobbra fordul. Julia, Steinau jegyese, anyjával Boroszlóba siet. Amint a szállóhoz érkeznek, halottas-kocsit látnak onnan ki-

jönni, amin holtra ijednek, de aztán annál nagyobb az örömük, mikor a lábbadozó Steinau szobájukba rohan. Mikor egészséges lesz, beáll katonának. Hallja, hogy Baum elesett s keserrvesen megsiratja. Julia anyjával Boroszlóban marad s a többi nőkkal ápolja a sebesülteket. Ostheim örnagy beleszeret ápolójába, Julia is ő bele, bármennyire küzd is érzelme ellen. Ezalatt Steinau is megsebesül s Boroszlóba hozatja magát. Ostheim, mint Julia vőlegénye mutatkozik be neki, mert azt hiszi, hogy Julia testvére. Kiderül, hogy ő Baum (egy rokona örökbe fogadta, azért vette fel nevét) s hogy nem halt meg. Steinau nagylelkűen lemond Juliáról, így hálálva meg Baum egykori jóságát. Még katonáskodik egy darabig, azután átveszi apja üzletét s megházasodik.¹

Víg novellairodalmunkat Kisfaludy elbeszélései, a történetit pedig Kisfaludy Sándor regéi irányították. A jelenkoriaknak nincsenek ilyen magyar mintáik, nincs határozott irányuk, azért kevésbé sablonosak s valamivel jobbak is, mint a történetiek, de igazán értékes alkotásokkal ezen a téren sem találkozunk.

Motívumok dolgában itt is nagy a szegénység s egyesek untalanul ismétlődnek. A mesék végén pl. kiderül, hogy a vélt vetélytárs testvér, hogy az alacsony-sorsú hős előkelő származású, hogy a fogadott gyermek saját gyermeke az illetőnek, hogy a kedves nem férje a hősnő barátnőjének, hanem testvére stb. Ilyen folytonosan koptatott motívum, hogy az ideál más felesége lesz, ezt azután a legkülönbözőbb változatokban ismétlik: pl. a máshoz erőszakolt leány öngyilkos lesz, vagy a férfi lesz öngyilkos, mikor kedvesét másnak karjaiban

¹ Jellemző példák még: Fr. de la Motte Fouqué: *Rosaura und ihre Verwandeten* (Minerva, 1817). Karl Miltitz: *Der Jahrmarkt* (Schütze-féle *Taschenbuch*, 1826), vagy Clauren híres *Mimili*-je (1816, magyar fordítása Fábian Gábortól 1829). Ezek s a mi novelláink közt nem egy analóg vonást találunk motívumok, szerkezet és jellemzés dolgában.

találja, vagy megőrül ; gyakori a kedvező megoldás is : a leány ugyan másé lesz, de ez később meghal s akkor előáll a régi kedves és elveszi az özvegyet. A nő vagy férfi eltűnése szintén nem egy bonyodalom alapja : eltűnnek, de váratlanul ismét előkerülnek. Tehát itt is elég a sablon és naiv romantika.

Lássunk most egy példát, mely a novellák átlagát jellemzi. Hidegh Mihály : *A két Emilia* c. levelekben írt elbeszélésének (R. 1835, I. 45—46.) ez a tartalma :

A novella hőse s a levelek írója hazatér külföldi útjáról s útközben betér Sándor barátja anyjához, kitől megtudja, hogy barátja Hajnai Emiliát szereti s feleségül fogja venni. Otthon örömmel fogadják. Egy jó barátjuk, első miséjét mondja s egy szép leány van a nyoszolyók közt, kibe beleszeret. Sándor anyja mosolyogva adja tudtára, hogy a szép leány Emilia, Sándor menyasszonya. Kétségbeesik, hogy így barátjának vetélytársa lett, de a titok csakhamar kiderül. Sándor anyja megtréfálta, t. i. két Emilia van és Sándor jövődöbelije az ő ideáljának mostoha testvére.

Ilyen novellákat írnak és olvasnak még 1835-ben is!

Korszakunk legelején 1820-ban egy kis román jelent meg önálló kötetben (egy képpel) Aszalay Józseftől : ¹ *Klélia, avagy Vihnyének emlékezete* címen (Pesten).

Meséje csak annyi, hogy Vihnyén Kléliának, a szép és fiatal özvegynek br. Erzsébethy és Násznagyi kapitány udvarolnak. Párbajt is akarnak vívni, de akkor kiderül, hogy testvérek. Klélia Násznagyié lesz, a báró, ki csak pénzre vadászik, mást vesz feleségül.

Van benne némi jellemzésre törekvés : a léha, üres báró alakjában s a katonásan beszélő és érző generálisban van néhány egyénibb vonás. Különben a vihnyei tájleírások, valamint Klélia «mennyei elragadtatása»,

¹ Udvar. kancelláriai fogalmazó, később birtokos (1798—1874).

mellyel Himfyt olvassa, nem osztatják el azt a gyanúnkat, hogy németből való átdolgozással van dolgunk.

Több az eredetiség Pap Gábor: ¹ *Történetek a mai időből* c. gyűjteményében (1823. Székesfehérvár), mely szerzője szavaival élve «folyóbeszédbeli eredeti szüleményeket» tartalmaz. Közülök a *Fejérkő* közönséges rémhistoria, de a másik kettő: *Delka* («egy pusztai rajzolat») s a *Balaton-Füred* figyelemreméltó. Az utóbbi egész kis regény, levelekben írva. Nem meséi tűnnek fel a mai olvasónak, azok soványak s motívumaik nem újak, hanem feltűnő az írónak elbeszélő ügyessége, mellyel egyszerű történeteit, főleg a hosszabbat, elég érdekesen tudja szőni és elég gördülékenyen elmondani. Még feltűnőbb ebben az időben jó megfigyelőre valló detail-rajzolása, mellyel bizonyos realizmust tud adni elbeszélésének.

A közönséges pesti németiséggel udvarló és könnyelmű falusi gavallér rajza, a nemesi kúria udvarának leírása, a fürdői élet jellemzése, a levelek jellemzően különböző stílusa (a leányé kedves, igazán nőies, a kapitányé rövid és katonás, a bárónéé francia, német és latin szavakkal teletüzdelt) tehetséges íróra vallanak.

A *Hebé*-ben 1824-ben megjelent novellája *Szelenczy Júlia* is érdekes. Kezdetleges meséje a következő:

Lórányinének udvarol az öreg Váry obester, de sikertelenül. Mikor megvadult lovait megfékezi s karján megsebesül, az asszonyban részvét támad iránta s folyton átküldözi hozzá páter Antalt. Váry és Antal párbeszédéből megtudjuk, hogy Lórányinak valami pere volt s Rényi hathatós védelmére felmentették és hogy eltűnt, hét éve semmit sem tudnak róla. Rényinek páter Antalhoz

¹ Ináncsi Pap Gábor (szül. 1791) kir. helytartósági titkár. *Szösszvár* címen írt egy verses regét (1818) s egy drámát Imre királyról (1830).

intézett leveléből meg arról értesülünk, hogy a diósgyőri vasasfürdőt használja s megismerkedett egy erdőkerülővel, meg fiatal nejével. Az erdőkerülőt véletlenül meglövik s ő haldokolva megvallja, hogy Lórányi. Két felesége megsiratja s Lórányiné csakhamar Rényi felesége lesz. Most mondja el az író Lórányi esetét. Gróf Ruppit, ki kétes egzisztencia, de közkedvelt ember, párbajban agyonlőtte s e miatt indítottak ellene büntető pert, ekkor tűnt el. Rényire, Lórányi védelme miatt, sokan megharagudtak s ellenségei, mikor a megyén táblabíróvá akarják választani, kiderítik, hogy nem nemes, sőt egy keresztelt zsidónak fia, kit Tugendnek hívtak. Rényi távol van, nem védheti magát. Feleségét annyira sérti a doiog, hogy abortus közben meghal. Most már hiába derül ki, hogy Rényi csak fogadott fia volt Tugendnek s hogy nemes ember. Lórányi másik felesége férjhez megy s Rényi, ki «számos esztendei vigasztalhatatlan keserűségben használt még hazájának» ennek karjai közt adja ki «Juliájáért epekedő lelkét».

A kompozíció esetlensége kitűnik a tartalmi vázlatból. Érdekesebb bonyolításra törekszik, de ehhez még ügyetlen. Itt-ott akad benne egy-egy kis lélekrajzi részlet, pl. mikor Lórányiné a távollevő beteg óbestert kedvezőbb színben kezdi látni s kitervezi magában, hogyan fogja fogadni, de mikor aztán maga előtt látja rozzant, öreg alakját, hirtelen minden illúziója elszáll. A társalgás hangját is eltalálja néhol (az óbester ügyetlen bókjai s az asszony csipős riposoztjai az elején), bennünket azonban leginkább magyar vonatkozásai érdekelnek (Diósgyőr leírása, camera præsens br. Koronay, páter Antal expaulinus, Rényi jogakadémiai professzor, később a «tudományos kerület iskolai igazgatója», a táblabíróság, Rényi nemességének kétségbevonása). Különösnek tetszhetik, hogy ilyeneket is kiemelünk, de aki ismeri az akkori novellák sablonosságát, elvontságát, nem fog csodálkozni, hogy a magyar milieurajzhoz való legkisebb közeledést is említésre méltatjuk.

Kár, hogy Pap Gábor nem folytatta novelláiró működését e sokat ígérő kísérletek után, melyek még akkor is számottevők volnának, ha kiderülne róluk, hogy német eredetiek után készültek.

A derék «hadnagy» Kiss Károlynak is van három társadalmi novellája, melyek kiválnak a korabeliek közül.

A hónalymankók (1825) egy főhadnagy története, ki megsántult a háborúban, de azért mégis kap szép feleséget. A levelekben írt érzelgős kis elbeszélésnek a sántaság realizmussal felhasznált motívuma ad eredetibb színezetet. Megható s egyszersmind humoros az a jelenete pl. mikor a szegény főhadnagy megöleli a leányt, elejti mankóit s kedvese, mikor atyja ebben a helyzetben meglepi őket, nem meri eleresztetni, mert fél, hogy elesik.

A házibarád (1826) hőse szintén katona.

Ormay Sándor hadnagy B. apát unokaöccse egy szegény árvának, Ligeti Málinak vőlegénye. Kedves kapitánya Tiszaváry alatt vitézkedik a francia háborúban s szeretne Málihoz sietni, de «a szolgálat vas rendszabásai lekötve tarták.» A kapitány nyugalomba lép s Málit magához veszi. Új kapitánya, br. Blond, szintén megszereti a derék hadnagyot és szívesen látja házánál. A városban természetesen azt a hírt terjesztik, hogy Ormy a szép báróné szeretője. A kapitánynak is fülébe jut a mendemonda, de ő, jól ismerve feleségét és a hadnagyot, semmit sem változtat viszonyukon. A dolog vége azonban mégis az lesz, hogy egymásba szeretnek. Mind a ketten küzdenek ellene, félve kerülik egymást, de egy véletlen alkalommal Ormy nem tudja visszafojtani érzelmeit s szerelmet vall. A báró összeölelkezve lepi meg őket s Ormyt párbajra hívja, de azután elhatározza, hogy megbocsát nekik s Ormyt atyai intésekkel fogja jobb útra vezetni. Ormy önmagát okolva mindenért, agyonlövi magát. Máli klastromba vonul, Blondné betegeskedés után elhal, a báró pedig elhagyva a szolgálatot, Helvéciába költözik, hol gyermeke nevelésének él.

Főértéke a lélekrajzra törekvés (szerelmükkel való küzdelmük rajza elég sikerült). Ormy vallásos, igen tisztességes és érzékeny lelkiismeretű katona, mint *A hónalymankók* hadnagya. A *Tud. Gyűjt.* bírálója, Thaisz (1825. IX. 109.) naivan jegyzi meg az elbeszélésről, hogy «igen hihető költemény s okosan inti az olvasókat a házibarátok ellen.»

Madonna della sedia c. novelláját (1830) szintén a lélekrajzra való törekvés s a mese érdekesebb bonyolítása teszi figyelemreméltóvá. Ennek a hőse is katona.

Takáts Éva¹ elbeszélései (*Eredeti elbeszélések*. T. É. Munkái. II. kötet. 1829.)² az erkölcsi tendencia kedvéért írt történeteknek példái ebben a korban. Szereplői valóságos mintaemberek s mindegyikben az oktató hang uralkodó.

A takácslegényből lett nevelő és író, az első magyar szocialista, Stancsics Mihály (1799—1884) *Rényképek* c. három kötetes gyűjteménye (az I. kötet Pesten, a II. és III. Kolozsvárt jelent meg 1835-ben) szintén csupa erkölcsnemesítő novellát tartalmaz: *A gazdagság egyedül boldoggá nem tehet*. *Nina Dezsőnek s Dezső Ninának* (levelekben írt történet). *A napszámos*. *Czeli*. *Laura* (hogyan neveli Bogdán unokáját Laurát). A mesék itt már egészen mellékesekké válnak, fő bennük a sok erkölcsi oktatás, erényre, szabadelvűsége, emberi jogokra való tanítás, pædagógiai elmélkedés, okoskodó párbeszéd. Lehet, hogy csak idegen eredetiek átdolgozásai.

Érdekes *Pazardi* c. hosszabb elbeszélése (Kolozsvár, 1836, 209 oldal), melyet «jogtalanul üldözött s ok nélkül

¹ Karacs Ferenc rézmetsző neje, K. Teréz írónő anyja (1779—1845).

² Gácsy Idda. Guzmán. Cecilia. Lengyel Vilmos. Sarolta.

gyűlölt zsidóvallású embertársainak tiszta morályi szeretetből» ajánl az író. Rövid tartalma a következő:

Pazardi Tóbiás, óriási jövedelmű nagybirtokos, ki mégis Izsák gazda zsebébe kerül s végre teljesen tönkrejut esztelen tékozlása és rossz gazdálkodása miatt. Fia Gyuri, kit az előkelő Georges néven nevez, iskoláit elvégezvén, utazni megy külföldre, Német- és Franciaországba, de ott se tanul semmit éppen úgy, mint az iskolákban. Mikor apja tönkremegy, nagynehezen hazavergődik s itt, volt szobalányuk, Emma, veszi rövid időre pártfogása alá. Emma egy kisbirtokos neje lett s férje ráhagyta vagyonát, de mivel a lány törvénytelen s nem nemes, kidobják az örökségből. Gyuri végre mégis megembereli magát s elkezd dolgozni Izsák támogatásával, lassanként módos ember lesz s elveszi Emmát. A végén Izsákkal összeölelkezve, elégeti nemesi diplomáját.

Íránynovella a magyar nemzeti gazdálkodás, a nemesi előítéletek ellen s a zsidók mellett. Izsák, aki mintaképe a szorgalomnak, jó gazdálkodásnak, hosszas bölcselkedésekben szól ezekről a kérdésekről, főleg az öreg Pazardit oktatta. Széchenyi kétségtelenül hatott rá, de Fáy *Bélteki háza*, a francia felvilágosodás írói s egyes szocialista írók is. Nem lehetetlen, hogy volt valami német, esetleg francia mintája, de annyi benne az érdekes magyar vonatkozás, hogy akkor is igen szabad átdolgozás volna. A cenzor sokat törölt belőle, amit a szerző egyszerűen kipontoz, tekintet nélkül az így előálló összefüggéstelenségekre. Hangja erősen didaktikus és gúnyos, pl. ilyeneket mond: «álló is, hogy a magyar vágyakodjék oda, hol fejedelme lakik (Bécsbe), ki annyi jót eszközöl a nemzetnek»; a katonák «a statusnak leghasznosabb és legszükségesebb emberei a békezavaró hitvány szemétnépnek zabolására». Gyuri nevelését írva le az akkori iskolázást gúnyolja ki. Pazardi bevételeiről és kiadásairól pontos összeállítást közöl. Izsákkal való viszonya s hogy hogyan kótyavetyéli el

dolgait, hogy hamar jusson pénzhez, meglehetősen hű képe a magyar nemesek akkori gazdálkodásának. Könyvtára kalendáriumokból, a Hazai Tudósításokból, levelező- és szakácskönyvekből, sematizmusokból s a felvágatlan Tudományos Gyűjteményből áll. Rengeteg pénzt kidob régi nemesi leveléért, melyet egy tudós fedezett fel, illetőleg hamisított.¹ Nem irodalmi, hanem korrajzi szempontból érdekes.

Későbbi elbeszélései is ilyenformák. Egyik egy nyomorba jutott családot rajzol, melynek vagyonát az «árvák atyja» költi (*Oklevél c. kéziratából közlemény.* 1837), a másik lengyel menekültek érzékeny szerelmi története (*A hontalan leány.* 1837), a harmadik Párizsban játszódó szerelmi történet, melynek hőse lelkesedve olvassa Rousseau Társadalmi szerződését s hazautazik a pozsonyi «népgyűlésre». Távozása sirba viszi kedvesét (*Szerelem és kötelesség.* 1838), a negyedik egy törvénytelen parasztgyerek küzdelmének s boldogulásának története (*Életrajz.* 1842). Formátlan, művészietlen dolgok, fő bennük a sok bőbeszédű elmélkedés az erényről, kötelességről, honszeretetről, emberi méltóságról stb. Az utóbbiakat Teszéri álnéven írta.² Egy félművelt, tudákos és rajongó ember írásai.

Bajza Józsefnek *A vándor* c. elbeszélése (1832) a szentimentális novellák mintája lehetne.

¹ V. ö. Jókai Mór: *Kis királyok* c. regényével, melyben hasonló motívum szerepel.

² *Gyásznapok emléke levelekben*, melyeket feleségének írt Tancsics Mihál (Budapest, 1848) politikai fogságának története. Göde István színésznek *Flóra* c. újévi zsebkönyvecskéje (Marosvásárhely, 1834) s a Madarász József és Malagécz Antal által kiadott *Nefejejts* (Pest, 1832. Első év. 1. füzet), teljesen értéktelen diletáns novellákat tartalmaz.

A vándor egy vadász hajlékába vetődik, hol szép nő és két gyermek fogadja. Az asszony elmondja, hogy milyen boldog s arra a kérdésre, hogy miért énekelt mégis szomorú dalt, elbeszéli, hogy jegyesét gyászolja vele, ki valószínűleg a porosz háborúban (Mária Terézia korában) esett el. A férj is hazatér és szívesen fogadja az egykori harcost. Kérdezősködnek Rónai Dezső felől, ki az említett jegyes s a férj barátja volt. A vándor nagy lelki küzdelmet árul el s nyugodni tér. Levelet ír, melyben megvallja, hogy ő a kérdezett, ki a háború után porosz szolgálatba állt, de noha hadnagy lett volna már, hazatért meglátni imádott jegyesét. Látja, milyen boldog, tehát nem akar útjába állani. Pénzét gyermekeikre hagyja. Távozik. Látják a holdvilágos úton, majd egy lobbanást látnak s egy dörrenést hallanak s haldokolva találják vendégüket. Eltemetik s a nő sokáig gyászolja.

Valószínűtlen történet, mely a levegőben lóg. A kiinduló pont, hogy nem tudtak róla semmit s ebből következik a többi, de a kiindulópont hamis, hiszen lehetetlen, hogy ne tudott volna magáról hírt adni olyan hosszú idő alatt. Előadása szép, stílusa gondosabb, mint más novelláké s ami ritkaság ebben a korban, szép természeti leírásokat találunk benne.¹

Ottília c. novellája (1833) apró levelekben van írva, ami nagyon szaggatottá, töredékessé teszi az elbeszélést. Meséje csak annyi, hogy Szamosvári, ki a levelek legnagyobb részét írja, beleszeret Ottiliába, de a leányt apja máshoz erőlteti. Ottília belehal az izgalomba, Szamosvári pedig megőrül, miután párbaft vívott vetélytársával. Érdekesekek benne a más novellákban szokatlan magyar irodalmi vonatkozások. Beszélnek Kazinczyról, a Zalán futásáról és Cserhalomról, Szalay Benjamin víg novelláiról, Kölcseyről; Ottília Dayka versét (Homályos bánat dúlja lelkemet) énekli, egy

¹ Mint Bajza József kimutatta, meséje Houwald: *Die Heimkehr* c. egyfelvonásos darabjában alapszik (*Irodalomt.* 1918, 51.).

csolnakázáskor meg a Földiekkal játszó égi tüneményt dalolják gitár mellett. Szamosváriban van valami Bajzából: szókimondó, kritikus természete és szentimentalizmusa. Különben egy kései Werther-utánczat s *A karthausi* előhírnöke. Merő érzelgés, reflexió, érzelmes természetfestés.¹

A tizenkilencéves Szalay László önálló kis kötetben megjelent novellája az *Alphonse levelei* (1832) hasonlít a Bajzáéhoz, de sokkal gyengébb. Levelekben írt Werther-féle novella.

Alphonse (tizenhatéves!) visszatér Franciaországba. Barátja, Viktor, szeretettel fogadja. Elmondja, hogy látogatta meg Byront Génuban. Camilla, Alvarez leánya, megérkezik Sevilleből. Ömlengések. Alvareznek, ki Mina táborába ment, halála híre érkezik. Camilla is meghal (előbb Constant hal meg, kinek Camilla rokona). Alphonset Sebastiani vigasztalja, aztán Paraguayba küldi diplomáciai megbízással.

Mintája a rossz novelláknak. Csupa lírai ömlengés, semmi mese s ami van, az se érthető, annyira elburkolt, úgyhogy csak sejthetjük az eseményeket s az alakok kilétét (Viktor: V. Hugo, Constant: C. Benjamin, Sebastiani miniszter a júliusi forradalom után.) Stílusa dagályos és németes («Viktor! a szerencsétlen megtért, elődbe lép, s arcod sugárzani fog gyönyör és meglegedés glóriájában!» «keresztül és keresztül spanyol», «jól veszik ki magokat», «engem egy nevezhetetlen fájdalom nyom alá», «oh az úgy jön, mintha...»). Fordítás hatását kelti. Csupa *Karthausi*-szerű hangulat, de minden

¹ A *Tud. Gyűjt.* szerint (1832. IX. 121.) «philosophiai román... literaturánkban egy új neme a románnak, teli pszichológiai tapasztalással és életphilosophiával».

fel is olvad a szentimentalizmus vizében, hol a mese-töredékek tétován úszkálnak.¹

Társadalmi novelláink száma Jósikáig alig több hetvennél.

II.

A Bélteky ház. A mese fő mozzanatai. A regény jellemzése. Német hatások, különösen Lafontaineé.

Gyenge társadalmi novelláinkért kárpótol bennünket e korszakban megjelent első társadalmi regényünk, a kedves, úttörő novellistának, Fáy Andrásnak «román»-ja, *A Bélteky ház* (1832).²

A tartalmát röviden elmondani nehéz, annyira bonyodalmas és aprólékos. Vadnay Károly akadémiai székfoglalójában egész kis elbeszéléssé szélesítette ki,³ mi csak néhány sorba szorítjuk a cselekvény legfőbb mozzanatait.

Bélteky Gyula, a minden rossz tulajdonsággal ékes, maradi Bélteky Mátyás fia, ki anyja s a derék Káray felügyelete alatt majd az iskolában művelt, lelkes ifjúvá fejlődik, Pesten főispán-szemtemvir rokonukhoz kerül törvénygyakorlatra. Barátságot köt a főispán fiával, Vincével, ki szegény rokonát, Gyomay Klárcsit szereti, de szülei ellenzik viszonyát. Gyula megismerkedik egykori tanuló társa, br. Regéczy családjával is és beleszeret hugába, Póliba,

¹ Ilyenféle hangulatképeket fest még pedig ossiánias dagálylyal Petrichevich Horváth Lázár: *Albina* c. novellájában (1833).

² Két kötetben Pesten, «Ferenczi Istvánnak, hazám lelkes művészenek, barátomnak» ajánlva. Az I. kötetben Klárcsi képe, a II-ban Porubay professzor jelenete a rablókkal. 2. kiadás összes munkáiban III—V. 1843—1844, a 3. a *Magyar regényírókban*. II—III. 1908.

³ Az első magyar társadalmi regény. (Értekesések a nyelv- és széptudomány köréből. III. 4. 1873.)

ki azonban később máshoz megy férjhez. Gyula Vincével hosszú külföldi utat tesz. Mire hazaér, anyja meghalt s apja elvette gazdasszonyát Lénit, ügyvédjének, Legulinak hugát. Mostohája beleszeret Gyulába, ezért hazulról elmenekülve, álnéven Uzayéknál lesz nevelő. Az öreg Uzay feleségül veszi a fiatal Türey Laurát. Klárcsi és Vince szerelme tovább szövődik. Gyomay megnyert pórei következtében gazdag lesz s most már ő ellenzi házasságukat. Leányát Rónapataky generálhoz akarja adni, de a szerelmesek végre mégis egymáséi lesznek. Uzayné özvegy marad s Gyula apja halála után őt veszi el.

Ezt a cselekvényt tömérdek epizód szélesíti ki. A regénynek körülbelül negyven alakja van s mindenkinek megvan a maga története. Már Bajza észrevette a regénynek ezt a sarkalatos hibáját, mikor az egészet «számtalan biographiai töredékek» egyvelegének mondta (*Kritikai Lapok*. III. 1833. *A román költésről*). Valóban a legtöbb szereplő életrajzát elmondja Fáy, még a regény végén is négy új biografiába kezd. Így roppant nagy eseménytömeget halmoz össze, melyből még a nála ügyesebb regényíró sem tudna egységes cselekvényt szőni. Egyes események fonalát nagyon sokára veszi fel ismét, mikor már jóformán elfeledtük az előzményeket, pl. az első kötet 35. lapjának a 387. lap az egyenes folytatása.

Az alakok hol felbukkannak, hol eltűnnek. Nem is bonyodalom ez, hanem az egyes szálak összevissza dobálása. Főlöszleges ismétlésekbe bocsátkozik, lassan, hosszadalmasan meséli el a legapróbb körülményeket, máskor meg, mintha maga is megúnta volna, nekiered és zsúfolja, futólag tárgyalja a fontos eseményeket is. Komponáló eljárását egy hasonlattal jellemezhetjük. Egy helyen (I. k. 300. l.) leírja azt a tájképet, melyet Béltoky Gyula egy pesti ház ablakából a Dunapartról, a Gellérthegyről s a budai oldalról fest. A Dunára hajó-

kat pingál utasokkal, a hajók orrába apró tűzhelyeket, a Duna partjára hordókat, ládákat, «hogy ezek a kereskedő várost jeleljék», sétáló csoportokat, melyeknek virágot és gyümölcsöt kínálnak, a Gellérthegy oldalára ifjakat, «kik közül egyik könyvben olvasott, másik messze-csőn szemléltetett, harmadik ebével enyelgett». Ilyen a *Bélteky ház*. Nincs perspektívája, nincs levegője. Távol és közel fekvőt, fontosat és jelentéktelent egy sikon fest az író és egyforma részletességgel dolgoz ki. Mindig detailliroz, akkor is, mikor nem kellene. Mint a közellátó (Fáy az is volt), közletről, apróra vizsgál mindent, jól is lát, de a távolságok mérésében bizonytalan. Apró eseményekből, megfigyelésekből szövögeti meséjét, ezeknek elmondásában tagadhatatlanul ügyes is és aprólékosságával, körülményességével elég realitást tud adni egyes alakjainak és meserészleteinek.

Alakjai általában érdekesebbek, mint a mese. A sok közül élesebb körvonalaikkal kiválnak: Bélteky Mátyás, a maradi magyar nemes típusa, ki tétlenül, dőzsölve, hatalmaskodva, pörösködve költi vagyonát, büszke, vad magyar, ki azért a hazának semmit se használ és se magát, se családját nem teszi boldoggá; báró Regéczy, a könnyelmű s vagyonának nyakára hágó magyar mágnás típusa, de a vidám epikureizmus, jószívűség és műveltség egyéni vonásaival; a ravasz, haszonleső, de e mellett joviális prókátor, Leguli; a tudománnyal szaturált s élhetetlen vándorprofesszor, Porubay; a mindig víg parazita, az elmés vándorpoéta, Halkó (a *Régi pénzek* c. vígjátéka Vig Ferijének pendantja); a rangjára kevély, mindig komoly és feszes főispán-szeptemvir; a felvilágosult, okos, jó gazda, Rónapataky generál; a kényelemszerető, energiátlan Uzay; a pörösködő, régi nemességére büszke

Gyomay, ez az élő genealógia. Káray, noha főbb szereplő, elmosódott alak, ki mindig megjelenik a kellő időben, hogy az író reflexióit közölje velünk. Gyula alakja szintén elmosódik, mint a nőalakoké is (tán a tűzről pattant Lénit kivéve). Nagyon ideálisak, nagyon szerelmesek, e mellett elég józanok, bár vannak köztük némi egyéni különbségek is.

A jellemek kis biográfiákból, a sok apró megjegyzésből s a párbeszédéből eléggé kidomborodnak, kibontakoznak, csak hogy lassan, nehézkesen, nem markánsan. A koncentráció itt is hiányzik. Egymással ügyesen tudja jellemeztetni alakjait, de legszívesebben maga beszél róluk, sőt helyettük is, így dialógjai kevéssé jellemzetesek. Példa erre Pista története (II. k. 30—56.), melyet maga a parasztlegény mond el, de az író szavaival. Tudja azért jellemzetesen is beszéltetni személyeit, ha akarja, így Halkót, meg az öreg juhászt (II. 47.) s néha másokat is.

Lélekrajza sokszor gyenge, de viszont finom lélektani részletekkel is találkozunk a regényben. Milyen találó és bájos pl. Klárcsi és Vince gyermekszerelmének rajza! Fáty tulajdonképpen jó megfigyelő, csak hogy nem tudja lélektani megfigyeléseit mindig kellő formába önteni, intenzívebben, mintegy drámailag élénk tární. A lelki történeteknek legtöbbször csak a héját kapjuk. Az író mindent elmond, meg is okol, de legjobban szeret maga beszélni s így az események többnyire nem előtűnik fejlődnek, bonyolódnak s a történetek magva rejtve marad. Szeretnénk magukkal alakjaival beszélni, meghittebb barátságot kötni velük, de nem tudunk, mert az író közénk és közjük áll.

Előadásmódja kevéssé drámai, inkább elbeszélő, mint jelenetező, ami az elvontság érzetét kelti. Pár-

beszédei axiomatikusak s így nem természetesek, inkább okos mondások dialektikus váltakozásai.

Az egészben magyar alakokat és magyar életet látunk, de nem intenzíven rajzolva, csak leírva, reflexiókon át. Általában okoskodó szárazság, józanság jellemzi az egészet. Fáy nem képzelő, hanem intellektuális lélek. Mindent az észen átszűrve akar érthetővé tenni, még az érzelmeket is. Ez okozza nála a reflexiók túltengését. Tömérdek gondolatot olvasunk regényében főleg a nevelésről, azután az okszerű gazdálkodásról, művészetéről, költészetéről, történelemről, arcképfestésről, alkalmi versekről, a cselédek megbízhatóságáról, a szónoklatról s száz más kérdésről. Sokszor egész axioma-gyűjteményt ad lapokon keresztül, mely semmi kapcsolatban sincs a cselekvénnyel. Van köztük sok eredeti, igazán bölcs és finom lélekre valló gondolat, de ilyen tömegben csak az előadás szabad röptét akadályozó ballasztok.

Fáy, ki a német irodalmat jól ismerte, sok regénymintát látott maga előtt s egyet-mást tanult is belőlük. Goethe: *Die Wahlverwandschaften*-ját és *Wilhelm Meister*-ét bizonyára olvasta. Nem hiába említettük éppen ezt a két híres regényt. Feltűnő hasonlóságot látunk köztük s Fáy regénye közt. A *Wahlverwandschaften* meséjén szintén gyakorlati szellem és józanság vonul át (birtok- és parkrendezés, templomrenoválás, a praktikus kapitány alakja stb.); nagyon sok benne a reflexió mindenféle kérdésről s ebben is vannak a cselekvénnyel kapcsolatban alig lévő önálló reflexió-sorozatok; a dialog nem elég természetes, inkább szentenciózus; a lélekrajz kissé külsőleges és nem hat a szükségképiség erejével; az alakok némileg elvontak s még nem élnek intenzív, igazán reális életet.

A *Wilhelm Meister*-ben is megvannak ezek a voná-

sok. Itt még a rendkívül laza kompozíció tűnik fel és a sok biografikus részlet s hogy a végén is léptet fel új alakokat az író (a *Lehrjahre*-ban), kikkel részletesen foglalkozik. Csak néhány egyező vonásra mutattam rá, az óriási különbségekre természetesen fölösleges utalnom. Az egyező vonások nem a tartalmat illetik, mint látjuk, hanem a módszert, mellyel az írók meséjükkel bánnak.

Wieland tanító regényeivel, pl. az *Agathon*-nal (1766) is mutat némi hasonlóságot. Tömérdék a filozofálás, hosszú élettörténet ebben is, a helyenkint használt humoros hangban s a bőbeszédűségben is meg-egyeznek.

Legközelebbi rokonságban mégis az egykor híres német regényíró, August Lafontaine (1758—1831) regényeivel van, amit az egykorú kritika is észrevett (mint novellái tárgyalásakor említettem). *Die Familie von Halden* c. regénye (Berlin, 1800), különösen emlékeztet *A Bélteky ház*-ra egyes részleteiben is.¹

Bélteky Mátyást gyerekkorában egy rokkant katona neveli, mint a kis Haldent. Halden Emilia beleszeret Seiboldba, a nevelőbe, mint Uzay Cili Gyulába. Ez a gyermekszerelem s a kis grófkisasszonyé és Hennigé a Vincéére és a Klárcsiéra emlékeztet. Seibold az eleinte cinikus, furcsa modorú s derült életbölcseiséggel megáldott, később mind komolyabbnak és bölcsőbbnek mutakozó nevelő egyrészt Halkó poétának, másrészt Káraynak rokona. Lafontaine regényében is tömérdék a pedagógiai okoskodás és egyéb reflexió, valamint a részletes élettörténet. A túlságos érzelgősséget már

¹ Lafontaine regényének volt egy magyar átdolgozása is, mint a Bevezetésben láttuk. — Ezt a kis részletet bemutattam a Szent István-Akadémiában 1924 febr. 8. L. Szt. I. Akad. Ért. 1924.

nem tanulta el tőle Fáy. Az ő regényében is van belőle elég, de mégsem annyi s olyan fokú, mint a Lafontaine-ében. Benne több a humor. Lafontainenak különben szintén van humora (milyen kitűnő humoros alak pl. Halden őrnagy, a vén kiszolgált katona!), ő is szereti a szentimentalizmust humorral enyhíteni. Lafontaine a bonyodalmas családi regények mestere, melyekben polgári józanság, okosság, lapos moralizálás uralkodik. Fáy e tekintetben is tanítványa, de túlságos, érzelgős, csinált szabadelvűségében, franciás racionalizmusában már nem követi.

A *Bélteky ház* Széchenyi *Hitel*-ének eszméébresztő hatása alatt keletkezett s ez sokat megmagyaráz. Ő is nevelni, tanítani akarta korát (regényét a második kiadáson «tanregény»-nek is nevezte). Míg Széchenyi a haladás nagy eszméit pendítette meg, Fáy a mindennapi élet különböző jelenségeit vizsgálva, kis dolgokban, szerényebb körben akart útmutatónk, tanítómesterünk lenni. A régi és új Magyarországot akarta szembeállítani egymással, a maradiakat és a haladókat, mint hatása alatt később Jókai: *Egy magyar nábob*-jában és *Kárpáthy Zoltán*-jában, csakhogy míg Jókai a művész szívével és képzeletével festi ragyogó képeit, a *Bélteky ház* egy kevésbé művészelme józan, szürke alkotása, de korának elbeszélő műveihez mértén sok tekintetben meglepő alkotása.

VI.

Francia és angol irány a társadalmi novellában és regényben.

I.

Csató Pál. Novelláinak részletes méltatása: *Egy nap Szliácson. A phantasta. A három pohár. A fiatal szív. Nőkeresés. A szerelemmel nem jó játszani.*

Fáy regénye után két évvel, az 1834-es *Aurorá*-ban egy novella jelenik meg, amely nem kelt különösebb feltűnést, pedig egy sokat ígérő s a mi szemünkben nagyjelentőségű novellairói pálya kezdete. Csató Pál írta, kinek neve már akkor jóhangzású a kis magyar írói köztársaságban, hiszen két év óta tagja a Magyar Tudós-Társaságnak.¹

Régi székely nemes család sarja s biharmegyei születésű (1804—1841). Nagyváradon tölti tanulóéveit, tizenhatéves korában a papnövendékek közé lép s a pesti szemináriumban végzi a teológiát, de három év múlva otthagyja a papi pályát s két évig jogot hallgat, de nem lesz ügyvéd, hanem előkelő házaknál nevelősködik (egy évig Bécsben). Ezalatt nyelveket tanul és sokat olvas, főként külföldi könyveket, melyek az úri házaknál bizonyára bőven állanak rendelkezésére. Huszonötéves korában irogatni kezd a lapokba. Fordít, pedagógiai és nyelvészeti tanulmányt ír, két nyelvtanulásra való segédkönyvet ad ki s Helmezy *Jelenkor*-ának

¹ Ezt a fejezetet bemutattam a Szent István-Akadémiában. 1924 febr. 8. L. Szt. I. Akad. Ért. 1924.

lesz a dolgozótársa, majd újra nevelősködik s 1835-től kezdve megint Pesten él mint író. Vörösmarty, Bajza és Toldy köréhez csatlakozva, dolgozik a *Kritikai Lapok*-ba, az *Athenaeum*-ba, szerkeszti a *Tudománytár*-t, fordít francia darabokat és novellákat ír. 1837-ben a Nemzeti Színházban előadják *Megházasodtam!* c. vígjátékát, mely gyenge szerkezetű és gyenge lélekrajzú darab, de pompás komikus jeleneteinek sorozatával, finomabb szalon-milieujével s elmés, elegáns, franciás dialogusával nagyon hatott. Kis vaudevilleje (*A tolvaj. Em.* 1841) csak gyenge kísérlet.

Akadémikus barátai azonban nem tudnak neki Pesten nyugodt megélhetést biztosítani, ezért kénytelen 1837-ben a pozsonyi konzervatív *Hirnök* dolgozótársai közé állani. Bajzáékkal meghasonlik s nyíltan is fellép ellenük a *Hirnök*-ben. Két évig tart ez az irodalmi hadjárat, mely végül csúnya személyeskedésbe fullad és nem válik sem Csátónak, sem ellenfeleinek nagy dicsőségére. A tehetséges embert azután súlyos betegség dönti ágyba s nemsokára véget vet sokatígérő pályájának. Barátai szép emléket emeltettek sírja fölé, de munkáit nem tudták kiadni. Csak negyvenkét év múlva szolgáltatott neki igazságot a Kisfaludy-Társaság, mely kiadta szépirodalmi dolgozatait Beöthy Zsolt szép méltatásával együtt,¹ mely máig az egyetlen értékes tanulmány Csátóról.

Csató művelt, finom ízlésű, jómodorú, elegánsan öltözködő, kellemesen társalgó ember volt. Mint kritikus jószemű, világosfejű, elmés, mint novellista határozottan kiváló. Csak ideges, nyugtalan és állhatatlan természete vált kárára, mely vizás helyzetekbe sodorta

¹ Cs. P. szépirodalmi munkái. Budapest, 1883.

és a jellemtelenség vádját vonta fejére. Az általa többször kigúnyolt és kíméletlenül megbírált Vörösmarty «szemtelen és lelkiismeretlen» embernek nevezte,¹ pedig inkább csak gyenge volt, aki mint családos ember, anyagi gondokkal küzdve, nem tudott igazán a maga ura lenni. Jól mondja magáról egy levelében: «Engem vezettek eddig a körülmények, nem én azokat.» Ha egy hatszáz váltóforintot jövedelmező biztos állást kaphatott volna, szívesen Pesten marad s akkor sorsa, jelleme másként alakul. És ezt a hatszáz váltóforintot nem tudták biztosítani neki. Íme a régi, szegény magyar irodalom egy kiváló tehetségének tragédiája!

*

Mint láttuk, eleinte többféle irányban tapogatózott és csak évek múlva találta meg önmagát s lett novellaíróvá. Sajnos, az újságírói kenyérkereset robotja nem engedte, hogy tehetségét novellaírói hivatásának szentelje, mert ez volt igazi hivatása. Hét év alatt csak hét novellát írt, de ebben a néhány művében értékeset adott és új utat tört.

Csak egy van köztük, éppen a legutolsó (*A boldog szerető*. 1840), melyben régi nyomokon jár s melyet a Kisfaludy-iskola novellái között láttunk. A többi hatal itt fogunk foglalkozni, még pedig külön-külön mindegyikkel, mert erre értékes voltukkal rászolgáltak s mert részletesebben eddig nem méltatták őket.

Legelső novellája *Egy nap Szliácson*. (1834), melyben az elbeszélő katonatiszt egy fürdői történetet mond el. Ebbe van bekeretezve Imrey boldogtalan szerelmének története.

A kis elbeszélésben erőltetettén romantikus az ördö-

¹ *Irodalomt. Közl.* 1916, 228.

gileg sötétnek rajzolt férj, a véletlen találkozás, a pisztolyjelenet s az évekig tartó szerelmi gyötrelem, van benne érzelmősség is elég, de mindez nem fontos a novella egyéb jó tulajdonságaival szemben.

Legelőször is előadása lep meg bennünket. Így kezdi: «A szép özvegy megérkezett. Az egész fürdő suttogni, mozgani kezdett. Nevét csak tegnap, kevés-sel megérkezte előtt tudhattam meg. Az aubade-ot csekély magam intézte el s az kétségkívül fényesebb is, szerencsésebb is lehetett volna; de cigányainkra nézve: ki tanultatja meg ezekkel egy éj alatt Mozart vagy Schubert műveit?» S így fejezi be: «S íme éjfél lett, mire e történetet följegyzettem. A szép vendég egész nap nem vala látható. Igen helyesen. Meg kell előzőnöm barátomat, nehogy megsúgja neki valaki, hogy itt az özvegy.» Ilyen kedves közvetlenséggel, kellemes csevegő hangon van írva az egész elbeszélés. Ez a természetes könnyedség eddig hiányzott novelláinkból.

Az elbeszélés másik feltűnő vonása a mesének lélekrajzi aláfestése. Mindjárt a legelején előtérbe állítja az író a lelki problémát, Imrey jellemének különös ellenmondásait. A dolog titokzatossága izgatja az elbeszélőt, töpreng a dolgon s Imreyt próbára akarja tenni, hogy titkának nyomára jöjjön. Folyton figyeli beteges lelkiállapotát s leírja megfigyeléseit. A fiatal özvegyről is érdekes dolgokat hall. Így van ügyesen előkészítve Imrey elbeszélése, melyben szintén lelki küzdelmek rajzát kapjuk. Így tudja Csató a különben valószínűtlen és kiszámított történetet elfogadhatóvá, sőt érdekessé tenni, így tudja hősét érdeklődésünkhöz közelebb hozni s az eddigi novellákban megszokott üres papirosalakoktól elütően emberré tenni.

Harmadik új sajátysága a novellának a reális meg-

figyelésekből álló, intenzívebb milieurajz. Néhány találó vonással meg tudja rajzolni a pesti és a fürdői életet (átkelés a Dunán, a pesti városerdő, Imrey hivatala, a felsővidéki hangulatos tájkép) s ezzel háttérrel ad történetének.

Az előadás franciás könnyűségét, a lélekrajzot és a milieurajzot, e novellának három erősségét a későbbiekben is megtaláljuk még fokozottabb mértékben.

A *Tudományos Gyűjtemény* jámbor bírálója mindezt nem veszi akkor észre s elfogultan rántja le a kis elbeszélést (1834. VIII. 75.), mely új harmóniát szóltat meg elbeszélő irodalmunk szürkén egyhangú és kezdetleges szimfóniájában.

A *phantasta* c. következő elbeszélése (1835) szintén ritka mesemondó készséggel van megírva. Az alispánkisasszonyba szerelmes tisztartó-fiú, a «*phantasta*» Kálmán alakja jellemzetesen rajzolt, az alispánnak házi zsidájával, Herz-el való tárgyalása (előbb összevész vele, aztán kibékül és saját hintájába fogat neki), az adósságok bonyodalmi, a rossz gazdálkodás, Herz beszélgetése, melyből kiderül, hogy a maga kezére akarja keríteni a birtokot, igen ügyesen, reális részletezéssel és részben jellemzetes párbeszédekben vannak elénk tárva. Legjobb az egészben az adósságokban úszó, mégis fényűző és pazarló, rangot tartó gentry alakjának realisztikus rajza és vergődéseinek Balzacra emlékeztető leírása. Ez igazi magyar alak. Mennyire belevilágítanak az öreg tisztartó szavai az akkori szomorú magyar életbe! «A fegyveresi paraszt — úgy mond — sohasem fog más ekén szántani, mint amilyen nagyapja szántott, minek neked az arithmetica? Azt a kis számvetést, mire az uraságnál szükséged van, tőlem is megtanulhatod. Minek neked a kereskedési

systema? Azt gondolod, hogy kedvedért majd jobb országutakat csinálnak, vizeket reguláznak, vámot alászállítanak? . . . marhát hizlalsz és fajokat tenyésztasz, mintha volna kosokat és gőbölyt miből vened? vagy talán több gabonát termesztasz? mintha bizony a nagyváradon piacon nem volna úgylis elég. Jó fiú! majd biz az uraság neked granáriumot építtet! a gyapjút előre el nem adja! a pénzt a kasszából ki nem szedi! Hagyj föl kérlek, az ilyen dőreségekkel, ily ideák nem a mai korhoz, nem a mi századunkhoz való, maradj a régi-nél, ne légy okosabb apádnál, mert bizony megütöd a fejed.» Mintha Széchenyi keserű gúnyolódását hallanók. Ebben a novellájában a lélekrajz háttérbe szorul (a büszke alispán-leány átalakulása a történet végén túlságosan röviden van rajzolva) s a jellem- és környezetrajz domborodik ki.

Ugyanebben az évben jelent meg leggyöngébb novellája *A három pohár* (1835). «Az igen elmés és nyájas társalkodású» F. tanácsos beszéli el a következőket: A nyarat egy felvidéki fürdőben töltötte. Három ünnepeltje volt a közönségnek: egy fiatal generálisné, egy gazdag spekulánsné s egy szellemes assessorné. Egy kirándulás után a generálisnénál mulat a társaság s a háziasszony elmondja, hogy férjét egy pohár puncsnak köszöni. A spekulánsné erre elmondja, hogy ő meg egy pohár bornak köszöni az urát. Az assessorné kijelenti, hogy ő egy pohár víznek. A szerző jegyzetben közli a szerkesztővel, hogy ennek a történetnek kéziratát elvesztette s kéri, hogy irassa meg mással a folytatást. A spekulánsné elbeszélése a legsikerültebb, mert ebben van egy kis lélekrajz is (a leány idegenkedése a prózai udvarlótól, a gavallér gróf felé hajlása, majd hirtelen megváltozása). A víg fürdői élet rövid rajzán

s a három asszony könnyed tollal odavetett jellemvázlatain kívül csak a kellemes előadásmódot dicsérhetjük benne.¹

Két év mulva megjelent két elbeszélésében feltűnő haladást látunk. Ezek egyike *A fiatal szív* (1837), melynek tárgya egy báró titkárának szerelme a bárókisasszony iránt.

Az érdekes mesének végső, romantikusan erőszakos fordulatát (hogyan Romfy éjjel betör az öreg báróhoz s kicsikarja tőle a házasságba való beleegyezést) elfeledtetik a novella egyéb jelességei. Szerényi szerelmének ébredését, majd megerősödését a báró házában, kétségbeesését, mikor kedvesét férjhez akarják adni s lelki küzdelmét a leánykérés előtt, gonddal és finoman rajzolja az író. Szerényiben, ki jó társalgó, művelt és elegáns ember (különben meglehetősen sablonos szerelmes) magára Csatóra ismerünk. Talán egy nevelőkorabeli szerelmét írta meg ebben a kis történetben. Olimpia bárókisasszonyban a szentimentalizmuson kívül van élet és jókedv is. Romfy byroni alak, csupa szenvedély, túlzás, filantrópia, szabadelvűség és harag a társadalmi előítéletek ellen. Jobbágysait, mint később Kemény Zsigmond egyik hőse, akaratauk ellenére is boldogítani akarja. Előadása még elegánsabb, mint eddigi novelláiban, dialógusa könnyed és természetes, elbeszélő tech-

¹ Folytatását hárman is megírták. Az elsőt ezek közül (*A pohár viz. Ra.* 1835, I. 34.), melyet egy debreceni honleány küldött be névtelenül, Beöthy Csátó munkájának tartja s fel is vette novellái közé. A nagyon naiv, régimódi történet, az ügyetlenebb előadás s a lélekrajz teljes hiánya azonban nem vall Csatóra. Két évvel később (*Ra.* 1837, I. 8.) egy írlandi rege fordítását közlik s a szerkesztő megjegyzi, hogy ezt ugyanaz a debreceni hölgy küldte be, aki annak idején *A pohár viz-et* írta, még levelét is közli. Ez a kis novella tehát törlendő Csátó munkái közül.

nikája, mely az élet igazi képét apró, realisztikus részletekből illeszti össze, korához képest elsőrangú.

Ezt már az egykorú kritika is észrevette s jelességeit nyomatékkal emelte ki. A *Rajzolatok* (1837. I. 55. l.) Csatót a lelkiállapot festésében igen szerencsésnek mondja. Schedel is ugyanezt dicséri benne (*Figy.* 1837 febr. 28.) s általában nagy elismeréssel szól a novelláról. «Az író köszönetet érdemel — úgymond — amiért pszichológiai novelláink igen kis számát oly becses művel nevelte . . . nyelvbeli előadás tekintetében is egyike legszebbjeinknek. Az a könnyűség és csín, korrektség és nemesség kifejezésben és stílusban, tanultatni érdemes, amennyiben tanulható.»

A *Nőkeresés* (1837) «egy aggregény irományaiból» három laza kapcsolatú részre oszlik (*Angelika, Betti. Eugenia*). Az aggregény elbeszélő unokaöccse számára jegyzi fel három ifjúkori szerelme történetét.

Beöthy szerint ezen a novelláján a Kisfaludy-iskola hatása érzik. Ez csak annyiban igaz, hogy a feleségkeresés motívuma Fáy: *Különös testamentom*-a és Kisfaludy: *Súlyosdi Simon*-ja óta, mint láttuk, stereotippá vált novellairodalmunkban s ő is ezt használja, de különben tökéletesen más, mint a többi efféle történet. Kovács Pálnak és társainak elbeszéléseiben csupa komikus kalandot, jelentéktelen külsőséget látunk és semmi mélyebb tartalmat. Csató novellájának meséje gyenge és jelentéktelen: a hős szeret valakit, azt hiszi, hogy viszontszeretik s végül kiderül, hogy csalódott. Ezt ismétli háromszor. A vég váratlanul és erőszakosan következik a bonyodalomra. Nem értjük, miért szeret Angelika egyszerre a medikusba, vagy Eugénia esküvője előtt néhány nappal a kapitányba. A párbaj nagyon romantikus, a befejezés nagyon szentimentális.

De itt sem a mese, vagy a kompozíció az, ami a novellát magasan a korabeliek fölé emeli, hanem a lélek- és a milieurajz.

A lélekrajz egyoldalú, mert az elbeszélő csak a maga gondolatait, megfigyeléseit, reményeit és csalódásait közli velünk s ideáljai lelkébe nem világít be, de reflexiói tartalmaznak s egy gondolkodó lélek vallomásai; megfigyelései, hangulatai pedig finomak. Milyen megkapó pl. a következő kis részlet! Staëlné *Corinne*-jét olvassák együtt Eugéniával. «Mindjárt az első lapok után kikapá a könyvet kezemből s ő olvasá. Alig fáradt el vagy látszott elfáradni, inkább csodálat, mint szavalás miatt, midőn ismét én ragadám magamhoz a könyvet s most rajtam vala a csodálat és indulatos szavalás alatt elfáradni. Gyakran egymásra tekinténk megütközve. Mert ugyanazon szó, melyet ő mondott ki, az én nyelvemen is forgott; s ugyanazon ítélet, melyet én most hoztam, az ő elméjéből látszék meritettnek; nem egyszer szavaink egymásba ütköztek s egymást akaszták el. Így áll meg s csodálkozik két testvér, midőn idegen tájon s idegen nép között egymást megpillantja. Ez olvasmány után egy gyöngédebb, megítéltebb viszony állott be közöttünk. Ketteskén némán, vagy csak egyes szókkal jártuk be a kertet, az erdőt, a szép Duna partját.»

Milieurajza reális és gondos. Az özvegy szerény kis lakása a pompásan jellemzett szobaurak, a kedves uzonnák, a bálba készülő leány, a rózsaszüret a tót faluban a tiszteletes úr beszédével, a præsesnő grófné estélye, Eugénia megjegyzései a magyar és külföldi írókról, mindez csupa intimitás, csupa élet, csupa valóság, nem szegényes és naiv fantázia színtelen mázolósa. Ez igazán új és modern akkor.

Legterjedelmesebb és legértékesebb novellája *A szerelemmel nem jó játszani* (1838), melyet a kritika egyhangú elismeréssel fogadott. Schedel szerint (*Figy.* 1838. 3. l.) «valóban szerencsét kívánhatunk literaturánknak e novellistánkhoz... Recensens a magyar társalkodási nyelv tekintetében Csató dolgozásait elsőrendűekül tartja közfigyelembe ajánlandóknak. Az ő kezében elveszti a nyelv minden feszességét, göröngyösségét, egyszerűségét és síma, hajlékony, változatos és gazdag leszen.» Kiemeli a jellemzés művészetét, lélekrajzi következetességét és biztosságát, a «pattanó catastrophok» megvetését, művészi előadásmódját. A *Honművész* (1838. 1.) ugyanígy dícséri, a *Rajzolatok* (1838. I. 13. l.) szintén s annyira mesterinek mondja, hogy «bármely angol zsebkönyvnek is drágagyöngy volna». Meséje a következő:

Benedicta, egy előkelő, gazdag orvos egyetlen leánya, korán elveszti anyját. Atyja s férfinevelők nevelik, ő vezeti a háztartást. Önálló gondolkozású, művelt s büszke leánnyá serdül, ki meglehetősen lenézi udvarlóit s megközelíthetetlen. Szálnokyt, a gazdag és fiatal egyetemi orvos-professzort kikoszarazza. Ez elpanaszolja a dolgot egykori iskolatársának, Zerednyey Arthurnak, az előkelő Don Juannak, aki szavát adja, hogy a leányt megszerzi neki. Ügyesen beférkőzik a házba és mint beteg, ki jegyese elvesztésén bánkodik, meghódítja Benedictát. Terve az, hogy majd otthagyja s a megszegyenült leány hozzá megy Szálnokyhoz. Csakhogy maga is halálosan beleszeret a leányba, szava azonban köti s azért megírja lemondó levelét, melyben kijelenti, hogy egész udvarlása csak aljas játék volt. A mélyen megsértett és elkeseredett Benedicta valóban hozzá megy Szálnokyhoz. Zerednyeyt tönkreteszi szerelme s néhány év múlva haldokolva, a tudóvész utolsó stádiumában jó elbúcsúzni Szálnokynéhoz, ki akkor már két gyermek anyja.

Lényeges kifogásokat ez ellen is tehetünk. Ha Zerednyey annyira imádja a leányt, nem valószínűbb-e, hogy ezt megvallja Szálnokynak, ennek a semmi-ember-

nek, kit nem becsül, mint hogy hiúságból megtartja szavát s a leányt neki dobja oda? Beöthy nem tartja valószínűnek Zerednyey átalakulását, szerelmét sem. Ezt inkább elfogadhatjuk, de ha elfogadjuk, lehetetlen Benedictával szemben való viselkedése, melyet a magatönkrementele nem expiál. A másik nagy valószínűtlenség, hogy a fenkölt lelkű leány ekkora csalódás után hozzámegy egy emberhez, akit útál és nem becsül. Az ilyen női lelkek magukba vonulnak, megvetik a férfiakat s nem lépnek oltár elé dacból egy jelentéktelen idegennel s nem bírják el az életet ilyennek oldalán.

E lényeges hibákért azonban megint kárpótol bennünket az író lélekrajzoló művészete.

Zerednyey eleinte ügyesen színészkedik: mély bánatot, majd fokozatos derülést színlel s a leány érdeklődését mindjobban magára vonja, majd ébredő szerelmet mutat, újra búskomor lesz, távozni akar s így kicsikarja Benedictából a vallomást, hogy remélhet. Most a gyöngéd, tapintatos, titokban boldog szeretőt játssza. Így fejlődik tovább ez az érdekes lelki történet, mely mind komolyabb fordulatok után tragikusan végződik.

A mesének érzelgősen romantikus, hatásvadászó momentumai (Zerednyey éjjeli megjelenései Benedicta ablaka alatt, búcsúja, halála) nem tudnak ártani a lélekrajz szépségének s a jellemzés művészetének. Benedicta jellemének kifejlődése, Zerednyey élettörténete, a szívós akaratú, síma, élelmes stréber orvostanár alakja, vagy a Benedictáék estélyein összegyűlt vagyonyos, feszes, polgári társaság képe kiváló jellemrajzoló tehetségre vall.

Csató munkássága a komoly társadalmi novella terén rendkívüli jelenség. Előzőitől alig tanulhatott valamit. Pap Gábor és Kiss Károly elbeszélései az ő novelláihoz képest csak kísérletek, Bajza és Szalay említett művei érzелgős wertheriádok. *A Bélteky ház* minden jó tulajdonsága ellenére, nehézkes, formátlan és németes. Jósikától sem tanulhatott, hiszen két évvel előbb lép fel, mint az s mikor *Abafi* s *A könnyelműek* megjelennek, ő már kész egyéniség.

Csató francia nyomokon indult. A francia szubjektív regények, melyek néhány évvel utóbb Eötvöst inspirálták, alig hatottak rá, érzелgősségüktől, dagályos líraiságuktól, reflektáló terjengősségüktől távol áll. Mint láttuk, a francia romantika hatása sem jelentékeny és jelentős novelláiban, Hugo, Sue, Soulié, Dumas sem voltak mesterei. George Sand szerelmi pathostól duzzadó és szenvedélytől izzó regényeinek hangja sem keltett benne visszhangot.

Már közelebb állnak hozzá a nagy lélekelemzők: Stendhal, Constant, Théophile Gautier s a száraz szabatsággal és gonddal mesélő Alfred de Vigny (katonai novellái), de legfőképpen Balzac, a reális milieurajz, a jellem- és lélekrajz sok tekintetben úttörő nagy mestere

Csató a milieurajzban nem ad nagyszabású, rengeteg részlettel túltömött leírásokat, mint Balzac, a leírás nála alárendelt jelentőségű, bár személyeinek külsejét ő is gonddal írja le. A milieurajznak nála az a szintén balzaci módja érvényesül, hogy az elbeszélésbe az élet apró, reális részleteit, sokszor jelentékteleneknek tetsző megfigyeléseit szövi bele s ezekből alkotja meg a történet háttérét, vagy helyesebben szólva, ilyen módon teremti meg történeteinek levegőjét. A jó milieurajz valóban olyan, mint a levegő. Valamint ez körül-

veszi, áthatja az embert, hogy szinte észre sem veszi, de nélküle nem élhet, úgy a költészet alakjai sem élhetnek reális életet a milieu levegője nélkül.

Alakjainak éles szemmel való meglátásában s biztos, határozott vonalú megrajzolásában szintén Balzacra emlékeztet, valamint a lelki mozzanatoknak gondos megfigyeléséből kibontakozó, objektív és nem érzелgős lelki rajzban. Balzac mélységét természetesen nem érheti utól. Mikor hatásáról szólok, nem is akkoriban megjelent regényeinek (pl. *Eugenie Grandet*, *Père Goriot*) nagyszabású és ezer árnyalatú lélekrajzaira gondolok, hanem inkább kisebb elbeszéléseire, pl. a *Scènes de la Vie de Province*-ra (1834).

De nemcsak ezekben a franciák tanítványa Csató, hanem az elbeszélés módjában és a stílusban is. E tekintetben már nem Balzac a mestere, hanem a többi francia elbeszélő.

Csató természetesen, szinte csevegő hangon kezdi a történetet, könnyeden, hosszú fenékkerítés nélkül tér a tárgyra s mindjárt meg tudja fogni érdeklődésünket. Az elbeszélést természetes közvetlenséggel fűzi tovább, megtalálja a kellő átmenetet egyik tárgyról a másikra, az előzményeket a kellő helyen, szinte észrevétlenül szövi közbe. Érdekes tud lenni hatásvadászat és fordulatos erőltetettséggel nélkül. Nem nehézkes, nem hosszadalmas, nem ügyetlen, mint akkori novellistáink legnagyobb része s nem teszi, mint ezek, a német novellistákat utánzó dilettánsnak hatását.

Általában szögletesség, darabosság nélküli símaság, kiegyenlítetttség jellemzi.

Dialógusa jellemzetesen természetes, sokszor elmés és fordulatos, művelt emberek kellemes, közvetlen társalgása.

Stílusa néhány németességet (ez egy szép fiatal-ember volt, ez egy igazi szerencsétlenség s ez egy öröm volt! egy meglepetés! egy zűrzavar! stb.) s néhány ma már bántó neológizmust nem számítva (bájkörzött, bájhölgy, kénjádózás, boldogságkéj stb.) magyaros a franciás elmesség, könnyűség mellékizével, simán folyamatos, szabatos, változatos és hajlékony.

Csató a legelső magyar elbeszélő, aki a tartalmi mélységet kiváló formaművészettel párosítja. Sajnos, hogy pályája oly rövid volt. Ha tovább él, talán más irányba tereli a francia romantika ópiumától mindjobban elbóduló íróinknak legalább egy részét. Így elszigetelt jelenség maradt, kitől kevesen és keveset tanultak.

II.

Petrichevich Horváth Lázár: *Az elbűjosott*. A regény jellemzés.
Bulwer hatása.

Jósika fellépésével egyidőben (1836) egy kétkötetes regény jelent meg Kolozsvárt *Az elbűjosott vagy egy tél a fővárosban* címen. A terjedelmes (601 oldalas) munkának Petrichevich Horváth Lázár (1807—1851) volt a szerzője, ki regényét évekkel azelőtt kezdte s hosszas pihentetés után vette újra elő és fejezte be (I. II. kötet 11—12. l.).

Az előkelő származású fiatalember (anyja gróf Lázár Éva, Jósika Miklós unokatestvére volt) már ekkor lemondott a hivatali pályáról s csak irodalmi kedvteléseinek élt. Később, mint tudjuk, a *Honderű* szerkesztője lett s íróársai körében nem örvendett valami nagy népszerűségnek. Sok tekintetben igazságtalan volt mások iránt, amiért őt is igazságtalanul ítélték meg,

vagy legalább is szigorúbban a kelleténél s ez az ítélet került azután a köztudatba.

Egyénisége érdekesebb, mint munkássága, azért foglalkozom vele mint emberrel kissé hosszasan.

A hosszúlábú, púpos gavallérról Csató Pál ezt írja a *Századunk*-ban (1839. 17.): egy előkelő pozsonyi álarcosbálon ott láttuk «szokott társalkodási biztosságával és kellemeivel... P. Horváth Lázárt, a salonnok literátorát, milyenek ha többen volnának, szépliteraturánk a mostaninál bizonyosan több esint, gyöngédséget, világot s kiváltképpen szelidebb és kényesebb formákat mutatna».

Kétséggkívül sok volt benne a rossznyelvűség, epéség a népies irány írói s általában irodalmi ellenfeleivel szemben, sok a túlzott, szinte alázatoskodó udvariaság a főrangúak iránt, sok konzervativizmus és kevés szabadelvűség, de nem volt rossz magyar, miért lett volna különben magyar íróvá és szerkesztővé? Néhány bizonyítéka jó magyarságának: regényében kikel a nemzetietlenség, külföldieskedés ellen (I. 88.), Széchenyi rajongó híve, lapjában magyar iparosokat, magyar iparcikkeket ajánl (*H.* 1844. II. 369., 417. l.), a magyar nyelvről s a magyar irodalom hátramaradásának okairól felolvasást tart a nőknek (*U. o.* 1843. II. 18. l.), lelkesedik Jósikáért s büszke, hogy ő buzdította regényírásra (*U. o.* 1843. II. hosszú cikksorozata).

Jósika szívesen barátkozik vele, sőt egy kis szindarabot is ír róla a *Honderű*-be (1846. I. 5.) *Humoristicai életkép* címen, melyet a Jósika-monografiák nem ismernek.

Iris, a Nemzeti Színház tragikája, szabadság-meghosszabbítást akar s erre kéri a szerkesztő pártfogását. Aglája vidéki színésznő, ki szeretne a Nemzetiben fellépni. Először összevesznek, majd

megtudván, hogy nem vetélytársak, megbékélnek. A szerkesztő, kiben P. Horváthra kell ismernünk, kiegészíti őket: egyes rövid szavakat mondat velük, különböző hangsúllyal, azután ők tréfálják meg ugyanígy a szerkesztőt, aki végre elsiet, mert ezernyi a dolga.

A szín elegáns szalón, melyet Jósika részletesen ír le (valószínűleg P. Horváth szalónja valósággal). Kedves, finom apróság, legtöbbet ér Jósika színdarabjai közül.

Kemény Zsigmond egy levelében maga mondja, hogy Horváthot barátai közé számítja, dicséri, hogy férfiasan viselkedett a Vahottal vívott párbajban. «Lázi jó ember, — teszi hozzá — de egy kevésbé fecsegő.» (*Irodalomt. Közl.* 1909. 442.)

Horváth előkelően úrias életet élt: páholyt tartott és elegáns lakásán matinékat rendezett, hol magyar és Pesten megforduló külföldi művészek játszottak. Elmes, finom modorú szalonember volt, félvér mágnás, aki természetesen legjobban szeretett előkelő körökben forgolódni, hiszen jól társalgott németül, franciául és angolul. Szerette a finomságot az öltözködésben és modorban, szerette a kényelmet, a luxust, az élvezeteket. Nem vehetjük tőle rossz néven, ha nem tudott rokonszenvezni sok íróval, akik többnyire szegény emberek voltak, szerény körülmények közt éltek, öltözködésükben nem követték a legújabb párisi divatot, modorukból pedig nem tudtak kiküszöbölni némi érdeességet. Viszont ezek sem szerették Horváthot és mágnás-majmolónak, rossz magyarnak, affektált és gőgös modorúnak tartották. Egyiküknek sem volt igaza. Petőfi pl. Horváthban csak a gyűlölt, piperkőc, fennhéjázó arisztokratát látta s nem vette észre a finomlelkű, nagyműveltségű s testi hibája miatt sok tekintetben

szerencsétlen embert, Horváth pedig Petőfiben csak egy rosszul öltözködő, hányaveti és goromba fickót látott, akit barátai agyonmagasztalnak s nem vette észre benne a lángészt.

Óriási olvasottsága feltűnő ebben a korban s amit olvasmányairól írt, mutatja, hogy a világirodalom remekeit igazán megértette és finom érzékkel élvezni is tudta. Byron élete, Manfréd- és Mazeppa-fordítása (*Munkái* I—III. 1842.), Shakespeareről és drámáiról írt cikksorozata (*Athenaeum*. 1838. I.), továbbá sok más cikke és bírálata tanúskodik erről. *Kaleidoskop, vagy levelek Emiliához* c. gyűjteménye (*Munkái* IV—VII. 1842.), melyet később a *Honderű*-ben folytatott, legjellemzőbb, egyéniségét legjobban kifejező munkája, melyben érdekesen számol be legkülönbözőbb élményeiről. Párisban pl. a legelőkelőbb körökben megfordult, meglátogatta Chateaubriandt és Dumast, ki megmutatta neki Monte Christoja kéziratát. Éppen olyan érdeklődéssel keresi fel Győrött a vendégszerető Kovács Pált. Leírja a Károlyi-féle főthi kastélyt és parkot, leszólja a maga munkáit, kikel a főbbrangú nők ellen, kik nem szeretnek magyarul olvasni. Leírja, hogy milyen pompás napokat töltött Bécsben művészek társaságában. Élvezi a zenét, lelkesedéssel ír Lisztról, sokat beszél operákról és operaénekesekről, más színielőadásokról, magyar könyvekről, darabokról, estélyekről, szóval minden elképzelhető dologról a világon kissé pletykázó, de finom, mulattató, néha elmésen csevegő modorban. «Kellemes csácsogások», mondja róluk az *Athenaeum* (1842. II. 28.). Ezek az apróságai a későbbi tárcák ősei irodalmunkban.¹

¹ Novellát mindössze ötöt írt: *Albina* (1838) ossianias apróság, *A tör és a kéz* (1839) abban az időben értékesebb történeti novella,

P. Horváthban volt sok szellem, műérzék, élvezni-tudás, rengeteget tapasztalt itthon és külföldön, még többet olvasott, volt benne írói ambíció is, csak az igazi tehetség hiányzott belőle. Író szeretett volna lenni, de mindig csak dilettáns maradt.

Regénye¹ bonyolult meséjének elmondását bátran mellőzhetem, néhány szó elég lesz bonyodalmának jellemzésére.

Gróf Várkövnek idősebbik fia, Lőrinc, mert anyja nem szereti s öccse nevelésének vezetését nem bízzák rá (!), elbújdosik, résztvesz a görög szabadságharcban, angol szolgálatba lép, később egy gazdag angolnak örököse lesz és sok év múlva, apja halála után tér vissza Kolozsvárra (ez a regény címében említett főváros), mint Woodland kapitány. Gróf Széplakiné, hogy első házasságából született leányának, Isaurának kedvezzen, második leányát férje halála után ismeretlen helyre nevelőbe adja, hol azután nyoma vész, mert Széplakiné sirba vitte a titkot. A leány Szerényi Róza néven, mint Várkövy Pál gróf fogadott leánya, szintén Kolozsvárra kerül. E két születési titok kiderítéséből s Várkövy Lőrincnek (Woodland) és öccsének, Bélának, Róza iránti szerelméből szövődik a különféle epizódokkal bővített mese.

Előítélet (1843) érzelgős, ossianias gyenge dolog, *Lélia és Trenmor, vagy kaland a gőzösön* (1844) finom tónusban írt szellemes novella, némi George Sand parodizálással, *A lengyel művészcsalád* (1845) erőszakosan bonyolított romantikus történet, elég jó technikával írva.

¹ A regény anyjának van ajánlva s három könyvre oszlik: az 1.-ső az I. kötet 1—169. lapjáig, a 2.-ik az I. 171. lapjától a II. kötet 105. lapjáig, a 3.-ik a II. kötet végéig terjed. A kötetek és könyvek mottói Crabbe-ből s Kisfaludy S.: *Gyula szerelmé*-ből vannak véve. Az I. k. végén sajtóhibajegyzék van s elnézés-kérés a helyesírásbeli következetlenségekért, a II. k. végén szintén sajtóhibajegyzék s a «szokatlanabb, vagy újabb» szavak betűrendes jegyzéke. Az 1. könyv 8, a 2. könyv 8, a 3. könyv 14 fejezetre oszlik, mindegyik fejezet elején mottó. Ferenczi Zoltán: *Egy elfeledett regény*-ről címen egész tanulmányt írt róla (Ért. a nyelv- és széptudományok köréből, XXIII. 9. 1918.), melyre utóbb többször hivatkozni fogok.

Alapja a gyermek eltűnése és egy addig másnak tartott személy alakjában való megkerülése ősrégi motívum, de akkor Európa majdnem minden regényírója felhasználta, tehát nem róhatjuk fel P. Horváth hibájául vagy naivságául. Elvégre lehet az ilyen mesét ügyesen, sőt érdekesítően is kidolgozni, mint sok jó író megmutatta, Horváth azonban igen kezdetlegesen bánik vele. Hogy az anya leányát a cigányasszony jóslata miatt adja ki a házból, igen valószínűtlen, mint első bírálója is kiemelte, de talán még valószínűtlenebb és naivabb, amit nem emel ki, a hamisított levelekkel való intrika, amelyből akkora bonyodalom származik. Ha az érdekeltek megmutatják egymásnak a leveleket, azonnal kiderül minden. Hogy egy volt katona és erdélyi mágnás (Szenvey gr.) ilyen közönséges csalásra vetemedjék, sőt lopjon is (Róza keresztjét lopja el), azután ellenfelei elől megugorják Párizsba (hát ott nem találkozhatnak Woodlanddal vagy mágnástársaival?), az már igazán nagy naivság. Apróbb valószínűtlenségekről, pl. hogy a Woodland kilétét felfedező levél elolvasásakor Béla gróf elájul s aztán forrolázba esik, nem is szólok. Ennyiből is láthatjuk, hogy a mese lélekrajzi és logikai alapja hiányzik. Szerkezetéről sem mondhatok sok jót. A sovány mesét két nagy kötetre nyújtja, amit úgy ér el, hogy hosszadalmas társalgási részleteket szó közbe, melyek a társaságot jellemzik ugyan, de a történetet nem viszik előre. Két fejezet csupa levelekből áll, ezekből tudunk meg igen fontos dolgokat. A kibonyolítás (Woodland emlékirata vagy naplója alakjában) igen elnagyolt, zavaros, mondhatnám, homályos. A mese vékony szálaít nagyon szétszórja, egyes eseményeket és tényeket túlságos homályba burkol s ezzel a sokat sejtető titkolózással nem áll arányban a kifejlődés érdekessége.

Nagyobb fogyatkozása a regénynek, hogy meséjében sok a Bulwer-utánzás. Woodland alakja Bulwer *Falkland*-jának (1827) főalakjára, de főképpen *The Disowned* (1828) c. regényének Linden Clarence-ére emlékeztet. Sorsuk és történetük is sok egyezést mutat. Szenvey a *Clifford* (1830) Maulevererének, Róza Brandon Lucyjének utánzata. Egyes helyek szó szerint egyeznek Bulwer regényeinek részleteivel.

Bulwert utánozza a meseszövéés módjában, a közbeszótt fejtegetésekben, a napló- és levélforma gyakori alkalmazásában, a sok fölösleges alak szerepeltetésében, az emberi hiúságról és a fátumról vallott nézeteiben. Mindezt Ferenczi mutatta ki.¹

Horváth nyíltan Bulwert vallja mesterének: ... «szabad nemzeted méltó csillaga Bulwer! vajha dús szellemed szállná meg az ujonc író, ki a pályán, melyet te annyi fénnel tapodsz, legalább árnyad szeretne lenni s kinek vágyai legfőbbike: művelteket gyönyörködtetni!!!» (I. 39.). E szavakat egész dicsőítő himnusz előzi meg Bulwerről. Többször idézi mestere szavait (I. 34., 208. II. 7., 104.), sőt Woodlanddal egy hosszú részletet olvastat fel Bulwer *Devereux*-jéből (I. 110—8.).

Sokszor nem mer a maga lábán járni s mikor fontos

¹ Milieu tekintetében talán Bulwer *Pelham*-je (*Pelham, or the adventures of a gentleman. 1828.*) hatott rá leginkább. Arisztokratikus szalónregény. Sok benne a szellemesség, reflexió és elmélkedés a társadalmi viszonyokról, emberekről csak ad vocem, önmagukért közbeszóve (a 44. fejezet pl. huszonnégy maxims-ot tartalmaz az öltözködésről, még pedig számozva). Lord Vincent mindenre latin idézetet mond. A társalgásba tömérdek francia szó van keverve. A hős élete Párisban és Londonban szakadatlan mulatságokban telik. A regény estélyek, látogatások, léha semmittevések láncolata. Horváth regénye modor tekintetében, szerintem leginkább erre emlékeztet.

mondanivalója volna, nem egyszer ahhoz a kényelmes módhoz folyamodik, hogy kölcsönkéri valamelyik írónak vagy költőnek a tárgyhoz jól, rosszul odaillő gondolatát s idézettel intéz el egy lelkirajzot, egy leírást, egy szükséges reflexiót, szóval érzelmeit és gondolatait sokszor csak másnak szavaival tudja kifejezni (Róza leírásába pl. Bulwer-, Shakespeare- és Széchenyi-idézeteket sző).

E tömérdek idézet, melyekkel, mint mestere, olvasottságát is fitogtatni akarja, jellemző sajátsága a regénynek. Az írók közül, akiket idéz, a következők szerepelnek: Burker, Bulwer, Byron (hosszú vita róla: 164—166, a byronizmusról: 162., néhány stanzájának fordítása: I. 191. II. 6.), Young, Scott, Lucretius, Schiller, Rousseau, Jean Paul, Shakespeare, Moore, Mme Cottin, La Rochefoucauld, Gray, Csokonai, Kazinczy, Virág, gr. Dessewffy József, Széchenyi, gróf Teleki Domokos, Gvadányi, Helmezy s legtöbbször Kisfaludy Sándor. Legtöbb mottóját Shakespeare-ből, Kisfaludy Sándorból és Vörösmartyból veszi. Az idézetek közt sok a verses. Az idegen nyelvűeket rendszeren az illető nyelven idézi, azután jegyzetben magyarra fordítja, ugyanitt magyarázza meg az idegen szókat, kifejezéseket s az idegen szavak kiejtését. Ide járul a sok célzás regényekre és regényalakokra, meg írókra, ami szintén Bulwer szokása.

Van érzéke a leírás iránt, néha megragadja egy kép, egy hangulat, de a kifejezésben gyenge, szavakkal festeni igen ritkán tud.

Több az érzéke a jellemzés és lélekrajz iránt. Zsenyérné, a hiú és elkényeztetett fiatal asszony, a bájos és szerény Róza, a nemes Woodland, a mellékalakok közül a bizalmaskodó vén komornyik, a cigányasszony,

bár az utóbbi már erősen romantikusan vonásokkal van rajzolva és Ferenczi szerint Scott Guy Manneringjének Meg Merillisére emlékeztet, a mágnásvilág férfi- és nőtagjai néha csak egy-egy futó vonással jellemezve, elég sikerült alakok.

Lelkiállapotaikat is gyakran feltárják előttünk alakjai nehézkes monolog-formában, levélben, naplóban, de a lelki fejlődés igazi rajzához, mely bevilágít a lélekbe és tetteket motivál, még nincs elég ereje.

A társalgásban sok az előkelőség, jellemző mágnásság, nem kevés a szellemesség is, mely azonban mindig kissé fitogtatva, kirívóan, körmönfontan és nehézkesen mutatkozik, úgyhogy az akkori erdélyi mágnástársaság társalgásának csak helyenkint hű mása s inkább külföldi regények hatása alatt álló s az író egyéni sajátságait tükröztető irodalmi nyelv. Pl. egy hölgyről beszélve, ezt mondja Béla: «S olyan derék, mint egy Straszburgi pástétom, arról felelek, igyekezz barátom, hogy szemeid heve az azt fedő hideg aspikot felolvaszthassa.» Más példa: «Adós maradni nem szeretek, bár kéntelenítettém örökös adósa maradni gróf Szenveynek, ki gyakran annyi nem érdemlett dicséreteket halmoz csekély személyemre, hogy azoknak kamatját sem volna visszafizetni képes az, ki ez uttal csakugyan adósságait tetézni nem fogja.»

Stílusa, mint az idézett példákból is látjuk, nagyon nehézkes. Mondatai néha roppant terjedelmesek, közbevetésekkel teletömöttek, néha dagályosak. Nincs benne semmi könnyed folyamatosság, egyszerűség, természetesség. Ez a stílus legfőbb oka a regény élvezhetetlenségének.

Egyedüli jó oldala munkájának az erdélyi mágnásmilieu rajza. Ezt Horváth, ki maga is beletartozott a

társaságba, jól ismerte s gonddal figyelte meg. Ebben a rajzban is vannak regény-reminiscentiák, de megfigyelései sokszor a közvetlenség hatását keltik.

Mágnásai tömérdek idegen szót kevernek társalgásukba (*bon gré mal gré, bonne société, high life, impossible! pardonnez moi mes dames! bon mot, vous n'avez qu'à m'ordonner, mon prince, sotto voce, en tout cas, voila tout stb.*).¹

Egy báróné-alakja pláne így beszél (de ezt már maga az író is kifigurázza): «Nekem Dériné Cavatinája tetszik inkább . . . olyan zart, olly liebevoll, csak kár, hogy nem énekelte olaszul: der italjenische Text ist unendlich gentil . . . mon Dieu! wie zerstreut . . . heute bin ich sehr distraite.»

Isaura J. Whatman's turkey-mill-féle papíroson ír levelet, az összejöveteleken whistet és l'hombret játszanak, Jaquemare-keztyűket hordanak, Wedgewood-csészékből isszák a kávé, Foxot és Canninget, a nagy szónokokat, Vestrist és Blasist, a kiváló táncosokat, a Polignac-minisztériumot, Bretelle-t, a híres bécsi táncmestert, Caréme-t, a párisi Rothschild szakácsát emlegetik, á la Carmelite levest, croquette de riz-t, fricassée de caret-t, gelée á la Louis Philippe-t esznek, Chateau Lafitte-ot isznak, a hölgyek gros de Naples ruhában jelennek meg a bálban, francia szobalányuk van. A báróné szobájának leírása (I. 104—108.) is igen érdekes a milieurajz szempontjából. Az estélyek, bálók, vacsorák, tea- és kávé-uzsonnák egymást érik. Megfordulunk az író kalauzolása mellett a szalonokban, a férfiak pipázó társaságában, a színház páholyaiban.

¹ Itt-ott erdélyi tájszókat is kever belé. A «jóizüen» nevetteté szerint lokális divatkitétel (217., 258.).

Valóban ilyen lehetett a víg téli élet ezelőtt száz esztendővel a kedves Kolozsvár ódon mágnásházaiban.

Korában Szontagh Gusztáv (Tornay) okos és elismerő bírálatán kívül (*Figy.* 1837. 14.) nem írtak róla igazán érdemlegesen. Jósika egykorú sikerei háttérbe szorították, később maga is leszólta munkáját s azt írta róla, hogy kiadását megbánta (*H.* 1843. II. 362. l.). Nem volt igaza. Gyöngye regény ugyan és kelleténél több benne az affektáció és utánzás, de az erdélyi mágnásvilág rajza ma is érdekel benne és regényének értéket ad. Irodalomtörténetileg pedig mint Bulwer műveinek ebben a korban egyetlen erős visszhangja s mint az első magyar szalónregény érdekes és jelentős.¹

III.

Bérczy Károly. Bulwer és Washington Irving hatása novelláiban.

Itt szólok Bérczy Károlyról (1821—1867), bár működése csak 1838-ban kezdődik, mert P. Horváth mellett ő a másik elbeszélőnk, ki angol hatás alatt állott.

Nógrádmegyei fiú, ki otthon Vácon és Pesten végzi iskoláit s jogi gyakorlata után, ügyvédi oklevelet szerez 1842-ben, mikor a helytartótanács tisztviselője lesz s 1847-ben Széchenyi mellé kerül. Érzékeny lelkű s igen művelt ifjú, kellemes modoráért, ötletes társalgásáért s adomázó tehetségéért szeretik a társaságban. Elegánsan öltözködik, jól beszél franciául, angolul és olaszul. Jókaí így ír róla: «Bérczy Károly alakja finom, előkelő

¹ Horváth hatása alatt írhatta M. L. (Malom Luiza): *Nem mindég jó titkot tartani* c. elbeszélését (1839). Erre mutatnak az angol mottók, a zenei s irodalmi vonatkozások, idegen szók s az arisztokrata-milieu.

szabású volt, mindig udvarias, lekötelező s mindnyájunk között az egyedüli angol. Mi többiek mind franciák voltunk. Bérczy pedig annyira angol volt, hogy csak angol írókat tanulmányozott, angol mérföldekben beszélt» (*Az én kortársaim*).

Novellái, melyeket tizenhétéves korától huszonhetedikig írt, nagyrészt fiatalkori kísérletek, melyek közül 1852-ben megjelent első novellagyűjteményébe mindössze három vett fel.

Az angol hatás nem annyira öt történeti novelláján érezhető, melyek inkább Jósika hatását (*Lenka. Az első Ország*), a regékét (*Lenka. Fülek vár*), Kuthyét (*Az első Ország*) s a francia romantikusokét (*A két serleg. Képek a múlt századból*) mutatják, hanem tizenhárom társadalmi novelláján.

Legfeltűnőbb Bulwer hatása *Vérség és csel* (1842) című elbeszélésén, melynek meséje majdnem ízről-ízre egyezik a *Night and Morning*-ével (1841): Jenő titokban kél egybe egy szegény leánnyal, kocsijával felfordulva, nyakát szegi, gonosz bátyja elsikkasztja házassági levelüket, hogy ő legyen az örökös, az özvegyet kikergetteti a birtokból. Jenő leánya később jogos örökségéhez jut.¹ Elbeszélő ügyessége s előadásbeli símasága is Bulwer-tanulmányra vall. Ez a könnyed, elegáns előadásmód már deákori novelláiban (*A jövevények. Szerelembosszú*. 1838) mutatkozik, a későbbiekben pedig még fokozódik.

Mint mestere, az előkelő író-világfi, ő is szereti az arisztokrata-milieut rajzolni (*Szerelembosszú. Vérség és csel. Paula. A sírásó. Két szív szerelme. Három éj. Sir*

¹ Bajza egyenesen plágiummal vádolta e miatt (*A*. 1843, II. 88.).

Olivier Clemency.) Milyen finom pl. a színházi jelenet, mikor Schodelné Lindát énekli, vagy a mulató és lovakról diskuráló mágnástársaság rajza! (*Az éji dal*). Általában dialógusainak előkelő, finom tónust iparkodik adni (*Két szív szerelme. Sir Olivier Clemency*).

Sir Olivier Clemency c. elbeszélésének (1847) az a meséje, hogy br. Tatár Bódog haszontalan tékozló s anyja, gazdag nevelt leányát, Idát akarja hozzáadni. Ida nem szereti rokonát s egy ifjú iránt érdeklődik, ki *Sir Olivier Clemency* néven szerepel a társaságban. Az is iparkodik közelébe jutni, amiért Tatárral szóváltásba elegyedik, de párba mégsem lesz a dologból. *Sir Oliviert* gyávanak és gyanús kalandornak kiáltják ki s Idában is ellenszenvet keltenek iránta. Birtokukon találkozik vele véletlenül s mikor az vallomást készül neki tenni s fel akarja fedni kilétét, megvetően hagyja ott. *Sir Olivier* papirosokat vesztett el, melyeket Ida megtalál s ezekből (az ifjú naplója) megtudja, hogy nem más, mint br. Tatár Gyula, Bódog mostohabátyja, kit mostohája elüldözött hazulról. Egy amerikai nábob fiának fogadta s ráhagyta vagyonát. Ezért nem akart testvérével vívni, ki könyörgött, hogy mondjon le igényeiről s ő lemondott, Ida megsemmisülve olvassa a naplót. Gyula külföldre utazik, Ida sorvadásba esik, s Gyula csak halálos ágyához érkezik. Tetemét ércládában Amerikába viszi magával.

Ez a mese, mint látjuk, élénken emlékeztet P. Horváth regényére s Tatár Gyula alakja és szereplése a *Woodlandéra*, mely viszont Bulwer *Falkland*-jának és *The Disowned*-jának főalakjával rokon. Szintén Bulwer tanulmányozásának tulajdoníthatjuk azt a törekvését, hogy egyes novelláinak iparkodik komoly lélekrajzi alapot vetni. Így ebben az elbeszélésében Ida jellemét akarja elfogadhatóvá tenni, a *Férfi és nőbüszkeség*-ben (1843) pedig, mely érdekes bonyodalmával egyik legjobb novellája, a férfi és női főalak lelkiállapotait rajzolja. Lélekrajzai természetesen még gyengék.

Feltűnő angol hatást még egy novelláján látunk, ez *A sírásó* (1843), mely Washington Irving *Sketch*

Book-jának egy novellájára emlékeztet (magyarul is megjelent az *Athenæum*-ban *A falu büszkesége* címen). Mint Bajza részletesen kimutatta, a keret s egyes motívumok innen vannak véve.¹

Hogy a francia romantika hatását sem kerülte el, bizonyítják *Két szív szerelme* (1843) és *Három éj* (1844) című rémtörténetei.

Bérczy már ezekben a fiatalkori kísérleteiben is tehetséges novellistának mutatkozott s később beváltotta az *Athenæum*-nak azt a feltevését (1843. I. 489. l.), hogy «belőle jeles beszélyíró válhatik».²

¹ Az erre vonatkozó plágium-pört l. *Ath.* 1843, I. 487. l. *R.* 1843, I. 46. *A.* I. 535. l. *R.* I. 51. *A.* I. 581. 1621. *R.* II. 6. *A.* II. 88. lap.

Itt említjük meg, hogy Szemere Pál: *A hivatal c.* elbeszélése (*Au.* 1822), mint Fest Sándor kimutatta (*Angol irodalmi hatások hazánkban Széchenyi fellépéséig. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.* XXIII. 7. 1917, 103.) Sterne hatása alatt készült.

VII.

Zsebkönyveink, folyóírataink és hírlapjaink 1836—1848.

Önálló kötetek. *Aurora. Hajnal. Emlény. Részvét Gyöngyei. Budapesti Árvizkönyv. Kisfaludy-Társaság Évtapjai. Nemzeti Almanach. Kliegl Könyv. Őrangyal. Országgyűlési Almanach. Pécsi Aurora. Aradi Vészlapok. Szivárvány. Ajándok. Unio és mások. A Regelő és folytatásai a Regelő Pesti Divatlap, Pesti Divatlap és Budapesti Divatlap. A Rajzolatok és folytatásai. Az Athenaeum és melléklapja. Honderü. Magyar Életképek. Életképek. Közlemények. Hazánk. Hírlapok szépirodalmi melléklapjai s más kisebb jelentőségű lapok.*

Az első magyar élelap.

Az eddig tárgyalt tizennyolc esztendő alatt indult meg novellairodalmunk, de az úttörők, Fáy és Kisfaludy föllépése óta nem igen fejlődött, inkább csak növekedett, a regényirodalmat pedig csak Fáy egyetlen regénye képviseli, mely után három évig nem következik folytatás. Ehhez a szerény kezdethez képest az 1836-tól 1848-ig eltelt tizenhárom esztendő hirtelen és meglepő föllendülést mutat. 1836-ban egyszerre négy regény jelenik meg (Gaal: *Szirmay Iloná*-ja, Jósika: *Abafi*-ja és *Zólyomi*-ja s P. Horváth Lázár: *Elbújdosott*-ja hét kötetben) s ettől kezdve folytonos számbeli szaporodást és fejlődést állapíthatunk meg. Míg azelőtt önállóan alig néhány novellánk jelent meg, ez alatt a tizenhárom év alatt 62 kötet lát napvilágot s bennük több mint negyedfélszáz novella. Rendes szokássá lesz, hogy a novellisták elszórtan megjelent munkáikat kötetekbe gyűjtik esetleg újakkal megtoldva.

Regény 31 jelenik meg ebben az időben (néhány közülük előbb lapokban). Novelláink túlnyomó nagy része azonban mégis zsebkönyvekben és lapokban lát először napvilágot, azért ennek az új korszaknak tárgyalását is ezeknek rövid ismertetésével kell kezdenünk.

Lássuk először zsebkönyveinket megjelenésük sorrendjében.

Bajza *Aurora*-ja az 1837-iki kötettel megszűnt s vele együtt letűnt az almanachok kora. A szépirodalom ettől kezdve az újságokban bontakozik ki mind jobban és jobban s a zsebkönyvek jelentőségüket vesztik. Még ezután is több jelenik ugyan meg, de az *Aurora* színvonalát legfeljebb elérik, de felül nem haladják. Olyan jelentős szerepet, mint az, többé sohasem játszanak szépirodalmunk történetében.

Az 1836-ban Kassán megjelent *Jaczeit*, egészen gyöngé próbálkozás. Az 1838-iki *Aglája* c. «zsebkalendárium szépeink számára» (u. o.) az előbbinek új kiadása kb. azonos tartalommal.

A Garay szerkesztette *Hajnal*, melybe Csató, Vajda, Frankenburg és Nagy Ignác írtak novellákat, csak két évig (1837—1838) élt. Az *Emlény*, Heckenest almanachja, már hosszabb életű volt, s 1837—1844-ig nyolc kötete jelent meg, 38 novellával. Legjobb novellistáink dolgoztak bele, legtöbbit Jósika, azután Gaal, Kölcsey, Vajda, Fáy, Kovács Pál, Csató, Kuthy, Nagy Ignác és Frankenburg.

Magoss József színész *Ibolya* c. «költeményes zsebkönyve» (Debrecen, 1838) egészen jelentéktelen, a *Részvét Gyöngyei* (1838), melyet Kunoss adott ki a maga költségén a pestmegyei árvízkárosultak javára, szintén keveset ért. Annál jelentősebb volt a *Buda-pesti Árvízkönyv*, melyet az árvízkárosult «Heckenast Gusztáv úrnak barátai ajándékol írtak» s melyet Br. Eötvös szerkesztett. Három első kötete 1839-ben, a negyedik 1840-ben, az ötödik 1841-ben jelent meg. A benne közölt novellák gyöngék, de itt látott először napvilágot *A karthausi*.

A Kisfaludy-Társaság 1841-ben meginduló *Évlapjai*-ban csak néhány novella jelent meg.

A pompás kiállítású *Nemzeti Almanach*-ot (1841—1843) egy «almanach-társaság» adta ki. 11 novellája közt értékes is akad (Jósikától, Kuthytól s Vajdától, a szerkesztőtől). A vállalat azonban a második kötettel megszűnt, mert az első kötet eredeti metszetei tízezer forintba kerültek s ez nagyon kimerítette a társaság

vagyonát. A második kötetben már csak olcsóbb, német metszete-
ket adhattak, de ezt sem bírták (L. Ath. 1842. I. 16.).

A *Kliegl Könyv* két kötetében (1842) hat gyenge novella jelent
meg. A vállalat, melyet Császár gondozott, sem az irodalom ügyén,
sem a szegénységgel küzdő feltaláló sorsán nem lendített sokat.

Az *Órangyal* c. katolikus irányú «vallásos almanach»-nak
1843—1848-ig hat kötete jelent meg (szerkesztette Szabó Imre
veszprémmegyei pap, majd Sujánszky, a költő-pap). 29 novellája
között látjuk Kuthy, Jósika, Kelmenfy, Márk (Barthos János) és
Császár novelláit is.

Vahot Imre *Országgyűlési Almanach*-ja (1843) csak két novellát
közölt, a *Pécsi Aurora* (1843) négyet. Az aradi árvízkárosultak
javára Császár által szerkesztett *Aradi Vészlapok* (1844) már jóval
tartalmasabb, jeles költőink és novellistáink (Jósika, Kuthy, Nagy
Ignác, Kelmenfy) írtak bele. A miskolci tűzkárosultak javára ki-
adott *Szivárvány* (1844. szerk. Halászy József) Gaaltól, Nagy Ignác-
tól és Remellaytól közölt novellákat.

A «pesti magyar polgári őrhad zászlószentelése ünnepélyére»
kiadott *Emlény*-t (1844) s a Magoss József színésznek saját maga
fölsegítésére kinyomatott *Segéd-forrás* c. «emlékfüzetet» (Arad,
1845) csak a teljesség kedvéért említem meg.

Heckenast *Ajándok*-ában (1846) csak Jósika egy novellája
értékesebb. Az Urházy szerkesztette *Unio*-ban (Kolozsvár, 1848)
Gyulai Pál és Jókai novellái figyelemreméltók, a Vahot által ki-
adott *Országgyűlési Emlék*-ben (1848) pedig Jókai és Nagy Ignác
novellái. A *Szabadsajtói Emlény* (Debrecen, 1848) teljesen értéktelen.

Külön említem meg a vidéki diák-almanachokat, melyek
ifjúkori kísérleteket tartalmaznak. Ezek: a soproni *Virágfűzér*
(1837), a sárospataki *Parthenon* (1837), a kolozsvári *Remény* (1839—
1841. 3 kötet), melyben Szentiváni Mihály novellái értékesebbek,
a *Honti Literatúrai Fűzér* (Buda, 1840), a pápai *Tavas* (1845),
mely Jókaitól is közölt novellát s a kolozsvári *Bérczvirágok* (1848).

Ezekben a zsebkönyvekben összesen 203 novella jelent meg.

Lássuk a zsebkönyvek után szépirodalmi lapjainkat, melyek
e korszakban sokkal jelentősebbek.

Mátray Gábor *Regélő*-jét az eddigi módon szerkesztette tovább
még 5 ½ évig (1836—1841 júliusáig) s inkább fordított novellákat
közölt, eredetit mindössze 58-at s jobbra értékteleneket. Jobb
novellistáink alig írtak bele. Félévi szünet után újra föltámadt

Regelő Pesti Divatlap címen, Garay és Erdélyi János szerkesztésében (1843-tól csak Garay szerkesztette). Sok tekintetben jobbá és élénkebbé vált, mint azelőtt volt. 1842-től 1844 júliusáig, 2 ½ évig állott fönn, s mint azelőtt a *Regelő*, hetenként kétszer jelent meg. Ezalatt 101 eredeti novellát közölt az 53 fordított mellett, köztük nevesebb íróktól is eleget. Leginkább Garay, Márk és Pálffy Albert írtak bele. 1844 júliusától kezdve Vahot Imre vette át s mint hetilapot *Pesti Divatlap* címen folytatta 1848 végéig (az utolsó félévben *Budapesti Divatlap* címen). Fordított novellát alig adott, eredetit 220-at, melyeknek kb. felét jobbnévű novellistáink írták (Nagy Ignác, Gaal, Kuthy, Obernyik, Boros Mihály, Jókai).

Az 1835-ben megindult s hetenként kétszer megjelenő *Rajzolatok* 1839 júliusáig élt, akkor *Budapesti Rajzolatok* címen politikai lappá alakult *Literariai Csarnok* c. melléklappal, mely azonban a 9. számtól kezdve beleolvadt a főlapba, mint irodalmi rovat (a 38. számtól kezdve *Csarnok* címen). 1840-ben a főlap *Sürgöny* címet vesz fel, melléklapja megint *Literariai Csarnok*. Ezek a melléklapok csak fordított novellákat közöltek. A *Rajzolatok* 116 eredeti novellájának csak egy harmadrésze van jónevű íróktól (legtöbb Gaalé, Nagy Ignácé, Frankenburgé és Bérczyé), a többi keveset ér. Fennállásának vége felé nevesebb dolgozótársai már mind ott-hagyták.

Vörösmarty, Bajza és Schedel (Toldy) *Athenaeum*-a kritikai melléklapjával a *Figyelmező*-vel együtt 1837-ben indult meg s 1843 végéig állt fenn. Hetenként kétszer, 1841-től háromszor (mert ekkor a *Figyelmező* beleolvadt), 1843-ban pedig havonként kétszer jelent meg.

Nem feladatom itt ennek a kitűnő szépirodalmi és kritikai lapnak jellemzése, csak annyit jegyzek meg róla, hogy novella-irodalmunk történetében az *Auróra*-val, melynek mintegy folytatása volt, egyenlő a jelentősége. Igaz, hogy fordított novellát többet (252) közölt, mint eredetit (115), de ezek nagyobbára válogatott, értékesebb munkák, selejtes aránylag kevés akad köztük. Legtöbbet írt bele Jósika, Gaal, Nagy Ignác, Kuthy és Remellay.

Petrichevich Horváth Lázár heti divatlapja a *Honderű* 1843-tól 1848 áprilisának elejéig élt, amikor *Reform* c. politikai lappá alakult. Fordítást, mint a *Pesti Divatlap*, alig közölt, eredeti novellát 186-ot. Ezeknek alig egy harmadrésze nevesebb írók munkája. Legszőrgalmasabb novellistái: Gaal, Jósika, Bernát Gáspár és Degré.

Ugyancsak 1843-ban indította meg Frankenburg Adolf *Magyar Életképek* c. vállalatát, mely havi füzetekben jelent meg s csak eredeti novellákat közölt, többnyire jobbnevű íróinktól (34-et). A következő évben aztán *Életképek* címen divatlappá alakult s hetenként jelent meg 1848 végéig (1847 közepétől Jókai szerkesztette.) Csupa eredeti novellát közölt (273-at). Legtöbbet írtak bele Frankenburg, Nagy Ignác, Gaal, Bérczy, Pákh Albert, Pálffy Albert, Lauka, Vas Gereben és Jókai, de a többi nevesebb írótól is találunk benne számos novellát. A közölt elbeszéléseknek több mint fele értékesebb. Három akkori divatlapunk közül ez volt a legjobb s novellairódmunk történetében az *Athenaeum* után a legnagyobb jelentőségű.

A lapokban megjelent több mint 1300 novellánk közül 110-nél több ebben az öt szépirodalmi lapunkban látott napvilágot.

Ezek mellett a Kovacsóczy szerkesztette¹ hetenként négyszer megjelenő *Közlemények* (*Literaturai Lapok* c. hetenként kétszer megjelenő kritikai melléklapjával, 1841), mely 49 gyenge novellát közölt és Kovács Pál győri *Hazánk* c. «kereskedelmi és szépirodalmi» lapja (1847—1848), melynek 62 novellája között szintén alig akadt türhetőbb, igen kisjelentőségűek. Az utóbbi hetenként háromszor jelent meg.

Legkedveltebb novellistáink közül Jósika és Nagy Ignác legtöbbet írt az *Athenaeum*-ba, Kuthy az *Athenaeum*-ba és a *Pesti Divatlap*-ba, Remellay az *Athenaeum*-ba és az *Életképek*-be, Degré és Bernáth Gáspár a *Honderű*-be, Márk a *Regelő Pesti Divatlap*-ba, Gaal, Frankenburg, Jókai, Bérczy, Kelmenfy, Pálffy, Pákh, Lauka és Vas Gereben az *Életképek*-be. Kovács Pál a *Rajzolatok* kivételével mindegyikbe írt, de keveset.

A fent említett szépirodalmi lapokon kívül más újságokban csak kevés novella jelent meg s értékesebb alig.

A *Hasznos Multságok* (a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, majd folytatása a *Nemzeti Újság* szépirodalmi melléklapja), mely 1843-tól kezdve mint önálló lap megszűnt, a *Jelenkor* melléklapja: a *Társalkodó*, az *Erdélyi Híradó*: a *Nemzeti Társalkodó*, mely 1842-ben mint külön lap megszűnt s a főlapnak rovata lett,² Kunoss Természet c. lapjáé: a *Lombok* (1838), a brassói *Erdélyi Hírlap*: a *Mulattató* (1838—1839), Szilágyi Ferenc kolozsvári *Mult és Jelen*

¹ Az első hónapokban Stancsics Mihállyal együtt szerkesztette.

² Az 1844. évben kivételesen megint önálló lapként szerepel,

c. lapjáé: a *Hon és Külföld* (1841—1848) s a *Tudományos Gyűjteményé*: a *Koszorú* (1841-ig) alig közölnek eredeti novellát, Kovácsóczy kassai *Szemlélő*-je (1836—1837), Brassai Sámuel kolozsvári néplapja, a *Vasárnapi Ujság* (1848-ig) s a katolikus *Religio és Nevelés* (1841—1848) hasonlóképpen. A *Világ* tárcája 1843-ban és 1844-ben csak 6 novellát közölt, a kolozsvári *Kiskövet* (1846) kb. 20-at, a *Honleányok Könyve* c. folyóirat (1847) 3 füzete, az *Erdély Képekben* (1841—1843), a kolozsvári *Beszélytár* (1843) s a *Magyar Föld és Népei* (1846—1848) c. füzetes vállalatok, a negyvennyolcas lapok közül a *Nép Barát*-ja s az *Arad* (mindkettő 1848 második felében) szintén keveset.

1848-ban jelent meg Kassán az első magyar képes hetilap, az *Ábrázolt Folyóirat* (a 12. számtól kezdve *Képes Ujság*, s a 28. számtól kezdve *Mulattató Képes Ujság*), mely sok fordított mellett, néhány silány eredetit is közölt és az első magyar képes élcslap, Lauka *Charivari* (*Dongó*)-ja, melybe maga írt névtelenül több humoros életképfélét.

Az 1848-9-es politikai mozgalmak idejében s a szabadságharc alatt tömérdek politikai lap keletkezett, de ezek novellákat nem közöltek, szépirodalmi lapjaink pedig 1848 végén mind megszűntek, úgyhogy az 1849. év hosszú szünetet jelent novellairodalmunk történetében.

VIII.

Báró Jósika Miklós.

I.

Föllépése. Lelki fejlődése. Külföldi mesterei: Walter Scott és a francia romantikusok. A francia romantika jellemzése.

Regény- és novellairodalmunk Jósika föllépéséig a kísérletezés, az előkészület éveit éli. 1818-tól 1835-ig, tehát tizennyolc év alatt alig 300 eredeti novellánk és egy regényünk lát napvilágot. A novellák közt csak Kisfaludy és Fáy víg elbeszélései, legfeljebb még a Kovács Páléi tesznek számot, Kisfaludy *Tihamér*-jával, első értékesebb történeti novellánkkal együtt. Első társadalmi regényünk figyelemreméltó oldalai ellenére is csak érdekes kísérletnek tekinthető, mely korában sem tehetett jelentékeny hatást. Csató csak két értékesebb novellájával előzte meg.

Az 1836. év fordulóponttá válik. Ebben az esztendőben négy eredeti regény jelenik meg. Gaal és P. Horváth regényei, mint láttuk, igen figyelemreméltó kísérletek, de igazán nagyjelentőségűvé Jósika két regényének az *Abafi*-nak és a *Zólyomi*-nak megjelenés avatja ezt az időpontot, főként az *Abafi*-é.

Ez a regény elragadta az olvasókat és a Kritikát nem kevésbé. Szontagh Gusztáv ezzel kezdte bírálatát (*Figyelmező*. 1837. I. 127. l.): «Uraim, le a kalapokkal! Egy művet van szerencsém bemutatnom, mely körében első rendű, legjobb, mióta e nyelv zeng; illő, hogy azt tisztelettel fogadjuk.» Jósika

előtti elbeszélő irodalmunk részletes ismertetése után ezt a lelkesedést a legtermészetesebbnek fogjuk találni, csak azon csodálkozunk, hogy Jósika elődeinek gyenge kísérletei után mindjárt ilyen kész művel állott elő. Hogyan tanult meg regényt írni? — kérdezhetjük.

Elődeinek munkáiból tanulhatott egyet-mást, még hibáikból is. Kisfaludy Sándor *Regéi* várromantikájukkal, Kisfaludy Károly történeti darabjai, Vörösmarty hős költeményei, általában verses elbeszélő és dráma-irodalmunk, sőt részben líránk is a magyar multnak, a régi dicsőségnek képeivel s az értük való lelkesedéssel szintén hatottak rá legalább annyiban, hogy ő is ezek felé a képek felé fordult szívesebben, de regényíróvá tehetségén kívül mégis a maga eseményekben gazdag élete s a külföldi regényirodalom útmutatása tette.

Jósika (1794—1865) előkelő főúri család sarja, regényes fekvésű, régi várkastélyban tölti gyermekéveit, majd a szigorú nevelés ellenére is, vidám diákélete következik, melyet a «vásott és garázda» kis báró ugyancsak kiélvez. Tízéves korában már egy remekművet ír, melyet nevelője, a szigorú páter elkoboz és kijelenti, hogy szerzője «asinus». «E minőségben léptem az írói pályára» — mondja jó humorral (*Emlékirat*. I. 119.).

Bármennyire igaza lehetett első kritikusanak, ez a gyermekkori kísérlet mégis a kis Jósika élénk eszére és már akkor jelentkező írói hajlamára mutat. E hajlam ettől kezdve folyton erősödik. Már gyermekkorában körülveszik Erdély multjának legkülönfélébb emlékei, melyek izgatják képzeletét. A hatást atyjának elbeszélései csak fokozzák. De bizonyára nemcsak sokféle felvilágosítása és elbeszélése, hanem a szabadelvű gondolkodású, mulatós, kártya- és asszonykedvelő szép gavallérnak egyénisége is erős hatással lehetett rá.

A mult század elejének fényes erdélyi társaséletében korán résztvesz, vígan bálozik, szánkázik, lakomázik úri pajtásaival, majd tizennyolc éves korában felcsap katonának. Sok földet bejár. Galiciában megismeri a katonaélet sokszor keserves erőfeszítéseit és nélkülözéseit, megbámulja Tirol remek hegyvidékeit, majd Felső-Olaszországba kerül, hol másfél év alatt kigyönyörködheti magát a természet szépségeiben, a művészet és olasz irodalom remekeiben. Többször szerelmes, viszonyai vannak, párbajozik, vitézül harcolva kitünteti magát. Kívánhat-e pompásabb életet egy hevesvérű, fiatal katona? Bécsben még vígabban telnek napjai. A legfőbb körökben forog, résztvesz a bécsi kongresszus ünnepségein, szerelmi kalandokat hajszol, bebarangolja Bécs szép környékét, írókkal, színészekkel barátkozik, színházba jár, rajzolni, spanyolul, angolul tanul, phrenológiával foglalkozik, rengeteget olvas, sőt drámákat is ír («három keserves drámát», melyeket Raimund lebecsül). Majd vígan vonul Napoleon ellen s eljut Párisba, hol néhány hetet tölt.

Szerencsétlen házassága, melybe fiatalos könnyelműséggel ugrik bele, véget vet ennek a fényes fővárosi életnek. Kezdődik életének sok kellemetlensége: csalódás, huzavona, családi perpatvar duhaj és szegényes gentry-környezetben, mely a bécsi társaság után szörnyű lehetett rá nézve. Keserűségét mulatozásba fojtja s noha már többgyermekes családapa, új szerelmi viszonyokban keres kárpótlást, vadászik, lovagol, dárídózik, vív, gazdálkodik, majd végképen különvállik feleségétől, anyagi csapások, pörök, adósságok szakadnak a nyakába. Mindez nem veszi el a kedvét a mulatságtól, még kevésbbé a munkától. Minél idősebb, annál többet olvas és ír. Ez az írói ambíció, úgy látszik, nem hagyja

nyugodni s elkíséri életének minden örömén és baján keresztül. Még a politika is elragadja egy időre. Mindenfélét megpróbált már az életben, ezt is megpróbálja s hevesen veti magát a szabadelvű politika hullámai közé Wesselényivel együtt. Megízleli az írói dicsőséget is: két könyvecskéje jelenik meg, dicsérik, az Akadémia tagjának választja.

Íme ilyen volt Jósika életének változó folyása, első regényének rendkívüli sikeréig.

Mindig sok volt benne a magyar virtus, ez tüzelhette regényolvasás közben is. Nem tanult-e és tud-e ő is eleget, nem küzdötte-e át magát az élet minden viszontagságán, nem élte-e át minden örömét? Nem látott-e sokat a nagyvilágból, nem ismerte-e meg eléggé az embereket negyven év alatt? Miért ne tudna ő is regényt írni? Megpróbál versenyre kelni a külföldi regényírókkal, hátha ő is meg tudná csinálni mindazt, amit azok tudnak. Próbálkozása sikerül: tud érdekes mesét kigondolni, le tudja írni, amit lát és elképzelt, tud embereket és kort rajzolni s ami a legnehezebb, lelket is. Nem tud úgy, mint a külföldi nagyok? Sebaj, azért magyarosan, úri könnyedséggel csinálja a dolgát. Olyan, mint a jó vívó, aki magánál sokkal jobbal küzd. Érzi a másik felsőbbségét, de azért megállja a helyét s kivívja, ha nem is a győzelmet, de a nézőknek elismerését.

Eddig átélte a regényeket, ezentúl írja őket kedvelt íróinak a romantikusoknak mintájára, követve a divatot s képzeletében folytatja eddigi kalandos, változatos életét. Maga már higgadtabb, nehézkesebb lett, de regényhőseivel azért örömmel megy titokzatos és kalandos utakra, merészen vágja ki magát velük együtt a veszélyből, velük küzd a gonosz intrikusok csel-

vetései ellen, velük eped bájos és eszményi nők után, velük harcol a becsületért és a hazáért. Képzeletének szülöttei szívének is kedvesek, hiszen sokszor önmagára ismer bennök. A nővadász Zólyomi-ban és Bátoriban, a könnyelmű Serédi-ben, a magát derékké és nevéssé küzdő Abafi-ban nincs-e sok önmagából?

Általában Jósikából az emberből sok van Jósikában az íróban. Edzett, testileg ügyes és ruganyos, nélkülözésekhez és veszélyekhez szokott, bátor katonatermészet. Heves, érzéki temperamentum, melynek szüksége van arra, hogy kitombolja magát, de energikus és fegyelmezett, ha kell. Rugalmas csüggedetlen lélek, melyet sem csalódás, sem testi és lelki csapás, még a nagy nemzeti összeomlás, a vagyonszerzés és szomorú számkivetés sem tud megfosztani munkarejétől és munkakedvétől. Amilyen könnyen tudta tékoználni idejét különösen fiatalabb éveiben, olyan rendkívüli szívósságot mutat később a munkában. Fáy ezt írta emlékkönyvébe: «Ne vadászd nagyon magadon kívül az örömet és gyönyörűséget, mert elszokol azt magadban lelteni föl.» — «Arany szavak! de melyekre én több mint 130 kötetnyi munkával feleltem», mondja önérzetesen (*Eml.* III. 152.). Amit a lélek rugalmasságának mondtunk, bizonyos tekintetben felszínesség is. Aki úgy él, mint Jósika, aki szereti az életet magát, annak kimeríthetetlen változatosságát, élvezeteit, sőt bajait is, mert küzdeni kell velük s a küzdés is edző és jóleső, az nem ér rá gyakori lelki elmélyedésre, az inkább figyeli az élet tarka panorámáját, mintsem sokat elmélkedik rajta. Mindent meglát és megfigyel, de nem akar mindent meg is érteni. Ezért jobb leíró Jósika, mint jellemző és lélekrajzoló. Szeret lelkesedni, mert nem szeret okoskodni. Érzései elevenek, de múltók

s mindig új meg új tárgyat keresnek. Lelkesedik hőseiért s azt akarja, hogy mi is lelkesedjünk értük, de elfeledi olyan gondosan megrajzolni őket, mint szeretnők. Neki az, hogy dolgozik, már maga is élvezet és megnyugvás s azon nem is aggódik sokat, hogy művének belső értéke milyen lesz. «Én egy nap, mint más nap, ha beteg nem vagyok, vagy útban, egy ívet szoktam tele írni : — mondja nem minden dicsekvés nélkül — jó és rossz kedvemben, ezer baj közt, vagy baj nélkül, vígan és kedvetlenül, az ív tele iratik, se lassabban, se gyorsabban» (*Élet és Tündérhon*. Előszó.). Tehát mindennap megírt egy ívnyi kéziratot inspiráció nélkül is, sokszor zavaró körülmények közt, esetleg szórakozottan s nem félt attól, hogy aznapi munkája nem lesz sikerült, hogy felszínes mesterembermunka lesz. Az is lett sokszor, de ő erről nem tehetett. Munkás, mozgékony, tennivágyó természete folyton előre hajszolta s nem engedett neki időt a túlságos fontolgatásra, töprengésre, vagy az igazi ihlet perceinek megvárására. Viszont ha volt kedve, hangulata, akkor is abba tudta hagyni munkáját egy ív teleírása után. Mindenesetre erős önfegyelem, de a mesterember egykedvű gépiességéhez hasonló. Innen ered fogyatkozásainak nagy része.

Mint ember és mint író szereti a pompát, jó ízlést, úri módot és finom modort, a beszédben az arisztokrata választékosságot, a kellemes folyamatosságot és könnyed elmésséget.

Jó magyar, ki minden pose nélkül szereti hazáját s noha eleget járt külföldön, lelkesedik Magyarország szép vidékeiért, eredeti, bár szegényes, városaiért, nagy embereiért, nagy multjáért s ki regényeiben sem kalandozik gyakran határainkon túl.

Élete folyamán mindig komoly, egészséges erkölcsi

felfogás vezette. A becsületről, férfias jellemről, a női tisztaságról és nemes lélekről, a haza és embertársaink iránti kötelességekről tisztultan és egyenesen gondolkozott, mint egy igazi magyar úr.

Mozgalmas, fogékony s mindenekfölött költői lélek volt, mely a sokfelől nyert benyomásokat gyorsan feldolgozza, szakadatlanul kombinálva, egymásba szőve, új meg új kapcsolatokba hozva őket. Méltán mondhatta, hogy egy külföldi író sem utánoz (*Élet és Tündérhon*. Előszó.). Valóban utánozni egyiket sem utánozta, noha tanult mindegyiktől.

*

Kik voltak külföldi mesterei?

Mielőtt regényíróvá lett, rendkívül sokat olvasott, mint maga is mondja emlékiratában (II. 185.). Itt nagyjából felsorolja olvasmányait, de ez a felsorolás nem teljes, hiszen öreg korában emlékezetből írta. A regényírók közül pl. csak August Lafontainet, Cramert, Meissnert, Spindlert, de la Motte Fouquet, Wielandot, Goethet említi. Regényeinek mottói arra mutatnak, hogy jól ismerte Hugot, Scottot, Bulwert, Balzacot, Coopert, Suet, Paul de Kockot, Dumast is. Természetesen még ez a névsor sem meríti ki regényolvasmányait. Bátran mondhatjuk, hogy nem volt nevesebb regényíró, kinek ne ismerte volna legalább egy-két munkáját, sőt a gyengébbektől is nagyon sokat olvasott.

Magyar mintái, mint láttuk, alig voltak, viszont hatalmas külföldi regényirodalom állott rendelkezésére. Ha csak egy futó pillantást vetünk a föllépése előtti külföldi regényirodalomra (csak a XIX. század első

évtizedeiét értjük), a nagy neveknek egész sorozatát s a kisebbeknek óriási tömegét látjuk.¹

Legelterjedtebb nézet, hogy Walter Scott volt a mestere. Scott történeti regényeinek gazdag, nagy tanulmányon alapuló korrajzolással s más tekintetben is az egész európai regényirodalomra nagy volt a hatásuk. Angol utánczói közül elég, ha Eliza Bray-t, Horace Smith-t, Jamest, Ainsworth-t, Bulwert említjük. A francia történeti regények is az övéinek hatását mutatják (A. de Vigny: *Cinq-Mars*, Mérimée: *Chronique du règne de Charles IX.*, Balzac: *Le dernier Chouan*, Hugo: *Notre Dame de Paris*, Dumas regényei stb.). A német regényirodalomra is óriási hatást tesznek különösen 1820 és 1830 között (fordításai már 1815-től kezdve jelennek meg). Wilibald Alexis (Wilhelm Häring) *Walladmor*-ját (1823) mint Scott-fordítást adta ki. Későbbi regényeiben legönállóbb Scott-utánczónak bizonyult. Hauff: *Lichtenstein*-je (1826) az első kiválóbb és önállóbb Scott-utánczat. Zschokke, Spindler, Tromlitz, Van der Velde, Rehfuess stb. igen különböző értékű munkái többé-kevésbé Scott regényeinek hatása alatt állanak. Még az olasz regényirodalomra is hatott (Manzoni: *I promessi sposi*. 1827). Nálunk Jósikát sorozzák a Scott-iskola tagjai közé föllépése óta.² Lássuk, mennyi joggal.

¹ Scott, Bulwer, Cooper, W. Irving, — Chateaubriand, Hugo, A. de Vigny, Mérimée, Balzac, Stendhal, Paul de Kock, Sue, Sand, Dumas, — Zschokke, Jean Paul, de la Motte Fouqué, Arnim, Brentano, Goethe, Tieck, A. Hoffmann, Clauren, Schmid, W. Alexis, L. Schefer, Kleist, Eichendorff, Hauff, Spindler. Mindenesetre sokat olvasott a ma már nagyrészt ismeretlen német ritterrománok, kísértetes történetek közül is.

² Szalay László (*Tud. Gyűjt.* 1836, VII. 113—120.), Szontagh

Scott hatását Jósikára részletesebben Ferenczi Zoltán kezdte vizsgálni,¹ Erdélyi Pál viszont tagadta a Scott-hatást.² Gyulai Pál csak általánosságban mutatott rá Jósika-nekrolójában. Zsigmond Ferenc: *Scott és Jósika* c. értékes tanulmányában (1913) Scott alapos tanulmányozása után azt találja, hogy egyenes hatása alig mutatható ki Jósikára. Más tekintetben azonban sok analog vonást talál köztük (még életükben is). Így szerinte Jósika Scottól tanulta «a leírás útján való jellemzést», vagyis a hosszadalmas leíró modort, a történeti regényhez szükséges adatok, emlékek gyűjtését, nézeteit a regényről (pl. hogy erkölcsi irányzata legyen), ő is túlságosan nagyra becsüli az olvasók közvéleményét, hangoztatja a sok és könnyű dolgozást, ő is érdekes mesét sző, halmozza az ellentéteket a jellemeiben, szereti a groteszk, furcsa alakokat, folytonos meglepetésekre törekszik, lebecsüli a kritikát. Az általa kedvelt s irodalmunkban meghonosított «neme» kifejezést (pl. nemével a meghatottságnak) is Scott hatásának tulajdonítja (a sort of ...).³

Ami ezeket az analog tulajdonságokat illeti, az nem mind okvetetlenül Scott-hatás,⁴ de mindenesetre két-

Gusztáv szerint (*Figy.* 1837, I. 128., 145.) erkölcsi irányzatában a szerző «Scott Walttert látszik követni», «előadási modorjában különösen Scottot, Coopert követi».

¹ Az *Erd. Múzeum-egylet. Kiadványai.* 1886. III.

² Bírálata (*E. Phil. Közl.* 1891, 544.). P. Horváth Lázár sem tartotta Scott-utánzónak (*H.* 1843, II. 397.).

³ P. Horváth germanismusként tartja: eine Art von (u. o. 591.). Lehet, hogy a német regényirodalomba is Scott hatása alatt jutott.

⁴ Erkölcsi irányzat nemcsak Scottnál, hanem Bulwernél, Hugonál s másoknál is van, vidékleírás szintén, várromantika is van előtte is, utána is (C. Pichlernél pl. magyar várromantika is). Az

ségtelen, hogy a nagy angol regényíró művei erősen hatottak Jósika képzeletére, de nem kevésbé jelentős az a hatás sem, melyet a francia romantika tett rá.

*

Harmincas és negyvenes évekbeli drámai irodalmunkban, mint tudjuk, a francia romantika uralkodik, regény- és novellairodalmunkról ugyanezt kell megállapítanunk.

A regényes (romantikus) elem, mely a kalandokból, érdekes fordulatokból, túlzásokból szőtt mesében mutatkozik, természetesen nem a francia romantika találmanya, hanem a költészetnek ősrégi sajátága, mellyel az ókor költői műveitől kezdve a legújabbakig lépten-nyomon találkozunk, a francia romantika csak uralkodóvá tette egy ideig (kb. 1820—1850-ig) ezt az irányt a francia irodalomban s más irodalmakban is.

A francia romantika, mely francia (Rousseau, B. de S. Pierre, Chateaubriand), angol (Shakespeare, Scott, Byron) s német forrásokból (német romantika, Goethe, Schiller) táplálkozott s melynek elveit a *Globe* cikkeiből (1824—1830) s Hugo: *Cromwell*-jének (1827) előszavából ismerhetjük meg, tulajdonképpen a klasszicizmus ellentétéként jelentkezik. «Une théorie purement négative qui consiste à prendre toujours le contrepied des idées classiques», mint R. Doumic mondja (*Hist. de la Lit. Française*. 32. kiad. Paris. 1915. 513.). Boileau elmélete ellen támadnak s az antik példák helyett a

érdekfeszítő meseszövés, rémesség, titokzatosság sem Scott találmanyai. Az ellentétes jellemvonásokat egy alakban Hugo még jobban kifejlesztette. Az ellentét különben a francia romantika egyik alapelve. Ezek részben Scott-hatások a francia és német irodalomban is, úgyhogy Jósika közvetve ezekből is vehette.

modern idegen irodalmakét választják, az ókor helyett a középkort, a szép kultusza helyett a jellemzőt (a rútat és groteszket is), a hitetlenség helyett a keresztény vallásosságot, az értelem helyett az érzelmet és képzeletet, az elvontság helyett a nagyobb realizmust (pl. történeti milieurajz, korszerűség), a szabályszerűség, kötöttség helyett a szerkezet-, nyelv- és verselésbeli szabadságot hirdetik. Egyik főelvük az ellentét (le contraste, l'antithèse), mely főként a jellemzésben érvényesül, pl. a sublime és grotesque állandó vegyítésében.

Az iskola feje Hugo Victor volt, tagjai közé számítják többek közt A. de Vigny-t, Mériméet, Delavignet, Musset-t, Sandt, Scribet, Dumast, Suet, Souliét s a harmincas években felkapott francia tárcaregény számos művelőjét.

Gyakorlatuk csak nagyjában felel meg elméletüknek. Ez az irodalmi elméleteknek közös sorsa. Az is természetes, hogy nem elméletükkel, hanem munkáikkal szereztek maguknak követőket. Ha ezeket vizsgáljuk s itt elsősorban regényeikre gondolunk, bár drámai műveikben ugyanaz a gyakorlatuk, a következő jellemző vonásokat vesszük észre.

A romantikus költők mindenáron hatni akarnak olvasóikra, mert a költészetnek szerintük a művészin kívül tanító, javító, irányító célja is van. Magukat nem csupán művészeknek, hanem apostoloknak is tartják, kik az emberi társadalom nagy érdekeinek szószólói, hibáinak ostromozói. Innen van a legtöbb romantikus mű irányzatossága s ebből magyarázható a hatás minden eszközének megragadása. A hatni akarás viszi őket a túlzásra, a valószerűség elhanyagolására. Világképük ezért egyoldalú, sokszor ferde és különös világítású

realisztikus vonásai ellenére. Fő gondjuk meséjüknek minél érdekfeszítőbbé, képzelet-izgatóbbá tétele. Ennek elérésére túlságos mértékben felhasználják a véletlennek meglepetéseit, a hirtelen és váratlan fordulatokat, az események kirívó ellentéteit, a szokatlant, a bizzart, az exotikust, sőt a visszataszítót, rémeset és undorítóan naturalisztikusait is.

Kedvelt motívumaik a végzetes tévedés, személycsere, álöltözetben szereplés, a bosszú, a gonosz intrika, a kiderülő titok, általában a titokzatosság, a sötét bűnök, a véres jelenetek, gyakran használt eszközeik az álomital, méreg, tör, a titkos utak és ajtók stb. A hatáskeltést szolgálják munkáik izgató és sokatígérő címei, valamint a részek és fejezetek címei és a mottók.

Jellemeikben sok a túlzás, vagy a «contraste» hajhászása. Túlságosan hősök, nagylelkűek, jók, erényesek, vagy túlságosan gonoszok, aljasak. Erényeik és bűneik gigantikus arányokat öltenek: angyalok vagy szörnyetegek. A legellentétesebb vonások egyesítése szintén kedvelt eljárásuk: Hernani rabló- és nemeslelkű hős lovag egy személyben, Chourineur a véreskezű gonosztevő alapjában véve jószívű és becsületes (*Párisi titkok*), Fleur de Marie (u. ott), az utcai leány, szűziesen tiszta lelkű, Triboulet (*Le roi s'amuse*), az udvari bolond, atyai szerepében tragikus hőssé magasul.

Az ilyen jellemeket lélekrajzilag sem lehet valószínűkké tenni. A gondos és reális lélekrajzi elemzést a romantikusoknál igen gyakran a túlhevített érzelmek s a féktelen szenvedélyek festése helyettesíti s ez a festés sokkal rikítóbb, hogysem valószínű lehetne. Alakjaik pl. mily gyakran örülnek meg nagy fölindulásukban s mily könnyen visszanyerik ismét józan eszüket!

Túlfűtött lelkű hőseik érzelmeiket és gondolataikat hatalmas pátozzsal, szárnyaló szónokiassággal közlik egymással, vagy izgatott, rapszódikus apró mondatokká, vagy félmondatokká tördelik.

Leírásaik színekben pompázóak, grandiózusak, saját-szerű világításúak. Szeretik ebben is a meglepőt, a szokatlant, az exotikusát, a túlságosan ragyogót, vagy túlságosan sötétet, mintha színpadi díszleteket látnánk. Történeti regényeikben sok korrajzi külsőséget hordanak össze, de az igazi korszerűség nem fontos előttük. Itt is előbbre való a hangulatkelő, a hatásos. A korrajz művészibb lélekrajzi részét leggyakrabban nélkülözzük munkáinkban. A különböző korok történeti személyei nagyon egyformán gondolkoznak s az író modern gondolatait bármikor készek velünk közölni.

A mondottakkal nem akarjuk a francia romantika nagy mestereinek kiválóbb munkáit lekicsinyelni. A bennük uralkodó nemes pátozz, genialitás, a ragyogó képekben és elmésségben gazdag költői nyelv, a sok, nagy művészettel megalkotott felejthetetlen részlet örök értékűekké tették őket, de az említett sajátságok még ezekben is megvoltak s követőik gyengébb műveiben mind uralkodóbbakká lettek, a tömördek tehetségtelen utánzó munkáiban pedig rikító durvasággá és művésziatlensséggé torzultak s teljesen lejáratták ezt az irányt.

A francia romantika, mint a következő fejezetekben látni fogjuk, regényíróink és novellistáink legnagyobb részét meghódította. A vezető irodalmi körök, Vörösmarty, Bajza és társaik cikkeikben, bírázataikban és polémiáikban mellette foglaltak állást, a Nemzeti Színház műsorán a francia romantikusok művei uralkodtak. Fordításban kevés jelentősebb munkájuk jelent

meg,¹ de eredetiben s főként német fordításokban íróink és olvasóközönségünk jól ismerte őket s hatásuk alól csak igen kevesen tudtak szabadulni.

Esztétikusaink közül csak Henszlmann és Erdélyi János szólaltak fel a francia irány ellen. «A literatur moderne — mondja Erdélyi (*Szépirodalmi Szemle*. 1847.) — sehol sem talált oly pártolókra, mint nálunk, kivált az elbeszélő költészetben, hol a régiebbeket nem említve, Eötvösön, Kelmenfyn, Keményen kívül, a többi eme francia lidérc után megy, hová? Isten tudja és novelláink oly hűségesen szabotnak francia ízlés szerint, mikép frakkjaink párisi szabók után.» Fel-szólalásaik hatás nélkül maradtak s mint az alábbiakból kiderül, az Erdélyi említette három írónk sem menekülhetett teljesen a francia romantika hatása alól.

Hogy Jósikára mennyire hatott ez az irány, a részletes tárgyalás során fogjuk világosan látni.

Scott és a francia romantikusok mellett más írók kevésbé hatottak rá.

¹ Dumas: *Howard Katalin* (Pest, 1836), *Darlington Richard* (Színműtár. III. 1842), *Mathild. Lorenzino* (ugyanott). Delavigne: *Népszerűség* vj. (ugyanott). Hugo: *Angelo* (f. Eötvös. Pest, 1836), *Bug Jargal*. (Kolozsvár, 1837), *Ruy Blas* (Színműtár. I. 1839), *Szív és trón* (Tudor Mária. U. o. II. 1841), *Boldogasszony templomának harangozója*, dráma (Kassa, 1837). George Sand: *Lélia* (Kolozsvár, 1842), *Indiana* (u. o. 1843), *Metella és Leoni Leó* (u. o. 1844). Sue: *Matild* (Kolozsvár, 1843). Pyat és Sue: *Matild*, dráma (Színműtár. III. 1842), *Atar Gull* (Kolozsvár, 1846). Scribe-nek a Színműtárban 1840—1843-ig nyolc darabja jelent meg.

II.

Munkássága 1836—1843-ig. *Zólyomi. Abafi. A könnyelműek. Az utolsó Bátor.* Novellái 1837-ben és 1838-ban. *A csehek Magyar országban.* Novellái 1839—1842-ig. *Zrinyi a költő.* Novellái 1843-ban.

Ezek után az általános fejtegetések után, lássuk már most Jósika munkásságát. Áttekintésünk sokak szemében túlságosan részletesnek fog látszani, de e munkásság nagy jelentősége és minden más írónkét terjedelemben is felülmuló volta (a szabadságharcig 12 regény, 1 életképsorozat és 32 novella) valósággal megköveteli, hogy ne elégedjünk meg csupán összefoglaló méltatásával, hanem lehetőleg tüzetesen foglalkozzunk munkáival, egyet sem hagyva közülük említetlenül. Tárgyalásunk menetét az időrend szabja meg.¹

Jósika fiatal korától kezdve sokat dolgozott, mint saját nyilatkozataiból is tudjuk, de csak mulatságból, íróasztala számára. Ezek közül a kísérletek közül csak néhány rossz verse s egy Kisfaludy modorában írt tűrhetően sikerült verses regéje látott napvilágot az 1820-as évek végén.² 1835-ben jelent meg két munkája, az *Irány* és a *Vázolatok*. Ezek Széchenyi batása alatt írt röpiratok, de Széchenyi maró szatirája, zsenialitása és lelkesedése nélkül, inkább az elmés csevegés modorában. Szeret adomákat, megtörtént eseteket vegyíteni előadásába, egyes megfigyelt alakokat, típusokat rajzolgatni. Elmfuttatásai sok magyar hibára és jellemző sajátságra is rámutatnak ugyan, de mégis inkább általánosságban mozognak, ezért nem is tehet-

¹ Ez a Jósikáról szóló terjedelmes fejezet rövidített átdolgozása korábbi tanulmányomnak (*Jósika Miklós. Akad. Értekezések. 1915*), hol az érdeklődő még több részletet találhat.

² Ismertetésüket l. Wéber Artur cikkében. *Erd. Múzeum. 1910.*

tek nagyobb hatást. Ahhoz nem voltak sem elég elmések, sem elég erősek. Inkább mint előmunkálatok érdekesek regényírói pályájához. Stílusa már ezekben is eleven, folyékony, kellemesen olvasható, előadás- és jellemző módja is inkább a regényíróra, mint a publicistára vall.¹

Ilyen, legnagyobbbrészt ismeretlen előmunkálatok után írta meg első regényét, a *Zólyomi*-t,² majd utána az *Abafi*-t, de hozzáértők tanácsára emezt adta ki valamivel előbb. Mind a kettő 1836-ban jelent meg.

A *Zólyomi* meséje csak annyi, hogy a kéjvadász hős titkos háremet tart, melybe parasztleányokat raboltat s e mellett titokban meg is nősül. Elveszi Casinis Rafaelnek, egy előkelő görög menekültnek hugát, Irénét. Rafael viszont Kendefi Helénát, Kolcvár kisasszonyát szereti. Zólyomi üzelmeivel Rafaelt vádolják, kit Bátori István fejedelemnek közbelépése ment meg. Zólyomit leleplezik. Irénét megtöri a csapás. Rafael Helénával Görögországba költözik. Zólyomi az ellene indított pörből büntetlenül kerül ki.

Igen gyenge regény. Aljas hőse mást nem cselekszik, minthogy parasztleányokat vitet várába, gazságait furfangosan el tudja leplezni, résztvesz egy vadászon s meghódít egy ártatlan leányt (hogyan hódítja meg, nem tudjuk, mert csak az idill végére érkezünk). Az író érdekkeltő homályba vonja, de ez a homály csak látszólagos, mindjárt az elején tudjuk várának titkát. Tulajdonképpen semmi bonyodalom sincs benne. Sokat halunk Zólyomi üzelmeiről, míg végre leleplezik, de semmi

¹ Akadémiai dicséretet nyertek. L. *Magy. Tud. Társasági Névkönyv*. 1838, 109. l.

² „Zólyomi regényeimnek harmadik kötetét képezi, de e nemben első munkám volt» (*Zólyomi*. II. kiad. 1839. Előszó).

bántódása sem lesz. Kendefi Heléna s a szintén titokzatosnak rajzolt, de tulajdonképpen nem titokzatos görög ifjú szerelmi idillje még ennyire sem érdekes. A jellemzés, lélekrajz kezdetleges. Semmi sem fejlődik előttünk a lelkekben, mindent készen kapunk s ez unalmas. A korrajz egyes várak, öltözetek leírásán nem igen terjed túl. Tehetségre csak leírásai vallanak, melyek már ebben a regényében is hangulatosak, szépek. Némi Scott-reminiscentiának látszik, hogy Zólyomi éppen úgy szerepet cserél szolgájával, mint Leicester Varney-val (*Kenilworth*). Feltűnő benne a szerkezet fogyatékosága. Az egész elbeszélés töredékes, darabos, egyes eseményekre széteső, melyek nincsenek szerves kapcsolatban egymással. Hiányzanak köztük az összekötő szálak, azok az észrevétlen és könnyed átmenetek, ügyes előkészítések, melyek a mesét gördülékennyé teszik.

A szerkesztés e gyengésege, ha nem is ily mértékben, de megvan többi regényeiben is. A cselekvények köveit nem tudja tökéletesen lecsiszolni s összeilleszteni, nem egy helyt érdekességekre, hézagokra bukkanunk bennük.

Akkori bírálója Szontagh Gusztáv (Tornay) sincs elragadtatva tőle, csak előadásának élénkségét s némely helyzetek «érdekét» dicséri benne (*Figy.* 1837. I. 143.)

Abafi meséje egy züllésnek indult ifjú megjavulásának története. *Abafi* ideális vonzalmat érez rokona, a fiatal özvegy Mikola Margit s szerelmet Bátori Zsigmond neje Christierna főhercegnő iránt, őt pedig Mikola Margit, Csáky Gizella és Deli Markó leánya, Izidóra szereti. Izidóra halála után kiderül, hogy kis fia tulajdonképpen a Margité. *Abafi* nőül veszi Gizellát a fejelelemnő kérésére s boldog lesz vele.

Abafi a *Zólyomi*-hoz képest feltűnő és meglepő ha-

ladás. Szinte érthetetlen, hogy ilyen gyenge regény után, mindjárt ilyen sikerültet tudott írni. Kompozíciója, korrajza, színes leírásai érdekes alakjai s finom lélekrajza kész regényíróra vallanak. Első bírálója helyes érzékkel emeli ki jelességeit s ezzel indokolja lelkesedését, melyet az első igazi magyar regény keltett benne (*Figy.* 1837. I. 127.).

Minden regényírói tulajdonsága megvan már ebben a regényében. Magas színvonalon kezdi, amit kései fellépése (ekkor 42 éves) is megmagyaráz s e színvonalról magasabbra legfeljebb technikai tekintetben emelkedik még egy kissé, azután már 1848 előtt hanyatlani kezd, bár ez a hanyatlás ekkor még nem feltűnő.

Szerkezete sokkal jobb, mint a *Zólyomi*-é. Itt már ügyesen exponál, az eseményeket kapcsolatba hozza s a mesét minden erőltetés nélkül, természetesen szövi, de egyszersmind nagyobb izgalmak, különösebb érdeklítés nélkül. A hős állandóan az érdeklődés középpontjában van. A négy nő folytonos érdeklődése sorsa iránt az olvasóét is ébren tartja. Maga azt mondja róla, hogy sok benne az epizód a regény terjedelméhez képest (*Regény és regényítészet.* 62.). Ebben igaza van. A kivégzés jeleneteit s a lovagjátékokat tárgyaló fejezetek valóban a kelleténél hosszabbak és sok bennük a fölösleges részlet. Az I. kötet 9. fejezete jóformán csupa leírásokból áll.

Jellemrajzai közül sikerült a nemesen önfeláldozó, ideálisan széplelkű Mikola Margité, a szerelmével hőiesen küzdő bájos Csáky Gizelláé s a finomlelkű fejedelemnőé, bár az utóbbi kissé halvány, elmosódott. A fejedelemnek csak ingatagságát s kegyetlen hidegvérét látjuk, később *Jósika István*-jában már sokoldalúbb jellemrajzot ad róla. Abafi kissé passzív alak, de különben

erősnek, bátornak, lovagiasnak, egyeneslelkűnek mutatkozik. Különösen lelki ereje, nagy, mely a javulás útján vezet. Szeretnők, ha az író sokoldalúbbá tenné szereplését, bár belső életének gondos rajzával kárpótol bennünket ezért. Ez a lélekrajz egyik főszépsége a regénynek. A durva, korhely, iszákos Abafinak fokonyként való javulását gondosan elemzi. Noha még ingadozó, itt-ott bőbeszédű, másutt hézagos, legtöbbször nem elég közvetlen és intenzív, de még így is párját ritkító lélekrajz ez abban a korban, sok finom részlettel, kiváló érzéssel a lelkiállapotok megfigyelésére s helyenkint találó szavakkal a megfigyelések kifejezésére. Hármias vonzalmának rajzáról ugyanezt mondhatjuk. Margit iránti szinte ájtatos tisztelettel vegyült, mély testvéri szeretete, Izidórával való érzéki viszonya s Christierna iránt érzett romantikus rajongása jól megférnek egymással lelkében, Csáky Gizella lázas álmának leírásában valóságos lélekrajzi tanulmányt ad. Mikola Margit Abafi iránti szerelme legszebb női lélekrajza az írónak.

Ami a Scott-hatásokat illeti, Ferenczi Abafi és Waverley, Dandár és Callum Beg, Deli Markó emberei és a skót rablók közt von párhuzamot. Zsigmond Ferenc az Abafi—Waverley-párhuzamot nem tartja jelentősnek, bár szerelmeik analogok (Abafi Christiernát szereti, őt Gizella, Waverley Flórát, őt pedig Rose). Csak egy határozott egyezést talál: a lovagi tornák leírását *Abafi*-ban és *Ivanhoe*-ban. Az elbújdosó s lovagi becsületét fedett arccal kivívó Ivanhoe és Abafi közt is lát hasonlóságot. Halvány analógia még *Waverley*-ből Donald Bean Lean rablóbarlangja, mely a Csetátye Bolira emlékeztet. A német Scott-utánczók is lehettek rá némi hatással, pl. Spindlernek *Der Jude* c. regényé-

ben (1827) Gerhard von Hülshofen lovag ittasan térve haza, megsajnál egy kis fiút, kit fölszed az útról és hazavisz. Ugyanígy tesz Abafi is.¹

*

A következő évben (1837) először egy társadalmi regénnyel lép fel², ez *A könnyelműek*.³ Tárgya a következő:

Serédi Iván, kinek otthon már van jegyese, Amerikába utazik rokonainak látogatására s itt elcsábít egy szép szerezcsen nőt, kit férje, Motabu, ezért megöl s rágyújtja a házat. Serédi Londonba hajózik s Motabut, kit nem ismer, szolgálatába fogadja. Londonban megismerkedik Idalival, egy gazdag, fiatal özvegygel, ki ellenáll hódításainak, úgyhogy végre feleségül veszi. Serédi erdélyi birtokán élnek igen boldogan, mikor Motabu pokoli bosszút áll felesége megrontóján. Serédit ártalmatlanná teszi, s a sötétben belopózik Idalihoz s vele tölt egy órát. A nő mulattot szül. Amerikába költöznek, Serédi útközben elhal.

A mese kerekdeden komponált, gyorsan gördül s igen érdekes. A végső jelenetek különösen érdekesítően szöve, erősen drámaiak, bár túlzottan romantikusak. A lelkiállapotok rajza ehhez a túlfeszített hangulathoz mért. A történetben általában sok a túlzás, borzalom, valószínűtlenség, de vannak jó tulajdonságai is: az igen szép leírások, a lélekrajzra fordított gond, az elbeszélés művészete, a dialógus eleganciája. Társadalmi regény, de mivel nem magyar társadalmat rajzol, hanem legnagyobbreszt idegen milieut, nem mondhatjuk,

¹ Abafi a Zólyomi-val együtt, akadémiai dícséretet nyert. *Magy. Tud. Társ. Névk.* 1839. 121.

² A *Figy.* ápr. 11-iki számában említi megjelenését.

³ Akadémiai dícséretet nyert. *Magy. Tud. Társ. Névkönyv.* 1840. 179.

hogy a magyar társadalmi regényt előbbre vitte volna, legfeljebb technikájával.

Első bírálója¹ azt a tanácsot adja neki, hogy ne a francia romantikus regényírókat kövesse, hanem az angolokat s hogy inkább olyan milieukben mozogjon, amelyeket ismer. Jósika egyik tanácsot sem fogadta meg.

Ez a regénye hatott később Kemény Zsigmond: *Ködképek a kedély láthatárán* c. elbeszélésének meséjére.²

Jellemrajzairól nincs különösebb mondanivalónk. Ami a lélekrajzot illeti, Serédi melancholiája s életkedvének újraébredése a kissé erőltetett bánatba való visszaesésekkel, majd fellobbanó érzékisége, tartózkodó, számító viselete, Idali talányos, eredeti, felszínes lelke mind érdekes lélekrajzi problémák, melyeket azonban az író nem fejt meg. Finom megfigyelései vannak itt is, de az egész mozaikszerű s alapjában elhibázott.

Az idegen hatások közül itt a Cooper-féle indián-romantikáé és a francia romantikáé felöltlő.

Cooper regényeinek (*The last of the Mohicans* s mások) meséi olyanok, mint más romantikus regényekéi: kalandok, válságos helyzetek, melyekből a legkritikusabb pillanatban szabadul ki valaki, gonosz ellenség, ki a jók ellen tör s ki elől menekülnek, álöltözetek, meglepő fordulatok stb. Eredetisége abban van, hogy indián-milieube helyezi a mesét, az őserdők titokzatos világába, melynek hangulatát pompásan tudja érez-

¹ Tornay (Szontagh Gusztáv). *Figy.* 1837, I. 159. — A *Rajzolatok* is hosszú s elismerő bírálatot közölt róla (1837, I. 309.). Aggfi-tól (Munkácsy János).

² Papp Ferenc tanulmánya. *E. Phil. Közl.* 1909, 236. — Finta Károly: *A néger* c. 4 felvonásos drámát írt belőle, melyet 1846-ban adtak. L. Bayer: *A magyar drámairodalom tört.* II. 463.

tetni. Némileg az ő hatása érezhető *A könnyelműek* kanadai milieujén. Az indiánok különös beszédmódját is tőle tanulhatta. A francia romantikusok közül Hugo mindenesetre hatott rá. *Bug Jargal*-jának (1826) hatását már Gyulai Pál is megemlítette egyetemi előadásai-ban. Közelebbről vizsgálva a dolgot, valóban látunk hasonlóságot Motabu és Bug Jargal között. Bug Jargal, a szerecsen hős, királyi vérből származik, végtelenül nemes, nagylelkű, szinte fenséges alak. A romantika ellentéthajhászása is megvan benne: egy szerecsen s ilyen nagy lélek, a kapitány, kinek feleségét elrabolta, természetesen gonosz ellenségnek hiszi, pedig a legjobb barátja s feleségének megmentője. Motabu is királyi vérből származik s bosszúállásában impozánsan félelmes alak. Jósika szerecsene különben valószínűbb bosszúállásában, mint a Hugoé nagylelkűségében. A milieu itt is exotikus, ez is hathatott rá. Hugo is leír egy erdőégést, Jósika is. Regényének meséje különben Sue: *Atar Gull*-jének (1831) meséjén alapul. Atar Gull-nek, a négernek bosszúja urán atyja miatt, igen emlékeztet Motabuéra Serédin felesége miatt. Atar Gull is követi urát Európába, csak hogy lassankint teszi tönkre, míg Motabu a végén hirtelen áll bosszút. Még a tengeri vihar s az amerikai varázslók szerepeltetése hasonló vonása a két regénynek.¹

*

Ugyanennek az évnek (1837) vége felé² még egy nagy regénye jelenik meg, *Az utolsó Bátor*i.

Tárgya Bátor

¹ A hatást részletesen Kovács János mutatta ki *Sue hatása a magyar regényirodalomra* c. tanulmányában (1911).

² A *Figyelmező* nov. 21-iki számában jelenti megjelenését.

erkölcsi hanyatlásának története. A mese főbb szálai: Bátori szerelme Coelesta, Weisz brassai bíró leánya iránt, az ellene szőtt összeesküvés letörése, erőszakosságai a szászok ellen (Szeben elfoglalása, harca a brassaiakkal), végre bukása. A regény egyik főalakja Dimon, a kém, ki Bátori István törvénytelen fia s így Bátori Gábor testvérje.

A regénynek talán az a legfőbb hibája, hogy a szászok ügye nem nagyon érdekel bennünket s az író nem tudja rokonszenvünket felkelteni a circumspectus szász urak iránt, kik bizony akkor kétszínű politikát folytattak. Nem hiszem különben, hogy akadna még egy költői mű magyar írótól, melyben a szászok deréksége, jellemessége, vitézsége ilyen szépen volna megörökítve. Gyulai Pálnak az a kifogása, hogy nem tudjuk, miért gyűlöli Bátori a szászokat, nem indokolt. Megmondja azt az író (Bátori Boldizsár halála stb.), de nem is olyan fontos itt az indokolás. Bátori zsarnok volt, kinek nem tetszettek a szász kiváltságok s az Ausztria felé kacsingató szászok.

Abafi-nál nagyobbbszabású kompozíció, részleteiben is sikerültebb, de a maga egészében nem mutat haladást. *Abafi*-ban a hős rokonszenvesebb, a lélekrajz gondosabb, a szerkezet egységesebb. Itt a részletek csillogása nem takarhatja el a sovány mese töredékességét, epizódikusságát.

Szerkezetében több zökkenőt találunk.

A jellemrajzok közül kiemelkedik Bátori alakja: könnyelmű, makacs, hiú, kéj- és hírvágyó, de minden hibája mellett fejedelmi alak nemcsak külsőleg, hanem lelkiileg is, van benne sok erély, bátorság, sok ész és tapintat, tud fejedelmileg kimagasodni környezetéből, ha szükségét érzi s tekintélyének megóvására fensőbb-

séges, fejedelmi szavakat talál. Dimon is érdekes egyéniség: gőgös, dacos, éleseszű, született kém, kit születésének titka tesz elvetemedetté. Különben túlzott alak, a romantika gonosz szörnyetege.

Cœlesta, a regény nő-hőse, valóban hősiecs jellem. A nemes szász leány erényének védelmében szilárd, hazafiságában megingathatatlan s olyan eszes, hogy kiváló atyjának e tekintetben is méltó leánya. Szép alak, szinte tökéletesnek van rajzolva s éppen ez a hibája. Az így rajzolt jellemekben mindig van némi adag valószínűtlenség és hidegség, ezért nem lesznek igazán rokonszenvesek. Szép nőalakok Kornisné, a bájos, törékeny, férjét imádó, szerencsétlen fiatal asszony s vele ellentétbe állítva a kevésbé és energikus Kendiné.

Jelentősebb lélekrajz kettő van benne, a Bátoris és a Cœlestáé. Az előbbi ingadozó. Nem világos előttünk Cœlesta iránti szerelme. Kissé száraz fejtegetéseket és magyarázatokat kapunk róla, melyek nem elégítenek ki. Fokozatos süllyedésének, lelki elsötétülésnek részletesebb, gondosabb rajzával is adós marad az író, inkább csak zsarnoki tetteit látjuk, mint titkos indítékaikat.

Cœlesta lelkirajzát sem tarthatjuk sikerültnek. Ecsedit még mindig szereti, Bátorit pedig meg kell vetnie mint szász nőnek s mint becsületes leánynak. Ez a küzdelem van feltüntetve kissé egyhangúan az összes lélekrajzokban. Jellemzi őket a monológforma túltengése. Itt is vannak találó megfigyelései, de ezt a kiélezett lelki küzdelmet sehogyan sem tudta eléggé meggyőzően s valószínűen rajzolni. Elfogadnók, hogy Bátorit minden hibája ellenére is szereti, de ezt az író nem akarja ilyen nyíltan kimondani, mert ez szerinte árnyékot vetne hősnőjére, ezért mindenféle magyará-

zattal és fogással akarja Coelesta jellemét is megmenteni és szerelmesnek is rajzolni azáltal, hogy folyton elválasztatja vele Ecsedi személyét a Bátorietól. Ezt pedig nem lehet semmiféle dialektikával elfogadhatóvá tenni.

Toldy Ferenc igen terjedelmes bírálatot írt a regényről (*Figy.* 1837. II. 22—24.)¹, különösen a jellemfestést taglalja és dicséri benne, lelkesül szép nőalakjaiért, bár azért kifogásait sem hallgatja el. *Az utolsó Bátori-t* a Magyar Tudós Társaság nagyjutalmával, kétszáz arannyal, tüntette ki.²

Ugyanebben az évben négy novellát is ad ki.

A *Bájjvirág* rendkívül bájos mese élénk képzelettel s fantasztikussága ellenére bizonyos realizmussal írva (a kis emberkék és földalatti országuk leírása). A történet fordulatos, érdeklődésünket mindig ébren tartja. Szerkezete nem mesei, hanem novellai, a mesében pl. nem szokás az előzményeket később az elbeszélésbe szőni, mint itt az író teszi, mikor a kis nép történetével később ismertet meg bennünket.

Emlékiratában mondja (I. 135.), hogy mihálczfalvi kastélyukban beszélt a cselédség erről a földalatti népről, sőt látták is őket a kandallóból kísétálni, míg atyja huszonöt botot nem ígért annak, aki még egyszer látja őket s erre megszűnt a csoda. Erre céloz a *Bájjvirág* utószavában. Vörösmarty finoman jegyzi meg (*Figy.* 1837. I. 6. l.), hogy kár volt a kisemberek lelki életét is nem rajzolnia, mikor külső életükről olyan élénk képet tudott adni.

¹ A *Rajzolatok* (1838, I. 15—16.) fecsegő és Schedel ellen személyeskedő *Észrevételeket* közölt a bírálatra.

² *Magy. Tud. Társ. Névk.* 1840, 179.

Ezt egy történeti novella követte: *Decebal*, «történeti elbeszélés a mesés hajdankor szellemében». Decebalnak, Dácia királyának küzdelmeit mondja el a rómaiak ellen, melyek Trajánus alatt a dák birodalom bukását és Decebal hősi halálát okozták. Ezeket a küzdelmeket mesei elemekkel vegyíti (Gethisának és testvérének tündéri alakjai). A terjedelmes (több mint száz oldalas) novella inkább fantasztikus, mint történeti s félig-meddig mese. Így is kell elbírálni. E két elem vegyülete nem válik az elbeszélés előnyére. Mindenesetre kiemelendő benne a képzelet ereje (a bájos Gethisa alakja, Decebal álomlátása, mikor feltárul előtte a világ teremtése, a múlt és jövő stb.). A korrajz, amennyiben erről beszélhetünk ilyen mesenovellában, elég élénk és hangulatot keltő. Maga Jósika azt mondja róla, hogy «egy külföldi német lap szerint eposz prózában s hogy a mese kerítvényt leszámítva, szigorúan történeti». ¹

A következő kettő indiai tárgyú. *A szuttin* özvegy megégetést jelent. A novella tárgya egy bramin leány s egy szudra szerelme. A bramin leány felvilágosult szavai a kasztokról (Jósika szerint: várnákról) Vajda Péterre s nem egy hindu leányra vallanak s az egész mese a *Vajkoontalá*-éra emlékeztet. Sok etnografikus leírást töm belé s ezzel takargatja a mese soványságát.

A mohilok gyöngye címűt egy történet alapján írta, melyet dr. F. A. Wiese: *Indien oder die Hindus* című munkájában olvasott (480. l.). Nem is más, mint anekdota a hős leányról, aki hős férje után hal, kissé kiszínezve s az említett munkából megismert hindu-

¹ L. Jósika önmagáról. (*E. Phil. Közl.* 1912, 185.). Többi munkáiról szóló s később idézendő nyilatkozatai is ebből a P. Horváthhoz írt leveléből valók.

milieube helyezve. Stílusa eposzi egyszerűséget affektáló. Vajda Péter keleti novellái (az első 1834-ben jelent meg) hatottak rá; s mint maga mondja, meg akarta mutatni Vajda novelláival szemben, hogy a keleti novellához «keleti szellem» kell. A versenyben szerintem Vajda a győztes, mert *Vajkoontalá*-ja szebb és hangulatosabb.

*

1838-ban, mikor nagy regényen dolgozott, csak egy novellát adott ki, ez *A hűtlen hív*. Hosszú lére eresztett, sovány és valószínűtlen történet (az elvált házastársak, kik tíz év múlva nem ismerik meg egymást!) a régi, Kisfaludy-receptek szerint készült bonyodalommal. Iduna történetében, ahogyan maga elbeszéli, van némi lélekrajz.¹

Szeptember havában két mutatványt közöl *A csehek Magyarországon* (sic!) c. készülő regényéből,² melynek megjelenését 1839-ben egy novella előzi meg, *A béke nemtője*.

Ebben már több a lélekrajz: egy szerencsétlen házasság története s fokozatos elromlása van benne érdekesen elmondva.

Csató Pál a novellát nem tartja sikerültnek (*Századunk*. 1838. 102.) s a következőket mondja Jósikáról: «Élethű, nyomos és következetes karakterfestő, mély és átgondolt lélekismerő, nemes eckölccstanító, merész, velős és férfias stiliszta, de... a térnek és időnek kimerésében, az eszközöknek a célhoz, a részleteknek a

¹ Schedel is «a pszichológiai fejlesztés»-ben találja «fő érdemét» (*Figy.* 1837, II. 20.).

² Ebben az évben került színre (május 12.) *Adoriánok és Jenők* című 3 felvonásos szomorújátéka is. Ez az első színpadi kísérlete a kor leggyöngébb darabjainak egyike.

művészi egészhez s ennek tiszta és biztos hatásához kiszabásában nem látszik eléggé erősnek.» Ez a néhány sornyi jellemzés egyike a legtalálóbba-
knak s legszabatosabban formulázottaknak abban az időben Jósikáról.

Nagy, négykötetes regénye *A csehok Magyarorszá-
ban* május elején jelent meg.¹

A regény főalakja az ifjú Mátyás király, kinek trónrajutása, szerelme és titkos házassága Izabellával, a cseh Bretizláv leányával, harcai a cseh rablókkal, kibékülése Giskrával a mese egyik ága. A másik Zokoli Mihálynak, az ártatlanul gyanúsított és becsületét visszaszerző lovagnak viselt dolgai és szerelme Giskra leánya, Serena iránt, a harmadik pedig Komoróczinak, a rablólovagnak harcai, cselszövénye Zokoli s szerelmi ostroma Nankelreutherné ellen.

Látjuk, hogy Jósika mind nagyobb terjedelmű regényeket ír s mind bonyodalmasabb mesét akar szőni. Érdekes és színes epizódokban még gazdagabb, mint előbbi regénye, de mint kompozíció nem jobb. Finom lélekrajzok, kedves idillek, érdekfeszítő kalandok s igen sok hangulatos leírás váltogatják egymást benne. Dialógusa mind választékosabb lesz, sokszor érdekesen szövődő, fordultatos, elég elmés s igen ritkán unalmas. Általában a magyar lovagkornak kissé sablonos, romantikus világítású, általánosságban mozgó, de tagadhatatlanul színes, lelkesítő és szép rajza.

Itt már az elején élénk a cselekvény (Zokoli kalandja, Mátyás sorsa, a rablóvárbeli jelenetek stb.). A II. kötet Világos című fejezete (Szilágyi kiszabadulása) igen sikerült, de teljesen különálló egész s önálló

¹ *Figy.* 1839 május 14. sz.

víg novellaként hat.¹ A cselekvény szövetdarabjait egyébiránt vékony szálak tartják össze, sokszor nagyon lazán. Komoróczi cselszövénye Zokoli ellen homályos és eléggé indokolatlan. Miért gyűlöli annyira? Okait a cselekvény folyamán kellene látnunk, hogy érdeklődjünk a dolog iránt. Zokoli álarcoskodása sem érdekel. Mindenki tudja, hogy kicsoda, a király kezdetől fogva meg van győződve ártatlanságáról, mi szintén s így a hosszas huzavona becsületének tisztázásáért erőltetett, nincs benne semmi érdekes fordulat. Komoróczi, Nankelreutherné és Aminha testvér-voltának kiderülése sem érdekes, mert semmi sem következik belőle. Hogy Káldor megkapja gyermekeit, közönbös előttünk, hisz azt sem tudjuk jóformán, hogy kicsoda. A fölfedezés a három testvér természetén és sorsán semmit sem változtat. Hatásra számított dolog, mely nem hat. A hármás cselekvény nem hiba, bár kétségtelenül szétzórja figyelmünket. A regény hőse mégis csak Mátyás (37 fejezet közül 19-ben aktíve szerepel, de a többiben is többnyire van róla szó), az ő kezében van a másik két főalak sorsa. Mint nagy történelmi alak is számot tart nagyobb érdeklődésünkre. A monda idealizáló fényében jelenik meg: energikus, mély belátású, elmés, ékesszóló, jószívű, igazságos s szerelmében mélyérzésű. Nagystílú alakja igazán szépen van rajzolva. Kár, hogy aránylag kevésbé aktív.

A regény többi alakjai közül érdekesebb még Komoróczi, a nyers, kegyetlen, önkénykedő s alattomos eszközökkel is szívesen dolgozó rablólovag, Nankelreutherné, a tűzről pattant, eszes, kissé kacér, kissé

¹ A téma új kidolgozásában talán Kisfaludy Károllyal akart versenyre kelni.

nyers, energikus, élesnyelvű és hirtelenkező menyecske (talán Jósika legelevenebb, legigazabbnak tetsző nőalakja: mintája állítólag egyik nőtestvére volt) és Izabella, Mátyás király elmés, kedves, mélyérzésű szerelmese. A gyermekleánynak átalakulása nővé, a gyermeki vonzalomnak szerelemmé, az ártatlan leánynak homályos ábrándjai, álmai az esti lovaglástól kezdve, mikor a király lovára emelte, szép és finom lélekrajz.

Ferenczi Scott-hatást lát Zokoli alakjában (Ivanhoe), Aminháében (Rebeka), Serenáében (Rowena) s Komoróczyében (Front de Bœuf). A Ferenczi által csak jelzett analógiákat kiegészítem azzal, hogy *A csehek* Ábrahámja s leánya, Aminha, valóban nagyon élénken emlékeztetnek Scott Ivanhoejának gazdag yorki Izsákjára s leányára, Rebekára. Rablóvárba kerülnek, pénzt akarnak tőlük kicsikarni, kínozzák őket s a rablóvár váratlan megtámadásakor szabadulnak meg. Ez a váratlan ostrom, Front de Bœuf s Komoróczy várának ostroma is analógnak látszik a különböző részletek ellenére is éppen úgy, mint az, hogy az elrabolt Rowenát de Bracy, Nankelreuthernét pedig Komoróczy ostromolja szerelmével.

Zsigmond Ferenc a Zokoli—Ivanhoe párhuzamot nem tartja fontosnak, mert az álarcos vívás, a fogadalmat tevő hős máshol is sokszor előfordul. A német Scott-iskola írói közül Spindler *Der Jude* c. már említett regényében Wallrade fesztelen és parancsoló viselkedése rablóvárbeli fogsága alatt pedig élénken emlékeztet Nankelreutherné hasonló viselkedésére. Ebben is vannak (Scott-hatás következtében) elnyomott zsidók, kik börtönbe is kerülnek. Ben Davidnak itt is van egy

szép leánya, Eszter, ki finom és nemes alak, mint *A csehek Aminhája*.¹

A csehek Salamon Ferenc szerint² valóságos esemény volt akkor, mely mindenkit érdekelt. Az akkori bírálat valóban magasztalja.³

Abafi után ez volt legnépszerűbb regénye s méltán, mert azzal együtt a legjobb is. *Abafi*-ban szerényebb keretben és szerényebb eszközökkel bár, egy lélekrajzilag finoman aláfestett történetet adott, *A csehek*-ben pedig nagyobb technikával készült s ragyogóbb színekben pompázó, érdekesebb mesét. Későbbi regényei közül egyik sem multa felül ezt a kettőt.⁴

A következő három évben regénye nem jelenik meg, csak néhány novellája, ekkor dolgozik t. i. *Zrinyi a költő-jén*, de lassan, kedvetlenül, mert beteges és válópörének kellemetlenségei idegessé, levertté teszik.⁵

¹ *Eszther* c. későbbi regényére is mintha hatott volna. *Eszther* és szigorú nagyapja, Lewi viszonya emlékeztet Spindler regényében *Eszther* és nagyapja, Ben Jochai viszonyára. Házuk gondosan elrekesztelt kapujával is olyanforma, mint a Jude-beli zsidóké.

² Báró Jósika (*M. Pesti Napló*. 1865, 57.).

³ Gondol Dániel: *Regény és dráma párhuzamban* c. koszorús pályaművében (*K. Társ. Évlapjai*. II. 1845). Magasztalását később elítéli a K. T. hivatalos lapja, a *Szépirodalmi Szemle* 1847, II. 66. l. A *Honművész* (1839, I. 39.) s a *Rajzolatok* (1839, I. 39.) is magasztaló bírálatot közölt róla. Az 1841-iki *Literaturai Lapok* (43. sz.) közli a *Blätter für literarische Unterhaltung* elfogult bírálatát *A csehek*-ről.

⁴ Ebben az évben került színre *Az ecsedi tündér* c. látványos darabja (aug. 5.), melyet Gaal Józseffel együtt írt s mely megbukott (kézirata is elveszett). Az év végén mutatványokat közölt, következő évben megjelenő novellagyűjteményéből: részletek *Merkur Vid*, *Isten és ördög* s *A beduin leánya* c. elbeszéléseiből.

⁵ Toldy F. *Ösegyűjt. Munkái*. IV. 358. és *Irodalomt. Közl.* 1906, 301.

Ezért fordít is ebben az időben, mert eredetihez, mint maga mondja, nincs kedve, heverni pedig nem tud.¹

1840-ben négy novellája jelent meg, legelsőnek *Rózsa Mária*, egy boszorkánytörténet Izabella királyné korából. Jórésze (a komolyabb befejezést kivéve) meszterkélten humoros stílusban van írva. Nem Jósika rendes stílusa, mintha valakit utánozna. Különben elnyújtott dolog, érdektelen alakokkal, lélekrajz nélkül, fölösleges részletekkel.

Május havában került ki a sajtó alól *Élet és Tündérhon* címen háromkötetes novellagyűjteménye,² melyben addig megjelent novelláin kívül három új is van.

Az első *Merkur Vid*. Hőse Mirkot Vida vagy Merkur Vid, ki a pogány Ákos helyett Erdély vajdájává lett, Szent László kegyelméből s ki nagylelkűen összehoz egy szerelmes párt. A gyenge történetet különös, rapszódikus módon, szinte balladás hézagossággal és homályossággal beszéli el, ami az egészet zavarossá teszi. Stílusa is különös. Ossianias föllengéssel, aposztrofálásokkal, lírai közbevetésekkel van írva, mintha egy Vörösmarty-eposzt olvasnánk prózában. Határozottan az ossianizmus kései hatását mutatja (jellemző helyek: 131—133., 145—146., 150., 179. l.). Különösen szépek benne a hangulatos leírások (pl. Branyicska és Szurdok vidékei). A Vidre vonatkozó adatokat Benkő *Transsilvaniá-jából* vette (I. 557.).

¹ Fordításai Jósika Miklós *Külföldi Regényei* címen jelentek meg: Miss Burney regénye: *Egy házasság a nagyvilágban*. 1844. két kötet és Mügge Tivadar: *Toussaint*, 1844—1845, nyolc kötetben, melyről előszavában azt mondja, hogy «az összes külföldi irodalom legjobbjainak egyike».

² *Honm.* 1840 május 17. és *Figy.* május 12. Akadémiai dícséretet nyert. *M. T. Társ. Névk.* 1843, 200.

Isten és ördög c. történeti elbeszélése telivér francia romantikus történet, tele rémségekkel és meglepetésekkel.

A beduin leánya, egy francia tiszt s egy foglyul ejtett mohamedán leány szerelmi története az afrikai hadjáratok idejéből. A leány lelki küzdelmei romantikus retorikával élénken vannak rajzolva, a keleti milieu festése is szép.

1841-ben három novellát ad ki.

A völgy rózsája, egy parlagi nemes ifjú átalakulásának története. Humoros tónusban kezd, de mintha később megünná a neki idegen hangot, átsap rendes, komoly elbeszélő módjába, ami meglehetősen stílus-talan.

A *Vész és üdv* címűt tulajdonképpen Wesselényi dicsőítésére írta (nevét nem említi, csak Szabadítónak nevezi) s a pesti nagy árvizet rajzolja benne. Maga azt mondja róla, hogy leggyengébb műve.

A *Helione* fantasztikus történet az Úr ellen lázadó angyalokról. Zavaros, bizarr elbeszélés, úgyhogy inkább az írónak ilyen nagy problémára vállalkozó képzelete érdekel bennünket.¹

1842-ben csak egy novellája jelent meg, *Herculanum*. Romantikus történetke, a Vezuv kitörésének idejéből. Bulwer *The last days of Pompeii* c. (1834) akkor igen olvasott regénye inspirálhatta. A fő hibája az,

¹ Pais Dezső rámutat arra, de csak rámutat, hogy Vigny: *Éloa* c. legendája hathatott Helionera (*E. Phil. Közl.* 1911, 445—6.). Annyi hatást látok, hogy Éloa is szereti a Sátánt (bukott angyalt), Helione is. Éloa Krisztus könnyéből lett, Helionéból pedig csillag lesz. Morvay Győző Byron *Heaven and Earth* c. befejezetlen misztériumának (1823) hatását érzi benne (*Byron Magyarországon.* 314. Koeppl *Byron* életrajzának függeléke. 1913.

hogy a szereplőket nem ismerjük meg s így egyáltalában nem érdekelnek bennünket. A lélekrajzi aláfestés hiánya miatt csak üres nevek. Némi római koloritja sem teszi jobbá.

Ugyanebben az évben kezdte közölni az *Athenaeum*-ban Alt Móric álnéven humoros életképeit, melyeket azután ifjabb Békesi Ferenc kalandjai címen adott ki (1844—1845). Ezek a negyvenes évek életképirodalmának keretébe tartoznak, azért ott fogjuk őket tárgyalni.

*

1843-ban, augusztus elején ¹ újabb nagy történeti regénnyel lép a közönség elé, a *Zrinyi a költő*-vel.

Meséje Zrinyi velencei tartózkodásával kezdődik. Diplomáciai tárgyalásokat folytat, beleszeret Zeno Violetta s fejére zúditja Malipieri ármányait. Későbbi fontos történelmi szerepléséből igen keveset látnunk s a cselekvény inkább Zenóné sorsa, Malipieri intrikái s különböző kalandok körül forog. Fioretta, a velencei táncosnő is jelentékeny szerepet játszik a történetben. Később kiderül róla, hogy Zenóné leánya. Violetta, ki tulajdonképpen nem Zenó-leány, hanem a Lubl-család sarja, Zrinyi neje lesz.

Határozott hanyatlás *A csehek*-hez képest. Az igazán érdekes és szép velencei rész (az I. köt. s a II. köt. négy első fejezete) után a mese kezd szétfolyóvá, szintelenebbé válni, a lélekrajz pedig ingadozóvá. Érdeklődésünk elbágyad.²

P. Horváth Lázár írt elismerő bírálatot róla, amely

¹ A *Regelő* aug. 10-iki száma szerint.

² Meglátszik rajta, hogy ideges, izgatott lelkiállapotban készült.

egyszersmind a legnagyobb egykorú bírálat, illetőleg magasztaló méltatás Jósikáról. Ebben mondja el, hogy ő buzdította Jósikát történeti regények írására.¹ Dicséreteit ma már nem írhatjuk mind alá. A regény nagyon szétesik epizódokra, a főcselekvény (Malipieri intrikái gyerekesere) vékony és sablonos. Általában bágyadt-ság, töredékesség, néha homályosság jellemzi az egyes részleteket. Sarkalatos hibája, hogy Zenóné iránt túlságosan felkelti érdeklődésünket, melyet nem elégít ki. Folyton hallunk rendkívüli jelleméről, talányos voltáról, pedig nem tett mást, mint hogy idegen gyermeket csempészett a Zenó-családba.

Zrinyi, mint Mátyás király *A csehek*-ben, mindenféle kiválóság birtokosa, de színtelenebbül rajzolt jellem, mint amaz s nem tud erősebb érdeklődést kelteni. Kevéssé költő (ez a vonása jóformán csak a címben van meg), kevésbé szerelmes, inkább államférfiú s nagyon tekintélyes alaknak van rajzolva, semhogy igazán megszerethetnők. Malipieri intrikus-típus, mely a gonoszság és számító ravaszság alapvonásain kívül a parvenu-gőg és érzékenység, a merészség és szerelmi vágy vonásaival van egyénibbé téve. Epizódalakjai közt igen sikerült az öreg Zólyomi, a vasfejű, nyers, nyugtalan, de azért rokonszenves vén magyar, kit bizonyára élő minta után rajzolt. Fioretta, a lelkileg felemelkedő züllött leány, elég mozgalmas, fejlődő jellem, Violetta már típus.

Ugyanebben az évben még két novellája jelent meg. *A falusi lelkész* valószínűtlen, szárazan elmondott, moralizáló történet a szerelméről nagylelkűen lemondó s pappá levő grófi nevelőről. A pap népnevelői szerepe

¹ H. 1843, II. 9—19.

részletesen van rajzolva Schmid Kristófra emlékeztető irányzattal.

A *Brunhild* naiv történet az amazon Brunhildáról, ki erőszakos kérését megalázza. Brunhildában valami démoni varázst akar rajzolni, de nem tudja alakját érdekessé tenni. Különben ügyesen van elbeszélve.

III.

Munkássága 1844—1848-ig. *Az élet útjai*. *Adolfine*. *Az Isten uja*. Novellái 1844-ben. *Akarat és hajlam*. Novellái 1845-ben és 1846-ban. *Jósika István*. Novellái 1847-ben. *Egy kétemeletes ház Pesten*. Utolsó novellája 1848-ban. Munkásságának rövid jellemzése.

1844-ben három rövidebb társadalmi regényt adott ki, melyek közül először *Az élet útjai* jelent meg áprilisban.¹ Tárgya a következő. Gr. Szinyerváry Octáviát nőül veszi gr. Guarini, de Milanóban újra fellobban régi szerelme a kacér Linda iránt, kinek férje párbajban megöli. Octavia elvonultan él kastélyában, majd az őt régóta szerető lord Belfordhoz megy nőül.

Előszavában ezt mondja a szerző: «Egyszerű, a mindennapi életből vett történet gördül itt le az olvasó előtt. Nincs egy szó mondva, mely ne mondatott, egy személy előállítva, ki nem élt. Az egész valóság olyan, mint az életben látjuk. E lapok szerzője föltette magában ezúttal a költészet minden segédeszközéről lemondani s az életet a maga meztelenségében festeni.» Jósika valóban egyszerűsége törekedett, de a mesét azért érdekesen, fordulatosan szötte. Az említett egy-

¹ H. 1844 ápr. 27. Az *Életképek* (II. 6.) dicséri, de kiemeli a mese valószínűtlenségeit. A *N. Ujság*-nak (II. 4.) pedig az a kifogása, hogy J. nem ment az előítéletektől s az életet «nem kis mértékben mint báró nézi».

szerűség, mely távol áll a valódi realizmustól és valódi egyszerűségtől, inkább csak abban nyilatkozik, hogy az író nem a regényes mesét tartja elsősorban fontosnak, hanem a lélekrajzokat. Ezekben sok az ingadozás és valószínűtlenség. Octavia eszes és emberismerő anyja pl. hamar adja leányát Guarinihez, noha jól ismeri Lindával való viszonyát. Hogy szeret Octavia Guariniba s az ő bele, nincs elmondva, már csak a menyegzőre érkezünk az egyévi pauza után. Guarini kissé elhidegült már nejétől, de még mindig szereti, erőszakos fordulat tehát régi szerelmének olyan elementáris fellobbanása Linda iránt, ki őt annakidején megcsalta. Octavia remete élete igen szépen van rajzolva s noha túlzás is van benne, elhisszük az írónak, lord Belfordhoz való hirtelen férjhezmenetelét azonban már nem. Ezt nem indokolja a lord különös és erőszakos fellépése. Itt hosszabb lélekrajzra lett volna szükség. Belford szerelme, mely néhányszori látás után évekig tart, szintén nem valószínű. Balzac: *La femme de trente ans*-jának (1831) kitartó angol szerelmese, ki távolról kíséri az asszonyt, igen közeli rokona lord Belfordnak, Különben nagyjából Paget János után van rajzolva. aki br. Bánffy Lászlónét vette feleségül.¹

A lélekrajzok azonban súlyos hibáik ellenére is bővelkednek sikerült megfigyelésekben s finom vonásokban (főleg az Octaviáé szép). Lindavayné és Octavia barátságának keletkezése igazán arisztokratikus párbeszédekben, finoman megírva tán a legsikerültebb rész a mai olvasó ítélete szerint. Fő jelessége a kis regénynek, hogy a cselekvény, ha zökkenőkkel is, de mindig lélektani motívumokon gördül előre s Jósika

¹ *Budapesti Szemle*. 1914, CLX. 258.

előkelően finom és folyamatos elbeszélő módján vonzóan van elmondva. Szerkezetében zavaró, hogy a mese három részre esik szét: a második része egy, a harmadik két év múlva történik, az első két részben Linda áll érdeklődésünk középpontjában, a harmadikban pedig Octavia. Szóval a mese súlypontja változik.

Másik kis regénye, *Adolfine*, mely arról szól, hogy Málvay, egy magasrangú tisztviselő, Veronában könyvüretből nőül veszi Anastasiát, ki, mikor ezt megtudja, eltűnik s apáca lesz. Málvay Adolfineba, egy fiatal özvegybe szeret. Anastasia férfiruhában még egyszer meglátogatja Málvayt, aztán visszatér a kolostorba meghalni. Adolfine Málvay felesége lesz.

Ezt a vékony és fölöttébb valószínűtlen történetet levelekből tudjuk meg. A levelekben van sok finomság és sok jellemző (pl. milyen jellemzők és kedvesek Bertának, az életvidám asszonykának, vagy a könnyelmű és elbizakodott Vernynek levelei!), de azért együttes hatásuk mégis untató. Unalmas a férfihős, Málvay is. Komoly, derék tisztviselő, de szerelmesnek nagyon is szürke. Adolfine érzelmeivel sem vagyunk tisztában. Folytonosan azt írja, hogy nem szereti Málvayt, csak barátságot érez iránta s hogy irtózik a szerelemtől. Miért, nem mondja meg az író. Semmi csalódás sem érte, vagy féltékeny férje, kibe, úgy látszik, nem is volt szerelmes, gyűlöltette meg vele a szerelmet?

Ez a kis regény kétségkívül leggyengébb munkái közé tartozik Jósikának.

Nem kevésbé gyenge a harmadik regény, *Az Isten útja*.¹ Tárgya gróf Montechiari Francesco örült sze-

¹ Először az *Életképek*-ben, aztán a *Regényes Képletek*-ben jelent meg cím nélkül. A cím a szedő tévedéséből maradt ki (*H.* 1847, II. 4.). Az *Életképektől* 68 pfrtot kapott érte (*É.* 1845, I.

relme a gonosz Manuela iránt, kiről Francesconak magyar barátja, Béla, kideríti, hogy gyilkos. Francesco kigyógyul, Béla nevelt leányát veszi el, Manuelát is utoléri végzete. A mese egy része Spanyolországban játszódik.

Ez is levelekben írt regény. A reflexiók és ismétlések miatt vontatott, mint a levélregények általában. Egy démonikus nőt akart benne rajzolni, ki a férfiakat megrontja. Elég jól, bizonyos intenzitással rajzolja, Francesco rajongó szenvedélyét is elég igaz hangon szólaltatja meg leveleiben. Vannak érdekes részletei, melyek lekötnek bennünket, de mint egész nem sikerült. Béla és néne kommunisztikus népboldogító törekvéseinek története semmi kapcsolatban sincs a mesével (egy pusztán közös gazdaságot folytatnak béreseikkel közös konyhával, közös gabonaraktárral stb.), szerelme kis nevelt leánya iránt elmosódott. A levelek stílusát romantikus retorika jellemzi.

E három regényen kívül ugyanebben az évben még öt novellát is írt.

A *Tibod a jegyző* moralizáló történet, kissé Fáyra emlékeztető modorban írva. A jegyző áldásos működésének rajza éppen úgy, mint már említett novellájában a falusi lelkészé, tanulságos akar lenni. E két alakja valósággal ikertestvére egymásnak. A javító, erkölcsi irányzat ebben is elnyomja a művészi hatást. Maga azt mondja róluk, hogy «csendes, minden praetensio s nagy költői exaltatio nélkül írt beszélek, tendenciájok becsületesség és tevékenység».

650. l.). Németül: *Ungar und Spanierin*. Frei nach dem Ungarischen bearbeitet v. Em. Kovács. Grimma u. Leipzig, 1851. Két kötetbe nyújtott, rossz átdolgozás, melynek szerzőségét J. nem is vállalta.

Az év elején *Viszhangok* címen újabb novellagyűjtemény bocsátott közre,¹ melyben a régieken kívül három újat is közölt.

Az *Ábránd és való* előszavában azt mondja, hogy ez a történet igaz, csak a neveket változtatta meg. Lehetséges, de ez nem változtatja meg azt a tényt, hogy a novella közönséges rémhistória, hozzá még ügyetlenül, érdektelenül szöve.

Silvio Foscari egy nemeslelkű velencei nobileiről szól, ki más javára nagylelkűen lemond szerelméről s vetélytársát titkon, önzetlenül segíti. Itt már több lélekrajzi motiválást találunk, mint előbbi novelláiban, csak a legfontosabb, Foscari önfeláldozása nincs kellően indokolva. A tárgyat valószínűleg Daru nagy velencei történetéből vette (*Hist. de la Rep. de Venise*), melyet a *Zrinyi a költő* írásakor is használt.

A *Bornemisza Anna* gyorsmenetű és ügyesen bonyolított novella, mely mindvégig leköti figyelmünket, de mélyebb nyomot nem hagy maga után. Az ingatag Apafit elég jól jellemzi, bár kissé sablonosan, Bornemisza Anna nemes alakja elmosódott, a Barcsaiaké szintén.²

A *Vízözöni kép*, melyet «költői gyakorlat»-nak nevez, fantasztikus képsorozat a vízözön korából. Telve van nagyszabású leírásokkal, melyek közt akad egy szép is.

*

A következő 1845. évben megint egy társadalmi regényt adott ki, még pedig politikai lapban (a *Buda-pesti Híradó*-ban). Ez a legelső magyar tárcaregény az

¹ Az *Életképek*-ben (1844, I. 152—158.) Császár Ferenc túlságosan magasztaló bírálatot írt róla.

² Ebből készült *A két Barcsai* c. drámája (Pest, 1845), először adták a Nemzeti Színházban 1844 aug. 27.).

*Akarat és hajlam.*¹ Tárgya röviden az, hogy Seville grófnő csalódásai után megutálja az embereket s egyetlen célja lesz leányának, Reginának, boldogítása. Ezért könnyelmű férje régi bűntársának, Roderichnak segítségével óriási vagyont gyűjt nem tisztességes utakon. Roderich, ki szerelmes bele s kit csak hitegetett, leleplezi. Felmentik, de mégis öngyilkos lesz. Leánya férjhez megy s vagyonát jótékony célra adja.

A regénynek a benne előforduló sok valószínűtlenséget nem tekintve, egy sarkalatos hibája van, az anya lelkirajzának gyengesége, pedig ezen fordul meg minden. A tétel ez: egy anya a leánya boldogságát akarja biztosítani s ezért a legkülönösebb utaktól sem riad vissza. A cél nemes, forrása az anyai szeretet nagysága, de eszközei nemtelenek. Ez okozza a tragikus véget. Az írónak legfőbb teendője lett volna ezt a mániákus anyai szeretetet rajzolni,² de éppen ezt mulasztotta el. Folyton emlegeti a grófnő anyai szeretetét, melyet az örültséggel mond határosnak, de mi csak annyit látunk ebből a szeretetből, hogy leánya iránt hideg és szigorú s akarata ellenére kívánja boldogítani. A grófnő rendkívül eszes asszonynak van rajzolva. Lehetetlen ilyen nőről föltennünk, hogy be ne lássa törekvésének céltalan voltát. Így az egész történet a levegőben függ s a mondott oknál fogva kellemetlen és visszás hatást tesz.

Tehát azokból a regényeiből, melyek lélektaniak akarnak lenni (az utóbbit maga is «psychologiai regény»-

¹ A regényre vonatkozó nyílt levelek a *Bp. Híradó*-ban 1844, 95., 1845. 1. sz.

² Jósika hősnője e tekintetben némi rokonságban van Balzac: *Père Goriot*-jával, ki szintén mániákusan önfeláldozó leányaival szemben.

nek nevezi)¹ az derül ki, hogy hosszabb s következetesen rajzolt, bonyolultabb lélekrajzra nincs ereje.

Így ez a regénye is a kellő motiválás és művészből lélekrajzi aláfestés híján a Sue hatása alatt keletkezett divatos bűnügyi rémregények színvonalára süllyed. Az egykorú bírálat sem volt vele megelégedve s szemére vetette Jósikának, hogy az akkori «francia modor» egészen elragadta.²

Regényén kívül csak két novellája jelent meg ebben az évben. Egyik *A két szomszéd*, melynek sablonos meséjét északamerikai őserdei milieu teszi elviselhetőbbé. A *Most és egykor* modern és történeti novella összeszöve, azaz történeti novella modern keretben.

Már megjelent novelláiból ebben az évben is két kötetet adott ki *Szív rejtelsei* címen, új elbeszélés nem jelent meg benne. Az év végén jelenti a *Honderű* (II. 22.), hogy Jósika Istvánjának első kötete készen van, ezen dolgozott 1846-ban is, ezért ebben az évben csak négy novellát írt.

Ahogy Isten akarja gyenge szerelmi történet, de telve valláserkölcsei tanításokkal.

A tündérvár Jósikánál szokatlanul töredékes módon elmesélt igen gyenge szerelmi történet. Az ifj. Rákóczi György halála (a szamosfalvi csata) utáni korban játszik.

A *Diamante* albániai történet Ali Tepelényi basa idejéből. Fő benne Charisnak, a szulióta leánynak kiszabadítása, mely érdekfeszítően van elmesélve. A törökös beszéd és milieu elég sikerült.

Az Ilmérek tárgya Margit (IV. Béla leánya) s az

¹ Bp. Híradó. 1845 jan. 2.

² Henszlmann Imre. *A legújabb magyar regényirodalom. Életk.* 1846, II. 215—216. A *Honderű* (1845, I. 10.) megvédi a regényt a *Hírnök* ellen, mely túlzottnak és erkölcstelen irányúnak tartja.

ifjú Ilmér szerelme. Margit kolostorba vonul, Ilmér a Szentföldre megy. Romantikusan bonyodalmas, itt-ott ossianias hangú elbeszélés.

*

1847 júliusában jelent meg *Jósika István* c. öt kötetes regénye, mely az író ősenek élettörténete. Apródból lassankint Bátori Zsigmond meghittjévé lesz, kit ura mind nagyobb adományokkal jutalmaz, mind magasabb polcra emel s végre korlátnokká tesz. Azzal kecsegteti, hogy lemondása után erdélyi fejedelem lesz. Jósika megbízik a kétszínű fejedelemben, ki elárulja mint trónra vágyót és a törökkel cimborálót Rudolfnak s ez lefejezteti. A politikai háttér: Zsigmond viszálya Bátori Boldizsárral, mely az utóbbinak kivégzésével végződik, a Carigli jezsuita által vezetett titkos szövetség a török ellen, mely Erdélyt Habsburg-kézre akarja juttatni, egyes harcok, Bátori házassága és lemondása. Nagyobb szerepet játszanak a történetben: Jósikáné (Gyulai Pál özvegye), a kalandor Márkházi s fogadott leánya, Theodóra, ki Jósika barátjának, Geréb Jánosnak lesz a felesége.

A regény érdekes főalakja s a magukban igen sikerült epizódok ellenére még a *Zrinyi a költő*-nél is kevésbé jó munka. Nem is volt népszerű, a kritika sem sokat foglalkozott vele.¹ Kemény Zsigmond Jósikával egyidőben írta *Gyulai Pál*-ját, mely szintén Bátori Zsigmond korát rajzolja. Egyes alakjaik azonosak: a két Bátori, Márkházi, Carigli, Jósika regényében Gyulai Pál, a *Gyulai Pál*-ban Jósika és neje egészen jelentéktelen

¹ É. 1847, II. 13. H. 1847, II. 8. (Jósikát általában magasztalja).

alakok. A két író munkája nem hatott egymásra,¹ az összehasonlítás tehát meddő munka volna.

Jósika István-t még nagyobb mértékben jellemzi az epizódyszerűség, mondhatnók, az epizódok túltengése, mint eddigi regényeit. Ha ezeket a majdnem önálló epizódokat rövidebbre fogta vagy némelyiket egészen elhagyta volna, regénye egységesebb, de talán szárazabb lett volna. Érezte, hogy főcselekvénynek egy államférfi életpályája, mely legnagyobbbrészt politikai bonyodalmakból áll, kissé száraz, ezért iparkodott ezt romantikus epizódokkal enyhíteni. Ez nem is lett volna baj, ha mértéket tudott volna tartani felhasználásukban.

Hőset gondosan jellemzi: kiválóságát, eszességét, erélyét, diplomáciai tapintatát, férfias bátorságát és szeretetreméltóságát jól rajzolja s így törekvései és sorsa iránt érdeklődést tud kelteni. Nagyravágását sem tartjuk nagy hibának s enyhébben ítéljük meg, mint felesége. Az ingatag Bátor mellett, kit úgyis az ő akarata kormányzott és kiváló tehetségeinek érzetében hogyné jutott volna arra a gondolatra, hogy ő különb fejedelem lenne, mint legtöbb kortársai közül. Bátor Boldizsár kivégzésében mindenesetre része volt (bár állítólag ellenezte), de még ezzel sem szolgált rá szomorú sorsára. Halála éppen azért tragikus, mert aránylag nem nagy hibáiért életével lakolt s benne egy kiváló érték pusztult el.

Bátor Zsigmondot a történelemhez híven ingatag, gyáva, ravasz, kiélt, kegyetlen, neuraszténiás zsarnoknak rajzolja. Az eszes diplomata-jezsuitát, Cariglit, is

² *Jósika I.* öt kötete egyszerre jelent meg júliusban, a *Gyulai Pál I.* és *II.* kötete májusban, a *III.* júliusban, a *IV.* novemberben s az *V.* 1848 januárban, Eggenberger *Honi Irodalmi Hirdető*-je szerint.

találóan jellemzi. Igen jó alakja Geréb János, ez a nyugtalan természetű, kalandhajhászó lovag. Kalandjainak különösségénél csak költött részletekkel való felcifrázásuk furcsább, melyet maga végez rajtuk elbeszélése közben. Humora elpusztíthatatlan s a legválságosabb pillanatokban sem hagyja el, ötletei, mondásai eredetiek. Kár, hogy több ilyen alakot nem rajzolt, szívesen odaadnánk értük egy pár hősszerelmest. Nőalakjai kevésbé sikerültek. Jósika Istvánnénak folyton férje iránti nagy szerelméről hallunk, mégis azt látjuk, hogy elhagyja, mert «tetteivel nem vállal felelősséget». Theodóra a kalandor amazon, ki hirtelen megtér és vallássossá lesz, szintén valószínűtlen.

A regény kissé emlékeztet Bulwer: *Rienzi*-jére (1835), mely szintén egy rohamosan emelkedő és bukással végződő politikai pályának rajza s melyben szintén sok a történelmi részlet és politika, mely nem olvad szervesen össze a cselekvénnyel.

Regényének befejezése után új nagy történeti regénybe fogott II. Rákóczi Ferencről, melyen 1848-ban is dolgozott,¹ az egészet azonban csak később fejezhette be s adhatta ki *II. Rákóczi Ferenc* címen (1861).²

1847-ben hat novellája jelent meg, Az első ezek közül a *Gazdagság nem boldogság*. Kusza és nyúlós történet, melynek nem akar vége szakadni. Csodáljuk, hogy a rabló dédunokáinak történetét is nem közli velünk. Erőszakosan belevitt erkölcsi és vallási tanulságokkal akarja elfogadhatóvá tenni a mesét, de csak

¹ P. 1848 május 6.

² 1847 elején az I. kötet ki volt nyomva (ezt a IV. kötet 71. lapján mondja). Az előszó szerint előbb két, aztán egyévi félbeszakítás után, külföldön folytatta.

rosszabbá teszi velük. Sok benne a pénzügylet, akár csak Balzac regényeiben, sok az uzsorások elleni utálat (már az *Adolfine*-ban is kikelt ellenük). Némileg új és érdekes Amethist naplója, mely a keresztény és zsidó közti házasság belső világába vet egy éles pillantást.

Február és március havában adta ki *Regényes Képlet*ek c. háromkötetes novellagyűjteményét, melyben négy új elbeszélés látott napvilágot.

A *Váradi diák* török világ korabeli történet arról, hogy Szikszay Balázs diák milyen furfanggal szerzi vissza elrabolt kedvesét Arszlán agától. Igazán jó humorral írt diákhistória. Itt nem mesterkélte Jósika humora, mint más elbeszéléseiben, hanem szinte Jókaiéval, Mikszáthéval vetekszik. Párbeszédei telve vannak körmönfont ötletekkel, jóízű, magyaros szólásokkal. Balázs, a leányos, hetvenkedő, merész, furfangos és jóhumorú diák s a nyers és káromkodó Tóth Istók pompás alakok. Elmondhatni, hogy jókedvében írta Jósika. Jókai és mások humoros törökvilág-korabeli novelláinak mintája.

A *Végnapok* «apokalyptikai novella», a föld végső évszázadaiban játszik, mikor csak az egyenlítő vidékein él a megfogyatkozott emberiség óriási épületekben.

Túlságosan, szinte betegesen fantasztikus, úgyhogy kellemetlen, visszás hatású. Az író szinte csigázza képzeletét, hogy a leghetetlenebb fantazmagóriákkal lépjen meg bennünket. Ebben és többi fantasztikus elbeszéléseiben Jókai mestere.

A *Seraph* főmotívuma egy leány önfeláldozása, ki le akar mondani nővére javára a maga boldogságáról. A leány túlságosan jó, Dickens szép nőalakjaira emlékeztet, de ezek emberi tulajdonságai nélkül.

A *Király és koldus* igénytelen kis történet a koldusból lett vezérről, de Jósika legjobb novellái közé tartozik. Mátyás király vonzó alakja (nagy emberismeret, erély, szellemesség, nyájasság) s a koldusé (eleinte agyafurt, bátor, tréfás fickó, azután lassankint átalakul) nagyon sikerült. A párbeszédekben sok a humor, elmésség, jóízű fordulatosság. A mese is jól gördül, vannak apró fordulatai, érdekességei. Fő benne Tornai Mihály átalakulásának kedves és sikerült rajza. Mikszáth történeti elbeszéléseinek őse. Elbeszélő módja s a Mikszáthé között határozott hasonlóság érezhető.

Annia (az *Életképek*-ben *Egy kép 1280-ból* (?) címen jelent meg) a tatárjárás idejében történik Veglia szigetén. Ügyesen van elbeszélve, érdekes részletekkel. Bonyodalma természetesen csak külsőleges, nem lelki.

1847 decemberében még egy regénye jelent meg: *Egy kétemeletes ház Pesten*.¹ Tárgya egy pesti ház lakóinak sorsa, melyet egy zsidó intéz, ki rabló-, uzsorás- és csalóbanda feje. A végén rablótanyáján veszedelmes küzdelem után elfogják s minden jóra fordul.

Jósika itt Sue hatása alatt áll s divatcikket szállít kiadójának. A *Mystères de Paris* (1842—1843) óriási hatása minden nemzet íróit utánzatok írására csábította. Nálunk, mint látni fogjuk, Nagy Ignác a *Magyar Titkok* (1844—1845) s Kuthy Lajos a *Hazai Rejtelmek* (1846—1847) megírásával hódolt a Sue-divatnak. Jósika is érdekesítő bűnügyi regényt akart írni, mint ők. A mesét érdekesen is tudta bonyolítani, bár nagy részét két leány szívügyei teszik s a rablóvilág csak háttére a történetnek. Nem rajzolja Pest bűntanyáit, mint regényéről mondták, hanem itt is inkább romantikus

¹ A címlapon novellának nevezi.

szerelmi történetet ad, csak kombinálja a divatos Sue-féle milieuvel.¹

1848-ban csak egy novellája jelent meg: *Egy éj Sulowban*, melyben egy lengyel grófnak és hugának veszedelmes kalandja van ügyesen elbeszélve.

*

Íme Jósika munkássága a szabadságharc előtt. Értéke és jelentősége tisztán áll előttünk.

Regényeivel megteremtette a magyar regényirodalmat, mert egyrészt tizenkét év alatt egész kis könyvtárra való könyvet írt, másrészt mert a külföldi jobb regények színvonalán álló munkákat adott a magyar olvasók kezébe. Történeti regényeivel, melyeknek három legjobbját, az *Abafi*-t, *Az utolsó Bátor*i-t s *A cseh*ek-et mindjárt fellépésének első éveiben írta, megalapítója lett nálunk a történeti regény műfajának a Scott-iskola szellemében s feltárta nemzeti multunk kincseit az irodalom számára.

A francia romantika modorában írt társadalmi regényei, hogy úgy mondjuk, nemzetköziek. Szeret bennük külföldre kalandozni, idegen milieu-ban, idegen alakokat szerepeltetni. Azért egyik sem egészen idegen tárgyú: gondoskodik róla, hogy személyei közt magyarok is legyenek s a cselekvény egy része legalább Magyarországon játszódik, de azért egyik sem a magyar társadalmi életet rajzolja és tartalomban, modorban idegen. A jelentéktelen magyar vonatkozásokat nem tekintve, akár egy közepes francia regényíró munkái is lehetnének.

¹ Ebben az évben egy *Kordukubász* c. drámája került még színre, mely a kanászból lett moldvai király története a XIII. századból (el. ápr. 19.). Tárgyát Fesslerből vette.

Történeti novelláiban sokkal kevésbbé mutatkozik mesternek, mint a regényben. Jó tulajdonságai, melyek regényeit jellemzik, t. i. a részletes és hangulatos leírásokkal párosult milieurausz, a lelkiállapotok festése, az alakok jellemzésére fordított gond, a mese érdekes szövése, novelláiban kevésbbé érvényesülnek. Ezekben inkább mesevázlatokat kapunk. Történetei nem nagyon érdekesek s nem nagy gonddal vannak elbeszélve, mintha sebtiben, megrendelésre írta volna őket. Rövid történetben a bonyolításra nincs annyira alkalma. Néha valósággal elnagyolja a mesét, hézagos, töredékes, ügyetlen lesz. Néha ossianias dagállyal akarja a hiányokat eltakarni, pedig a novella nem tűri meg a félig-meddig eposzi stílust.

Az ügyes, elegáns elbeszélő azért itt sem tagadja meg magát s elbeszélései elődeinek novelláihoz képest vonzóan s hasonlíthatatlanul nagyobb elbeszélő készséggel vannak elmesélve. A korrajz, bár nem intenzíven s nem úgy mint regényeiben, ezekben is megvan, de vázlatosan, kevés vonásra szorítkozva. Egy-egy szép leírást, egy-egy élesebben beállított alakot ezekben is találunk ugyan, de mindez kevés. Igazi jellemzés és lélekrajz alig van bennük. Fődológnak tartja a romantikus mesét, melyben minél több meglepetés, csattanó legyen. Csak két említett víg novellája kivétel s igazán értékes alkotás. Ezek igazi novellák, nem komprimált regények, magukban véve kerekdedek, kitűnően elbeszéltek, mulatságosak s anekdotaszerűségük ellenére is sikerültek.

Társadalmi novellái hangulat és tárgy tekintetében különfélék, mintha meg akarta volna mutatni, hogy tud mindenféle genrében írni, munkáiról szóló egyes nyilatkozatai is erre vallanak. Ezekben több az egy-

szerűség s főleg több a lélekrajz, meg a magyar társadalom rajza, az alakok is elevenebbek.

Részletes áttekintésünk közben sok hibát találtunk regényeiben és novelláiban, sőt kiemelhattünk volna még többet is, de ha munkáit összehasonlítjuk a kortársakéival, mégis csak azt kell megállapítanunk, hogy Jósikához fogható elbeszélőt invenció és elbeszélő tehetség dolgában alig találunk s hogy akkor ő a mester a szabadságharcig.

Csató Pál néhány finom és értékes novellája nem tesz általánosabb hatást, Eötvös *Karthausi*-ja is különálló jelenség, *A falu jegyzője* pedig, mely már szélesebb körökre ható regény, csak a korszak vége felé (1845) jelent meg. Jókai csak 1845-ben lépett fel novelláival, Kemény pedig csak 1847-ben *Gyulai Pál*-jával, Eötvös nagy történeti regényével egyidőben.

Bátran mondhatjuk tehát, hogy majdnem a szabadságharcig Jósika uralkodik regényeivel és novelláival. Termékenység tekintetében is páratlan: tizenkét év alatt 37 kötet regényt és novellát írt.

Szabadságharc utáni működése már nem ilyen nagy-jelentőségű. Hanyatlik és nagyobb tehetségek homályosítják el. Irodalomtörténeti fontossága csak a szabadságharc előtti munkásságának van.

IV.

Regényeinek szerkezete, jellemrajzai, stílusa, lélekrajzai. Elbeszélő technikája: alapeszmék, erkölcsi irányzat, reflexiók, mesék, motívumok. Elbeszélő művészete.

Az eddig mondottakkal nem merítettük ki Jósika jellemzését, még szükség van egyes összefoglaló fejtegetésekre, melyek írói egyéniségét és jelentőségét még jobban ki fogják domborítani.

Az idegen hatásokra vonatkozó általános és egyes részleteket illető megjegyzéseinkkel nem mutathattunk rá az összes hatásokra. Mindenesetre még sok egyezésre rávezethet a véletlen s a további módszeres kutatás. A végeredmény azonban más nem lehet, mint az, amit már ezek után is kimondhatunk, hogy Jósika Scottot kivéve, nem követett feltűnően egy külföldi regényíró sem, hanem soktól tanult egyet-mást: modort, hangulatot, különféle technikai fogásokat s kölcsönözhetett bizonyos milieuk, motívumok és jellemek iránti vonzalmat.

Ez semmit sem von le az ő mesefeltaláló és mesemondó érdemeiből. Tőle is sokan tanultak: Jókai, Kemény, Szigligeti s mások. Az utána következők közül majdnem mind tanultak regényeiből, ha nem utánózták is feltűnően.

Regényeinek *szerkezetére* vonatkozó megjegyzéseinkhez csak annyit tehetünk, hogy történeti regényei lazább szerkezetűek, mint a társadalmiak. Haladást, fejlődést e tekintetben nem veszünk észre regényein. Az *Abafi*-nak és *A könnyelműek*-nek szerkezete nem foggyatékosabb a későbbiekénél. Természetesen, ha Fáy regényével hasonlítjuk össze, művei óriási haladást jelentenek kompozíció tekintetében. Bátran mondhatjuk róla, hogy a meseszövé, érdekkeltő bonyolítás minden fogását jól ismeri és alkalmazza is, de nem mindig és nem következetesen.

A *jellemzésben*, mint Gyulai mondja, felötlőbb hibákat nem követ el. Alakjait általában véve meg tudja rajzolni, jellemrajzai azonban igen különfélék: vannak köztük sikerültek, gondosak, vannak gyengébbek, elnagyoltak vagy jelentéktelenek, aminthogy ekkora munkásság mellett nem is lehet máskép.

Többnyire kevés, sematikus, tipikus vonással rajzol, a jellem összetettsége, sokoldalú árnyalása nem erős oldala, de érzéke van eziránt is. Áttekintésünk közben némi egyformaságot láttunk. Szeret szép, tökéletes, igen nemeslelkű, szenvedő és ideálisan önfeláldozó nőket rajzolni, vagy bájosakat, ártatlanokat. Még züllött, gonosz nőalakjait is felruhazza egy-egy nemes vonással. Férfialakjaiban is van egyformaság: eszesek, erősek, bátrak, lovagiasak, nemeslelkűek. Mindenesetre tud azért ebbe az egyformaságba egyéni vonásokat és eredetiséget is vinni, mint nem egy alakjánál láttuk.

Feltűnő és jellemző, hogy regényeinek és novelláinak főalakjai legnagyobbbrészt arisztokraták vagy előkelő, vagyonos nemesek. Ezt az arisztokrata regényírótól nem vehetjük zokon, ki a polgári osztályt s a népet nem ismeri és nem szereti úgy, mint a maga osztályabelieket. Mintha titokban az volna a meggyőződése, hogy regény- vagy novellahősi szerepre csak a magasabb társadalmi állás kvalifikál s a kisebbrangú ember csak epizódalaknak való.

A jellemzés terén vannak magyar elődei is, főképpen Fáy és Kisfaludy, kik már előtte egy sor sikerült alakot teremtettek vig elbeszéléseikben. Novellaíróink nagy átlagának azonban alig van sejtelve az igazi jellemfestésről, úgyhogy munkáik a két kitűnő kezdeményező után e tekintetben is nagy hanyatlást mutatnak.

Jósika leíró jellemzéseiben sok a jó megfigyelés és emberismeret, drámailag is jól tud jellemezni, ha elég gondot fordít rá. Jellemrajzaiban van sok elnagyolás, romantikus túlzás és valószínűtlenség, de mégis mennyi új alak egyszerre elbeszélő irodalmunkban! Mennyi érzék az emberek egyénisége, jó és rossz tulajdonságaik felismerése és kiemelése iránt!

A beszéd jellemzetessége iránt is van érzéke. Hogy csak egy példát említsek, Bátori párbeszéde orvosával (*Abafi*) a kivégzés alatt mennyire jellemzi a zsarnokot! Közömbös jókedvet erőltető szavai alatt bosszúszomj és ideges rettegés lappang, mikor pedig először beszél Abafival, szavaiból kegyetlenség és megvető gúny sugárzik. Máskor éppen annyira nem törődik a jellemzetességgel, pl. Deli Markó, mikor elmondja Abafinak Izidóra történetét, éppen olyan választékosan beszél mint Abafi, Zrinyi vagy Mátyás király.

A beszédnek finomabb tónusa iránt általában erősebb az érzéke, amit születése és társasága eléggé megmagyaráz.

Az élet útjai-ban pl. gróf Lindvaynének s Octáviának dialógusa (mikor először találkoznak) két igazi arisztokrata nőnek kedves csevegése, melyet kölcsönös előzékenység, tapintat és finomság jellemez. *Abafi*-ban a fejedelemnő és Abafi párbeszéde is ilyen a regény végén. A finomlelkű fejedelemnő tudja, hogy Abafi szereti és sejteti, hogy maga sem érzéketlen a néma hódolat iránt, de mindezt csak futólag érinti, szavai semmit sem mondanak ki, de annál többet sejtetnek. Érdekes Zrinyinek és Erizzo dőgenak párbeszéde is ebből a szempontból, amint kedélyes nyíltság és őszinteség leple alatt finom diplomáciával iparkodnak egymás gondolatait kipuhatolni. Jósika István politikai eszmecseréiben szintén az eszes és ügyes diplomatának síma és választékos nyelvén beszél.

Azért népies alakjait is tudja jellemzően beszéltetni. Guti Mózes uramnak és életetpárjának beszélgetése (*Abafi*) egyszerű emberek egyszerű, népies zamatú beszéde, vagy a hátszegi koresma vendégei (*Zólyomi*), mely telve van népies ötletekkel, tréfákkal és tős-

gyökeres szólásokkal. Ugyanígy beszélgetnek a székely darabontok (*Jósika István*). A székely népvézek szónoklatai is a nép gondolkozását tükröző népies nyelven vannak írva (u. ott).

A szenvedély szaggatott, erővel lüktető nyelvét is sokszor eltalálja, bár ilyenkor nehezen tudja elkerülni a dagályt és a szónokiasságot, de külföldi francia meseteri el tudják-e, s felindulásunkban nem leszünk-e néha magunk is dagályosak?

Stílusa általában választékos és egyszínű. Személyei, nem tekintve a kivételeket, elég egyformán beszélnek s beszédjükben bizony van affektáció, modorosság, dagály elég, de ne feledjük, hogy Jósikának magának kellett megteremtenie a magyar regény nyelvét, ezért tapogatózik és ingadozik nem egyszer kifejezéseiben. Utódainak már könnyű volt ezt a nyelvet továbbfejleszteni. Megjegyzendő, hogy könnyed folyamatoság dolgában csak Jókai versenyezhet vele, Eötvös és Kemény nem. Neologizmusai nem egyszer bántók, de még sincsenek olyan nagy számmal, hogy stílusát lényegesen befolyásolnák. Tudjuk, hogy maga is sok szót faragott s ezek közt nem egy olyant, mely ma is közkeletű. Álca, átszellemült, csendélet, cég, esély, feszélyez, fölény, idény, jelleg, keret, kezdetleges, sivár, szédületes, szentély, üde, üzelem, válság stb. az ő alkotásai.¹

A sokat tapasztalt és jó megfigyelő Jósika a jellemzés terén sem tartozik a dilettánsok közé. Ha nem

¹ Legtöbb az ötvenes évekből való, de egyeseket közülök már a negyvenes években is használt. Pontosán össze kellene vetni későbbi regényeihez adott szótárait 1848 előtti regényeivel s megállapítani, hogy mikor használta először a maga alkotta szavakat (Szily csak egy-kettőre mutat rá *A magyar Nyelvújítás Szótárá*-ban.)

említhetjük is a legnagyobbak sorában, a jobbakéban mindenesetre. Keményhez nem fogható, Jókainál néha nem rosszabb. Ne keressük nála a legkiválóbbaknál tapasztalt beleélést a jellembe. Nem volt túlságosan mély lélek s munkáit gyorsan írta, de vannak neki is szerencsés inspirációi, mikor jellemző ereje és kedve nekilendül, mikor alakjai megelevenednek, markánsak lesznek, úgyhogy ilyenkor még bennünket, a huszadik század elkényeztetett regényolvasóit is ki tud elégiteni.

A *lélekrajzban* szereti a monolog-formát, mely igen gyakran dagályos, szónokias nála. Szeret reflexiókból kiindulni s velük magyarázni. A lélekrajz a romantikus mesének megfelelően nem egyszer túlzott, valószínűtlen, néha szárazan fejtegető, de másutt viszont finoman olvad egy-egy hangulatos leírásba. Mint láttuk, hiba és ingadozás elég van lélekrajzaiban. Mindenesetre jobb leíró, mint lélekrajzoló, de vannak finom megfigyelései s e megfigyelések kifejezésére találó szavai. Lélekrajzait általában nagyvonalúság, vázlatosság jellemzi, kissé darabosak, nem kiegyenlítettek s nem a megfigyelések világos, logikus láncolatai, mint pl. Csató lélekrajzai, de azért erős érzéke van a lelki finomságok, a cselekvény lélekrajzi elmélyítése iránt is.

Előtte igazi lélekrajzokat alig találunk. Fáy regényében van néhány finomabb lélektani megfigyelés s néhány *Werther*-utánzó novellánkban, de ez a néhány kísérlet is gyenge, nem nagyobb szabású, nem sokoldalú. A drámai mozgalmasságot, fejlődést mutató és különféle árnyalatokat feltüntető lélekrajzot ő honosította meg elbeszélő irodalmunkban. Csató nagyobb mester e téren, mint ő, de igazán értékes lélekrajzait már Jósika fellépése után írta. Azt se felejtsük el, hogy

az ő munkáinak hatása országos volt, Csató novelláié pedig alig valami.

*

A következőkben elbeszélő technikájának egyes sajátosságairól fogok szólni.

Alapeszmék, erkölcsi irányzat. Jósika azt tartotta a jó regényről, hogy az «érdekes, erkölcsi tant magában foglaló, feszítően és mulattatva előadott és tanulságos történet» (*Regény és regényítészet.* 45. l.). Mint regényeiből látjuk, az erkölcsi alapeszmét valóban fontosnak tartotta s elő- vagy utószavaiban rendszeren ki is fejtette. *Zólyomi*-ban, úgymond, azt akarta bebizonyítani, hogy, ha két lény közt megszűnik a becsülés, a szerelem és boldogság is megszűnik (*Könnyelműek.* II. k. előszó). *Abafi*-ban az akarát hatalmát akarta kiemelni s megmutatni, hogy magas lelkiezőtől mennyi telik (u. o.), hogy erős akarattal minden aljast le lehet győzni, hogy a tökély útja nehéz, számos a visszaesés, de végre a lelkiező diadalt nyer (*Abafi.* II. k. előszó). *A könnyelműek*-ben az olvasót a könnyelműség és csábítás veszélyeire s gyászos, életreható következéseire akarta figyelmeztetni (előszó) stb.

Regényei azért nem egyenesen a tendencia kedvéért írt s azt illusztráló történetek. Az előszóban hangoztatott irányeszme nem hatja át egészen a regényt (még *Abafi*-ban leginkább) s legtöbbnyire utólag, a regény megírása után belemagyarázottnak látszik. Az kétségtelen, hogy mindegyik regényében arra törekszik, hogy nemes férfi- és nőjellemekeket rajzoljon s hogy a jókat és igazakat vonzóan állítsa elének s az erény győzelmét hirdesse a bűn fölött. Ez a nemes erkölcsi irányzat nem utolsó érdeme. Sok embert lelkesített s talán javi-

tott meg ideális alakjainak példáival a maga korában, a reformkorban, mikor nagy szükség volt minden magyar hazafira és honleányra.¹

Reflexiók. Néha az elbeszélés folyamán is elmond egyet-mást erkölcsi kérdésekről, de más egyébről is. Kitérései közt vannak terjedelmesebbek.

Néha elég szárazak, általánosak, színtelenek a reflexiói (pl. az emberi különiségről, *Abafi*. I. 9. f.). Máskor ismét találóak, képekbe öltöztetettek, pl. az ilyenek: «a nagy embereknek ... szellemök túlhat életükön. Mint a tengerbe süllyedő napnak arany arca derengő sugárokban mosolyog vissza az esthajnalban» (*Az utolsó Bátor*. III. 8. f.). «Ott, hol a köznapiság csigaházába zsugorodik vissza ... ott emelkedik föl az erős» (u. ott).

Jósika erősebb megfigyelő, mint gondolkozó, képezelete erősebb, mint reflektáló tehetsége. Nem olyan mély lélek, mint pl. Kemény, így igen mélyreható megfigyeléseket, az átlagostól nagyon eltérő, eredeti életbölcseiséget hiába keresnénk reflexiói között, melyek nem annyira egy kiváló szellemnek egyéni felfogását, szellemes vagy éppen zseniális ötletei, hanem egy sokat élt és sokat tapasztalt, művelt úriembernek kellemes formában előadott gondolatai. Ezek nem egyszer közhelyek ugyan, de az író saját tapasztalataitól támogatva, néha egy találó vonással élénkebbé téve, a maguk helyén jól hatnak.

Mesék, motívumok. Jósika mint történeti regényíró a mese anyagának egy részét néhány alak jellemének vázlatával együtt készen kapja. Ez kellemes annyiban, hogy van bizonyos alapja, melyre építenie kell s így

¹ Tesla, a világhírű fizikus, említi egy amerikai lapban, hogy *Abafi* mennyire hatott rá gyermekkorában s milyen erős önelészánást keltett benne (*Vas. Ujs.* 1915 aug. 15.).

képzeletének nincs szüksége annyi munkára, de kellemtelen annyiban, hogy a történelem köti is költői alakításra nem mindig alkalmas adataival. Ezeken céljának megfelelően sokat változtathat ugyan, de fontos és lényeges tényeket meg nem másíthat s általánosan ismert jellemeket nem rajzolhat önkényesen. Hol a főhős kiváló történeti alak (pl. Mátyás, Zrinyi), ez a kötöttség nagyobb. Kisebb, hol az alak történeti ugyan, de kevésbé ismert (pl. Jósika István), legkisebb, hol a hős nem történeti alak, csak a háttér s a mellékalakok történetiek (Abafi).

A romantikus regényírók, így Jósika is, a történelemnek ezt a korlátozó hatását nem érzik annyira, mert náluk a mesének sokkal jelentékenyebb része az, amit a történeti adatokhoz hozzáköltének. Ez a hozzáköltés a romantika hagyományai és sablonjai szerint történik (szerelmi történetek, kalandok, intrikák stb.), úgyhogy e tekintetben történeti regényeik nem sokban különböznek a társadalmiaktól. A lényeg, a romantikus mesemotívumok ugyanazok itt is, ott is.

Meséiben fontos szerepet játszik a *titokzatosság*, mely egyes helyekben, egyes alakokban, ezek sorsában, megjelenésében mutatkozik.

A titokzatos motívumok közé sorozhatók az összeküvések és a bűnszövetkezetek. Ide tartozik az elég gyakran ismétlődő gyermekcsere motívuma is.

Mint megszokott romantikus motívum, gyakran szerepel regényeiben a *válságos helyzet*, melyből az illetőt a maga lélekjelenléte, vagy még gyakrabban egy szabadítónak a legválságosabb pillanatban történő váratlan megjelenése menti ki.

Éppen olyan gyakoriak nála a *kalandok és különös helyzetek*.

A *váratlan, meglepetésszerű* általában nagy szerepet játszik minden regényében.

Kedvelt motívumai még: a férj bosszúállása a csábítón, a lázas álom, melyben az illető elárulja érzelmeit, a titkolt szerelmi epedés, az önfeláldozás szerelemből, a szerelmesek egyesülését gátló akadályok, gonosz eselszövények, gyilkosság; történeti regényeiben a kivégzések, párviadatok, tornajátékok, csaták, várostromok.

Jósika mint elbeszélő határozottan a jobbak közé tartozik. Regényíró kortársai közül csak Jókai multa fölül. Meséit, mint láttuk, a romantikának rendes és mások által is sokszor használt motívumaiból szövi, de ezeknek felhasználásában, kiszínezésében, részletekkel, új vonásokkal való bővítésében találékony. Képzelete éppen úgy, mint megfigyelő tehetsége, élénk. Amilyen intenzív milieurajzokat tud adni pontos megfigyelései alapján (ezt a következő fejezetből látjuk), éppen olyan élénken el tudja képzelni alakjait s cselekedeteiket. Regényei telve vannak hatásos, drámai (néha csak színpadias) jelenetekkel, melyek élénken, fordulatosan vannak elbeszélve s képzeletünkre erősen hatnak, ilyenek pl. Izidóra és Dandár jelenete, Motabu bosszúja, Zrinyi utazása és megtámadtatása, Fioretta öngyilkossága, Bátori Kornisnénál, Zokoli és a hussziták stb.

Amilyen érdekesen, könnyedén és vonzóan tudja Geréb, a jókedvű lovag elmesélni különös kalandjait, éppen olyan jó mesélő Jósika is. Ha az egész mesének bonyolításával nem tudja is mindvégig lekötni a figyelmünket, egyes jelenetei magukban véve többnyire érdekesek, néha érdekfeszítőek meglepő fordulataikkal, élénken lüktető, sokszor drámailag fejlődő és emelkedő dialogusaikkal.

Így elbeszélni valamit, nem utolsó érdem. Azt sem

szabad elfelednünk, hogy ő az első tehetséges magyar elbeszélő, kitől minden utódja tanult. Ő adott példát íróinknak arra, hogyan kell egy történetet gondos kiszámítással, de azért erőltettség nélkül, érdekkeltően, érzésre és képzeletre hatóan elbeszélni.

V.

Leírásai. Kiktől tanult? Különös érzéke a leírás iránt. Vidékleírásai. Város- és várleírásai. Intérieur-, tömeg-, arc- és ruhaleírásai. Általános megjegyzések. Korrajza: a külső és belső világ rajza. Jósika jelentősége.

Tüzetesebben kell foglalkoznom Jósika leírásaival, mert a leírás egyik legerősebb oldala s e tekintetben igazán úttörő mester volt elbeszélő irodalmunkban.

Novellistáinknak előtte feltűnően kevés az érzékük a külső világ megfigyelése és szavakkal való megrögzítése, leírása iránt. Mintha a természet szépségei, az emberi arc jellemző vonásai, a művészetek és mesterségek legkülönbözőbb alkotásai, szóval a külső világ tárgyai és jelenségei nem léteznének számukra. Naiv meséiknek kezdetleges bonyodalmaival s valódi életet nem élő alakjaiknak rajzolásával bibelődve, szinte vakon mennek el a külső világ ezer formája és színe mellett. Bátran mondhatjuk, hogy előtte a mesével és lelkiállapotokkal szoros kapcsolatban lévő, a képzeletre ható, szóval igazán költői leírás jóformán ismeretlen. Ezt Jósika honosította meg elbeszélő irodalmunkban. Elődeinek néhány leírásából, melyeket eddigi tárgyalásunk folyamán mint kivételes jelenségeket említettünk, édes keveset tanulhatott, tehát e tekintetben is csak a külföldi regényírókhoz járhatott iskolába. Megismerte Chateaubriand és Cooper gyönyörű amerikai tájrajzait,

Hugo fantasztikus, színekben pompázó képeit, Scott-nak s nagy francia tanítványának, Balzacnak részletezően pontos s a külső világ minden jelenségére kiterjeszkedő leírásait, valamint sok másait is a nagyobbak és kisebbek közül, hiszen saját vallomása szerint egész könyvtárra való jó és rossz regényt olvasott már katonakorában.

A tanulás természetesen csak azt jelenti, hogy a leírásnak legkülönbözőbb mintáit látta maga előtt, melyek útbaigazították s leíró tehetségének irányt és ösztönzést adtak. Leíró tehetséget mondtam, mert ehhez éppen úgy tehetség, vagy érzék kell, mint mindenféle művészi munkához.

Jósika jó megfigyelő. Érdeklődéssel és élvezettel merül el egy vadregényes vidék vagy egy várrom, egy fényesen bútorozott terem, vagy egy díszruha, egy mozgalmas jelenet, vagy egy emberi arc szemléletében. Minden apró részletet észrevesz, árnyalatokat lát s hangulatokat érez meg. E megfigyelő tehetség mellett hatalmában van a nyelvbeli kifejezés azon készsége, mellyel megfigyeléseit képzeletünkre erősen ható alakban tudja megrögzíteni.

Mintha érezné tehetségének ezt az erős oldalát, nagy jelentőséget tulajdonít a leírásoknak. «Egy érdekes tájt, — úgymond — egy omladékot vagy csak fatömeget is festőileg leírni nehéz feladat, az író is érdemel némi méltánylást, ki holt írlapjára életet önt, kinek sorain haladva, képek fejlődnek le» (*Abafi*. I. 6. f.). Ránézve elviselhetetlen, ha a leírt jelenetet valaki másképen képzei, mint ahogyan ő gondolta, ezért tartja fontosnak az öltözetek leírását is. Képeiben «a színek vegyületére, az öltözetek hatására, a személyek és viseletek ellentéteire, a helyre s a különböző világításra»

szokott számítani (*Élet és Tündérhon* előszava). Ezek a nyilatkozatai is mutatják, mennyire öntudatos leíró, ki gonddal és művészi számítással dolgozik.

Jósika leírásairól azok, kik regényeit nem ismerik, rendesen csak annyit tudnak, hogy hosszadalmasak. Ez a vélemény amilyen fölszínes, olyan jogosulatlan. Az alábbi fejtegetések célja éppen az, hogy ezeket a leírásokat, mint regényeinek különös szépségeit, érdemük szerint méltassam.

Vidék-leírásai. Legjobban szereti szülőföldjének, a szép Erdélynek, hegyes-völgyes tájait rajzolni s ha más vidéket ír is le, akkor is belejátszanak leírásaiba erdélyi benyomásai. A szép Marosvölgyet, az erdélyi havasokat, a Szent Anna-tavát, az erdélyi városok környékét, általában Erdély különböző vidékeinek legszebb pontjait megörökíti regényeiben. Magyarországi vidékeket is rajzol, bár ritkábban. Kiváló érdeme, hogy amikor hazánk vidékei jóformán egyáltalában nem szerepelnek előtte elbeszéléseinkben, ő először írja le ezeket élénk érzéssel szépségük, eredetiségük, érdekességük iránt s ezt legtöbbször a magyar ember szeretetével és lelkesedésével teszi.

Mint hegyes vidék szülötte, a hegyes vidékeken érzi magát otthon, a pusztá nem vonzza, a tengert nem szereti, csak csodálja. A hegyes vidékek rajzolásában fáradhatatlan. A zordon sziklák, az erdőborította hegyek, a bájos vagy vadregényes völgyek, a hömpölygő, vagy jégpáncéllal borított folyók, vígan lejtő patakok, csörgedező, kristálytisztá források, zuhatagok, félelmes hegyszorosok, az erdők titokzatos mélyei, a festői várromok, várak, kastélyok, falvak és városok gazdag változatosságban vonulnak el előttünk regényeinek lapjain.

Amilyen érzéke van a hegyes vidékek plasztikája, formái iránt, éppen annyira szereti a színeket és fényhatásokat. Az erdők tavaszi üde zöldje s téli feketesége, a sziklák szürkésége, a köd szivárványos fehérsége, az ég azurja, a folyó mély, zöld színe éppen úgy gyönyörködtetik, mint a hajnal derengésében a kékes és sötét árnyékok játéka, a folyó jéghasábjainak kéken fénylő törései, a szélről korbácsolt hó ezüstös köde. Leírásuknál mindig szívesen elidőzik.

A hold, a romantika kedvelt csillaga, mely nem a maga valóságában, hanem sajátyszerű, tündéries, titokzatos alakban és fényben mutatja a tárgyakat, neki is jó barátja. «A hold vagy te most, nem az isteni Luna, szolgacsillaga vagy a földnek, hogy világíts a sötét éjeken át . . . Csak a költő lelkében ülsz még égi trónodon, csak a költő szívében találsz az aranykor rokon-érzetére» (*Jósika I. I. 170.*), mondja róla dagályosan, de őszinte érzéssel. Tájrakészleteinek nagyobbik csoportja éjjeli, holdfényes tájkép. A holdnak «liliomfénye, halványzölddé olvadt fénye, ezüst párázatai, fénytajtéka, fénylő árja» igen sokszor világítják meg az események színterét. Ebben mindenesetre van némi romantikus konvenció, de van benne sok egyéni vonзалom s finom érzék a hold megragadó fényhatásai, az éj hangulatai iránt.

A vidékek képeit néha természeti tünemények festésével is élénkíti. Legszívesebben rajzolja a vihart, melynek tombolása a romantika szenvedélyviharainak analogonja a természetben (ezért szeretik a romantikusok).

Város- és várleírásai. Legszívesebben Erdély városait írja le: Kolozsvárt, Gyulafehérvárt, Szebent stb. de Budáról, Pozsonyról, Debrecenről s másokról sem feledkezik meg. Saját tapasztalatai s történeti adatok alapján hosszasan és részletesen, bár nem olyan hangu-

latosan rajzolja ezeket, mint a szép vidékeket. Itt hibái szembeszökőbbek lesznek, száraz megjegyzései gyakoriabbak. Hangulatunkat legtöbb történeti regényíró rossz példáját követve elrontja folytonos vonatkozásaival a jelenre, vagy egész várost akar leírni s mivel sokat markol, leírása ismertetéssé, útikönyveszerű elsorolássá válik. Városleírásai, noha egyes szemléltető vonásokban nem szegények, inkább korrajzszerű ismeretesei, mint hangulatos képei a régi magyar városoknak. Mindenesetre ő keltette fel a közönségnek és író-társainak érdeklődését ezek iránt is. Néha, mikor nem akar kimerítő lenni, hangulatos képet is ad.

Az erdélyi és magyarországi *várak* közül is sokat megörökített regényeiben, így Kolcvárt, Füzi várt, Ecsedet, Vajdahunyadot, Világost stb. Leírásai helyismeretre s történeti adatokra támaszkodnak, részben természetesen képzeletiek. Kissé szárazak és leltárszerűek ezek is, mint városleírásai. Ismételni nem ismétli magát, sőt szinte meglep bennünket azzal, hogy mennyiféle kombinációját tudja adni a bástyáknak, árkoknak, hidaknak, falaknak és tornyoknak. Utikönyvbe illő megjegyzéseivel és jelenre való vonatkozásaival itt is gyakran megzavarja hangulatunkat. Leírásainak szárazságát különben azzal enyhíti, hogy rendesen vidék keretébe foglalja a vár képét s a hangulatosság emelésére nem kíméli a világítási hatásokat sem.

A *várromok* leírásai sem sokkal hangulatosabbak, mint a várakéi. Néha összeköti a kettőt a művészi hatás rovására, t. i. először leírja a várat korabeli romalakjában, azután a történet idejébeli ép állapotában. Részletességük néha untató, de akad leírásai közt nem egy hangulatos is.

Ami vár- vagy épületleírásainak részletességét illeti, az sohasem túlságos és ritkán közelíti meg egyes külföldi regényírók leírásainak hosszadalmasságát, pl. Scottét vagy Balzacét.

Intérieur-leírásai. Nagy kedvét leli az épületek belsejének leírásában is. Fejedelmi és királyi termeket, tanács- és tánctermeket, fegyvertárat, sátrakat, templom-rom belsejét, női szobákat, alchimista-konyhát, szerzetes-cellát, szurtos lebújokat, korcsmaszobákat, földalatti folyosókat és rejtekeket egyforma gonddal rajzol.

Ha ezeket a leírásait egymásután olvassuk azzal a szándékkal, hogy egyhangúságon, ismétléseken kapjuk rajta, azt látjuk, hogy egyes elkerülhetetlen hasonlóságokat nem tekintve, igen változatosak. Kifogyhatatlan pl. a pompának rajzában s mindig talál valami olyan megemlíteni valót, amit más leírásában nem látunk. Itt a fejedelmi ebédlő pazar asztali készleteit, ott a királyi hálószoba gobelinjeit s barokk bútorzatát, amott a falkárpit színét és szövetét, ismét másutt a velencei tükröket, a fatámlás pamlag faragásait vagy a padló mozaikját, a vánkosokból emelt kereveteket, vagy az ezüsstel hímzett violaszín selyem függönyöket írja le.

A legtöbb bútordarabon meglátszik, hogy modell után van rajzolva s alkalmas helyére illesztve.

A díszes intérieurök mellett szívesen rajzolja ellentéteiket is. Ha mint pompakedvelő mágnás inkább gyönyörködik a pazar és ízléses bútorokban, észreveszi s éppen olyan gondosan figyeli meg a gyertyacseppes, avult faasztalt, a piszkos lisztesládát, a répába szúrt gyertyát, a fekete sárlemezszel bevont padlót, a rozzant szalmaszékeket is.

Külön kell megemlítenem a titkos folyosókat, földalatti boltozatokat és rejtekeket, melyeket élénken, realisztikusan s érdekkeltő célzattal ír le, még pedig elég gyakran. Ezekben már van némi egyformaság: «a romlott levegő, a penész, az ékbe futó kőívek» alig maradnak el egyikből is. Néha hosszadalmassá lesz leírásukban, *Jósika István*-ban pl. egész földalatti labirintussal ismertet meg.

Tömeg-leírásai. Ezeken egyes jeleneteknek s az azokban szereplő népcsoportoknak leírását értjük.

Változatosságukról némi fogalmat adhatunk azzal, hogy elsorolunk a legsikerültebbek közül néhányat. Ilyenek: a vérpadot körülözönlő tömeg Kolozsvár piacán (*Abafi.* I. 7. f.), a szászok brassói zavargásának izgalmai (*Az utolsó Bátori.* II. k. 5.), a szászok bálja, melyen a fejedelem és a magyar urak garázdasága nagy zenebonát támaszt (u. o. II. 1.), az özvegyek különös gyászmenete (*Zrinyi a költő.* III. 9.), a szabad ég alatti víg vadászlakoma jelenetei (*Zólyomi.* 8. f.), a lovagi tornák (*Abafi.* II. 6—8.), a fényes velencei estély (*Zrinyi a költő.* I. 5.), Mátyás fogadása a Csehországba érte menő küldöttségtől (*A csehek.* I. 10.), a vadnai rablóvár ostroma (u. o. II. 5.) stb.

Tömegleírásait gyakran keretbe illeszti, a helynek leírásába, hol a jelenetek lejátszódnak, így a vérpadot bámuló tömeget Kolozsvár érdekes régi házai veszik körül, a velencei nobilek fényes termekben mulatnak stb. Tömegleírásait öltözetleírások egészítik ki s teszik jellemzetesebbé, vagy festőiebbé s itt igazán helyükön is vannak. A világítási hatásokat itt is erősen felhasználja s nagyban fokozza velük tömegjeleneteinek élénkségét. Így az özvegyek gyászmenetét szinte raffinált fényhatásokkal színezi, a vadászlakomát az

ősz est s a tüzek fénye világítja meg, a velencei ragyogó termek lámpáinak és viaszgyertyáinak fénye vörös kárpitokon török meg stb.

Ezek a leírásai általában sikerültek: élénkek, mozgalmassak, sokszor festőiek, érdekesek. Néma, nyugodt tömeget ritkán rajzol s leírását a nép beszélgetéseivel, tréfáival s a látottakra tett megjegyzéseivel szövi át és teszi hatásosakká.

Arc- és ruhaleírásai. Jósika nemcsak a cselekvény változó színtereinek, hanem a szereplő személyeknek leírását is fontosnak tartja. Rendesen már első megjelenésükkor megismertet bennünket arcukkal, természetükkel és ruhájukkal. Leggyakrabban száraz, sablonos rajzokat kapunk. A fiatal Mátyásról pl. ennyit mond: «Római vonásai inkább kemények, mint finomak, fekete szemei nagyok, szép vágásúak s élénk kifejezésűek, fejét rótbarna, természetesen göndör fürtök boríták s termete bár közepes, sok szabállyal s arannyal bírt.»

A szárazságot azzal szokta enyhíteni, hogy az arcleírásba jellemzést is vegyít, amennyiben az arcvonásokat a lélek külső jeleinek tekintve s az arcisme akkor még népszerű utasításait követve, mindjárt előlegeken utalásokat tesz az illető jellemére.

Az *öltözetek* leírásának fontosságát történeti regényben erősen hangoztatja (*Élet és Tündérhon*, előszó) s mintegy védekezésül kiemeli, hogy más regényírók sokkal részletesebben írják le még a jelenkori öltözeteket is. Abban igaza van, hogy az öltözetek leírása, mint a korrajzhoz tartozó, alig mellőzhető történeti regényben, de nagyon ügyelnie kell itt az írónak, hogy túlzásba ne essék. Ő gyakran esik ebbe a hibába. Igaz, hogy körülményeinél fogva a régi magyar díszruhák és fegyverek alapos ismerőjévé és kedvelőjévé vált, de

ez nem jogosíthatta arra, hogy olvasói türelmét annyira próbára tegye a vérték, sisakok, vasingek, kardok, menték, dolmányok, gombok, övek, boglárok, láncok, női vállak, szoknyák, hajdíszek, fátylak és ékszerek leírásával. Sokszor halmozza a ruhaleírásokat, pl. ünnepélyek, táncvigalmak, csoportok rajzában vagy olyankor, midőn több alakot közvetlenül egymásután ír le. Legnagyobb baj az, mikor egészen jelentéktelen alakok öltözetével is hosszasan elbajlódik. Ez olyan hatást tesz, mintha a festő perspektíva nélkül a távolibb alakokat is olyan pontossággal dolgozná ki, mint az előtérben állókat.

A dolog természeténél fogva, mint más írónál is, ezek közt van a legtöbb száraz, fölösleges és unalmas. A Jósika leírásainak hosszadalmassága ellen felhozott panasz jogosan csak ezek ellen irányulhat.

Általános megjegyzések. Kétségtelen, hogy a leírás annál jobb, minél szemléletesebb, minél jobban el tud velünk valamit képzeltetni, minél erősebb hangulatot tud bennünk kelteni. Ezt a leírás tartalmával és nyelvi formájával éri el az író. Az utóbbin a kifejező, festő szavakat értjük. Ezeknek igen nagy a jelentőségük. Minél kevesebb ilyent használ, annál gyengébb, hatástalanabb a leírása. Jósika éppen azért jó leíró, mert nemcsak jól tud megfigyelni, hanem ezeknek a kifejező nyelvi eszközöknek is nagy mestere. Rendkívül gazdag hasonlat-, metafora- és jelzőkészlet áll rendelkezésére. Ezeknek az újszerű szavaknak és szókapcsolatoknak kitalálásában eredeti és szinte kifogyhatatlan. A sok közül legyen szabad néhány példát felhoznunk. A hasonlatokat, metaforákat és jelzőket nem csoportosítottuk külön, valamint ide soroztuk azokat a szavakat is, melyek nem metaforák vagy jelzők szorosabb értelem-

ben, hanem szokatlanabb összetételüknél, különösebb nyomatékuknál, szóval markáns voltuknál fogva tartoznak ide: a forrás a sziklafalon olyan, mint egy óriási kardnak odatámasztott éle, a hold liliumfénye, a folyó olvadt kristálya, a hold úszott, mint egy ezüstsziget, sugárai a mellvértékről szökdeltek vissza, a zuzmarás fák ezüst csipkézete, a folyó habjai felszökkennek, mint egy óriásai kócsagtoll, a völgy ligetei a magasból gyapjas zöld szőnyegeknek látszanak, a szikla-éleken a kelő nap keskeny, fényes fonalat húzott végig, a hegyszoros mint tölcser bükkerdők közé fúródik be, a köd, mint hózuhatag, hömpölygött alá, a havasi folyam kristálya, mély kéken és sötéten borult a légkúpja az erdőkre, a nap vérpirosan ereszkedik a fenyőtengerbe, a hold ragyogóan fénylő árja, a forrás gyorsan suhanva le a sziklafalon, fatömegek, szél csörtetett a lombokon át, szirtborda, a zengő cimbalom hangtánca, a súlyos víztömeg átrombolt a hajó födélzetén, ékbefutó veres házfödelek stb.

Prózaíróink, kik előtte működtek, e tekintetben nem jöhetnek számba, tőlük jóformán semmit sem tanulhatott, csak a verses művek állottak már előtte olyan magas színvonalon, hogy költői kifejezésmódot tanulhasson belőlük. Vörösmarty nyelve mindenestre hatott rá, a külföldi regényíróké szintén. Akadhat képei és szavai közt több olyan, mely esetleg egy külföldi regényben olvasott kép, vagy szó fordítása, visszhangja, de legtöbb csak eredeti megfigyelésből fakadhatott s egyéni, festő nyelvérzékének alkotása. Az kétségtelen, hogy ilyen tömegben, ennyire eredeti és újszerű képes kifejezéseket prózában előtte senki sem használt s ez maga is rendkívüli és soha el nem évülő érdeme a költői leírás első mesterének.

Lássuk végül, hogy milyenek Jósika *korrajzai*.

A korrajznak két oldala van: a külső világ és a belső világ rajza.

A *külső világ rajzát* elsősorban leírások teszik. Tárgyaik: akkori vidékek, városok, faluk, várak, épületek, intérieurök, bútorok, eszközök, öltözetek, szokások. Az utóbbiak ismét sokfélék lehetnek: ünnepélyek, harcok, párviadatok, játékok, a mindennapi élet folyása stb.

Jósika regényeiben ez a korrajzi leírás igen jelentős és túlnyomó. Méltatását fönnebb láttuk. Komoly kortanulmányra vall, tömérdek apró részlet ismeretére, de sok képzeletre is, mellyel a történeti ismeretek hézagait ki tudja tölteni s a régészet adataiból mindig színes, élénk képeket tud festeni.

Vannak regényeiben ismertetésszerű részletek, melyek inkább művelődéstörténetben volnának helyükön (csak előadásuk élénkebb valamivel).

A külső világ rajzához számíthatjuk a történelem eseményeinek belefoglalását a mesébe. Az előbbi a művelődéstörténeti, az utóbbi a politikai történeti oldala a korrajznak.

Talán itt lesz leginkább helyén, ha Jósika forrásairól szólok néhány szót.

Írónk több regényének jegyzeteiben, Scott és mások példáját követve, lelkiismeretesen megnevezi forrásait s ezzel megkönnyíti a forráskutató munkáját. Forrásainak felhasználásában mindig ugyanolyan eljárást követ, azért elégnék tartom, ha legnépszerűbb regényének, *A csehek*-nek forrásairól szólok.

Főforrásai voltak Bonfini magyar történelme, Fessler: *Die Geschichte der Ungern*-jének V. kötete, melynek legnagyobb része (1—684. l.) Mátyás uralkodásáról

szól és Galeotto Mátyásról szóló művecskéje. Sokszor hivatkozik Péczely József: *A magyarok története* c. munkájára (1837), melynek II. kötetében van a Mátyás uralkodásáról szóló rész (276—361. l.), bár itt nem igen talált olyan adatot, mely az előbbieken meg ne volna. Jelentéktelenebb forrásait nem említem.

Mátyás jellemrajzához forrásaiból kapja a főbb vonásokat, ezek mind kiváló, fényes tulajdonságok. Mátyása ezeknek hatása alatt lett olyan nagy király s olyan rokonszenves egyéniség. A történeti alakok közül többet szerepeltet: Szilágyi Mihályt, Giskrát, Galeottit, Podjebrádot, a cseh rablókat. Komoróczyról (Fesslernél Komorowsky), Walgatháról elég adatot talált Fesslerben, pl. Vadna ostromát (30—31. l.) Rozgonyi Sebestyén által. Nankelreuther Nabukodonozor neve szintén előfordul Fesslerben, de csak a neve (63. l.). Zokoli Mihályról kevés szó esik (Fessler 93. l.). Zokoli Péter öccse, ki egy csatában vitézkedik (bátyjáról többet tudunk). Éppen azért fűzi hozzá a regényes történetet, mert történelmi adatok nem kötik. Ami élénkebb részletet talál forrásaiban, felhasználja, így a strena (ajándékosztás), vagy a Holubár-párbaj leírását Galeottoból, vagy Szilágyi kiszabadulását, Mátyás fogadását Strzniczon stb. a többi forrásokból.

Eljárása általában a következő. A történeti alakokra vonatkozó adatokat (pl. a jellemrajziakat), a kor fontosabb eseményeit átveszi forrásaiból s támasztékokul használja, különben pedig egészen költi meséjét (Mátyás szerelme, Zokoli, Komoróczy története stb.). Innen van az, hogy regényeiben a történeti események rendszeren nem olvadnak össze a mesével s csak elnagyolva, futólag vannak közbe ékelve. Pl. *Jósika István*-ban (III. 5—6. l.) röviden, szárazon, kronologice sorolja el

a történelem eseményeit, *Az utolsó Batori*-ban (III. 4. f.) ugyanilyen regisztrálását látjuk az eseményeknek.

Regényeinek részletes összevetése forrásaival nem vezet különösebb eredményre, csak az derül ki belőle, hogy ismerte a kor történetét, ennek egyes adatait alapul vette s mint gombokhoz hozzávarrta a ruhát, a mesét. Pl. Fesslerben olvasott néhány adatot Vadna ostromáról s ezekhez egy teljesen képzelt ostromleírást fűz. Így tesz *Zrinyi a költő*-ben, így *Az utolsó Batori*-ban, így *Jósika István*-ban, bár az utóbbiakhoz több adata volt s így ezek életrajzszerűbbek, de azért ezekben is csak gombok az adatok s a ruha, a romantikus meseszöveg, melyet maga sző, az fontos neki. Olyan művészi alakításáról a források anyagának, mint pl. Aranyról, nála szó sincs, pedig csak ez tenné indokolttá a pontos forráskutatást és összevetést.

Szóval a történeti háttér Jósika regényeiben nem mély, nem élénk. Természetes, hogy a regényíró a történelemnek költői tárgyalásra alkalmasabb eseményeit használja fel s szövi bele meséjébe, de azért nem mellőzheti, főképpen, ha nagyobb történeti alakokat szerepeltet, a kor politikai hátterének megrajzolását sem. *A csehek*-ben pl. szívesen vennők tőle, ha Mátyás alakjában a kormányzói, hadvezetői tehetséget élesebben emelné ki azzal, hogy élénk tárja nagy terveit, uralkodásának nagy eseményeit. Esik ezekről is szó, de ezek csak szavak, melyek nem válnak cselekvénnyé.

A korrajznak eddig tárgyalt oldala erősen kidomborodik Scottnak és követőinek regényeiben is, sokkal erősebben, mint a későbbi történeti regényíróknál, kik nagyobb gondot fordítanak a másik, lelki oldalnak rajzára.

A belső világ rajzán értjük a történeti alakok be-

hatóbb jellemzését, továbbá a kor emberei gondolat- és érzésvilágának hű rajzát, melyhez a jellemző és korszerű beszéd is tartozik. Ez a korrajz legfontosabb és legnehezebb része. Nagy intuíció, következtető és rekonstruáló képesség kell hozzá.

Az emberi természet alapján véve minden korban ugyanaz volt, de egyik kor emberének belső világát mégis ezer finom árnyalat választja el a másiktól. Ezeknek a finom árnyalatoknak feltüntetése nem annyira az érzelmek rajzában nehéz, mert az érzelmek idők folytán keveset változtak, legfeljebb bonyolultabbakká lettek, intenzitásban vesztek vagy nyertek a műveltség fejlődésének hatása alatt, hanem inkább a gondolatvilág rajzában.

Valamely kor fiainak gondolkodásmódját rajzolni csak úgy lehet, ha az író ismeri annak a kornak műveltségét (iskoláit, tudományát, művészetét, irodalmát, közgazdaságát, politikáját stb.). Minél szélesebbkörű s minél alaposabb ez az ismeret, annál sikerültebb lesz a korrajz.

Már Scott nagy gondot fordított a korrajznak erre az oldalára is. Ahogy pl. *Kenilworth*-ban az emberek irodalomról, színészetéről beszélgetnek, ahogyan hisznek az asztrológiában és alchimiában, amilyen nyერsek kitéréseikben még az udvarnál is, ahogyan rangjukat éreztetik alantasaikkal, az mind finom és jellemző, hogy csak egypár vonást emeljek ki korrajzából.

A korrajznak ez a legfontosabb része Jósikánál még mostoha elbánásban részesül, bár van érzéke ez iránt is s nem egyszer meglep bennünket ebbeli ügyességével. A történeti eseményeket s kommentálásukat ő is ügyesen tudja párbeszédekké szőni. Jósika István nézetei, vitái kora politikájáról nemcsak az eszes diplo-

matára, hanem a korra is jellemzők, *A csehek*-ben az ifjú király és Szilágyi élénk és fordultatos párbeszéde világot vet Mátyás jellemére, politikai terveire s az ország akkori állapotára, a szászok és Bátori Gábor viszonyát élesen világítja meg Bátori vitája Coelestával és Szerafinnal.

Szóval az ő alakjai is koruk emberei, kik úgy gondolkoznak és éreznek, ahogyan korukhoz illik, csak az a baj, hogy gyakran megfeledkeznek erről.

Nehézséget okoz a történeti regényben az is, hogy a személyek beszédének is régies, történeti színezetet kell adni. Jósika foglalkozott ezzel a kérdéssel s kikelt azok ellen, akik mai póriassággal akarják visszaadni a régiek egyszerűségét nyelvben és gondolkodásban (*Reg. Képletek.* II. 189—192.). Nem tagadhatjuk, hogy törekszik történeti regényeinek dialógusaiban történeti színezetre, régies patinára, de ebben nem következetes és modern regényeinek párbeszédei nem sokban különböznek amazoktól.

Jósika előtti novellistáinknak, mint az eddigiekből láttuk, nincs érzékük a korrajz iránt. Képtelenek kiválasztani a történelemből a költői tárgyalásra alkalmas eseményeket, inkább maguk költenek sablonos és valószínűtlen történeteket, melyeket valamilyen korba helyeznek s esetleg felleptetnek bennük egy-egy történeti alakot. A korok közt semmi különbség sincs. Jósika tehát ezen a téren is úttörő volt. Ő mutatta meg író társainak, hogyan kell történeti eseményeket mesévé szőni, történeti alakokat megeleveníteni, egy régi kornak életét, hangulatát elővarázsolni, szóval hogyan lehet kort rajzolni. Korrajza a mi szemünkben lehet néha fogyatékos, nem egészen hű s romantikus világítású, de azért jelentékeny színvonalát ma is el kell ismernünk.

Ilyennek látom én Jósikát az embert és az író s ilyennek látná őt egy elfogulatlan külföldi vizsgáló is. Nem mindennapi egyénisége a magyar irodalomtörténet szemüvegén át tekintve természetesen megnövekszik.

Élesen rávilágítottunk elődeire, kik majdnem mind kistehetségű műkedvelők s nem tudnak se milieut, se lelket rajzolni, se jellemezni, szóval a valódi egészséges realizmus, mely valóságos embereket rajzol valóságos környezetben, majdnem ismeretlen előttük.

Ami így hiányzott elbeszélő irodalmunkból, ő egyszerre pótolta. Regényeiben és novelláiban megvan mindaz, ami eddig nem volt meg: elbeszélő technika, mely a külföldi írókéval versenyez, a lélekrajz művésze s ezzel kapcsolatban az emberi jellemek rajza, művészi milieurajz s forrástanulmányokon és költői intuíción alapuló korrajz. S mind ebben nem a laikus tapogatózása és tökéletlensége, hanem a művész öntudatossága nyilatkozik.

Ez az értelme annak, mikor Jósikát regényirodal-munk megalapítójának nevezzük.

Költészetének fénye, mely a mult nemzedék munkáját homályba merítette, utódainak, az ifjú nemzedéknek, élesen megvilágította az útját nagyobb magaslatok felé.

IX.

Vajda Péter.

I.

Fejlődése, jelleme. Prózai költeményei. *A legszebb leány*. Humoros előadásának németessége. Voltaire regényeinek hatása. Néhány humoros novellája. *Tárcsai Bende*. A regény jellemzése. Novalis nem hatott rá, inkább Voltaire, a német romantikus irónia és a német humoristák.

Jósika fellépése előtt két esztendővel, 1834-ben, két könyvecske s egy novella jelent meg: *A nap szakaszai* «költeményes festések a természet után», *A legszebb leány* c. hosszabb, humoros elbeszélés s az *Othman ünnepe Eskiudarban*, egy kisebb novella az *Aurora*-ban. Mind a három új hangot szólaltatott meg szép-irodalmunkban s mind a háromnak szerzője egy fiatal újságíró volt, a huszonhatéves Vajda Péter (1808—46), ki addig jelentéktelen apróságokat írogatott a lapokba s csak ezzel a három munkájával keltett először figyelmet.

Érdekes és rokonszenves egyéniség. Szegény parasztfiú, aki a maga erejéből, tanítgatva és nevelősködve végzi el tanulmányait s orvosnövendék lesz Pesten. Végez, de nem szerez oklevelet, állítólag egyik professzorával való összeütközése miatt és író lesz. Huszonhároméves korában elkezdi a lapokba dolgozni.¹ Egy évet Lipcsében tölt mint Wigand Ottó könyvkiadó alkalmazottja s itt szerkeszti 1834 elején a *Garasos Tár*

¹ Álnevei: Uzdi Gyula, Uzdi Péter, Padavértei (nevének anagrammja).

című «közhasznú esmereteket terjesztő lapokat» a hasonló külföldi vállalatok¹ mintájára. A számos fametszettel díszített népszerűen ismertető cikkek között főntebbi két könyvéből is ad mutatóványokat s számos keletről szóló cikket fordít, ami arra vall, hogy erősen érdeklődött a mesés India s általában a kelet kultúrája iránt. Ugyanebben az évben jelenik meg főntemlített három jelentősebb munkája s ettől kezdve állandóan dolgozik majdnem minden irodalmi vállalatba. Eleinte különösen a *Rajzolatok* köréhez csatlakozik s Munkácsy lapjába ír nagyon sokat. Itt szokja meg azt a humorizáló hangot, mely akkor nálunk divatossá lett az angol humorból táplálkozó német humoristák, főként Jean Paul és Saphir hatása alatt. Ennek az iránynak terméke *Pesti Levelek* címmel kiadott munkája (I. k. *Szép szavak*. Kassa. 1835. II. k. *Őszinte beszédek*. U. o. 1837), mely komoly vagy humoros elmefuttatásokat, bírálatokat, aktuális cikkeket, tudósításokat, nyelvészeti okoskodásokat s más efféléket tartalmaz elég nehézkes nyelven és erőltetett elméskedéssel írva.

A *Rajzolatok*-on kívül dolgozik majdnem minden lapba és zsebkönyvbe, ír és fordít tömérdek sokat és sokfélé, vállal mindenféle egyéb munkát is, hogy meg tudjon élni (1836 óta házas ember). Munkái sorában ezért látjuk a szépirodalmiak mellett a legkülönfélébb tárgyú fordításokat és kompilációkat. Mind felszínes írói napszámos-munkák. E mellett még nyelvóra-adással is kénytelen szűkös jövedelmét szaporítani. Nem csoda, hogy kevés ideje maradt az igazi irodalomra s tehetsége sohasem bontakozhatott ki egészen. Szépirodalmi művei azért feltűnést keltenek s az irodalom

¹ Penny-Magazin, Magasin Pittoresque, Pfennig-Magazin.

előkelői is körükbe fogadják a szorgalmas író és kedves embert. Az *Athenaeum* dolgozótársa, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság tagja lesz, novelláit szívesen közlik az almanachok szerkesztői. Végre megúnván az irodalmi robotot, rendes állást keres. Pesten szeretne tanár lenni, de elűtik a katedrától, azért 1843-ban Szarvasra megy a luteránus gimnáziumba. Lelkes tanár, aki új életet önt a szarvasi iskolába: szerető, emberies bánásmódot honosít meg, jó vezérfonalakat ír diákjai számára, könyvtárt, önképzőkört alapít s «erkölcsi beszédeinek» hallgatására csakhamar az egész város összesereglik. Ezeknek szabadelvű s kissé forradalmi hangja miatt fejére zúdul a hatóságok haragja. Vizsgálat indul meg ellene, melynek végét azonban nem éri meg. A harmincnyolcéves erős férfit betegség veri le a lábáról s nemsokára kioltja életét. Petőfi szép versben siratja el «a természet leghívebb fiát», «a hon dalnokát», «a függetlenség bajnok férfiát», emlékbeszédekben magasztalják, aztán összecsap fölötte a feledés.

Ez a nagy, tüzesszemű, magas homlokú, halvány, barna arcú ember tele volt nemes ideákért való rajongással és emberszeretettel, jó szívét dícsérik kortársai, lelkesedését hirdetik munkái. Tehetsége azonban nem volt arányban lelkesedésével s még ezt a tehetséget sem engedte kifejlődni, megtisztulni a sokat-írás kényszerűsége. Orvosnak, természettudósnak indult, de a dilettantizmusnál nem vitte többre, aztán költő és novellista lett, új utakat akart törni, de sohasem tudott az igazi művészet magaslataira emelkedni, mint tanár is inkább nemes, vonzó egyéniségével, ékesszólásának erejével hatott, mint tudásának rendszerességével és alaposságával. Kezdetről fogva tanított, nevelősködött s megszokta a sokféle tárggyal való foglalkozást. Érdek-

lődése sokoldalú, mindenfélét összeolvas és tanul s bizonyos mértékben polihisztorrá lesz. Ez a sokoldalú, bár felszínes tudás naiv lelkesedéssel párosulva arra indította, hogy nemzetnevelő, nemzetének tanítója legyen. Ez a törekvése s a veleszületett szónoki tehetség munkáiban fellengős, apostolkodó, prófétáskodó modorra lendült, mely jellemző egyéni sajátossága lett írásainak. Ez a sajátyszerű modor leginkább prózai dalaiban mutatkozik (*A nap szakaszai. Időszakok. Szellem- és hondalok. Eszder. A természet bájai. Imadalog. Szerelemdalok.*). A fellengős hang a biblia és Ossian hatása, a dalok tartalma pedig főként Voltaire s a német romanticizmus hatását mutatja legerősebben.¹ A dagályos fellengésnek s az irányzatos, száraz didexisnak stilustalan keverékei.

Vajda novellaírói pályáját egy hosszabb elbeszéléssel kezdte, mely önállóan jelent meg 1834-ben, *A legszebb leány* címmel. Noha a címlapon «tréfás elbeszélések»-nek nevezi, a 156 lapos kötetke csak egy (tizenöt szakaszra oszló) elbeszélést tartalmaz.

A történet Harun al Rasid kalifa idejében (a VIII. század végén) játszik s hőse a bölcs és népszerű fejedelem fia (az író csak khalifafinak nevezi), kit atyja utazni s feleséget keresni küld. Barátjával, Alival elindulnak, megfordulnak Ciprusban, Bizancban s másutt is és utazásuk végén mindketten megelérik párjukat. Útközben mindenféle kalandokba, főként szerelmi kalandokba keverednek, mindenfélét látnak, tapasztalnak és sok mindenféléről beszélgetnek, bölcselkednek. A kalandok helyenként élénken, mulatságosan vannak

¹ Részletes fejtegetésüket l. *Vajda Péter* c. tanulmányomban. Irodalomtört. 1922.

elbeszélve, a VII. szakasz pl. (*Jussuf és Nurmahál dévajása*) kedves humorral, keleties nyelven elmondott sikerült történetke, de azért az egész könyv bágyadt, szétfolyó és kezdőre valló munka.

A furcsa magacsínálta verses mottók a szakaszok elején humoros hatást akarnak kelteni, de csak ízléstelenek. Korrajzra egyáltalában nem törekszik, sőt szándékos kortévesztéseket vegyít az elbeszélésbe szintén a humoros hatás kedvéért. A khalifafi és Ali Lavaterről, Kantról, Rousseauról, a homöopathiáról, Cookról beszél, postakocsin utazik, tokajit iszik és pipázik. Egy cigány, aki cigárót szí, elkéri a khalifafi tájékpipáját és veres nadrágját, egy angol szépség a hajón zongorázik, a két utazót plakátokon körözik, melyek «a föltaláltatandó mesterséggel» vannak nyomtatva, az íjászok egy kanári madárra lőnek «a feltaláltatandó kanári szigetekből». Ali ezt mondja: «Puskával jobb szeretnék ugyan lőni, hanem az még nincsen föltalálva.» Ez a figurázó, travestáló modor Blumauer: *Aeneise* (1783) óta nagyon divatos lett. Bécsben pl. a XVIII. század végén és a XIX. század elején tömérdek mitológiai és irodalmi paródia és travestia került színre.¹ Vajda modora a német romantika sokat emlegetett és filozófiai fontoskodással tárgyalt «romantikus ironiájára» is emlékeztet, mely a gyakorlatban nem volt egyéb, mint humor, amellyel az író önmagát és tárgyát kezeli s mindkettővel játékot űz, gúnyolódik. Brentano: *Godwi* c. regényében pl. ezt olvassuk: «Dies ist der Teich, in den ich Seite 266 im ersten Bande falle» (mondja Godwi). Az ilyenféle humor különben nem a

¹ Nagl—Zeidler: *Deutsch-Österreichische Literaturgeschichte*. II. 1. 1914, 507—523.

romantikusok találmánya, Sterne s utána Jean Paul is erősen művelték már. Vajda inkább az angol hatás alatt álló Jean Paul-Saphir-iskola íróitól s magyar követőiktől, pl. Munkácsytól¹ tanulta ezt az illuziórontó sekélyes humorizálást.

Hellyel-közzel találunk egypár célzást a magyar viszonyokra is elbeszélésében, pl. mikor az avarok országában utazó khalifafi rossz fogadókat és rossz utakat talál vagy mikor Ali, aki író is, a szomorú irodalmi viszonyokról panaszskodik (154—155. l.), de irányzatos megjegyzései és fejtegetései, melyeket alakjaival mondat el, inkább általánosak és felvilágosodást hirdetők. A khalifafi pl. elmondja, hogyha trónra jut, megengedi alattvalóinak a borital élvezetét, ami ellen hiába zugolódnak majd a titokban iszogató vén mollahk; megengedi majd, hogy ki-ki szabadon nyilvánítsa véleményét, így majd a valódi filozófia is szóhoz jut s győzni fog az igazság. Akkor majd nem fognak olyanon vitatkozni a papok, hogy Gábrrielnek tűzok- vagy lúdszárnya volt-e, hogy Allah kitől kapta az erőt a teremtésre s hogy a mennyországban tartanak-e lakodalmat. Ember és ember közt nincs különbség. A khalifa-finak Istenről való felfogása magasan felette áll a bizanci papokénak, kik meg akarják téríteni. A papok ellen többször gúnyolódik az író s tudatlan, elfogult, megvesztegethető embereknek rajzolja őket.

Önkénytelenül Voltaire regényei és elbeszélései jutnak eszünkbe, mikor Vajda novelláját olvassuk. Ezek is többnyire keleti történetek babyloniai, syriai, egyiptomi, indiai alakokkal, kik többnyire sokat utaznak más országokban, a legkülönbözőbb kalandokon men-

¹ Később részletesen szólok róluk.

nek keresztül s éles szemmel látják meg az emberek és idegen társadalmak furcsaságait. *Zadig*, *Le monde comme il va*, *Candide*, *Les lettres d'Amabed*, *Le taureau blanc*, *La princesse de Babylone* stb. mind ilyenek s fő bennük az író korának kigúnyolása, a jelenre irányuló tendencia. Voltaire kifogyhatatlan a vallási villongások, a papok, a babona, az előítéletek, az emberi korlátoltság és az emberi hibák kifigurázásában és ostorozásában, valamint a felvilágosultság, a minden földi cifraságtól ment hit, az emberiség, a szeretet s az igazságosság dicséretében. Voltaire hatását ez a novellája talán legjobban mutatja nemcsak eszmék, hanem forma dolgában is; ez is régi keleti köntösbe öltöztetett modern történet, ez is utazási kalandok láncolata, ez is könnyed, irónikus hangon van írva. Hogy mintájának messze mögötte marad írásművészet és szellemesség dolgában, az nem csökkenti a hatás szembeszökő voltát.¹

Három évvel később egy háromkötetes regénye jelent meg: *Tárcai Bende* (Román. Pest, 1837. névtelenül), mely tartalom és forma tekintetében első novellájával rokon, azért mindjárt itt szólok róla.

¹ Itt említem meg V. két humoros novelláját, melyek folytatásai egymásnak (*Renyhe Jankó s A kísértet*, 1835). Egy lusta és nagyevő magyar fickóról szólnak, kit egy vígkedvű keleti asszony magával visz hazájába, hol a sah kegyence és háremörzője lesz, később különböző próbáknak vetik alá, melyekkel azonban nem tudják renyhe nyugalmából kimozdítani. Szerepel benne egy fiatal tudós, Zadik is. A név Voltaire hatására utal. A fura, humoros, mesehangú történetekben Vörösmarty víg novelláira emlékeztet. A Sümegi álnéven megjelent *A gazdag örökös* c. novellája (1838) izléstelen és erőltetett humorával, a történeti hagyományok, a búcsújárás s a léha nemesség kigúnyolásával szintén ebbe a körbe tartozik.

Történeti regény, mely II. Endre korában játszik. Hőse, Bende, a Balaton mellett nevelkedik, papnak szánják, Bonifacius s bambergi Ekbert tanítják, de okos nagybátyjától s egy Aha-Ali nevű madártömőtől is sokat tanul. Beleszeret barátja hugába, Zirczi Idába, kit azonban a fehérvári tornajátékon vitézkedő bátyjával, Atával jegyeznek el. Többedmagával utazni indul. Velencében egy olasz leánnyal barátkozik, amiért a leány imádója majdnem elteszi láb alól. Több városban megfordul, Bolognában tanul is. Anyja betegségének hírére hazatér, de már nem találja életben. Atával párbajt vív Idáért, de a leány mégsem lesz az övé, mert azalatt elrabolták. Atára gyanakszik s egy véletlen megerősíti gyanújában. Endre királlyal a Szentföldre megy s útközben megtudja, hogy Ekbert raboltatta el Idát, de azóta tőle is eltűnt. Párbajt vív Ekberttel, ki azután megtér és sok bűneért vezekelni akar. Bende a Szentföldön vitézkedik, pogányokat térít meg, majd fogásba esik. A kairói szultán kertjében dolgozva megismerkedik Ayeshával, ki menekülni akar a háremből. A bölcs Hassán megveszi Bendét a szultántól s szabadon bocsátja. Közben Idát is felfedezi a háremben. Ayesha megszökik Hassánnal, neki azonban nem sikerül Idát kiszabadítania s kénytelen egyedül hazatérni, a leány azonban mégis kiszabadul, hazatér s Bende feleségül veheti, mert erényének annyi viszontagság ellenére semmi baja sem esett. Hassán elveszi Ayeshát, Ata is megházasodik.

Az egykorú kritika (*Figy.* 1837. II. 1. Karácson Tivador álnéven Szontagh Gusztáv) részletesen foglalkozik vele s egy kis regényelméletet adva azt találja, hogy Vajda regénye a regénynék alsóbb, mulattató fajához tartozik, de e mellett oktatni is akar. A hős első személyben beszél, mert ez a forma alkalmas a reflexiókra. Dicséri az érdekes mesét, felötlőbb hibát nem talál benne, hacsak azt nem, hogy érdekessége a közepén hanyatlik (mert fénypontjai: a Szelaheddin-epizód ¹ és a bajvívás az első kötetben vannak). A jellemek és történetek nem szűkölködnek belső lehetőség-

¹ Közbeszótt keleti történet (I. 13. fej.), mely külön is megjelent a *Regélő*-ben *Szelaheddin* címen (1836, I.).

ben. Kiemeli, hogy nem ad személyeiről leírásokat. Hosszasan foglalkozik oktató irányzatával is. «Tártsai Bende — úgymond — lelemény, elrendelés s kivált képzelődés és érzelem tekintetében kijelölt, de modorja, ember- s világrajzolata nem éri el az Abafi-ét.»

Szontagh jóakarató és enyhe bírálatával ma már nem érthetünk egyet.

A regény igen kezdetleges alkotás s emlékeztet a XVIII. századbeli s még régibb kalandos regényekre, melyek inkább regényes történetek, meglehetősen valószínűtlen mesével s igazi környezetrajz, jellemzés és lélekrajz nincs bennük. A *Tártsai Bende* is ilyenforma, mert amit Voltaire módjára hozzátesz az író a kalandos meséhez (főként didaktikus elmélkedések), az nem teszi jobbá munkáját.

Előadása elég folyamatos és itt-ott kellemes olvasmány, de vannak furcsaságai. Pl. a szereplő személyeket nem vezeti be egy kis leírással vagy kilétükről felvilágosító adatokkal, hanem egyszerre nevükön nevezi őket, noha előbb még nem volt róluk szó. Zirczi egyszerre egy leányt ölelget, kiről nem tudjuk, hogy került oda a lakomára s kicsoda. Azt hisszük, a kedvese s később tudjuk meg, hogy huga volt. Alakjainak külsejéről leírást egyáltalában nem ad (regényhőisének csak a III. kötetben adja leírását, de száraz személyleírás formájában). Így némelyek puszta nevekké válnak. Különös példa erre Ekbert, kiről csak annyit mond első szereplésekor, hogy «Ekbert vala Bambergből eredő» s egy szóval sem mondja el, hogy ez Gertrudis királyné testvére, bambergi püspök, kinek a Bánk bán felesége elleni merényletet is tulajdonítják (ezt az esetet szárazan említi később). Fura ötlet az is, hogy egy történeti regényt hőséval beszéltet el, anélkül természetesen,

hogy a történeteket úgy adná elő, amint egy II. Endre korabeli lovag lelkében tükröződniök kellene. Ez már az alaphangulatot is elrontja, de az író gondoskodik egyéb hangulatzavaró elemekről is.

A regény elején, amint a hőssel elmondhatja őseinek történetét, humoros hangot használ, mintha ki akarná figurázni a genealogiákat és családtörténeteket (Mark Twain önéletrajzát juttatja eszünkbe, hol őseiről éppen ilyenformán emlékezik meg). Ez a humoros hang az első fejezetekben folytatódik, de azután komollyá válik. Milyen stílusalanság! Humoros hatást akar kelteni azzal is, hogy hősének elbeszélését jegyzetekkel kíséri. Mikor pl. hőse kalapot említ, ezt írja jegyzetbe: «Első bizonyosság, hogy honunkban igen régi a kalap s régibb, mint akármely európai országban. A kiadó.» Másutt a fejezet élén komoly mottók mellett magacsínálta tréfá-sakat is használ, pl. «Nem egyetlen dücsősége vala, — Hogy ezredik őse özönvízbe hala. Gyöngyösfi.» Az ilyen ízléstelenségekkel derűtséget nem tud kelteni, csak hangulatunkat zavarja. Mindez részint Voltaire modorának, de még inkább a romantikus iróniának s a német humoristák hatásának tulajdonítható.

Ugyancsak kirínak az elbeszélésből a reflexiók és elmélkedések, melyek jobbára tanító célzatúak (s némi-leg Fáyra emlékeztetnek). Így elmélkedik a szenteskedőről (I. 75.), Istenről felvilágosult szellemben (I. 81—82.), a test fejlesztéséről (I. 139—140.), a kereskedésről Széchenyi korának felfogásában (II. 134—135.), a keresztes háborúkról XIX. századbeli nézetek szerint (III. 15—19.), kigúnyolja az ereklýeket (I. 152., III. 178—183.) az eszem-izsomnak élő nemességet (II. 98., 121.) beszél a lélek túlvilági életéről (III. 6.), a háborúkról és népjogokról (III. 21—24.), a vallásüldözés

ellen (III. 51.), a görög filozófiáról (III. 139—152.) stb. Ezek a hosszas fejtegetések, pl. a legutóbbi, mely népszerű, de hibás áttekintését adja a görög bölcseletnek, nem regénybe valók, unalmasak és stilustalanok. Mondanunk sem kell, mennyire nem korrajzszerűek, mikor középkori emberek szájába vannak adva. Ezekben személyei részben Voltaire, részben a saját zavaros bölcselkedésének szócsövei. Ugyanazért jellem- és lélekrajzi szempontból tekintve is, lehetetlenek.

A milieurajzzal nem törődik, leírás alig van a regényben s ami van, az se igazi leírás, a szárazság, kezdetlegesség vagy oktató célzat azt is elrontja.

Lélekrajzról sem igen lehet szó benne. Ami efféle kísérlet akad, az mind száraz, fejtegető. A jellemrajzok a korrajz és lélekrajz hiánya miatt, vázlatosak, sablonosak. Vajdának a mese és a maga eszméi fontosak, az emberi lélek mélyebb vizsgálatára nincs türelme és nincs tehetsége.

Vannak mozgalmasabb, elég érdekes fejezetei (pl. II. 6., 9. fej. a III. köt. végső fejezetei), de nyersen közbeékelt, száraz történeti részletei is.

Trostler¹ *Tárcsai Bende* mintáját Novalis: *Heinrich von Ofterdingen*-ében keresi, de érvei nem meggyőzőek. Csak a regény I. részének némely motivumai-val tud Novalisból analógiákat felhozni, de ezek csak látszólagos egyezések s akármilyen más regényből is kimutathatók volnának. Vajda elbeszélésében különben egyáltalában nem fontosak és jellemzők. Heinrich és Mathilde szerelme szerinte megfelel Bende és Ida szerelmének. Miért? A körülmények teljesen különbözők. Azért, mert mind a két párfiatal szerelmes? Klingsohr

¹ V. P. és a német romanticizmus (Egy. Phil. Közl. 1913).

alakjával is hosszasan foglalkozik s hogy ez Novalis regényéből kerülhetett a Vajdáéba. De Klingsohr Vajdánál nem igazi szereplője a történetnek, jóformán csak szó esik róla, teljesen mellékes tehát, hogy onnan vette-e vagy máshonnan. Hogy Novalisnál a szaracén nő a mohamedanizmust szépnek, nemesnek rajzolja, ezt egyeztetni a nemes Szelaheddinről szóló történettel. Így mindent lehet mindennel egyeztetni. A II. és III. részben, tehát a regény legnagyobb részében, nem tud még ilyen erőltetett Novalis-hatásokat sem fölfedezni. Itt nagy általánosságokat mond, hogy pl. Olaszországról az a felfogása, mint a német romantikusoknak.

Aki a két regényt ismeri, igazán semmi hasonlóságot nem talál a szimbólikus, fantasztikus, teljesen költői és irreális Novalis-regény s a csupa száraz meséből és reflexiókból álló *Tárcsai Bende* közt.

Vajda regényének irodalmi jelentősége igen kevés, irodalomtörténeti jelentősége pedig az *Abafi* és Gaal: *Szirmay Iloná*-ja után semmi. Történeti regényünk fejlődését nem vitte előre.

II.

A keletieskedés divata a külföldi irodalmakban és a mienkben Vajda előtt. Keleti novellái. *Vajkoontala*, *Yoridala* s *Kon-fu-cse*, mint a legsikerültebbek. Többi keleti és nem keleti tárgyú novellája. Korrajzai, keleti milieu-rajzai felszinesek, meséi, dagályossága, eszméi. Az egykorú kritika véleménye. Műveinek értéke. Hatásuk korában.

Mielőtt Vajda többi novellájának tárgyalására átérek, röviden a keletieskedés kérdésével is foglalkoznom kell. Első novellája keleti tárgyú volt, regényében is fontos szerepet játszik a kelet, többi elbeszélése pedig majdnem mind keleti tárgyú.

Erdélyi János (*Kisebb prózái*. II. 52.) ezt mondja erről: «Hol vette és hol nem vette magát ez a keleties költészet, mely mindamellett sem volt az másképpen, hanem ha a keleti természet és életnek hallomásos, képzelet utáni szemléletében, mindegy. Vajda erre elegendő műveltséggel bírt; ez nem is fődolog.» Azután megállapítja, hogy a szegény jobbágyfiút bántotta a fennálló alkotmány jogtalan volta s felszólalásra ösztönözte, de «idehaza nem lévén szabad a gondolat», «kelet páriáit lépteté fel költészetében. Ez a kulcs».

A cenzura kényszere valóban egyik indító oka lehetett Vajda eljárásának, de ez csak félmagyarázat. Miért fordult éppen kelet felé? Voltak-e külföldi mintái? Ezek a kérdések merülnek fel novelláinak olvasásakor. Eddigi monografusai mind foglalkoztak ezekkel, de fejtegetéseik kiegészítésre szorulnak.

Nem lehet feladatunk, hogy a kelet művelődésének hatását az európai irodalmakra itt részletesen áttekintsük, csak arra szorítkozhatunk, hogy néhány fontosabb mozzanatot emeljünk ki, melyek tárgyunkkal kapcsolatosak.

A francia irodalomból csak Montesquieu: *Lettres Persanes*-jét (1721) emeljük ki, melyben keleti mezbe öltözteti korára vonatkozó bírálatát és Voltaire említett keleti elbeszéléseit, melyeknek hatását már láttuk.

Az angol irodalomban a kelet, főként India szellemi kincseinek tudományos feltárásával a XVIII. század második felében a szépirodalom is kelet felé fordul. Beckford: *Vathek* c. regénye (1798), Southey: *Curse of Kehama* c. indiai tárgyú költeménye (1810), Byron ragyogó keleti elbeszélései, Moore: *Lalla Rookh*-ja (1817), Scott: *Count Robert of Paris*-a (1831), mely az első keresztes háborúkor Bizancban s a keleten játszik,

James Morier: *Adventures of Haji Baba of Ispahan* című regénye (1824) és folytatásai¹ mind ennek a kelet iránti nagy érdeklődésnek és lelkesedésnek bizonyágai, hogy többet ne említsünk.

A nagy olvasottságú Vajda ezeket mind ismerhette, legalább is német fordításban. Hasonlóképpen olvashatta Kalidásza: *Sakuntala*-ját (angol fordítása 1789, a német 1791), ezt a hangulatos hindu drámát, melynek elmélkedő és érzelemfestő dalaiban és monológjaiban, bájosan naiv meséjében s alakjainak lelkirajzaiban olyan megkapóan nyilatkozik India titokzatos és nekünk idegen kultúrája.

A német romantikának tudvalévőleg egyik jellemző vonása a kelet kultusza. «Im Orient müssen wir das höchste Romantische suchen» — mondta ki Friedrich Schlegel² már 1800-ban s nyolc évvel később megjelent alapvető tanulmánya: *Über die Sprache und Weisheit der Indier* (Heidelberg, 1808). Egy évvel később indul meg (1809) a kelet nagy ismerőjének, báró Hammer-Purgstall-nak folyóirata: *Fundgruben des Orientes*, mely 1818-ig tömördek ismeretanyagot halmoz fel a keletre vonatkozólag. Ehhez járul egész könyvtárra menő munkássága, melyet a kelet irodalmának s általában művelődésének ismertetésére szentelt.³ Az ő Hafiz-fordítása inspirálta Goethe: *Westöstlicher Diwan*-jának megírására, mely 1819-ben jelent meg remek és ma is értékes tanulmányával a keleti költészetről.

¹ P. Horváth Lázár ismertette nálunk: *Töredékek Morier regényeiből* (A. 1837, I. 21., 30., 46.).

² *Gespräch über die Poesie. Athenaeum. III. 1800.*

³ Pl. Hafiz-fordítása. 1812. *Morgenländisches Kleeblatt*. 1818-*Gesch. der Schönen Redekünste in Persien*. 1818. *Gesch. des Osmanischen Reiches*. 1827—35. stb.

E gyűjteményének s utóbb írt Diwan-dalainak nagy hatása volt a német lirára (Rückert: *Östliche Rosen*. 1822., Platen: *Ghazelen*. 1821., 1828., Chamisso, Heine s mások költeményei).

A német irodalomból még sok példát hozhatnánk fel a keletieskedésre, így Lessing: *Nathan der Weise*-jét (1779), Wieland: *Dchinnistan* c. tündérmesegyűjteményét (1786—1789), Mozart—Schikaneder: *Zauberflöte*-jét (1791) s számos utánzatát, Leopold Schefernek a harmincas években megjelent novelláit (*Die Perserin*. *Der heimliche König der Armenier*. *Der Unsterblichkeits-trank*, az utóbbi kínai tárgyú) stb.

A német romantika keletieskedésének a francia romantika exotizmusában látjuk a folytatását.

Vajdát a külföldnek ez a nagy keletieskedő és keletet ismertető irodalma inspirálta keleti novellák írására s ez keltette benne már fiatal korában a mesés kelet iránti vonzalmat.

A mi irodalmunkban előtte kevés nyoma van a külföldi keletieskedés hatásának, úgyhogy néhány sorban összeállíthatom, amit erre vonatkozólag nyomtatásban találtam.

Bessenyei: *Az amerikai Podotz és Kazimir keresztyén vallásra való megtérése* c. kis elbeszélését (Kazinczy fordítását) 1776-ból már ide számíthatjuk, mert amerikai vadembereit ázsiai törökök közé juttatja. Megemlíthetjük két Pancsatantra-fordításunkat (*A régi Indusok bölcselkedések*. 1781. *Bidpai és Lokman indiai históriái és költött beszédei*. 1783.) s Decsy *Osmanographiá*-ját (1788—1789), melyből íróink a török kultúrát megismerték. Kazinczy fordítása (Le Mierre után németből) a *Lanaszsza* c. négyfelvonásos szomorújáték indiai tárgyú. L. egy indiai fiatal özvegy, kit a vakbuzgó bramínok meg akarnak égetni s kit egy angol generális megment. A hindu vakbuzgóság szembe van állítva az európai felvilágosult gondolkozással (megjelent Endrődy: *M. Játékszín*-ében IV. 1793.). — Csokonai: *Isis és Osiris*, *Hafiz sírhalma* c. versei és *Az ázsiai*

poézisről szóló értekezése szintén a külföldi keletieskedő divat hatását mutatják. 1815-ben egy füzetke jelent meg Debrecenben ilyen címmel: *Az indiai bölts*, vagy miként lehet az ember boldog a társaságos életben. Az erköltsöket illető egynéhány tiszta, velős mondásokba foglalva, melyeket valami régi Brakhmán hagyott írásban és ebből legelőbb kínai nyelvre, ebből akkoriban ánglusra, abból csakhamar franciára, melyből ismét németre és ebből végre magyar nyelvre fordíttatott Cs. J. által. — Az előszó szerint egy kínai tudós találta Tibetben s kínai nyelvre fordította. Bölcs tanácsokat és reflexiókat tartalmaz, melyek az okosságról, megelégedésről, reménységről, haragról, az asszonyról, a vallásról stb. szólnak, bibliai kenetességgel, emelkedett hangon, mely itt-ott a Vajdaéra emlékeztet. Pálffy Sámuel: *Erbia* (1811) és *Zomilla* (1824) című népszerű regényeit csak azért említem meg, mert szereplői közt ott találjuk a perzsa királyt, a «mogol» királyt, a kínai és a török császárt, különben az igazi kelethez semmi közük. Az 1822-iki *Aurora*-ban jelent meg Kisfaludy Károly *Nelzor és Amida* c. kis keleti drámája, melynek elején Amida költői szavakkal üdvözlí a napot és kedves virágait. Olvasásukkor a *Sakuntala* s Vajda *Vajkoontalá*-jának hangulata fog el bennünket. 1824-ben jelent meg Fábíán Gábor Hafiz-fordítása, *Hafiz perzsa költő Divánjából ghazelák s töredékek*. Az 1825-iki *Aurora*-ban egy napkeleti regét találunk Meritzay Antal plébánostól: *Az isteni végzés-t*, melyben Abdul egyiptomi kalifának, ki egyetlen fia halála miatt kételkedik a Gondviselésben, Kalok, a béke angyala, egy látomást mutat, hogy bebizonyítsa neki az isteni bölcsesség kifürkészhetetlenségét. Az 1829-es *Aurora* Gaal Györgytől közöl egy tanulságos «perzsa regét» Kisfaludy Károly fordításában (*Régi szokás megmarad*). Ugyanebben az évben a *Felsőmagyarországi Minerva* is közöl egy «eredeti románt» N. A. Kiss Sámuelről: *Álscherid* címen, mely a keresztény rabjait felszabadító algiri fejedelem nagylelkűségéről szól. Vörösmarty *Ezeregy éjszaka* fordítása is 1829-ben indul meg s 1834-ben fejeződik be a 18. füzettel. 1831-ben jelenik meg Marosvásárhelyt Magyarosi Szőke József: *Iba és Szelima* c. keleti drámája, mely Bagdadban és Damaskusban játszík s Kisfaludy Károly kis keleti közmondásgyűjteménye: *Keleti közmondások* (Kisfaludy Károly: *Minden Munkái*. VIII 1831.), melyet kéziratában Oguz könyvének nevezett. 1832-ben pedig Fogarassy János ír egy perzsa történetet a *Felsőmagyarországi Minervá*-ba *Abdallah és Balsora* címen, mely utóbb a *Regélő*-ben (1837, I. 43—44.) is megjelent névtelenül.

Még csak azt említem meg, hogy 1822—1835-ig megjelent történeti novelláink egyharmadrésze a török világ korában játszik, tehát némileg ezek is ide volnának számíthatók, mert keleti (török) emberek szerepelnek bennük. A Vajda föilépése (1834) után lapjainkban megjelent külföldi török-, arab-, perzsa-, indiai, kínai s más keleti tárgyú elbeszélések fordításait (elég sok van) nem közlöm, mert ezek már nem igen hathattak rá.

Vajdának tehát nemcsak számos külföldi, hanem néhány magyar előzője is volt a keletieskedésben, úgy-hogy úttörőnek nem nevezhetjük ezen a téren. Érdeme azonban, hogy a keletet elődeinél gondosabban tanulmányozta s novelláiba több keleti színezetet és hangulatot tudott belevinni.¹

*

1834-ben, *A legszebb leánnyal* egyidejűleg jelent meg első igazi keleti novellája, *Othman ünnepe Eskiudarban*, melyet 1842-ig még tizenhárom követett s az utolsó években még hét nem keleti tárgyú.²

Novellái közül először a három legsikerültebbet emeljük ki s tárgyaljuk részletesebben, hogy a többiek-ről annál rövidebben szólhassunk. Ez a három világot vet a többiekre is, melyekről elég lesz egy kis összefoglaló jellemzés.

Első ezek közül *Vajkoontala*. Hőse, egy hatalmas

¹ Keleti tanulmányait néhány cikke is bizonyítja, melyeknek címeit idézett tanulmányomban közlöm.

² Ezek a novellái időrendben a következők: *Othman ünnepe Eskiudarban* (1834), *Vajkoontala* (1835), *Melly gyöngye a leghatalmasabb is!* (1835, jelentéktelen, száraz történetke Szulejman szultán-ról), *Memnon szobra* (1836), *A csapodár* (1837), *Az athinai strásó* (1837), *Manahor, a rabszolga* (1837), *Yoridala* (1837), *A máguszlány* (1838), *A két bramin* (1838), *Kon-fu-cse* (1839), *Mirmah* (1839), *Hildegunda* (1839), *Atila halála* (1839), *Hábor, Gyula, Az éj fija* (1841), *Akbár szultán* (1841), *Mária* (1842), *Alpári* (1843).

braminnak leánya (Vajkoonta : éden, Vajkoontala : éden leánya), ki beleszeret egy szegény páriába s az övé lesz. Atyja ezért elátkozza, s a fiatal nőt a bujdosás és a bánat sírba viszi.

Ez a kis novella, melynek meséje alig van, csupa líra, csupa hangulat. Van indiai levegője, mely kissé a *Sakuntalá*-éra emlékeztet, de nincs és nem is lehet benne a hindu dráma igazi naivsága és eredetisége. A milieu s az emberek nagyon stilizáltak, sőt az irányzatosság belevitele által elrajzoltakká, hamisakká lesznek. Még azt valahogyan elhisszük, hogy a jószívű braminleány a páriákért imádkozik és szemrehányást tesz Brámának, hogy mindent megvon tőlük s «alacsonyabbakká» teszi őket a por férgekénél, hogy a szegény pária arra gondol, «hogy a jogtalannak nincs hazája», de már az bántó disszonanciaként hat ránk, mikor az ünnep királynéja így énekel: «És a természet közeperejét szerelemnek mondjuk az emberekénél, szaporodásnak a füveknél, fáknál, Brámának ott fönna a csillagokon.» Éppen ilyen stílustalan, mikor az író a maga felvilágosult eszméit mondatja el a braminfival: «Mivel vagyunk mi különbek a páriáknál? ... osztályainkba szorítkozva tespedünk, míg más népek szabad vitorláikkal lepik el a tengereket s az észnek és munkásságnak teljes pályát nyitnak» stb.

A novella elején egészen eposzias, pompázó, ünnepélyes hangot üt meg (még az eposzias ismétlések sem hiányoznak), aztán novellisztikus hangba csap át, sőt száraz, etnografikus, ismertető részleteket is szúr közbe. Ha ilyen stílusalanságokkal nem rontaná a hatást, a *Vajkoontala* igazán szép és költői részleteivel egyike volna legszebb elbeszéléseinknek.

A *Yoridala* Japánban játszik kb. a XVII. század-

ban. Főszereplője egy portugál kereskedő, ki beleszeret a tűzimádó, szép japán leányba, Yoridalába, szerelmükbe a keresztény hittérítés ügye is belejátszik. Különféle kalandok és bonyodalmak után Portugáliába mennek és boldogok lesznek.

Ebben már kevesebb a beleerőszakolt tendencia (legfeljebb Yoridala térítésekor hallunk szabadelvű nyilatkozatokat a vallásról), itt Vajda inkább novellista, mint morálprédikátor. A japáni kolorit nagyon halvány benne, csak külső máz, mely alatt közönséges romantikus történetet találunk, ez azonban ügyesen van elbeszélve.

A *Kon-fu-cse* kedves, humoros, kínai történet.

A humor nem annyira Vajda tréfás hasonlataiban van, hanem a kínai életnek tréfás felfogásában. A kínai udvariaskodáson, virágos beszéden, naiv bölcselkedésen az író maga is mulat, innen a humor s éppen ez ad értéket a kis történetkének. Nekünk sokkal kellemesebb olvasmány, mint komoly novellái dagályos stílusukkal. Igazi keleti milieu itt sincs, de ilyen tréfás, mókázó elbeszélésben elég annyi, amennyi van benne. Mindenesetre meglátszik, hogy olvasott a kínai szokásokról. Egyik legjobb s ma is élvezhető munkája.

Keleti novellái közül három török tárgyú (*Othman ünnepe*, *Melly gyöngye a leghatalmasabb is!* *Mirmah*), négy indiai (*Vajkoontala*, *Manahor*, *A két bramín*, *Ak-bár szultán*), egy perzsa (*A mágusz-lány*), egy egyiptomi (*Memnon szobra*), egy tibeti (*A csapodár*), egy görög (*Az athinai sírásó*), egy japán (*Yoridala*) s egy kínai (*Kon-fu-cse*). Némelyiknek történeti háttérrel fest, így a *Memnon szobra* az arab hódítás korában (VII. század), *Az athinai sírásó* a görög szabadságharc korában (XIX. század), a *Yoridala* a XVII. században,

A mágusz-lány, A két bramín és Akbár szultán a mongol hódítás idejében (XIII. század) *Mirmah, Melly gyöngé a leghatalmasabb is!* a mohácsi vész korában játszik, de igazi korrajzot nem tud bennük adni, úgyhogy a jelenkorban játszó novelláitól alig különböznek; alakjai nem koruk emberei, hanem jelenkoriak.

Keleti milieurajzai éppen ilyen felszínesek s nem vallanak a kelet komoly és elmélyedő tanulmányozására. Keleti emberei, akár hinduk, akár törökök, akár japániak, mind egyformák, csak köntösük különböző, gondolkozásuk az íróé.

Mint meseköltő sem igen találékony, ismétli magát, elcsépeelt motívumokból szövi bonyodalmait. Mondanunk sem kell, hogy a valószínűség igen kevés bennük, a valószínűtlenség ellenben igen sok, aminek az az oka, hogy alakjai csak tarka bábok, kiket az író kénye-kedve szerint mozgat s nem igazi emberek. Semmi sincs megokolva, csak éppen történik. A jellemzéshez, a lélek igazi rajzolásához semmi érzéke és tehetsége.

A leírás is gyenge oldala, pedig a színekben és hangulatokban gazdag keleten játszó történeteiben lenne reá elég alkalm. Kevésszámú leírásai közt alig akad itt-ott hangulatosabb (mint pl. az Othman ünnepében), inkább papírosízűek vagy etnografikusak.

Nem keleti tárgyú novellái közül a legterjedelmesebb *Hildegunda* s folytatása *Atila halála*, melyekben Attilát lépteti fel s egy szerelmi intrikákból szőtt mese középpontjába állítja, beleszöve a hún történet egyes eseményeit (Catalaunumi csata, Attila Róma előtt, Attila halála). Hamis, csinált romantikának, történelemnek, mondának és száraz didaxisnak stílustalan, művészietlen s így értéktelen keveréke.

Még ezeknél is gyengébb torz alkotás három rövid

novellája (*Hábor, Gyula, Az éj fíja*), melyek már alig nevezhetők novelláknak. A rapszódikus, szenvedélyes monológokban már a francia romantika túlzott páthosza tombol.

Kellemes ellentétben áll ezekkel *Mária* c. novellája, mely két barát és két barátnő története, régimódi levélformában írva.

Jogfi szereti Máriát, de tudván, hogy úgysem adják hozzá, mint nem-nemeshez, lemond róla s barátját, Vámosit biztatja, hogy ő udvaroljon neki, maga pedig Juliának, Vámosi ideáljának teszi a szépet. Mária azonban nem tudja Jogfit feledni, Julia is inkább Vámosihoz vonzódik. Jogfi egyszer kimentí Mária nagynénje kutyáját a Dunából, nagybátyját pedig a választáskor szorongatott helyzetéből, úgyhogy az öregek is beleegyeznek a házasságba.

A mese lehetetlenül naiv és a lélekrajzi valószínűségnek még az árnyéka sincs meg benne, érdekessé csak korrajzi vonatkozásai és irányzatossága teszik. Vajda itt nem keleti köntösbe öltözteti haladó és maradi embereit, hanem magyar ruhákba s a maguk korában szerepelteti őket.

Mária Vanyoláról, Vajda szülőfalujából ír barátnéjának (szép leírást is ad róla) egy Pestért lángoló levelet. Milyen más ott az élet s milyen unalmas falun, hol még a Pesti Hírlapot sem olvassák! Jogfi egy akkori liberális ifjú típusa, ki egész értekezést ír barátjának a honi állapotokról: a szabad sajtóról, Ausztriához való viszonyunkról, a jobbágyság sanyarú sorsáról, a honoratiorok szavazati jogáról, szegény irodalmunkról, az üres magyar színházról. stb. Bébiné maradi és nemeségére iszonyúan büszke asszonyság, ki nem szereti Pestet: «az a sok szakállas ifjú oly vadtekintetű, mindig jogot emleget, a Hírlapot dicséri...» Természetesen Mária is rajong a liberális eszméért. Gárdonyi

Gusztí piperkőc, németül, franciául gagyogó, semmittevő, de később őt is elragadja a liberalizmus és a szakállas ifjakkal kezd barátkozni. Vámosi reméli, hogy «az előremozdulás tiszta keblű, nagylelkű két főnöke kezét fogand s az alkotmány szekerét csak előre, nem pedig ellenkező irányban mozgatandja». Jogfi alakjában sok van magából Vajdából (még kitűnő úszó is, mint Vajda volt).

Vajda novellái kevés kivétellel ossianias, fellengős, ünnepies, sokszor dagályos nyelven vannak írva, éppen úgy, mint prózai dalai: «Oh siess vissza Dalolka kedvese, hogy szemeid fényt árasszanak a vidékre s jegyessed szíve magasan dobogjon... szél zúgása az én beszédem te neked, mely nem fölleget űz el borús egedről, de keserv ködével tölti bé derült egedet» (*Mirmah*). «Oh nevezd meg az édhon gyermekeit, a kéjhazára méltókat, hogy imádságomba befoglaljam őket, mikor Visnuhoz életért fohászkodom» (Akbár sz.) — így beszélnek alakjai.

Majdnem minden novellájában találunk prózai dalokat, imákat és hosszas szónoklatokat. Ezt az ünnepélyes pátoszt azonban gyakran váltja fel a természetesebb elbeszélő hang, sőt a száraz okoskodás, prózaiság hangja, amit szintén tapasztalunk dalaiban. Novellái és dalai általában közeli rokonai egymásnak. Ezt a rokonságot az előadás hasonlóságán kívül különösen az irányzatosság fűzi szorosra.

Eötvösről mondjuk azt a már közhellyé vált megállapítást, hogy sokoldalú működését az teszi egységesse, hogy mindig és minden irodalmi formában ugyanazokat az eszméket hirdette. Vajdáról ugyanezt állapíthatjuk meg: prózai dalaiban, verseiben, erkölcsi beszédekben, novelláiban s más munkáiban is mindig a fel-

világosodás, a liberalizmus, az emberszeretet eszméinek apostola.

Különös kedvvel foglalkozik novelláiban is a vallás kérdésével. «Az én Isisem jobb, szelídebb, barátságosabb a te istenednél, a perc-élet botlását az idők örökiségén át büntetőnél, ki indulatosságában bosszúállásra gerjed a tehetetlenség ember nevezetű porszeme iránt», mondják a *Memnon szobrán*-ban. A mágusz-lány azt fejtegeti, hogy Urmozd nem örül a véráldozatoknak. A tudós fiatal bramin mosolyog az öreg bramin babonáin s ezt mondja mongol urának: «Nem ugyan azon lény-e a te alláhd és az én brámám, s nem tudsz-e te is oly keveset róla, mint én, nem sejdítet-e te is őt csak mint a természet okos utolsó erejét?» (*A két bramin*). Ugyanígy fejtegetik *Mirmah*-ban, hogy Allah és a keresztények istene közt nincs különbség. A hindu leányka vitatkozik a braminnal a csodákról, melyekben nem hisz. A braminok gőgősek és zsarolják a népet, megvetik embertársaikat s míg maguk jól élnek, nem segítenek a szenvedőkön, velük szemben a mohamedán szultán kegyes, jószívű, emberséges (*Akbár sz.*). Általában minden novellájában Voltaireként igazságot, jogot, emberiességet, felvilágosultságot hirdet. Alakjai is tendenciózusak: kegyes, nemeslelkű urak és nemeslelkű rabszolgák (pl. Manahor), felvilágosult fejek, vagy babonások, fanatikusak, képmutatók, türelmetlenek (a papokat, mint Voltaire hú tanítványa, mindig ilyenek rajzolja).

Az *Atila halála* a legirányzatosabb novellái közül. Főalakja, az ifjú Daghur, Atila szellemi tanácsadója lesz s a zsarnokból felvilágosult fejedelmet nevel, aki összehívott népével vitatkozik a tervezett reformokról (!). Hogy mennyire fontosak Vajdának az oktatás

és felvilágosítás s mennyire alárendelt előtte a művészi cél, világosan bizonyítják következő jellemző szavai: «Nagy törekvéseket akarék veled láttatni, olvasóm, hogy vágyat keltsek föl lelkedben . . . bár sikerült volna a munkát végrehajtani! hogy mi a gyümölcsöt éldelhetnők, bár e mai kornak is volna Daghura és Eteléje!... Értetni akartam s az által hatni. A szellem minden nekem és az igazság, mely a természet és a tudomány kincstárából meríthető.» Nem is akarta mindezt mesealakban előadni, de «látám, hogy még nincs ideje a szellemet anyag nélkül hozni föl s az idő szükségének engedék. Eljövend azonban a nap, reménylem, midőn a költő dalai mellett az igazsághona tulajdon nyelvét beszélendi (187. l.).»

Ez az irányzatosság, mely megakadályozza az igazi jellemrajzot, a mese szabad alakítását, a korrajzot s általában a művészi hatást, a mindig egyforma s nem a tárgyhoz illő előadás nagyon egyhangúakká teszi Vajda novelláit, melyeknek keleti tarkasága mögött szürke egyformaság rejlik, éppen úgy, mint dalaiban.

*

Volt-e hatása író-kortársaira? Erre azt felelhetjük, hogy volt, de nem általános és nem jelentős.

Prózai dalait kevesen utánozták. Garay 1836-ban írt *Emlékezet* címen négy prózai költeményt (*Reggel. Dél. Alkonyat. Éj.*). A Vajdából vett jelige is bizonyítja az utánzást, különben hangjuk egészen az ő prazai dalaié (*Honm.* II. 78—79.). Kolmár József egész sorozat prózai költeményt írt: *A teremtés reggele* (*Tavas.* 1845), *A hölgy teremtése* (*P.* 1845, I. negy. 15.), *Az ősrége* (*P.* 1846, I. 3.), *Éj és korány*. Vajda szellemének (*É.* 1846, I. 19.) stb. Vajda-utánpotok nemcsak forma, hanem tartalom tekintetében is. István Pál: *A számkivetett titkos látásai* (Pest, 1848) c. hazafias és poli-

tikai elmékedéseinek szónokias, bibliai stílusa is Vajdáéra emlékeztet.

Novellairodalmunkban első hatását Hazucha (Kelmenfy): *Az utazó* c. útirajzszerű elbeszélésében látjuk (1836), melybe egy szép keleti történet van szőve, az örök igazságot kereső Belzedorról, kit különféle szellemek buzdítanak és vezetnek egy változatos életen keresztül, az örök igazságot természetesen sohasem éri el. *Prometh, a lelkesítő* c. bölcséleti elbeszélésében (1846) is látunk némi Vajda-hatást, ami egyrészt a görög isteneket travesztáló hangban, másrészt Prometheus szabad szellemű reflexióiban mutatkozik.

Jósika: *A mohilok gyöngye* (1837) és *A szuttin* (1837) c. indiai novelláiban kelt versenyre Vajdával.

Györi Dániel: *Aram és gyermekei* c. parthus története (R. 1838, II. 102—103.) csak moralizáló bevezetésével s keleti tárgyával emlékeztet Vajdára. Holló: *A rajasthani leány* c. elbeszélésében (Em. 1838) szintén csinált keleti neveket találunk (Rongtala, Idoglu, Rumru), de egyebet nem is. Irmay: *A szaraczen* c. novellája (K. 1838), a *Tártsai Bende* egyes motívumait ismétli (leányrablás, magyar ifjú «Szelaheddin» kalifa fogságában, leányszabadítás, a kalifa kegyelme).

Nagy Ignác: *Nincs boszorkány!* c. történeti novellája (1841) szintén a *Tártsai Bendé*-re s *A legszebb leány*-ra emlékeztet humorizálásával s a papok és keresztesek ellen irányuló «felvilágosult» gúnyolódásával.

Kiss Antal végtelenül kezdetleges *Zelmirá*-ja (Kö. 1841, I. 86.) csak keleti (bagdadi) milieujénél fogva emlékeztet Vajda novelláira, Boros Mihály bibliai történetei (1844) ellenben hangjuknál fogva is. A bibliai, föllengős stílus egészen a Vajdáé, a prózai közbeszótt énekek is az övéire emlékeztetnek. *Avidala és atyja* c. indiai elbeszélése (1847) már szolgai utánzata a *Vajkoontalá*-nak. Hamis, könyvekből szedett indiai máz. *Avidala* prózai költeményt, imádságot mond Brámához, hogy az embereket tegye egyenlőkké s folyton a kasztok igazságtalanságáról szónokol. A pária «megtiport jogokról» beszél. Dagály, prédikáló elmékedés mindenütt. Íme a Vajda-féle ál-hinduk egyenes utódai! Még a meséje is hasonló a *Vajkoontalá*-éhoz.

Katona Antal: *A teremtés királya* s *Álom és halál* c. indus «regéi» (Kö. 1841, I. 40. és 44.) keleties, dagályos stílusukkal és zavaros mitologizálásukkal emlékeztetnek Vajdára. Szintén epo-

szias dagállal van írva *Zaida a cserkészsnő* c. gyenge, romantikus novellája (U. o. 1841, K. 24—27.).¹

Halászy József: *Hüida* c. «keleti beszélye» (*Szivárvány*. 1844) mely két mágus-ivadék szerelméről szól, szintén hiven utánozza Vajda fellengős stílusát és prózai dalait.

Humoros keleti elbeszéléseivel mutat némi rokonságot a filozófus, kritikus, különben pedig híres dohány- és dinnyetermelő Szontagh Gusztávnak elbeszélése: *A szenvedélyes dinnye- és dohánytermesztő ábrándjai* (1845).

Legfőbb vágya, hogy diarbekiri dinnyemagvakat s havannai dohánymagvakat szerezhessen s ezért elutazik először Diarbekirbe (a Tigris partjára). Útján egy magyar népies költő, egy szónokló hazafi s egy magyar hegelista üldözi, akiket utál. Bemászik a basa kertjébe, hol csodálatos nagyságú dinnyét lát s találkozik egy gyönyörű leánnyal, aki magyarul szólítja meg s kiről kiderül, hogy a Kaukázus vidékéről, Karjelből való, hol a magyarok rokonai élnek. A dinnyékkal és a leánnyal szökni akar, de alig menekülhet a basa bosszújától. Havannában is regényes kalandjai vannak, végre fölébred.

Kedvesen elmondott történetke az exotikus vidékek ismeretével. Egy művelt embernek s vonzó egyéniségnek csinos munkája.

Jókai: *Az aegyptusi rózsza* c. beszélyében (1847) Vajda: *Memnon szobrának hatása* alatt a szfinkszet beszélteti (a szobor fejében itt egy leány van, kit Sanherib nyila halálra sebez).

Mindössze ennyi hatását fedezhetjük fel szépirodalmunkban Vajda különös s a magyar szellemmel kevésbé rokon költészetének. Stílusát szintén utánozták, pl. Jókai is.²

*

Az egykorú kritika többnyire tetszéssel fogadta Vajda elbeszéléseit. *A legszebb leány* megjelenésekor

¹ Pataky Mihály: *A gyermekgyilkos* címen négyfelvonásos «ind» rémdrámát írt, melyben a Manahor név is szerepel (*P. M. eredeti színművei*. 1843). Czakó Zsigmond: *Leoná-ja* (1846) már erősebb Vajda-hatást mutat. (V. ö. Vértesy J.: *A m. rom. dráma*. 1913, 173.).

² Lásd Zsigmond F.: *Jókai*. Budapest, 1924. Hatását Petőfire. Lásd Horváth J.: *Petőfi Sándor*. Budapest, 1922.

Garay ezt írja: «a keletieskedés költőinknek több okokból még tanácslandó is, mi is keleti nép vagyunk és szellemünk könnyen rokonul amazokéval» (*Honm.* 1836. 30.). Toldy Ferenc a *Figyelmező*-ben mindig dicséri, sőt *A mágusz-lány*-ről szinte magasztalóan szól: a leány lelkiállapotainak rajzát «végtelenül szép»-nek, erkölcsi világát «lélekemelőnek» mondja; az író kevés eszközzel nagyszerű hatást ér el (1838. 3.). A *Literaturai Lapok Vajkoontalá*-ról azt írja, hogy az «Aurora elbeszéléseinek ez évben koronája» (1836. 102.), *Memnon* szobrát és *Manahor*-t is dicséri (1836. 303. 1.), bár Vajda nyelve ellen mindig tesz kifogásokat s megjegyzi, hogy «nem egészen üres mesterkézettségtől és dagálytól» (42. 1.). A *Rajzolatok A mágusz-lány* nyelvét találja «simítatlannak és göröngyösnek» (1838. I. 14. 1.). A *Tudományos Gyűjtemény* szerint az *Othman ünnepe* «rettenetesen sentimentál s egy kissé émelygős is (fade) ... Kétszer ezt széles Magyar- és Erdély országban senki megolvasni nem fogja» (1834. VIII. 75. 1.), 1840-ben pedig azt írja Bloch M. *A sidókról* c. könyvének Vajda által írt előszaváról, hogy «itt is, mint csaknem minden munkáiban, sok költői érzelgést, de annyi-
val kevesebb reális isméretet fejt ki» (VIII. 112. 1.).

Legértékesebbek a korabeliek közül Toldy (Schedel) Ferenc összefoglaló bírálata az *Életképek* 1844-iki évfolyamában (I. 381—383. 1.) és Vörösmarty bírálatai (*Figy.* 1837. I. 1., 1840. 27., 46., 47., 49.). Mindketten éles szemmel és finom műérzéssel állapítják meg már akkor Vajda munkáinak formai és tartalmi gyengeséit, de baráti jóakarattal mentegetik vagy legalább nem róják meg élesebben. Ma már, nyolc évtized távlatából, bátran megállapíthatjuk, hogy fölszínes polihisztorsága és nemes rajongása egyéniségének és képes-

ségeinek túlbecsülésére vezette. Egyszerre költő, filozófus és morálprédikátor akart lenni, de inkább műkedvelő volt, mint tudós és inkább rajongó pedagógus, mint költő. Nem volt meg benne sem a tudós világos látása, sem a költő finom műérzéke. Tárgyát sohasem tudta az igazi művész szemével látni és művészileg alakítani. Így minden munkája a kiforratlanság, zavarosság, művészi harmóniátlanság hatását kelti. Sok bennük az emberileg, de kevés a művészileg értékes.

Egyénisége érdekesebb és rokonszenvesebb, mint költői munkássága.

X.

Br. Eötvös József: A karthausi.

I.

Eötvös lelki fejlődése.

Jósika után három évvel lépett fel a kor második kiváló regényírója, báró Eötvös József. Az általa szerkesztett *Budapesti Árvizkönyv* első kötetében (1839) kezdte meg közlését *A karthausi* című nagy regényének, mely a fiatal báró addig kiadott irodalmi kísérletei után méltán keltett meglepetést. Ma is meglep bennünket, mint egy huszonötéves fiatalembernek munkája s önkénytelenül azt kérdezzük, hogy találunk-e magyarázatot, kulcsot a regényhez a szerzőnek addigi szellemi fejlődésében. Kérdésünkre e fejlődés futólagos áttekintése felel.

Eötvös (1813—1871) konzervatív, sőt aulikus arisztokrata tisztviselő-családból származott. Nagyapja és apja, mint a császár hű alattvalói, magas hivatalokat viseltek, tudománnyal, irodalommal foglalkozó művelt emberek voltak, maguk is írtak s apja ügyes szónok volt. Tulajdonképpen anyja, a német báróleány nevelte, ki magyarul nem is tudott. A művelt, jószívű és finomlelkű nő nagy hatással volt kis fiára, anyai nagyapja szintén, a volt osztrák katona s kiváló gazda becsületes, egyenes jellemével s munkás életének példájával. Hét éves korában már Schillert olvassa s a budai várszínház német előadásain lelkesedik. Magyarul még később is csak törve beszél, igazi anyanyelve a német. Minden jel arra mutat, hogy elődei nyomdokaiba lépve,

jó konzervatív s éppen nem magyaros gondolkodású arisztokrata válik belőle.

A koránérett, de azért eleven, egészséges gyermek boldog éveket tölt Ercsiben. A család ment volt a főúri gőgtől és léhaságtól, vallásosság, egyszerűség, munkás-ság jellemezte körüket. Anyja gazdatisztjeinek gyermekeivel foglalkozik s alantasainak családjait asztalához ülteti. A kis báró, mikor a négy gimnaziális osztályt otthon elvégezvén, a budai gimnáziumba kerül, együtt lakik és tanul ispánjuk fiával Szentgyörgy-téri házukban. Az iskola kezdi hatását éreztetni a tizenegyéves fiúval. Az általánosan ismert anekdota szerint, ekkor esküszik meg a nagyapját hazaárulónak nevező pajtásai előtt, hogy csak hazájának fog szolgálni. Hazafias érzéseinek és demokratikus hajlamainak kifejlesztésére még nagyobb hatással voltak a Martinovics társaságával való némi összeköttetése miatt börtönt szenvedett nevelőjének tanításai. Máig is rejtély előttünk, hogy miért választott az Eötvös-család fiának éppen ilyen nevelőt, ki növendékének lelkét bizony nem az ő nézeteivel egyetértőleg formálta, de tény az, hogy a nyersen szókimondó s a francia fölvilágosodás eszméivel telt férfi a német műveltség és az arisztokratikusan konzervatív eszmék iránti vonzalmat nem engedte ki-fejlődni tanítványában, kinek fogékony lelkét a francia kultúra, a demokrácia és hazafiság felé terelte.

A pesti egyetemen töltött öt esztendő s az egykorú események csak betetőzték nevelője munkásságát. A francia forradalomról tartott történelmi előadások nagy hatást tettek rá, de különösen a lelkes Horvát István fejtegetései, melyek valósággal elragadták. «Nem volt tanítóink közt, kitől annyin tanulták volna a hazát szeretni» — mondja róla (*Pesti Hirlap*. 1846.

695. l.). Az 1825-iki országgyűlés eseményei szintén nagy lelkesedést keltenek az egyetemi ifjúság körében. Elmaradottságunk szomorú érzése arra sarkalja őket, hogy ők is tegyenek valamit nemzetük emelésére s mivel más eszközük erre nincs, mint az irodalom, ennek művelésére vetik magukat. Itt vélik feltalálni mindazt, «mi után ifjú kedélyek vágyódnak: tért, melyen áldozhatunk nemes érzéseket és dicsőséget».

Legjobb barátjával, a komoly s már akkor alapos olvasottságú Szalay Lászlóval együtt dolgoznak és együtt lelkesednek a júliusi forradalom sikerein. «Talán soha esemény ily mély és általános hatást Európában nem gyakorolt, mint ez» — mondja Szalayról szóló emlékbeszédében.

Ime az aulikus tisztviselő fiából néhány év alatt igazi magyar hazafi, a szabadság és egyenlőség eszméiért rajongó demokrata vált.

Megismerkedik Virággal és Kazinczyval, kihez megleghangú magasztaló levelet ír s ki pannonhalmi útjáról szóló könyvecskéjét buzdító szavakkal ajánlja a «kedves ifjúnak». Első kis munkájában (1831), *A kritikus apotheosis*-a c. allegóriájában is az ősz mestert védi meg Bajzáék támadása ellen. Goethe: *Götz von Berlichingen*-ét is lefordítja ekkor, de ez nem jelenik meg nyomtatásban. A komoly tanulmányok és írói tervek azért nem akadályozzák meg abban, hogy víg, mulatós jogászéletet ne éljen. Apja tisztviselőt szeretne faragni belőle, megválasztatja megyei aljegyzőnek, magával viszi a pozsonyi országgyűlésre, letéteti vele az ügyvédi vizsgát, de hiába, fia nem akar hivatalnok lenni, a kancelláriai fogalmazóságot is otthagyja. A pozsonyi országgyűlésen Kölcseyvel ismerkedik meg, ki barátjaként bánik vele. A sok tekintetben kongeniális

szellem erősen hat rá. «Senki sem lehet, ki őt melegebben szeretette volna ; senki, ki neki több hálával tartoznék» — mondja viszonyukról későbbi emlékbeszédében. E közben verseket ír és szindarabokat. Húszéves korában jelenik meg *A házassulók* c. igen gyenge vigjátéka (1833), következő évben *Bosszú* c. ötfelvonásos jambusos szomorújátéka, mely a francia romantika hatását mutatja, dikciója áradozó, szónokias, de szép. Két évvel utóbb Hugo: *Angelo*-ját fordítja le s bevezetésében lelkesen dicsőíti Hugót és romantikus irányát. Huszonkét éves korában az Akadémia már tagjává választja, ami bizonyára büszkévé tette és további munkásságra serkentette. A fiatal kezdőnek a finomlelkű és nemes-szívű Dessewffy József gróf is egyik főbuzdítója volt. «Azok közé tartozott, kik midőn az irodalom mezejére léptem, erőmet tanácsaikkal pótolák, s első gyenge kísérleteim után elcsüggedni nem engedének... nem érzettük-e jobbaknak, nemesebbeknek magunkat társaságában, lelkesítve, hogy mi is, mint ő, önösségünk körén kívül fekvő célokat tűzzünk ki munkásságunknak» — mondja róla meleghangú emlékbeszédében.

A fáma egy szerelmi csalódásáról beszél, ami külföldi útjának egyik oka lett volna. Egy év alatt beutazza Németországot, Svájcot, a Németalföldet, Francia- és Angolországot.¹ Párizsban megismerkedik Hugoval s több más híres francia íróval. Ez az utazás rendkívül sok benyomással gazdagította fogékony lelkét s részben franciaországi tapasztalataiból bontakozott ki első nagy regényének meséje.

A karthausi-ban már benne van az egész Eötvös,

¹ Falk Miksa szerint Olaszországban is járt gróf Forgách Lajossal ugyanekkor (*E. ifjúságából*. P. N. 187., 283.).

a vallásos, nemes- és szerető szívű, a szabadelvű, a nagy idealista Eötvös.

Ezeknek a jellemvonásoknak kifejlődése eddigi életének áttekintése után nem lehet meglepő előttünk.

II.

A regény szubjektív elemei. Szerkezete. A lélekrajz. Pesszimizmusa és erkölcsi alapgondolata. A reflexiók és hasonlatok. A leírás és jellemrajz.

A pesti árvíz Heckenast Gusztáv kiadónak is sok kárt okozott, ezért felsegítésére az írók egy szépirodalmi vállalatot indítottak Eötvös szerkesztésében. Ez a *Budapesti Árvízkönyv*, melyben *A karthausi* megjelent: első része az I. kötetben, második része a III-ikban (1839), harmadik és negyedik része (tehát a regény másik fele) az V. és utolsó kötetben 1841 július havában. Az *Árvízkönyvet* 1250 példányban nyomatták (Toldy *Tudománytár*-beli Bibliographiája szerint). Önállóan két kötetben csak egy év múlva 1842 nyarán az augusztusi vásárra jelent meg (*A karthausi* címmel) s ugyanakkor németül (*Der Karthäuser*, Klein Hermann fordításában, szintén két kötetben. V. ö. A. 1842. II. 39. l. szept. 29.).¹

A regény megírására délfranciaországi útján a

¹ Más adat szerint a német kiadás megelőzte a magyart. A *Regelő* 1842 szept. 22-én (II. 76.) azt írja, hogy a regény már a német közönség kezén forog. «Mikor fog már egyszer a magyar külön kiadás is megjelenni?» 1847-ben azt írják a lapok, hogy Messi, egy helybeli olasz nyelvmester, olaszra fordította s Fiumében fog megjelenni (*H.* 1847, I. 13., *P.* I. 13.). Az *Életképek* szerint francia fordítása is készülöben volt (1845, I. 7.). Német fordításait l. Gulyás Pál: *Magyar szépirodalom idegen nyelven.* 1917, 25. A Révai-féle 20 kötetes kiadásban (1901—1909) I. köt. 14. kiadása

Grande Chartreuseben tett látogatása indította, mint maga beszélte később.¹ Itt egy előkelő, szép, fiatal nővel találkozott, aki a kolostorból ki akart szabadítani egy fiatalembert. Mivel be nem eresztették, ropant hosszú levélben írta meg bonyodalmas történetét, melyet élőszóval el nem mondhatott s ezt Eötvös juttatta az érdekes és szép ifjúhoz, kit azonban a levél elolvasása és a kolostorfő intése sem ingatott meg elhatározásában, hogy karthausi lesz. A nő, ki valószínűleg a spanyol arisztokrácia tagja volt, felháborodva és kétségbeesve távozott. Eötvös mintegy hat napot töltött a kolostorban, hol Szent Brunó műveit olvasta, melyek telve vannak a lemondás, vezeklés és halál gondolataival, résztvett a szerzetesek istenitiszteletein, nézte, hogyan ássák sírjaikat, találkozott egy gazdag, fiatal ügyvéddel, ki lelkifurdalásból lett karthausivá. Mindezek mély hatást tettek rá s már akkor foglalkozni kezdett azzal az eszmével, hogy benyomásait egy költői műben feldolgozza.²

jelent meg. Az első és a későbbi kiadások közt több az eltérés, mely többnyire apróbb rövidítésekben mutatkozik. Meglehetős tüzetes egybevetéséből csak egyet említek például. A XXI. fejezet «ezentúl is» szavai után a későbbi kiadásokból kimaradt egy gondolat, mely *Az ember tragédiája* alapeszméjéhez hasonló. A legújabb kiadás a legelsőt adja.

¹ Molnár Aladárnak 1870 szept. 3-án, mikor együtt Regensburgba rándultak (Ferenczi Z.: *Báró Eötvös József*. 1903).

² A kolostor érdekes leírása: Albert du Boys: *La Grande-Chartreuse, ou tableau historique et descriptif de ce monastère*. (Grenoble, 1845.). A mellékelt képeken a remek vidéket is láthatjuk. Részletes leírás, de Eötvös annyira általánosságban mozog leírásában, hogy ellenőrzése ebből fölösleges. A regény elején említett «puszta», a kolostorhoz tartozó nagy területet jelenti, mely részint falakkal, részint hegyekkel van bekerítve (le Désert).

Íme a mese-mag, melyből a regény kisarjadzott. Egyéb franciaországi tapasztalatait (vidékek, társaság, egyes megfigyelt alakok, Párizs) természetesen szintén beleszőtte meséjébe. Életrajzírója, Ferenczi Zoltán föltevése szerint Eötvös naplót írt útjáról s részleteit később beledolgozta regényébe. Lehetséges. Erre mutat egy kis cikke a *Társalkodó*-ban (1838. I. 39. máj. 16.) *Methodista-temetés (Uti naplóból)* címen, amelyet némi változtatásokkal mint Julia temetését később regénye végére illesztett.¹ Hazatértekor, 1837-ben bizonyára belekezdett regénye írásába s a következő évben folytatta. Hogy 1841-ig dolgozott-e rajta, nem bizonyos, mert a megjelenés ideje nem igazít útba. Lehet, hogy már jóval előbb befejezte s csak azért nem adta folytatását a IV. kötetben, mert mint szerkesztő nem akart minden kötetben szerepelni (így minden másodikban adott folytatást).

A komor melancholia és világfájdalom, mely a regénynek annyira jellemző alaphangulata, csak egyéni tapasztalatokból és csalódásokból fakadhatott. Szerelmi csalódásáról két verzió is van², melyeknek igaz voltához szó férhet, de verseiből, melyeket 1837 és 1839 között írt, szintén szerelmi konvulziókra következtethetünk. A *Remélj!* hű szerelemről beszél, melyet csalódás követett (... «néma bánatomban én is elátkozám az életet»), a megértő kebel pedig már rég sírban pihen. Bánatát rejtegeti a világ elől. Az *Elvirához* heves szerelmi vallomás. A *Szörnyen szép*-ben szenvedélyes, érzéki hevület forr, az *Ősz* lemondásról, az emberekben

¹ A *Figy.* szerint (1838, I. 168. l.) E. sajtó alá bocsátja svájci utazásait.

² Ferenczi életrajzában s gróf Vay Sándor: *B. E. J. ifjúkori szerelme* (P. N. 1906 március 25.).

való csalódásról beszél. Ezek a csalódások talán nem voltak olyan súlyosak, de bizonyára mégsem egészen képzeletbeliek. Melyik ifjú nem volt szerelmes és nem csalódott huszonötéves koráig, néha többször is?

De *A karthausi*-ban nemcsak szerelmi csalódások vannak, a hős sok másban is csalódik. Eötvöst, ki mindig nagy idealista volt, szintén nem egyszer érheték csalódások. Csalódhatott emberekben, eszmékben, önmagában. Mindebből mélabú, életúntság, világfájdalom fakadhat, főként az Eötvös-féle érzékeny és finom lelkekben. Fiatal korában majdnem mindenki átél egy ilyen korszakot. Eötvös is így volt s mély lelki depressziójától ennek a regénynek megírásával szabadult meg.¹

Sokkal hívőbb és aktívabb lélek volt, semhogy ez a lelkiállapota sokáig tarthatott volna. Mindenesetre hatással voltak erre a lelkiállapatra francia regény-olvasmányai is, melyek művének megírásakor irányították. Ezekről később szólok.

A regény keretes elbeszélés. Bevezetése, mely komor őszi tájképeivel, hangulataival és reflexióival megüti a mű alaphangját, az író Grande Chartreuse-beli látogatását mondja el. Itt idősebb barátjával egy életúnt ifjút lát, aki ennek kijelenti, hogy a kolostorban akar maradni. Később megismerkedik ezzel a baráttal s hazatérte után is levelez vele. Az ő révén kerülnek hozzá ezek az irományok, «az ifjú naplója s részint emlékkönyve». «Ki csak mulatságot keres — inti előre olvasóit — az tegye félre e lapokat, melyeknek rendetlensége művészi kívá-

¹ Szépen adja Szontagh G. az ifjúkori világfájdalom magyarázatát bírálatában (*Figy.* 1839, 8.).

natainak meg nem felel, egyhangú bánata talán csak unalmát gerjeszti», de akit «egy szív titkos története» jobban érdekel az ügyesen szőtt mesénél, az olvassa el, «s talán saját életében van egy időszak, melyre visszatekintve eszébe jut, hogy a bánat, melyről itt szó van, nem a költői képzeletnek műve csak».

A rendetlenség, művésziatlenség önvádjának legfeljebb annyiban van alapja, hogy a napló- és önéletrajzforma mindig pongyolább, mert veszedelmes elkalandozásokra csábít a hangulatok és a gondolatok mezein. Ez a hibája *A karthausi*-nak is megvan, de különben *szerkezete* jól átgondolt s a történet, ha lassan is, de folytonosan halad célja felé.

Az I. rész első négy fejezete Gusztáv grófnak naplója a kolostorban töltött első idejéről. Ezt követi a barátja kérésére írt élettörténet, mely az ötödik fejezettől a III. rész végéig, a negyvenkilencedik fejezetig tart. A IV. rész hosszú és naplószerűleg beosztott ötvenedik fejezete befejezése Gusztáv életének. Az utolsó két fejezet az író elbeszélése Gusztáv haláláról és Júlia temetéséről, melynek skóciai útján tanuja volt. Tehát az író útirajza a keret, mely mint második keretet Gusztáv naplóját foglalja magában, ebbe van azután a tulajdonképpeni regény, az önéletrajz illesztve. Megjegyzendő, hogy az önéletrajz és napló nem válik élesen külön. A naplóban is folyton barátjához beszél, mint amabban, elmékedései, hangulatainak rajzai egyenes folytatásai az önéletrajzbelieknek, viszont az önéletrajzot a jelenre vonatkozó kitérésekkel szakítja meg (ilyen az I. rész 12. és 16. fejezetének vége, a II. rész 18. fejezete egészen, a 25. vége, a 26. és 27. egészen, a 32. vége, a III. rész 37. fejezete egészen s a 49. vége).

A részek különböző terjedelműek. Az I. rész (1—16.)

elég rövid (gyermek- és ifjúkor, beleszeret Júliába, színhelye jobbára Avignon és környéke). A II. rész az elsőnek kétszerese (17—36. Júlia iránti szerelmének és Armand iránti barátságának története, színhelye Párizs és egy közeli birtok). A III. rész (37—49.) az elsőnek háromszorosa (új élete, új barátai, Bettyvel való viszonya, színhelye Avignon környéke, a külföld, Párizs). A IV. rész (50—52.) az elsőnél is rövidebb (színhelye a kolostor.).

A fejezetek is különböző terjedelműek, vannak közöttük igen rövid (pl. a 13.) és igen hosszúak (pl. a 35., 48.). Az elbeszélés lassan halad a tömördek közbeszótt reflexió miatt, melyek néha fejezet-hosszúságúak, de azért halad folyton s néha elég gyorsan, mozgalmasan, az események szinte kergetik egymást, pl. a 35. és 48. fejezetben, melyek mind a két, epikai részletezéssel haladó szerelmi történetet egy-egy váratlan, szinte túlfeszítetten izgalmas drámai «nagy jelenettel» fejezik be.

A nagy *lélekrajzi regény* főproblémája, amely Gusztáv barátját is érdekli s bennünket is legjobban izgat: hogyan jutott egy gazdag arisztokrata ifjú annyira, hogy karthausi legyen? A regény erre a kérdésre felel. Felel-e lélektanilag kielégítően? Ez a főszempont a mű megítélésében, kísértsük meg tehát kissé részletesebben vizsgálni.

Gusztáv a «század ifjának» mondja magát, kit «korunknak baja», a kételkedés tett boldogtalanná (4. f.), más helyen gyengeségét emeli ki jellemző vonásaként. «Én mindig gyenge valék, engedve minden hatásnak, boldog, ha egy nyájas, lemondva mindenről, ha egy komorabb pillanat vonula át lelkemen; ingadozva mint a nád, mely nem változtatva helyét, gyenge

még arra is, hogy törjék ; önállás nélkül . . . társaságom behatásinak soha ellen nem állhaték» (41. fejezet). Gusztáv valóban passzív lélek, de mégsem annyira, mint itt túlozva mondja.

Mint gyermek érzékeny, kit bánt apja hidegsége s hosszú időre kétségbeesetté, búskomorra tesz anyja halála. A freiburgi jezsuita kollégiumban eleinte elhagyottnak érzi magát. «Komolyabb kedélyű már természetemnél fogva s emberkerülő, mert magányosan neveltettem.» Társaitól elvonulva ábrándozik és rajongó áhítatban talál gyönyörűséget, majd szenvedélyes gyermekbarátsággal fordul a vele rokonlelkű Armand felé. A kollégiumból hazatérőben atyjának és környezetének vallási közömbössége kételyt kezd benne kelteni. Ez a gyötrő kételkedés egyetemi évei alatt fokozódik s tizenkilencéves korában már hitetlenül jó haza. Ez a fontos lelki átalakulás, sajnos, csak érintve van és nem rajzolja. Mikor Júliát meglátja Avignonban, egyszerre szenvedélyesen megszereti. Rajongását nem hűtik le barátjának keserű szavai s a júliusi forradalom hullámverései. A forradalom izgalmában Armand lelkéről is föllebben a fátyol, ami megdöbbsenti egy pillanatra, de szerelme s az a sejtelme, hogy Júlia is szereti, mindent elfeledtet vele s boldogan kóborol éjtszaka a város utcáin. Ennek a fiatalos szerelmi rajongásnak rajza szép és igaz. Párizsban folytatódik a szerelmi regény. A kételkedés hideg fuvalma itt borzongatja végig először szerelmének napsugaras, virágos mezejét. Júliát egy férfival látta, de egy jelentéktelen bizonyítékba kapaszkodva, siet megnyugtatni magát. A levél, mely Júliát annyira felizgatja, újabb kétséggel, féltékenységgel, szomorúsággal tölti el, de új reményt mérítve a szép fiatal asszony félreértett szavaiból és visel-

kedéséből, boldogan rohan imádottja barátnéjához s gyanútlanul viszi a szerelmes levelet Júlia kedvese, Dufey számára. Mikor Dufeyt megismeri Valmontné estélyén, gyanítja, hogy őt látta akkor, sőt már azelőtt Avignonban Júliával. Figyeli őket, de semmi gyanúsat nem vesz észre. Talán valószínűtlennek látszik, hogy Gusztáv annyira vak, de egy igen fiatal, igen naiv, becsületes és igen szerelmes ember többnyire az ideáljával szemben, mert «az asszonyi szív nem oly tudomány, melyet huszonkét esztendő korunkban megtanulhatnánk». Gyanúja, kételkedése meg-megújul, de újra, meg újra el tudja őket csitítani.

Júliában való kételkedésével az Armandban való támad fel párhuzamosan. Mikor forrón szeretett barátjából ki-kitör a keserűség, a szegénysége miatti bosszúság, az irigység, a mindenáron való érvényesülés vágya, megdöbbenve kezdi látni a köztük megnyíló szakadékokat s noha fiatalos kitöréssel, a keserű szavakra következő hirtelen elérzékenyüléssel, újra örök barátságot fogadnak is, érzi, hogy szíveik távolodnak egymástól. Következnek a boldog napok a gróf birtokán. Együtt kóborolnak Júliával s ő mindig jobban hiszi, hogy Júlia viszont szereti. Boldogsága tetőpontját éri, mikor a gróf súlyos betegségében megesketi őket, hogy egymáséi lesznek. A gróf felgyógyulása után nem érti Júlia szomorúságát s egy újabb gyanús jel kifakadásra készíteti, éles szavakat váltanak, de kibékülnek. Közben véletlenül tanuja lesz Armand süllyedésének s iránta való bizalmatlanságának s csakhamar következik a nagy csapás, mely lesújt rá. Megtudja, hogy Júlia Dufeyt szereti s őt csak ámitotta, legjobb barátja pedig Dufey eszköze volt a szerelmi cselszövényben. Kétségbeesés, majd harag szállja meg, de haragja el-

oszlik, mikor Júliát is csapás csapás után éri. Kibékülve válik el tőle, de Armandnak nem tud megbocsátani. Leszámolásuk elkerülhetetlen. A fiatal szívnek ez a kettős tragédiája lélekrajzilag következetesen s részletező gonddal van megírva. A párbajban kapott sebében sokáig fekszik (ez természetes pihenő a lélekrajzban). Barátja menti meg életét, ugyanaz, ki a kolostorba kíséri s kinek számára életrajzát írja. Sajátszerű, hogy Vilmos nevén kívül mást nem tudunk meg róla, noha Gusztáv meleg hangja bizalmas barátságra mutat. Gusztáv elbeszélésében nem szerepel cselekvőleg, ami hiány és valószínűtlenség is. Az a mentség, hogy azért nem szerepel, mert Gusztáv neki írja történetét, tehát róla fölösleges írnia, nem állhat meg az író szempontjából.

Gusztáv a nagy csalódás után megváltozik, nem az a naiv idealista, az a mindenkiben nemesen és őszintén bízó ifjú többé. Új barátságából (Arturral) hiányzik az elsőnek melegsége és tökéletes bizalma, a melancholia pedig attól kezdve nem hagyja el szívét. Hosszú útjáról megvigasztalódva tér haza s Párizsban az arisztokraták mulatós és sivár életét éli, sőt a nagykövetségnél állást is vállal s egy külföldi követségre készül utazni, mikor a rágalom, hogy Júliát tervszerűen forgatta ki vagyonából, újra szörnyen lesujtja s megvetéssel tölti el az emberek véleménye iránt. E miatt mond le állásáról. Ez a lélektanilag nem igen indokolt tette (hiszen könnyen megcáfolhatta volna a rágalmat) meghasonlásba keveri atyjával s újra komor melancholiába süllyeszti. Ebből ragadja ki Artur, ki művészi ambícióiban s szerelmében csalódva, könnyelmű életben keres feledést. Gusztáv belesodródik a züllött kéjenctársaságba s lassanként hozzájuk lesz hasonló. Ekkor köti

végzetes fogadását, Bettynek «Páris legszebb grizett-jének» elcsábítására. A Bettyvel való viszonya, melyben most már ő a csaló s a nő a megcsalatott, külön is finom lélekrajzi elbeszélés.

Eleinte lelkifurdalást érez s mikor látja az ártatlan leányka szerelmét, habozik, ne mondjon-e el neki mindent, de mégsem teszi; vonzalom ébred benne s Betty szerelme őt is magával ragadja. Azt hiszi, igazán szereti a leányt. Idilli életüket megzavarja a kétség. Nem tud hinni Betty őszinteségében, haszonlesőnek, számítóknak tartja. Barátjainak cinikus megjegyzései szítják gyanúját. Mikor Betty megtudja, hogy nem szegény diák, hanem gazdag gróf, új, előkelő életet kezdenek, mely a leányt boldoggá teszi, szórakoztatja, őt megúntatja. Általában megúnta Bettyt, együgyű naivsága kiálthatatlannak tetszik s Júlia műveltségét juttatja eszébe. A leány észreveszi ezt, megpróbál mással kacérkodni, azután mindenfélét tanulni, hogy művelt legyen s visszahódítsa kedvesét, de mindez csak szánalmat kelt Gusztávban s elkeseríti, hogy hazudnia kell a leánynak. A tragikus kifejlődés itt is váratlanul következik be, mint első szerelmekor. Találkozik Juliával mint bukott nővel, kinek szomorú története újra megsebzí szívét. Artur öngyilkossá lesz, Betty pedig véletlenül megtudja csalását s megható búcsú után, mely őszinte szerelmét bizonyítja, eltűnik. A jelek öngyilkosságra vallanak, Gusztáv tehát gyilkossá lett. Ez az utolsó csapás végképpen megtöri s kolostorba vonul. A legközelebbi indító oka elhatározásának Betty öngyilkossága, melyet elégtelen bizonyítékok alapján bizonyosnak tart, de igazi indító okai csalódásai, mélabúja, az emberektől s az élvezetektől való undorodása, szóval egész szomorú élete. Azt mondhatnók, hogy

ennyi csalódás még nem elég az életről való lemondásra, de a gyenge és érzékeny lelkeknek elég, s Eötvös ilyenek rajzolja hőseit.

Szóval a lélekrajz ellen lényeges kifogást nem tehetünk. Mindvégig következetes és elfogadható. Ismét különálló egész az utolsó rész: Gusztáv találkozása Armanddal és Bettyvel, kibékülése velük, az emberekkel s főleg önmagával, hitének visszatérése s boldog lelki harmóniája halála előtt. Lélekrajzilag ez is következetes és gyönyörű befejezése a különben vígasztalan történetnek.

Eötvös lélekrajza ellen komoly kifogást csak formai tekintetben tehetünk. Gusztáv akkor írja önéletrajzát, mikor lelkét sok csalódása és szenvedése után már egészen eltöltötte a mélabú, keserűség és világfájdalom. Életének eseményeit mostani szemével nézi s mindent sötétnek lát: a boldogságot hiábavalónak és szomorúnak, a szomorúságot még szomorúbbnak. Ebből a kétségbeesett hangulatból tömérdek, jobbára pesszimista gondolat fakad s ezek túltengve, mindenüvé befurakodnak. Minden részletet ezek kísérik, mint a görög kórus s az egykori lelki élmények «természetes színét halványra betegítik». A 24. fejezet végén pl. rövid lélekrajzot ad Gusztáv kételyeiről, melyeket ismét elutasít magától s lehetetleneknek tart. A helyett, hogy tovább elemezné lelkiállapotát, reflexiókba kezd az emberismeretről, erről a «szörnyű tudományról». Gyakran pedig s ez a legrosszabb, csak reflexiókat kapunk, mikor lélekrajzot várnánk. Mikor elolvassa Dufey alávaló, gyáva levelét, mely Júlia boldogságát tönkretette, megrendül. Lélekrajz helyett ekkor ezt olvasuk: «Elbámultam! Vannak dolgok a világon, melyeket minden tapasztalásunk mellett mindaddig lehe-

tetleneknek gondolunk, míg meg nem történtek s ilyen vala ez . . .»

A *pesszimista gondolatok* roppant tömege van felhalmozva Gusztáv önéletrajzában, melyek jobbára a magáéi vagy néha másoknak gondolatai. Ez a pesszimizmus, amint Péterfy ismert tanulmányában rámutat, sokszor inkább csak érzélgés.¹

Íme néhány : Mindenikünknek sorsa az elfeledtetés. Kijózanodni a legfájdalmasabb dolog a világon. Az emberiség nem fog elérni semmit, amiért küzdött, sorsa sohasem lesz boldogabb. Egyenlőség, szabadság nincs az emberek között. A jövő csak azért szebb a jelennél, mert alávalóságát nem ismerjük. Nap a boldogság, mely örök távolban ragyog fölöttünk. A világon minden lehetséges, minden valószínű, csak a boldogság nem. Mindennek vannak határai a földön, csak az emberi keservnek és alávalóságnak nincsenek. Nem értjük egymást, önösségünk külön nyelvein szólva, elérhetetlen távolban állunk még azoktól is, kiket a végzet mellénk rendelt. Az emberi élet csalódásokból és tévedésekből áll s nem egyéb hosszú süllyedésnél. A rövidebb reflexiókat sokszor hosszabbak, elmélkedés-szerűek váltják fel az emberi boldogtalanságról, a vallástalanságról, az önzésről, az öngyilkosság jogsultságáról, a játékszenvedélyről, az élet rövidségéről és hiábavalóságáról, a dicsőség hiú s a közvélemény megvetendő voltáról, mulatságaink «systematizált unalmáról», Franciaország szomorú jövőjéről. Néha egész értekezésekké dagadnak. Ilyenek a főúri gyermeknevelésnek egyoldalú és pesszimista bírálata, vagy a

¹ De azért *A karthausi* nem szolgált rá a szellemes bíráló nagyon fölényes gúnyolódására.

Párizsról szóló fejezetnyi elmélkedés (Párizs egész világ és mindenki nyomorult benne), vagy az arisztokraták jellemzése szintén egy fejezeten át: henyélők, nevetéséges előítéletek rabjai, romlottak, hitetlenek, életük üres és nyomorult. Olaszországi útjának, nagy benyomásai is csak sötét gondolatokat tudnak keltetni a hős mélabús lelkében.

Eötvös e munkája kétségkívül a legszomorúbb könyv volna, amelyet valaha írtak, ha *vége* nem volna vigasztaló és *kibékítő*, mely ha nem semmisítheti is meg az előbbi pesszimisztikus gondolatok leverő hatását, legalább erősen enyhíti.

Gusztávot Armandnak boldog, szerény családi élete. Betty nemes és szép elmulása, orvosának önfeláldozó munkássága s a maga életén való elmélkedése rávezeti boldogtalanságának okára, az önzésre. Önző volt, igazán csak magát szerette s mikor rövid boldogsága megszűnt, semmi vigasztalót nem talált az életben, pedig csak a szeretet tehet boldoggá bennünket, a szeretet nemcsak mieink iránt, hanem felebarátaink iránt is, a másokért élés, a remény az emberiség boldogabb jövőjében, mely el fog következni s törhetetlen hit az élet túlvilági folytatásában.

Az emberszeretet, a másokért s a közért élő önfeláldozás, a nagy eszmékért való küzdelem, a keresztény világnézet Eötvösben már ekkor szent meggyőződésként élt s e meggyőződése nem változott haláláig, amit egész élete s minden munkája tanúsít.

Ezek a fölemelő eszmék éles ellentétben állanak a hős előbbi pesszimizmusával s lehetnek, akik a lélekrajz folytonosságában itt törést látnak, de Gusztáv oly melegen, a meggyőződés olyan erejével s olyan ékes-szóloán hirdeti őket, hogy ha nem látjuk is nyomról-

nyomra, hogyan jutott eddig lelki fejlődésében, nem érzünk erőltetettséget, vagy valószínűtlenséget a befejezésben.

Eötvös bizonyos tekintetben irányregényt akart írni s Gusztávval utaltat is arra, hogy története, sorsa intő példa minden ifjúnak. Így tekintve *A karthausi* nagy szózat a materializmus, a kételkedő hitetlenség önzése ellen. Erdélyi János szerint *A karthausi* «egy nagy vallásos költészet s általa oly elem adatott a magyar költészetnek, mely igen régen hiányzott abból».

Az író azonban nemcsak másokat akar meggyőzni, hanem önmagát is, a maga kétségeit is elnémítja, a maga reményét és hitét is erősíti. Lelki világa titkos válságok után, melyeket csak sejthetünk, könyvének megírása közben tisztul meg salakjától. S ha az «sok szenvedést» okozott is neki, mint maga mondja, de megnyugvást is hozott.

A tömérdek reflexió egyik feltűnő jellemző vonása a regényének, a másik, amely szintén tüstént feltűnik olvasása közben, a *hasonlatok halmozása*. Lélekrajz közben, mikor érzelmek és gondolatok, tehát elvont fogalmak megérzékítéséről van szó, fontosak és elkerülhetetlenek a konkréttá, szemléletessé tevő hasonlatok, él is velük minden író. A feltűnő csak túlságos mértékben való alkalmazásuk s mellettük a tömörebb metaforalaknak kerülése. A reflexiókkal szoros kapcsolatban vannak, azért is szólok itt róluk. A hasonlatok gyakran reflexiókba vannak foglalva s táplálják, színezik őket, vagy hasonlatból nő ki a reflexió vagy egészen hasonlat köntösében jelenik meg. A kettő majdnem mindig együtt jár. Pl. «Mint nyári vészek után, bármi rövidék legyenek s bármi tisztán ragyogjon a nap, ha elvonultak, a levegő mindig kihül: úgy mindig hideg-

ség marad vissza viszálykodásainkból s ha nem is más, legalább az, ki magát hibásnak érzi, el nem szokta felejtetni a pillanat keserűségét». Íme a tipikus Eötvös-féle reflexiók hasonlat, mely igen gyakran körmondat-formába illeszkedik. Terjedelmük különböző a részletesen kidolgozott homerosi hasonlattól kezdve az egészen röviddekig.

Legjobban szeret valamit *nap-hoz, hajó-hoz* vagy *fa-hoz* hasonlítani. A nap mindent áthatva meleg sugaraival: Isten gondolata; a nap: az ifjúság; a szerelem stb. A szirtre került hajó: a szív; a kiterjesztett vitorlákkal induló hajó: Armand, ki az életbe lép; két hajó a tengeren: a két barát stb. Szélrázta fa: a szerelmes szív; a belül korhadó százados fa: egyes országok; a fa kis kört árnyékoz be: az ember kis kört boldogíthat stb. Az ilyenfélék leggyakoribb hasonlatai (különben egyszer sem ismétli magát). A természetből: a hegy, havas, ég, hajnal, vihar, csillag, arany, folyó, tenger, hullám, patak, alkony, zápor, érc, lavina, harmat, felleg, vízesés, gyöngy, tavasz, madár, féreg, hernyó, sas, lúd, selyembobár, daru, vakand, rózsa, babér, folyondár, tölgy, falevél, mag, virág stb., az emberi élet köréből: a vándor, játékos, dús, alchimista, mechanikus, vak, bányász, gyermek, haldokló római, gályarab, hegymászó, gladiátor, mozaik, mumia, színház, kőszobor, könyv, tükör, delejtű, húr, ház stb. szerepelnek hasonlataiban tarkán össze-vissza. Csupa változatosság s hasonlatai mégis egyhangúak. Ennek egyik oka gyakori ismétlődésük (néha hármat, négyet ír egymásután), amiért megszokottakká, később megűnöttakká lesznek, a másik oka pedig az, hogy a hasonlított majdnem mindig az ember, az emberi élet, maga az elbeszélő, vagy a szív, kebel, a lélek, más hasonlított

alig akad. Ez az elbeszélés lélekrajzi voltából természetesen következik ugyan, de azért nem mentség az íróra. Ki kell emelnünk ezzel szemben, hogy a hasonlatok között sok az eredeti, szép, hangulatkeltő vagy a tárgyat élesen megvilágító.

A *leírás* alárendelt jelentőségű nála. Nincs sok, aránylag rövidék és a lélekrajzokat, meg a reflexiókat szolgálják. Eötvös a lélek belső élete felé fordul s így a külső világ csak annyira köti le, amennyire az egyénben tükröződik, hangulatot, reflexiót kelt benne. Ezért néhány vonásból álló leírásai leggyakrabban lélekrajzba olvadnak vagy reflexiókba mennek át, pl. a 14. fejezet esti, majd éji hangulata, a rococo-terem rajza (20.), vagy a 35. fejezet hajnali hangulatai. Leginkább téli, alkonyi, éji és hajnali képeket szeret rajzolni, kissé általános vonásokkal, de nem egyszer megkapó színezéssel és hangulatossággal. Milyen szép pl. a bevezetés komor, őszi tájképe, vagy Avignon éji képe, amint elvonul a távozó előtt (16. f.), vagy a Vendôme-tér esős szomorúsága (42.), vagy az alkonyat színpompája (30.)! Intérieur, jelenetet ritkán rajzol (pl. a gróf ősi terme (30.), a forradalmi utca s a rémült arisztokrata társaság (12.). Jósika leírásainak hatása feltűnik itt-ott, főként stílusának Jósika-féle fordulataiban (ködtenger, fellegár, fuvalom lejte át, a hófuvatok fehér kísértetekként emelkednek, színdagály, bíbortó az égen, fény-szigetek, fénytenger).

A *jellemrajz*, mint a szubjektív regényekben általában, egyszínű s kissé elmosódott, mert a szereplőket csak Gusztáv mélabús lelkén át látjuk. Egyhangúságot okoz az is, hogy alakjai hozzá hasonlóan többnyire mind csalódnak s lelkileg megtörnek.

Júliát Gusztávval együtt nemesnek és emelkedett

léleknek tartjuk, úgyhogy nehezen hihetjük el csalását vele szemben. Őszintén megmondhatta volna neki, hogy nem szereti. Későbbi süllyedése még valószínűtlenebb. Gusztávtól könnyen átvehette volna azt az összeget, melyet atyja hagyott neki s ez megmentette volna az erkölcsi süllyedéstől. Ezek alapján ingatják meg Júlia jellemrajzát. A szerző lélektani magyarázatai nem elégítenek ki bennünket. Betty, az egyszerű leánya, túlságosan hősies jellemmé válik később, mikor megtudja a fogadást, színpadias kifakadásai, majd érzelgős és választékos nyelven írt búcsúlevele valószínűtlenek. Armandban jól rajzolja a nagy ambíciókkal telt szegény fiút, kit körülményei s a valódi vagy képzelt megálázások keserűvé, iriggyé, szinte jellemtelenné tesznek. A végén mint megelégedett, munkás családapa tűnik fel egyszerű körben. A jellemének fejlődésében mutatkozó nagy hézagot sorsának rövid elbeszélése nem töltöheti ki. A többi mind mellékalak: Artur «egy szenvedő, de nemes kebel» Gusztávnak halvány másolata, Júlia atyja «egy francia nagyúr a múlt századból» markánsrajzú jellemkép, a viveur-társaság tagjai közül Lafardnak, a vén kéjencnek, részint nevetséges, részint utálatos figurája van legjobban megrajzolva.

Mindegyik alakjának rajzában nem egy finom megfigyelésre akadunk. Módszere leginkább leíró. Jellemzetesen ritkán beszélteti őket, leginkább az író reflexiók és szónokiasan körmondatos stílusában fejezik ki gondolataikat.

III.

A francia szubjektív regények hatása *A karthausi*-ra általában. Hatások a részletekben. Az erre vonatkozó irodalom bírálata. Chateaubriand, Constant, Sainte-Beuve, Musset és mások hatása. Hatása korában. Eredetisége forrásaival szemben.

A karthausi-t Eötvös életéből s önmagából nem érthetjük meg egészen, hogyha nem ismerjük azokat a szálakat, melyek a világirodalomhoz fűzik.

A regény a francia szubjektív regények rokona. Ezt a rokonságot eddig többen megállapították s mind az általános vonásokat, mind a részleteket illetőleg számos egyezést találtak Eötvös regénye és francia forrásai között.

Vizsgálataim közben csakhamar észre kellett vennem, hogy az eddigi megállapítások nem mind helyesek s így kénytelen voltam *A karthausi* forrásairól szóló kis irodalmat bírálat alá venni, elválasztani a helyes eredményeket a helytelenektől s a helyeseket kiegészíteni a magam megfigyeléseivel. A regény kiváló jelentősége legyen mentségem, ha részletesen tárgyalom ezt a kérdést is.

A forrásokat a következő négy nagyobb tanulmány tárgyalta eddig: Huszár Vilmos: *Rousseau és iskolája a regényirodalomban* (1896), mely Brandes György: *Die Literatur des neunzehnten Jahrhunderts in ihren Hauptströmungen* c. munkája I. kötetének (1882) alapján tárgyalja a francia szentimentális regényirodalmat s kimutatja hatását Kármánra és Eötvösre, Ferenczi Zoltán Eötvösről szóló monografiájának (1903) *A karthausi*-ról szóló részlete, mely e hatásokkal céljához képest inkább általánosságban foglalkozik, Berkovics Miklós: *Báró Eötvös József és a francia irodalom* (1904),

mely Chateaubriand hatását kutatja és Kastner Jenő: *A karthausi helye a szentimentális regényirodalomban* (1913), mely Sainte-Beuve-hatást mutat ki.

A *karthausi* forrásait hol szentimentális regényeknek, hol lírai, hol én-regényeknek nevezték. George Sand monódiáknak nevezte őket az *Obermann* előszavában («ces monodies mystérieuses et sévères où toutes les grandeurs et toutes les misères humaines se confessent et se dévoilent»). Egyik elnevezés sem fejezi ki e regények lényegét, szerintem inkább szubjektív regényekről beszélhetnénk, mert ez magában foglalja a szentimentalizmust, líraiságot s az én uralkodó szerepét is.

A francia szubjektív regények őse Rousseau-nak angol hatás alatt álló *Julie ou la nouvelle Héloïse* című világhírű levélregénye (1761), mely Goethe: *Werther*-ét (1774) is inspirálta s ennek közvetítésével nálunk Kármán novelláját (1794).¹ Rousseau hatása alatt írta Bernardin de Saint-Pierre híres *Études de la Nature*-jét (1783—1788), melynek 4. kötetében jelent meg a *Paul et Virginie* (1788), Rousseau hatását mutatják a XIX. század elején Mme de Staël: *Delphine*-je (1802) és *Corinne*-ja (1807), Chateaubriand: *Atala*-ja (1801) és *René*-je (1802),² Nodier: *Le peintre de Salzbourg*-ja (1803), Sénancour (v. Sénancourt): *Obermann*-ja (1804), Constant Benjamin: *Adolphe*-ja (1816) és a harmincas években George Sand első regényei (*Indiana*. 1831.

¹ Kisfaludy Sándor és Vitkovics regényei, néhány híres fordításunk, pl. Kazinczy: *Bácsmegyey*-je s néhány későbbi novellánk, melyeket láttunk, Rousseau egyenes és nem egyenes hatásának eredményei).

² *Atala* másodszor a *Génie du Christianisme*-ban jelent meg (1802), III. 191—304., a *René* itt jelent meg először (II. 169—218.). *Atala*-t 1803-ban magyarra fordította Bozóky István, 1821-ben pedig egy rossz drámát csináltak belőle (*E. Phil. Közl.* 1915, 780.).

Valentine. 1832. *Lélia*. 1833. stb.), Sainte-Beuve: *Volupté*-ja (1834) s Musset: *La confession d'un enfant du siècle* c. regénye (1836). Ezekkel természetesen nem soroltunk fel minden francia szubjektív regényt, hiszen magának a *René*-nek számos utánpótlása volt a francia regényirodalomban. Ezek csak a leghíresebbek, melyeket az eddigi forráskutatók is legjobban kiemeltek.¹

Rousseau regényének főjellemvonásai, melyek a többi szubjektív regényekben is megvannak, a lehető legrövidebben összefoglalva a következők: visszahatásként a XVIII. század rideg racionalizmusára a szív, az érzelem jogának hirdetése az ésszel s minden mással szemben, aminek erős szentimentalizmus az eredménye s ez a külső formában is megnyilatkozik: a nyelv szenvedélyessé, áradozóvá lesz s az előadáson sokszor a dagályig fokozódó líraiság ömlik el; a természet s az egyszerű erkölcsök ellentétbe állítása a társadalom, a kultúra hibáival, rosszaságával; az *én* mint a társadalom fölé emelkedő és ellene lázadó bíráló; erkölcsi irányzat. A mondottakból folyó jellemző vonások még: a szubjektív külső forma (levél), az író «való» történetet ír, illetőleg csak «kiadója» a történetnek, a természet képeibe olvadó lélekrajzok, a sok reflexió és elmélkedés a legkülönbözőbb kérdésekről, végül, hogy a történet az író saját lelki élményein alapszik.

Követőinek műveiben Bernardin de Saint-Pierre-

¹ Alfred de Vigny: *Stello*-ját (1832), noha ide sorozták, ki kell zárunk ebből a csoportból, mert ennek a három novellából álló keretes munkának nem szentimentális, hanem inkább keserűen humoros az alaphangja, melyet *Stello*-nak a «docteur Noir» elbeszéléseit megszakító irónikus megjegyzései keltének, valamint egymással folytatott komoly és tréfás vitáik. Sue: *Arthur*-ja (1839) inkább ezek közé tartozik, emlékiratformában is van írva.

nek, de főképpen Chateaubriand-nak hatása alatt az erkölcsihez keresztény vallásos irányzat is járul. Chateaubriand a keresztény vallás miszticizmusát, fenségét, vigasztaló voltát emeli ki erősen s nála az érzelmesség világfájdalommá, sötét mélabúvá alakul. Ugyanezt látjuk Nodiernál (kire a *Werther* is erősen hatott), Sénan-court-nál, kinek *Obermann*-jában a melancholia teljes lemondássá, akaratnélküliséggé válik s ehhez még vallási kételkedés, sőt hitetlenség járul (az utóbbi tekintetben egyedül áll a szubjektív regények között). Constant a szentimentalizmust már finom lélekrajzi elemzéssel párosítja, Sainte-Beuve szintén, kinél a keresztény vallásos irányzat újra igen erősen nyilatkozik. Sandnál, kinek *Mme de Staël* az előzője, inkább a társadalom ellen lázadó hang, a rendkívüli egyénnek mindenek fölé emelése s a kínzó kétely az uralkodó. A szubjektív forma (levél, napló, önéletrajz, lírai elbeszélő hang) mindeniket jellemzi.

A *karthausi*-ban a szubjektív regények mindeme jellemző vonásait megtaláljuk: az érzelem uralmát, a mélabút, a kételkedést és világfájdalmat, a társadalom bírálatát, a természethez menekülést, az egyszerű, természetes élet magasztalását, az erkölcsi és keresztény vallásos irányzatot, az előadás lírai és reflexiós voltát s a szubjektív önéletrajz-formát az író kiadó-voltának fikciójával. Ezek annyira feltűnő vonások, hogy *A karthausi*-nak rokonságát a francia szubjektív regényekkel minden kétséget kizáró módon megállapítják.

Már most az a kérdés, találunk-e hatásokat a részletekben is. Az eddigi kutatók sokat találtak, de ezek közül több nem állja ki a bírálatot.¹

¹ Ezeket részletesen kimutattam *A karthausi forrásai* című tanulmányomban (Akad. Ért. 1916).

Vannak azonban olyan megállapítások, melyek megállhatják helyüket vagy legalább is igen valószínűek. Ezeket mindjárt ki fogom egészíteni a magam megfigyeléseivel.

Berkovics szerint Chateaubriand-hatásra mutat Eötvös elitelő véleménye a francia forradalomról, keresztény vallásos felfogása s hogy Gusztáv lelkében körülbelül ugyanazok a mélabús gondolatok támadnak a múlt idők emlékeinek látásakor utazásai közben, mint a Renéében. Ami azonban a keresztény vallásos irányzatot illeti a Chateaubriand-hatás mellett nem szabad felednünk a Sainte-Beuvét, a többi szubjektív regényekét és a Montalembertét sem.¹

Gusztáv indokolatlan világfájdalmával, sötét és eleinte vígasztalan életúntságával Renének közeli rokona. Renét minden lehangolja és semmi sem elégíti ki, mint Gusztávot. Ezt *Obermann*-ban is megtaláljuk ugyan, de kétségtelen, hogy Eötvösre Chateaubriand világhírű művei hatottak elsősorban, főként alaphangulatukkal.

Constant: *Adolphe*-ja is hatott *A karthausi*-ra. *Adolphe* és *Eleonora* viszonya sokban emlékeztet a Gusztávéra és a Bettyére. Ezt már Huszár is észrevette és Berkovics fejtette ki bővebben. *Adolphe* kedvtelésből, hiúságból hódítja meg *Eleonorát*, Gusztáv fogadásból *Bettyt*, később igazán szerelmesek lesznek mindketten, vagy legalább hiszik, hogy azok. Mindketten megúnják kedvesüket és részint gyöngédségből, részint gyöngeségből nem tudnak velük szakítani.

¹ L. Concha Győző: *Montalembert és Eötvös* (Bp. Szemle. 1916), melyben ismerteti a M. és Lamennais-féle mozgalmat a katolikus egyház érdekében a harmincas években s E. felfogását ezzel hozza kapcsolatba.

Kastner megállapításai Sainte-Beuve: *Volupté*-jának hatását illetőleg többnyire értékesek, de itt-ott helyreigazítandók vagy kiegészítendők.

A *Volupté* meséjének kerete leginkább hasonlít *A karthausi-éhoz*: Amaury, a regény hőse, szerelmi csalódásai után szemináriumba lép, pappá lesz s Amerikába megy hittérítőnek. Életét egy portugáliai kolostorban s útközben a hajón írja meg egy barátjának. Hozzátehetjük, hogy Nodier regényének egyik epizódalakja s hősnője is kolostorba vonul s hogy Constant Adolffal szintén utazása közben találkozik, mint Eötvös Gusztávval s mind a ketten azután jutnak kézírataikhoz, melyeket kiadnak. Kastner szerint Sainte-Beuve hőse élettörténetének politikai és társadalmi hátterét is megrajzolja más szubjektív regényekkel ellentétben. Eötvös szintén. Ez igaz, de túlzás azt mondanía, hogy hőseik lelki fejlődésében a szerelem «csak epizód» (Gusztáv szerelmét Júlia iránt alig nevezhetjük epizódnak).

A kételkedést, melancholiát mint a kornak betegségeit tárgyalják mindketten¹ és Gusztáv, ki vallásos volt, kételkedő lett s újra visszatért a valláshoz, e tekintetben hasonlít Amauryhoz, sőt abban is, hogy mindkettejük pappá lételét siettetí egy nő iránt való igazságtalanságuk s lelki megnyugvásukat előmozdítja a mások szenvedésének látása is. Gusztáv véletlenül lesz tanuja hosszas távollét után Betty halálának, mint Amaury a Mme Couäen-ének, ki éppen úgy hal meg, mint Betty, jó keresztényhez illően, lelki felemelkedéssel, mindenkinek megbocsátva, mindenkit vigasztalva. Itt azonban helyesen jegyzi meg Kastner, hogy a válásban megnyugvó haldokló alakjával más szubjektív

¹ Musset «la maladie du siècle»-nek nevezte s finom lélekrajzi magyarázatát adta (*Confession*. I. 2. fej.).

regényekben is találkozunk (így a *Nouvelle Heloïse*-ben, *Delphine*-ben, *Adolphe*-ban, *Atalá*-ban) s ezek is hathattak *A karthausi*-nak erre a jelenetére. A *Volupté* hatásának tulajdonítja Kastner az önösségnek a keresztényi szeretetben való felolvadását s Eötvösnek azt az alapeszmészerű gondolatát, hogy csak a másoknak élés tehet boldoggá s csak az önösnek nincs boldogsága a földön. Ez a gondolat valóban megvan a *Volupté*-ban is, de hozzá kell tennem, hogy megvan a *René* végén is Souel atya szavaiban, megvan *Adolphe*-ban a szerzőnek záró soraiban, Musset hősének önvádjaiban s a *Nouvelle Heloïse* kifejlődésében is, hiszen a szerelem önzése itt is meghajol az erkölcsi törvények előtt s az önző örömeket kötelességteljesítés és megnyugvás váltja fel. Ez a főgondolat különben a legtöbb szubjektív regény s így *A karthausi* keresztény irányzatának természetes következménye.

Már Gyulai Pál rámutatott arra, hogy *A karthausi*-ban nemcsak a főalakok, hanem a mellékalakok is legtöbbször megnyugvást találnak csalódásaik után, Kastner ugyanezt emeli ki a *Volupté* meséjében is, de talán ez sem egyenes hatás, hanem csak az említett keresztényi felfogás folyománya. Még Valmontné és a *Volupté* Mme R.-je közt talál hasonlóságot. A regények hőseihez való viszonyukban valóban találunk több egyezést, de talán több és lényegesebb különbséget is s azt sem szabad felednünk, hogy Valmontné aránylag jelentéktelen és keveset szereplő mellékalak, ki Gusztáv életében nem játszik fontos szerepet.

Megjegyzem még, hogy Sainte-Beuve a *volupté* szóval nem érzéki gyönyört akar kifejezni, hanem a *volupté* szerinte «une sorte de langueur rêveuse attendrie, énervé» (a regényhez csatolt *Appendice*-ében).

Kastner megemlíti, hogy Musset: *Confession*-jának hőse is rossz társaságba keveredik, mint Gusztáv, majd később undorral fordul el tőle. «Minden egyéb, úgymond, típusbeli hasonlóságra vezetendő vissza.» Talán mégsem minden. A materialista, kiélt, koravén és száraz Desgenais keserűen józan és cinikus életnézeteivel mintha *A karthausi* Wernerének s már megromlott Arturjának lett volna mintaképe,¹ Octavenak távol élő s fia lépteit szerető gonddal kísértő atyja a Gusztávéra emlékeztet. Mind a ketten atyjuk halála után ébrednek tudatára, hogy azok mennyire szerették őket. Az orgia rajzából (*Confession*. II. 4. f.) is mintha került volna néhány vonás *A karthausi* hasonló jelenetének leírásába (48. f.),² valamint Sand: *Lélia*-jának a játékos lélektanát adó hosszas fejtegetéséből (I. k. 8. és 10. f.) Gusztávnak a játékszenvedélyről való elmélkedésébe (35. f.).

Meg kell még jegyeznem, hogy csak a *Confession* elejének hangulata emlékeztet *A karthausi*-éra, mert csak az rajzolja a maladie du siècle-t hőse meddő panaszaiban, kétségbeesésében, energiátlanságában és folytonos síránkozásában («les larmes me coupaient parfois la parole», «et je versai un torrent de larmes» stb.), mert a regény főrésze külön, finoman analizáló szerelmi történet, mely különbözik *A karthausi* meséjétől és alaphangulatától.

Mint *Faust*-hatásra mutatott rá röviden Ferenczi arra az analógiára, hogy Gusztávot éppen úgy gátolja

¹ Ferenczi *Faust*-hatást lát benne, valószínűleg Mephistóra célozva, azonban ez kissé távoli rokonságnak látszik.

² Bár erre Balzac: *Le peau de chagrain*-jának (1832) orgialeírása is hathatott.

meg az öngyilkosságban a szerzetesek éneke (26. f.), mint Faustot az ünnepélyes husvét-i ének.¹

Meséjének bonyolítása s egyes motívumai a francia romantika hatását mutatják.³

Az előtte megjelent néhány szentimentális novella (pl. *Fanni hagyományai*, *Alphonse levelei*, *Ottília*) s *A karthausi* között legfeljebb annyi kapcsolatot találunk, hogy azok is ugyanazokból a külföldi forrásokból merítették hangulatot. Fáty regényének legfeljebb reflexiókkal túlterhelt volta és formátlansága emlékeztet *A karthausi*-ra. Jósika regényeivel semmi lényeges rokonvonása sincs.

Kölcsey érzelmesen reflexiós szónoklatainak hatása azonban már meglátszik nemcsak Eötvös beszédein, hanem regénye előadásának szónokiasságán is.

*

Milyen hatása volt korában?

Erdélyi, a kortárs, azt mondja, hogy «oly meglepő volt az, mint akár Kisfaludy Himfy-je, akár Vörösmarty Zalán futása, ha nem meglepőbb». Ismert hölgyeket és egész sereg ifjút, kik egész lapokat tudtak könyv nélkül Eötvös regényéből. Gyulai is rendkívüli hatásról beszél, «mellyel addig csak a Vörösmarty Zalán futásáé versenyezhetett». El kell fogadnunk igaznak a kortársak állításait, bár az egykorú bírálatokban nem látjuk ennek

¹ Morvay Győző Byron-hatást is lát *A karthausi*-n, pl. a *Childe Haroldét*, mikor hőse a letűnt dicsőség romjain kesereg (*Byron Magyarországon*. 307—308. Budapest, 1913).

² Pl. Júlia cserélt gyermek, Artur az orgia vad jókedve közepette lesz öngyilkossá, Betty eltűnik, halottnak hiszik, s végül meglepetésszerűen újra felbukkan. Armand ugyanígy és mindaketten éppen azon a helyen, ahol Gusztáv él stb.

az olvasókra tett nagy hatásnak nyomait, de hiszen a bírálatok elismerő vagy gáncsoló volta sohasem áll egyenes arányban valamely mű népszerűségével vagy népszerűtlenségével.

Szontagh Gusztávnak nem tetszett túlságosan, mikor az elejét elolvasta s azt óhajtotta, hogy ne ez legyen az utolsó regénye az írónak (*Figy.* 1839, I. 8.). Ő azt hiszi, hogy a regény hőse bizonyosan öngyilkos lesz. Szemere Pál védelmébe veszi Eötvöst, de zavaros védelme nem sokat mond. Ő azt óhajtja, hogy «a kolostori sötét világ lemondását gazdag, világos örömelvezetések váltsák fel», a regény további folyamán (u. o. 10.). Vajda Péter, bár elismeri «képek, eszmék, érzésekbeli dús bővelkedését», nem szereti benne a «túlfeszített érzelgést... komor ábrándot...», mely néhol majd a betegségig vitetik föl, a lázasság jeleit látja rajta, s nem óhajtáná, «ha szelleme és modora ragadványos lenne» (*H. M.* 1839, I. 13.). A *Századunk* B. névbetűs bírálója viszont igen dicséri s kiemeli bátorságát eszméinek hangoztatásában ma, mikor ember-, haza- és istentagadás és erkölcstelenség van napirenden s a hitelenség műveltségnek, a vallás gázolása felvilágosodottságnak mondatik (1839, 10.). A *Társalkodó* fordításban közli az *Allgemeine Zeitung* cikkét (Das geistige Leben in Ungarn. 1840, 201—202.), melyet Szinnyei (Magyar Írók) szerint Pulszky Ferenc írt. A regényről azt tartja, hogy komor s egészen szenvedőleges világnézete ellentétben áll a mostani «cselekvőleges fiatal erőszárnyalással... Sok s nagy küljelességeit tekintve félhetni, hogy ez a larmoyante genre nálunk sok utánzásra talál s utóbb még egy kórházi literatúrát tol nyakunkra».

A *Literaturai Lapok* (1841, I. 5.) bírálata semmitmondó magasztalás. Az *Athenaeum* (1841, II. 424.) az egész regény megjelenésekor újra irat róla, de Haraszthy Samu aprólékoskodó bírálata nem sokat ér. Személyei közül, úgymond, alig akad valaki, aki érdekelne, akit igazán szeretnénk Justus orvoson kívül. Sok mindent valószínűtlennek tart. Az író hasonlataiban ismétli magát, a világ elleni «örök zsémbeskedés» is fárasztó s majdnem megutáltatja az embereket. Általában dicséri, de bírálata mégis csupa kifogás. A *Regelő* fecsegései sem érdemelnek sok figyelmet. A regény világfájdalmát, hasonlatait s «gyáva kesergéseivel kiállhatatlan»

hősét nem szereti (1842, I. 7. 11.). A P. jegyű bírálatot nem P. Horváth írta (l. nyilatkozatát a 112. lapon).

Látjuk, hogy az egykorú bírálók közül egyik sem tudott a mű magaslatára emelkedni.

Hatott-e novellairóinkra? Bátran mondhatjuk, hogy nem nagyon. Mindössze néhány elbeszélésünkben látjuk némi hatását, jelentékenyebbet alig egy-kettőben.

Pájer: *Egyik bukása a másikat fölemeli* (1839) c. novellája, mely roppant naiv és valószínűtlen történet, csak annyiban mondható *Karthausi*-hatás alatt állónak, hogy az elbeszélő napló alakjában írja meg szomorú történetét egy barátjának.

Nagy Elek «eredeti novellája», *A néma és szerelme* (R. 1839, II. 55—56.) hosszadalmas mondataival, reflexióival és erős szentimentalizmusával emlékeztet Eötvös regényére. Első személyben is van elmondva. Tehát már megjelenésének évében hatott, később pedig, mikor már az egész ismerték, még inkább.

Szabó Richard hősét Gusztávnak nevezi s elég érzélgősen beszélteti el vele csalódásának történetét (*Csalódások*. 1841). Egy másik novellájának hőse szintén Gusztáv (*Szerelem és női erény*. 1844).

Lukács Lajos: *Nőhűség-e* (1841) hasonlataival és elmélkedéseivel emlékeztet mintaképére. Ney Ferenc: *A világyűlölő* című novellája (1841) pedig dagályos érzélgésével. Hőse külföldön csalódott szerelmében, barátaiban s világyűlölettel tér haza.

Némi reflexiókkal fűszerezett érzélgés s a hősnő elhalt vőlegényének Gusztáv neve utal csak *A karthausi*-ra Trucka Pál «eredeti beszélyében» (*A sírkerezt és koszorúja*. Kő. 1841, II. 79—81.) Kőváry László novellájában (*Fiducia*. 1841) a hatás világosabb. A boldogtalan gróf Várnai maga meséli el szomorú történetét hosszadalmasan, túlságosan érzelegve, folytonos hasonlatokkal és gondolatokkal tűzdelve tele előadását. Péter Károlynak *A művész-család* c. novellája (H. 1847, I. 10—13.) tele van dagályos és hihetetlenül szentimentális érzelemfestésekkel.

Császár Ferenc: *Álom és valóság*-a (1842—1843) a korszak legfeltűnőbb *Karthausi*-utánzata.¹ B. Gyéza (sic!) barátjához írt leveleiben tárja fel szerelmét Kelérdy Emma iránt. Szerettette hiszi magát, de aztán keservesen csalódik, mert a leány csak szá-

¹ Ezt az akkori kritika is megállapította (R. 1842, I. 7.).

nalmat érzett iránta. Bánatában Görögországba utazik, hol a nagy mult emlékei fölemelik szívét s elhatározza, hogy ezentúl hazájának fog élni. Olaszországon át hazatérve, kezd kiábrándulni Emmából, megyegyűlésekre jár, egy kedves leányka iránt érdeklődik s meggyőződik Emma romlottságáról. Eddig tart az elbeszélés, folytatása nincs. Előadása egészen *A karthausi*-é. A lelki küzdelmek rajzai erősen érzelgősek (az epigonok mindig túlozzák mintaképük jó és rossz tulajdonságait), a hős többször közel áll az öngyilkossághoz, majd az ő gondolkodása is átalakul, mint a Gusztávé. Sok benne a reflexió (Görögország pusztulásáról, az akkori magyar politikáról, a társadalmi különbségekről stb.), a természeti kép, hangulatfestés; Eötvös-féle hasonlat is akad benne. Íme néhány stílus-mutatvány: «Az ifjú tölgyek ágai olly puszták valának, mint szívem, a cserek olly kérgesek, mint sok honi lakos keble és ajaka.» «Én szenvedek s érzem előre, hogy a liget reményszíne kínaimat csak növelni fogja.» «S valljon könnyűvel szemedben, fájdalommal ajkaidon képes volnál-e víg körbe lépni? Csak boldogtalant keres a szenvedő.» «A föllegek szétvonultak, s a nap arannyal borítá a Tátikát, csak némütt lehete még látni gyenge felhődarabokat úszkálni a leáldozó bíborfényében. Ó Béla! ki fog-e derülni még valaha e nyomorú szív borús ege, melyet kebelemben hordozok?» Minden hibája mellett értékesebb dolog abban az időben, mert komoly törekvést látunk benne, lelki élmények tüzetesebb rajzára.

Pulszky Ferenc: *A becsületszó* c. novellájának (1842) katonatiszt hőse szintén Gusztáv lelki rokona. Csalódott a francia forradalomban, csalódott ideális szerelmében, megundorodott az élet örömeitől, melyekben feledést keresett, mindenbe beleúnt. «Korhadást éreztem, úgymond, mindenütt, csalárdságot és hazudságot a társasélet minden institutioiban, tapasztaltam, hogy haza, szabadság, szerelem, barátság s kötelességteljesítés csak pusztá hangok.»

Talán szintén *A karthausi*-ra utal, hogy Silvio: *Az apród* c. elbeszélésének (*R.* 1842, I. 27.) háttére a júliusi forradalom. Ervin (Pompéry János) naplóalakban írt novellája, *Az élet* (1845) hősenek, Jenőnek alakjában nem egy vonás emlékeztet Gusztávra. Tele van szentimentalizmussal, pesszimizmussal és világfájdalommal. «A fájdalom — mondja, — nem oly hamar hagy el bennünket. Polypkarokkal ragadja az meg a kebelt, mint a tölgy ezer gyökérrel ragaszkodik a földhöz, míg az öröm, mint gyenge liliom, vékony

szálakon függ s egy gyenge szél is letörheti.» A főúri orgia, melyre egyikök fogadásból elhozza kedvesét, egy elcsábított ártatlan leányt, szintén másolat. *Két hölgy szerelme* c. novellája (1847) túlzott szentimentalizmusával szintén *A karthausi*-ra emlékeztet.

Szabó Richard: *Regény és való-jának* (1846) kerete emlékeztet Eötvös regényére. Az író a temesvári gyorskocsin megismerkedik egy beteges, megtört emberrel. Rokonszenvesnek találják egymást s utitársa hozzájuttatja életírását, melyet halála után itt közöl. Az igen hosszú s meseszövéseben tökéletesen a Sue-féle romantika nyomdokain haladó elbeszélésnek előadásmódja *Karthausi*-forma. Sok benne a fellengős elmélkedés, szerelmi bánatból fakadó szentimentalizmus és lélekrajz folytonos reminiscenciákkal a multa. Szabó Richardnak (1820—1873), ki akkor katolikus pap volt, többi novelláit is erős érzelgősség jellemzi, amit szintén *A karthausi* hatásának tulajdoníthatunk, bár itt-ott Jósika hatása is észrevehető bennük (*A két vándor. Első szerelem. Töredék egy író életéből. Az utolsó Korondy. Életkép. Töredék egy író életéből, folytatás. Füredi napjaim. Rónatája*; 1838—1846-ig jelentek meg).

Feltűnőbb, úgyszólván nyíltabb utánzat Szathmáry Pálnak: *Az élet átka* c. beszélye «egy szerzetes naplójából» (H. 1846, II. 22—26.). Rómában utaztakor találkozik házuk régi barátjával, Torday Ákossal, aki karthausi szerzetes, s kit fájdalmai egészen megtörttek. Torday átadja neki naplóját, hogy vigye Magyarországra atyjának. Eközben egy haldokló apácához hívják, ki nem más, mint egykori ideálja, Júlia, ki miatt pappá lett. Az érzelgős napló, mely Torday szerelmi történetét tartalmazza, a kibékülés, hit, szeretet hangoztatásával ér véget.

A napló- vagy életírásforma, az érzelgés és reflexió stílus. *A karthausi* jellemző tulajdonságai még a következő novellákban feltűnők: Tormay György: *A rab és gyermeke* (P. 1846, I. 12—13.), Szilágyi Sándor: *Napló a XVII-dik századból* (1847), mely különben Jósika-hatást is éreztet, Országh Antal: *A vén deák* (H. 1847, II. 12—14.), Péter Károly: *Halál szerelemért. Naplótöredék* (H. 1847, I. 22—24.), gróf Lázár Kálmán: *Egy napló* (P. 1847, I. 15—16.), H—ics—Sdr.: *Dicsőség és csalódás* (H. 1847, I. 19—21.), Szelestey László: *A büntudat hatalma* (1845).

Petőfi regényében (*A hóhér kötele*. 1846) az elején szereplő

Betti neve és sorsa vall Karthausi-reminiscenciára,¹ Kelemenfy László: *Meghasonlott kedély* c. regényében (1846) pedig a hős naplójegyzetei (II. k. 172—186.) az élet céljára vonatkozó világ-fájdalmas és dagályos reflexióikkal. Ebben az erélytelen és világ-fájdalmas hősben általában van valami Gusztávból.

Mint látjuk, *A karthausi* hatása elenyészően csekély novella-irodalmunkra a szabadságharcig. A negyvenes években a francia romantika uralma annyira általános volt, hogy minden más hatást elfojtott.

*

Eötvös sokat merített idegen forrásokból, mint látuk, de sokkal többet adott hozzá ehhez az anyaghoz a magáéból. Ezt végül nyomatékkel kell megállapítanunk, hogy ne essünk az idegen hatások kutatóinak egyoldalúságába.

Hogy a maga élete mennyire jelentős forrása volt, tudjuk. A mese alapváza háttérben a júliusi forradalommal és igen sok részlete önálló, finoman kidolgozott és új. Sok újat és finom megfigyelést ad a jellem- és lélekrajzban is. A Betty szerelmét rajzoló rész pl. telve van olyan részletekkel, melyeknek sokszor művészi volta nem magyarázható meg csakis az *Adolphe* hatásával, mint Berkovics véli. Leírásai telvék a maga hangulataival és megfigyeléseivel.

Lírai előadása sokban rokon forrásaiéval, de mégis más, éppen úgy különbözik Constant és Sainte-Beuve-éles és sokszor hideg analízisétől, mint Musset művészi hangulatfestéseitől vagy Rousseau szenvedélyes ékes-szólásától. Eötvös előadásának legjellemzőbb vonása a szónokiasság. *A karthausi*-nak és ünnepi beszédeinek

¹ Horváth János erős K.-hatást lát P. regényében (*Petőfi S.* Budapest, 1922).

stílusa rokon. Regényében is ugyanaz az ünnepélyes, emelkedett hang az uralkodó, mint amazokban. Ezen a hangon beszél el legtöbbször, ezen a hangon fest lelkiállapotot, tájat, mond el reflexiókat s ezen a hangon beszélnek alakjai is. Ez ilyen mértékben s úgyszólván ilyen következetességgel nincs meg francia mintáiban. Ez a maga egyéni stílusa, melynek hasonlatokban való túltengése és körmondatossága is eredeti sajátossága.¹

Tömérek gondolata és elmélkedése, mely regénye kereteit szinte szétfeszíti, bizonyára nem mind mély és eredeti. Sokat közülük elmondtak már mások is ő előttte, de ahogyan kifejezi őket, ahogyan tovább fűzi, tovább gondolja, ahogyan a maga megfigyeléseivel és tapasztalataival kiegészíti, nem egyszer elmélyíti, a hogyan a maga hangulatain átszűri őket, eredetiekké, sajátjaivá lesznek. Mintha a saját reflexióiról mondaná a *Gondolatok*-ban: «mit új gondolatnak nevezünk, többnyire csak egy régi eszmének új formája».

A *karthausi* a legelső nagyszabású lélekrajzi regény irodalmunkban, a legelső, melynek tárgya az ember belső életének sokoldalú, elmélyedő és tanulmányoszerű rajza. Mint ilyen meglepő, nagyértékű s e korban egyedülálló alkotás minden tartalmi és formai hiánya ellenére, de mint egy költői léleknek elragadó lírai

¹ Kedvelt és jellemző fordulatai: Ki nem látta...? óh ki írhatná le azt! óh ki gondolta volna akkor...? oh különös látomány egy haldokló! (a tömérek oh-ból a későbbi kiadásokban sokat törölt); vannak az életben pillanatok; ilyen az emberi élet; szívemet le nem írható bánat tölté el; mert mi a játék? oh mi bámulatos az embernek léte a világon! adj szerelmet a szívnek...; nézd csak az ifjút...; tudod-e, mi az, egy eszmét vesztenünk? stb. Mondatai közt akad 25—30 soros.

erejű vallomása is mindig érdekes és vonzó marad, a legvonzóbb Eötvös könyvei között.

Sok tekintetben igaza van, mikor Gondolataiban azt mondja: «Miután a legnagyobb költők sikerültebb művei csak mindannyi tükör, melyben az író egész egyénisége vagy annak egyes oldalai feltűnnek, igen természetes, hogy éppen fiatalkori munkáik teszik a legnagyobb hatást... A fiatalság, minden hibái mellett, mindig szeretetreméltóbb marad.»

TARTALOM.

Bevezetés.

	Lap
A XVIII. század végének és a XIX. század elejének novella- és regényirodalma. Fordítások. Kármán, Dugonics, Verseggy munkái. Német lovagregények, kísértetes, érzékeny és tréfás történetek fordításai és magyarításai. <i>Miklós Sógor. Orithia. Palugyay története. Vitéz Kálnoki Mórítz.</i> Dobai György elbeszélései. <i>A jegyesek Carthagóban.</i> Gaal György: <i>A tudós palótz.</i> Verseggy: <i>Kolomposi Szarvas Gergely.</i> Kisfaludy Sándor és Vitkovics Mihály levélregényei. Általános bevezető megjegyzések	5

I. A főváros és a szellemi élet a huszas és harmincas években.

II. Zsebkönyveink, folyóirataink és hírlapjaink 1818—1835-ig.....	21
---	----

Önálló kötetek. <i>Aurora. Hebe. Urania.</i> Kisebb zsebkönyvek. <i>Szépliteraturai Ajándék. Aspasia. Felsőmagyarországi Minerva. Sas. Regélő. Szemlélő. Rajzolatok.</i> A hírlapok szépirodalmi melléklapjai. <i>Muzáron</i>	33
---	----

III. Az úttörők és követők.

1. A német novellairodalom hatása víg novelláinkra. Fáy András: <i>A különös testamentom. Az elkésések. A hasznosi kincs-ásás. Érzélgés és világ folyása. A tétényi éjszaka. A jó szív is bajjal jár</i>	37
2. Kisfaludy Károly és víg elbeszélései	46
3. Kovács Pál és víg elbeszélései. Fáy, Kisfaludy és Kovács Pál utánzóinak működése a szabadságharcig. Bonyodalmaik és motívumaik. Paródiák. Anekdota-félék	53
Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig.	19

IV. Történeti novelláink Jósika előtt s első történeti regényünk.

Lap

1. A nemzeti mult kultusza irodalmunkban s az osztrák-német irodalomban. Az utóbbinak és Kisfaludy Sándor regéinek hatása novelláinkra. A prózai «regék». Hosszabb történeti elbeszélések. A rege műfaj virágzása a szabadságharcig. Sablonossága és dagályossága 67
2. Kisfaludy Károly történeti novellái. Kiss Károly, gr. Mailáth János, Bártfay László, Szalay László s Bajza történeti novellái. Általános jellemzésük 82
3. Gaal József: *Szirmai Ilona*. Tartalma, forrásai, meséje, fogvatkozásai és jó oldalai..... 90

V. Társadalmi novelláink Jósika előtt s első társadalmi regényünk.

1. A német almanachirodalom hatása novelláinkra. Aszalay József, Pap Gábor, Kiss Károly novellái. Takács Éva és Stancsics Mihály erkölcsi irányú elbeszélései. Bajza, Szalay László munkái 98
2. *A Bélteki ház*. A mese fő mozzanatai. A regény jellemzése. Német hatások, különösen Lafontaine-é 109

VI. Francia és angol irány a társadalmi novellában és regényben.

1. Csató Pál. Novelláinak részletes méltatása: *Egy nap Szliá-cson*. *A phantasta*. *A három pohár*. *A fiatal szív*. *Nőkeresés*. *A szerelemmel nem jó játszani* 116
2. Petrichevich Horváth Lázár: *Az elbujdosott*. A regény jellemzése. Bulwer hatása..... 129
3. Bérczy Károly. Bulwer és Washington Irving hatása novelláiban 139

VII. Zsebkönyveink, folyóirataink és hírlapjaink 1836—1848-ig.

Önálló kötetek. *Aurora*. *Hajnal*. *Emlény*. *Részvét Gyöngyei*. *Budapest Árvizkönyv*. *Kisfaludy Társaság Évlapjai*. *Nemzeti*

Almanach. Kliegl Könyv. Őrangyal. Országgyűlési Almanach. Pécsi Aurora. Aradi vészlapok. Szivárvány. Ajándok. Unio és mások. A Regélő és folytatásai a Regélő Pesti Divatlap, Pesti Divatlap és Budapesti Divatlap. A Rajzolatok és folytatásai. Az Athenaeum és melléklapja. Honderű. Magyar Életképek. Életképek. Közlemények. Hazánk. Hírlapok szép-irodalmi melléklapjai s más kisebb jelentőségű lapok. Az első magyar élcslap 143

VIII. Báró Jósika Miklós.

1. Fellépése. Lelki fejlődése. Külföldi mesterei: Walter Scott és a francia romantikusok. A francia romantika jellemzése 149
2. Munkássága 1836—1843-ig. *Zólyomi. Abafi. A könnyelműek. Az utolsó Bátor.* Novellái 1837-ben és 1838-ban. *A csehek Magyarországon.* Novellái 1839—1842-ig. *Zrinyi a költő.* Novellái 1843-ban 163
3. Munkássága 1844—1848-ig. *Az élet útjai. Adolfine. Az Isten ujj.* Novellái 1844-ben. *Akarat és hajlam.* Novellái 1845-ben és 1846-ban. *Jósika István.* Novellái 1847-ben. *Egy kétemeletes ház Pesten.* Utolsó novellája 1848-ban. Munkásságának rövid jellemzése 184
4. Regényeinek szerkezete, jellemrajzai, stílusa, lélekrajzai. Elbeszélő technikája: alapeszmék, erkölcsi irányzat. Reflexiók. Mesék, motivumok. Elbeszélő művészete 198
5. Leírásai. Kiktől tanult? Különös érzéke a leírás iránt. Vidékleírásai. Város- és várleírásai. Intérieur-, tömeg-, arc- és ruhaleírásai. Általános megjegyzések. Korrajzai: a külső és belső világ rajza. Jósika jelentősége 208

IX. Vajda Péter.

1. Fejlődése, jelleme. Prózai költeményei. *A legszebb leány.* Humoros előadásának németessége. Voltaire regényeinek hatása. Néhány humoros novellája. *Tárcsai Bende.* A regény jellemzése. Novalis nem hatott rá, inkább Voltaire, a német romantikus irónia és a német humoristák 224
2. A keletieskedés divata a külföldi irodalmakban és a mienkben, Vajda előtt. Keleti novellái. *Vajkoontala, Yoridala* s

Kon-fu-cse, mint a legsikerültebbek. Többi keleti és nem keleti tárgyú novellája. Korrajzai, keleti milieu-rajzai fel-
színesek, meséi, dagályossága, eszméi. Hatásuk korában.
Az egykorú kritika véleménye. Műveinek értéke 235

X. Bárá Eötvös József: A karthausi.

1. Eötvös lelki fejlődése 252
2. A regény szubjektív elemei. Szerkezete. A lélekrajz. Pesszi-
mizmusa és erkölcsi alapgondolata. A reflexiók és hasonla-
tok. A leírás és jellemrajz 256
3. A francia szubjektív regények hatása *A karthausi*-ra álta-
lában. Hatások a részletekben. Az erre vonatkozó irodalom
bírálat. Chateaubriand, Constant, Sainte-Beuve, Musset és
mások hatása. Hatása korában. Eredetisége forrásaival szem-
ben 273

NOVELLA-
ÉS REGÉNYIRODALMUNK
A SZABADSÁGHARCIG

**A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA**

ÚJ FOLYAM

1926. CYKLUS

**NOVELLA- ÉS REGÉNYIRODALMUNK
A SZABADSÁGHARCIG**

ÖSSZEÁLLÍTOTTA ÉS SZÖVEGJEGYZŐKÉNT FÉLTÁJAZTATTA

ÍRTA

SZINNYEI FERENC

MÁSODIK KÖTET

AZ 1926-IK ÉVI ILLETMÉNY

NOVELLA-
ÉS REGÉNYIRODALMUNK
A SZABADSÁGHARCIG

ÍRTA

SZINNYEI FERENC

II. KÖTET

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1926

XI.

A főváros és a szellemi élet a negyvenes években.

A Jósika fellépésétől, 1836-tól a szabadságharcig terjedő korszakunk (mondjuk röviden negyvenes éveknek) a kultúra legtöbb terén erős nekilendülést mutat az előbbi korszakhoz képest.

Pestnek és Budának körülbelül a huszas évek közepe tájáról vázoltuk fel a képét munkánk elején, lássuk most, milyen volt ez a kép húsz év múlva, a negyvenes évek közepén.

A két város megnőtt azóta: lakosságuk száma együtt kb. száztízezer (a katonaság, nemesség, tanulók és idegenek nélkül). Sajnos, magyarság dolgában keveset haladt s német szót még mindig többet hallani, mint magyart. Buda szinte egészen német város. A tisztaság még mindig nem valami nagy. Az 1838-iki nagy árvíz óta a pesti partot agyag-, homok- és szemétgátak dísztelenítik, csak egy kis darabon van a part négyszögletes kövekkel kirakva. Az utcák kövezése ugyan évről-évre halad, de azért szemét és por van elég mindenfelé s ha szél fúj, az pedig ugyancsak gyakran fúj, Pesten alig látnak a portól. Az Új-piac (a mai Erzsébet-tér) «Pest minden portömegeinek gyűlhelye» — mint róla az egykorúak írják — ott bokáig jár az ember a homokban.

Az újságok újdonságírói, kik mindent szóvátesznek, sok egyébről is panaszkodnak: a kávéházak asztalai

nyáron elfoglalják a gyalogjárót, a bérkocsisok zsarolnak s minduntalan elgázolnak valakit, a révészek és hídvámszedők gorombák, városhajdú (rendőr) soha sincs kéznél, mikor szükség volna rá, a zsidó házalók és házalónők között sok a kerítő és orgazda, az uzsorások fosztogatnak, a hajóhidat minduntalan elszakítják a hajók s óraszámra kell az átkelőknek várakozniok, a fiatalság rendetlenül viselkedik a színházban, a színészek nem tudják szerepeiket, a pékek igen kis zsemlyéket sütnek, a mészárosok drágásak, a várbeli lejárók különösen télen nyaktörőek, az utcákon kevés a lámpa (Pesten minden hatvan, Budán minden százhusz lépésnyire van egy) s a meglevők rosszul égnék stb. stb.

A Budára való átkelés télen éppen olyan keserves, mint húsz esztendővel ezelőtt, mert Széchenyi Lánchídja még nincs készen, noha 1839 október vége óta, tehát hetedik éve épül. Oszlopai már hatalmasan emelkednek a Duna színe fölé, de még állványokkal elburkolva. A Rak-piac (a mai Ferenc József-tér), a bécsi hajók állomáshelye, mozgalmas és élénk. A part mellett horgonyzó gőzhajók árbocaikkal, kötélzetükkel s hosszú, vékony, fönt csipkés-forma kürtőikkel kellemes látványt nyújtanak a szemlélőnek. Belsejükben szép termek vannak kis konyhával. A födélzetén a dohányzóknak külön kis szoba van lószőrdíványokkal, a hajó orrán pedig kis ágyú.

A posta Bécsbe és külföldre naponként, az ország különböző városaiba hetenként indul s ugyanúgy érkezik.

Az 1838-iki árvíz iszonyúan elpusztította Pestet. 4227 ház közül csak 1146 maradt épen, 2281 dőlt romba s 800 rongálódott meg, de ezt is hamar kiheverte a

város s a negyes években már alig van nyoma a pusztulásnak. A József- és Ferencváros nem sokat változott, még mindig falusias formájú: egész házsorok vannak nem-égetett téglákból építve, szalma- vagy nádtetővel földve. A Teréziaváros utcái már majd mind kövezettek, de meglehetősen piszkosak. A Leopoldváros igen szépül, itt épülnek a legszebb és legdivatosabb házak. Az Új-épület mellett elkészült a Széchenyi-sétány.

A Belvárosban azóta felépült az új vármegyeház 1839—1840-ben a réginek végében (ma is fönnáll). Az új kétemeletes városházát is befejezték a réginek helyén, csinos toronnyal, a piaristák épületének új, Dunára néző részét pedig 1845-ben.

A városi (német) színház mögött 1832-ben elkészült a szép redout-palota, Pollák Mihály műve. Dunára néző homlokzata görög-oszlopos erkélycsarnokkal, óriási ablakokkal, szobrokkal ékes. Nagyterme hatalmas, két emelet magas, márványozott falú s nagy tükreivel és csilláraival, melyekben tömérdek viaszgyertya ég, kellemes látvány. A redout a város tulajdona, itt tartják a nagy bálakat, hangversenyeket, kiállításokat.

Szép épület a Rak-piacon álló kereskedelmi csarnok (ma a Generali biztosító rt. épülete), mely 1830 óta áll fenn s a kereskedői részvénytársaság tulajdona, Hild József műve. Földszintjén a Dorottya-utca felől van a «Casino-kávéház» és vendéglő, a Rak-piac felől a kereskedelmi csarnok vagy börze, mely 12 és 1 óra között igen élénk. Az első emeletet a Nemzeti Casino bérlí. Nagytermében tartják a kaszinói hangversenyeket és bálakat. A második emeleten van a kereskedők kaszinója. A Fürdő-utca sarkán van az új Diana-fürdő. Szintén új fürdő még a Szarka-utcai (ma Zrinyi-utca)

orosz gőzfürdő s a Nyári-utcai (Nyári-u.) Gamperl-féle vasas-fürdő, melynek forrását 1827-ben fedezték fel. Dunafürdő három is van, legszebb a Kammermayer-féle, melynek felhúzzható kosarát a Lánchíd építője, Clark készítette.

A Józsefvárosban a réginek helyén már felépült az új Nemzeti Múzeum, Pollák Mihály remekműve, Pest legszebb épülete. A mostani kert helyett akkor még homok- és szemétdombok környezték s a mögötte elterülő pusztaság térségén már este sem volt az ember biztonságban a csavargóktól. 1837-ben készült el a szintén Pollák Mihály által épített Ludoviceum az Orczy-kertben, melyet I. Ferenc harmadik nejéről, Mária Ludovikáról neveztek úgy s magyar tisztképző-intézetnek szántak. A nagy költséggel épült palota azonban még a negyvenes évek közepén is üresen állott, mert a bécsi kormány nem akarta megengedni a magyar katonai akadémiát. Az árvízkor több száz család tanyázott benne, azután a Nemzeti Múzeum kincseit hozták oda át ideiglenesen. 1837 óta áll a Kerepesi-út sarkán a kis Nemzeti Színház, melyet gázzal világítanak, ami akkor nagy csodálkozást kelt. A gázt nagy tömlőkben viszik a színházba s úgy eresztik bele a csövekbe.

A Király-utca sarkán van Pest legmagasabb háza, mely négy emeletes, szintén a Király-utcában látjuk a vakok-intézetének terjedelmes épületét, mely az árvíz után épült (a Zeneművészeti Főiskola helyén) s a fasor elején az új lövöldét, melyet szintén az árvíz után emeltek, miután a régi, a belvárosi Lövész-utcában elpusztult. A szép vadgesztenye-fasor azóta nagyon megnőtt s gyönyörű séta- és lovaglólhely. A városliget útjai is árnyasabbak s az egész rendezettebb és szebb lett.

A német aréna is azóta épült, hol nyáron játszanak. 1845-ben épült a kis Hermina-kápolna, József nádor leányának emlékére.

A Margitszigetre úgy kelnek át a kirándulók, hogy a Császárfürdőnél megkondítják a parton lévő kis harangot, mire átjön a szigetről egy csónak s átviszi őket. Szép sétahely a budai Horváth-kert is, hol gyakran szól a zene. Ugyanitt épült az új aréna, mely ugyanolyan volt akkor is, mint ma. Itt májustól októberig német színészek játszottak. Buda különben alig változott valamit húsz esztendő óta.

A reformkor politikai élete mind nagyobb hullámokat vet. Az 1839—1840-iki országgyűlésen már a konzervatív mágnások is a liberális és demokratikus reformok sodrába kerülnek és «fontolva haladókká» lesznek. Nagy vívmány, hogy a kormány megengedi az újságoknak az országgyűlésről szóló tudósítások közlését s így a Pozsonyban történekekről gyorsan értesülhet a nagyközönség is, ami a politikai életet élénkebbé teszi. 1841-től kezdve, mint tudjuk, a vezetés átsiklik Széchenyi kezéből a radikálisabb Kossuthéba s a magyar ellenzék mind hevesebben száll szembe a kormánnyal, amit Széchenyi növekvő aggodalommal lát. Sötét felhők tornyosulnak a láthatáron: a nemzetiségi izgatás s a kormány durva korteskedése a liberálisok ellen. Ez a közmondásossá vált «ólmos botok» korszaka. Az 1843—1844-iki országgyűlés növeli az ellentéteket, de még jobban az adminisztrátori rendszer önkényes erőszakoskodása. Most már a kormány is reformokat kezdeményez, hogy az ellenzéket lejárassa, melynek helyzetét a kebelében támadt ellentét (centralisták) is nehezíti. Így fejlődnek az események az 1847—1848-iki országgyűlésig, melynek meglepő végét senki sem sejtí

előre. A negyvennyolcas külföldi forradalmak mindent egyszerre megadnak, amit huszonöt év óta akart a nemzet, hogy a csakhamar bekövetkező tragikus események mindent újra elvegyenek tőle.

Gazdasági életünk terén szintén a fejlődés öröndetes jelenségeivel találkozunk. 1841-ben megalakult az Iparegylet, mely inas-iskolát, könyvtárt, iparmúzeumot létesített, iparosképző előadásokat és iparkiállításokat rendezett. Széchenyi Magyar Gazdasági Egyesülete is hathatósan működik, vidéki fiókegyesületeivel együtt. Magyar Gazda c. lapját sokan olvassák. Kereskedelmi bank, kereskedelmi társaság, jégkármentesítőegylet, gyáralapító társaság létesül. A derék Fáy András megalapítja (1840) első hazai tekarekpénztárunkat, melynek mintájára csakhamar több hasonló intézet támad. A honi ipar védelmére megindított védjegyleti mozgalom nem jár ugyan sok eredménnyel, de azért a gyárak öröndetesesen szaporodnak: Pesten új gyárak: a cikória-, stearin-gyertya-, dohány-, kémiai-gyár, a József-hengermalom, mellette vasöntő- és gépműhely, hol a Lánchíd építéséhez szükséges gépek nagy része készült, a selyem-gyár, cukorfinomító; Óbudán van a fonógyár s a hajógyár, melynek 600 munkása egész kis angol gyarmatot alkot. Iparunk természetesen nehezen fejlődhetik lehetetlen régi vámrendszerünk miatt, mely teljesen Ausztria ipari diktatúrája alá rendel bennünket. Az ellenzék hiába ostromolja e miatt a kormányt, az nem enged. A gőzhajózás is fejlődik, már nemcsak a Dunán, hanem a Tiszán és a Balatonon is jár gőzhajó. 1846 júliusában megnyílik az első vasúti vonal: a Pest—váci s a következő évben a Pest—szolnoki is.

Az élénk politikai és gazdasági élet közepette a szellemi élet sem marad hátra.

1846-ban 11 kötet vers, 8 színdarab és 30 kötet (és füzet) regény és novella jelenik meg s több mint 20 kötet tudományos, ismeretterjesztő s egyéb munka, a jelentéktlenebb könyvek meglehetősen nagy tömegét nem is említve. A zsebkönyvek, folyóiratok és hirlapok szaporodásáról már egy előbbi fejezetünk szólt.

Az írók azért sokat panaszkodnak a kiadók ellen, kik kevés tiszteletdíjat fizetnek nekik, munkáik német fordításaiért pedig semmit. Német könyvet még mindig többet vesz a közönség, mint magyart, pedig drágábbak, mint ezek. Eötvös: Falu jegyzője pl. 8 forint, Palzowné kisebb német regényeit pedig 10 frt 45 kr-ért árulják s mégis tizenötezer példány is elkél belőlük.

Az egyetemen 44 rendes és 6 rendkívüli professzor tanít s a hallgatók száma a negyvenes évek közepén kb. 1800. Sajnos, ez a sok diák még mindig a régi épületben szorongdik. A Magyar Tudós Társaságnak az 1846-iki névkönyv szerint 161 tagja van. Szépirodalmi társaságunk, a Kisfaludy-Társaság, a negyvenes évek közepétől kezdve folytat derekas munkát.

A Vörösmarty Sebestyén-téri Csiga-vendéglőbeli asztaltársaságából alakult Nemzeti, később Ellenzéki Kör szintén pártolja az irodalmat és művészetet. A természettudósok is társulatot alapítanak 1841-ben s megkezdődnek az orvosok és természetvizsgálók minden évben más városban tartott vándorgyűlései. Az orvosoknak külön egyesületük van. A Műegyesület 1840 óta július és augusztus hóban a bécsi kiállítás bezárása után a redoutban képkiallításokat rendez, melyeken mind nagyobb számmal jelentkeznek a magyar festők. Felsegítésükre s a festészet fejlesztésére alakult a Nemzeti képcsarnok-egyesület, melynek az a célja, hogy hazai festők képeit a múzeum számára megvásárolja.

A zeneművészetet a hangász-egylet ápolja, mely kiűnő hangversenyeket rendez főként télen, 1840-ben énekiskolát is nyitott.

Nyomdáink: Landerer és Heckenasté a Hatvani-utcában, a Trattner—Károlyi-féle az Úri-utcában, Beimelé a Zöldkert-utcában (a mai Reáltanoda-utca), az egyetemi a budai várban mostani helyén s Gyurián és Bagóé a Vizivárosban el vannak halmozva munkával, úgyhogy pl. 1845-ben sok könyvet Bécsben kellett nyomatni, így pl. a Kisfaludy-Társaság Külföldi Regénytárának újabb köteteit. A nevezetesebb könyvesboltok mind a Belvárosban vannak: Heckenast, Kilián és Hartleben a Váci-utcában, Geibel a Kristóftéren, Eggenberger a Ferenciek-terén, Emich az Úri és Kígyó-utca sarkán. Emich «nemzeti könyvkereskedésében» már magyarul is tudnak a segédek. Heckenast kölesönkönyvtára abban a ma is fennálló Váci-utcai házban, hol Kisfaludy s később Vörösmarty meghalt, kb. tízezer kötetes.

A magyar színészek már 1833 közepén telepedhettek meg a budai Várszínházban s 1837-ben költözhettek végre a maguk hajlékába, a pesti új színházba, mely eleinte nehezen tudott a fényes német színházzal versenyezni, de nemsokára szépen virágzásnak indult s rendkívüli hatással volt drámairodalmunk és színészetünk fejlődésére.

Kisfaludy egykori fiatal gárdájának tagjai mind tekintélyesebbek lesznek. Bajza mint lírikus még mindig kedvelt, egyes új versei, mint pl. a Deák Ferenchez vagy az Ébresztő, erős visszhangot keltenek. Mint az Athenæum kritikusa kíméletlen tollforgató s irodalmi ellenfelei hiába akarják tekintélyét megtépdesni, a heves tolcsatákból mindig legyőzöttekként kerülnek ki.

Czuczor népdalait országszerte éneklik, de sajnos, jelesnek ígérkező Hunyadi-éposza már töredékben marad, mert mint az Akadémia nagy szótárának szerkesztője, mindjobban távolodik a költészettől. Vörösmarty költői erejének teljességében ekkor írja két legjobb drámáját, a Marót bánt s a Cillei és a Hunyadiakat. Legszébb hazafias versei (a Szózat, Liszt Ferenchez, Az úri hölgyhöz, Fóti dal, Honszeretet, Hymnus, Jós-lat), legszebb szerelmi költeményei (Késő vágy, A me-rengőhöz) e kornak termékei éppen úgy, mint legmé-lyebb bölcselkedő éneke a Gondolatok a könyvtárban s a legmeghatóbb A szegény asszony könyve. Toldy Ferenc a legmozgékonyabb és legfáradhatatlanabb köz-tük. Igazgatója az egyetemi könyvtárnak, titkára az Akadémiának, igazgatója a Kisfaludy-Társaságnak. Mindent vállal és mindent megcsinál. Kiadja Kis-faludy Károly, Dayka, Kazinczy, Czuczor, Kármán, Csokonai, Kis János munkáit, megírja az írók élet-rajzait, emlékbeszédeket mond róluk s az Athenæum-nak is buzgó kritikusa.

E régi jelesek mellett azóta új nemzedék nőtt fel, mely részint az ő nyomdokaikon haladt, részint új utakat tört. Sokan közülük kiválóak voltak, mások csak divatosak és népszerűek, de irodalmunk fejlesztésén egyaránt hathatósan munkálkodtak.

Regényíróinkról és novellistáinkról itt nem beszélünk, hiszen munkánk mindegyik fejezete róluk szólt eddig és róluk szól ezután.

A lírában Petőfi valóságos forradalmat támasztott az ő rendkívüli egyéniségén átszűrt népiességével s az epigonok által elcsépelt Vörösmarty—Bajza-irány helyett új utat mutatott lírikusainknak. Ekkori szellemi életünk nagy élénkségének és intenzitásának egyik fő-

bizonyossága az ő hihetetlen gyorsan terjedő népszerűsége. Soha még költőről Magyarországon annyit nem írtak, mint ő róla egy-két év alatt. Az újságok folyton vele foglalkoznak, költők és nem költők verseket írnak hozzá, vidéken fáklyás-zenével ünneplik, dalait éneklik, kritikussai elkeseredett harcot folytatnak ellene és mellette. Ez rendkívüli jelenség, mely harminc évvel ezelőtt, akkori csendesebb tempójú szellemi életünkben lehetetlen lett volna. Méltó társa az epikában Arany, kinek nagy irodalmi eseményszámba menő Toldija és Murány ostroma szintén a mi korszakunkba esik Tompa első verskötetével együtt.

Drámaírodalmunk leglassabban fejlődik. Katona óta, kinek Bánk bán-ja már ebben az időben mind nagyobb sikereket arat, nem akad igazán kiváló drámaíró-tehetség. Lírikusaink és novelláíróink közül többen próbálkoznak drámaírással, de kevés eredménnyel és nem tartós sikerrel. Darabjaik, ha színpadra kerültek is, hamar letűntek onnan, így Jósika, Vajda, Kuthy, Tóth Lőrinc, Beöthy Zsigmond, Vahot Imre, Fáy, Kovács Pál, Eötvös és mások művei. Gaal a Peleskei nótárius, Nagy Ignác a Tisztújítás, Csató a Fiatal házasság óta, melyekkel nagy színpadi sikert arattak, nem tudtak hasonlót írni. Gróf Teleki Lászlónak jeles drámája a Kegyenc, sem tudott tartós sikert kivívni s még Vörösmarty drámáit sem adták gyakran. Obernyik Károly és Czákó Zsigmond feltűnést keltettek darabjaikkal, de igazán tartós hatást nem. Szigligeti Ede 1835 óta fáradhatatlanul írja drámáit, vígjátékait s 1843-tól, a Szökött katona rendkívüli sikere óta népszínműveit. Tehát ezen a téren is elég élénk a mozgalom, de minőség dolgában aránylag leggyengébb az eredmény.

A Nemzeti Színház kitűnő gárdája a magyar operaelőadásokat is felvirágoztatja s a német színészettel ezen a téren is versenyre kel, még pedig mind diadalmasabban. Magyar operánk még kevés van, de köztük már olyan kitűnő, mint Erkel Ferenc Hunyadi Lászlója (1844).

Tudósaink száma egyre szaporodik s köztük olyan jeles neveket látunk, mint a Hunfalvy Pálét, Reguly Antalét, Henszlmann Imréét, Horváth Mihályét, Pulszky Ferencét, gr. Teleki Józsefét, Fényes Elekét, Szalay Lászlóét, hogy csak néhányat említsünk.

Említésreméltó, hogy íróink és tudósaink közül mind többen és többen járják a külföldet, főként a művelt nyugati országokat. A világlátott magyarok közé tartoznak többek közt: Kőrösi Csoma Sándor, Széchenyi, Wesselényi, Eötvös, Erdélyi, Frivaldszky Imre, Hunfalvy, Luczenbacher, Reguly, Henszlmann, Hetényi, P. Horváth Lázár, Kerényi, Pulszky, Szalay, Székács, Szemere Bertalan, Tóth Lőrinc, Trefort, Toldy Ferenc.

Ezekben vázoltuk szellemi életünk rohamos fejlődését 1836 óta a szabadságharcig. Csak néhány vonás, de a következő fejezetek több hézagát ki fogják tölteni. Novella- és regényirodalmunk részletes tárgyalásából legjobban fogjuk látni, hogy e kor köz- és magánélete mennyivel sokoldalúbbá vált. Mennyi új alak, motívum és irányeszmé! Ezek régebbi novelláinkból hiányoztak, vagy azért, mert akkor még a magyar életben sem voltak meg, vagy azért, mert az írók figyelme akkor még nem fordult feléjük.

XII.

Víg novelláink és életképeink.

I.

A Sterne-t utánzó német humoristák: Jean Paul, Saphir és követőik. Ennek a német humorista-iránynak követői nálunk: Fogarasi János, Munkácsy János és Frankenburg Adolf. Frankenburg fejlődése. Víg elbeszélései. Irodalmi vonatkozásaik. Egyhangúságuk. Életképei. Komoly novellái. Ennek az iránynak még néhány képviselője.

A Kisfaludy-iskola mellett már a harmincas években más irányok is mutatkoznak humorisztikus elbeszélő irodalmunkban.¹ Ezeknek egyike a Jean Paul hatása alatt álló humorista irány.

A XVIII. században az angol humoros realista regény nagy virágzásnak indul. Fielding (1707—54) regényei, főként *Tom Jones*-a (1749) s a hatása alatt álló Smolet-éi (1721—71) rendkívül elterjednek és számos utánzóra találhatnak. Egymást éri a sok «Adventures» szatiriko-humorisztikus s e mellett reális életfestéseivel. Ezek okozzák később a romantikus visszahatást, mely Walter Scott regényeiben éri el tetőpontját. A XVIII. század harmadik nagy angol humoristája Sterne (1713—68), kinek *The life and Opinions of Tristram Shandy Gentleman* (1759—67) c. regénye lesz világhírű. Meséje alig van, fő benne a sok humoros elmefuttatás, megjegyzés, közbevetés, lírai kitérés, genreszerű karikaturák rajzolása, aminek a kompozíció

¹ Ezt a fejezetet kivonatossan bemutattam a M. T. Akadémiában. L. *A magyar életképirodalom*. Akad. Értesítő. 1921.

végtelen lazasága lesz az eredménye. Szintén világ-hírűvé vált humoros útirajza, a *Sentimental Journey through France and Italy* (1768). Ebben vidék- és város-leírások helyett lelki élményeket ad, csupa kis, köznapi esetet, tapasztalatot, kalandocskát, melyeket apróra részletez, mintha igen fontos dolgok volnának, köznapi alakokról futó vázlatokat rajzol. Mindezt humoros megjegyzéseivel, szubjektív megvilágításával és elmés-ségével teszi jelentősekké és kedvesekké az olvasó szemében. Stílusát sok francia szóval és szólással tarkázza, előadásának elegáns tónusát általában franciás könnyedség jellemzi.

Sternenek is sok volt az utánzója nemcsak az angol, hanem a német irodalomban is. Útleírása nyomán a XVIII. század végén s a XIX. első felében számos humoros útirajz keletkezett (Thümmel: *Reise in die mit-täglichen Provinzen von Frankreich*. 1791—1805. Schummel: *Empfindsame Reisen durch Deutschland*. 1770. Heine: *Reisebilder*. 1826—31. Immermann: *Reisejour-nal*. 1833. Laube: *Reisenovellen*. 1834. stb.). Magyar fordítása 1815-ben jelent meg Kazinczytól: *Érzékeny utazások Francia- és Olaszországban* (Munkái. IV.).

Jean Paul (1763—1825), az ünnepeelt német humo-rista, szintén az angol humoristák, főleg Sterne tanít-ványa. Műveinek formátlanságában s humoros előadá-sában legtöbb rokonságot vele mutat. A humor és szatira nála természetesen sok német szentimentaliz-mussal vegyül s erős egyéni vonásokat is mutat. Elő-adásmódját, melyet nálunk leginkább utánoztak, jel-lemzi a sok eredeti, tréfás hasonlat és kép, egymástól távoleső fogalmak összekapcsolása legtöbbször új össze-tételekben, sok szeszélyes ötlet, megjegyzés, irodalmi, történeti és más vonatkozás, humoros elmefuttatás és

sok szubjektív közbevetés. Ime néhány példa: «Der Teufel so sauft wie ein Exjesuit, ... ich hätte ... mein weichflüssiges Herz hervorgezogen und ihr wie ein Wechselbrief präsentiret, ... Souffleur des Souffleurs, der Poet, ... Phantasier-Galoppaden — musikalische Halbfarben zu Halbschatten, ... er hatte den Mond, den Grafen, den Wein, die Flöte und sich selber im Kopfe, ... Kanzel-Parnass, ... ein mit Lindenhonig überstrichener Gedanke, ... liest keine Bücher, meine gar nicht, ... Er schätzt sehr sein alphabetisches Lexikon von deutschen Bücherpränumeranten, wo mein Name auch mit vorkommt unter dem J.»¹

Jean Paul tanítványa, a magyarországi születésű zsidó-német humorista Saphir (1795—1858), ki már a huszas években kedvelt volt s később humoros felolvasásai és lapja, a *Humorist* révén (1837-től kezdve Bécsben) még híresebbé, szinte hirhedtté vált. Az «ifjú Németország»-nak (Das junge Deutschland) nevezett irodalmi irány is kapcsolatban áll Jean Paullal, Heine (1797—1856) és Börne (1786—1837) különösen tanultak tőle. Az utóbbi emlékbeszédben is dicsőítette mesterét, kit különösen humoros rajzaiban követett.

A szubjektív előadás, az író egyéniségének túltengése, túlságos belevitele az elbeszélésbe, kritikába, útirajzba s elmefuttatásba, általában mindenféle írásába nagyon divatosá lett ebben az időben s természetesen a középszerű írók is iparkodtak a tehetségesebbek után indulva ilyen genrebán írni. Efféle epigon igen sok volt, közéjük tartozott pl. Burmeister Lyser, kinek a harmincas években több novella-kötete jelent meg Lipcsében s kit nálunk is ismertek.

¹ Az idézetek a *Flegeljahre*-ból s a *Quintus Fixlein*-ből valók.

Ennek az angol humorból táplálkozó német humorista-iránynak a mi irodalmunkban három képviselője van: Fogarasi János, Munkácsy János és különösen Frankenburg Adolf.

Fogarasi János (1801—78)¹ okleveles ügyvéd, akkoriban nevelő, később váltótörvényszéki tanácsjegyző s az Akadémia nagy szótárának társszerkesztője, a legelső köztük, aki már 1830-ban ír ilyen genre-ű novellákat az *Aglajá*-ba és a *Felsőmagyarországi Minervá*-ba.

A *szerencsés szánkázás*-ban (1830) elmondja, hogy egy víg társaság poharazik s Bajza Borénekét éneкли, aztán szánkázni indul. Az író kéri szép olvasónőjét, hogy várjon egy kicsinyt, mindjárt elmondja, kik a szánkázók, ha túl lesznek a feldúlással fenyegető helyeken. A szánkázók közül egy hadnagy elmondja szerelmének történetét. Igen jelentéktelen elbeszélését az író minduntalan megszakítja, pl. így: «Míg hadnagyom elragadtatásából magához jön», a csókról fog beszélni. Majd panaszkodik, hogy milyen prózai láрма van szobája körül, nem tud írni, bort hozat, ez lecsillapítja, aztán utánaszalad a szánkónak, hogy tovább hallgassa a hadnagy elbeszélését. A recensent tubákkal kínálja s barátságát ajánlja neki. Ha nem fogadja el, csípős antikritikát fog ellene írni.

Az *Utazás az ebédlőből a hálószobába* címűben (1830) sem a jelentéktelen történet a fontos, hanem a sok csevegés az olvasóval s recensenssel, a sok humoros ötlet és kitérés. A *Fáj a szívem* «egy román planum nélkül» ugyanilyen (1830). A bevezetés után, mely egy Ossian-paródiát (à la *Hős Fercsi*) s a szívfájdalomról szóló tréfás elme-futtatást is tartalmaz, kis szerelmi

¹ Nevét Fogarasynak és Fogarassynak is írta.

történetet mond el levelekben, melyekbe szonetteket s az *Aglajá*-ról szóló beszélgetést sző. A történetet különben nem fejezi be, sőt folytatását sem igéri, mert megeshetik, hogy Luiza, a hősnő, inkognitó fog válaszolni a hozzá intézett legutolsó levélre.

Ilyenformák többi elbeszélései is (1832—45), melyekben izléstelenség is akad bőven. Irodalmi értékük nincs, csak irodalomtörténeti érdekességük.

A német humorista-iskola másik képviselője *Munkácsy János* (1802—41),¹ aki első, német mintára készült tündéres vígjátékunkat írta (*Garabonciás diák*. 1836) s mint a *Rajzolatok*-nak szerkesztője sűrűn polemizált az *Athenaeum* körével, amely írói működését lenézte. Jó humoristának tartotta magát s már 1833-ban kiadott egy füzetet *Rajzolatok az élet köréből* (I. füzet. Karcolások) címen, mely humoros apróságok gyűjteménye. Vannak benne tréfás elmélkedések, adomák, reflexiók, egy novella-paródia, tréfás színkritika, mindenféle aktualitás, polemikus csipkelődés. Igazi humor kevés benne, annál több a rossz szójáték, üres fecsegés, erőltetett elméskedés.²

Humorizálását a maga lapjában folytatta, hol számos elmefuttatása, tréfás aprósága jelent meg³ a maga

¹ Születési évét és helyét, mely eddig ismeretlen volt, maga említi (*R.* 1837. II. 670. l.): Nagyvárad, 1802 március 28.

² A német irodalomban volt efféle gyűjtemény elég, pl. a Lipszéban megjelent *Taschenbuch ohne Titel für das Jahr 1822*, mely ugyanilyen tréfás ötletek és elmefuttatások csekély értékű tömege.

³ 1836.: *Egypár nap gőzhajón*. 1837. I.: *A humorista és tudós*. 1837. II.: *Jutalom kérdések*. *Harc és háború!* 1838. I.: *Levelezés a halállal*. Előfizetési előbeszéd, vagy hat forintos boldogság. Szerelmes levelek. Rips-raps vagy magas gondolatok a második emeletben. Kérem alázatosan ez nem bolondság. Négy erősség a

neve, valamint Domján, Aggfi s más álnevek alatt és névtelenül is. A *Rajzolatok*-ba és a *Regélő*-be mások is írnak ebben az időben ilyenféle humoros apróságokat, elneveztetéseket, útirajzokat. Bizonyára vannak közöttük (Munkácsyék között is) fordítások vagy átdolgozások, pl. Saphir *Humorist*-jából. Saphirről különben igen nagy véleménynel volt, amit az is bizonyít, hogy valóságos dicsőítő himnuszt zeng róla (Honi hír. R. 1838. I. 18.).

Igazi novellisztikus munkája alig van. Valószínűleg ő írta Zegfy János álneven *A csökmői sárkány*-t (1836), mely hosszú lére eresztett anekdota arról, hogy hogyan tréfálta meg Csuba Ferkó, egy katonaviselt csavargó az ostoba és babonás csökmőieket. Elég mulatságos s helyenkint jóízűen népies. *Életképek a világból rajzolva* fő címen két humoreszkje jelent meg: az első *Rondaháti úr vagy a pipaszárnyú hosszú falu* (1837). Ebben részletesen leírja a Rondaháton lakó Rondaháti uraság ütött-kopott, düledező kuriáját, szobáit, fegyvertárát, aztán magát az uraságot, Juci gazdasszonyt, Marci inast, elmondja, hogy mit csinál egész nap az uraság (eszik, pipázik) s különösen részletesen írja le

mai világból (Munkácsy úrnál egy rossz értekezés teszi tiszteletét). Előfizetési kérelem, vagy egy ötforintos banknóta viszontagságai önelbeszéléséből. Rapsodia, vagy se füle, se farka. Képekbe: 1. Musicalis most a világ. 2. Hogy áll a világ Pesten? 3. Én is járok színházba! 4. elmaradt. 5. Utazik a poéta. 6. Az én képem, mint újévi ajándék. 7. Beati qui esuriunt, Boldog magyar író. 8. Phantasia, ha sok pénzem volna. 9. Jó éjszakát! Naplóból. 10. Egy dramma. 1838. II.: Bolond beszéd a bolondokrul. Hogy áll a világ a jövő században? Kötetlen beszédek két kötetben, új bekötéssel. Széna- és szalma-eladás. 1839. I.: Az élet három színben. Levelek Eliza k. a.-hoz (—n—jegy alatt). Lear király levele Galotti Emiliához a másvilágon. Szerelem vadászat stb.

elindulását a megyegyűlésre, a készülődést, a hintó kivontatását s telerakását elemózsiával stb. Ezzel végződik a hosszú életkép.

A maradi, tunya, zabáló nemes alakja igen rikító, valamint az egész milieurajz, de van azért benne némi nyers humor s a sok apró, realisztikus részletben sok megfigyelés is. Munkácsyban, ha nem is volt nagy humorista, határozott érzék volt a dolgok humoros felfogása iránt.

Közben mesterei mintájára ilyeneket vegyít: Az olvasót Rondaháti fegyvertárában hagyja addig, míg meg nem ebédel, mert már 12 az óra s a kurtakocsmában, ahová jár, későbbben nem kap enni . . . «De kérem, édes olvasóm, már nem szörnyűség ez, hogy Rondahátinak végét még sem végezhetem el, éppen most hozza Kunos a literaturai világot, többi derék dolgozó társaim minduntalan egy halom munkát küldenek.»¹

A második ilyen életképe a *Mézeshetek vagy egy ifjú házasság öreg gondolatai a múlt időről* (1837). Ebben gyermekkorára tekint vissza s elmondja, hogy kikbe volt szerelmes Nagyváradon kis diák korában s mennyi verést kapott professzorától. Közben egy álmát mondja el, melyben imádoztjait megmenti Zöld Marcitól (a Gaal József-féle Zöld Marci történetek utánzása). A mézeshetekről nincs benne semmi. Az utolsó folytatás alá ezt írja: «végének folytatása következik». Ebben is van humorizálás bőven: «... a hold pedig éppen szarvas lévén, egy fölleg mögé bújt és két hátulsó lábával füleit vakarta». Míg elolvassa, úgymond, Bajzának a beszélyről írt «mély tudományú, æsthetikai bölcseségű értekezését», addig, hogy a szedő ne vesztegel-

¹ Nagy Ignác folytatni próbálja (Rondaháti levele Munkácsyhoz) (R. 1837. II. 68.), Garay pedig bírálja (II. 74.).

jen, Landerer naptárából oda nyomatja az esztendő négy részéről szóló részt (valóban oda is vannak nyomtatva).

A szép Cili és Kisasszony napja c. elbeszélései (1838) komolyabbak, de naivság és művésziatlenség dolgában még humoros elbeszéléseinél is alacsonyabb színvonalúak.

*

Ennek az irodalmi iránynak harmadik és legtehetségesebb képviselője *Frankenburg Adolf* (1811—84), ez a nyugtalan természetű, élénk szellemű, mozgékony hírlapíró, ki jelentős szerepet játszott irodalmi életünkben a szabadságharcig. Sopron-megyei német, Liszt Ferenc gyermekkori pajtása, ki magyarul és németül egyformán ír később is. Négy dunántúli városban jár iskolába, majd Keszthelyen gazdaságot tanul, Egerben pedig jogot. Rövid ideig Széchenyi titkára, majd megpróbálkozik a katonáskodással, utóbb a gazdálkodással is (ekkor már házas). Végre Pesten telepszik le s a Tudós Társaságnál irnokoskodik. Ekkor már irogat a lapokba s barátságot köt a fiatalabb írókkal (Kunoss, Hazucha, Garay, Stancsics, Csató, Munkácsy, Vajda stb.), kik az Akadémia tagjaival, később az *Athenaeum* körével hadi lábbon állanak. Ő is kritizálja, csipkedi őket, úgyhogy e miatt hivataláról is le kell mondania. Később, mikor akadémikus lesz több társával együtt, abbahagyja az ellenzékieskedést. 1838—47-ig kamarai hivatalnok. Lapot akar indítani barátjával és tisztviselőtársával, Nagy Ignáccal, de évekig kell várnia, míg engedélyt kap, addig a *Regélő*-nek, *Rajzolatok*-nak, *Természet*-nek, *Pesther Tageblatt*-nak s a *Pesti Hirlap*-nak dolgozótársa. Roppant sokat és sokfélét ír: verseket, bírálatokat, ujdonságokat, apróságokat, novellákat fordít, német darabját előadják a

német színházban. 1843-ban megindítja füzetes vállalatát a *Magyar Életképek*-et, melyet, noha 800 előfizetője volt, Heckenast megszüntetett s kárpótlásul kiadta két kötet összegyűjtött novelláját (*Estikék*. 1844). Végre 1844-ben megindíthatja rég tervezett divatlapját, az *Életképek*-et, mely a legértelmesebb szépirodalmi lap volt abban az időben (1200 előfizetővel). Szabadelvű nézetei miatt folyton zaklatják s végre úgy szabadulnak tőle, hogy kinevezik Bécsbe a kancelláriához s lapját Jókainak kell átadnia.

Falk Miksa Frankenburgot a *Spiegel*-ben «magyar Jean Paulnak» nevezte (Frankenburg. *Emlékiratok*. 1868. II. 172.), Ochtinay Antal pedig Munkácsyval együtt Saphir majmolójának mondta (*T.* 1838. II. 75.). Az előbbi állítás ellen nem tiltakozott, de az utóbbit tagadta s Saphirra nem egyszer csípős megjegyzéseket tett (pl. *R.* 1835. II. 99.). Gúnyosan emlegeti kritikussait, kik azt írják róla, hogy nem eredeti és szidják humorát (*Ra.* 1837. I. 36.). Egy genreképének bevezetésében kijelenti, hogy nem Saphir után csinálta (*R.* 1836. I. 41.), egy másiknak végén azt mondja, hogy ezt a történetet már olvasta valahol s így tréfásan plágiummal vádolja magát (*Ra.* 1838. I. 34.). Másutt komolyan kikel azok ellen, akik szemtelenül összelopott munkáikat eredetiek gyanánt erőltetik az olvasókra. Ez napról-napra általánosabb szokássá válik nálunk. «Valóban teljes plagiomania!» (*R.* 1836. I. 34.).

Frankenburgra kétségkívül Saphir is hatott, még humoros felolvasásokat is rendezett mestere példájára,¹

¹ 1838 jún. 2. a pestmegyei árvízkarosultak javára (nyomtatásban is megjelent). Érdekes, hogy másnap Saphir tartott felolvasást a pesti redoutban. 1839 máj. 30. a szegény gyermekkórház javára, 1841 ápr. 4. ugyannerre a célra (*I. Kö.* 1841. I. 56.).

hatott az ifjú Németország íróinak «könnyed, üres memoire-hangja», melyet a *Tudománytár* a *Literaturblatt* nyomán erősen megró (1836. IX.), hatott a Heine szerint «siket derék Lyser», kitől két apróságot le is fordított,¹ hatott az egész irány s legfőkép a mester, Jean Paul. Frankenburg nem tehetségtelen epigon s német mintaképeivel rokon lélek, nem *csak* utánzó. Van irodalmi és zenei képzettsége, van elméssége és humora. Legelső dolgozataiban már azt a genret követi s mindvégig hű marad hozzá, mással alig próbálkozik. Ez a humor nem magyar, nem válik később sem magyarrá, a német íz mindig megérzik rajta, németes a hozzá vegyített nagy adag érzelgősség és németes a köntös, a stílus is, amelyben megjelenik.

Első ilyen rajza a *Regélő*-ben *Bécsi kalandom*, «Napi könyvemből néhány töredékek» (1835): Máli és Marry (sic!) kisasszonyt kocsiján Bécsbe viszi. Útközben megébédelnek, egy régi tanulótársával találkoznak, udvarolnak a leányoknak, a sötétben eltévednek s Nussdorfba kerülnek, innen hajtatnak Bécsbe. Ennyi az egész, de elejétől végéig kedvesen beszélgetnek benne, a szójátékok, tréfás hasonlatok, elméskedések, megjegyzések, idézetek egymást kergetik, röpköd a sok francia és német szó, általában humor buzog minden mondatában, természetesen nem valami mély-vizű. «Jobb és baloldaltól — úgymond — egy-egy kisasszony, én földhátán a legboldogabb közös és közepes voltam. Most érhetem el eszemmel, hogy miért szeretik a franciák és velek minden okos ember, annyira a juste milieu-t!»

¹ *A virágbokréta* (R. 1836. I. 34.), *Vissza-e vagy nem?* (R. 1836. II. 54.). Eredetijei: *Der Blumenstrauß. Zurück oder nichts?* (Novellen. Leipzig. 1834.).

«Téli ruhában jöve most előmbe (t. i. a táj), de a tavaszt keblemben hordván, két ikerbimbót mellemre tűzván, szíves kézzsoritással fogadtam.» «Hogyan jöttünk mi a császáralléból Nussdorfra? ez azon kérdések közé tartozik, melyeket, mint az Ofner és Pesther Zeitung rejtvényeit, csak az képes megfejtetni, aki teszi.» A fináncok «iltott portékát ellopott csókomon kívül nem találtak».

A *Regelő* ugyanabban az évben még két ilyen novella-félét közöl tőle: *Somogyi képek* és *Próbasétáim menyasszony után*. Előadásuk ugyanolyan, mint az előbbié, a későbbieké szintén. Ma már erősen kopottnak érezzük elmésségét, vizenyősnek humorát, erőltetettnek stílusát és dagályosnak szentimentalizmusát, de abban az időben figyelemreméltó és németességük mellett eredeti és újszerű írások voltak Frankenburg munkái.

Bennünket legjobban a magyar irodalomra vonatkozó célzásai mulattatnak. Ime néhány mutatóba: «Itt ültem tehát semmit sem mondó arccal, mint a kassai színbírálat» (t. i. a *Szemlélő*-é) «...egy esernyő, mely vizesebb eredeti színműveinknél, egy gyenge szellőcske, oly gyenge és kímélő, mint Bajza leckéi.» A cukrásznál cukros mandulákat vesz s mikor kibontja, látja, hogy a *Szemlélő*-be vannak takarva, olvasni kezdi s észreveszi, hogy a színi bírálat Menzel literaturai folyóiratából van lopva. «Mirabella angyalképe, a fényes dicsőség reménye és hálaérzete a felsegéllett szegény családnak édes-csodásan vegyültek össze keblemben, mint három német író egy magyar költeményben.» Egyik novellájának elejére nem tesz címet, hogy a *Figyelmező* Literaturai szemléjének íróját fölmentse novellája címének megemlítésétől, amit az eddig se tett meg. «Leszállott, mint a hanyatló nap, vagy mint Bajza Aurorája.»

Mondanunk sem kell, hogy működését a hivatalos kritika nem nézte jó szemmel, különösen eleinte. Schedel *A kép* c. novelláját pl. ugyancsak lerántja. Élet, ember s társi viszonyok ismerete nélkül — úgy-

mond — nem lehet ilyent írni. Nem természetes az egész, így senki sem érez, beszél és cselekszik. Elmés-sége halva született, képei közönségesek, célzásai gyermekesek (*Figy.* 1838. 3.).¹ A *Rajzolatok* viszont ugyan-ebben a novellában tömérdek szépséget fedez fel: «elkületek s életviszonyi helyzetek jól talált festése, gyönyörű előadás, érdek ébresztőleg font s meglepőleg föloldott bonyolítás, igen sok elmeél s találó fulánkosság» jellemzik (1838. I. 14. l.). Erdélyi János (*R.* 1842. II. 100.) egyik elbeszélését «szeszélyzet»-nek (*capriccio*) tartja s szeretné, ha Frankenburg másformát is írna, mert ez a genre «egyformaságot szül, minél nincs unalmasabb».

Frankenburg elbeszéléseit és rajzait ez a Jean Paul-tól és követőitől tanult humoros előadás valóban egyhangúvá teszi, de nemcsak ez, hanem a tartalmuk egyformasága is.

Csupa első személyben elmondott szerelmi kaland, bár legtöbbjét alig lehet annak nevezni. Az író vagy elbeszélő, ki folytonosan szerelmes természetére hivatkozik, akárcsak Sterne, ideálokat keres és talál, egyideig rajong értük, aztán kiábrándul, csalódik, kosarat kap vagy más módon ér véget szerelme. Az ideálok a zálogos zsidóleánytól kezdve az olasz énekesnőn át a grófnőig igen sokfélék, neveik is különbözők (Erzsa, Olivia, Léda, Mirabella, Álma, Malvina, Izóra stb.), de azért mind egyformák: szépek s ő szerelmes beléjük. Elvont, vértelen lények, «az ideál» mindenik, földi tulajdonságaik nem igen vannak, csak az író képzeletében élnek némi árnyék-életet.

¹ Fr. gorombán személyeskedve felelt (*Ra.* 1838. I. 62. l.).

A patikáros Erzsáját szereti, de a leány kineveti, mert nagyon hasonlít a diótörő-emberkéhez (*A diótörő emberke.* 1837.). Oliviába, a Pesten vendégszereplő olasz énekesnőbe is fűlig szerelmes lesz, lefordítja neki Vörösmarty egy versét s dallamot is szerez rá. Csókot kap érte, de másnap véletlenül hallja, hogy Olivia kifigurázza szerzeményét egy barátnője előtt, ki füleit számárfülekhez hasonlítja (*A szép fülek.* 1837.). Ugyanígy ábrándul ki Mirabellából, kinek jegyzőkönyvében lesújtó bírálatot talál jótékonycélú felolvasásáról (*Az ál-Saphir, vagy mikép vesztém el szerelmét?* 1837.). Véletlenül betéved egy kertilakba s megismerkedik a gyönyörű Álmával, kiről azt hiszi, hogy egy báró gyámleánya, mikor azonban megkéri, kiderül, hogy a báró felesége (*Baklövés a tilosban.* 1837.). A Váci-utcában egy elejtett zsebkendő révén megismerkedik egy szép leánnyal, ki nagyon megtetszik neki, de később gondolkozását igen közönségesnek találja s feléje se megy többet (*A meggyógyított szerelem.* 1838.). Néha csak szerelmi reminiscentiákat ad (*Egy pillanatban örök bú.* 1842. *Két év előtt és két év után.* 1845.), máskor valóságos önéletrajzot, mikor főúri titkárkodását s katonai pályáját meséli el, a szerelem (ezúttal egy gyönyörű özvegy iránt) ebből sem hiányzik (*Tizenöt év előtt és után. Katonásdi.* 1847.).

Ime Frankenburg témái! A novellák meséje alig több, mint amit itt elmondtunk, ezt a semmit beszéli el nagyon bőbeszédűen, apró részleteket nagyon tüzetesen kirajzolgatva, hosszas párbeszédekkel, ismert modorában. Elbeszéli helyett bátran azt mondhatnánk, hogy «körülbeszéli». Ez a humoros körülbeszélés, a vékonydongájú történetkéek tarka köntöse ér csak valamit, de nem nagyon sokat. Elméssége nem elég ragyogó, egyénisége nem elég eredeti és érdekes ahhoz, hogy csupán előadásával el tudjon mulattatni bennünket igazi tartalom nélkül.

Néha elzárja humorának zsilipjeit s megpróbál több mesét adni, ilyenkor régimódi Kisfaludy—Kovács Pál-féle novella lesz a gyenge eredmény (*Kénytelen beteg.* 1847. *Ki mást kihúz a veremből, maga esik belé.* 1844.).

Vannak életképei, genreszerű rajzai is. Ilyen *A zálogkölcsön* (1836), melyben zálogházi s *A napfogyatkozási délután* (1836), melyben kávéházi megfigyeléseit mondja el. Ugyanígy közli velünk szenvedéseit, melyeken a pesti német színház operaelőadása közben ment át (*Egy nézőnek bajai a színházban*. 1836) s a budai hegyek felé döcögő omnibuszon szerzett tapasztalatait (*A társas kocsi*. 1836). Ugyanígy *Egy kis kirándulás a hegyek közé* c. «tréfája» (1844).

Korán reggel lejön a várból a vízikapun át a ganajhalmok mellett, a nyaktörő lépcsőn s a Szarvas-kávéház és szarvas-pék közti téren várja az omnibust. A hídvámszedőkkel elegyedik szóba s leírja, hogy csipik el a fizetni nem akaró alakokat (Heh -ső, Fräula, mit'n aschgrau'n Fürter, zahl'n!). Jön a viaszosvászon-ernyős omnibus, mely tömve van egy soktagú családdal s annak mindenféle cókémókjával. A kocsis biztatása ellenére, hogy «Platz gnu! wenn's a wen'g zamarukk'n woll'n» a bakra ül. Döcögnek a Városmajor-utcán végig, még egy vékony szabó kapaszkodik fel, a temetőn túl a lovak megállnak pihenni s ő gyalog ballag a Szépjuhászné-hoz, hola «csinos juhászné» megvigasztalja. — Semmiség, de nekünk érdekes és kedves, mert a régi Buda hangulatávalvan tele.

Darázsok főcímen négy életképet írt: *Egy chinai színházigazgató és közönsége* (1844), melyben a német színház botrányos viszonyait s *Jelenetek egy divatlap-szerkesztő műhelyében* (1844), melyben egy német divatlap szerkesztőjének torzképét mutatja be. *Mártási orvos úr* (1845) ötletes csevegés egy divatorvosról, *Rákosy Tamás táblabíró úr a «salon»-ban* (1845) egy előkelő pesti szalonba került vidéki úr figurája. A maradi magyar nemesnek rendes komikus típusa akkori víg novellairodalmunkban, a másik típus, mely komoly novelláinkban szerepel: a népnyzó zsarnok. Életképei közé sorozható a *Regélő* 1843. évfolyamába írt *Budapesti levelek* c. ciklusa (30 levél), mely csevegé-

seket, pesti újdonságokat, pletykákat, naplószerű följegyzéseket, történetkéket, élményeket és életképszerű vázlatokat tartalmaz (pl. a rácvárosi korcsma bálja, a rácvárosi fertálmester megtréfálása, hajókirándulások stb.). Ezek az elmés, csevegő modorban írt levelek, mint P. Horváth Lázár *Kaleidoskop*-ja, szintén a tárca-genre előfutárjai.

Van néhány komoly novellája is, melyeknek erőltetett bonyolalma, dagályos érzelgése s helyenkint a francia romantika rémségeivel teletűzdelt meséje furcsa ellentétben áll az író szokásos elméskedésével és humorizálásával (pl. *A kép.* 1838. *Irma, én és a halál.* 1843. *Pólya orvos első betege.* 1845.). Egy-kettőben megpróbál egészen komoly maradni (pl. az ossianiás fellengésű *Chopin mazurjai.* 1838. *Isten keze.* 1843), de éppen ezek a leggyöngébbek s nem jobbak az akkori tucattermékeknél.

Ennek a német humorista-iránynak Fogarasi, Munkácsy és Frankenburg munkáin kívül alig találjuk nyomát novellairodalmunkban. Györley Péter: *Vizvári Csermely Hugó c. elbeszélése* (*Aspasia.* 1824.) Fogarasiéi előtt már ilyen modorban van írva, de alkalmasint csak fordítása valamely német eredetinek. Nagy Ignác néhány novellájával (1835—1837) szintén az úttörők közé tartozik. A későbbiek bizonyára már a magyar «mesterek» hatása alatt is dolgoztak. Ilyen genre-ban vannak írva Garay János egyes rajzai: *Kisasszony napja* (1835), *Pesti képek* (1836), *Százasi úr* (1837), *Kiröppenés a budai hegyvidékbe — Mária-remetei búcsú — és még valami* (1837), *Kirándulás Pestről. Egy szeszélyes nyár-őszi utazás* (1837). *Tollrajzok c. összegyűjtött prózai munkáinak* (1846) második kötetében (Genre-képek, elmefuttatások és komolycsák) is van több efféle (pl. *Május elseje a budai városmajorban. Zugliget Pünkösöd hétjén. A tétényi szőlőcsősz.*). Néhány jelentéktelen ilyenmű kísérlet¹ mellett még Beöthy Lászlónak, az ötvenes évek kedves, bohém humoristájának fiatalkori kísérleteit is ide soroz-

¹ Ezek: Paczek József: *Legszebb napom Bécsben.* (R. 1834 I. 10—11.). László Ferenc: *Kisvárosi kaland* (Ra. 1838. I. 25.). Szabó Dávid: *Az ambogi kert* (Ra. 1838. II. 6—7.). Remellay G.: *Rapsodia a csókról* (1838.). Keresztúry József: *Írói eszme-harc* (H. M. 1839. I. 33.). Pólya Endre: *A köszörületlen gyémánt* (R.

hatjuk, melyek Laci álnéven a *Pesti Divatlap*-ban jelentek meg (*Katalin estélye*. 1845. *Mari szerelmes*. 1845. *A szüret*. 1845. *Egy bál*. 1847. s néhány elmefuttatás, humoros apróság, pl. *Mi a malheur?* 1847.). A sovány tartalom s az egyéni, elméskedő, élcelődő előadásmód ezeket is jellemzi, de van már bennük bizonyos egyéniség is, kedves közvetlenség, derült, szeretetreméltó könnyelműség, kellemes előadás, természetes humor.¹

II.

Hoffmann Amadeus s a népmesék hatása Vörösmarty novelláiban. *A holdvilágos este*. *A kecskebőr*. *Csiga Márton viszontagságai*. *Szél úrfi*. *A füredi szívalászat*. Mailáth János grófnak *A levél* c. elbeszélése.

Külön kis csoportot alkot Vörösmarty néhány novellája, melyekben a népmesék humorát Hoffmann Amadeus reális csodalátásával egyesíti a költő merészen szárnyaló képzelete, melyet költeményeiből olyan jól ismerünk.

A holdvilágos este, melyet Pata álnéven a *Koszorú*-ba írt, mint szerkesztő (1829)² három tót deákról, Janó-, Gyuró- és Petróról szól, kik «éhségtől ment napot egyet sem, jóllakástól menteket pedig igen számosakat, sőt számtalanokat találának». Mindenik elmeséli nagyapjának mesésen fura, groteszkül komikus halálát, aztán egy csodás fekete kakassal s egy csodás kunyhóban vannak kalandjaik, melyek azonban örömeikre csak álomnak bizonyulnak. A fantasztikus történetet

1840. I. 1—6.). Jablanczy: *Vonások az országgyűlési életből* (*Kliegl Könyv*. I. 1842.). Gyarmati Samu: *Hölgyrabló* (*N. T.* 1844. 47—49.). Szilágyi Sándor: *Memento mori* (1847), az utóbbiban «Ne gúnyolj Róma!» szállóigeként talán először használva (*H.* 1847. I. 435. l.).

¹ A kezdő írónak egy utánczója is akadt: Sándor *Egy levelező szerelmi kalandja*. Toldalék a *Szüret*-hez (*P.* 1845. II. 34.), folytatása s egyszersmind utánczata Beöthy humoreszkjének.

² Az 1844-es *Nemzeti Kalendárium* is közölte a szerző megnevezése nélkül. Később *Holdvilágos éj* címet kapott.

jó humorral, elég népies, de nehézkes stílusban beszél el (elején egy majdnem huszoros mondat!). A magyar népmesék hatásán kívül a genálisan hóbotos E. Th. Amadeus Hoffman (1776—1822) mesenovelláinak hatása is érezhető némileg rajta a realitásnak és a hátborzongató csodásságnak különös vegyítésében.¹

A *kecskebőr* c. «pórrege» (Csaba néven, 1834)² hasonló hangulatú és humorú történet a közös háztartásban élő, közös feleségű hosszú Lőcsláb Jakabról és az ostoba Röhögi Jankóról és haszontalan csavargó, siheder fiúkról, Petiről. A két jeles cimbora kincskeresésre indul, de egy kecske, majd a kecske bőrébe bújt Peti majd halálra ijeszti őket. Az egykorú kritika nagyon rossznak találta (*Tud. Gyűjt.* 1843. VIII. 75.), Gyulai azonban legjelesebb novellájának tartja, «melyben Vörösmarty népies humora egész eredetiségében nyilatkozik». Valóban, ez az eredeti, torzképek rajzolásában kedvét lelő, szeszélyes humor teszi értékké ezt a furcsa elbeszélést.

Három évvel később jelent meg *Csiga Márton viszontagságai* c. elbeszélése (1837),³ melynek tárgya egy igen furcsa és bonyodalmas álom.

Igen jól van elbeszélve, de diszsonáns hatást tesz. Az álom lélekrajzi motiválása hiányos. Az író említi, hogy Csiga tele volt furcsa és eredeti gondolatokkal s végén is iparkodik az álmot magyarázni, de ez nem egészen sikerül. Az álomszerűség nincs mindenütt kellőképpen éreztetve. Az események gyors perdülése álomszerű ugyan, de már a közbeszótt bűnleírás, mikor Csigáról, mint harmadik személyről beszélnek, rontja

¹ L. Galamb Sándor értékes tanulmányát (*V. novellái. Irod. Közl.* 1915. 173.).

² Megjelent a *M. Hazai Vándor* c. naptárban is (1836.).

³ Közlötte az *Erdélyi Házi Segéd* c. naptár is (1841.).

az álom összefüggését. Még az író is beszél közben (pl. «meg kell jegyeznünk, hogy Cs. M. magas, száraz, halavány ember volt»). Ezeket könnyen elkerülhette volna. A csúnya s részben rémes históriát, mely csupa gazságból áll, humoros hang mérsékli s teszi eredetivé. Groteszk fantazmagória az egész, mely Hoffmann novelláira emlékeztet. Csiga, mint Galamb Sándor észrevette az *Elixir des Teufels* Medardus barátjához hasonlít, kit saját képmása üldöz s kit helyette fognak el és akasztanak fel.¹

Szél úrfi (1837) bájos «tündér rege», melynek a Gyulai által szigorúan elítélt allegorizálás sem árt. A *Csongor és Tünde* tündérvilágának hangulatába ringat bennünket. Csapongó képzelet terméke, mely azonban kissé elmosódó, ködös álomképeket teremt és nem biztos, népmesei körvonalúakat.

A füredi szívhalászat (1837) nem mesenovella, hanem komoly részletekkel vegyes víg elbeszélés, melyben egy elszakított szerelmes pár újra megtalálja egymást Balatonfüreden. A «szívhalászat» egy csónakverseny, mely abból áll, hogy a férfiak a nők csónakjait elfogni iparkodnak. Nem sokban különbözik a korabeli novelláktól. Mesterkélt történet érdektelen alakokkal, igazi lélekrajzi indokolás nélkül, de különben ügyesen van elbeszélve, párbeszédei helyenként finomak és elmések, a verseny leírása élénk, humoros, de túlságosan hosszadalmas.

Hoffmann hatását még egy elbeszélés mutatja: *A levél gr. Mailáth Jánostól* (1829), melyben egy

¹ A *Közlemények*-ben (1841. I. 70—78.) *Valburg éje* címen egy német novella jelent meg, melyben szintén egy kísérteties álom van elmondva (mindenféle gonoszságba, gyilkosságba keveredik az álmodó). Némileg hasonlít V. novellájához.

kandurrá változott szerelmes és egy garanbonciás diák szerepel, ki egy hadnagyot összeházasít kedvesével. *Magyarische Sagen* c. gyűjteményében németül is megjelent. Itt azt mondja róla, hogy Szemere Pál sürgetésére egy nap alatt írta.

III.

Az életkép. A német, francia és angol életképirodalom. Életkép-kísérletek nálunk Nagy Ignác előtt. Nagy Ignác mint a fővárosi életképirodalom megalapítója. Fejlődése. Novellái. Hogy válik ujdonságíróból életképíróvá? A *Torzképek*: fővárosi embertípusok, jelenet-leírások, állat-genreképek. A *Magyar Titkok*, mint a *Torzképek* folytatása. Sue *Mystères de Paris*-jának hatása. Meséje mellékes, fődolog benne az életképrajzolás. Többi életképgyűjteményei: *Hajdan és most. Menny és pokol. A Budapesti séták* az *Életképek*-ben a mai tárcák ősei. A *Szűnyogok*. Munkásságának jelentősége.

A harmincas években a v'g novellák mellett életképeket is kezdenek írni, a negyvenes években pedig valóságos járvánnyá fajul az életképírás. A genre valósággal kiszorítja a v'g novellát. Pontos határt novella és életkép között nehéz vonni, mert vannak v'g novellák, melyekben sok a genreszerű és életképek, melyek novellaformájúak.

Az eposzokban és színdarabokban, különösen a vígokban majdnem mindig voltak genrealakok és genre-jelenetek. Az életképrajzolás tehát ősrégi. Gondoljunk csak Theophrastos nagyszerű *Charakteresére* a Kr. előtti negyedik századból (319 Kr. e.), melyben kitűnő kis jellemrajzokat ad a kétszínű, hízelgő, fecsegő, tapintatlan, műveletlen, fukar, előkelősködő, gyáva ember-ről s még sok másról. A kis képek az illető jellemző tetteinek felsorolásával s jellemző szavainak idézésé-

vel oly élesen körvonalozottak, oly élénkek, mondhatnók, annyira aktuálisak, mintha ma készültek volna. Ez az aktualitás azóta is egyik jellemző vonása maradt az életképnek. Íróik a maguk korának képét rajzolják bennük. Másik jellemző vonása a tipizálás. Az életkép tulajdonképpen egy alaknak vagy jellemnek, egy társadalmi osztálynak, egy milieunak vagy egy jelenetnek bemutatása lehetőleg típusosan. Innen van az életképekben az a bizonyos koncentrálttság, elvontság s torzító túlzás, ezért csapnak át gyakran karikaturába, paródiába.

A magyar életképirodalom természetesen nem áll elszigetelten, hanem beleilleszkedik a XIX. század első felének nagy genreképirodalmába, mely főként a harmincas és negyvenes években virágzott.

Nem lehet feladatunk erre itt részletesen kiterjeszkedni, elég, ha egy-két főbb mozzanatot emelünk ki, mely az életképirás e korbéli külföldi divatját jellemzi s egyszersmind rámutatunk a mi életképiróink egy-két külföldi mintájára. Csak egypár vonásból álló keretet akarunk adni, melybe a magyar életképirodalom képét beleilleszthetjük.

Az osztrák-német irodalomban a XVIII. század végén kezdtek humoros és szatirikus apróságokat közölni, melyek tele voltak aktualitással s a bécsi társadalmi, irodalmi és művészeti életet rajzolták.

Legnépszerűbb ezek közül a *Briefe eines Eipeldauers* c. vállalat (1785—1821), melynek magyar utánzatai *A tudós palótz* (1803—1804) s Versegby: *Kolomposi Szarvas Gergelye* (1804—1805). Ezekről a bevezetésben szözlöttünk. Velük egy időben a bécsi Localpossek írói számos genre-alakot léptetnek fel (a fiaker, cseléd, Prater-beli korcsmáros, hárfás, Staberl, az esernyőcsináló stb.), Raimund és Nestroy később szintén.

Az «életkép» elnevezés is divatba jön. Gleich: *Die Bedienten in Wien* c. darabját (1807) így nevezi: «ein Gemälde aus der wirk-

lichen Welt.» Saphir, kinek önálló munkái 1821-től kezdve jelennek meg, a genreképet igen népszerűvé teszi, különösen 1837-től kezdve, mikor megindítja lapját, *Der Humorist*-ot Bécsben. Der Allerwelts-mann (a gerinctelen, elvtelen tucatember), Der Gelegenheitsdichter, Die männliche Kokette (a piperkőc), Der Süßling und der Sauertopf (az édeskés és a savanyú ember), Der Pantoffelmann (a papucs-hös), Der Tausendsapperments-Alles- und Nachmehrwisser (a tudákos számár, aki mindent legjobban tud), Der Judenfeind, Der Anekdoten-Krampus (a folyton régi éleket mondó ember), Der Rebus-Fresser stb. mind ügyes életképek, melyekben részint leíró jellemzéseket ad, részint jellemző párbeszédeket és jeleneteket. Vanak hosszabb genreszerű rajzai és elbeszélései is, pl. Das Picknick, Die Landpartie, Ich und der Esel, Essers Leiden an der Table d'hôte, Aus dem Leben eines Theeabends, Unser Mittwoch stb.

Saphirt nálunk is jól ismerték, magasztalták (a *Honderű* a «humoristák királyának» nevezte. 1843. I. 26.), szidták is, de munkáit föltétlenül olvasták s közülük nem egyet le is fordítottak.¹

A sok bécsi életképíró közül még csak Castellit (1781—1862) említjük, ki már 1818-ban írt magyarázó verseket Stöbernek Loder rajzai után készült pompás színezett metszeteihez (*Zerrbilder menschlicher Thorheiten und Schwächen*. Wien. 1818), melyek genreképeket ábrázolnak (Die Zerstreuten, Modenarren, Die Hundenarrin, Der Zeitungsnarr, Die Tabakraucher, Der Säufer, Tanz-Narren, Musikalische Narrheit stb.). 1835-ben jelent meg Bécsben *Wiener Lebensbilder*. Skizzen aus dem Leben und Treiben in dieser Hauptstadt c. gyűjteménye, mely huszonnégy életképet tartalmaz (Der Hausball, Das Haustheater, Eine Damen-Whistparthie, Die Landparthie stb.).

Egy bécsi életképgyűjtemény nálunk is jelent meg Heckenast kiadásában, képes füzetekben: *Wien und die Wiener in Bildern*

¹ Az anekdota kísértet (*Ra.* 1837. I. 58. l.), Az elvek embere (*Ra.* 1838. II. 49—59. és *Mulattató.* 1839. 5.), Doctor Pislogi, vagy ezermester az irkafirkában (*Ra.* 1838. II. 318. l.), Örülés boldogtalan szerelem által (*T.* 1838. II. 80.), Levegő, tűz, víz, föld (*Ra.* 1839. I. 26.), Borjúhús gombával (*U. o.* 27.), Szerényi asszony divatkereskedése (*U. o.* 30.), A bús fölirat (*N. T.* 1840. I. 6.), A katonás hölgy és a kacér férfi (*R.* 1842. II. 89.) stb. Előadásának utánzóit fönnebb láttuk.

aus dem Leben (Petrik szerint 1844-ben). Tartalma : Der Hausierer, Die Harfenisten, Der Schusterjunge stb. A 30 füzetre tervezett vállalat már 1842-ben megindult, mert a *Regelő* már akkor közöl belőle mutatóanyagokat fordításban (A bécsi divatárus-legény. II. 83—84. A bécsi cédulakihordó. II. 95.). Életképszerű magyarországi német gyűjtemény dr. F. G. Kronenfels : *Die Juden in Ungarn wie sie handeln und wandeln*. Charakterskizze (Leipzig. 1843) c. munkája.

A berlini életképek közül az Adolf Brennglas : (Glassbrenner. 1810—1876.) *Berlin wie es ist, und trinkt* c. dialogformájú életképsorozata (1832—1850) volt híres. Ilyen volt Lyser vállalata is : *Leipzig wie es geht und steht, lebt und liebt* (Leipzig. 1834—1835.).

A harmincas és negyvenes években a német irodalom általában igen sok «Lebensbilder»-t és «Genrebilder»-t termel, de nemcsak a német irodalom. A svéd Wetterbergh (1804—1889.) Onkel Adam néven közölt genréképei szintén a negyvenes években jelennek meg s német fordításban gyorsan elterjednek.

A francia irodalomban méltán híres ebben az időben a jeles torzképrajzoló, író és színész, Henry Monnier saját fametszetű rajzaival illusztrált *Scènes populaires*-je (1836), mely színdarabformában írt életképsorozatokat tartalmaz. Főalakjuk Mr. Prudhomme, a korlátolt, pedáns nyárspolgár, roppant népszerűvé vált. Monnier ezeken kívül is sok életképet írt még (*Nouvelles scènes populaires. Scènes de la ville et de la campagne* stb.).

Szintén életképsorozat volt *La correctionnelle* (Paris. 1840), mely rendőri büntetőbírószági mulatságos eseteket mond el. Mindegyik esetet Gavarninak egy-egy kitűnő karikaturája illusztrálja (összesen száz). Az egykorú élclapok, pl. *Le Charivari* (1832-től), *La Caricature* (1839-től) szintén közöltek genreszerű dolgokat s főként nagy, egész oldalt elfoglaló karikaturákat Gavarnitól, Daumiertől s másoktól. A karikaturák tulajdonképpen szintén életképek : genre-alakok, genre-jelenetek, párizsi típusok, néhány magyarázó sörrel vagy egy-egy élccel. Ezeket a magas színvonalú, művészi karikaturákat aztán önálló gyűjteményekben is kiadták. Ilyen pl. *Oeuvres choisies de Gavarni* (Paris. 1845—1846.).

Mondanunk sem kell, hogy az egykorú divatos regényekben pl. Soulié : *Les Mémoires du diable*-jában (1837—1838), Sue : *Mystères de Paris*-jában (1843) szintén sok a genrékép.

Az egykorú francia életképek közül lapjaink sokat közöltek

fordításban. Ilyenek : Egy jelenés a párisi bérkocsisok csapszékében (*R.* 1836. II. 93—94.), A zsebelők (*R.* 1840. I. 7.).¹

A humoros életképek igazi hazája azonban Anglia s igazi mestere Dickens. Előzői neki is voltak e téren, így Pierce Egan, kinek 1821 júliusában megindult s egy shillinges havi füzetekben megjelenő *Life in London* c. életképsorozata igen népszerű volt s 1828-ban ért véget. Egyes jelenetei színre is kerültek több londoni színházban.

Dickensnek (Boz néven megjelent) világhírű londoni vázlatai részben ezeknek hatása alatt készültek. Az első ezek közül az *Old Monthly Magazin* 1833-iki decemberi füzetében látott napvilágot (Mr. Minns and his Cousin), a többieket részint itt, részint a *Morning Chronicle*-ban s az *Evening Chronicle*-ban közölte és 1836-ban összegyűjtötte *Sketches by Boz. Illustrative of Every-day Life and Every-day People* címen, két kötetben Cruikshank rajzaival (ki Pierce Eganéit is illusztrálta). Ugyanebben az évben a *Second Series* is megjelent belőlük, az első teljes kiadás pedig szintén egy shillinges füzetekben 1837—1839-ig.

Az akkori londoni élet tarka jelentei és tipikus alakjai vonulnak el előttünk ezekben a genreképekben : az egyházközségi választás, a londoni utca reggel és este, a boltok, népmulatságok, a gőzhajó és az omnibus utasai, a cirkusz, a vásár, a műkedvelő színház, a parlament, a bankett, a törvényszék, a börtön, a zsibárus és pálinkás-boltok, a tánciskola stb. A *Tales* főcím alá foglaltak hosszabb elbeszélések, de ezekben is a genreszerűség uralkodik (The Boardinghouse, Mr. Minns and his Cousin, Horatio Sparkins, The Steam Excursion, The Bloomsbury Christening, The Black veil, The Drunkard's Death stb., az utóbbi kettő szomorú, sőt rémes történet).²

¹ A kór-ápolónő (*R.* 1840. I. 14—16.), Ön leányomat szereti! (*R.* 1840. I. 33.), Meg akarom kissé öklözni (*R.* 1840. I. 42.), Elveszett tárgyakat keresek (*R.* 1840. I. 54.), Az ajándékért meg kell fizetni (*R.* 1840. II. 98.), az utóbbi négy tréfás törvényszéki jelenet, D'Orsay grófnő : Az unalmas (*A.* 1840. I. 18.), Balzac : A párisi fűszeráros (a *Les français* c. 1840-ben megindult genreképgyűjteményéből. *Kö.* 1841. I. 100—102.), Párisi életképek (*R.* 1843. II. 39.) stb.

² Magyarul : Egy korhely halála (*Ra.* 1838. II. 41.), A részeges halála (*N. T.* 1840. I. 19—20.), Az iszákos halála (*U. o.* 1844. 11—12. A fekete fátyol (*A.* 1842. I. 30—31.).

Dickens második nagy munkája: *The Posthumous Papers of the Pickwick Club*, mely Seymour és Phiz (Hablot Brown) rajzaival szintén füzetekben jelent meg 1836 és 1837 folyamán. Első füzetéből négyezer példányt nyomattak, az utolsó zöldborítékos füzetek több mint negyvenezer példányban forogtak közkezen. A *Pickwick* tulajdonképpen a *Sketches* folytatása: életképsorozat némi mesével s néhány alaknak állandó szerepeltetésével egységesebbé téve. Csupa életkép (választás, karácsonyest, legénymulatság, mértékletességi egyesület, törvényszéki tárgyalás, fürdői élet, börtön stb.) és csupa genre-alak. A közbeszótt önálló humoros vagy kísérteties elbeszélések még fokozzák az egésznek tarka változatosságát.¹

Német fordításai 1837-től kezdve jelennek meg, utánzata is sok volt, pl. Stolle Ferdinand: *Deutsche Pickwickier* (Leipzig. 1841). Dickens regényeinek több mint fele 1848 előtt jelent meg s mind-

¹ Nálunk legszívesebben ezeket fordították le: A kísértetekről elragadt sírásó története (*A.* 1842. I. 62—63.), Egy örült naplója (*R.* 1839. II. 88—89.), Egy örült kézírata (*R.* 1842. II. 63.), Egy örült kézírata (*A.* 1842. I. 27.), Smart Tamás (*T.* 1846. 75—77.). Ezeken kívül még két mutatót találtam: Követválasztás egy kis városban (*N. T.* 1840. II. 14—16.), Érdekes jelenet *Pickwick*-ből (*N. T.* 1844. 26.). — A vastag. Beszély Boz Pic-Nic papírjaiból (*T.* 1844. 12—13.). Ez nem sajtóhiba, Dickens valóban kiadott ilyen című gyűjteményt (*The Pic-Nic Papers by Various Hands.* 1841.). Előszót írt hozzá és egy történetet írt bele (*The Lamplighter*). Dickens-fordítások még ebből az időből: A donnersbergi báró (*N. T.* 1839. II. 14—15.), Egy II. Károly angol király korabeli fogházban talált vallástétel (*A.* 1841. I. 3.), Bridgmann Laura (az *American Notes*-ből *V. U.* 1843. 480—481. sz.), Turist Olivier, egy későbbi számban (101.) *Twistre* korrigálva (*R.* 1839. II. 98—99.: a Mrs. Corney és Mr. Bumble-epizód. A fordító jegyzetben megemlíti, hogy Dickenst nem ismeri a magyar közönség. «Nem is csuda. Ha eredeti jobb műveink nem jutalmazták illően íróinkat, a fordítóknak mit lehet reményleniek?»). *The Adventures of Olivier Twist*-nek (1837—1838) két egykorú fordítása van: Gálszécsi Ödöné: *T. Olivér egy árva fiú pályája.* Pest. 1843. és Gondol Dániel: *T. Olivér.* A K. Társ. Külföldi Regénytárának 8—11. kötetében. 1843. Lefordították még a *Christmas Carol in Prose*-t (1843): *Karácson-éj.* Kisérteties beszély ford. Nagy Péter. Kolozsvár. 1846.

egyikben kitűnő genreképeket találunk, ezeket is számba kell vennünk, ha az angol életképirodalom világirodalmi hatásáról szólnunk.

Ebből a kitűnő életképirodalomból még csak Thackeray-nek *The Paris Sketchbook*-ját (1840), *Comic Tales and Sketches*-ét (1841) és *Irish Sketch Book*-ját (1843) említjük meg.

*

Az életképet nálunk Nagy Ignác tette népszerűvé 1842-ben s az ő hatása alatt keletkezett életképirodalmunk, mely 1843—1848-ig virágzott. Előtte csak kísérletekkel találkozunk, melyeknek nem volt folytatásuk. Ezekről a kísérletekről kell először röviden megemlékeznünk.

Genre-alakokkal és genre-jelenetekkel már novellairodalmunk úttörőinek munkáiban is találkozunk, így Kisfaludy és Fáy vígjátékaiban, de novelláiban is. *Súlyosdi Simon* (1824) pl. inkább életkép, mint novella, Fáy: *Hasznosi kincsásás*-ának (1824) korcsmai epizódja pedig pompás, népies genre-jelenet. Fáynak *Ész- és szívkalandok* c. apróságai (1838) szintén genrefélék. A *Hírnév* című egy kávéházi beszélgetést ír le Széchenyiről s egy anekdotaszerű esetet mond el Nagy János borbélyról, ki híres embernek tartja magát. *Salamon* párbeszéd a rózsára alkudozó zsidóval s elmélkedés a zsidók helyzetének javításáról. A *Felszólítás*-ban apró élményeit mondja el, melyek a takarékpénztár felállításának szükséges voltát bizonyítják. Tanulság kedvéért írt dolgok Fáy kedves, oktatató modorában az akkori pesti életet jellemző néhány vonással.

P. M. (Paziazi Mihály) *Adolf*-ja (1829) ötletesen és jó humorral rajzolt életkép egy féltékeny férjről. Minduntalan rajta akarja kapni feleségét, hogy szerelmes levelet ír, mindannyiszor felsül s megfogadja, hogy soha többet nem lesz féltékeny, de a legközelebbi alkalommal megint az. A *Jaj, be boldog vagyok én!* című (1832) annak az igazságnak életképszerű bizonyítása, hogy akit a világ boldognak tart, rendesen nem az. Jelenetei élénkek (ebéd, hangverseny, pezsgőzés), a magyar viszonyokra tett megjegyzései találók, stílusát szójátékok, humoros hasonlatok teszik elevenné.

Legelső életképeink közé tartoznak *A késelkedő* (R. 1834. II. 82—84.), az *Újságvasár* s *A szokás embere* (Szemere *Aurora*-ja

1835.), melyek kis történet keretében a mindig elkésző, az újságfaló s hírekre vadászó és a pedánsan rendszerető embert jellemzik.¹

Munkácsy, Frankenburg és Garay, mint láttuk, szintén az úttörők közé tartoztak a harmincas években életképeikkel és aktuális apróságaikkal. Negyvenes évekbeli életképeik már az életkép virágzási korába esnek s némileg Nagy Ignác hatását mutatják.

Gaal József 1835-től kezdve szintén írt néhány életképet a vidéki életből, melyekről később szólok, azután ő is belekerült a nagy életképirodalom sodrába.

A nagytehetségű fiatal ügyvéd és politikus, a korán elhalt Szentiváni Mihály (1813—1842) három elbeszélésében (*Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon.* 1839., *Nászkaland.* *A víg társak.* 1840.), melyek mint novellák formátlanok, nehézkesek és naivok, meglepő genreszerű részleteket olvasunk. Éles szemmel figyeli meg az erdélyi társadalom tipikus alakjait s realizstikusan, az angolokra emlékeztető humorral s szatirikus torzítással rajzolja őket (a «méltóságos szegénység»-nek, vagyis a hivatalnok-arisztokraciának alakjait; a papot, a kántort, a szolgabíró, a lumpok társaságát stb.). Schedel a *Figyelmező*-ben (1839. I. 17.) nagy elismeréssel szól róluk. *A jóllelt ideál* s *A nehézelműek* c. víg elbeszéléseit (1841) az erdélyi társadalmi életből sikerült milieuraizuk jellemfestésük, jó humoruk s könnyesd, elmés stílusuk a legjobbak közé emeli. A fiatal író korai halála valóban veszteség volt novellairodalmunkra.

Az említettekén kívül még csak egypár életképszerű apróságot találunk Nagy Ignác előtt, ezek: Katona Antal: *Pestről Karcagra* (Ra. 1836. I. 30.), E. Emil: *Vasárnapi társaság* (U. o. I. 11.), Czeczil: *A veszekedő* (L. 1838. 41.), Soma: *Véletlen ismerkedés* (Ra. 1839. I. 44.), Sz.: *Játékszin a kocsiszínen* (H. M. 1839. II. 9.), —r— —m—: *Kivonat naplóból* (Ra. 1839. I. 23.).

*

¹ Nem igazi életkép, de mint a fővárosnak s a fővárosi viszonyoknak érdekes ismertetése ide sorozható Toldy Ferenc *Buda és Pest.* 1800., *Pest és Buda.* 1833., *Budapest.* 1850. c. levelekben írt dolgozata (Au. 1834., melynek harmadik része csak érdekes utópia). Ilyen az ismeretlen szerzőjű *Pesten és körülé hárman* (Szemere-Aurora. 1834.).

A magyar életképirodalom igazi megteremtője s legnépszerűbb művelője Nagy Ignác (1810—54) volt.¹ A legmozgékonyabb újságíró-tehetség ebben az időben, ki a legkülönfélébb tereken lankadatlanul dolgozik. Minden munkát elvállal s mindegyiket ügyesen végzi. Gyorsan és sokat termel s a divattal haladva mindig a főlszínen marad. Ő érzi meg legjobban, mit szeret a közönség, ezért munkái legkelendőbbek. Többet keres, mint bármelyik kortársa. A saját följegyzéseiből tudjuk, hogy irodalmi működéséből három év alatt (1842—44) 5779 pengőforint volt a jövedelme, ami akkori irodalmi viszonyainkhoz mérten rendkívül nagy. Szemére is vetik, hogy divatíró, hogy csak a pénzszerzés fontos neki. Ezt részben maga is bevallja. Mint kis hivatalnoknak 450 frt volt a fizetése, amelyből nem tudott megélni. Feleségének öreg szülőit is el kellett tartania, szeretett jól élni, elegánsan öltözködni, színházba és hangversenyekre járni, könyveket venni. Ehhez sok pénz kellett, ezt pedig csak úgy tudta megszerezni, ha sokfélét és folyton dolgozott s lehetőleg olyan dolgokat írt, melyeket vett a közönség.

Apja, hogy jól megtanuljon németül, német családokhoz adta diák korában, úgyszólván még egyetemi hallgató korában is akadozva beszélt magyarul és német író akart lenni, csak akkor határozta el, hogy magyar író lesz, mikor Kisfaludy Károly és társai munkáit megismerte. Családja beleegyezése nélkül házasodván igen fiatalon, kénytelen volt kamarai hivatalt vállalni. Kis hivatalában robotolt ezután naponként hat óra hosszatt, egészen a szabadságharcig. Ez az írotársaitól irigyelt ember egész életében a munka rabszolgája volt. Korán kezdett írni. Az 1833—1834-iki *Regélő*-ben kezdte humoros apróságokkal s történeti novellákkal, a következő két évben már a *Rajzolatok* rendes dolgozótársa, hova sok mindent ír és fordít (tud németül, franciául, angolul, olaszul és horvátul).

¹ V. ö. Nagy Ignác c. monografiámmal. *Irod. Közl.* 1902. és kny.

A *Társalkodó*-ba is dolgozik már 1835-ben s ugyanekkor egy drámája s egy tündéres vígjátéka kerül színre. A következő évben át akarja venni Munkácsytól a *Rajzolatok* szerkesztését, de nem lesz a dologból semmi, ezért 1837-ben Helmezy *Jelenkorá*-hoz áll be segédszerkesztőnek. Itt dolgozik naponként öt órát, havi negyven forintért s fordítja a híreket a francia és angol lapokból a külföldi rovatok számára és végez tömérdek más dolgot. Mikor 1844-ben a *Budapesti Híradó*-hoz szegődik (itt dolgozik 1848-ig), az *Életképek* mint rendkívüli dolgot említi, hogy 50 pfrt fizetést kap. «Ez aztán már illő honorárium, — kiált föl lelkesedve a tudósító, — de meg is kell ám jeles íróinkat fizetni, ha ügyünk barátaivá akarjuk őket tenni» (1844. II. 1.).

A *Jelenkor*-ban alapítja meg, tehát *politikai lapban*, a fővárosi újdonságok első rendes rovatát. Fővárosi hírek írásával már előbb is próbálkozott (*Quodlibet* levélben. T. 1835. 52. *Pesti Hírek*. Ra. 1836. II. s a *Jelenkor* Különféle rovatában 1837-ben)¹, de *Budapesti Napló* c. újdonság rovata (a Magyarország főrovatban) csak 1838 jún. 20-án indul meg N. I. jegy alatt. Rovatát, melyet csakhamar a többi lapok is utánoztak, a *Budapesti Híradó*-ban folytatja, 1844 júliusától kezdve *Budapesti Hírharang* címen ☉ jegy alatt s írja 1848 márc. 28-ig. Rovatában a szorosán vett fővárosi híreken kívül találunk hosszabb riportokat, művészeti és irodalmi újdonságokat, színi kritikákat, humoros apróságokat, politikai és társadalmi kérdésekről szóló hosszabb fejtegetéseket és különféle polémiákat.

Nagy Ignác igen ügyes riporter. Mindent meglát és meghall, minden érdekli, a hús ára éppen úgy, mint egy művészeti esemény. Gyors esze mindenhez megjegyzést, kritikát, következtetést fűz s ha kell, konkrét indítványt tesz. S ezt hol komolyan, néha bosszúsan, hol humorosan, hol gúnyos csipkedéssel teszi. Pestnek és Budának, hol majdnem egész életét töltötte, ismeri minden zege-zugát, ismeri házait, lakosságát, minden hibáját. És szereti is a fővárost. Míg hibáit szóvá teszi, azalatt fejlődését szerető figyelemmel kíséri.

Tudósításait olvasva, szinte látjuk az elegáns, legújabb divat szerint öltözködő, gyémánt inggombos, arany szemüveges, különben feltűnően rút, fekete parókás, gyér szakállú és bajuszú, nagy,

¹ A Honművész *Pesti vizsgáló* c. külön rovata (1833-tól kezdve) szintén hozott fővárosi újdonságokat, csevegő modorban.

veres orrú, kancsal és mindig komoly urat, kit kortársai sohase láttak nevetni, amint nyugodt, éles tekintetével szemléli a járókelőket, a boltokat, házakat, látjuk, amint megáll, hogy egy komikus vagy botrányos utcai jelenetet végignézzen. Most a hajóhídon áll s nézi, mikép rakják meg a goromba vámszedők a fizetni nem akaró szegény embert, tovább sétálva, egy vágató bérkocsit lát, amint elgázol egy embert, körülnéz és rendőrt sehol sem lát. Boszszankodik a rosszul takarított utcák, a rosszul égő olajlámpák és sok más egyéb miatt. Ha benézünk a színházba, ott látjuk a dráma-bírálok páholyában bosszankodva, hogy a színészek nem tudják szerepüket s hogy a földszint álldogáló ifjúsága illetlenül viselkedik. Zuhog a zápor, a Nemzeti Színház környéke sártenger. Hosszú harc után keríthet csak kocsit magának, de a kocsis öt forintot követel tőle a Budára menetelért.

Mindezt megírja és megír ezer más dolgot. Rovata tömérdek érdekes adatot őrzött meg számunkra a negyvenes évek társadalmi és kultúréletéből.

1839-ben megindítja legjobb színműgyűjteményünket, a *Színműtár*-at, a hasonló olcsó francia vállalatok mintájára s 1843-ig 48 füzetet ad ki belőle 56 darabbal (köztük 18 eredeti). Szerkesztői ügyességét jellemzi, hogy ebben az időben új francia színdarab nem került előbb német színpadra, mint magyarra (*Bp. Híradó*, 1847 júl. 15.). Maga is többet fordít s ezek többnyire színre kerülnek, novellafordításainak száma, mint maga írja (levele: *P. Napló*, 1883. 228.), hatvankettő. Tíz eredeti darabot ír, köztük a *Tisztújítás*-t (1843), a Nemzeti Színháznak első, igazán nagy színpadi sikerét. 1838-tól kezdve a legtekintélyesebb lapnak, az *Athenaeum*-nak rendes dolgozótársa, harminc éves korában akadémikus s két évvel később a Kisfaludy-Társaság tagja, segédtitoknok és pénztárosa lesz. Rábízzák a *Külföldi Regénytár* szerkesztését, melynek 1842—1846-ig 33 kötete jelenik meg. Tagja a Nemzeti Színház dráma-bírálo bizottságának, a divatlapok és zsebkönyvek kapva-kapnak munkáin.

A százkezü író működésének súlypontja az 1842—1845-ig terjedő évekre esik, amikor életképeivel és *Tisztújítás*-ával legnagyobb sikereit aratja, attól kezdve hanyatlik, keveset dolgozik s jelentősebb dolgot többé nem ír. Főoka ennek folyton súlyosbodó betegsége (a hátgerincsorvadás), mely megőrli testi erejét. Agilitása és vállalkozó szelleme azért nem hagyja el, hiszen tudjuk, hogy ő

alapította 1849 végén a legmerészebb irodalmi vállalatot, a *Hölgyfutár*-t. Szépirodalmi napilap közvetlenül szabadságharcunk leverése után! Még ez is sikerül neki, de ez a sikere az utolsó.

Nagy Ignác, aki humoros munkával neveltette meg olvasóit, a kortársak szerint komor, hideg, zárkózott ember volt, ki nem igen járt társaságba, különben elmés és kedves is tudott lenni és író társai iránt jószívű, ki, ha csak tehetett, segített rajtuk.

Novelláirói működése 1834-ben kezdődik és 1842-ig terjed, ettől kezdve majdnem kizárólag életképeket ír. 1843-ban három kötetbe gyűjtve kiadja elbeszéléseit, mintegy maga is lezárva ezzel a novellaírást.

Novellái, noha az akkori közepes alkotásoknál rendszerint jobbak, nem jelentősek életképeihez mérten. Csak rutinos utánzatok s híven követik a kor novella-sablonjait, életképei inkább egyéniségéből nőttek ki s ezért eredetibbek. Komoly tárgyú társadalmi és történeti novelláit éppen azért mert, semmi egyéni sincs bennük, a másokéival együtt tárgyaljuk a maguk helyén, itt csak néhány víg elbeszéléséről emlékezünk meg, mielőtt főműveit, vagyis életképeit tárgyaljuk.

Eleinte a német humorista iskola hatása alatt ír néhány humoros elbeszélést a *Rajzolatok*-ba (*A borzasztó éj.* 1835. *A selyem gomboly.* 1835. *Szerelem és hűség.* 1836.¹ *A kosarak.* 1836. *Honi képek.* 1836. *Ha ha ha ha ha ha!* 1837.).

A *Tekintetes úr és fia* (1841), mely egy vidéki ifjú pesti kalandjairól és keserves tapasztalatairól szól, kései Tollagi-utánzat, humora pedig már nem német, inkább az angolokéra emlékeztet.

¹ Az utóbbi, úgy látszik, csak fordítás, mert már az *Estike* c. novellagyűjteményben is megvan (I. 1833. Incze József: *Szeretet és hírség*). Nem valószínű, hogy N. I. innen plagizálta volna, inkább közös lehetett a forrásuk.

Az élő halott (1843), hőse Búhalmi Jeremiás, annyira lehetetlen alak, hogy bármennyi humort pazarol is rá az író, történetét nem tudja sem valószínűvé, sem mulatságossá tenni. *Az özeveg és arszlán* (1843), mely már életképeinek idejére esik, inkább életkép, mint igazi elbeszélés: a szélhámos pár jellemzése, a hatvani-utcai piac zajos jelenetei mind genre-ok. Érdekes a fölszines, könnyűtollú író cinikus megjegyzése a tartalmasságot, lélekrajzi mélységet követelő bírálók ellen: «vannak alapos tudományú urak, kik nemzeti irodalmunkat alaposság és mélység hiánya miatt vádolják s így, legalább ezúttal, lelkiismeretes alapossággal akarunk a lények lélektani fenekének leírhatatlan mélységébe merülni, hogy azután ne csupán légből és titkos ajtókon zúduljanak elő a cselekvények, hanem hőseink legmélyebb belsejükből szivattyúztassanak napfényre, mint valamely feneketlen artézi kútból». *A puszták villáma* (1844) c. beszélye szintén életképekből van összefércelve (a parlagi vidéki úrfi és házatája, a rigmusokat mondó mendikáns, a felcser, a csárdajelenet). Még egy víg novellát írt három évvel később *Nászéj* címen (1847), mely az uzsorás zsidó fiának Rókássy (Fuchs) Artur (Dávid), újdonsült báró és földbirtokosnak lakodalmát és balesetekből álló nászutazását beszéli el. Ebben is a genreszerű komikus jelenetek mulatságosak. Utolsó víg novellája a *Világ-fájdalom* (*Hölgyfutár*. 1849. 1—3.) igen gyenge és jelentéktelen dolog.

Mindezek csak azt mutatják, hogy az igazi víg novellaforma nem kenyere. Az életkép terén aztán annál könnyebben mozog.

*

Az *Athenaeum* 1841-iki évfolyamának vége felé (II. 68.) *Budapesti élet* címen újdonságaihoz hasonló rovatot kezd írni Zajtay álnéven, de az apróságok csakhamar háttérbe szorulnak s helyet adnak a fővárosi életből vett életképeknek. Maga ezt mondja róluk: «... nem lesz talán érdektelen e helyen fölváltva, néha a lakosság külön osztályaiból egész életrendszeri vázlatot emelni ki s így lassankint a fővárosi életet változatos árnyéklataiban némileg megismertetni... vázlateinkban leginkább azon színeket fogjuk kiemelni, melyek az illető felekezeteken leginkább láthatók,

vagyis többnyire a középúton járandunk. Tizennégy évi folytonos itt lakás és gyakori érintkezés a legkülönbözőbb osztályokkal, reményeltetik velünk, hogy legalább az igazsághoz hívek fogunk maradhatni» (II. 73.). Így fejlődött a fővárosi újdonságíró életképíróvá, így találta meg a humorista-riporter az egyéniségének és tehetségének legmegfelelőbb szatiriko-humorisztikus rajzformát. Mint újdonságíró ismerte meg a főváros életét legapróbb részleteiben. E nélkül a sok tapasztalat nélkül nem tudott volna annyi fővárosi életképet írni. Megfigyelő tehetségét az újdonságírás tette olyan élessé, stílusát könnyeddé, fordulatossá, bár nem egyszer felszínessé és magyartalanná is. Az újdonságírás valóságos előkészítő iskolája volt, honnan mint kész életképíró került ki. Aki jól ismeri újdonságait és életképeit, világosan látja közeli rokonságukat. Mind a kétféle formában a fővárosi életet rajzolja ötletesen, humorral, gúnnnyal vagy komolyan. Életképeiben tapasztalatai csak irodalmi formát öltenek.

A negyvenes években politikai életünk rendkívül megélénkül és Budapest társadalmi élete is nagyobb arányúvá, sokoldalúbbá, fővárosiasabbá kezd válni. Minden forrong, alakulófélben van. Az ilyen kor életfolyamának hullámai sok furcsaságot, nevetséges hibát, csúnya visszaélést, sok új embertípust vetnek fölszínre. Mindez az olyan embert, mint Nagy Ignác, kiben van megfigyelő tehetség, humor és gúnyolódó hajlam, szinte provokálja a szatírára. Mintákat a divatos külföldi életképirodalom szolgáltat neki, főként Dickens és a franciák. Humora inkább az utóbbiakéval rokon, hiányzik belőle a Dickensének melegsége és mélysége, inkább szatirikus, kesernyés, józan, hideg, a fejéből s nem a szívéből fakad.

Az *Athenaeum* 1842. évfolyamában a 6. számtól kezdve egymást érik szatirikus életképei, melyek Zajtay álnéven jelennek meg s nagy feltűnést keltenek. Hasonló feltűnést, sőt bosszankodást keltenek Tyukody néven írt állatgenre-képei, melyekben szintén akkori közéleti mozgalmainkat rajzolja. Mindjárt eleinte polémiákba keveredik miattuk. Garay a *Regélő*-ben (1842. I. 46.) azzal vádolja, hogy *Háziúr* c. életképének eszméjét s egyes részleteit az ő hasonló című rajzából vette. Ebből hosszas, személyeskedő polémia támad köztük. A *jurátus* című életképe miatt a kifigurázott jurátusok támadják meg igen hevesen, majd a *Pesti Hirlap*-pal keveredik polémiába, mely megtámadja Bajzát, hogy «Zajtay és Tyukody név alatt író urak által legszentebb közérdekeinket gúnytárgyul használni s politikai pályánk legtisztább férfait sértő, gyanúsító célzásokkal megtámadni engedé.» Mindez s még néhány felszólalás, melyekre Nagy Ignác mindig bátran és talpraesetten megfelelt, azt bizonyítja, hogy életképeivel sokaknak elevenére tapintott s hogy javító célzattal szerte lövöldözött nyilai gyakran találtak.

Széchenyi elveinek és a nagy politikában követett módszerének így lesz hirdetője és utánpótlója a legnagyobb magyar lelkes híve, Nagy Ignác a szépirodalom terén.

Az *Athenaeum*-ban és másutt megjelent életképeit 1844-ben gyűjtötte össze *Torzképek* címén négy kötetben.¹ A már megjelent 24-en kívül 11 új is van a gyűjteményben. Az első és második kötet néhány hónap alatt elfogy s mikor a harmadik és negyedik kötet megjelenik, már csak néhány példány van belőle. Július hónap-

¹ Az első két kötet már 1843 novemberében megjelent (*H.* 1843. II. 541. l.), a másik kettő 1844 tavaszán (*P.* 1844. márc. 28.).

ban már a második kiadás is fogytán van s az év vége felé harmadik kiadást ér az első és második kötet. Peldátlan dolog abban az időben. 83 ívnyi munkájáért, mely kiadójának ezreket jövedelmezett, mindössze 400 pengőforintot kapott.

Életképeinek fele egyes típusokat jellemez. Ezekben a negyvenes évek fővárosi életének különböző alakjait vonultatja el előttünk: a gonosz, házbért emelő háziurat, a naplopó arszlánt, az elkényeztetett művésznőt, az utálatos agglegényt, a kisasszonyt játszó varróleányt, a drága és rosszul mért húsból meggazdagodott mészároszt, a garázda jurátust, az elzüllött cselédleányt, a komoly és a léha orvosnövendéket, az iszákos sírásót, a gavallér voltából élő orvost, a könnyelmű úriasszonyt, a német polgárt, a zsidó ágenst, a koldust, az uzsorás zsidót.

Alakjainak megrajzolásában az az elve, hogy nem «az életből meríti» őket, vagyis nem egyes egyéneket másol, hanem «a színeket száznak arcáról kölcsönzi» s e sokféle színből egy képet fest, mely az illető alaknak fő jellemzővonásait tünteti föl, szóval típusokat rajzol. Ez az oka annak, hogy életképei néha igazán torzképekké válnak s túlzottaknak, valószerűtleneknek tetszenek a jellemző vonások összesűrítése miatt.

Jellemzési módja kétféle: vagy több egyént mutat be egy fajtából (pl. *A háziúr*, *Az uzsorás*) vagy pedig ez a rendes módszere, egy alakot napi foglalkozásainak során kísér végig előttünk (*A kalandvadász*, *Az orvosnövendék* stb.). Néha az illtő alak életrajzát is adja, vagy kis, jellemző történeteket sző a genre-rajzba. Alakjainak karikaturaszerű leírása is gyakori. Életképét rendszeren komoly vagy humoros elmélkedéssel kezdi, mely néha túlságosan moralizáló. A bevezetés

után apró jelenetek sorozata következik, mely gyorsan gördülő, nem mindig szellemes, de élénk és mulattató párbeszédekben jellemzi az illető alakot. Bizonyos közvetlenséget ad előadásának a régibb elbeszélők azon ismert fogásával, hogy az olvasót magával viszi s a leírt jelenetek tanujává teszi (pl. «már most menjünk az első emeletre s lássuk, mit csinál 2. úr»). Az élénk jeleneteket néha rövid elmélkedésekkel szakítja meg s minden életképét teletűzdeli aktuális célzásokkal és többé-kevésbé sikerült megjegyzésekkel. Íme néhány: «Budapesten annyi a háziúr, mint mennyi csík az ecsedi lópban és mennyi hamis hang a nemzeti színház énekeseinek torkában». «Ne haragítsuk meg barátainkat, mert a szabadelműség a mai világban oly szent valami, hogy semmi ellenmondást nem tűr el.»

Életképeinek második, kisebb csoportjában jelenetleírásokat találunk. Természetesen itt is a legkülönbébb alakokat rajzolja, de nem tesz egyet képének középpontjává, mint a főttebbiekben. A *Zöld mulatságban* leírja a zöldbe indulókat egy májusi vasárnapon: a sok-gyerekes családot, mely rengeteg elemózsiával s egyéb cókmo'kkal kocsira kapaszkodik, a lovagló kereskedősegédeket, a falusi atyafiakat, a csizmadia-familiát, az elegáns hölgyeket férjeikkel és huszártiszt udvarlóikkal. Leírja a poros úton kifelé iparkodó tömeget, a kiabáló árusokat, aztán a zöldbeli élvezeteknek hosszú sorát: hogyan ül egy szerelmes pár a hangyazsombékra, hogyan potyog a hernyó és cserebogár a falatozók ételébe, milyen nagyszerű a tánc, hogyan kergeti őket széjjel egy fürgeteg, sőt a másnapi következményeket, a náthát és a pénzhiányt sem mulasztja el híven ecsetelni.

Este végzett munkája után kilenc óra tájban sétára

indul (*Esti séta*) s a Kígyó-tértől a Szervita-térig sok mindent tapasztal a sötéten pislogó olajlámpák világánál. Az ereszekről nyakába csurog a hólé, egy kapu alól kirobogó kocsi elől félreugorva elvágódik, kolduló gyerekekkel találkozik, ki egy iszákos asszony számára kéreget, ellopott pipáját és zsebkendőjét megpillantja egy suhancnál, de ez egyetért a városhajdúval s így nem kapja vissza jogos tulajdonát; részeges favágót lát, kinek hótömeg zuhan a fejére, majd egy szép fiatal hölgyet, aki megbotránkozására megszólítja, aztán egy öreg úrral távozik. *A családi ünnep* a Szent István-napi körmenettel kapcsolatban egy családapa névnapjának mulatságos története, a *Polgári estély* pedig egy Spiessbürger-család estélyének megörökítése. *A Jelenetek a munkás életből* egy kétemeletes ház lakóit mutatja be. Az *Éjjeli tapasztalások* egész képsorozat (részeg favágó-család, álarcos bál, tolvajjelenet, éjjeli tűzvész, csavargók, megfagyott koldusgyermek, zsvánnyal alkuvó zsidó orgazda stb.) Sue palettájáról kölcsönzött sötét színekkel festve.

Életképeinek harmadik csoportját állat-genreképei teszik, melyek csak formájukban különböznek a többiektől. Ezeket Fripon úr, a tudós uszkár írta vagy bocsátotta rendelkezésére, hogy tájékoztassa «a magyarországi állatok political, művészeti és házi életéről». A szereplők állatbőrbe bujtatott emberek. Az *Állatvilági mozgalmak*, *Állatok közgyűlése*, *Farkas úrfi indítványai*, *Vadaskerti zendülés*,¹ *Medve úr története* politikai szatírák telve korszerű vonatkozásokkal az akkori politikára és politikusokra. Ezek közé tartozik a *Növény-*

¹ Ezt vígjátéknak is feldolgozta (*Ármány és szerelem, vagy a vadaskerti zendülés*).

országi forrongás is. Természetes, hogy ezt a burkolt formát választotta már a cenzura miatt is, meg a tárgy kényességénél fogva. Még így is zokon vették, mint főnnebb látuk. A többi nem politikai tárgyú. Az *Előítélet* egy macska szenvedéseinek s szerelmének története, *Róka úr kalandjai* Róka úr külföldi utazását s tapasztalatait mondja el s bölcс tanácsokkal végzi, *Savant úr szenvedései* jó szatirája az akkori színházi viszonyoknak egy drámaíró keserves kálváriájának keretében, *Kos úr szívбайai* a szentimentális novellák paródiája, *Fripon úr szerkesztői байai* egy szerkesztő szenvedéseinek humoros rajza.

Életképeinek ezt a formáját a franciáktól vette. Itt említem meg azt is, hogy a Honderú 1845. és 1846. évfolyamaiban számos tréfás francia fametszetet közöl állatfejú emberalakokkal *Frescokép szöveg nélkül* s *Korunk metamorphosisai* címen.

Életképei különböző értékűek. Gyorsan dolgozott s így vannak köztük elnagyolt, színtelen, erőltetett humorú darabok, de vannak igazán sikerültek és mulatságosak is. Kitűnő befejezése a sorozatnak *Zajtay*, melyben magát jellemzi, mint életképíró s életképeinek javító céljáról szól. Tartalma különben az, hogy álmában mindazok megrohanják, akiket kifigurázott s halálra kínozzák. Erre megfogadja, hogy több torzképet nem ír.

Ezt az ígéretét nem váltotta be, mert sokat emlegetett munkája, a *Magyar Titkok* a *Torzképek* folytatása éppen úgy, mint Dickens *Pickwick*-je a *Sketches*-nek. A *Magyar Titkok*, noha egy akkori bírálója «bátran nevezi regénynek», nem az, hanem hosszú életképsorozat, melyet egy regényes mese fűz egybe. Maga a szerző, ki legilletékesebb a dologban, ezt mondja munkájáról :

«Szándékom vala azt folytatni, mit Torzképek című munkámban megkezdék, t. i. a fővárosi élet balságait és fogyatkozásait törekvém kiemelni, ez által alkalmat akarván adni némely célszerű javításra és javulásra. Hogy pedig nagyobb terjedelmességre számított munkámat az egyhangúságtól megmentsem s az olvasási érdeket növeljem, ezen egyes életképeket a regényesség vörös fonálával szőttem át» (Zárszó). Eleinte *Pest titkai* címet akart neki adni, ami találókbb is lett volna (*H.* 1844. I. 22.).

Ezt a munkáját Sue híres Párizsi titkainak hatása alatt írta, mely akkor egész Európában óriási feltűnést keltett. A *Les Mystères de Paris* előbb a *Journal des Débats*-ban jelent meg (1842—43),¹ azután könyvben (10 kötetben) 1843-ban.

Sue tengeri, szalón- és történeti regényei után, ebben a munkájában az akkori szocialisztikus és kommunisztikus elméletek hatása alatt a szocialista-regénynek lett (némi előzmények után) igazi megalapítója, melyben a keresztény vallás és erkölcs helyett szociális és humanitarius pantheismust hirdetett. A bűnök okozója szerinte a társadalom, tehát ő felelős ezekért, nem az egyén (Owen, Fourier elvei). A felső osztályokat sötét színekkel festi, míg az alsó néposztályokat túlságosan idealizálja. Támadja a vallást, a rossz törvényeket, az igazságtalan s szegénységet elnyomó civilizációt, a gazdagok önzését. Igazi erényeket csak a szegény, elnyomott nép körében fedez fel. Alapgondolatát így fejezi ki: «nous sommes un des missionnaires les plus obscurs, mais les plus convaincus de ces deux grandes vérités : qu'il est du devoir de la société de prévenir le mal et d'encourager, de récompenser le bien autant qu'il est en elle» (Tome IX. 1.). Más helyen ezt általánosabban formulázza : «Notre unique espoir est d'appeler l'attention des penseurs et des gens de bien sur des grandes misères sociales, dont on peut déplorer, mais non contester la réalité» (Tome VII. 12.).

¹ E. Guilbert : *Le Roman en France pendant le XIXe Siècle*, Paris. 1897. (3. kiad.) 212. l.

Sue bemutatja a tolvajok, rablók világát, a börtönöket, kórházakat, az örültekházát, a nyomor- és bűn tanyáit, főként ezeket, de az előkelő világot is árnyékoldalaival.¹ Hogy inkább az élet sötét oldalait rajzolja, céljából következik. Noha irányregényt ír, nem tart fejezetekre terjedő értekezéseket, csak röviden, hathatósan szól eszméinek érdekében s inkább a tényeket beszélteti.

A regény hőse Rodolphe, a gerolsteini uralkodó nagyherceg, ki álruhában megismeri Páris titkait, a jókat megmenti és megjutalmazza, a gonoszokat megbünteti vagy megjavítja s elveszett leányát megtalálja. A függelék, mely a gerolsteini udvart mutatja be s a szerencsétlen hercegleány sorsát mondja el, külön szentimentális kis regény. Szerkezete elég egységes. Néhány főalak körül csoportosulnak az események, melyek mesterileg bonyolított egységes hálózatot tesznek. A mese oly érdekfeszítően van szöve, hogy érdeklődésünk nem csökken az óriási munka végéig. Van benne fantázia, jellemző erő és humor is. Nem csupán rémregény, mint általában hiszik róla.

Hatása rendkívül nagy volt. Lefordítják majdnem minden európai nyelvre s nyomban tömérdek utánzata akad: egymás után jelennek meg a londoni, berlini, bécsi, amsterdami, hamburgi és egyéb «titkok».²

Természetes, hogy Nagy Ignác, az aktualitások embere, kapva-kap az alkalmon s a titokra kíváncsi korban *Magyar Titkok*-nak nevezi a *Torzképek* folytatását.

A munka füzetekben jelent meg. Az első a *Torzképek* befejezése után két hónappal látott napvilágot 1844 júniusában. Ettől kezdve minden hónapban megjelent egy nyolcadrétű 5—6 íves füzet. Eleinte hat füzetre tervezte, de látván a munka nagy kelendőségét, megszerezte még hattal (*Bp. Híradó*. 1844. 15.). A 12. füzetrel 1845 júniusában befejeződött a munka, mely

¹ A bűn és nyomor világának rajzában Dickens: *Twist Olivér*-ja is hatott rá.

² Petőfi is tervezett egy művet *A pokol titkai* címen 1844-ben (Horváth János: *Petőfi Sándor*. Bp. 1922. 518.).

mindvégig érdekelte a közönséget. Zárszavából kitűnik, hogy a 12. füzetből ugyanannyi példányt nyomtatott a kiadó, mint az elsőből. Állítólag több volt az előfizetője, mint Vörösmarty összes munkáinak (É. 1845. I. 12.). Egy füzetért 100 pforintot kapott kiadójától.

A *Magyar Titkok*-at vékony fonál fűzi a *Torzképek*-hez. Ennek egyik alakja, a «szürke zsák» (szürke bő ruhás kalandvadászó uracs) levelet ír a szerzőhöz s megköszöni neki, hogy élményeit megírta *A kalandvadász* c. torzképben. Azóta várja, hogy újra ír róla, de hiába, sőt most olvassa, hogy több torzképet nem fog írni. Elhatározza tehát, hogy maga fogja kalandjait följegyezni. Álmában segítségére jó az ördög, ki azt tanácsolja neki, hogy írjon magyar titkokat s mindjárt meg is mutatja neki ezeket. Fölébredvén, megírja az álmában látottakat s elküldi Nagy Ignácnak, mert saját neve alatt nem meri kiadni. Nagy Ignác válaszában kijelenti, hogy változatlanul kiadja a küldött kéziratot. Ez után a bevezetés után Le Sage-féle ördögi ciceronéskodást várnának, de hiába, s így semmi értelme nincs.

Nagy Ignác nyilatkozatából láttuk, hogy a mese csak mellékes munkájában s az életképek fontosak. Egykorú bírálói, kik könyvében regényt keresnek, ezeket epizódoknak tekintik s panaszkodnak sokaságuk miatt.

A mese hyperromantikus s inkább érdekfeszítő akar lenni, mint valószínű. A hős, kit Bendének nevez, Sue Rodolphe-jának kisebbített másolata, szintén nagy-erejű, bátor, gazdag (alapjában véve nem is azonos a *Torzképek* kalandvadászával) s célja neki is az ártatlanok megmentése, a gonoszok terveinek kiderítése és megghiúsítása. Az ő kalandjaiból van szöve a mese, nem

olyan művésziileg, mint a *Mystères*-é, de elég érdekesen. Bende Sobrit, az akkori hírhedt úri-haramját üldözi,¹ ki Beattini gróf néven a gazdag Móric zsidó feleségét, Esztert megszöktette (Móric pénzével együtt) s mint Dalmer báró a gazdag Dongainéra s a szép polgárleányra, Börger Lenkére is kiveti hálóját, különben egy tolvaj- és hamiskártyás banda feje Pesten. A gonosztevő többször kisiklik Bende kezéből, sőt ő maga kerül halálos veszedelembe. Mórict, kit feleségének árulása zsiványa tett, szintén nyomozza. Végre sikerül neki Sobrit lelepleznie és elfognia, kit egyik áldozata, Dongainé, agyonlő.

Sue regényének hatása főként a mese bonyolításán látszik (gonosztevők üldözése, veszedelembe-jutás és váratlan megszabadulás, ártatlanok megmentése, a törvény segítsége nélkül való megbüntetése a gonoszoknak stb.), de meglátszik itt-amott a mese egyes részletein is, pl. a befalazott és fuldokló Bende lelkiállapota a vízzel lassan megtelő pincébe zárt Rodolphe-ének utánzata. A részletesebb összehasonlítás még több hasonlóságot is talált,² de mindez csak azt bizonyítja, amit már eleve tudunk, hogy Sue-utánzattal van dol-

¹ Sobriról akkor külföldön is sokat írtak, a *Társalkodó* pl. (1837. 82.) egy amerikai újság hírét közli Shoubry-ról, a magyar rablóról. L. még *R.* 1836. II. 696., 776. (hírek S.-ról), 826. (S. anekdota), *H. M.* 1837. I. 125. (külföldi hírek S.-ról). Lipcsében 1839-ben már 2. kiadása jelenik meg a *Georg Schobri der Räuberhauptmann in Ungarn* c. két kötetes és állítólag magyarból fordított regénynek. Párizsban állítólag egy vígjátékot adtak, melynek S. volt a hőse s ez Berlinben is színre került (*Figy.* 1839. I. 316. 1.). N. I. *A hősök* c. kis vígjátékának szintén S. a főalakja (később *Sobri* címet adott neki). Van egy *Sobri* című novellája is (1837.).

² Kovács J.: *Sue hatása a magyar regényirodalomra*. Kolozsvár. 1911. Ebben néhány *Twist*-reminiscentiára is rámutat.

gunk. Szintén a mester követésére vall a sok közbeszótt moralizáló, javító célzatú reflexió, melyek azonban jobbára laposak, szárazak, polgáriasan józanok és köznapiak. Sue elvét, hogy a bűnöket a társadalom okozza, ő is hangoztatja (pl. 5. füz. 11. 27.), csak nem olyan határozottan.¹

Érdekes, hogy azért mesterét kifigurázni sem áttallja, mikor egy fejezetét (*Két szív és egy hajdú* 5. füz. 9. fejj.) Sue *Le juif errant*-jának (1844—45) modorában írja meg, mulatságosan paródiázva a francia romantika túlzott dagályosságát.

A mese különben elég gyorsan gördülő. 115 fejezete közül 101 mindössze egy hétnek eseményeit mondja el, de a sok közbeszótt életkép mégis nagyon eldarábolja s vontatottá teszi. Helyenkint ügyesen van bonyolítva, egyes részletei érdekesek s hangulatosak (pl. az *Éjjeli vándorlás* 4. f., 9. f., a budai kocsmá leírása az ürmöst ivó mulatókkal 7. füzet, 9. fejj. vagy az éjjeli kirándulás a gellérthegyi lebújba 7. f., 10. és 8. f. 1.), de azért hiányzik belőle Sue merész képzelete, csinált, száraz, mesterember-munka. Alakjai nem érdekesek, csak nevek, maga a hős csak nagyerejű, bátor és jószívű automata minden igazi belső élet és egyéniség nélkül. A mesét nem teszik jobbá a közbeszótt érzelgős rémhistóriák (a megőrült parasztleány, az öngyilkos szerelmes pár, a férjgyilkos Dongainé története s több más). Ezeket is szárazon, minden művészet nélkül beszéli el.

Különben nagyon komolyan kár is foglalkoznunk a *M. Titkok* regényes részével, mert ez mellékes benne

¹ Kuriózumként említem, hogy Kisfaludy *Tollagi*-jának azt a jelenetét, mikor a hőst lova a halottaskocsi mellé cipeli, röviden felhasználja a 3. füzet 5. lapján.

s fő az életképek rajzolása. Ezek rövidebbek, mint a *Torzképek*-beliek s nem annyira kidolgozottak, mert mégis alkalmazkodniok kell a meséhez. Az egyes típusok önálló jellemzése is háttérbe szorul s inkább fővárosi tömegek, jelenetek és milieu-k rajza lép a helyébe.

A történet fáradhatatlan nagyszakállú hősének vezetésével megfordulunk a legkülönbözőbb helyeken s mindenütt van elég látni- és hallani-valónk. Elvisz bennünket a Nemzeti Színházba a Szökött katona előadására, egy cselédszerző-intézetbe, játékbarlangba, gyógy-intézetbe, angyalcsináló házba, temetőbe, tánciskolába, vásárra, főúri estélyre, zsiványtanyára, állatseregletbe, szerkesztőségbe, koldustanyára, budai kocsmákba, a német színház kulisszái mögé, fotografushoz, zsibárus boltba, állatvédő gyűlésbe,¹ a Császárfürdőbe, jótékony zeneestélyre, végigsétáltat bennünket a piszkos Király-utcán s a délelőtti korzón, elvisz magával egy éjtszakai razziára, egy városligeti népmulatságra, a Buda gőzös födélzetére stb. Ezeken a helyeken a fővárosi életnek tömérdek alakjával kötünk ismeretséget: orvosokkal, soklányos családapával, cselédszerzővel, hamis játékosokkal, halottkémmel, dalárdistákkal, politikusokkal, ügyvédekkel, zsidókkal, sírásókkal, vándorcigányokkal-utcai őgyelgőkkel, táncmesterrel, tolvajokkal, gyilkosokkal, csavargókkal, fogorvossal, vásárosokkal, város-hajdúkkal, arisztokratákkal, állatsereglet-tulajdonossal, segédszerkesztővel, primadonna-imádóval, bérkocsissal, újdonságíróval, koldusokkal, úri kéregetőkkel, kocsmai mulatókkal, kosztos diákokra vadászókkal, mosónőkkal, színészekkel, zsibárussal, invalidussal, fo-

¹ Ilyent előtte már Jósika is leírt (*A nemes ábrándozók. A. 1843. II. 65. l.*).

tografussal, pesti ripókkal, nyárspolgárokkal, német zugíróval, minden lébe kanál «magyar lángésszel», ügynökkel, gyűlésező kisasszonyokkal, hírkoholóval, sőt még hóhérral is.

Megfigyeléseit tömérdek komoly, humoros vagy csípősen gúnyos megjegyzéssel kíséri (különösen a politikusoknak jut ki a szellemi ütlegekből). Ezek közt sok az elmés, talpraesett, de sok a lapos és közhelyszerű is. A fővárosi életnek ebben a sokoldalú rajzában, mely munkájának értékesebbik fele, már kevésbbé szorul Sue útmutatására, legfeljebb az alsóbb néprétegek rajzába keveredik sok vonás a párizsi lebújok söpredékének képeiből.

A közönség mohón kapkodta a gyors egymásutánban megjelenő füzeteket s a kritika is megtette rájuk a maga megjegyzéseit. A vádakra és kifogásokra munkája Zárszázában ügyes összefoglaló választ adott.

Még be sem fejezte a *Magyar Titkok*-at, máris új két kötetes munkája jelent meg 1844 novemberében a könyvpiacon *Hajdan és most* címen. Ebben az almanachokban és divatlapokban megjelent újabb novelláit és életképeit gyűjtötte össze egy újjal toldva meg őket. Öt életképet közöl benne, melyek közül legjobbak a *Dunaparti élet* s a *Mulatság a hídon*. Amaz a mozgófényképek élénkségével és hűségével a negyvenes évek Dunapartját mutatja be vásárosaival, lacikonyhájával, kikötőjével, tarka jeleneteivel, emez humoros leírása a hajóhídmizériáknak. Egyik legjobb életképe.

A *Magyar Titkok* befejezése után néhány hónappal új munkával lepi meg az olvasóközönséget, ez a *Menny és pokol*, melynek első és második füzete 1845 októberében, harmadik füzete egy hónappal később jelent meg. Ez egészen új dolog, melyből csupán egy kis mu-

tatvány jelent meg előbb (T. 1845. II. 82.). A bevezetésben azon töpreng, hogy mit írjon. Életképeket nem írhat, mert nem érdemes, mióta annyian erre a formára vetették magukat. Ezért a másvilági életről fog írni. Egy magyar író szelleme jelenik meg neki s egy irattekercset hagy nála tudósításokkal a magyar árnyak birodalmából.

A három füzet kis, szatirikus, párbeszédes formában írt rajzokat tartalmaz. Formája a rendes színdarabforma (a színhely rajza, zárójeles utasítások). A szereplők másvilágra költözött földiek árnyai. Hogy a mennyben vagy a pokolban játszik-e a párbeszéd, azt többnyire az olvasó ítéletére bízza, mert nem akarja, hogy «némely élők világosan elkárhozva lássák azokat, kiket örök boldogságban úszni hisznek.»

Nem fizetünk az első kép. Hadúr fegyvernőke egy «rospontos» szekéren szállítja át a magyar lelkeket a másvilágra. Mindeniktől megkérdi, hogy ki volt s hogy került ide: «2. Árny: Mi ötvenen éhség miatt haltunk meg. Fegyvernők (csodálkozva): A gazdag Magyarországon? — 2. Árny: Megyénkben a földesurak vesztetésre költötték pénzüket és annál fogva gyámolításunkra semmi jök sem maradt. — 3. Árny: Ránk ellenben annyit költöttek, hogy borozás közben agyonvertük egymást... 9. Árny: Én magyar újság voltam, és azért kelle meghalnom, mivel Magyarországon már minden ember megmagyarosodott, és annál fogva két új német lapnak kelle megindulni.» Így a többi is. A tekintetes urak árnyai nem akarnak fizetni a magyar Charonnak s mint nemes emberek ólmos füttyköseikkel törnek maguknak utat a kocsira. Utóbb Hadúr vallatja a bünösöket. «Hadúr: Miért nem akartok fizetni? — 1. Árny: Mert tekintetes urak vagyunk. — H.: Nincs pénzetek? — Sokan: Van. — H.: Hát hová teszitek? — 2. Árny: Lóra. 3. Árny: Kutyára. — 4. Árny: Kártyára. — 5. Árny: Szabad választásra. — H.: Minő úton jár lovatok? — 6. Árny: Azon, melyet a paraszt ingyen csinál. — H.: Minő pénzt tesztek kártyára? — 8. Árny: Azt, melyet jobbágyaink munkája teremt ki a földről és földből. — H.: Hát a szabad választásra miért adtok

pénzt? — 9. Árný: Hogy elmondott szolgálataiért a parasztot kalodába zárathassuk és megbotoztathassuk.» Hadúr ítél: ők fogják ezentúl a kocsit húzni, a lovak pedig leküldetnek a földre tekintetes uraknak.

A *Tigris költészet*-ben (Csokonai, Berzsenyi és Munkácsy János beszélgetése) a népies költészet túlzásait gúnyolja félreismerhetetlen célzásokkal Petőfíre. A *Lehullott csillagok* egypár megbukott szindarabnak (köztük a magáénak) mulatságos beszélgetése. Az *Emancipatio*-ban az emberek által megölt, vagy haldokló eszmék diskurálnak egymással: ösiség bácsi, írói tulajdon, hitelintézet, hivatalképesség, emancipatio.

A többiek is ezekhez hasonlók. Mindegyik füzetben van két levél: a pokolból és a pokolba, melyeket két előkelő hölgy vált egymással. Az egyik a pokol botrányairól és pletykáiról tudósítja barátnőjét, ki viszont a budapesti társaság eseményeivel kedveskedik neki. Ezekben is sok a jó ötlet és megfigyelés.

A *Menny és pokol* apró jelenetei nem sokban különböznek eddig tárgyalt életképeitől. Céljuk ezeknek is *ridendo dicere verum*, humoruk, szatirájuk is ugyanaz, csak formájukban különböznek amazoktól. Ez a forma emeli a képek élénkségét, de egységüknek árt. Míg rendes életképei egy alakról, egy jelenetről szólnak, addig emezek csak komoly és szatirikus ötleteknek sorozatai, ezért elvontaknak tetszenek, nincs magjuk. A közönségnek nem tetszettek úgy, mint előbbi munkái. Nem is folytatta ezt a genret.

Hogy külső forma tekintetében itt is voltak mintái, bizonyos. Maga említ Bevezetésében egy Beszélgetések a halottak országában c. régi könyvet, melyet neuwiedi beszélgetéseknek is mond. Ez a *Politische Gespräche der Todten* (Neuwied. 1789—91. 6 kötet) lehetett. Ilyenféle munka számos jelent meg a XVIII. században, mely elhunyt híres emberek másvilági beszélgetéseit tartalmazza. A Honderű pedig azt mondja (1847. II. 14.), hogy «alig jelent meg a *Diable à Paris*, nálunk

is volt Nagy-féle Menny és pokol». Nem tudtam nyomukra akadni, de az összehasonlítás sem deríthetne ki mást, mint hogy a formát külföldről vette s magyar tartalommal töltötte meg.

A következő 1846. évben az *Életképek*-ben új életképsorozatot indít Kis Pál álnéven, ezek a *Budapesti séták*, melyek az egész első félévben folytatódnak (1—22. sz.).

Az elején elmondja, hogy Frankenburg, az ő szerkesztő barátja, kinek annyi az előfizetője, hogy nem tud mit csinálni a pénzével, rábeszélte, hogy írjon francia modorú tárcákat az *Életképek*be. «A tárca föladása pedig semmiről is úgy írni, hogy az mindenkit mulattasson; a tárca olyan, mint a bodzabélből készült emberke, mely mindig talpra ugrik, valahányszor fölfordíttatik.» Ő már kissé nehezen mozog s így nem igen alkalmas a tárcairásra, de hát Jules Janin, «a francia tárcairodalom föltalálója» még idősebb s nagyobb. «Igaz, de ő négy lovon jár s fogatát mindennap kétszer változtathatja! Eh, ez nem baj, hiszen a magyar író . . . is mindennap változtathatja fejelés-csizmáját.» Így cseveg tovább a legkülönbébb dolgokról, pl. Pest német voltáról (III), a táncmulatságokról s diszlakomákról (IV.), a Vár utcáinak és lépcsőinek törökvilág korabeli állapotáról (VI.), kínai utazásáról (VIII., IX.), a Nemzeti Színházról (X., XI.), a programzenéről (XVII.) stb. Az egyes séták csak annyiban különböznek a torzképektől, hogy kevesebb bennük a konkrét dolog, jelenet-leírás, alakok jellemzése, bár ilyen genreképszerű részlet is akad bennük elég, de annál több humoros elmélkedés a különböző fonákságokról s azoknak gúnyos csipkedése. Ebből aztán bőven kijut mindennek. Ezek a kedves, elmés, könnyed, csevegő hangon írt cikkekcskéi ma is mulattató olvasmányok és Vajda, P. Horváth és Frankenburg említett csevegéseivel együtt a legelső magyar tárcák.

A következő 1847. évben az *Életképek*-ben egy *Szúnyogok* c. életképsorozatot indít meg. Ajánlásában, mely a «két magyar haza legnagyobb szúnyogának» szól, azt óhajtja, hogy «ezen szúnyogok sok embert gátoljanak az alvásban, még többet bosszantsanak, s legtöbbet kacagtassanak meg amazok bosszankodásának látása által». Előszavában tréfás párhuzamot von az emberek és az

állatok közt. Ezután két életkép következik: a *Szegény ne igyál*, melyben elmondja, hogy a nemes urak egy nagy eszem-iszom alkalmával hogyan alapítanak mértékletességi együletet — parasztok számára s *Egy pesti adómentes*: egy író, kit mindenki szid, hogy nem fizet adót, pedig rengeteg indirekt adó, zsarolás nyomja a vállát. Mindenki többet fizettet vele, mert drágaság van, kiadója ellenben ugyanezért leszállítja honoráriumát. A *Fürdői képecskék* kedves, mulatságos apró életképek a magyar fürdői életből (Megérkezés. Szobanyitás. Fölrakodás. Beszállásozás. Vacsora. Az első éjszaka. Orvosi tanácsok. Ismerkedés. Purgatórium. A forrásoknál. Társalgás. Kártya.). Ezzel be is fejezte a Szűnyogokat s a következő évben (1848) márciusban kiadta *Szűnyogok* című kötetét, melyben a főttebbiekét gyűjtötte össze s megtoldta még egy, régebben megjelent életképpel.

Utolsó három életképe (*Haladunk. Az első táblabíró. Népiskolai vizsgálat.* 1848.) gyenge, erőltetett dolog.

Nagy Ignác népszerűsége 1844-ben és 1845-ben volt a legnagyobb, azután csökkent. 1845-ben méltán mondhatja az *Életképek* kritikusa, hogy «legnagyobb kedvességben van mostanában torz- és gúnyos életképeivel Nagy Ignác» (I. 12.). Ebben az időben dicsérik és szidják legtöbbit. Sem a dicsérő, sem a gáncsoló bírálatok nem mentek az elfogultságtól s így nem sokat adhatunk rájuk. A lapok, melyeknek dolgozótársa, természetesen dicsérik, a többiek pedig szidják. A *Pesti Divatlap*, pl., melynek 1844-ben dolgozótársa, Titkainak minden füzetét örömmel üdvözli és hirdeti, 1845-ben pedig, mikor otthagyja a lapot, egyszerre rossznak találja a Titkokat, a *Menny és pokol*-t pedig szörnyű durván dorongolja le. Az 1845-ben Lipcsében megjelent pasquillus, a *Magyarkák* (szerzője a minden vállalatába belebukott Kovacsóczy) természetesen szörnyű képet fest róla: «Animal bipes, implume, subterraneum — vulgo talpa — alias vakand, ki rendkívül meg fog haragudni, ha megmondom, hogy

nevénél és orránál nincs egyéb rajta nagy, mert ezen kívül ő még nagy írónak is szeretné magát tartatni!» Ilyen hangon mondja el róla, hogy nincs benne semmi eredetiség, hogy csak pénzért ír, galád drámaíró, censorságra vágyik stb. A *Camera obscura* (Lipcese. 1845) hasonló elismeréssel szól róla. Nagy Ignác Titkainak 10. füzetében adja vissza a kölcsönt, megfestvén egy pasquilláns arcképét (8. fej.). A *Honderű* éles tollú Severus-a *Irodalmi ABC*-jében (1847) csipkedi meg utoljára s divatírónak nevezi, kinek munkái irodalmi divatickek s nem maradandók.

Severusnak nincs egészen igaza. Ma ugyan senki sem olvassa munkáit, sőt merem állítani, hogy irodalomtörténetíróink nagy része sem ismeri s csak néhány általánosságot tud róla, a «Képes Irodalomtörténet»ben hiába keressük: arcképén s nevének néhány megemlékezésén kívül semmit sem találunk róla. Munkái a *Tisztújítást* s a *Magyar Titkok*-at kivéve nem kaphatók.

Az kétségtelen, hogy ezek a munkák Széchenyi és Kossuth korának talajából nőttek ki s aktualitásuk ma már nincs, hiszen valamennyi iránymű volt, mely korának szólt. De ha akkor koruknak szóltak, nem szólnak-e most korukról? Szólnak s ez egyik értékük. Kortörténeti fontosságúak. Ezek az életképek, noha van bennük túlzás is, felszínesség is, a reformkorbeli főváros társadalmi életét legapróbb részleteiben megjelentetik előttünk annyi élénkséggel, hogy szinte elfeledjük, hogy a multról szólnak. Aki szereti a multat, mindig érdeklődéssel fogja olvasni ezeket a rajzokat. Élvezetét a sok aktuális vonatkozás sem fogja zavarni, mert ezek ritkán annyira rejtettek, hogy egy kis ismeretvel ne volnának érthetők. S még egyet. Nagy Ignác életképei humoros rajzok. A korfestő tartalmat

az író humora hatja át meg át és konzerválja számunkra. Ez a humor ad irodalmi értéket életképeinek s teszi őket még akkor is élvezhetőkké, ha tartalmuk élénk színei megfakultak is.

A gyorskezü, mindenre vállalkozó, minden korszerű kérdéshez elmésen és talpraesetten hozzászóló, korának irodalmi divatjához símuló, de azért korára hatni akaró, szócsatákra mindig kész Nagy Ignác az első igazi modern magyar újságíró, ki mint a fővárosi újdonságok rovatának s a magyar életképirodalomnak megteremtője, méltán számot tarthat elismerésünkre.

IV.

A Nagy Ignác hatása alatt felvirágzó életképirodalom. Az akkori víg novellák életképszerűsége. Nagy Ignác utánczóinak fővárosi életképei. Br. Jósika Miklós: *Ijabb Békesi Ferenc kalandjai* szintén életképsorozat s nem regény.

Nagy Ignác sikerei nyomán szinte egy csapásra élénk életképirodalom támad. A föllépése előtti években, mint láttuk, csak itt-ott bukkan fel egy-egy életkép, 1842-től kezdve azonban tömegesen jelennek meg. 1843-ban, a *Honderű* megindulásával növekszik a számuk, 1844-ben az *Életképek*-ével (mely nevét is az életkép-divatnak köszöni) s a *Regélő*-nek *Pesti Divatlap*-pá való átalakulásával, szintén. 1845-ben jelenik meg a legtöbb életkép (száznál több). Virágzásának kora 1844—48-ig tart. Ezekben az években régibb életképirodalmaink ismét kedvet kapnak az írásra, új életképirodalmaink támadnak (Bernát Gáspár, Lauka, Pákh, Boros Mihály, Vas Gereben), a többiek, a kisnevűek vagy névtelenek szintén erre a divatos műfajra vetik magukat.

Ha víg novellát írnak ebben az időben, az is életképforma. A genreszerű aprólékos festegetés behatol a novella-műfajba s megbontja az egységes szerkezetet, a mese természetes folyamát. Az életképies részletek önmagukért való epizódokká dagadnak s el-elnyomják a mesét vagy pedig átveszik a mese szerepét, mely lassankint egészen mellékessé válik. Sok u. n. víg novellánk csak életképsorozat. Röviden: a genre a negyvenes években elnyomja és a maga képére formálja a víg novellát. Ezt láttuk már előbb Munkácsy, Fogarasi és Frankenburg, Vörösmarty és Nagy Ignác egyes novelláin és látni fogjuk a többiekén is. Ezért nem lehet az akkori víg novellákat az életképektől pontosan megkülönböztetni. Amennyire lehetett, megtettem, de azért mégis egy keretbe foglaltam őket.

A tárgyalás folyamán különválasztom az utánzókat, kikről együttesen szólok, az önállóbb, eredetibb egyéniségektől, kikről külön-külön részletesebben fogok megemlékezni.

Még csak azt bocsátom előre, hogy a rendes életkép elnevezésen kívül a következőket használják: freskókép,¹ nemkép, genrekép, aquarellkép, ködkép, silhouette, árnyrajz, humoreszk.

Nagy Ignác majdnem kizárólag fővárosi életképeket írt, természetes tehát, hogy követői is leginkább ilyeneket írtak.

Garay János, ki akkor a *Regélő*-t szerkesztette,

¹ Ez is igen divatos volt. Nb. már az 1838-iki *Rajzolatok*-ban jelenik meg freskórajz címen három apróság (I. 31.). A német színdarabok jelzésére már évtizedekkel előbb sűrűn használják a Charaktergemälde, Familiengemälde, Sittengemälde, Gemälde, Frescogemälde elnevezéseket (L. Kádár Jolán: *A pesti és budai német színiélet története 1812—1847*. Bp. 1923. színdarab-jegyzékét.).

Nagy Ignác hatása alatt lapjában *Pesti genre képek* főcímen egy életképsorozatot indított meg (1842). *A háziúr, Az inasgyerkőc, a Félmagyarok, Az invalidus* c. életképei azonban gyenge, színtelen dolgok, kevésbé humoros és szellemes leíró jellemzések inkább, mint igazi életképek. Garaynak nem volt tehetsége az effélékhez, amit Nagy Ignác meg is mondott föntebb említett polémiájuk folyamán. Ezt bizonyára maga is észrevette s abbahagyta az életképírást.

Szorgalmas, de tehetségtelen életképíró volt Lakner Sándor (1822—1847) Pest-városi iktatói tiszttviselő is. Megörökítette 1844-ben és 1845-ben írt életképeiben a pesti kétes egzisztenciákat, a temetésrendezőt, a műkedvelőket, a házaló zsidót, a hárfás leányt, a szobalányt, az újságkihordót, a kávéénikéket, a lacikonyhát, a zálogházat, leírta a pünkösd-hétfői svábhegyi búcsút, a legényélet és házaselet bajait, a ferde nevelés hibáit, a hetivásárt, a budai hegyekbe tett kirándulást. Többnyire unalmas vázlatok, száraz regisztrálásával a tapasztaltaknak, sokszor csak lapos elmélkedések példákkal megvilágítva, hol komolyan, hol szatirikusan, de majdnem minden élenkség és elmésség nélkül írva. A köznapi élet alakjainak és jeleneinek rossz másolatai.

Ez a jellemzés különben nemcsak Lakner életképeire, hanem a többiekre is ráillik.

Ezekben sorra kerülnek a pesti életnek legkülönbözőbb alakjai: a Miliweib-ek és Milimadl-ik, kik a tejet állítólag vizen kívül mésszel, liszttel és szappannal is hamisítják (H. *A tejárusnő. R. 1842. II. 73.*), a patvarista (Adorján: *A patvaristák. R. 1842. II. 62.*), az arszlán, divathölgy és kis inas (*Arszlán, párducz és tigris. H. 1843. I. 1—2.*), kik a párizsiak pesti utánzatai, a Pilvax kávéházban ülésező s a lövész-utcai zálogházat sűrűn látogató jurátus (Csöngei Elek: *A juratus. R. 1843. I. 8.*), a vakságot színlelő verklis (Halász: *A sípládások. R. 1843. II. 3.*), a goromba tréfákat elszenvedő gyufaáruló zsidógyerek (Varga Soma: *A házaló zsidó. H. 1843. II. 13—14.*), a gyufaáruló gyerekből a házalás és orgazdai foglalkozáson át ügynökké fejlődött zsidó, ki a földbirtokost kiforgatja vagyonából (Császár Ferenc: *Az alkuszok. 1844.*), angoloskodó és franciáskodó mágnaok s az őket rászédő tréner (Mephisto: *Hármas*

szövetség. *H.* 1845. I. 42.), a mogorva prókátor (Pajor István: *A principális.* 1845.), a kétes egzisztenciájú modern ügyvédbojtár (Remellay: *Zöldlaky szállása.* 1845.), a házmester (Halászy József: *A házmester.* *P.* 1845. I. negy. 18.), a különféle és kölcsönügyletekkel foglalkozó pincérek (Friebeisz István: *A pincér.* 1845.), a lutrizók (Friebeisz: *A számjátékosok.* 1846.), a mellesleg kerítéssel is foglalkozó táncmester (Bánffay-Baumholczer Simon: *Egy életkép.* *É.* 1847. II. 17—18.), a maradi, gögös, magahitt, ostoba táblabíró (Irinyi József: *A táblabíró.* 1845. Pajor István: *Az auctoritás.* 1845. Pajor I.: *A süjtás embere.* 1846. Tassi Ede: *Egy táblabíró mint nemzetőr.* *É.* 1848. II. 8., 15.), a pecsovis (Szilárd: *Egy pecsovis Radicallap.* 1848. 2.) stb.

A fővárosi élet egyes milieu-it és jeleneit szívesen is rajzolja, bár ritkábban, pl. a Nemzeti Színházat (*Műkedvelők.* *H.* 1843. I. 21.), a gőzhajói és báli életet (Antony: *A mivel tartoztam.* *H.* 1845. II. 7.), a budapesti utcákat reggel, délelőtt, délután, este és éjjel (Halászy: *Budapesti séták.* *P.* 1845. 2. negy. 6., 9., 11.), az üres német színházat, ahol éppen egy ostoba bohózatot játszanak (Friebeisz: *Időtöltés a pesti német színházban.* 1845.), a gellérthegyi mulatságot husvét-hétfőn (Narcisz: *Gellérthegyi mulatság husvét-hétfőn.* *É.* 1845. I. 12.), a Privorszky kávéház életét (Vahot Imre: *A jurátus-kávéház.* 1842.), a divatos nevelőintézetet (Remellay: *Nagyvárosi nőnevelőintézet.* 1847.).

Az életképeket néha francia mintára kis fametszettekkel illusztrálják, sőt néha a szöveget a kész képekhez írják. Ezt a szokást figurázza ki Frescofi Tihamér *Nincs többé!* c. tréfája (*É.* 1845. II. 16.), melyben elmondja, hogy a szerkesztő felszólítja életkép írására. Vállalkozik rá, de azzal a föltétellel, hogy fametszetteket is ad hozzá. A tréfa már most az, hogy lenyomatják az akkori lapok hirdetéseinek állandó és közismert képecskéit s ezekhez van írva a szöveg.

Az *Életképek*, noha maga is ugyancsak sok életképet közölt, már 1845-ben kikelt ez ellen a divat ellen (I. 10.). Mindig van valami vesszőparipájuk novellistáinknak, úgymond. Kisfaludy és Kovács Pál után minden fiatal író víg elbeszélésen kezdte pályáját,

melyeknek alakjai mindig ugyanazok voltak. Most mindenki életképet ír. Valóságos «cholera morbus», mely az olvasókban «émelygést és gyomorcsikarást» okoz. «Íróink t. i. így gondolkoznak, hiszen sokkal könnyebb dolog beülni egy kávé- vagy csapszékbe, oda állni fél-órára a hídfőhez vagy bebarangolni a zsibvásárt s az ott látott-hallott jeleneteket, beszédeket leírni» és sebtiben egy pipadohány elszívása alatt lefirkantani. Ma-holnap «védegyeletbe kell ellene állania a jobbaknak».

A tucat-életképek közt akadnak jobbak, mulatságosabbak is. Ilyen Pálffy Albertnek *A szerkesztősegéd* c. képe (1844), melyben ügyes, humoros jellemrajzát adja a szerkesztősegédnek, aki a laphoz kerülván, teleszívja magát tudománnyal egy lexikonból, aztán nagy tekintély lesz, ki mindenhez hozzászól. Még ma is sok tekintetben aktuális szatira. Varga Soma életképe *A nyegle (charlatan: P. 1844. I. 15.)* élénkség és fordulatosság dolgában megközelíti Nagy Ignáciét. Szigligeti két életképe (*Rónafi, magyar színész. Bálba készülők.* 1844) a régi színészelet alakjait mutatja be kedves humorral. Degré Alajos a *Pesti uracs*-ban (1846) egy aljas iparlovagot rajzol hosszasan, különösen pénzszerzési módjaira terjeszkedve ki. Tompa Mihály egyéni tapasztalatait írja meg a *Könyvkiadási gyönyörűségek*-ben (1846): mennyit kell kínlódnia a magyar írónak a kiadóval, előfizetőkkel, a nyomdással s más egyebekkel. Egy maradi nagybácsiról írt életképe már nem ilyen sikerült (*Látogatás urambátyámnál.* 1844).

Szívesen olvassuk azt a néhány életképet is, melyek irodalmi dolgokról szólnak.

Zugligeti (talán Lauka Gusztáv?) *Egy lángész írói pályája* c. «irodalmi életkép»-ében (P. 1844. I. 20.) kedves közvetlenséggel a következőket beszéli el:

Beléptem a kéményseprő-utcai Demokracia vendéglőbe, hol néhány garasért meg lehet ebédelni. Evés alatt Lauka Guszti barátomnak («ki különben, mint az egész világ tudja, rendkívül sokat szokott hazudni») mondását forgattam eszemben, hogy a magyar irodalom «krähwinkler-irodalom», midőn egy vidékről fölkerült ifjú kezdett beszélni a szomszéd asztalnál a elmondta, hogy verseit beküldte az *Athenaeum*-nak, de Bajza nem adta ki. Írt is neki egy goromba levelet. Aztán egy remek novellát írt s beküldte a *Regelő*-nek, de Garay sem adta ki. Erre elhatározta, hogy kritikus lesz. Szinbírálatot írt s beküldte a *Honderű*-nek, hol iszonyúan megnyirbálva és névtelenül adták ki. Erre elhatározta, hogy örökre lemond az irodalomról.¹

Tóbiásy Tölpel Kleofás-a (*Ha.* 1847. I. 37—8. II. 150—1.) szintén egy fűzfapoétáról szól, ki könyv nélkül tudja Kazinczy Gábort, Vas Gerebent, Kolmárt, Kuthyt, azért tud ilyen szép stílusban írni: «imádom nagysádtokban az ifjú tavaszálmainak bájkörű képzeletében élő ideal varázs valósulásának boldog megfoghatóságát!» Tölpel a Szépirodalmi Szemle munkatársa lesz s a divatlapok lerántását végzi. Társaival együtt, pl. bebizonyítja, hogy Jókai Egyiptusi rózsájának fehér mumiája képtelenség s Henszlmann rajzai alapján (ki e miatt Egyiptomba utazott közköltegen) azt, hogy Sanherib a Szfinksz szemén nyilat be nem lőhette. Közben a nyomdászinas a magyar *Conversations Lexikon* 38-as árvíz-korabeli példányai elé függesztendő címlap 2. kiadásának korrekturáját hozza.²

Ezek a fővárosi életképek, noha többnyire gyengék és kevés az irodalmi értékük, a régi pest-budai életnek

¹ Folytatását is megírta (*P.* 1844. I. 22.).

² Fellegi Jordán: *Olimpi titkok* (*P.* 1846. I. 24—25.) s Tollrághy Jónás: *Egy estély a . . . pokolban* (*É.* 1848. II. 21.) c. Nagy Ignác: *Menny és pokol-jának hatása* alatt írt életképeiben is sok az irodalmi vonatkozás.

nem egy jellemző vonását őrizték meg számunkra s ezért, mint művelődéstörténeti forrásoknak korrajzi érdekességük és értékük mindig megmarad.

*

Nagy Ignác-cal egy időben br. Jósika Miklós, kinek szintén volt érzéke az irodalmi divatok iránt, az Athenæum 1842 február 8-iki (17.) számában közöl egy életképet (*Véralkatok*) Alt Móric álnéven, mely ifj. Békesi Ferenc kalandjai c. munkájának volt első fejezete. Nagy Ignác ugyan megelőzte néhány héttel (első életképe u. o. a jan. 13-iki számban jelent meg), de Jósika azért nem az ő, hanem Dickens hatása alatt fogott az életképirásba s magyar Pickwicket akart írni.¹ A munka első kötete 1844 szeptemberében, a második csak 1845 novemberében jelent meg.²

Jósika Békesi Ferije egy gazdag és igen ifjú ember, aki először lép a nagyvilágba nagybátyjának, Békesi Jánosnak mentorsága alatt. A bácsi jóhumorú optimista, akit flegmájából semmi sem mozdít ki és aki azt tartja, hogy minden úgy van legjobban, ahogyan van. Heves, tapasztalatlan és ügyetlen öccsét bőven ellátja tanácsokkal, sőt egy humoros parainesist is ír a számára, melyben különböző esetekre és alkalmakra vonatkozó bölcs tanácsok foglaltatnak s melyeket az öcs gyakran olvasgat. A két Békesi, mint Pickwick és barátai mindenfelé ellátogatnak, főként vidékre, különféle embe-

¹ További mutatványokat is közölt belőle.

² Bibliografiai tévedés elkerülésére megjegyzem, hogy az első kötet címlapján a cím után Alt Móric s 1844-es évszám van, a második kötet megjelenésekor pedig az elsőnek is új címlapot nyomattak: Írta Alt Móric (Br. Jósika Miklós) felirattal és 1845-ös évszámmal.

rekkel ismerkednek meg, különféle kalandjaik és tapasztalásaik vannak. A munka tehát nem igazi regény, mint eddig gondolták, hanem szatirikó-humorisztikus életképek sorozata,¹ csak vékony mesefonálra vannak fűzve, amely azonban annyira jelentéktelen, hogy nem adhat az egésznek igazi regény-jelleget. A hős elmosódott, jelentéktelen alak s így nem is érdekes. Mennyivel sikerültebb irodalmi őse, Tollagi Jónás a maga rendíthetetlenül komoly naivságával! Kalandjai tulajdonképpen nem is az övéi, hanem inkább másokéi, melyekben ő is résztvesz mint kevéssé aktív jelenvolt. Mint életképsorozatot kell tehát bírálnunk, melynek célja az akkori magyar társadalmi élet humoros és szatirikus rajza. Van benne sok túlzás, ízléstelenség egyes alakokban s jelenetekben, ami a karikírozás rendes árnyoldala, de viszont van benne jó szatira, komikus jelenet, jól megfigyelt alak s talpraesett aktuális megjegyzés is elég.

Sikerült benne pl. a vidéki bankett virágos tósztaival (I. 1. fej.), a parvenu-család (I. 2.), a parazita kántor és a parasztmodorú bíró alakja (I. 3.), a vidéki hírlaptudósítások (I. 6.) s a vidéki színlap kifigurázása (I. 7.), a hivatalos eljárás (I. 7.), a rettentő sáros úton való utazás (I. 8.), a vidéki társaság (II. 8.), a védegyleti bál (II. 12.) s a restauráció (II. 7.), mely igazán mulatságos leírása a restauráció mindenféle jellemző mozzanatainak, az etetésnek, itatásnak, a korteskedésnek, verekedésnek stb.

Sok benne a célzás, ötlet, szójáték (rendesen nem a legsikerültebb), humoros reflexió sok mindenről.

Elég változatos s egészben véve mégsem sikerült.

¹ L. Szinnyei F.: *Jósika humoros életképei* (Irodalomt. 1913. 272.).

Kissé több mese nem ártott volna. Így nem érdekes, a főalakok sem azok és a sok szatirát, töredékes vázlatot megúnjuk.

A *Pickwick*-nek is kevés a meséje, de mégis jóval több s ott a főalak kedves, mulatságos és eredeti egyéniség, ki jobban összetartja a különben laza kapcsolatú részeket. Különös, hogy Jósika, a gyakorlott meseszöví, ennyire elhanyagolja a mesét, pedig ha erre nagyobb gondot fordít, sokkal érdekesebb és hatásosabb lett volna ez a munkája is.

Hogy korábban nagyobb hatást nem tett (második kiadása csak 1881-ben jelent meg!), annak a mondotakon kívül más oka is volt. Noha nem volt Nagy Ignác követője, mégis mindenki úgy érezte, hogy Jósika itt Nagy Ignáccal akar versenyezni olyan téren, melyen az utóbbinak nagy sikerei voltak már ő előtte. A *Torzképek* és a *Magyar Titkok* egy része megelőzte a *Békesi*-t, melynek megjelenésekor az életképekkel már kezdett betelni a közönség. Nagy Ignác szerint akkor már «könyökig vájkáltak» az írók az életnek «tarka vegyületű tömkelegében» s így Jósika a maga életképeivel kevés újat tudott nyújtani a negyvenes évek e téren elkényeztetett olvasóinak.¹

V.

Gaal József jellemzése. Alföldi életképei s elbeszélései, egyéb víg genreképei és novellái. Munkásságának eredetisége és jelentősége.

Nagy Ignác mellett a víg novella és életkép legkiválóbb művelője Gaal József (1811—1866). Életük több rokon mozzanatot mutat: Gaal, ki csak egy évvel

¹ *Humoristicai életkép-ét* a VI. fejezetben ismertettem.

fiatalabb Nagy Ignácnál, szintén gazdatiszt fia, szintén összetűz apjával s ő is igen fiatalon lesz tisztviselő Budán, ő is csak az ingrossistaságig (számjegyző) viszi, ő is akadémikus és a Kisfaludy-Társaság tagja s az *Athenaeum* köréhez tartozik. Lauka szerint «ők voltak az Athenaeum ordonnance-tisztjei, kik az akkoriban hatalmas triast leghűségesebben védelmezték» (*A mult-ról a jelennek*. Év n. 48. l.). Mind a ketten vígjátékírók és novellisták s Gaalnak is csak egy igazi színpadi sikere van (*A peleskei nótárius*. 1836.). Különben ellentétes természetűek. Gaal, a jó humorú és jókedvű legényember szereti és keresi a társaságot s kartársai szerény körében éppen úgy el tud mulatni, mint az írók és művészek között a Csigában, Vörösmarty asztalánál. Kedves, jó cimbora, kit jókedvéért, elmésségéért, talpraesett humoros tószttjaiért mindenütt szeretnek. Másik szenvedélye a séta. Míg Nagy Ignác délutánonként a szerkesztőség asztala mellett robotol, ő a budai hegyek gyönyörű erdei útjait rója fáradhatatlanul.

A negyvenes években a legjobb nevű és a legjobban honorált írók közé tartozott. Különös, hogy munkáit mégsem tudta összegyűjtve kiadni. Eleinte nem gondolt rá, mikor pedig 1847 körül gondosan sajtó alá rendezte válogatott novelláit, már nem kapott rájuk kiadót.¹ A szabadságharc után egészen elnémult. Írói pályája 1848-al véget ért.

Gaalt a Kisfaludy-iskolához szokás számítani s valóban az ő hatása alatt is áll vígjátékaiban s egyes novel-

¹ «Én, ki annyi beszélyt írtam életemben, hogy minden kiadó elémül számától — én legalább úgy hiszem, hogy csak számától», mondja egyik novellájában (*É*. 1847. I. 100. l.). Munkái ma sincsenek teljesen összegyűjtve.

láiban, de Kisfaludyn kívül Kotzebue, az osztrák tündéres bohózat, sőt Nagy Ignác is hatottak rá (a *Tisztújítás*, *A vén sas* c. darabjára), mint elbeszélőre pedig Scott, Jósika s főként a francia romantikusok, mint versíróra Vörösmarty és Bajza. A sok hatás ellenére van benne eredetiség is, mely leginkább víg elbeszéléseiben mutatkozik.¹

Legelső kis novellája, a *Haramiacsók* (1835) így kezdődik: «Sötétlett az ég Debreczen tág pusztái felett s komoran tükrözé vissza a zavaros vizű Hortobágy a sötét fellegeket. Messze villámok és tompa dörgések jelenték a fergeteg kiomló dühét, de a táj csendjét még a száradni kezdő nád között susogó szél s a jobbparton álló csárda ivószobájából néha kitörő lárma is zavarták. Az egész nagy kiterjedésű lapályon csak egy embert vala láthatni, a híd balszélének karzatához támaszkodót.» A magános alak Zöld Marci, a híres betyár. Íme így vonul be novellairodalmunkba legelőször az Alföld a maga sajátos hangulatával s a magyar szegénylegény alakjával együtt a betyárromantika.

Zöld Marci egy közeledő hintó felé vágat, melyben egy éltes házaspár ül szép leányával. A «hortobágyi földesúr», ki dézsmát szed jobbágyaitól, megállítja a hintót s az elvett tízezer forintból hetet visszaad, de a kisasszony gyöngysorát már csak egy csókért adja vissza a szép betyár. Kis jelenet az egész, de élénk, realiztikus, dialógusa természetes és magyaros. Egészséges, talpraesett dolog, csak végének néhány érzelgős sora a betyár «hosszú, epedő pillanat»-áról zavarja meg harmóniáját hamis hangként. Gaal itt egészen a maga

¹ Kevésbé eredeti társadalmi és történeti novelláit később tárgyalom, regényét már láttuk.

lában jár, nem utánzó, új hűrt pendít meg, melyen nem egy csinos változatot játszik még ezután is. A pusztá s a lovagias, eszes és vakmerő betyár mindvégig kedvence marad. Maga mondja később tréfásan, hogy úgy járt, mint az egyszeri festő, ki annyi angyalt festett, hogy utóbb már nem is tudott egyebet festeni. Neki is mindig a Hortobágy jár az eszében s «ha ez egyszer eszembe jut, úgymond, hogyan gondolnám ismét belé számos hősei leghíresbikét, Zöld Marcit, a nyalka betyárt, a szegénylegények Amadisját, a majdnem lovagias haramiát» (P. 1847. I. 13.).¹

Ugyanebben az évben még egy vig elbeszélése jelent meg, a *Karácsoni jóslat*, mely egy kisvárosi kisasszony története. A mindenkibe szerelmes hölgy lassankint kikopik a kérőkből, míg végül elszegényedve férjhez megy apja volt szülőkapásához, kit egy karácsonyi babona régen férjének jövendölt. Ügyes benne a vidéki libának genreszerű jellemzése: csak Lanner és Strauss keringőit zongorázza, olvasni csak Kotzebue, Lafontaine s más obskurus német írók munkáit olvassa, a Kenilworth már unalmas neki. Schillert csak emlegeti, de nem ismeri, a színházban pedig csak az öltözetek érdeklik.

Az 1836-iki *Auróra*-ban jelenik meg második Zöld Marciádája, a *Pusztai kaland*. Ez már igazi novella, melynek van valamelyes meséje, naiv, anekdotaszerű ugyan, de kedves közvetlenséggel, jó magyar nyelven van elbeszélve.

Ugyanebben az évben a *Rajzolatok*-ban *Alföldi képek és kalandok* főcímen négy kisebb dolgozata jelenik meg. Az *Alföld képe* általános, de igen hangulatos leírást ad az Alföldről, melyet a hegyes vidékkel szemben védelmez és magasztal mint a szabadság jelképét. Petőfi gondolatai, hangulatai prózában. Érdekes, hogy mintegy megsejtve Petőfi fellépését, előre találó jellemzést mond

¹ Tudjuk, hogy Petőfi, ki az Alföld megéneklésében Gaal követője, a *Haramiacsók* hatása alatt írta *Pusztai találkozását* (1845) s Gaal többi Zöld Marci-novellájának hatása alatt *Zöld Marci* c. népszínművét (1845) és *Zöld Marci* c. versét (1847). L. Ferenczi Z.: *P. életrajza*. 1896. II. 141—145.

róla: «Akadtak a hegyitájaknak számtalan magasztalói: utazók, művészek, költők versenygenek dicsőítésekben. Mathisson, Salis és sok mások éneklék a schweizi jéghegyek felségét; de akadt-e egy, ki csak egy sorral is emelte volna ki alföldünk nem kisebb sajátságait; azonban ide nem is elég mathissoni lágy érzet, ide egy gazdag kebel való, mely shaksperei tüzzel, önlelkéből tudja mind azt kibogtatni, amit tárgya dicséretére elzeng. Az Raphael-ként tudjon az egyszerű vászonra elragadó bájú lényeket önteni; mert itt, hol az ember nagyságát semmi sem korlátozza, amit teremt, az is ezen szabad nagysághoz illő legyen.»

A drótosok, jó genrekép, három éhes drótostótról, kik élénken emlékeztetnek Vörösmarty három éhes tót diákjára s furcsa bosszút állnak a keményszívű Harcsáné asszonyon. Még mulatságosabban anekdotázza el a hat mátravidéki palóc esetét (*A szomjas palócok*), melyet Törökszentmiklósról Kisujszállásra menet kocsisától hallott. A palócok egy kútra bukkannak, melynek nincs gémje. Először «geegeszorítóikat» (nyakravaló) akarják összekötözni, de nem lehet, mert nincs geegeszorítójuk. Végre hosszas tanakodás után Gergely bátya, a legokosabb köztük, azt tanácsolja, hogy egymás lábába kapaszkodva ereszkedjenek a kútba s a legalsó meritse meg a korsót. Így is cselekszenek, de Gergely bátyának, aki a kút kávját fogja, igen megfájdul a tenyere, ezért, hogy markát megköpje, elereszti a korlátot s mind a kútba pottyannak. Olyan régi anekdota, hogy már az Ezeregyéjszakában is megvan más változatban, de Gaalnál kitűnően van elmondva.

A következő (1837) évben már az *Athenaeum*-ban folytatja alföldi történeteit. Igen sikerült életkép köztük *A színjáték*, egy kisvárosi korcsma kocsiszínében tartott színielőadásról. A vándorszínészek: A sárkányvitézek borzasztó éjszakája, vagy a halál menyasszonya a rémkútnál c. «eredeti, hazai, vitézi, tüneményes, énekkel és vígsággal elegyes nagy szomorújátékot» adják elő. A remek produkció leírása a darabból bemutatott verses szemelvényekkel ma is megneveltet bennünket jó humorával s valóságos művelődéstörténeti adalék a régi vándorszínész-világból.

Egyik novellájában az akkor, úgy látszik, divatos zenéért és külföldi művészekért való rajongást teszi nevetségessé, melyet károsnak tart a magyar zene szempontjából (*Egy zenebarátság kinszenvedései*). Hőse Hangody Guidó valóságos zenebolond, akit a zenénél egyéb nem érdekel, s ki Napoleon említésekor csak Moriani

Napoleon tenoristára tud gondolni. A valószínűtlen történetet a zenebolond karikaturája teszi mulatságossá. Jellemzetes stílusa csak úgy hemzseg a zenei műszavaktól és a zene köréből vett hasonlatoktól.¹

Tyukody uram borzasztó éjszakája (1842), melyet Szalkay Máté álneven adott ki, nem annyira elbeszélés, mint politikai szatira a maradiak ellen. Tyukody a fontolva haladók «nem fizetünk» jelszavú pártjának vezére nagy lakomát ad házában korteseinek és híveinek. Vacsora után elázva az asztalnál marad s álmában megjelenik egy őse, ki az újítások ellen tüzei s az ősi alkotmány védelmére inti. Tyukody, mivel házából részegen szanaszét heverő vendégei kiszorították, hintóba ül, hogy a szomszéd faluba hajtasson egyik barátjához, de a sötétben eltévednek s végre is a hintóban kell hálania. Reggel derül ki, hogy saját kertje alatt aludt. Az egész jóízű humorral van írva (pl. az ebédlő leírása a nagy ivás után). Szatirája, melyet így egy genrekép keretébe foglal, elég éles.

A keresztapa c. freskóképe (1843) egy csapláros párbeszéde egy alföldi csárda ivójában lókötő fiáról, ennek keresztapjával, egy lótolvaj öreg juhással. Az apa folyton szidja, a keresztapa folyton védi a jómadarat s biztosítja komáját, hogy derék ember lesz az ő keresztfiából. Sajnos, a jóslat nem teljesedik s a nagyreményű ifjút két év múlva mégis felkötik. Keresztapja, amint meglátja az akasztófán, búsan jegyzi meg: «Kár szegény keresztfiamért, derék ember lett volna belőle!» Kitűnő és eredeti életkép, melynek természetes dialógusából igazi magyar humor buzog elő.

Lord Byron c. kis rajza (1843) is igen sikerült. Az egész három kedves falusi leánya beszélgetése, apró tréfáik, vitatkozásaik igen bájosak és jellemzők.²

A következő (1844) évben írja Gaal legtöbb humoros apróságát. Igen jó köztük *Az úri tehén*, méltó párja *A keresztapá*-nak. János gazdára a vásáron rásóznak egy rossz tehenet, mely állítólag «isvájci», tehát úri tehén. János váltig dicséri kételkedő életépárjának, de hiába, az úri tehén csakhamar fölfordul s a csordás csak a bőrét hozza haza a legelőről. Ez is csak rövid párbeszéd, de

¹ V. ö. *Zenekórság* c. szatirájával (*K. Társ. Évl.* 1842.).

² Igen gyenge utánzata Halászy József: *Bulwer* c. novellája (*A.* 1843. II. 27—34.).

ebben annyi a kitűnő részletrajz és humor, hogy ma sem írnak különbet.

Az *Életképek*-ben *Darázsok* főcímen Szalkay álnév alatt a fővárosi életképek divatjának hódolva, a közölt tréfás képek magyarázataként ő is írt néhány fővárosi életképet, melyek közé két vidékit is vegyít. Ezekben sem utánczója Nagy Ignácnak, hanem eredeti marad.

Az *Elkésés* azt mondja el, hogy késik le nemes Kupornyai uram familiájával együtt a pesti gőzhajóról, melynek megüzente, hogy ne merjen addig elindulni, míg ő meg nem érkezik. Mulatságos karikatúrája a maradi és mindenkinek parancsolni akaró vidéki nemesnek. Az *elázott paradicsom* egy svábhegyi mulatságot ír le bibliai, kenetes stílusban. A stíluson pompásan mulatunk ma is. A *Német humorista Magyarországon* kifigurázza a nálunk felolvasó, a magyaroknak a jó jövedelem reményében hizelgő német humoristát s a jámbor publikumot, hogy becsapítja magát a német újságok reklámjai által. Kopfnagel úr, a kiváló humorista természetesen a káposztáról olvas föl. A *szél Pesten* kacagtató ossiani stílusban írt magyarázata egy szél okozta baleseteket ábrázoló pesti képnek. Az *Átszállítási mulatság* (1845), a Dunán való átkelés keserveit énekli meg télvíz idején, amikor nincs hid s a goromba sváb csónakosok zsarnokoskodnak a Dunán. Stílusa megint bibliai, amely a tárggyal való ellentéte által pompás humoros hatást kelt. Íme egy kis mutató: «A sajka pedig már tele vala emberekkel és más emberek is belé akarának lépnie, de mivel nem valának oly emberek, kikből a hajósok nagy borraivalót néztek ki, nem ereszték őket be, és visszaöklözék őket irgalmatlanul és mondák: Nem szabad bejőnnetek, mert nincs helyünk a hajóban. De ezt németül mondák és káromkodva, és visszaöklözék az embereket.»

A *négy tarka* (1845), noha a *Pusztai kaland* meséjének variálása (Zöld Marci összehozza a reménytelenül szeretőket), egyik legjobb elbeszélése. Meséje érdekesen van bonyolítva s az eszes, vakmerő betyár, igazi magyar alakja, bántó idealizálás nélkül realisan s humorral rajzolva. Hangulatos, kedves dolog.¹

¹ Igaz osztály c. életképében (1846) Zöld Marci a gazdag zsidótól elvett pénzt megosztja egy szegény zsidóval. Ezt az anekdotát Wándza Mihály is feldolgozta *Zöld Martzi vagy az úton álló haramia* c. vígjátékában (1817), mely a híres betyár egyéb tréfáit is meg-

1847-ben megjelent víg novelláin már határozott hanyatlást vehetünk észre. Regénye, melynek tárgyát az alföldi életből merítette volna (P. 1844. I. 19. l.) csak terv maradt.

Gaal víg elbeszéléseiben, nagyjából a régi nyomon jár. Meséit komikus balesetekből, felsülésekből, félreértésekből, megtréfálásokból és rászedésekből szövi. A részletekben már sok eredeti ötlete van. Ő is ott-honosabb a vidéki élet rajzában, mint Kisfaludy, Fáy és Kovács Pál, de megfigyelései sokszor élesebbek amazokénál, alakjai sokszor elevenebbek, életből kapottabbak, előadása népiesen magyarosabb. Az életkép divatjának hatása alatt elbeszéléseiben nagyon jelentékeny a genreszerű elem a tipikus alakok és jelenetek rajzában. Egyes életképei (*Az úri tehén*, *A keresztapa*, *A fazekas*) az anekdotának elbeszéléssé való bővítése, a magyaros humor s a jellemző, realizztikusan aprólékos párbeszéddek dolgában Mikszáthéinak nem méltatlan irodalmi elődei.

Főeredetisége az Alföld milieujének s a betyár-romantikának belevitele novellairodalmunkba.

Hangulatos és igazán értékes leírásaiban élénk varázsolja a végtelen pusztát égő napfényben, vihar után, éjjel, őszi estén, hajnalban, télen, mikor a vakító fehér hótakaró még végtelenebbé teszi, élénk tünteti a délibábot, a lápok világát, a csárdát, a pusztá oázisát, hová gyakran betér a gazdagok előtt félelmes, de a szegények iránt nagylelkű Zöld Marci. A híres betyár legkedve-

örökítette (egymásra uszítja üldözőit, megijeszt egy vitézkedő úrfit, gavallérosan mulat egy úri háznál, hol juhásznak, hol úrnak, hol katonatisztnek öltözik stb.). Bayer: *A magyar drámai irodalom történetében* (I. 287—291.) részletes ismertetését adja. Gaal ismerhette a darabot, de a betyárra vonatkozó adomákat inkább ponyvatermékekből s szájhagyományból vehette.

sebb alakja. Összegyűjti, amit beszélnek róla s maga is megtoldja, kiszínezi a hallottakat.

A rablóromantika nem új dolog. A rablók régi, kedvelt alakjai a külföldi irodalmaknak, kiket erősen idealizálva, részben a népképzelet nyomán az írók hőökké emelnek (Hugo: *Hernani*-ja, Walter Scott egyes regényei stb.). Gaal a mi irodalmunkban honosítja meg ezt a rablóromantikát, de nem annyira külföldi hatás alatt, mint szülőföldjének, a szeretett Alföldnek, az alföldi betyártörténeteknek inspiráló hatása nyomán. Így lesz az ő rablóromantikája egészen magyar. Zöld Marci igazi alföldi szegénylegény a pusztai lovas-nép minden jellemző vonásával.

Az Alföld tájait tipikus alakokkal népesíti be: szegénylegényekkel, drótostótokkal, vándorló palócokkal, hintaikon utazó nemes uraságokkal, batyus zsidókkal, csaplárosokkal, csikósokkal, szaporanyelvű parasztleányokkal.

Az Alföldnek ez a fölfedezése és milieujének következetes és szerető rajzolása Gaal érdeme. Ezzel terelte novellairodalmunkat erősebben a népies irány felé az akkori közszellemnek megfelelően.

Gaal mint életképíró és humorista Nagy Ignácnál eredetibb tehetség. Humora nem olyan száraz és keserű, mint azé, hanem derültebb, magyarosabb, melegb és mulattatóbb, mert kedélyes, víg, magyar lelkéből természetesen fakad.

VI.

Kuthy Lajos vig novellái és életképei. A Gaal és Kuthy hatása alatt keletkezett számos vidéki életkép.

Kuthy Lajos a negyvenes évek népszerű novellistája, kinek jellemzésére a komoly társadalmi novellák tárgyalásakor fogunk áttérni, csak néhány humoros elbeszélést írt, noha kiváló érzéke volt a humor és szatíra iránt.

Két Kisfaludy-utánnal kezdte (1833., 1835.), melyeket említettünk, azután csak 1843-ban próbálkozott megint víg dologgal s a *Honderű*-ben *Fresco-festések* c. alatt vidéki életképsorozatot kezdett, mely azonban csakhamar abbanmaradt. Mintegy előmunkálat volt a *Hazai Rejtelmek*-hez, melybe a szűrről szóló jellemzést és Szlupujnak, a tót kaszásnak esetét bele is szőtte. Sok benne az éles megfigyelés, jó ötlet, a vastag, debrecenies humor, magyaros zamat (pl. falusi barátja házatájának leírása). Kissé nehézkes, körmönfontan humoros stílusa is feltűnő («a rozzant gém oly melancholice nyikorgott, hogy a belényesi oláh kerék meghalna szégyenletében»; «Jó is, hogy távozték, mert rajta vastagabb volt a szag, mint egy kétgarasos»).

Ugyancsak 1843-ban jelent meg *Egy iskolai kaland* c. debreceni diákhistóriája, melyben rá sem ismerünk a dagályos nyelvű, rémmeséket koholó romantikusra, legfeljebb a végén, a viharinak hatalmas leírásában. Az egészet olyan jóízű humor, a diákéletnek olyan éles megfigyelésen alapuló realisztikus rajza jellemzi, mint később Jókai: *Debreceni lunátikus*-át, vagy Baksay: *Pataki diákok* c. kis elbeszélését.

A kollégiumi coetus diákgúnyneveket viselő lakói

megelevenednek előttünk, amint rongyos könyveiket lapozgatják, pipáznak, kártyáznak, szidják a sovány ebédet s egymással vastagon tréfálkoznak. A nyelv is mennyire jellemző! majd diákszólásokkal és ötletekkel teletűzdelt, majd bibliai idézetekkel (pl. a két szerelmes levél!).

Kuthynak talán legjobb elbeszélése s a kálvinista diákéletnek első rajza irodalmunkban.

Nagy Ignác példáját követve, még három életképet írt (*Egy divatlapi cikk.* 1845. *Hatyáry Gyárfás. Feltési párbaj.* 1847.), ezek már gyenge, túlzottan karikírozó divatcikkek, melyek nem igen emelkednek ki a kor tucattermékei közül.

Hazai Rejtelmek c. nagy regényében, mint látni fogjuk, szintén sok az életképszerű részlet.

*

Gaal és némi részben Kuthy hatása alatt a fővárosi életképekkel egyidejűleg számos vidéki életképet is írnak, melyekben az epigonok a vidéki élet tipikus alakjait és milieuit örökítik meg több jóakarattal, mint sikerrel.

Az alakok közül tollhegyre kerülnek: a vidéki gavallér (*Vidéki arslán.* H. 1843. I. 7. Szemes Ábel: *Kisvárosi protocollum: Arslán.* P. 1844. I. 23. Galamb: *Vidéki arslán.* P. 1847. II. 34.), az alföldi paraszt (*Alföldi képek.* H. 1843. I. 16.), a Pesti Hirlapot és minden újítást utáló kolozsvári városi tanácsos (Zugvári: *Tekintetes Marady úr és hitvесе.* H. 1843. II. 3.), a drótostót (Pajor István: *A drótos.* 1843.), a kicsapott diák, kit falujában mint nagyon okos embert tisztelnek (Szemes Ábel: *Kisvárosi protocollum: Tudós ember.* P. 1845. II. 30.), a maradi magyar táblabíró (Turóczy: *Menyus bácsi.* P. 1844. I. 6—7. B. P.: *Magyar képecskék: Megérkezés Sz.-ba.* É. 1844. II. 14. Fiván: *Szónok az akolban.* P. 1845. 2. negy. 5. Királyi Pál: *Tisza felé.* 1848.), a juhász (Fekete János: *Pásztoróra Székesfehérváron.* P. 1844. I. 12.), a tiszai hajós-parasztok

(Uszikay: *A kormányosok.* P. 1845. II. 36.), a babonás, kísértetet hajszoló falusiak s a különféle vándorló tótok (Őslaky: *Falusi életképek: Kisértet. Vándor tótok.* É. 1846. II. 3.), a forradalmi stréber (Jakó Pál: *Nem hiszünk mindennek!* É. 1848. II. 4.), a falura került városi menyecske (Nőtincsi Károly: *Rózi kisasszony mint menyecske.* Ha. 1847. II. 112—114.). Kettőt mint sikerültebbet ki is emelhetünk a sok közül, az egyik Fekete János: *Falusi költő c. életképe* (P. 1844. I. 19.), a másik Praznovszky János: *A magyar korcsmáros és vendége.* (É. 1846. I. 6—7.).

Deregovics Lénárt úr Ujszászi Istvánnak a Csongrád megyei mámai korcsmárosnak korcsmájába száll. Elég mogorván fogadják s csak egy rettentően megpaprikázott vén tyúkot és rossz bort kap, amiért másnap 25 forintot vasal be rajta Ujszászi uram. Elátkozza a korcsmát, hogy ide be nem teszi többet a lábát, de visszaútban fiatal feleségével mindenféle baleset következtében mégis ide kell szállania. Óvatosan csak rántottát rendel, de tömördek sok mindent hoznak nekik. Dühös és előre fél a rettentő nagy fizetségtől, másnap azonban a gazda semmit sem kér a pompás ellátásért. Multkor t. i. az árendájából éppen 25 forint hiányzott, csak azért húzta meg vendégét.

Jóízűen, realisztikus aprólékossággal elmondott történet a tempós magyar korcsmáros jó alakjával.

A vidéki genreszerű milieurajzok szintén elég gyakoriak. Leírják a vidéki vásárt (*Honi vásárcépk.* R. 1842. I. 17—18.), a kaszinót, ahol pipáznak és kártyáznak (T. Nagy József: *Egy falusi casino.* P. 1845. I. negy. 21—22. Kleophás: *Cassino (!) is, nem is. Túl a Dunán.* É. 1848. II. 24—26.), a kortestanyát, hol óriási az eszem-iszom (—a.: *Díszmenet és tanyaszemle.* H. 1843. II. 23.), a vidéki dárídót (Kiss Antal: *Egy éj a Nyirben.* H. 1845. II. 15.), a gőzhajót, melyen a végzett pozsonyi diákok utaznak el (Ábrahámfy: *Deák-hajó.* P. 1845. II. 16.), a palóc vendégséget (Pajor István: *Falusi vendégség.* 1845.), a tanyát (Dombosy: *A tanya.* P. 1845. II. 29.), az adóösszeírást, vagyis jövedelem bevallást a főbíró és esküdt előtt (Szathmáry Király B.: *Vidéki titkok: Conscripção.* P. 1846. I. 4.), a tisztújítási előkészületeket (Besze János: *Tisztújítás előtti megyei életkép.* P. 1847. I. 17.), a parasztlakodalmat (Ifj. Vári-Szabó S.: *Násznagyságom N. K.-re.* P. 1847. I. 21.), a megvesztegetés szokásos módjait (Cs— —ó.: *Kenegetési tapasztalatok.* P. 1847. II. 29—30.), a megyei kolera-bizottság tanácskozásait (T. Földváry: *A cholera-deputatio.* P. 1848. I. 11.), a magyar

fürdői életet (Haraszthy Samu: *Fürdői kalandok*. M. É. 1843. II. 2. f., Csatáry: *Utóhangok Füredről*. É. 1845. II. 20.), a vidéki vendéglátást (Bartók G.: *Egy nap s egy éj a Nyirben*. É. 1845. II. 23.), egy állatorvos mulatságos és szomorú tapasztalatait egy nyomorult erdélyi faluban s útközben (E. Gedő János: *Erdélyhoni képek*. É. 1848. I. 6—8., 17.), a falusi korhelykedést (Vári Balthazar: *Egy éjem Jajsán*. É. 1848. II. 19.), a protestáns papi életet (*Életképek a helv. hitv. tiszántúli egyházkerületből*. *Prot. Egyházi és Isk. Lap*. 1845. 8—13., 25—26. érdekes, de inkább pasquillusszerű), a tiszteletes úr névnap lakomáját (Háess: *Egy névnap estély falun*. Ha. 1847. I. 28.), a kisvárosi estélyt (Májer Károl: *Kisvárosi estély*. Ha. 1847. I. 8—9.).

Külön kell kiemelnünk későbbi jeles lírikusunk, az akkor huszonegyéves Vajda Jánosnak saját színészi tapasztalataiból merített elbeszélését: *Töredékek egy vándorszínész naplójából* (1848). Tulajdonképpen csak töredékes epizódok sorozata: hogyan áll be színésznek, hogy verekszik az igazgató feleségével, hogy ütik fel egy faluban a színpadot, milyen nyomorúságos a ruhatáruk, milyen az első előadás. Derecskén már csak pattogatott kukoricán élnek, jön Kulacs vendégszerepelni, amit maga dobol ki a piacon, a vendégszereplés végén produkált tüzesőért egy mézáróslegény elveri. Lévára érnek, itt egy haldokló komikus barátját látogatja meg. Ez az epizód túlzott romantikája ellenére is hatalmas, erős vonalú, sötét rajz. Egy kollégájuk elszökik, de elcsípi, ő ugyanígy jár. Ezzel megszakad a képsorozat, mely jellemző vándorszínész-műszavakkal vegyített stílusával, pompás megfigyeléseivel s helyenként kitűnő humorával igen figyelemreméltó.

Kuthy pompásan sikerült diáknovellája egy csomó diák-történet írására inspirálja az utánpótlást. Mindjárt megjelenésének évében írja Kossa Ferenc: *A legatusok c. életképét* (R. 1843. II. 9—10.), mely Durnyó legatióját örökíti meg. Előadása erősen dilettánsra valló, de mégis egyike a legkitűnőbb dolgoknak, törülmetszett debreceni eredetiségével, a diákleletnek szavaival és szólásaival, tréfaival, adomáival s a nehézkes, parasztikus, kálvinista diák alakjával.

A többi nem ilyen sikerült. Szarka: *A csintalan diákok*-ban (R. P. 1844. I. 21.) a pataki diákok korcsmai mulatságát írja le, melynek végén fizetés nélkül ugranak meg. Szemes Ábel: *Diáktempók c. rajza* (P. 1844. I. 17.) tulajdonképpen csak éjjeli diákcsinnyek hosszas elsorolása (zsaluk leakasztása, boltcímerek ki-

cserélése stb.). Fiván: *Takarékpénztár* c. «iskolai életképében» (P. 1846. I. 11.) bennlakó diákok szerepelnek, kik, ha beszédükben nyelvtani hibát követnek el, perselybe egy garast fizetnek. Egyszer kedvük szottyan mulatni s a persely tartalmán nagyot isznak a diák-kávéházban, de egyikük feladja őket, a contra megjelenik s hazatereli a vigadozókat. Másnap sedes tartatik s mindnyájan megbüntetődnek. Aki a takarékpénztárt indítványozta, kicsapatik.

Fekete János: *Diák-kaland*-ja (P. 1846. II. 34.) szintén jóízű, kedves történetke két pataki diákról, kik este, nagy ködben, bevetődnek egy kastélyba, melyet fogadónak néznek. A tréfás háziak megerősítik őket ebbeli hitükben. Nagyszerű ellátást kapnak, a fizetéssel is megijesztik őket s csak később tudják meg, hol voltak. Jakó Pál egy legátus szerelmét meséli el igen jó diákhumorral. Pompás benne a legátusnak bibliai mondásokkal fűszerezett szerelmes levele (*Legátus*. É. 1846. II. 16.), Csuthy Zsigmond: *Egy éj a Hortobágyon* c. életképe (É. 1847. II. 21.) szintén sikerült, hangulatos leírása egy dáridónak a hortobágyi csárdában, hol a debreceni diákok betyárok társaságában kénytelenek mulatni. A többi néhány egészen gyenge és ízléstelen.

Korrajzi értékük mellett irodalmi értékük ezeknek a vidéki életképeknek is kevés van éppen úgy, mint a fővárosiaknak, kevés bennük az igazi humor, szatira és elmésség, viszont sok a szárazság, az ethnographia, az ízléstelenség. Nagyobbára műkedvelők munkái. Az az egy elsőbbségük azonban megvan, hogy magyarabbak, mint a fővárosi életképek, ami természetes, mert nem a német fővárost, hanem a vidék magyar népét rajzolják.

VII.

Bernát Gáspár és frescoképei. Lauka Gusztáv humoreszkjei.

Életképíróink nagy tömegéből még néhány eredetibb egyéniség emelkedik ki, akikről külön kell megemlékeznünk. Első ezek közül Bernát Gáspár (1810—

1873),¹ vagy helyesebben Gazsi, mert mindenki csak így nevezte. Előkelő hevesmegyei nemes családból származott. Iskoláit Debrecenben, Sárospatakon és Pesten végezte, ügyvédi oklevele is volt, de sohasem ügyvédkedett, általában sohasem dolgozott semmit, hanem adósságból és barátainak kegyelméből élt.

A nemes úrnak s az élőködő bohémnak sajátyszerű keveréke. Mindig elegánsan öltözködő, kedves, tapintatos, úri modorú, tisztességes és jószívű ember, kit mindenki szeret. Csakhamar elhíresedik adomáiról, bolondos, vad ötleteiről, groteszk elmésségeiről és a nemes urak állandó mulattatója lesz. Mindig akad publikuma, amely kacag rajta és fizet helyette. Barátai ellátják pénzzel és minden jóval s így életét, legalább látszólag, gondtalanul, epikureus módjára éli át. Maga mondta, hogy őt dolgot sohasem cselekedett életében: sohasem nevetett és szaladt, sohasem gorombáskodott és hízelt és sohasem fizetett.

Nem volt igazi író, csak dilettáns. Maga sem tartott sokat írásaira s elismerte «nehézkés írmodorát» és «compositioi avatlanságát» (*Frescoképek*. I. 1848.). 1836-ban a *Hasznos Mulatságok*-ba írt néhány adomát és apróságot (I. 22., 33., 43., 44., 52. II. 18., 20., 30., 34.), aztán abbahagyta s évekig csak adomázott és előszóval adta elő furcsa történeteit. Állítólag P. Horváth Lázár vette rá, hogy írja le néha, amiket elmond. Valóban a *Honderű*-ben kezdte el közölni furcsaságait 1843-tól kezdve s hű is maradt hozzá, más lapba alig írt.

¹ Születési évül maga 1810-et mond rövid önéletrajzában (*Vas. Ujs.* 1873. 2.), de ez nem hiteles adat kortársai szerint, mert állítólag idősebb volt. Koporsóján 67 évesnek írták, e szerint tehát 1806-ban született volna. A pontos dátumot csak a tiszafüredi anyakönyvből lehetne megállapítani.

Modora a Jean Paul-iskoláéval rokon. A szerkesztés teljes hiánya, a téma- és tartalombeli szegénység, a szubjektív, szeszélyes előadás s a furcsa, humoros fordulatokkal, összetételekkel, képekkel telezsúfolt stílus Bernát írásait éppen úgy jellemzi, mint Munkácsyt vagy Frankenburgét, csak rikító és óriási túlzásai s homályosságig menő nehézkessége különböztetik meg elődeitől. Tartalomról alig beszélhetünk nála.

Legelső frescoképében pl. leírja, hogy milyen kellemetlen lakása van, szomszédjai milyen alkalmatlanok. Zivatarban, betegem jön haza és elalszik, de kortescsapat vonul el háza előtt s beüti ablakát. Vánkossal tömi be, de azt ellopják, végre egy részeg ismerőst hívja be s ezt ülteti és erősíti a kitört ablakhoz, hogy a hideg be ne jöjjön (*Egy éj szállásomon.* 1843). Egy másikban alföldi élményeit meséli el (*Alföldi kaland gyorszekezen.* 1844). A *Restauratio* (1844) egy alispánválasztást örökít meg.

Nagybátyja hirtelen megjelenik Pesten, mert unokaöccse nevét a váltótörvényszéki idézésben olvasta. Elmennek együtt a zugprókátorhoz, kit a bácsi összeszid (*Nagybátyám Budapesten.* 1844). Hátvölgyi Konok Mihály táblabíró úr nagy névnapi ebéd alkalmával vitatkozik a zsidó-emancipációról s Baján gőzhajóra akar szállni, de lekésik. A frescokép egy ilyen lekésést ábrázoló rajzhoz készült (*Táblabíró.* 1844).

További életképeinek tárgyai: egy furcsa végrendelet (*Végrendelet.* 1844), egy bankó élettörténete (*A vándor bankó.* 1844), két nyomorgó fiatalember keservei (*Laktársak.* 1845), az uzsoraügyletekbe bonyolódó és spekulációin rajtavesztő Czorka Filotás esete (*Uzsorapróba.* 1845), Spárgai Kristóf baromorvos és Puffendorfer Malakiás polgári sörfőző lovagias ügye a N. Színházban (*A lehűtött párbajhős.* 1846) stb. stb.

Két hosszabb fresco-képe sem különb. A *Töredék egy kalandor naplójából* (1845—1846) hosszabb elbeszélés akart lenni, de nem egyéb genréképek zűrzavaros mozaikjánál. Ugyanilyen a *Frescolevelek Jókai Mórhoz* című (1848), melyben tót inasa, Vojtina Mátyás életének egyes epizódjait mondja el. A jeles inast, ki Gazsinál «negyvenkilencféle funkciót exequált három pofon-csapásért», ké-

sőbb Arany tette halhatatlanná.¹ Összegyűjtve 1848 március havában adta ki őket (nem mind) *Frescoképek* címen (I. kötet) humoros bevezetéssel (Fresco biographia).

Bernát humoreszkjeinek, mint látjuk, alig van tartalmuk, de ez mellékes is nála. Fő a groteszk humorú, egyéni előadás. Ennek egyik jellemző vonása a furesza nagyotmondás, a lehetetlen túlzás, amin olvasói és hallgatói a legjobban mulattak. Ezek voltak a híres «Gazsiádák». Íme néhány mutatóba: «A csendben a szúnyogmosolygás és a bajúsnövés is hallható lőn... Arcszínéről a tallér rézpénzre volt váltható... Sovány napjaink 24 órája csak hitelezőkerülésre is kevés volt... Mozdulni sem tudánk, míg útitársam fokosbaltájával agyon nem vagdalá a sötétséget... Ugyanis fejének alkotmánya laposabb volt a kézibalta fokánál, orrocskáját stafétaliter kelle currentálni, míg az ember megtalálható, e mellett mind a két lába bal volt és a fülén látott... Oly rettenetes baromscála szerint ordított, hogy siralmának keserves hangulata egyről-egyig aláverdesé a külvárosi toronyórák mutatóit... A gőzkocsik annyira megráztak bennünket, hogy szomszédom zsebében a huszas ezüst garasokká váltódott... Az Arany Sasban Lisznai olytén hétágú toasztokat vágott, hogy három eső főtt kukorica visszaszaladt tőlük eredeti földjére».

Előadásának másik jellemző vonása a hihetetlenül körmönfont stílus, melynek nyakatekert, rikító képekkel, eredetieskedő ötletekkel, neologizmusokkal tele-tűzdelt kacskaringós mondatait gyakran homályossá, sőt érthetlenné teszi a túlságosan erőltetett humor.

¹ A *Frescoképek* II. kötetében (1851) *Egy bukott diák kalandjai* címen jelent meg az *Életképek*-ben (I. 28.) levő első fejezet nélkül de megtoldva egy új befejező résszel (77. laptól kezdve).

Addig sanyargatja, nyomorgatja a szavakat, hogy humorosan hassanak, míg torzakká, érthetetlenekké gyúrja őket. Néhány példa: «Calculálni látszék: vajjon huszonöt darab bakancsoskáplárszerű pálczaütleget alá változza-e magát?... vagy pedig csak tőlem néhány keserves pofszermény által szégyenítse meg a czékla és berzseny-imádókat?... vinkóspitzgyilkos feketekává... Budapest néválarczos utczáinak egyikéből esti kilencz órát kongat egy büszke haranggal kényszerített dézma-kolomp repedt baritonja, következőleg oly négerszerű ætherré búslakodék az utczai földszint, hogy a mai goromba szükség idején tótmagyar character nélkül is jóízűen ki lehetne belőle falatozni a kövér sötétséget.»¹

Kuthy novelláinak nehézkes és eredetieskedő stílusa is bizonyára hatott Bernátéra. Nem egy rokonvonás van köztük. Mind a ketten kálvinista kollégium neveltjei, ennek sajátos, nehézkes diákhumora és beszéd-módja s nem egyszer ízléstelensége érzik stílusukon, mint Jókai korábbi humoros stílusán is.

A *Honderű* természetesen elismeréssel szól róla, mint dolgozótársáról: «A szellemi posztó, melyből képeit szabja, többnyire nem a legfinomabb, de annyi dictio-sujtást, czafrangot, sallangot tud ráaggatni, hogy az ember örömet elnézi a tárgybeli szegénységet» (1847. II. 2.). Az *Életképek* közelebb jár az igazsághoz, mikor kikel Bernát szertelen és eredetiséghajhászó stílusa ellen, melytől az ember «fejszédülést» kap. «Jaj nekünk, ha egy sereg éretlen utánzóra talál!» (1845. I. 10.)

¹ Bernát nemcsak humorosan, hanem komolyan is ugyanígy ír, pl. *Hölgyekhez újév kezdetén* c. kis cikkében (H. 1845. I. 2.) ilyeneket mond: «Fátyolozott jövőnk új lakának fejleményi hajnalán szabadjon titeket üdvezlenem... Azon nemes, azon csálhatlan eszköz, mely közvetlen birtokkincsetek... bevirágozza a nép-igényeket.» Itt még szembeötlőbb a Kuthy stílusával való rokonsága.

Ma már bátran elmondhatjuk, hogy Bernát írásmódja a humoros stílusnak legteljesebb elfajulása s freskói a legélvezhetetlenebb termékei életképirodalmunknak.

*

Bernát Gazsi legközelebbi irodalmi rokona Lauka Gusztáv (1818—1902). Szatmármegyei fiú, ki iskolái végeztével gazdasági írnok lesz megyéjében, de nem törődik hivatalával, inkább excentrikus viselkedésben s könnyelmű tréfákban és mulatságokban leli kedvét, majd otthagyja a vidéket s Pestre megy írónak és újságírónak, ahol folytatja mulatós, bohém életét. Zilált anyagi viszonyai sohasem zavarják jókedvét, fidélis, víg cimbora, ki tele van hóbotos ötletekkel és tréfákkal. Szeretetreméltó léhasága írásain is meglátszik. Amilyen könnyen vette maga az életet, alakjai is hasonlóképpen cselekszenek: könnyelmű fiatal emberek és asszonyok, kiket nem lehet komolyan venni s kik semmit sem vesznek komolyan. Mulatnak, kalandokra vadásznak, pénzért házasodnak és könnyen szeretkeznek. Életképei (*Az ispán úr estélye, A falusi hangverseny, A házibál* stb.) csupa torzképek, tele furcsa túlzásokkal és lehetetlen alakok karikaturáival. Kis elbeszélései ugyanilyenek: apró kalandok, bolondos helyzetek, rossz tréfák sorozatai, furcsa vagy léha emberek sekélyes életének jelentéktelen eseményei.

Egy fűzfapoéta sok adósság hátrahagyásával eltávozik Pestről, Debrecenben a színházban humorisztikai felolvasást tart a bagaria csizmáról, különböző vidéki helyeken színi-előadást rendez, olvasó-egyletet alapít stb., végre eltűnik és borbély lesz külföldön (*Fiala líterator hazamenetele és otthoni reformjai.* 1844.). Gordon Habakuk K. mezőváros rettegett bírása szereti Jákó jegyző leányát, Feliciát, de kosarat kap. Nagy táncmulatságot tartanak, de Gor-

dont itt is kikoszarazza Felicia és hol Libuc jogásszal, hol Quintli úrral, hol Kinrusz főhadnaggyal táncol. Ebből egy sereg párbaj lesz, Felicia meggyőződik Gordon szerelméről és hősiességéről s végre hozzámegy (*Rettenetes éj.* 1847.). Bixádon (!) megismerkedik egy birbics-kereskedő özvegyével és leányával. Ennek udvarol, de kiderül, hogy már asszony. Erre, mivel igen eladósodott a fürdőben, a 280 fontos özvegyet jegyzi el, bőven költséget pénzéből, aztán megugrik (*Vidéki ismeretség.* 1848.).

Túlzásaiban és stílusának furcsa fordulataiban Bernátra emlékeztet, de nem oly erőltetett és homályos. Mivel nála is leginkább az előadásban van a mulattató elem, legyen szabad néhány stílusvirágot bemutatnom humoreszkjeiből: «fokhagymás rosprádli... cylinder-órája lelkem zsebének... bűdös világítás... bőgő zene... szólj, szent Kozmára, szólj, mi kell?... jobbra-balra cibálták érdekes egyéniségemet s érdektelen — valami füscher szabó által agyondurrantott frakkomat... egy pipaszárlábú vaddisznó... bőszült nyár volt... minden másodnap megveszekedett az ég... leütött a ménkű, még pedig házba, emberbe, vagy baromba... a regényes Kőbánya... a kirándulás örömét... van szerencsénk egész meztelenségében bemutatni». A humoros hatás kedvéért a legbolondabb neveket adja alakjainak (Libucz, Quintli, Strimpfler Eulália, Klapotrek Eulália, Hosentrág Melchior) s mint a fentebbi idézetekből is látszik, derűre-borúra használja az idegen szavakat és a köznapi, sőt lehetőleg közönséges, a szépirodalomban eddig nem használt kifejezéseket.

Stílusának ebben a szándékos lomposságában a mai kabaré-stílusra emlékeztet, mely hű tükre akar lenni a fővárosi közönséges társalgási nyelvnek.

A *Honderű* kritikusa azt mondta róla: «nem foghatjuk meg, mi hasznára lehetnek ily írók valamilyen

irodalomnak?» (1847. II. 12.). Véleményében nem osztozhatunk egészen.

Lauka sekélyes tartalmú humoreszkjeiben bizonyára sok az erőltettség, ízléstelenség, pikantéria-hajhászat, rossz élc, ríktó és torzító figurázás, de sok a jó megfigyelés, eredeti ötlet, nyers, jóízű humor és bohém jókedv is.

VIII.

Boros Mihály politikai és irodalmi szatirái.

Boros Mihály (1815—1899) székesfehérvári ügyvéd korában (azelőtt ref. teológus, falusi rektor és jurátus) írta szatirikus életképeit, melyek 1844-től kezdve jelentek meg, többnyire Bökfy Zakariás álnéven. Nem nagyon jelentős dolgok, de aktuális csipkedő célzásaikkal a maguk korában bizonyára hatást keltettek.

Van néhány rendes formájú genréképe is (*Falusi divatképek: Műkedvelők*. 1846. *Batyubál*. 1847. *Búcsú*. 1848.), melyekben leírja Szigligeti Két pisztolyának a «ménkü által kárvallottak javára» történő előadását, egy batyubál előkészületeit s a bárányszegi búcsú változatos jeleneteit, jó megfigyelésekkel, de elég ízléstelenül és hosszadalmasan.

Potyondi Márton legatus viszontagságai (1844) című életképe jó, diákos humorával, a falusi élet s a legatus alakjának mulatságos és találó rajzával a legsikerültebb köztük s a Kuthy hatása alatt támadt diák-életképek sorába tartozik.

Aktuális szatirái közül legérdekesebb a *Magyar panoráma uti képekben* című, mely több folytatásban jelent meg 1845-ben és 1847-ben.

Fő benne a magyar viszonyoknak szellőztetése, gúnyolódás sok mindenben, a politikán is s mindez fantasztikus utirajz kereté-

ben. Pl. tutajon lemegy Belgrádba, hol a belgrádi basával, majd az angol követtel folytat eszmecsérét a magyar viszonyokról. A basa azt mondja neki, hogy gazdag lengyelzsídóktól hallotta, hogy mióta a birtokképeség mindenkre kiterjesztetett, birtokot fognak venni Magyarországon. Erre megjed, hogy hazatértek a főváros neve már Jeruzsálem lesz. Moszkvában is jár, máshol is, végre a Marsba indul. Marsbeli utazásának leírása is a magyar viszonyok szatirizálása. Leírja a vidéket, majd Maródia fővárosába, Póta-Pesz-re ér, hol megismerkedik a Szürke Zsákkal (Nagy Ignác kifigurázása), az Ónterhű (Honderű) c. divatlap szerkesztőjével Chichvich (Petrichevich) úrral s másokkal, végre a kaszás csillagra készül Bendeguziába, de visszapottyant a földre tíz évi utazás után. Pest azóta magyar város lett, mindenki magyarul beszél, honit vesz, pipázik és nem szivart szí, 10—12 divatlap virágzik, vidéken is üdvös változásokat talál. A továbbiakban falusi milieuraajzok s a vándorszinész életnek mulatságos jelenetei következnek s így folytatódik ez a formátlan szatirikus valami, míg az író abba nem hagyja.

A *Találkozás a piacon* (1845), mely «mutatvány egy Angyal és Boszorkány c. megjelenendő apróbb szatirákból álló kötetből», egy agár és egy pudli beszélgetése s tulajdonképpen Nagy Ignác ellen irányuló gúnyolódás. A pudli így jellemzi magát: «Literátor vagyok és pedig kapós, hogy miért: azt magam sem tudom. Hízogőim tömjéne elkábított, kábulásomban össze-vissza hadartam mindent, a világ mohón falta fel a zagyvalékot, melyet feltálalék s nevemet kürtölte. A közbizodalomnak engedtem és írtam, költöttem, amint jött.»

Ugyanilyen irodalmi szatira állat-kép formában *A három frigy* (1847), melyben Henszlmant, Erdélyit, P. Horváthot («egy batus arszlánka»), Zerffyt (Zergefi), Nádaskai Lajost (nádastói libuc) csipkedi. Ugyanilyen csipkedésekből álló apróságai: *Állatgyűlési eredmény*. 1846. *Mellyik lett lóvá?* 1847. *Laplakoma a zsurnalistikai téren*. 1848. Az utóbbiban személyesített újságok (Nép-elem. Március tizenötödike stb.) beszélgetnek egymással.

Az allegorikus formával is megpróbálkozik, de ezek leggyengébb munkái (*Házasság a divatvilágból*. 1845. *Vignépszínmű*. 1846. *Élet- és családképek*. 1847). Személyesített erényeik és bűneik (Erkölc, Takarékoság, Könnyelműség, Önhittség stb.) unalmasak, erőltetettek, moralizáló célzatosságuk ríktó. A legutolsó köztük nem szatirikus, hanem Suet utánzó, túlzottan sötét életkép. 1848.

ban írt politikai szatirikus rajzai még gyöngébbek (pl. *Az utolsó táblabíró*. Ellenképül Nagy Ignác Első táblabírájához. *A Pecsovics Pecsovics marad.*).

Boros Mihály elég ötletes és eredeti észjárású ember volt, a dolgok humoros felfogása iránt is volt érzéke, de hiányzott az ízlése és az irodalmi formábaöntéshez szükséges alakító tehetsége, ezért rajzai a bennük levő sok jó megfigyelés és szatirikus ötlet ellenére, formátlanok, szétfolyók és gyakran rikítóak. Nagy Ignáctól, kit kigúnyolt, de azért utánzott, az írói ügyességet nem tudta eltanulni.

IX.

Pákh Albert és humoros életképei.

Pákh Albert (1823—1867), humoristáink között egyike a legeredetibbeknek. Művelt luteránus pap fia, ki már soproni diák korában irogat s a Magyar Társaságnak lelkesen működő titkára. Verses és prózai dolgozatai nem emelkednek felül a rendes önképzőköri munkák színvonalán s nem mások, mint egy élénk-eszű gyermekifjú szárnypróbálgatásai, telve naiv érzélgősséggel és retorikus pátosszal. Csak néhány évvel később, mikor már debreceni jogász s Petőfi barátja, találja meg önmagát. Az angol írók, főként Dickens, felkeltik addig szunnyadó humorát. A divatos magyar életképirodalom is a tehetségének megfelelő irányba tereli s 1844-ben megjelent első dolgozata már kitünő, humoros rajz. Pestre költözvén, belekerül az írói körökbe s a Pesti Hírlap újdonságírója lesz. Ezalatt az idő alatt írja az *Életképek*-be néhány humoreszkjét Kaján Ábel álneven 1847-ig, mikor a betegség letöri huszonnégyéves korában s véget vet pompásan induló írói pályájának. Életének további húsz éve csak kínos

tengődés, irodalmi működése csak szerkesztés. Kiváló humoristává fejlődött volna, mert kedélyének alapvonása volt a humor, melyet éles megfigyelőtehetsége s gúnyolódó hajlama és melegen érző szíve táplált. Gyulai találóan mondja róla, hogy a gúny és ember-szeretet «összeolvadt benne, mint álnevében a Kaján és Ábel név, mint arckifejezésén a kék szemek szelíd fénye s az ajkak gúnymosolya». Dolgozatai egy tehetséges fiatalembernek értékes kísérletei, egy humoristának dolgozatai fejlődésének kezdetén, melynek — irodalmunk nagy kárára — elmaradt a folytatása.

Első rajzában (Alföldi képek. *Egy este a debreceni színházban.* 1844.) leírja a debreceni színházat, a színlapot, mely sok mindent ígér, azután a publikumot. A földszint a dobogó karzatnak azt kiáltja fel, hogy «abrak», a karzat viszont néha leköp a földszintre. Tülekednek, zajonganak, a színfalak közt muzsikáló ingújjas színészt erőszakkal a közönség elé cipelik s követelik, hogy az éppen öltözködő primadonna is jelenjék meg s az köpenyt dobva magára, meg is jelenik stb.

Másik kitűnő debreceni rajza az *Utazás Debrecenben* (1845), melyet fejezetekre oszt mindegyik elé humoros fejezettartalmat írva. Ezt a szokást többi humoreszkjében is követi. Az egész pompás humorú ismertetése Debrecen nevezetességeinek: pallójának, sarának, kétkerekű taligájának, a nagyerdőnek, házainak, civiseinek. Az alföldi nagy parasztváros legmulatságosabb s korrajzilag legérdekesebb leírása abban az időben. Jellemző, hogy elbeszélőink Debrecen-t mindig humorosan kezelik.

Egy nap egy instructor életéből (1844), hat fejezetre osztott humoros életkép. A fejezettartalmak itt is külön említésre érdemesek s nagyban fokozzák a hatást. A második fejezeté pl. így szól: «Melyben elmondatik, hogy az instructor a föntebbi fejezet szerint literatus ember lévén, szellemi kiképeztetését nagyon szíven viseli. Ennélfogva hasznos könyvek olvasására adja magát, de minthogy az életben nemcsak a hasznos szükséges, hanem a kellemes is, annak következtében az instructor ész-t és szív-et képző, mulattató könyveket is szokott olvasni. Azon tanulság is meríthető a fejezetből, hogy aki korán kel, arany csapot lel.»

A kedves humorú s élénk, természetes menetű kis elbeszéléshez, melyben egy szegény, agyonhajszolt instructor titkos szenvedéseit mondja el, bizonyára a maga debreceni instructorsága is szolgáltatott néhány ötletet.

Méltó párja ennek *Egy városi írnok szerelme*, «novella beszély alakban» (1845). Nem a mese fontos ebben sem, hanem a tréfásan pathetikus előadásmód, mely az akkori romantikus novellákat paródiázza. Humorát ma már kissé sekélyesnek, erőltetettnek érezzük, noha abban az időben legközelebb áll az angol humoristákéhoz. Őket követi abban is, hogy a mindennapi élet egyszerű embereit rajzolja. «Jobban szeretem, úgymond, a szív életének közönséges és mindennapi, de éppen azért valóbb és könnyen érdeket, rokonszenvet ébresztő rendes lüktetéseit látni és hallani, mint olvasni a mesterségesen felízgatott sátoros ünnepszzerű, rendkívüli szívallapotok leírásait.»

A sipládás fia és a sipládás fiának az apja. «Irány-ábrány» (ad norman : irány-regény) (1846) 1890-ben játszik.

Hondery Ákos magyar regényíró. Árpád-külvárosi házában éppen regényt ír. «Nevét apjának köszönheti, ki azt (a nevet) 1840 táján csinálta, akkor t. i., midőn az a hire járt, miképpen Magyarország fővárosát, Budapestet, Honderűnek keresztelendik át. Az apa beléhalt a várakozásba s új nevét a várakozással együtt fiára, Ákosra hagyá. Nemcsak, hogy a főváros elkeresztelését meg nem érte, hanem még azon lap is sirba zuhant, mely ugyanazon időben, e mondva csinált Honderű név alatt napvilágot látott.» Munkájában ősrégi melódiákat játszó sipláda zavarja meg. Beállit a sipládás fia pénzt kérni, majd a sipládás fiának az apja, egy Pálffy Albertnél is hosszabb ember, ki rettentő németes magyarsággal beszélve, elmondja élettörténetét. Ő is vad zseni és író volt, a Spiegel dolgozótársa, aztán elhagyta a lángeszét meg nem értő Magyarországot s külföldre ment. Bécsben beleszeretett egy hárfás lányba, elvette, apósától paprikajancsi-bódét örökölt s később verklis lett. Távozta után az író tovább dolgozik regényén.

A verklis, Josph Mária Besenstiel, alakjában, úgy látszik, Kertbeny (Benkert) Károly Máriát, a kalandos életű, hírhedt műfordítót figurázta ki, aki már abban az időben mulatságos alak volt Pesten. Pompásan hatnak a fiatal író társaira vonatkozó utalások, melyek akkor homéri kacajt kelthettek : a koszorús regényíró, az agg veterán Pálffy Albert már visszavonult a világtól, Irinyi József a nagy lutrit megnyervén, Párisban él (címe : Mr.

Jospeh d'Yrigni rentier. Boulevard des Italiens. No. 24. 1-èr étage), Degré dúsgazdag aradmegyei birtokos, Czakó és Obernyik a mult hónapban vették meg Tolna megye egész határát, Jókai a komáromi várszínház költője. A verklis leül a «vahot»-ra (balzac).

A *Fiatal óriás*. «Magyar titok vagyis hazai rejtelem.» (1846). Azzal kezdődik, hogy egy ifjú, novellát hoz a szerkesztőségbe, melyhez levél is van mellékelve. A levél mulatságos jellemzése a régi, szentimentális s az akkori francia romantikus novelláknak. Maga a novella Bélának, egy csecsemőnek tragikus szerelmét beszéli el Irma grófnő iránt. Kirándulnak a budai hegyekbe, hol két ördögi nő elmondja születésük titkát. Kiderül, hogy Irma nem grófnő, hanem Hancsa, Béla pedig Hancsa fia. Tehát saját anyjába volt szerelmes. Béla, vagyis Jankó szörnyet hal a hír hallatára. «A hektikus pirosság, mely képén tündöklött, sápadt, halálszínben ömlött el egyszerre egész testén s a nagyszerű remények tanyája, a fiatal óriás, elpusztulva, romokba dülve hevert anyja és a semmiség ölében. Ő nem volt többé. Exspirált. A két vigyorgó sátán még egypár léghasító kacajt küldte ki magából, azután megtelve diadalérettel, visszaballagott a Laszlovszky-kerthez, ott kocsiba ültek s Pestre robogtak. A Nemesis sűrű por alakjában repült utánok s nem hagyandja el őket talán soha, míg Pesten tartózkodandanak.» Hancsa egy zugligeti majorba szegődött szolgálonak s «éjfelenkint meg-meglátogatja kétszeresen kedves Jankója sírhalmát, melyet csak egyedül ő maga ismer széles e világon. — Oh nyájas olvasóim, ilyen szomorú az élet!»

Tartalma szándékosan rikító és túlzott, a szatira inkább a stílusban van, mely az egykorú romantikus novellák dagályos, modoros, túlzó, vad stílusának paródiája.

A *honszerelmesek, vagyis Ignác és Konstancia* (1847), utolsó elbeszélése,¹ szintén tele van jó humorral, parodisztikus részletekkel, eredeti ötletekkel, genreszerű alakokkal, igazi fiatalosan csufondáros jókedvvel.

Ez a jókedv, mely szemébe kacag a hamis pátoznak, a pózolásnak, a frázisoknak és mindennek, ami nem természetes, főjellemvonása Pákh humorának.

¹ 1850-ben és 1853-ban még három humoros aprósága jelent meg, melyek nem mutatnak haladást.

Stílusa mindig szellemes, élénk és hemzseg az eredeti fordulatoktól, furcsa szókapcsolatoktól, tréfás irodalmi vonatkozásoktól («Ignác elragadtatása határt és ház-mesternét és sok más egyebet nem ismer... egy unalmasan elégületlen és komor, hosszú pofa... sörszínű öreg hegedűs... a hangok nem valának erősek, nem valának kellemesek, mintha Sujánszky a conservatív szellemű poéta dalait hallotta volna az ember... És ha láttál szépen nőtt virágot — Elhervadni belső baj miatt — Úgy hervadt el, félvén a világot — Krajczér Hektor belső bú miatt»).

Ezt a hét humoros rajzot elolvasva s az egykorú víg elbeszéléseket ismerve, bátran elmondhatjuk, hogy Gaal József mellett Pákh Albert e korszak legjobb humoristája.

X.

Vas Gereben pályája kezdetén. Néhány figyelemreméltó víg elbeszélés. Összefoglalás.

Vas Gereben (Radákovits József, 1823—1868) szintén az eredeti tehetségek közé tartozott. Egyénisége nem rokonszenves. Könnyelmű, léha ember s nem a legkifogástalanabb jellem, de elmés, jóhumorú, tele élccel és tréfával, ki könnyen meg tudja kedveltetni magát. A dunántúli népet jól ismeri, maga is odaváló s éveket tölt vidéken, hol teleszívja lelkét a nép gondolkozásmódjával, tréfaival, vaskos humorával s eltanulja eredeti, zamatos beszédmódját.

Első életképe a *G'schaeft* «diáki életkép» (1845), mely egy tipikus diákszobát mutat be lakóival együtt, kik egy házaló zsidóval alkudoznak. Még jobb *Egy convictusi ebéd* c. életképe (1847), mely a konviktusi rejtelmeket tárja fel, főképpen a táplálkozásra vonatkozólag s mely csak úgy duzzad a jóízű, sokszor durva diák-

humortól. A jogászokról és jurátusokról is mulatságos képeket rajzol (*Bálba mentünk. 1847. Patvaria és két ügyvéd. 1846.*). A Kuthy hatása alatt keletkezett diák-életképek sorában kitűnő helyet foglalnak el.

Falusi életképei is elég sikerültek (*Rabvallatás. 1845. Kukorica-jelezés. 1846. Bíró-választás. 1846. Vándortótok. 1847.*), de legjobbakkal falusi történetei, mert ezekben szabadjára eresztheti mesélő, anekdotázó kedvét (*A róka. 1847. Kocagyerek. 1847. Lucaszék. 1848.*). Nem is mások ezek, mint hosszú lére eresztett anekdoták. A *Kocagyerek* meséje pl. ennyi:

Mihály, egy balatonmenti gulyás, nagy tolvaj, de jó felesége megtéríti. Nem lop többet, sőt magához fogad egy elhagyott árvát, Pistát, ki Mihály gazda leányával együtt növekedik fel. Egymásba szeretnek. Mihály szolgálatra küldi Pistát s nem akarja a «kocagyereknek» adni a leányát. Jakab zsidónak, eddigi orgazdjának ravasz uszítására megint lopásra vetemedik vén fejével, éppen statáriumkor. Szerencsére Pista csípi el, szabadon is bocsátja, amiért megkapja a leányt.

Gyenge történet. A gulyás megtérése nincs lélekrajzilag elfogadhatóvá téve, de a párbeszédnek pompásak benne. Itt nem bántó Vas Gereben vaskos népiessége, mert helyén van. Ahogy a gulyás feleségével, Pista Katival, vagy a gulyás a zsidóval beszél, kitűnő, jól megfigyelt parasztszjárást tükröz és törülmetszetten magyaros.

Írt régimódi, sablonos víg novellákat is, melyek nem sokat érnek (*Urambátyám és én. 1847. Matyi bácsi, vagy ez azon ember, kivel nem lehet okosan beszélni. 1848.*). Nem kevésbé gyengék azok az apróságai, melyekben már a későbbi Vas Gereben-féle irányzatosság és pedánsan lapos moralizálás mutatkozik (*Nevelőintézet 1833-ban. 1846. Nevelő kerestetik. 1846. Tanító úr és tanítványai. 1847. Koplalunk. 1847.*).

1847-ben kötetben is összegyűjtötte elszórtan megjelent humoros rajzait *Életképek és darázfészek* címen. A kötet a főntebbieken kívül, tréfás elmefuttatásokat, ötleteket és adomákat is tartalmaz.

Vas Gerebennek ezek az első kísérletei, mint látjuk, tartalmilag nem sokban különböznek kortársai életképeitől és víg elbeszéléseitől. Diák- és falusi történe-

teket, aktuális apróságokat mások is írtak abban az időben. Ami eredeti bennük, az a népies humor és stílus. Ebben mester, érzi is ebbeli tehetségét, ami aztán túlzásra, virtuózkodásra vezeti. Nem bánja, ha humora néha durva, rikító és ízléstelen is, csak igazán népies legyen, vagy annak lássék.

Stílusában sem elégszik meg a természetes, egyszerűen magyaros, népies szólamokkal, mint Gaal, ő mindig «zamos» akar lenni, azért nem válogat a népi nyelv «virágai» között, hanem a vadrózsát a bogáncssal, a búzavirágot, pipacsot a lapuval, maszlaggal, csalánnal egy bokrétaiba köti össze.

«A boros fej később gondolja, hová lép, mikor már a láb régen jobbra-balra lépett.» «Legfeljebb kettőt, hármat csapnak a hátára s ezzel vége. — Épen ezen végével nem vagyok én megelégedve!» Ilyen jóhumorú, magyaros mondások mellett efféléket is találunk: «Úgy falra teszek, hogy apád rámát küldhet érted.» «A fellegtelen kétségben úgy hömpölygött a hold, mint rábaközi parasztnak világoskék köpenyegén egy kétgarasos pékezipó a jobb időkből.» «Bögöcznek oldalában fészkelte nevetése a szájkapuba kiülni nem mert, a krajezartalanság poharából szörpentett tapasztalásból tudá, hogy bolondjába nem mindig adnak csikót.» Ez már a Bernát Gazsi nyakatekert s a német humorista iskoláival rokon stílusa. Nem népies stílus, éppen úgy, mint a Dugonicsé nem volt az.

Vas Gereben népies szavakat és szólásokat használ, de ezeket nem-népiesekkel keveri s mindezt humorkeltés céljából nehézkes mondatok gúzsába csavarintja. Ettől a modorosságától később sem tudott szabadulni, éppen úgy, mint a közhelyszerű, szentenciózus bölcsekedés, a tudákosan tanogató irányzatosság rossz szokásától sem.

Ízlése, művészi érzéke, alakító ereje sem fejlődött jelentékenyebben.

De ne legyünk igazságtalanok iránta s állapítsuk meg azt is, hogy humora sokszor igazán jóízű, derült, mulattató, stílusa sokszor igazán népies, erőltettség nélkül, eszejárása eredeti, megfigyelhetősége éles.

*

Hogy víg novella- és életképirodalmunk áttekintése teljes legyen, még néhány elbeszélésről emlékezzünk meg, melyek egy vagy más tekintetben említésre érdemesek.

Kelmenfy László (Hazucha Ferenc), kinek komoly novelláit később fogjuk jellemezni, írt néhány víg novellát is.

A szárcsa (1835), anekdotaszerű, régimódi humoros történetke, az *Új ösmeretségem* (1836) is ilyenforma s még kevesebbet ér. Hét évvel később írt beszélye, *Az agg trombitás* (1843), már sokkal jobb és eredetibb.

A Nemzeti Színház vén trombitása hóbortos zenészerző, aki új stílű, rettentően lármás és kakofoniás szerzeményeket követ el (még harangok és tarack-elsütés is van ouverturejében). Adolf az első hegedűs, szereti leányát, Emmi, de a vén muzsikus nem adja neki, mert szerzeményét leszólta. Barátja, egy öreg gordonos, pártolja a fiatalokat s kötelezvényt írat alá az öreggel, hogy ha Adolf szemeláttára viszi el a leányt s ő még biztatni fogja, akkor neki adja feleségül. Egy zenekart állítanak össze s előadják ouverture-jét. Az öreg boldog, összeszedik a hangszereket. Neki is van egy vén bőgője, melynek elszállítására Adolf vállalkozik. Persze a bőgő-tokjában Emmi viszi el. Az előadás, melyet egy koreszmában tartanak, olyan rettenetes, hogy a szerző is rémülten látja, milyen szörnyű dologt szerzett. A bőgőtokból előkerül leánya, kit kénytelen Adolfnak adni. Megfogadja, hogy abbahagyja a zenészerzést s csak trombitájának fog élni.

A mese naiv, régimódi, de a hóbortos muzsikus alakja s a zenei milieuraaja (sok zenei műszóval és vonatkozással) új szint ad neki. Zenész-ember munkája s tárgyánál fogva Gaal említett elbeszélésével együtt nagy ritkaság akkori novellairodalmunkban.

Egy font Pannónia-gyertya (1844), furcsa kis iránynovella, melyet csak azért írt, hogy az idegen gyártmányokkal szemben a

Pannonia-gyertyát, mint höní iparcikket ajánlja. Csak mint kuriozum érdekes.

Vahot Imre (1820—1879), a Pesti Divatlap szerkesztője, is megpróbálkozott a víg novelláírással, de igen kevés sikerrel. *Mézes hetek* c. beszélykéje (1842) még tűrhető, bár hosszadalmas s Fáyra emlékeztető «tanulságos» dolog, de már a *Hollós Mátyás, az alkirály udvara* (1843), mely egy hóbortos, Mátyás király udvartartását majmoló, gazdag nemesről szól, iszonyúan rikító, izléstelen, lehetetlen és nem is mulatságos elbeszélés, izetlen paródiája Mátyás életének. Némileg előképe Mikszáth: *Besztercze ostromá-nak*.

Pötöle Gyárítás c. «jellem- és pályakép»-e (1843), egy nemes úr életrajza születésétől haláláig. Pötöle, tanuló évei alatt semmit se tanul, az ügyvédi cenzurán elbukik, rosszul gazdálkodik, megbukik a tisztújításon, elspekulálja vagyonát, elvesz egy rút és vén özvegyet, nevetség tárgya lesz a megyegyűlésen, végre meghal. Szatirikus genre akar lenni, de terjengős, karikaturaszerű s így valószínűtlen. Szellemesnek nem szellemes, humora erőltetett, az egész izléstelen (milyen durva kifejezések és képek néha!). Tendenciája a nemesség, a nemesi kiváltságok ellen irányul, szabad- elvű szellemben. A kövér és tervkopoló Pötöle különben Sulyosdi ivadáka.

Aki másnak vermet ás, maga esik bele (1844) c. víg beszélyének csak elég jóízű előadása ér valamit.

Tárgy vagy motivumok dolgában egyik-másik hoz valami újat. Jakó Pál: *Országgyűlési tapasztalás*-ában (H. 1845. II. 10.) egy Pozsonyban ellumposodott vidéki fiú beleszeret egy zsidó-lányba s megjavulva, feleségül veszi. Kolmár József: *Az első színmű*-ben (1846) egy zugprókátort mutat be, aki abból él, hogy szakácsnéknak szerelmes leveleket, kéményseprőknek újévi rigmusokat ír és gitárleckéket ad, végre egy véletlen folytán hitelre és tekintélyre tesz szert. Praznovszky János: *Találkozás Budán* c. «tréfájában» (É. 1846. I. 16.) egy kis Gellérthegy-oldali korcsmában éjjel történt furcsa esetet mond el hangulatos rajzát adva a budai házacska udvarának. Szathmáry Károly: *A cigány nő jóslatá-ban* (É. 1846. I. 26.) egy segédjegyző és költő történetét beszéli el, ki megittasulva attól a dicsőségtől, hogy a *Honderű* közölte novelláját, mindenféle bolondot követ el, míg végre gyertyamártóvá lesz s így beteljesül a cigányasszony jóvendőmondása, hogy egykor terjeszteni fogja a világosságot.

Szinvas : *A miskolci száraz árvíz* (P. 1846. II. 32—33.) c. novellája egyike a legsikerültebbeknek :

Sőreghy uram a bibliát olvassa s a világ, főleg Magyarország romlottságáról elmélkedik s eszébe idézi a tiszteletesnek erről a romlottságról mondott prédikációját (eredeti kis beszéd). El kell pusztulnia ennek a világnak! Jön Kengyeltói sógor, aki a fiát ügyvédnek adja, hogy ősi vagyonkájukat kiperelje és szeretné neki feleségül Sőreghy leányát. Lemennek a pincébe. Egyszerre hire jön, hogy a Taj (Teich : a hátori tó) kiöntött s a víz el fogja árasztani Miskolcot. Nosza felfordul az egész város, mindenki elhiszi a lehetetlenséget és menekül az Avasra. Sőreghyt Kengyeltói fia kapja a hátára, mint apját Aeneas. Ezért az érdeméért megkapja a leányt. A nép látván, hogy nincs veszedelem, hazasompolyog.

Mulatságos dolog s azért is érdekes, mert élénken emlékeztet, még a részletekben is Jókainak : *A világ vége* c. novellájára (1857). Talán hatott Jókaira, kinek kitűnő komáromi históriája különben helyi hagyományon alapulhat, amire Szinvas novellájának kövekező megjegyzése is utal : «Ki ennek megtörténtén kételkedik, emlékezzék Komárom legközelebbi elsüllyedésére.»

Ezek és a többiek (mindössze sem sok van), ha bonyolításban, naivságban néha emlékeztetnek is a Kisfaludy—Kovács Pál-féle iskola novelláira, mégsem sorozhatók közéjük, mert sok tekintetben különböznek is tőlük.

Néhány vig elbeszéléssel még a XIV. fejezetben is fogunk találkozni. Ezeket azért nem tárgyaljuk itt, mert íróik egyéniségével s így más elbeszéléseikkel is szorosabb kapcsolatban vannak s különválasztásuk nem lett volna helyes. Jókai vig novellái pl. a komolyaktól különválasztva nem világíthatók meg igazán, hiszen mind a kétféle az író sajátos egyéniségét tükrözi.

*

Láttuk, hogy a Kisfaludy—Kovács Pál-féle irány mellett, mely a huszas és harmincas években uralkodott s a szabadságharcig fennállott, a negyvenes években más humoros irányok is mutatkoznak.

A külföldi nagy genreképirodalmak erős hatása alatt magyar életképirodalom fejlődik, lesz uralkodóvá és el-

nyomja az igazi víg novellát. Az életképleírásnak ez az epidémiája, mely ellen az egykorúak panaszkodtak, nem vált irodalmunk kárára. A selejtes tucattermékek és utánzatok áradatából igazán értékes munkákat láttunk kiemelkedni s az idegen hatások ellenére, sok magyar eredetiséggel találkozunk.

Kétségtelen az is, hogy az életkép-forma sok aktuális frissiséget, eleveniséget hozott modorossá váló víg elbeszélő irodalmunkba. Íróink megtanultak figyelmesebb, élesebb tekintettel körülnézni a magyar életben s így többet is láttak, mint elődeik. A reformkor nyugtalansága, bíráló és újító szelleme hatotta át rajzaikat, melyek sok irodalmunkban eddig ismeretlen alakot, milieut vagy problémát vetettek felszínre s kétségkívül irányítólag hatottak a magyar gondolkodásra abban az időben, amikor szükség volt rá.

Akkor koruknak szóltak, ma pedig korukról szólnak nekünk utódoknak. Aktualitásuk, izgató, irányzatos voltak elhomályosult, de korrajzi értékük növekedett.

Mindenesetre szívesebben olvassuk őket ma is, mint az egykorú romantikus novellákat, mert közelebb járnak a valósághoz s a magyar élet hívebb rajzai, mint amazok.

XIII.

Báró Eötvös József: A falu jegyzője.

A regény kapcsolata az akkori aktuális külföldi és magyar életképirodalommal s Eötvös politikai működésével. Elvei a költészet céljáról. Irodalmi hatások. A regény elkészülése és megjelenése. A mese bonyolítása. Humoros és szatirikus alaphangja. Főerősége a milieuraáz: az alföldi környezet, a főalakok, a megyei élet tipikus alakjai, genrejelenetek a megyei életből. Irányzatos reflexiói és fejtegetései. Az egykorú kritika véleménye. A regény jelentősége.

A negyvenes évek aktuális szépirodalmának eddig ismertetett alkotásai közül hatalmasan magaslik ki egy nagyszabású irányregény *A falu jegyzője*. Eötvös ezzel a második nagy munkájával egészen belekerült az akkori külföldi és magyar, de főleg magyar szellemi élet sodrába.

Nem akarok ismétlésekbe bocsátkozni, csak röviden utalok rá, hogy az életképirodalom, melynek azelőtt is volt néhány művelője, Nagy Ignác működése következtében 1842-től kezdve hirtelen megnövekszik és közkedvelté lesz. A régiebb és ekkor föllépő írók életképeikben mindenféle társadalmi és politikai félszogséget és bűnt szóvá tesznek többnyire szatirikusan, néha komolyan is.

A színműirodalom terén ugyanebben az időben az aktuális politikai vígjáték uralkodik. Nagy Ignác *Tisztújítás*-ának rendkívüli sikere után (1843) és a kor demokratikus közhangulatának hatása alatt megszüle-

tett a népszínmű (1843). A líra nagy reformja ugyan-
ebben az időben indul meg Petőfi föllépésével.

Eötvös *Éljen az egyenlőség!* c. sikerült vígjátékával
(*Aradi Vészlapok* 1844., ugyanebben az évben színre
is került hatszor, ami akkor szép sikert jelentett) a
politikai vígjátékokhoz csatlakozik, mint a demokrácia
és egyenlőség barátja s kigúnyolja az áldemokráciát
Magyarországon, hol fölfelé mindenki demokrata, le-
felé pedig arisztokrata. Ez a vígjáték mintegy előmunká-
lat regényéhez, melyet azonban az aktuális magyar
irodalom irányításán kívül Sue nagy társadalomjavító
szocialista regényének a *Mystères de Paris*-nak európai
hatása és Eötvösnek akkori politikai működése ma-
gyaráz meg.

Még *A karthausi* megjelenése előtt kiad egy nagyobb
tanulmányt: *Vélemény a fogházjavítás ügyében* (1838),
mely az akkor napirenden lévő börtönügyre vonatkozó
reformeszméit adja elő. Az 1839—40-iki országgyűlésen
már a szabadelvű ellenzékének egyik vezéralakja s a
vallásügyi kérdésekben a teljes vallásszabadság hívé-
nek mutatkozik, továbbá a szólásszabadság és a zsidók
emancipációja érdekében szólal föl, mint minden el-
nyomásnak ellensége. 1840-ben újra két tanulmányt
ad ki (*Szegénység Irlandban. A zsidók emancipációja.*
a Bp. Szemlében). 1842-ben megnősül s a felesége
hozományául kapott szenttornyai birtokon bővebb
alkalma nyílik az alföld népével megismerkedni. A *Ke-
let népe és Pesti Hirlap* c. röpiratával (1841) Széchenyi
és Kossuth vitájába szól bele s az utóbbinak fogja
pártját. 1842-ben a büntető törvény-tervezet kidolgo-
zására kiküldött bizottság működésében vesz részt.
Politikai tevékenysége mind nagyobb szabású lesz, az
1843—44-i országgyűlésen kb. 270-szer szólal fel. Ekkor

kezdi támadásait a túlságosan elhatalmasodott, korrupt és elavult megyerendszer ellen, mely helyett többed-magával (Szalay, Csengery, Trefort stb.) központi felelős kormányt óhajt parlamenttel. Szóval a «centralisták» az alkotmány gyökeres átalakítását követelik, míg az ellenzék nagy része, Kossuth is, a megyerendszer fenn-tartását kívánják a hibák kiküszöbölésével. 1844 júliusától a Pesti Hírlap kezükre kerülván, itt folytatja támadásait a megye ellen 1845 végéig, mikor az ellenzékkel megegyezve abbahagyják ezirányú működésüket, nehogy az abszolutizmusra törekvő kormány mal-mára hajtsák a vizet. Cikkeit *Reform* c. könyvében (Lipce 1846) foglalja később össze.

Regénye, mely szintén nagy támadás a megye ellen így szoros kapcsolatban van Eötvös működésével. A politikus és a regényíró egy cél felé tör.

Eötvösnek a Hugo Victor által hirdetett elvek hatása alatt kezdettől fogva az volt a meggyőződése, hogy a költészetnek főcélja az igazságért való küzdelem, a társadalomra hatás, a nép oktatása és javítása. Ezért népszerűsége kell törekednie. Ezeket az eszméit váltig hangoztatja és vitatja. «A költészet kedves játékká aljasul, — úgymond — ha a kor nagy érdekeitől különválva, nem a létező hibák orvoslása, nem az érzelmek nemesítése után fárad» (*A falu jegyzője*). A költőnek sokszor meg kell tagadnia önmagát s a szépséget föl-áldoznia az igazságért, a nagy cél érdekében.

Karthausi-jában ezeket az elveket még nem alkalmazza olyan szembeszökően, bár művének javító, morális irányzata van s demokratikus elvei is lépten-nyomon kitűnnek belőle, *A falu jegyzője*-ben azonban már uralkodóvá lesznek a költészet céljáról való nézetei. Természetes, hogy mint politikai irányregényben ugyanolyan

elvekkel és gondolatokkal találkozunk, mint az író politikai irataiban és beszédeiben. Ferenczi Zoltán figyelmeztetett, pl. arra, hogy a zsidó emancipációról írt tanulmányának nyomai kimutathatók az üveges zsidó alakjában, a börtönügyről írtnak nyomai a megyei börtönnek rajzában, az irlandi szegénység festése pedig analog vonásokat mutat Garacs község rajzával. Politikai elvei nemcsak nyíltan a sok reflexióban, hanem a mese szövésében, az alakok jellemzésében is megnyilatkoznak.

Irodalmi hatást a fentebb vázolt általános hatásokon kívül keveset veszünk benne észre s azok sem jelentékenyek. Országjavító irányzata, humora és szatírája Fáty meséivel és *Bélteky házával* rokon, amivel nem azt mondjuk, hogy okvetlenül egyenes hatása alatt állna Fátynak. Tengelyi alakja Jósikának egy jegyző alakjára emlékeztet (*Tibor a jegyző.* 1844.), ki szintén bölcs, tapasztalt, derék ember, a nép jóltevője. Leányát a gróf fia szereti s veszi el, mint Tengelyiét az alispáné. A *Tisztújítás* jellemes és puritán Tornyaijára is emlékeztet Bayer József szerint. Nyúzó főbíró irodalmi elődje a *Tisztújítás* jellemtelen s minden korrupcióra hajlandó Farkasfalvy alispánja és Császár Ferenc *Az új kereszt* c. novellájának (1842) önkénykedő, furfangos, gaz szolgabírája.¹ Vándory nevét megtaláljuk Jósikának *A völgy rózsája* c. elbeszélésében (1841). Itt Vándory szintén álneve a történet egyik alakja testvérének, kivel titokban jót tesz.² A megyei tömlöcöt

¹ A negyvenes évek számos novellája, melyek a nép és a zsidók érdekében íródtak (l. a XIV. fejezetet) bizonyára szintén hatottak rá.

² Az üveges zsidó a *M. Titkok* Móricára emlékeztet, kinek elzülléseért Nagy Ignác is a társadalmat teszi felelőssé Sue módjára (5. f. 11. l.). Állatvédő-gyűlés is van a *M. Titkok*-ban, mint Eötvös-nél (5. füzet s egy állatvédő felszólalás 11. f. 29. l.).

előtte már hárman rajzolták irodalmunkban: Kölcsey (*A vadászlak.* 1837.), Jósika (*A béke nemtője.* 1839.) és Szigligeti (*Két pisztoly.* 1844.). Eötvös természetesen a maga tapasztalataiból is jól ismerte a megyei börtönöket. Zsiványt előtte főleg Gaal rajzolt alföldi történeteiben (Zöld Marci), továbbá Nagy Ignác *A hősök* c. kis vígjátékában (Sobri) és Szigligeti *Két pisztoly*-ában (Sobri) mindegyik jóindulatú idealizálással vagy humorral. Eötvös Violája tragikus alak, kinek kevés köze van amazokhoz. Berecz Károly írja (*Magyarország és a Nagyvilág.* 1872. 6.), hogy Eötvös vallomása szerint, alakjai nem költöttek, pl. Violát Jancsi zsiványról mintázta, akit ismert.¹

A regény készüléseinek idejéről nem sokat tudunk. A Pesti Divatlap 1844. dec. 15-iki számában arról tudósít, hogy Eötvös befejezte munkáját. Ez nem szó szerint értendő, mert bizonyára 1845-ben is dolgozott rajta, amint egymásután füzetekben megjelent. Erre mutat, hogy a *Budapesti Híradó* június és júliusban megjelent bírálataira célzásokat tesz a regény vége felé. Igaz, hogy ezeket utólag a kész kéziratba is beleszőhette, de ez nem valószínű. A *Pesti Divatlap* szeptember 25-iki száma szerint «már befejezte» művét. Nyolc füzetben jelent meg² Pulszky Ferencnek ajánlva *A falu jegyzője* címmel (Pest. 1845.). Három kötetre volt osztva és harmincöt fejezetre (a későbbi kiadá-

¹ A Kisf. Társ. 1841-iki satira-pályázatára beérkezett művek többnyire a megyei életet ostromolják. L. Horváth János: *Petőfi Sándor.* Bp. 1922. 149.

² Az 1. március elején, a 2. áprilisban, a 3. májusban, a 4. júniusban, az 5. júliusban, a 6. augusztusban, a 7. októberben, a 8. az év végén, az egykorú lapok a s *Honi Irod. Hírdető* szerint, az utóbbi a 8. füzetet az 1846 januári újdonságok közt közli.

sokban 39-re, a 3-ból, 5-ből, 6-ból és 24-ből, t. i. két-két fejezet lett).¹

Meséje sokkal bonyolultabb és eseményekben gazdagabb, mint első regényéé. Itt erre is nagyobb gondot fordít s így akarja az olvasóközönséget megnyerni eszméinek. Érezte, hogy a sok politikai reflexiót és fejtegetést csakis érdekes mesével lehet ellensúlyoznia, különben munkája unalmassá válik, melyet kevesen olvasnak s így nem érné el célját.

Látszólag három ágra oszlik az ősztől tavaszig lejátszódó cselekvény (Tengelyi, Viola, Rétyék), de csak látszólag, mert a főalak Tengelyi, aki körül az események és alakok csoportosulnak. Réty alispán egykor jó barátja volt, fia, Ákos Tengelyi leányát, Vilmát szereti, Etelka, az alispán-kisasszony s Vilma barátnék. Rétyné tőle lopatja el Vándory iratait s ezekkel együtt az ő igazoló okiratait is. Vándory, Réty bátyja, legjobb barátja a jegyzőnek. Viola feleségét ők fogadják házukba, így kerül oda a rabló s így elegyedik hálából az iratok elrablásába, később ezek miatt lesz az ügyvéd gyilkosa s keveri Tengelyit gyanúba. Kétségkívül sok az alak és sok az esemény, de mind szoros kapcsolatban egymással egy cél felé tör, úgyhogy a mese «egysége» ellen kifogásokat tenni ma már senkinek sem jutna eszébe. Menete elég gyors, bár a sok reflexió, genreszerű részlet, fejtegető kitérés még mindig sok ballaszttal terheli. Egyes részletei (Viola üldözése, el-

¹ Főcíme: *Báró Eötvös J. Munkái.* III—V. köt. II. kiadása csak 1865-ben jelent meg. Németül Mailáth János gróf fordításában: *Der Dorfnotär.* Leipzig. 1851., többi német s egy oláh fordítását I. Gulyás P.: *M. szépir. id. nyelven.* 24. Angolul Pulszky előszavával: *The Village Notary.* 1850. Olaszul Helfy Ignác előszavával: *Il notaio del villaggio.* Verona.

fogása, a statárium, Viola megszökése stb.) valósággal érdekfeszítőek és akár Suenek becsületére válnának. A mesében általában sok a romantika (mennyi kihallgatása a titkoknak, mennyi a véletlen, váratlan és néha valószínűtlen!).

A *karthausi* szentimentalizmusát és mélabúját itt humor és szatira váltja fel, ez a regény alaphangja. Néha itt is meg-megcsendül a régi karthausi hang, amely kirí az alaptónusból, de ez elég ritka (pl. 14. f. «Első szerelmünk kedves napjai!...» vagy Vándory érzелgős levele Rétyhez 34. f.). Az alaphangból következik az író sok szubjektív közbevetése, mikor magáról, munkájáról tesz egy-egy humoros megjegyzést («Ne vegye rossz néven senki, hogy többesben szólok... én mindig legalább tízezer olvasót képzelek háтам mögött»). Ugyancsak a humoros előadás következése, hogy gyakran alkalmazza a régies elbeszélő módot, ami az olvasónak aposztrofálásában, a vele való beszélgetésben, az olvasó ide-oda kísérésében, figyelmének erre vagy arra való felhívásában, mondhatnók az író ciceronéskodásában áll. Humoros regényben ez a közvetlenség természetes s egyik hatáskeltő eszköze az elbeszélőnek.

A regénynek főerőssége a nagyszerű milieurajz, a magyar vidéki társadalmi élet bemutatása egy alföldi megye keretében. A tiszamenti Taksony megyének székvárosában, Porvárt s egyik falujában, Tiszaréten játszódik le a cselekvény legnagyobb része. A regény igen kevés számú leírása művészileg rajzolja meg a színteret. Feltárul előttünk a gyönyörű alföldi róna a csillogó Tiszával az őszi verőfénytől megaranyozva, a hatalmas régi tölgyes komor éji hangulatával, látjuk az alispán kastélyát és angolkertjét. A humor és szatira

a leírásokba is belopózik. Porvár, az «angol» kényelemmel épült Bántorny-i-kastély, a nyomorult Garacs falu, Nyúzó szobája, s a megyei tömlőc leírása mennyi kis mesterművei a humornak és szatirának.

Alakjai majdnem kivétel nélkül a magyar alföldi kálvinista környezetből nőnek ki s tőle el nem választathatók. Egyéni vonásaik mellett a magyar ember tipikus vonásait is viselik. Tengelyi a regény hőse, szegény kálvinista pap fia, eszes, művelt ember, ki magasabbra volt hivatva s ifjú korában telve is volt ambícióval és nagy tervekkel, de egyenes természete, becsületes szókimondása mindenütt nyakát szegte s végre hosszú hányattatás után csak falusi jegyző lett belőle. Viharvert ember, egyike azoknak, «kiket az idő inkább megkeményített, mint megtört». Pesszimista, túlzó és keserű, de családját forrón szereti s szenvedélyes védője a gyengéknek és elnyomottaknak, bár fáradozásának vajmi ritkán látja sikerét. Talpig becsületes, puritán ember, de a túlságig merev, bizalmatlan, makacs, érdemes igazmondó és mindezeknél fogva alaposan népszerűtlen. «Olyan ember, ki — a főispán szerint — Magyarországon sehová sem való». «Azon inpraktikus emberek közé tartozott ő, — mondja róla az író — kik soha átlátni nem akarják, hogy mívelt századunkban az, ki az elismert morál parancsait mindig követni akarja s elfelejti, miként minden erkölcsi parancsnak számtalan polgárilag parancsolt kivételei vannak — sokkal biztosabban jut vesztőhelyre, mint a mennyek országába.»

A háborgó Tengelyinek ellentéte a szelid, optimista, jószívű és emberszerető ref. pap, Vándory, ki az Isten akaratában mindig meg tud nyugodni s ki a kis örömeket s a legkisebb emberi jószágot igen magasra érték-

keli. Túlságosan ideális, színtelenebb alak. Macskaházy alávaló ügyvéd-figura, Fáy Legulijánál sötétebb színekkel festve. Sablonos intrikus, a régi magyar prókátorból kevés van benne. Szintén sablonos az öreg János huszár, a hű és bizalmaskodó, családhoz tartozó cseléd típusa, de kedves magyar köntösben. Violában szintén van egypár sablonos vonás (a nemesszívű rabló), de azért igazi magyar betyár. Alakja tragikusan komor, itt-ott a kelleténél patetikusabb. Ákos és Kálmán két elkényeztetett, agarászni, inni szerető vidéki magyar úrfi, kik jólétben élnek könnyű, gondtalan életét a magyar nemesnek. Rétyné, kit eleinte (3. fej.) igazi magyar alispánnénak rajzol, hovatovább túlzottá, romantikusan sötétlelkű asszonyintrikussá s így mind valószínűtlenebbé válik (mint rablásra felbújtó). Tengelyiné egyszerű jó magyar háziasszony, a szelíd, engedelkeny Vilma s az erélyes Etelka színtelen szerelmes leánytípusok. A züllött, gonosz üveges zsidó, kinek süllyedéseért természetesen a magyar társadalom felelős, Sue-féle gonosztevő. Az aljas, áruló zsidó, kiből később pandúr lesz, meg a derék Peti cigány már inkább a magyar népelet alakjai. Violáné parasztasszonynak igen szentimentális.

Népies alakjai nagyon választékos nyelven beszélnek néha (pl. Viola), de azért viszont máskor elég jóízűen, magyarosan. Általában jellemzetes beszéd dolgában haladt első regénye óta, erre is nagyobb gondot fordít, de a reflexiós és szónokiasan kikerekített mondatokkal terhelt egyéni stílusáról nem tudott megszokni s ez egyszínűvé teszi személyeinek beszédjét.

Különösebben finom vagy mély lélekrajzokat nem találunk a regényben. Ha szükségét látja a motivációnak, nem mulasztja el a sokszor gondos lélekrajzi alá-

festést, de látjuk, hogy ez mellékes itt neki, fő a megyei élet sokoldalú rajza s az irányzatos politikai szatira.

A megyei élet legkülönbözőbb alakjait vonultatja el előttünk. Mind magyar, mind jó megfigyelés, ha néhány torzképszerű vonás vegyül is arcépeikbe. Réty alispán alapjában véve nem rossz, de gyenge jellemű, hiú s nagyravágyó felesége befolyása alatt álló ember. Nyúzó főbíró zsarnok, erőszakos, nagyszájú, de gyáva, romlott, jellemtelen fráter, kire az író minden megvetését és utálatát kiönti, esküdtje a részeges és megvesztegethető Kenyházy méltó cimborája és bámulója a kiváló főtisztviselőnek. Krivér főjegyző alázatoskodó, színlelő kétkulacsos, Karvaly a megyei várnagy haszon-talan, legazdálkodott úr, kit, miután vén feleségének pénzét elverte, hivatalba segítettek. Sáskayt, ki mint megyei főadószedő sikkasztott, s birtokát is elkártyázta nagy pénzügyi kapacitásnak tartják. A megyei főorvos betegeinek bort, pipázást s egyebeket megenged s mindenkit úgy gyógyít, amint az illetőnek legkellemesebb, ezért nagy a népszerűsége. Slacsanak úr a gróf jószágigazgatója, helyesebben a gróf birtokainak és jövedelmeinek teljhatalmú ura, szintén nagy tekintélynek örvend. Típusos magyar alak az öreg Kislaky, csupa becsületes őszinteség és jószívűség, gyenge vajember, akit mindenki szeret s aki éppen olyan rossz gazda, mint amilyen vendégszerető. A folyton hazát, szabadságot emlegető, paraszt-ízlésű, semmit közcélra nem adó, tagsági díjakat nem fizető Csatlószy táblabíró, Kraveczy esperes, a megye «nagy szónoka», Palaczky főbíró, ki minden pártnak híve, a hóbortos angломán Bántornyai James mind jó karrikatura. Az egyetlen, ki ebből a válogatott társaságból kiválik Völgyesy, a hibás növésű és kiválóan eszes tiszteletbeli alügyész,

keserű és zárkózott ember (Tengelyi lelki rokona), ki bátor védője az igazságnak a rettenetes táblabíró gondolkodással szemben.

Az a baj, hogy a legtöbb közölők keveset szerepel cselekvőleg, csak jellemrajzi vázlatokat ad róluk az író tisztán a szatira céljából. Több személyt jellemez, mint szerepeltet s ez a művészi hatás rovására történik. Ezek a mellékalakok egy-kettő kivételével inkább csak a genreszerűen közbeszótt jelenetekben szerepelnek. Ezek a jelenetek mutatják legvilágosabban az életkép-irodalom hatását. Természetesen a megyei tisztújítás el nem maradhatott a megye szatirájából, hiszen ilyenkor minden megmozdul, minden szenvedély, kicsinyesség, önzés, visszaélés szabadjára van eresztve. Eötvös is fényesen rajzolja a korteskedést, a pártgyűléseket, a főispán-fogadást, a főispáni audienciát s magát a választást mindenféle erőszakos és furfangos fogásaival. Viola üldözése alkalmat ad a statárium bemutatására. A statáriális bíróság ülésének leírása (22. f.) egyike a legsikerültebbeknek, a patriarchalis megyei törvénykezés éles szatirája. A fiatal alügyész az egyetlen, aki lelkiismeretesen és igazságosan akar eljárni, a többi csupa fölszínesség, könnyelműség, gyöngeség vagy rosszakarat. A főszolgabírói vallatás (30. f.) szintén igen jó szatirikus kép. Mondanunk se kell, hogy a sokféle megyei mozgalom közepette számos szónoklatot hallunk, melyekben Eötvös nagy szónoki készsége egyesülve szatirájával nagyszerű humoros hatást kelt. Látunk még kegyetlen adóégzekuciót, börtönjeleneteket, állatvédő egyleti gyűlést. Mindezek leírásában bő alkalma nyílik az írónak a legkülönbözőbb komoly vagy humoros és szatirikus észrevételekre, fejtegetésekre és reflexiókra, melyek nemcsak a megyére vonat-

koznak, hanem általában politikai és társadalmi viszonyainkra.

«Keleti nép vagyunk — úgymond — s nem azért jöttünk nyugatra, hogy itt újra fáradjunk.» Gúnyosan védelmére kel a hazai törvénynek, mely megengedi, hogy bíránk ajándékot fogadhassanak el. Tengelyi leánya nem tudja elhinni, hogy a magyar törvénykönyvben nincs olyan paragrafus, mely meg ne tiltaná a szegénynek mindenétől való megfosztását, ha tartozását meg nem tudja fizetni. «Csalódom kedves leányom, mondja apja, e két vastag könyvben ily törvényt hasztalan keresnél, nyolcszáz év alatt ennek alkotására még nem ért rá nemzetünk.» Jellemzi a fertálymágnásokat, kik amfibiliás lények, mert nemesek, de szeretnének az arisztokratákhoz tartozni. Magyarországon általában mindenki csak fölfelé, nála magasabb rangúakkal szemben, szeretné az egyenlőséget, lefelé nem (vígjátékának alapgondolata). Alkotmányunk a külföldit igazán bámulatba ejtheti, mely szerint a végrehajtó hatalom semmit végre nem hajt, a törvényhozó oly törvényeket, melyek mindenütt megtartatnának, nem hozhat, a bírónak annyi más dolga van, hogy nem ér rá bíraskodni, a büntető perben a vádlott sorsát nemes vagy nemtelen léte határozza el s csak az fizet, aki majdnem koldulhatna stb.

Másutt alkotmányunkat «regényes», gyönyörű «egészen góthizlésben készült» épülethez hasonlítja. — Földjeink jó része parlagon hever. A megtisztelésnek sehol sincs annyi és olyan olcsó neme, mint nálunk. Népszerűséghez roppant olcsón juthatni: «Ez az, mi által mint Angliában a penny-kiadások által a tudomány, nálunk a dicsőség mindenki által megszerezhetővé válik.» Páratlan, csak nálunk található intézmény a hiúság kielégítésére a tábla-bíróság, «az emberi észnek e bámulatos találmanya, mely által mindenikünk ötvenkétszer felhághat ugyanazon egy lépcsőn s mindig azon meggyőződéssel, hogy most ismét magasabban áll.» Nagyon sok a szabadelvű emberünk, kik folytom szabadságról és egyenlőségről beszélnek, a szabadság azonban csak az, hogy a nemes minden felelősség nélkül, szabadon intézi a nép dolgait, az egyenlőség pedig, hogy a legutolsó kortes is megveti a jobbagyot. Büntető bíraskodásunkban napirenden van a megvesztegetés s pénzen vásárolt hamis tanúzás. «Hazánkban a büntetőjog a homeopathia elveit követi, s ki alávalósággal vádoltatott, néha csak azáltal segíthet magán, hogy aljasságra vetemedik.» Magyar-

országban hihetetlenül sok az ülés. «A magyar nemességnek felkelési joga, melyet az arany bulla adott, a leülés s gyűlések tartatás jogává változtatott át s nemcsak kivétel nélkül elmondhatjuk, hogy minden : mi e hazában egykor állt, az most leülepedett.» A nemesség inkább jogaiból, mint földjéből él. A juste milieu nálunk kétkulacsosságot, elvtelenséget jelent. A nemesség adómentes. Természetes, hiszen az elvénült, rokkantakat a civilizált államok közkölségen tartják el. A nemességet sokféleképpen bizonyíthatja valaki. «Tudok esetet — mondja Macskaházy — hol valaki nemességi perbe keveredve, csak azt mutatta meg, miként apja lőlopásért több ízben fogva volt és soha pálca-büntetésre nem ítéltetett . . . és az usus be volt bizonyítva.» «A magyar nemességben sok van, mi Rómára emlékeztet . . . s ilyen azon hajlamunk is, melyet követve a lehetőségig legtöbb időnket megyeházainkban töltjük. A római csak fórumán érzi jól magát, a táblabírónak a megyeházánál kedvesebb helye nincs. Itt mulat, itt dolgozik, nem eszik sehol jóízűbben, mint azon asztalon, mely mellett tanácskozott, nem kártyázik sehol szívesebben, mint a főügyész vagy főadószedő hivatalában.»

A reflexió, fejtegetés kétségkívül nagyon is sok és nem egyszer szárazzá teszi az előadást, de viszont annyi jó ötlet van köztük s annyi swifti gúny és dickensi humor bennük, hogy még ma is szívesen olvassuk őket, mikor jó részük már elvesztette aktualitását.

A hasonlatok halmozásáról, túltengéséről itt már nem panaszkodhatunk, mint *A karthausi*-ban. Kevés van s azok is rövidek, természeteseek s néha kitűnően szatirikusak vagy humorosak.

A mondottakból azt hiszem, eléggé kiviláglik, hogy az író legkiválóbb mesterműve, a nagyszabású magyar milieuraiz, mely a jellemrajzokból, a mese egyes részeiből, a közbeszótt genrejelenetekből és a reflexiókból bontakozik ki.

Az egykorú kritika sok dicsérettel és sok gánccsal illetve Eötvös regényét már füzetekben való megjelené-

sekor. Dicsérik iróniáját, magyarságát, egyes szép részeit, kiemelik, hogy «a jelenkori magyar köz- és magánéletet rajzolólag... még páratlan irodalmunkban», de szemére vetik, hogy az alsóbb néposztályt túlságosan idealizálja a felsőbb osztályok rovására, hogy túloz, ferdít s halmozza a megyerendszer gonoszságait, melyek csak kivételesek. Eötvös erre felelt is. Az *Életképek Irodalmi Őr-ében* két nagyobb bírálat jelent meg róla, Kelmenfyé (1846. I. 10., 11.) és Henszlmanné (II. 1.). Kelmenfy megállapítja róla, hogy első irányregényünk. «Egy nyolc kötetből álló vezércikk a mostani Pesti Hírlap elvei szerint.» Tiltakozik Eötvös állítása ellen, hogy a költészetnek a kor érdekeit kellene szolgálnia. Sokallja benne az elmélkedéseket, bár szellemesek, vitatja, hogy Viola a regény hőse; a megyei alakokat élethűeknek mondja, általában azt találja, hogy «hű és jellemző ecsettel festé a magyar életet». Nyelve nem magyaros, sokszor darabos és pongyola. Henszlmann motiválásbeli hibákat hoz fel, sokallja a tisztújítási jeleneteket, nem tartja tökéletesnek a költői igazságszolgáltatást. A regény vége szerinte elhamarkodott, az alakok passzívak, különben «kitünő»-nek mondja s azt hiszi, hogy az író nem tendenciózus művei bizonyára még jobbak lesznek. Eötvös elveit a költészetről ő sem tartja helyeseknek. A *M. Szépirod. Szemle* (1847. I. 2.) szintén elítéli az irányköltészetet,¹ Eötvösben szerencsére «a művész győzött a polemizáló journalista felett». Befejezése kielégíti a költői igazságot. Ha politikai célját tartotta volna szem előtt az író, a rosszaknak kellett volna

¹ A bírálat első részét Pulszky Ferenc, a nyelvről szóló másodikat Erdélyi János írta, Ferenczi Zoltán szerint.

győzniök. Viola «epizódja» költőileg legértékesebb, a jegyző s a körébe tartozók «régén ismert regényalakok», más alakjait viszont kitűnően jellemzi. Nyelvét igen részletesen bírálja s megrója germanismusait, szórendi hibáit stb.¹

Fölösleges volna vitatkoznunk ezekkel a sokszor egymásnak ellentmondó kritikákkal ma, mikor szempontjaik elavultak s tévedéseik a kellő távlatból úgyis szemmel láthatók. Egyes kifogásaikat, pl. a nyelvre vonatkozókat ma is elfogadhatjuk.

A falu jegyzője kétségkívül nem tökéletes regény, de kiváló elme műve, mely éppen azért mindig érdekelni fog bennünket. Tendenciája ma már nem kelt olyan érzéseket, mint a forrongó reformkor olvasóiban, egyes részletei megfakultak, de azért korrajzi tekintetben ma is nagyértékű, mint a magyar életnek szép-irodalmunkban legelső igazán gazdag, színes és sokoldalú rajza.

¹ A bírálatok s apróbb megjegyzések a regényről az idézeteken kívül még a következők: *Életképek* 1845. III. 324. lap 1846. I. 17. l., 1847. I. 741. l., *Pesti Divatlap* 1845. I. negy. márc. 9. és ápr. 10. *Bp. Híradó* 1845. 194., 211., 217. l. *Pesti Hírlap* 1845. jún. 12. (Eötvös válasza.) 1847. 812., 814., 828. l. *Honderű* 1845. I. 43. *Nemzeti Ujság* 1847. 417. l. (jan. 10.).

XIV.

Társadalmi novelláink és regényeink.

I.

Novella- és regényfordításaink 1818—48-ig.

Jósikáról szóló fejtegetéseink közben már megállapítottuk, hogy a harmincas és negyvenes évekbeli novella- és regényirodalmunkban a francia romantika uralkodik. Az eddigi fejezetek számos adattal erősítették meg állításunkat, az alább következő fejtegetésekből ugyanezt fogjuk látni.

Mielőtt tulajdonképpeni tárgyunkra áttérünk, vessünk egy pillantást ez időbeli novella- és regényfordításainkra.

Harminc év alatt (1818—48) több mint ezerszáz e fordítások száma (regényeké és novelláké együttvéve), mely igen kicsinynek látszik, főleg a mi szemünkben, csodálkozni azonban nincs okunk rajta, ha meggondoljuk, hogy időszaki sajtónk is kicsiny abban az időben s hasábjainak jó részét eredeti novellák foglalják le, másrészt, ha tekintetbe vesszük, hogy a német regényeket akkor nálunk inkább eredetiben, a más nyelvűeket pedig német fordításban olvasták s így a kiadók nem tartották érdemesnek és szükségesnek lefordításukat.

Fordításaink futólagos áttekintését érdekesnek tartom, egyrészt mert jellemző képet adnak az egykorú külföldi elbeszélő irodalom átlagáról, másrészt mert világot vetnek fordítóink és olvasóink ízlésére s végül,

mert ezek is hatással lehettek novellistáinkra, főként a kisebbekre.

Először is azt a föltűnő jelenséget kell megállapítanom, hogy a fordítások közt igen kevés az értékesebb vagy világirodalmi jelentőségű munkáké.

A kiváló francia regényírók közül csak a következők szerepelnek: Balzac (*Grandet Eugenia*. 1843. és két novella), Chateaubriand (*Kalandja az utolsó Abenceragenak*. 1833.), Dumas (12 elbeszélés), Hugo (*Bug Jargal*. 1837. *Az elítélt utolsó napja*. P. 1846. II. 40—52. s egy mutatóvány a Notre-Dame-ból), Mérimée (*Colomba*. A. 1840. II., két novella s egy regénymutatóvány), Sand (*Lélia*. 1842. *Indiana*. 1843. *Metella*. *Leoni Leo*. 1844. egy novella s egy regénymutatóvány), Sue (*Matild*. 1846. *Atar Gull*. 1846., két novella s négy regénymutatóvány).

Ezeket kívül még Aulnoy grófnő (2), Charles Bernard (1 reg.), Féval (1), Florian (egy kötet novella s még kettő), Jules Janin (2), Paul de Kock (2), Lesage (1), Marmontel (1), Méry (7) s Voltaire (1) neveivel találkozunk.

Az angolok és amerikaiak közül fordították Bulwert (*Éj és korány*. 1843. *Rienzi*. 1843—4. s 22 kisebb elbeszélés), Cooper (*Az utolsó mohikán*. 1846.), Dickenst (I. XII. fej.), Goldsmith (*A vékfildi pap*. 1831.), W. Irvinget (12 elbeszélés, ezek közül 1 kétszer, 1 pedig háromszor), Scottot (*Ivanhoe*. 1829. s 1 novella).

Szerepelnek még: Addison (1), Byron (1), Fielding (Tom Jones-ából néhány reflexio), Sterne (Tristram Shandy-ből egy kis mutatóvány), Franklin (4), Head (1), James (*Attila*. 1838. *Robin Hood*. 1844.), Johnson Sámuel (*Rasszélasznak... történetei*. 1840. s egy allegoria), Swift (1) Warren Sámuel (3).

A németek közül fordítottak Goethetől (Werthernek két fordítása 1823. és 1837., egy mutatóvány a W. Meisterből s 1 elbeszélés), Schillertől (1), Wielandtól (*Abderiták*. 1834.).

A kisebbek munkái közül már többet lefordítanak: Boerne (2), Clauren (5 nagyobb elb.), Gleich (1), Hahn-Hahn Ida (2 reg.), Hauff (2), Ernst Houwald (3), Kotzebue (1 reg. 1 nov. s több ifj. irat), Aug. Lafontaine (4 reg. 1 nov.), Laube (4), Nicolai (1 reg.), Paalzowné (2 reg.), Pichler Karolina (1 reg.), Saphir (több apróság, I. XII. fej.), Schmid (számos ifj. elbeszélés), Tromlitz (1 reg.), Van der Velde (1 elb.), Zschokke (4 reg. 10 nov.).

A többi irodalmak kiválóságaival alig találkozunk. Ander-

sennek két meséjét fordították le (egyiket kétszer), Cervantesnek egy novelláját (Don Quixoteja csak kivonatos ifj. iratként szerepel), Flygare Carlénnek, az akkor híres svéd írónőnek egy regényét, Ugo Foscolo *Jacopo Ortis*-éből egy mutatványt s Puskindól egy novellát.

Fordításainknak kb. háromnegyed része névtelen szerzők csekély értékű munkája (vagy meg nem nevezett szerzőké). Ezeket nemzetek szerint csoportosítani nehéz, sőt sokszor lehetetlen, mert pl. az «angol beszély» sokszor németből van fordítva, tehát nem bizonyos, hogy angol író munkája-e, melyet németre fordítottak vagy német írónak angol tárgyú elbeszélése-e. Sőt még akkor sem esküdhetünk meg angol voltára, ha «angolból» van is fordítva, hiszen tudjuk, hogy u. n. angol fordításaink jelentékeny része még ma is németből készül. Ugyanezt mondhatjuk a «francia beszély»-ekről, nem is szólván az olaszokról, spanyolokról vagy más egyéb nyelvű knek nevezettekről. Így tehát meg kell elégednünk a tárgy vagy milieu szerint való csoportosítással.

Az angol és amerikai tárgyúak (összesen kb. 130) közt vannak humoros (*Sadlins Sally hozománya. Kö. 1841. I. 100.*), érzélgős (*Nőerény. R. 1841. I. 21.*) vagy moralizáló történetek (*Munkássá és mértékletessé változás példája. Mentor. 1842.*). Van köztük rémtörténet (*A visszatörülés. R. 1838. II. 104.*), tengerészhistória (*A rabló kincse. R. P. 1844. I. 10—11.*), bűnügy, törvényszéki eset (*A mulatt T. 1843. II. 91—97.*). Általában tele vannak rendkívüli esetekkel, kalandokkal, megőrüléssel, halottrablással, kivégzéssel, szívrepedéssel, hajótöréssel.

Híres írók a hősei a következőknek: *Lord Chatterton (N. T. 1836. I. 10.)*, *A púpos*, mely Sheridanról szól (*Honm. 1841. I. 48—49.*), *A fizetés napja*, Goldsmithről (*N. T. 1838. II. 18.*), *Byron karakteristikája (T. 1839. 62—63.)*.

Történeti tárgyú kevés van: néhány kísértetes, mondaszerű vagy rémes lovagtörténet (*A csont-keresztes ház. Ra. 1837. I. 8—9. Bajrivók. Ra. 1839. I. 31—32.*) s néhány újkori (*Rizzio Dávid: vagy lord és dalnok. T. 1838. II. 81—87., I. Károly angol király hóhéra. H. M. 1840. I. 27. stb.*).

Német tárgyú novella jóval kevesebb van, mint angol (kb. 50). A naiv kalandokból összetákolt víg novellák (*Botordi Pál. V. U. 1840. II. 330.*) s a könnyfacsaró, érzékeny történetek (*Falusi temetés. R. 1838. I. 91—92.*) mellett gyakoriak a rémtörténetek (*A vadrabló gyermeke. R. 1838. I. 32—33.*) s egyéb romantikus

motivumokra épített históriák (kalandok, mérgezés, öngyilkosság, személycsere, alaptalan gyanú, félreértés, megőrülés stb.).

Irodalmi tárgyú: *Kotzebue Párisban* (*Liter. Csarnok*. 1840. I. 2—3.). Történeti tárgyú alig akad egy-kettő (*A svédek Zeicz alatt*. R. 1839. I. 48—52.).

Olaszországban, a romantika kedvelt hazájában kb. 100 novella játszik (néhány köztük angol vagy német novellának jelezve). Ezek is nagyrészt rémhistóriák, szerelmi vagy rablótörténetek örüléssel, gyilkossággal, öngyilkossággal, bosszúval, párbajjal, ártatlanok szenvedésével (*Egy élet*. H. 1846. II. 16—18., *A kápolnalátogató*. R. 1841. I. 30—31.). Sok közülük a romantikus Velencében játszik (*Sybilla*. A. 1839. I. 33., *Egy éj Velencében*. R. 1839. II. 65—6. stb.).

Híres emberekről szólnak: *Az atyagyilkos rémtörténet*, melynek Winckelmann a tanúja, (R. 1838. I. 45—47.), *Rossini Othelloja* (A. 1843. I. 514—21. l.), *Canova ifjúkori szerelme* (R. 1843. I. 38.), *Paganini Bassanoban* (P. 1846. II. 33—34.).

Történeti tárgyú is elég van, különösen a renaissance korából (*A sütőleány*. A. 1839. I. 39—42., *A két kép*. A. 1840. I. 7., *Tizian leánya*. A. 1843. II. 414. l., melyek híres művészekről szólnak).

A romantikus novellairók Spanyolországba is szívesen elkalandoznak (kb. 40 spanyol tárgyú novellát találtam), melyek akár jelenkori, akár történeti tárgyúak a főtebbiekhez hasonlók modor és motivumok dolgában (*Asszonybosszú*. N. T. 1837. II. 13., *Cervantes*. A. 1837. II. 6., *Életét hölggyéért*, Calderonról. R. 1840. I. 13., *Egy jelenet Spanyolország polgárháborúiból*, a carlista harcok idejéből. A. 1837. II. 30.).

Novellafordításaink között azonban legtöbb a francia tárgyú (kb. 280), ami szintén egyik bizonyítéka a francia romantika uralmának. Vigak (*A padlásszobácskában*. A. 1839. II. 16—18.) és érzelgősek (*Párviadal éjjélkor*. H. 1844. I. 7.) ezek között is vannak, de legtöbb romantikus történet, melyekben sűrűn szerepel az öngyilkosság, gyilkosság, szerelmi kaland, kolostorba vonulás, vad féltékenység, játékszenvedély, bosszú, elzüllés, megőrülés s más ilyen az akkori olvasóknak kedves motivum (*A dugárús*. A. 1842. I. 52., *Az érvágás*. A. 1837. I. 20., *Korz történet*. A. 1837. I. 13., *A korz bosszúja*. A. 1840. II. 23.).

Híres emberekről szólnak: *Reboul a nimesi sütő mint költész*, Dumas egy esete (N. T. 1840. II. 8.), *A fekete fátyolos hölgy*, melyben Bellini, a híres zeneszerző szerepel (Kö. 1841. I. 87—9.), *Adrián*, Boildieuról (R. 1841. I. 13—14.).

Igen sok köztük a történeti novella a középkorból (*A polgárleány. A. 1838. II. 37—8.*), IV. Henrik korából (*Flóra. Ra. 1838. II. 35—36.*), XIV. Lajos korából (*Maison-Rouge. R. 1842. I. 15—18.*), a francia forradalom korából (*A két virág. A. 1842. I. 28*) s főként Napoleon korából (*A két paripa. A. 1841. II. 73—74.*, *Római király. Lit. Csarn. 1840. II. 10—11.*, *Vilhelmina. R. 1838. II. 92.*).

A többnyire rémes részletekben és kivégzésekben gazdag forradalmi és Napoleon-korabeli történelmi eseményeket feldolgozó költött vagy anekdotaszerű elbeszélések, melyeknek középontja sokszor maga a császár, jóval nagyobb számúak, mint a többi korbeli tárgyúak összevéve. Többnyire a Dumas-féle érdekesítő és felszínes, könnyed elbeszélő mód jellemzi őket.

Találunk ezeken kívül más milieukben játszó elbeszéléseket is (kb. 120), így orosz (*A kozák. A. 1838. I. 13.*, *A test nélküli lélek. A. 1838. II. 7.* s más lapokban is), lengyel (*Tisztelet-szobrok. Kő. 1841. II. 32.*), németalföldi (*Kennawa. Ra. 1836. II. 103.*), izlandi (*Kibékülés a Geisernél. H. M. 1839. II. 15—18.*), portugál (*Sanche. R. 1840. I. 26.*), görög (*Peta melletti csata vagy a két német. H. M. 1842. II. 79—80.*), történeteket.

Sok a keleti (perzsa, arab, török, indiai, kínai stb.) történet is (*Rágalmazás büntetése. R. 1836. II. 100—103.*, *Vértanya. Ra. 1836. II. 100—101.*, *A basa esküje. A. 1839. II. 32—33.*).

Nem hiányoznak az indián, perui, mexikói történetek sem (*Pepita. T. 1836. 90. l.*). Ezek a fordítások is tanuskodnak a francia romantika egzotikusait hajhászó és világot bekalandozó hajlamáról.

Van néhány osztrák tárgyú (*Mária Theresia és a Theresianum növendéke. Ra. 1838. I. 12.*), sőt magyar tárgyú is. Ezek: *Soproni kádárlegény (R. 1833. I. 1—7.)*, *Csak a sirban vagyon nyugalom (U. o. 37.)*, *Az utolsó hűség (R. 1837. I. 26.)*, *Zsigmond magyar király s Morszinai Erzsébet (T. 1841. 2., 4.)*, *Ilia Luj Stancs, erdélyi oláh (R. 1843. II. 32.)*, *Szem és szív (R. P. 1844. I. 47—48.)*, *A lobkovitz-i lovag (H. M. 1839. I. 11.)*, *A Gergelylakyak ostora (T. 1839. 69.)*, *Két férj (R. 1839. II. 86—87.)*.

Vannak legvégül olyan fordítások is (kb. 100), melyeknek tárgya, milieuja annyira általános, hogy még így sem lehet őket csoportosítani.

Rövid áttekintésünkéből láthatjuk, hogy fordításainkban a romantika, még pedig a francia romantika uralkodik.

II.

A németes romantikus irány. Kovács Pál, Kölcsey, Garay, Császár Ferenc, Kunoss, Karacs Teréz, Lakner Sándor novellái. Kelmenfy László jellemzése. Novellái. A *Meghasonlott kedély* méltatása. Báró Lakos János: *Emlékezés Itáliára*. Ney Ferenc és Obernyik Károly novelláinak egy része már a francia romantika hatását mutatja.

Láttuk, hogy Jósika előtti komoly tárgyú társadalmi novelláink német hatás alatt állanak és főként szentimentalizmusuk és terjengősségük által különböznek a francia iránytól. Ennek a németes romantikának a negyvenes években, a francia romantika uralmának korában is vannak képviselői. Róluk fogok az alábbiakban szólni.

Közjük tartozik első sorban a kedves víg novellák írója, Kovács Pál, ki komoly elbeszélésekkel is megpróbálkozott.

A polgárleányban (1836) egy nemes ifjúnak szerelmét mondja el egy szappanos leánya. Wiesner Emelka iránt, aki az akkori szerelmi történetekben szokásos naiv intrikák és félreértések után az övé lesz. A hős örül, hogy «a világnak egy vastag előítéletén tapodva» olyan nőt vett feleségül, kit «nem rang vagy születés, de szív és lélek méltólag tüntetnének ki magasabb polcon is». Nehézkes levélformája és szentimentalizmusa, valamint néhány komikus jelenete Fáy *Érzélgés és világ folyására* emlékeztet. A naiv bonyodalom, az asszonyi levelek jellemző nőiessége s a találó, aprólékos megfigyelések kedvessé teszik szemünkben a régimódi történetet. Hősnőjének neve nejének, Welsz Emelkának nevére emlékeztet. Ő is polgárleány volt, kit az író előtte való évben vett feleségül.

Szintén levelekben írt történet a *Szív és rang* (1841), mely tisztartó fiának s egy grófkisasszonynak boldogtalan szerelméről szól. A levélforma a grófkisasszony naplójának részleteivel átszőve nagyon formátlanná teszi az érzelgősséggel átítatott mesét. Kevésbé sikerült *A gyermek szerelme* c. elbeszélése is (1842) a

derék kapitány által jó magyar honleánnyá nevelt grófkisasszonyról, ki először nevelőjébe szeret, de azután annak unokaöccsével lesz boldog. A gyermekszerelem rajza egy-két finomság ellenére sem igen sikerült, stílusa pedig a francia romantika hatása alatt eddigi egyéni egyszerűségéből veszít és virágosabbá lesz. A *Költő és színpad* (1843) a kezdő magyar író nehéz küzdelmeit akarja rajzolni, de túlzott szentimentalizmusba és romantikába téved. Hőse olyan fantaszta, hogy megérdemli sorsát. Első színdarabjával híres ember akar lenni s mivel ez nem sikerül azonnal, izgalmába belehal. A *nőkebel bosszúja* (1843) szintén csak annak bizonyítéka, hogy Kovács Pál a lélekrajz elmélyítéséhez nem ért s hogy a tragikus akcentusokhoz nincs elég ereje. Általában ezek a kirándulásai a komoly muzsa birodalmába kevéssé sikerültek. Az ő polgári józansága, egyszerű lelke és derült kedélye nem válhattak otthonosakká az erősebb képzelet és szenvedély világában.

*

Sokkal figyelemreméltóbbak egy akkori kiváló emberünknek, Kölcsey Ferencnek (1790—1838) novella-kísérletei.

Nem otthonos ezen a téren, de mély és finom lelke itt sem hagyja cserben. A *vadászlak* c. elbeszélése (1837), mely egy gyermekgyilkossággal vádolt, ártatlan nő tragédiája, romantikus, rémes történet, de azért erősen kiválik a hasonló termékek közül. Elbeszélő módja elég könnyed, bonyodalma érdekes, párbeszédei élénkek. A népies alakokat jellemzően beszélteti. A régimódi főügyész urambátyám, akinek csak az a fontos, hogy a tettes beismeri tettét s fölényesen néz Andaházira, a fiatal megyei alügyészre, aki ebben a világos esetben bonyolult lelki problémát sejt és keres, a megyei urak borozó és tréfára leső társasága, a szennyes megyei börtön züllött lakóival milyen élénk rajzok! Az utóbbi erősen realistikus is (bár az őrült nő dalaival kissé sablonos, Oféliaszerű) s célzatosan

utal arra, hogy milyen jó iskola ez a gonosztevőknek.¹ Andaházi lelkiállapotainak rajza finoman kíséri a történetet. Ilyen lehetett Kölcsey, az ábrándozó, az ideálisan gondolkozó, a finom lelkű férfi a maga megyéjében. Ez a szubjektív mozzanat különösen érdekes egyéni szint ad az elbeszélésnek. Vörösmarty is azt emeli ki a novelláról írt bírálatában (*Figy.* 1837. I. 1.), hogy «Andaházynak érzékeny s részvevő lelke azon mély folyam, melynek tükrében az egész borzasztó történet felsugárzik».

A *kárpáti kincstár* (1838) hőse már betegesen érzékeny és fantaszta ifjú, kit boldogtalan szerelme tönkretesz. A történet egy tátrai kirándulás keretébe van foglalva, melybe a kárpáti kincsekről szóló monda is beleszövődik.

Kölcsey lélekrajzi novellát akart írni, erre mutat már bevezetése is, az egykorú kritika (*Figy.* 1837. II. 20.) szintén így fogta fel. Hosszasan foglalkozik hősének lelki fejlődésével, hogy miként lett ilyen érzékeny és rajongó ifjúvá s boldogtalan szerelmét is hosszasan rajzolja, majd beteges lelkiállapotát, mellyel elfogadhatóvá iparkodik tenni, de sikertelenül, hogy hogyan juthatott a kincskeresési rögeszmére egy művelt, modern fiatalember. Nelli rövid lelki rajza is finom.

A novellának az a lélekrajzi oldala minden hibája (pl. erősen beteges érzelgőssége) ellenére is komoly tanulmányra vall s abban a korban igen figyelemreméltó.

Vannak más jó oldalai is. Kölcsey minden novellaírói gyakorlatlansága mellett is elég ügyes elbeszélő. A két ifjú könnyed párbeszéde az elején, a Nellivel

¹ V. ö. a későbbi börtönleírásokkal: Jósika *A béke nemtője*. Szigligeti *Két pisztoly*. Eötvös *A falu jegyzője*. Arany *Az első lopás*. Ez a novella ugyanabban az évben jelent meg, amikor *Agyilkos anya* s *A férjelő nő* c. beszédei.

való megismerkedés, ahogyan együtt zongoráznak, kedves jelenetkék. Az Áringer-család leírásában sok a reális megfigyelés és a Kölceynél ritka humor. Knot Jakab uram, a vezető, ki szeret hősöködni, dicsekedni és füllenteni, jó alak. A kincsről szóló kézirat archaizáló stílusa kitűnő.

Wéber Artur rámutatott arra,¹ hogy Kölcey, aki nem járt a Tátrában, a hegymászás részleteit az *Ungarischer Simplicissimus*-ból (1683) vette, a kincskeresés mondáját vagy babonáját pedig Augustini ab Hortis Sámuelnek egy cikksorozatából (1775). Wéber tanulmánya azonban egyoldalú. Elolvasása után, aki nem ismeri Kölcey novelláját, azt hihetné, hogy tulajdonképpen német forrásokból van összetákolva, pedig ez nem úgy van. Először is a régi forrásokból merített anyagot ügyesen dolgozza bele elbeszélésébe. A hegymászás leírását a vezető eredeti alakjával teszi egészen mássá, vele beszélgeti el Knot Pálnak történetét. A forrásokban említett Fabricius alakját megeleveníti s szerepelteti. Az asztaloslegény mondáját vele beszélgeti el, mint az ő személyes tapasztalatát (maga is résztvett annak kincskereső kirándulásain). A kincsről szóló kéziratot, melyhez szintén kapott adatokat, eredetien stilizálja. Hozzátehetjük még, hogy aminek Wéber a forrásait kimutatja, az a novellának nem egészen egy harmadrésze. Azt sem szabad elfelednünk, hogy forrásai régiek s nem úgy bírálандók el, mintha pl. egy német novellát «magyarított» volna. Történeti forrásoknak tekinthetők s nem belletrisztikai hatásoknak.²

*

¹ Irodalomtört. 1915. 238.

² Itt említem meg, bár történeti novella, *A ferroi szent ja c.* elbeszélés-törredékét, mely halála után (Minden munkái. II. köte-

Másik lírikusunk Garay János (1812—53), ki víg elbeszélésekkel, életképekkel szívesen próbálkozott s néhány történeti elbeszélést is írt, *A koszorútlan koszorús* c. novellájában (1840) irodalomtörténeti tárgyat választ, nálunk legelőször. Tartalma a bizonytalan szerkezetű történetnek a következő:

Csüggedést és halálvágyat lehellő költemény előtt mélázik egy ifjú, kit orvosa dr. V. meglep s int, hogy tartózkodjék minden izgalomtól. Az orvos barátként szereti s aggódik sorsán.

Egy téli estén (Lőcsén) kedvesétől, Rózától búcsúzik egy ifjú, ki barátjának barátiatlan viselkedése miatt panaszkodik s nagy terveket forgat fejében. Nemsokára beállít Kazinczyhoz Széphalomra s csak most tudjuk meg róla, hogy Dayka. Együtt dolgoznak. Dayka tanári állást kap Lőcsén s elveszi Rózát, de ez nem hozzávaló, házassága nem boldog. Kazinczy meglátogatja. Felolvassa neki Homályos bánat... s Ti boldogító érzések! kezdetű verseit, melyekért Kazinczy magasztalja, de egyszersmind látja, hogy a költő boldogtalan. Ő az a beteg, kivel a novella elején találkoztunk. Dr. V.-t ostromolják, mondja el a házában fekvő érdekes beteg élettörténetét, amit meg is tesz. A nők elhatározzák, hogy születése napján meglátogatják. El is mennek hozzá, de a költő meghal felesége karjaiban, mielőtt a neki szánt babérkoszorút átvehetné a látogatóktól.

tében. 1840.) jelent meg. A kanári-szigetek meghódításáról szólott volna a 15. sz. elején, de a bevezető elég száraz elmélkedéseken és történeti fejtegetéseken kívül a mesének csak a legelejét kapjuk. Kölcsey emberszerető lelkét megragadta az európaiak által kiírtott vagy rabságba hurcolt nép sorsa s képzelete elkalandozott a távoli exotikus vidékre, melyet csak olvasmányaiából ismert. Ezek az olvasmányok kissé súlyos ballasztként nehezednek a bevezetésre, de képzelete, mint a továbbiakból látjuk, elhagyogatta őket s szabadabban röpült. Hová? csak sejthetjük. A *karpáti k.* hatása alatt írta Tóth Lőrinc *Karpát gyermeke* c. novelláját (1842), melyben a betegesen érzékeny főalak, ki gazdag akar lenni s a tátrai kirándulás rajza emlékeztet K. novellájára.

Adatait Kazinczy érdekes és szép Dayka-életrajzából¹ vette s elég pontosan ragaszkodott az adatokhoz, csak itt-ott alakított rajtuk (a széphalmi látogatás, mely aligha történt meg s a halál körülményei Kassán dr. Viczay házában, holott tudjuk, hogy Dayka otthon Ungvárt halt meg, a szerelmi történet regényes kiszínezése). Baj, hogy egyenetlen. Az eleje, különösen a lőcsei búcsúzás (a téli havas éjtszaka szép leírásával) romantikusan kiszínezett. Látogatása Kazinczynál szintén ügyes és novellszerű (elmondja neki kispapságát stb.), de azután Kazinczy jelentőségét kezdi fejtegetni s irodalomtörténeti hangba csap át. Boldogtalan házasságát meg éppen nem mondja el, csak száraz frázisokat hallunk a nem-szerencsés házasságokról. A versek felhasználása megint ügyesebb, a vége színpadias. Dayka egyéniségét nem tudta eléggé meglátni, bár megpróbálkozik egy szentimentális és merész gondolkodású ifjút rajzolni. Mindenesetre érdekes kísérlet.²

Még két e korban kedvelt lírikusnak, Császárnak és Kunosnak novelláiról kell itt megemlékeznünk.

Császár Ferenc (1807—58), akkor váltótörvényszéki ülnök, novelláiról kevés jót mondhatunk. Érdekes *Karthausi*-utánezatáról a maga helyén szóltam, a többi nem jelentékeny.

A süssáki vak (1839) fiumei tartózkodásának emléke, különben semmitmondó, romantikus történetke egy a török zsarnokság által tönkretett boszniai emberről. *A testvér bosszúja* (1846), mely Nápolyban, Londonban és Floridában játszik, még kevésbé sikerült. *Elvira* (1846) a spanyol carlista forradalom idejében játszó regényes történet, a *Laknézés* pedig (1846) «francia eszme

¹ D. versei előtt (1813), 2. kiadása (1833) Toldy bevezetésével. Bajza a *Krit. Lapok*. 1835. V. kötetében méltatta. Ezeket olvasta s egyetmást hallomásból is tudhatott D.-ről.

² *Ne ábrándozatok* c. novellája (1840) igen naiv és jelentéktelen, *Jézus és a gazda* (1839) pedig mint legenda nem ide tartozik.

után» készült gyenge dolog. A *táncosnő* c. párizsi történetnek (1844) szintén átdolgozás íze van. A *játékos* (1843) magyar tárgyú, moralizáló történet egy Pesten elzülött vagyonos ifjúról. Egy két életből kapott részlete ellenére merev és lélekrajzilag értéktelen. Az ifjúnak fokozatosan romló lelkét kellett volna rajzolnia, de csak élete külső eseményeiben mutatja be a züllés fejlődését.

A *boldogvölgyi malom* (1841) igen kezdetleges, gyermekcserén alapuló történetet, mely az író szülőföldjén, Zala megyében, játszik népies környezetben, csak néhány realisabb megfigyelés és népies párbeszéd teszi kissé jobbá. Az *új kereszt* (1842) szintén zalamegyei népies történet, mely hosszadalmasan, sok érzélgéssel beszéli el egy ifjú szerelmes párnak a gonosz szolgabíró intrikái által tönkretett életét. Az önkénykedő s mindenféle hivatalos furfanggal élő szolgabíró, mint említettem, Eötvös Nyuzójának irodalmi elődje.

A mondottakból látjuk, hogy Császár, ha gyöngye lírikus volt is, mindenesetre jobb volt lírikusnak, mint novellistának.

Kunoss Endre (1811—44), a fiatalon elhalt lírikus, ki mint szegény újságíró és nevelő küzködött az élettel, szintén gyenge elbeszélő volt. Érzelgés, naiv és valószínűtlen romantika jellemzi novelláit, melyek közül a Bústavi álnéven megjelent *Adél* címűt (1836) némi pesti környezetrajz teszi kedvessé: az elején leírja a zajló Dunán való veszedelmes átkelést, hősnőjével a piánofortén a Nagy volt a magyar nép c. zenedarabot és Svastics két legérzékenyebb darabját játszatja, a pesti álarcosbálba is elvezet bennünket, hol Lanner muzsikál. Ugyancsak pesti milieuraджа ad némi értéket A *koszorú* c. igen naiv elbeszélésének (1841), melynek hőse egy hatvani-utcai bolt virágárús leányába szeret, a zajló Dunán átkelve felmegy a várszínházba s koszorút dob a jeleskedő művésznőnek, előadás után egy vízi-kapu melletti kis korcsmában vacsorál, hol a színészek barátaikkal mulatnak, más-kor meg a nőegylet báljába megy. A *szabadulás* (1838) is Pesten játszik s romantikus bonyodalmát a pesti árvízkatasztrófa oldja meg váratlanul. A *Másod-szerelem* (1838) roppant érzelgős történet jelentéktelen balatonfüredi környezetrajzzal. Az *Ablakismeretség* (1838) azért tartalmasabb valamivel a többinél, mert levelekben van írva, melyekben a szereplők elmondják egymásnak érzéseiket és gondolataikat. Így némi lélekrajzot is kapunk.

Karacs Teréz (1808—92), a derék és művelt nevelőnő, anyja, Takács Éva oktató, moralizáló irányának folytatója. 1835-ben, huszonhét éves korában kezd novellákat írni, melyekkel mint a magyar nőnevelés egyik kiváló úttörője, előkelő leánytanítványaira akart nemesítőleg hatni.

Majdnem minden elbeszélésének egy nemeslelkű nő a hőse, ki hol törhetetlen erényű szegény leány, hol a népnek élő gróf-kisasszony, de mindig ideális gondolkozású és az élet megpróbáltatásaival bátran küzdő lélek. Történetei akár Magyarországon, akár Amerikában, akár Spanyolországban játszanak, igen egyformák. Bonyodalmaik naivan és valószínűtlenül regényesek, alakjai képzeltek, lélekrajzaik tökéletlenek. Fő bennük az oktató célzat: az előítéletek s a rang hiú voltának, a jó nevelés szükségességének, az erény szépségének, a bűn rótságának bizonygatása. Csupa naivság, nőies ábrándozás, fogyatékos életismeret, de nemes gondolkodás és lelki finomság.

Sokszor találkozunk a negyvenes években Lakner Sándor nevével, kiről mint életképiróról már megemlékeztünk. Novelláit, melyek még életképeinél is gyöngébbek, hasonló buzgalommal írta. A rossz és minden tekintetben tehetségtelen novellista típusa abban az időben s csak azért szólunk róla néhány szót, hogy ilyent is lássunk. Különösebb jellemzés helyett álljon itt egyik novellájának tartalma:

Milla és egy költő látásból szeretik egymást (gyakori eset akkori novelláinkban). A színházban a költő darabját adják, Milla is ott van s gyönyörködik benne (természetesen nem sejtí, hogy az ő ifja s a szerző ugyanaz). Egy színész intrikája következtében kifütyölik a főszereplőt s a darab megbukik. A költő a Dunába ugrik és Milla hiába várja az ablaka alatt rendesen mutatkozó ismeretlen imádót. (*Egy költő szerelme. 1844.*)

*

A németes irányhoz sorozható Kelmenfy László működése is. Kelmenfy (családi nevén Hazucha Ferenc, 1815—51) élete rövid, küzdelmes és sivár volt. Három éves korában árvaságra jutott, senki sem gondozta, elvadult, elzüllött. Egy ideig megkönyörült rajta egy rokona, majd ez is meghalt s a fiú újra támasz

nélkül maradt. Pesten orvosnövendék, majd újságíró, Szegeden nyomdai tisztviselő lett, míg nagy nehezen megtanulta a mérnökséget s huszonnyolc esztendőskorában végre rendes hivatalt kapott az országos építészeti hivatalnál. Mikor így révbe ért s családot is alapíthatott, tüdőbaj támadta meg, mely néhány év múlva, harminchatodik esztendejében sírba vitte.

A rendetlen nevelés és iskolázás, meg a sok nyomorúság jellemén is nyomott hagyott. A középtermetű, szőke fiatalember nyers, makacs, önérzetes és szögletes volt, kedélye komor, humora fanyar. Nem csoda, hogy élete végén kommunista eszmékért lelkesedett. Lelkének tükrét a sors ökölcsapásai korán összezúzták s ez nem tudott az életről tiszta képet adni.

Mint író-mesterember, akinek az írás elsősorban pénzkérdés, írt mindenfélét: bírálatot, ismertetést, ismeretterjesztő cikket, humoros dolgot, színdarabot, zenekritikát (mert képzett zenész is volt) és novellákat Hazucha, Kelmenfy, Vas Andor és más nevek alatt.

Novellái gyengék. A *Véletlen találkozások* (1836) hátborzongató, kísérteties és érzelgős história. Az *utazó* (1836) hét «nap»-ra osztott útirajzféle, melybe elmefuttatások s kis elbeszélések vannak szőve. Ezek közül *A barátság* című «ifjúkori életrajza» két ifjú barátságának elég finom rajzát adja, de aztán a barátok sorsának további elmondásában közönséges, lapos történetté lesz. *A hallgató társaság* csak kis anekdota. Legértékesebb *Az örök igazság* c. mesenovella, melyről Vajda Péter hatását tárgyálva szóltam.

A *nővérek* (1843) németes nehézkességgel elmondott, laza szerkezetű, valószínűtlen és erőltetett történet a valódi élet ismerete nélkül, bizonyos moralizáló célzattal írva. Az *Arszlán és tigris* (1843) demokratikus irányzattal rajzol egy léha urat, kinek felesége a lovászygerekkel folytat viszonyt, aki a férj törvénytelen fia. Az egész túlzott és visszataszító rajz. A *Boldog és boldogtalan* (1843) minden lélekrajzi valószínűség nélkül írt, kiszámított történet annak illusztrálására, hogy akit az emberek boldognak tartá-

nak, néha nagyon boldogtalan, a boldogtalannak tartott pedig néha boldog.

A *Szeszélyek és hűség* (1845) kusza, nyújtott és erőszakolt történet, melyet csak iróniája s valamivel könnyedebb előadása tesz a többiekénél kissé jobbá.

Önálló kis füzetben jelent meg *Korhely életnek szomorú a vége* c. kis elbeszélése (1845), melyet a nép számára írt. Ez a «népkönyvkiadók által díjjal koszorúzott pályamű» a józan életre akar buzdítani egy részeges és két igen józan paraszt gazdának szembeállításával s tanulságos elmélkedésekkel. Fő hibája mint népkönyvnek, hogy nem igazán népies.

Beszéleyeit két kötetben összegyűjtve is kiadta (*Beszéleyek*. Pest, 1846) s ugyanabban az évben egy két-kötetes regénnyel lépett fel, melynek *Meghasonlott kedély* a címe.¹

A három könyvre s 66 fejezetre oszló regény tartalma a következő:

Bojtora, a nagyvárad i órásmester és székesegyházi harangozó, leánya Tekla Dorányi György ácslegény jegyese, de a hiú leány másról ábrándozik. Valday Andor testvérének, a könnyelmű fiatal özvegy Eszternek segítségével megismerkedik vele s elcsábítja. A leány szűgyenét megtudja György, ki a székesegyház keresztjének feltételekor egy poharat sujt az alatt álló Andor fejéhez s lezuhan a toronyról. Tekla megszökik hazulról s Bojtora bosszút esküszik. Andor kiheveri sebét s cigány inasával, Gazsival, kit mint árvát fogadott magához, évekig tartó külföldi útra indul.

Négy év múlva a könnyelmű Esztert haldokolva látjuk viszont. Férje, a részeges és mulatós Lórányi teljesen tönkretette. Most a külföldről hazatérő Andornak ajánlja kis fiát. Ez részben Bojtora bosszúja, ki a könnyelmű Lórányit belevitte a züllött életbe. Andor egészen megtörtén érkezett haza, önmagával meg-

¹ Már 1845 végén a könyvpiacra került (*P.* 1845. II. 32., nov. 6-i száma jelzi megjelenését). Németül: *Der Zerfallene*. Pressburg. 1847. (két kötet Dux Adolf fordítása, új címlapkiadása Pest. 1858.).

hasonolva. Megismerkedik Szelődyné szép leányával, Jernével s beleszeret. A leány is szereti s kosarat ad Ilványi Lőrinc főbírónak.

Tekla, ki eddig egy rokonánál huzódott meg s kit apja hiába keresett, szintén megkerül. Kis fiát elrabolták, maga tér vissza bánatos apjához, ki folyton érleli bosszúterveit.

Iványi barátaitól ingerelve párbajra hivatja Andort. Bojtora ezt megtudva, tekervényes tervet eszel ki Ilványival: nem rendes párbajt fognak vívni, hanem sorsot húznak. Egy töltött és egy töltetlen pisztoly közül választanak s a pisztolyokra cédulát téven az illető nevével, elzárják őket s a szobát is lezárják s majd nyolc nap múlva veszik kézhez a pisztolyokat (hogy addig dolgaiat elintézhessék), amikor aztán kiderül, hogy kié a töltött pisztoly. Bojtorának az a terve, hogy álkulesokkal behatol a szobába s ha kell, kicseréli a pisztolyokat, hogy Andornak jusson a töltött.

Jernének is névtelen levelet ír Andor előbbi viszonyáról, majd megkísérti Andort rábírní, hogy vegye el leányát, de az nem hajlandó erre. Bojtora elmondja, hogy élete hatalmában van (milyen lehetetlenség, hogy elárulja tervét s Andor mégsem tesz ellene semmit!) Jerne vén kisasszonyok fecsegéséből megtudja a dolgot s rábíri Andort, hogy mondjon le a párbajról s mikor ezt Andor megteszi (!), kiábrándul belőle (úgy látszik, előbbi viszonyát megbocsátotta volna neki).

Tekla kis fiát két koldus, akik megvakították, Nagyváradra hozzák. Az egyik Lorányi István, György apja, ki fia halála után egészen elzüllött. Tekla megismeri a gyermeket, Andor is szomorúan veszi tudomásul a dolgot.

Bojtora egy segédjével a ház feltörésére s a pisztolyok kicserélésére indul. Andor látja s utána megy. Nagy tűz üt ki, az a ház is meggyullad, hol a pisztolyok vannak, de Bojtora azért behatol, Andor meglepi, Bojtora le akarja löni. Andor kimenekül, Bojtora bennég.

Tisztújítás következik, Andort is belevonják a politikába, ki Jerne elvesztése után (visszaküldi a jeggyűrűt s a fiatal Csereszöghy udvarlását fogadja el) ebben talál vigasztalást. Ilványival kibékülnek. Gazsi eddigi hü inasa, ki átlátja, hogy ura könnyelműsége mennyi embert tett boldogtalanná, elhagyja s Tekla szolgálatába áll (kis vak fiát hegedülni tanítja). Ez is mélyen hat Andorra.

Pártját, mely nagyszerű jelszavakkal indult virágzásnak, a pártfőnök egy önző céljának megbukása szétrobbantja. Andor egészen meg hasonlik magával s öngyilkos lesz.

Mennyi fölösleges apróság s milyen kúszaság! Ilványi esetét az öreg Dorányival egészen elfelejtettük már, mert csak mellesleg az elején volt elmondva, mikor a végén a vén koldus fölmelegíti. Különben semmi sem következik belőle. Éppen úgy vagyunk Andor külföldi festő ismerősével, kiről pár szó esett, elfelejtettük s a végén előrántja az író, mikor már nem tudjuk, kicsoda. Éppen így foglalkozik Lórányival a végén, ki nem érdekel bennünket s kinek nincs semmi befolyása a történetre. A tisztújítási intrikák részletes tárgyalása is fölösleges. Csupa esemény tövel-heggyel össze. Sok benne a valószínűtlenség is (a toronyról való fejbodobás, az ácslegény kihallgatja Andornak és Eszternek aljas tervét Tekla megrontására s nem mondja el a leánynak, Bojtora terve a pisztolyokkal stb.).

Mindez nem akkora baj, mint a jellem- és lélekrajz silánysága. A főalak, kit eleinte könnyelmű, léha gavalérnak rajzol, egyszerre borongó kedélyű, világfájdalmas, érzékeny-lelkű, nemes gondolkodású alakká válik, akinek a «meghasonlott kedélye» tulajdonképpen szörnyű erélytelenségben nyilvánul. Teljesen passzív alak, aki Tekla megrontásán kívül semmit sem cselekszik. Nem is érdekel bennünket, se résztvétünkre, se megvetésünkre nem érdemes, közömbös előttünk. Alakjában van valami a *A karthausi* Gusztávjáéból (ballépés, könnyelműség, csalódások, erélytelenség, világfájdalom). Bizonyára hatott Kelmenfyre, ha öntudatlanul is.

Bojtora túlságosan idealizált alak. Nagyon nemes gondolkodásúnak, fenségesen komolynak, eszesnek, jellemesnek van rajzolva, de azért mégis alacsony és furfangos bosszútervekre vetemedik s végül nyomorultan, véletlenül pusztul el. Az ácslegény szerelmi bánata és

érzelgése túlzott és lehetetlen. A cigányfiú tragikus akcentusai, elfordulása gazdájától, magas erkölcsi felfogása is mennyire hazugok és valószínűtlenek! Tekla, kit az író hiúságáért igen kegyetlenül büntet, alig szerepel. Mit szóljunk Jernéhez, aki mély érzésű, finom leánynak van mondva s ki úgy változtatja jegyeseit, mint a kalapjait?

Senki sem érdekel közülük bennünket. Csupa jelentéktelen ember, kik belenyugosznak sorsukba, csak Bojtora volna energikus, de tenni ő se tesz semmit, ami nagy energiájára vallana.

A cím után lélekrajzi regénynek tarthatnók, pedig nem az. Csupa esemény, szárazon, költői kedély és képzelet nélkül összezsúfolva. Folyton történik valami új benne tekintet nélkül arra, hogy az fontos-e, érdekes-e, tárgyhoz tartozó-e vagy sem. Az igazi, célra törekvő, a célt szem előtt tartó bonyolítás, kompozíció teljesen hiányzik belőle.

Az a kevés lélekrajzoló részlet, melyet olvasunk benne (pl. Andor lelkiállapota I. 144—55., II. 134—6., 140—1., 172—86., 196—9. naplójegyzetei, melyek világfájdalmas és dagályos gondolatokat tartalmaznak némi *Karthausi*-hatást mutatva; Tekla lelkiállapota I. 187—90.) egyáltalában nem teszik ezt a művészietlen eseményhalamaszt lélektani regénnyé.

A toronyromantika (a bevezetés s a regény eleje, Bojtora a toronyban Andorral, szeretete a nagy harang iránt stb.) a *Notre Dame*-ra emlékeztet, de az egész regény inkább a régi-módi érzelgős, sok-eseményes német regényeket juttatja eszünkbe.

Tűrhető könnyűséggel van elmondva, ez tán az egyetlen jó oldala. Nem igazi költő műve, amely hibái ellenére is érdekel, megragad bennünket, hanem a jó-

zan, szorgalmas mesteremberé, mely egészen hidegen hagy.¹

Kelmenfyből hiányzott a költői kedély és a művészi alkotó tehetség. Érzéke lett volna sok minden iránt, munkáiban itt-ott vannak szerencsésebb inspirációra valló helyek, de egyenetlen lelki fejlődése megakadályozta abban, hogy az ízlés és művészet igazi magaslataira emelkedhessék. Munkái inkább a törekvő dilettantizmus, mint az igazi hivatottság tanúbizonyságai.

*

Kelmenfy regényénél sokkal kellemesebb olvasmány egy ma már egészen ismeretlen hosszú elbeszélés, mely a *Vándor Szünórái* c. munka (Pest, 1839) első része s *Emlékezet Itáliára* külön címet visel.

A névtelen munka szerzője báró Lakos János tábornok (1776—1843), ki mint evangélikus pap fia, soproni diákságon kezdte s mint báró, tábornok, a Mária Terézia-rend lovagja s eszéki várparancsnok végezte. Tünetényes életpályáját a francia háborúk magyarázzák meg. Nagyműveltségű, literatus ember volt, akit író barátai is nagyrabecsültek s az Akadémia mindjárt megalakulásakor tiszteleti tagjává választott.

Munkája előszavában önvalломásokat tesz. Fiatal kora óta külföldön vándorolt, de hazáját s a magyar irodalmat nem szűnt meg szeretni, erről tanúskodnak ezek a szünórák.

¹ *Férj és feleség* címen már 1844-ben közölt belőle mutatványt (*Aradi vészlapok*), mely a regény 19. fejezete. Az egykorú bírálatok nem fogadták nagy elismeréssel. Találtak ugyan benne dicsérni valót, de hibát is eleget (*Irod. Őr.* 1845. 10., *P.* 1846. II. 1., *H.* 1846. I. 6., *É.* 1846. II. 7.). *Garabonciás diák* címen tervezett humorisztikus regénye (*É.* 1845. I. 20.) nem készült el.

A hosszú történet hőse br. Szekfalvy Lajos kapitány, aki a francia háborúk idejében Turinban megismerkedik egy gazdag velencei kereskedő leányával, Biondini Mariettával, aki ünnepektől drámai színésznő. A kapitány beleszeret a szép, fiatal özvegybe, ki szintén vonzódik a daliás és nagyon jószívű katonához. Szekfalvy párbaft is vív érte egy odavetődött ázsiai herceggel, ami még jobban megerősíti Marietta szerelmét. Most már nem hallgat családja tanácsaira, hanem a kapitányé lesz. Újra kitör a háború, válniok kell. Szekfalvy megsebesül, majd mint kém járja be az ellenséges területet. Páduában elfogják s a haláltól csak Marietta bátyja menti meg, ki a franciák szolgálatában áll. Három évig nem látja Mariettát, mikor újra sebet kap s Lodiban üdülve találkozik vele. Boldogságát teljessé teszi, hogy kis fia van. A békekötés után Mária Terézia-rendet s őrnagyi rangot kap, de nem szolgál tovább, hanem elveszi Mariettát s hazaviszi birtokára. Néhány év múlva Nápolyba utaznak. Ezzel végződik a történet, mert a munka második része, a *Nápolyi levelek*, önálló útirajz.

Az elbeszélésben mindenesetre sok a szerzőnek személyes élménye, aki szintén ilyenféle kalandokon mehetett át, mint Szekfalvy. Művét «valóság és költemény»-nek nevezi, ami Goethe *Wahrheit und Dichtung*-jára utal. *Wilhelm Meister-e* is hathatott rá. Modora némileg ezekre emlékeztet s régibb német regényírókéra. Említi, hogy egyes munkáit fiatalabb éveiben írta, ezek is régibb keletűek s később csak átdolgozta őket.¹ Mikor megjelentek, már 63 esztendő volt s négy évre rá meghalt.

Nem kereshetünk benne igazi regényt, kompozíciója nincs, mélyebb lélekrajz sincs benne, legfeljebb reflexiós érzelemfestések, alakjait is inkább leírva próbálja jellemezni, de azért kedves, régimódi dolog. Minden technikai fogyatkozása ellenére megvan benne a személyes

¹ Már 1808-ban dolgozott rajta s mutatóványt küldött belőle Kis Jánosnak. *Marietta Biondini* lett volna a címe s Kazinczynak akarta ajánlani (Kazinczy levelezése. V. 460.). A *Nápolyi levelek*-ről Kis J. 1822-ben ír Kazinczynak (U. o. VIII. 73.).

élmény közvetlensége. Naiv, egyszerű alakjai egytől-egyig derék, kedves, jó emberek, jószívűek, becsületesek, jótékonyak. Semmi intrika, semmi árnyék, csupa derű, még Mariettától való elszakadása sem tragikus. Sok benne a szentimentalizmus, de sok józan ész és finom érzék az élet örömei, a költészet, művészet alkotásai és a természet szépségei iránt is. Már abban a korban is ósdinak tetszik,¹ de kellemes pihenő a romantika túlfeszített meséjű termékei között.²

*

Novellistáink közül ketten a régibb német s az újabb francia romantikus irány határán állanak, mert munkáikban mindkettőnek hatásával találkozunk. Ez a két író kiknek, németes és franciás novellái is vannak, Ney Ferenc és Obernyik Károly.

Ney Ferenc (1814—89) az orvosi pályát otthagyván, jogot, majd pedagógiát tanult, előkelő családoknál nevelősködött, hirlapíró volt, majd a kisdédóvó-képző intézet igazgatója lett.

Novelláit terjengősség és erős tanító irányzat jellemzi. A *dalnoknő* (1844), mely egy zenebolond grófnak kigyógyításáról szól, hosszadalmas elmélkedésekkel van megtűzdelve s irányzatos megjegyzésekkel. A grófné pl. a francia divatlapok előtt a magyarokat olvassa el, «miben sok magyarhoni hölgynek méltó mintájául szolgálhatna». Az *utas hontérte* (1836) c. elbeszélésének hosszadalmasságát és unalmasságát csak Pozsony környékének s a Pozsonytól Pestig tartó gőzhajói utazásnak leírása, valamint a magyar társadalomra vonatkozó aktuális megjegyzések enyhítik. A *női boldogság* (1846) s a *Két anya* (1848) címűekben az erkölcsi vallásos és pedagógiai reflexiók már egészen elnyomják a mesét.

¹ Egyes részei szindarab-formában vannak írva.

² Az egykorú kritika udvarias elismeréssel fogadta (*Figy.* 1839. 21. H. M. 1839. I. 39—40.).

A művészet kalandja (1837) pedig alig elbeszélés, hanem a művészetekről szóló nevelő irat allegorikus formába öntve.

Tárgyánál fogva érdekesebb az *Utazás a holdba* c. «agyré» (1836), mely két barátnek léghajón való kirándulását írja le a holdba s a holdbeli emberek csodás s a mienknél sokkal különb társadalmának részletes rajzát adja. A tanító célzásokkal átszőtt furcsa utópia elég élénk képzelettel van írva.

Van azután néhány novellája, mely már a francia romantika hatása alatt áll. Ilyen a *Villámbosszú* (1841): a férj a jogait követelő régi imádót nagy jegenyéhez kötteti, melyen villámháritó van (!), zivatar tör ki, az asszony meg akarja szabadítani, de az magához szorítja s egy villám mindkettőjüket agyonsujtja. *A váltó* (1843) irányynovella a zsidóemancipáció korából romantikus mesével és romantikus retorikájú pro és kontra-beszédekkel. A keresztényeket a zsidók iránt jobb véleményre akarja bírni, viszont a zsidókat leszoktatni hibáikról és bűneikről. Végül is a keresztényi, nemes gondolkodás győzedelmeskedik a zsidó fanatizmuson.

Az *eskü* címűben (1844) álruhás gonosztevő, leszúrás, felakasztás és mélységbeugrás, *Az orvosban* (1843) örvöngés, gyilkosság s villanygéppel való (!) öngyilkosság fordul elő. A túlszigázott pathetikus nyelv megfelel a tartalomnak. Az *Erény és bűn* is ilyen (1844), csak az 1838-i pesti árvíz elég élénk rajza ad neki némi értéket.

Obernyik Károly (1815–55) Kölcsey Ferenc unokaöccsének nevelője volt s Kölcseynek s barátainak hatása alatt lett íróvá. Nevét drámái tartották fenn, de a novellairással is megpróbálkozott.

A *Lengyel menekvő* c. fiataalkori novellája (1839), mely az 1830-i lengyel forradalom egy szerencsétlen menekültjéről szól, még igen zavaros és gyenge dolog, noha megpróbál neki egy kis lélekrajzi háttérrel adni. A *Karolina* címűt (1845) szintén némi lélekrajzra való törekvés jellemzi. A történet igen érzелgős, de elbeszélő hangja már modernebb, könnyedebb. Az *özvegy* (1845) szintén lehetetlen, érzелgős történet (egy része naplóalakban), melynek csak előadása ügyes. A *farsang napjai* (1846) s *A bálkirálynő* (1846) ugyanennek az érzелgősen romantikus iránynak gyenge termékei.

A *Tizenötödik Márczius* (1848) arról szól, hogy Hermina, egy kormányhivatalnok leánya, szereti Bérczeit, de nem helyesli ennek szabadelvű törekvéseit s iparkodik megtéríteni. Ezen összezőrdül-

nek. Jön március 15-e, az általános lelkesedés Herminát is elragadja s mikor este hozzák Tancsicsot a Váci-utcán át, kivilágítja ablakát s nemzeti színű zászlót tűz ki. Bérczei ezt gúnynak veszi, de Hermina biztosítja felfogása teljes megváltozásáról s boldogan borul keblére.

Sok benne a fiatalos lelkesedés s látszik, hogy ez a lelkesedés még új keletű (a novella április 1-én jelent meg). Az első elbeszélés irodalmunkban, mely a márciusi napokról szól.

A férjgyilkos (1845) már tiszta francia romantika: a menyegző napján megérkezik a régi imádó, a férj lelövi s álarcot öltve (!) mint az imádó jelenik meg neje hálószobájában. Az asszony megtudva a csalást, megmérgezi férjét, a felgyógyult imádó pedig szerzetes lesz s később ő van jelen az asszony kivégzésén.

Írt még három ilyen novellát, de ezek túlzott romantikájukkal már Jókai hatását mutatják, ezért Jókaival kapcsolatban szölok majd róluk.¹

III.

A francia romantikus irány. Nagy Ignác és Gaal József novellái.

A németes romantika mellett a harmincas évektől kezdve a francia romantikus irány kezd tért hódítani s a negyvenes években uralkodóvá lesz. Akkori nevesebb novellistáink mind hatása alatt állanak, első sorban két kitűnő életképírónk: Nagy Ignác és Gaal József.

Nagy Ignác komoly tárgyú társadalmi novelláit két csoportra oszthatjuk: magyar és idegen tárgyúakra.

A magyar tárgyúak közül *Janka* (1834) Krasznahorka vidéki rablótörténet elrablással, kiszabadítással, két gyilkossággal. Hőse egy rablók közt élő ártatlan leány. Csak ügyes, érdekkeltő elbeszélő módja ad neki némi értéket. *A Tatra csudája* (1837) egy tátrai kirán-

¹ Itt említem meg, hogy az ismert lírikus Hiador (Jámbor Pál) egy *Őrült tárcája* c. költeményt adott ki (1848), melyet regénynek nevez, de műve nem regény, hanem egy vadromantikus költői elbeszélés Byron erős hatása alatt írva. Ezért nem foglalkozom vele.

dulás leírása, mely minden ok nélkül és váratlanul rémesen végződik : az elbeszélő egy szép leány után siet, ki üldözőnek tartja s menekül előle. A leány apja rálő, de leányát találja, ki a mélységbe bukik, apja utána ugrik. A hegymászás s a kárpáti vidék leírása eleven és színes, bizonyára Jósika leírásainak hatása alatt.

A nagyravágó (1842) tipikusan francia romantikus novella, ezért mondom el rövid tartalmát jellemző például.

Móric, a gazdag Dávid zsidó fia, orvossá neveltetve kereszténnyé akar lenni, hogy nőül vehesse Jankát, Dorner aranyműves özvegyének leányát, ki szereti is őt. Dávid iszonyúan elátkozza fiát, többek közt azzal is, hogy legyen atyagyilkossá. Móric egy estélyen mindenféle lenézést és sértő gúnyt szenved el s hazatérve egy asszony földalatti lebújba vezeti, hol egy rablót kellene meggyógyítania, ki rablott kincsenek felét adja neki, hogy segítsen rajta. Az asszonyt egy állítólagos recepttel elküldi, de az késik, mert az írás a rendőség kezére juttatta. A rabló lelövélssel fenyegeti az orvost, ki erre maga lövi le a rablót s ágyát meggyújtva kincseivel elmenekül. Gödrey Jenő nevet vesz föl, kereszténnyé lesz s Jankának újra jegyesévé, mikor az asszony, a meggyilkolt rabló szeretője, leleplezi Jankáék előtt (a rabló kincse Dorneré volt). Dávid vagyonát szétosztva és zsidó célokra biztosítva agyonlöveti magát fiával (mint utonálló rohanja meg s az önvédelemből lelövi). Az asszony egy rablóval együtt megkötözi s egy pincébe taszítja. Ott vész a harmincnyolcadiki árvízben. Janka is elhal.

Sue-féle rémhistória, de igen ügyesen és érdekfeszítően elmondva, élénk leírásaival a nyomorult intérierőknek s az éjjeli utcai hangulatoknak. Az egykorú kritika (*R.* 1843. II. 6.) szerint az orvos kalandjában «alkalmasint egy mult téli hasonnemű történet van felfogva», különben az egész Dickens *Twist* Olivérjére emlékeztet (pl. a rablóhoz hű nő Nancsira). A végén megroja novelláink idegenszerűségét: egyik úgy ír,

mint Hugo, másik úgy, mint Sue, a harmadik úgy, mint Boz.

A *Nagyságos asszony és leánya* (1843) egy gazdag timár özvegyéről szól, ki egy kalandorhoz megy nőül. Ez megszökik vagyonával s ő a Balatonba ugrik. Kis leánya gesztenyeárus lesz. Tulajdonképpen életképek sorozata, ami az életképíróra jellemző, ilyen a temetés leírása (az iparosok felvonulása), vagy a nevelő-intézeté, hol németül és franciául gagyognak, átkacérkodnak a kávéházba, táncmesterükbe szeretnek, keveset tanulnak. Egy sületlen bécsi humoristát is kifiguráz, kit Saphir szerkesztőtársnak fogad. Füreden egy villa falán Fáy Sió-jából két kép s *A füredi szívhalászat* (Vörösmarty novellája) egy jelenetét ábrázoló festmény van. A Vörösmarty névnapján, 1841 szept. 28-án rendezett fáklyászene is le van írva. Ezek az aktuális dolgok a legérdekesebbek benne.

A *falu ördöge* (1844) egy zsarnok földesúr, ki fel akarja dúlni Peti szerelmi boldogságát, de Peti apja agyoncsapja, aztán a kútba ugrik. Ilyen áron lehet csak boldog a szerető pár. Felemás dolog. Életképnek indul (a nyomorult Kókány falu bemutatása, Peti párbeszéde anyjával), azután egyszerre falusi hőst csinál Petiből, kit még az imént haszontalan, lusta sihedernek rajzolt s irányzatos, érzelgős rémhistóriaként folytatja az életképet. Előadását rövid, franciás párbeszéd s könnyed felszíniesség jellemzi. A népen zsarnokoskodó nemesség ellen irányuló demokratikus tendencia is jellemző s egykorú novelláinkban, mint látni fogjuk, mind gyakrabban mutatkozik.

A *Két testvér* (1847) két parasztleány története, kik közül egyik Pesten rossz útra tér s egy gazdag vén ember felesége lesz, a másik cselédnek áll be, lopással

vádolják, gonosztevők közé zárják, amiért kétségbeesésében felakasztja magát. Ezt a köznapi történetet életképszerű keretbe foglalja (a pesti temető halottak napján). Erőltetett és fanyar dolog ecetes szatirával.

A *Hullámka* (1844) gyenge kis «tündérrege», mely Magyarországnak az Adrián leendő uralmát allegorizálja.

Idegen tárgyú novelláiban a francia romantikusok példáját követve külföldre kalandozik s történeteit idegen eseményekkel és milieukkal akarja érdekesebbé tenni. Egyszer a viharos tengerre viszi az olvasót, külföldi regényekből rajzolt tengerészkörnyezetbe (*Sápadt Tom süvege.* 1836), másszor konstantinápolyi hárembe (*A hölgyrabló.* 1838), vagy az V. Ferdinand tiszteletére 1838-ban rendezett velencei regattára (*A regatta.* 1838), vagy a spanyol rablók közé (*Sobri.* 1837). Hol az 1837-iki canadai szabadságharcot választja háttérül (*Niagara menyasszonya.* 1838), hol a spanyol carlista háborút (*Benita.* 1839, *Vért vért.* 1840),¹ hol az akkori athéni forradalmi mozgalmakat (*A menyasszony.* 1841), ami jellemző az ügyes újságíró-novellista aktuális-érzékére.

A különböző idegen milieurajzok nem alapulván az író saját tapasztalatán, hanem csak olvasmányain, nem valami részletesek és élénkek s ha kissé színezik is a meséket, nem tehetik őket jobbakká. Ezek régi romantikus sablonokból vannak összetákolva. Az ifjú megöli vetélytársát, az égő házból kimentí ideálja anyját, mikor egy gerenda agyonsujtja; a leány kedvesét agyonlövik, magát pedig a kedvesnek megőrült

¹ Utánzatuk Barényi *Elvira* c. carlista-novellája (*A.* 1840. I. 9—11.) Ilyen háttérűt többet találunk novellafordításaink közt is.

anyja szúrja le; egy másik leány mint fölkelő-vezért látja viszont kedvesét, leszúrja s maga a tengerbe ugrik; egy harmadik hűtlen kedvesét szúrja le, kihez álmában férkőzik.

Ilyen s ezekhez hasonló motivumokból szövődnek ezek a mesék. A milieu lehet magyar, lehet idegen, a mese lényegében egyforma s közönséges receptek szerint készül a romantika rendes tégelyeiből.

Megemlíthetem még, hogy idegen tárgyú novellái közül egyet magyar keretbe foglal (*Sápadt Tom süvege*), egyben magyar hőst szerepeltet (*A hölgyrabló*), egyet pedig a magyar Sobri-mendemondákkal hoz kapcsolatba (*Sobri*).

Előadásuk ezeknek is, meg a magyar tárgyúaknak is kevés kivétellel síma, ügyes, meseszövések pedig érdekes. Ezt dicséri bennök az egykorú kritika is, leginkább (pl. *Figy.* 1838. 3.) és méltán. Ha az egykorú gyenge írók még gyengébb munkáit ismerjük, ezeket a jótulajdonságokat nem becsülhetjük kevésre.

*

Gaal József társadalmi novellái mind magyar tárgyúak. Nagyobb részük a francia romantika hatását mutatja, csak néhányon nem látjuk ezt a hatást feltűnőnek (*Gyűlölség és szerelem. A csalogány. Az életmentő. Szerelem megbánásból*).

Nagy részük gyenge munka. *A csalogány* (1837) merő érzelés és valószínűtlenség. *A Két hajós* (1839) humorosan indul a vidéki színielőadás leírásával, de aztán rémhistória lesz belőle két gyilkossági kísérlettel és két gyilkossággal, a vége Olaszországban játszik egy rablótanyán. *Az özvegy* (1843) Magyarországra menekült spanyol nő, kit egy gonosz intrikus üldöz,

míg egy lovagias magyar ifjú agyon nem lövi. A *Honderú* bírálója úgy emlékszik, hogy ezt az esetet mint megtörtént dolgot írták meg a spanyol lapok (1843. I. 25. l.). *Eugénia* (1843) egy gögös és hazafiatlan leány, aki csak németül beszél, nem jár magyar színházba s kigúnyolja a «magyarkodókat». A sors végre megtöri s a vízbe ugrik egy külföldi fürdőn, egykor megvetett udvarlója ki akarja menteni, de mindketten elpusztulnak. *Olivia* (1843) hűtlen lesz első kedveséhez s mikor második udvarlója aljasságáról meggyőződik, megmérgezi magát, az első udvarlója pedig agyonlövi a másodikat. A *Kétszer hűtlen* (1843) viszont férfi, ki sírba viszi az elhagyott leányt, de a sors bosszút áll rajta, mert lovai megbokrosodnak a leány temetésétől s ő halálra zúzza magát. *Az életmentő* (1844) derültebb, házassággal végződő történet, de aprólékos bonyodalma régimódi és valószínűtlen. *A gyilkos leánya* (1844) megint rémtörténet öngyilkossággal, sírbolti jelenettel, mikor a gonosz bűnös ijedtében és véletlenül magát lövi agyon. *Flóra* (1847) egy szerelmében megtévelyodott szép oláh leány, kit új szerelme meggyógyít, de a régi hűtlen szerető visszatér s vetélytársára löve a leányt sebzi halálra. A *Téns úr és tekintetes úr* (1844), mint Nagy Ignácnak *A falu ördöge* c. elbeszélése, durván tendenciózus történet a zsarnok földesúrról, kit végül szintén agyonütnek. Valószínűleg amannak hatása alatt készült. Másik népies elbeszélése a *Szezelem megbánásból* (1847), mely egy gyilkossági gyanú körül forog. Csak igazán magyaros és népiesen egyszerű dialógusai teszik elolvashatóvá.

Szinte szédül a feje a mai olvasónak ettől az erőltetett csinált romantikától. Mennyi fölösleges vérengzés és halál, mennyi esemény és mily kevés valószerű-

ség, mennyi szereplő s mily kevés igazi ember, akinek a lelkébe látunk!

Ha valami jó tulajdonságot keresünk bennük, legfeljebb a helyenkint ügyes bonyolítást és elbeszélő módot dicsérhetnénk, de ezt sem találjuk meg mindegyikben. Száraz, üres, mesterkéltné történetek. Ha csak ezeket írta volna Gaal, nem érthetnénk egyet a *Honderű* bírálójával (1843. I. 25. l.), aki szerint «Gaal úr lelkes tolla szépirodalmunk tróndíszének egyike».

Csak három figyelemreméltóbbat találunk novellái között. Legsikerültebb a *Gyűlölség és szerelem* (1836), mely a legelsőké egyike. Kár, hogy nem ebben az irányban haladt tovább. Határozottan jó novella ebben az időben. Meséje elég érdekesen van bonyolítva, nem csupa esemény, hanem lélekrajz is. A szerelem rajza itt-ott finom és valóságos. Kisebb hangulatos leírások is vannak benne s az elején érdekes a fiatal pár beszélgetése a német és angol regényírókról. A stílus természetes, csak itt-ott föllengős. Magyar milieura is kevés van benne, de mégis van levegője a történetnek s egy-egy hangulat megkapja a mai olvasót is.¹

A *Czine mintye* (1842) egy szolgabíró s fiatal felesége kalandja Szatmár megyében a Bikallya erdők vidékén. Kosztán, egy oláh kanász, bosszút akar állni a szolgabíróon, aki egyszer becsukatta, de aztán jóra fordul minden. Az érdekesen szőtt rémes történetnek az új és eredeti milieu ad a többiekénél nagyobb értéket.

A *lápok tündére* (1847) egy lengyel leány, kit egy orosz ezredes üldöz. A lápok közt rejtőzködnek s az ottani fiatal földbirtokos a védőjük, az ezredes a lápba

¹ Bayer József Romeo és Julia-hatást lát benne (*E. Phil. K.* 1915. 361.).

vész s ő elveszi a leányt. A történet, melynek egy része a földbirtokos naplója, érdekesen van elmesélve s a lap elég hangulatos képeivel színezve. A szegénylegények jelenete Gaal kitűnő, magyaros életképeinek méltó párja.

IV.

Kuthy Lajos fejlődése és jelleme. Novelláinak részletes ismertetése. Összefoglalás. Regénytörédékei. A *Hazai Rejtelmek*. Meséje, kompozíciója, fogyatkozásai. Az alföldi milieuraiz, mint a regény legértékesebb oldala. Irodalmi hatások. Az egykorú kritika véleménye. Kuthy munkásságának jelentősége. Ormós Zsigmond *Véres boszú* c. rémregénye s filozemita irányzatossága.

A negyvenes évek legünnepeltebb és legtehetségesebb novellistája Kuthy Lajos (1813—64) volt, kinek munkáival ezért részletesebben kell foglalkoznunk.

Művelt, külföldön iskolázott biharmegyei református pap fia, ki Debrecenben végezte iskoláit. Harmadéves theológus korában otthagyta a kollégiumot s Nagyváradra ment jogásznak és nevelőnek, majd mint a bihari követ patvaristája a pozsonyi országgyűlésre került, hol résztvett az országgyűlési ifjak mozgalmaiban s Kossuth Országgyűlési Tudósításainak kiadásában. E miatt 1836-ban elfogták. Hónapokig raboskodott Budán egy nedves börtönben, azután szabadon bocsátották, de eltiltották az ügyvédi cenzurától.

Mikor Nagyváradra visszatér, ünneplik és újra megyei aljegyzőnek választják. Ekkor szövődik szerelme az alispán leányával, Thurzó Jettával, ki azonban hirtelen meghal. 1838-ban Kolozsvárra, majd Pestre megye, hol jurátuskodik, de az irodalom, melyet már diákkorában kezdett művelni, mind jobban elfoglalja.

Darabjait előadják, novellái az *Athenaeum*-ban feltűnést keltenek. Megházasodik, de a házasság nem való a könnyelmű, mulató embernek s felesége elválik tőle. Néhány év alatt ünnepelt novellaíró s nemcsak az író és művészvilágnak, hanem az előkelő társaságnak is kedvelt alakja lesz. Gr. Batthyány Lajos titkáru fogadja s bevezeti a mágánstársaságba, hol különösen a nők kényeztetik el. Az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság tagjává választja, novellák-könyveit elkapkodják. Közben a pozsonyi országgyűlésre megy grófjával, majd Pestre visszatérve egészen az irodalomnak él. Fényes, párizsi bútorokkal berendezett Szarka-utcai (ma Zrínyi-u.) lakásán estélyeket ad s általában költséges életmódot folytat, mely uzsorások karmai közé juttatja. Bútorai dobra kerülnek, de előkelő női pártfogói visszavásárolják neki. 1846-ban megkezdí *Hazai Rejtelmek* c. regényének közlését, melynek füzetait mohón olvassa a közönség. Közben utazásokat tesz az országban s folytatja zajos, mulató életét. 1847-ben újra Batthyány titkára lesz s Pozsonyban lakik, 1848-ban pedig belügyminiszteri osztálytanácsosnak nevezik ki. A szabadságharc véget vet nagyúri életének, egészsége megrendül, anyagi helyzete kétségbeejtő. Hivatalt vállal az osztrák kormánynál, ami népszerűségét tönkreteszi. Hazaárulónak, kémnek tartják. Mikor hitelezői csődöt kérnek ellene, nyugdíjazzák. Néhány hónapi tengődés után megbetegszik s meghal Nagyváradon.

Kortársai formás testalkatú, érdekes arcú, fekete, selyemlágý-hajú, melancholikus, nagy fekete szemű embernek rajzolják, ki öltözködésében és modorában mindig előkelő és választékos volt. A társaságban derült, néha a kicsapongásig víg kedvű, jó előadó, szellemes és

kedves társalgó. Mindenben a tisztaságot, finomságot szerette s jó ízlését bántotta minden durva és aljas. Sok volt a szerelmi viszonya. Szenvedélyes, hirtelen haragú, de jószívú s hamar kibékülő, ideges ember volt, kit a közönség, a kritika, az asszonyok s barátai nagyon elkényeztettek. Az újságok «a journalistica arszlánjának», «lángeszű Kuthynknak», «a szép nem kedvencének» nevezgették. Mi szeszélyes, érzékeny művésztermészetnek s gyenge jellemnek találjuk, kiben sok volt a genialitás, de kevés az igazi nagyságot jellemző önfegyelem.

Kuthy a társadalmi novella terén volt kiváló, történeti novellái, mint később látni fogjuk, kevésbbé sikerültek.

A színésznő (1839) c. novellája egy ünnepelt párizsi színésznő és Deraun vicomt szerelmének története, mely a féltékeny udvarló öngyilkosságával s a leánynak a színpadon Ofélia szerepében való megőrülésével végződik.

Kevés igazi lélekrajz, de annál több valószínűtlenség (a leány mással való hosszas kacérkodása, mikor annyira szereti Deraunt, a túlságos későn bekövetkező megőrülés). A párizsi colorit s a könnyed, elegáns, franciás stílus Csató Pál követőjének mutatják. A későbbi dagályosság itt még hiányzik stílusából.

A száműzött (1839) egy költő s egy nyugalmazott ezredes, gr. Pienza, leányának titkos szerelméről szól, melynek véget vet a leány férjhezmenetele egy gazdag emberhez. A féltékeny férj leszúrja a költőt, kiről kiderül, hogy lengyel gróf. A lengyel ügy bukásának hírére letépi sebe kötelékét s elvérzik, anyjának szíve reped meg, a leány kolostorba vonul.

A kis szerelmi idill, mely Pesten történik, kedves,

a leány bájos alakjának s az arisztokratikus körnek finom rajzával. A társalgás hangja itt is elmés, választékos, de mint egész valószínűtlen conglomeratuma a romantikus motívumoknak.

A *Végrendelet* (1839) angol szereplőivel, zavaros meséjével gyenge dolog. Ilyen lehetetlen emberek legfeljebb mesébe valók.

Egy éj a fővárosban (1839) c. elbeszélésének a pesti milieu rajzával ad közvetlenséget, bonyolítása ügyes, előadása símán gördül.

Csató Pál, ki felismerte Kuthyban az övével rokon tehetséget, nagy dicsérettel szól róla föllépésekor. «Ő — úgymond — a francia romantikának csaknem egyetlen, de igaz, de egész képviselője közöttünk, legalább mi nem tudunk írót az egész utánozni szerető Németországban, ki Hugo Victorhoz erőben és szellem rokon-ságban oly közel állana, mint éppen ő» (*Hirnök.* 1839. 22.) Kuthy hálás volt a dicséretért s Csatónak odaadó barátja lett. Sajnos, nem első buzdítójának s mesterének nyomain haladt tovább az egészségesebb realizmus útján, hanem mind jobban balra tért a túlzó romantika irányában.

Következő novellájában *A szerelemféltő*-ben (1839) a féltékenységnak egy betegét rajzolja. Gr. Lázár Kálmán addig gyötri feleségét, míg ez elválik tőle, ő pedig megmérgezi magát. A gróf érzékenységet azzal magyarázza, hogy anyja nevelte és kényeztette s ez tette illyenné, de még ez sem magyarázza meg oktan féltékenységet, mikor neje a legjobb és legtisztességesebb asszony. Rangja és nevelése pedig lehetetlenné teszi, hogy mindannyiszor olyan durván és vadul támadjon rá. Itt már több lélekrajzzal találkozunk, bár ez, mint látjuk, nem elég arra, hogy a történetet való-

színűvé tegye. Sok benne a szentimentalizmus is, de elevenen van elbeszélve, pl. a nagyvárad környezete az elején a tűzvész romantikusan színes leírásával, az estély, melyen Kutty egykori ideálja, Jetta is szerepel, igen sikerült. Az elbeszélésnek van levegője, mint Csató novelláinak. Nem hiába tetszett ez is a novellaírás első igazi magyar mesterének. A *Hirnök*-ben (1839. 28.) szinte túlságos elismeréssel szól róla: «Ő a francia espritnek, tapintatnak, leleménynek, fénynek, tűznek s a gondolatunk és akaratunk ellen is magával ragadó sikernek önállással és teljes öntudattal bíró viszsugára. Stílusa különösen jeles... neki a szók színek, melyeket ügyesen, válogatva vegyít s az ecsetvitel az, mit a francia touche-nak nevez, nála rendkívül könnyű, tiszta, gyöngéd, kecses és kerek.»

A *Balítéletek* (1840) hőse br. Inkey, ki beleszeret Petneházy Janka grófnőbe, de azért a rossz hírben álló Szenczyné grófnőt is látogatja, kit rehabilitálni akar. Szenczyné, kinek szerelmét nem viszonozza, megmérgezi magát, Inkeyék pedig megtagadják tőle leányuk kezét, mert más vallású. Janka lázba esik és meghal.

A történet gyenge és motiválatlan. Miért jár folytonosan a grófnőhöz, ha Jankát szereti s mit törődik annyira rehabilitálásával? A katasztrófa sem ebből következik, mint várnók, hanem egészen más okból. Mégis sok van benne, ami a korabeli novellák fölé emeli: lélekrajz (a grófnő jellemzése, a leányka ébredő szerelmének finom rajza), leírás (a pesti lóverseny, a fényes terem), a pesti életnek s az arisztokrata társaságnak hangulata. Stílusa azonban már dagályossá kezd válni. A *Figyelmező* szigorú kritikusa, Vörösmarty (1840. 4.) különösen ezt rója meg affektációt, fitogtatást vetve az író szemére. Kuthy azonban nem tanult

ebből a sok tekintetben jogosult bírálatból, sőt későbbi novelláiban mindjobban belemerült a stílusbeli dagály túlzásaiba.

Nő és férjszeszély c. elbeszélése (1840) az előbbihez képest igen gyenge: egy földesúr, ki könnyelmű feleségét és szeretőjét magával együtt levegőbe röpíti. A mese sietősen, a francia romantikusok rövid párbeszédeiben gördül le előttünk minden bensőbb érdekesség nélkül, csak az író fűz néha az eseményekhez keserűen gúnyos megjegyzéseket.

Az eskü órája (1841) megint jelentékenyebb. Ebben a maga házasságának történetét mondja el dagályosan és óriási fájdalmat szenvedve. Az egész gr. Ceylon folytonos kesergése, szenvedéseinek George Sandra emlékeztető túlzottan szentimentális rajza, amelyet a rikító képekben tobzódó stílus csak elviselhetetlenebbé tesz. Meséje tulajdonképpen nincs is. A feleség különös hidegségének magyarázatával adós marad s így a lélekrajzi érdek elvész, de mégis többet ér gyengébb novelláinál, mert ebben a maga élményeiből indul ki és a maga lelki megfigyeléseit is közbe szövi.

A *Honművész* (1841. I. 39.) a novella megjelenésekor magasztaló dicséretekkel halmozza el Kuthyt: «Ki nem ismeri Kuthy fellengős mély költészetét, dús tömött nyelvét, páratlan válogatott képeit? Ő változtatva magasztos és szenvedélyes, egyszerű és ékített, komoly és heves, mélyelmű és fenséges. Kuthy munkái korunk szükségei közé tartoznak; a szép literatúrában nyelven forgó neve s munkáinak szerencsés sikere tanúsítják ezt; — a zsebkönyvekből először az ő munkái emésztetnek fel s a megelégedett közvélemény számtalan javasló magániratokkal méltánylá azokat.» Nem csoda, hogy a megelégedett közvéleménynek ilyen

tömjénezése nem szoktathatta Kuthyt szigorúbb önbírálatra.

Az *Arthur és Jenő* (1841) egy úri s egy jobbágycsaládnak története. Irányzatos dolog a jobbágyság érdekében az akkori közhangulatnak megfelelően, itt-ott gúnyos keserűséggel írva. Sok apró, az úr és jobbágyszöveg viszonyát illető részlete korrajzi érdekességű. Jóformán az egész az író elbeszélése, ami egyhangúvá teszi a tendencia miatt amúgy is lapos történetet. Stílusa sem dagályos, hanem színtelen, száraz. A gyenge novellát az egykorú kritika (*Honm.* 1840. II. 99.) mégis «rembrandti ecsettel felhordott kép»-nek találta.

Ugyanebben az évben (1841) jelent meg *Divatkép* c. nagyobb novellája, melynek legyen szabad meséjét is elmondanom.

Gróf Vértessy Piroskát beteg anyja bevezeti a pesti társaságba, de nem sokáig lehet vele, mert csakhamar meghal tüdőbajában. Piroska anyja sógornőjének gyámsága alá kerül. Az eladósodott és élni szerető özvegy alaposan dézsmálja gyámoltja vagyonát s folytonos mulatságokkal szórakoztatja, melyeket a leány is nagyon szeret. Rokonuk, a derék gróf Horbács Miklós forgolódik körülötte, de Piroska Vinettit, az olasz hadnagyot szereti s Horbácsot visszautasítja. Vinetti szegény s a néni nem akar hallani házasságukról. A szeretők azonban tovább is találkoznak és Balatonfüreden a leány, ki már nagykorú lett, kétszázezer forintot kölcsönöz Vinettinek, hogy ez gazdagnak lássék s elvehesse. Távozásuk után még ott marad Füreden s mikor az ifjak Piroskát magasztalják s egyikük-másikuk dicsekszik kegyével, Vinetti felfigyelve elárulja a kapott kölcsönt, mint szerelme bizonyítékát. Horbácsal megverekszik, agyonlövi s rangjáról lemondva megszökik. Piroska ezt Pesten egy színházi előadás alatt tudja meg a szomszéd páholybeliek beszélgetéséből. Kétségbeesésében és szégyenében elhatározza, hogy azonnal Bécsbe költözik néniével s másnap el is utaznak. Itt is jár társaságba, de unottan s bizalmatlanul az emberek iránt. Vinettit, ki levelet ír neki s egybekelésükről beszél, ridegen elutasítja. Ez, hogy kölcsönét, melyet

elköltött s kártyán elvesztett, visszafizethesse, egy gazdag vén-asszonyt vesz feleségül. Piroska később Párizsba költözik s itt beleszeret egy kalandorba, ki el is veszi, de azután elhagyja, mert már van felesége. Piroska anyagilag is tönkrement egy kastélyába vonul s csak álmképeinek és bánatának él. Öngyilkosságra is gondol, de egy véletlen ezt fölöslegessé teszi. Ópiumos álmában leveri a gyertyát, kanapéja meggyullad s a füst megfojtja. Vinetti ezalatt gazdag örökössé lett s meghozza tartozását, de Piroska már halott.

Leghosszabb novellái közé tartozik Kuthynak s a legjobbak közé is. Azzá teszi a részletesebb lélekrajz. Vannak finom megfigyelései. A könnyelműségre hajlandó, mulatni szerető, naiv leány, ki elfordul a derék kérőtől s a kalandor olaszt szereti s ki engedi gyámját pénzével gazdálkodni, jól van rajzolva. Sikerült rajz az is, mikor szerelméből kiábrándulva mindinkább önmagába húzódik vissza. Sajnos azonban, hogy súlyos valószínűtlenségek rontják le ezt a jó hatást. Milyen lehetetlenség a kölesön, hát még annak nyilvános elárulása Vinettitől, ki igazán szereti a leányt! A párizsi új viszony is nagyon valószínűtlen és fölösleges is.

Általában valami ideges kidolgozási mód jellemzi Kuthy novelláit. Egyes részleteket valóhíven, jól megfigyelve, gonddal dolgoz ki, máskor elragadja a szónoklási és vitatkozó vagy moralizáló kedve s ekkor lapokat teleír mindenféle gondolattal. Ilyenek az anya intelmei. Milyen hosszú litánia s milyen lehetetlen, hogy mindezt a bálteremben mondja el leányának! Ilyen a hosszú értekezés a színügyről. Máskor ismét ideges képzelete ragadja el s rajzol olyan lehetetlen és rikító álmképeket, melyekből egy lap is elég volna, nem húsz. Általában a párizsi részig elég sikerült a novella, de onnan kezdve szinte álomszerű lesz s egészen elromlik.

A kritika ezt is dicséretekkel halmozta el (*Honm.* 1840. II. 88. *Lit. Lapok.* 1841. I. 15—6.), Vörösmarty is (*Figyelmező.* 1840. 46—7.) a *Nemzeti Almanach* legérdekesebb és legjobb darabjának mondja, bár számos hibájára mutat rá.

A tör és feszület (1842) egy gondoliere s egy nobili gyámleányának szerelme, amely tragikusan végződik. A gyenge művecskét romantikus velencei háttére sem teszi jobbá. A Leoni név s a velencei milieu George Sand *Leo Leoni*-jának hatására mutat.

A *Két elítélt* (1843) egy szegény hárfásleányról szól, ki egy kalandor kedvese lesz. Ez véletlenségből agyonlövi magát s a leányt tartják gyilkosának, kit le is fejeznek. A rikítóan romantikus motívumokból szőtt történetben van némi lélekrajz. Érdekes bonyolítása, a törvénykezés hibái s a halálbüntetés ellen irányuló tendencia és a realiztikus részletek (kártyabarlang, ronda megyei börtön) Hugo és Sue hatására vallanak.

Az *Athenaeum* (1843. I. 146. l.) ismét kikel mesterként nyelve ellen, a *Honderű* azonban (1843. I. 60. l.) roppantul dicséri az író, kinek «irataiban több bensőség, több eszmemélység rejlik, mint tán tíz más íróéban».

A *Rágalom és gyanú* c. elbeszélését (1844) kis elmélkedéssel vezeti be arról, hogy nem lehet mindig szép és eszményi dolgokról írnia a költőnek. Ezzel, úgy látszik, menteni akarta kissé kényes tárgyát s novellájának azt a részletét, mely ebben az időben szokatlan merészséggel rajzolja a három Dob-utcai bordélyházat. Különben elég kerekded s érdekesen elbeszélt történet. Tárgya kopott, de a beállítás új s a részletek sikerültek. Kirívóbb lélekrajzi botlás sincs benne, bár egy előkelő úrileány kémkedése a rossz hírű helyen valószínűtlen, valamint az is, hogy vőlegénye meghallga-

tása nélkül hirtelen felbontja eljegyzésüket. Ilyen zátonyokba ütközve feneklenek meg ezek a romantikus elbeszélések.

Egy alkalmi vers c. elbeszélésében (1844) egy költő megmérgezi jegyesét, mert hűtlennek hiszi, maga pedig megőrül. A pesti hangulatok (álarcosbál, tavaszt a külvárosban) s a romantikus szónokiasság a hugói álpáthos csillogásával bizonyára megvesztegették az akkori olvasók nagy részét, mely elnézte a motívumok sablonosságát s a mese valószínűtlenségét.

Az *Érdembér* (1847) egy szabadelvű honfinak története. Túlzottan oktató és irányzatos dolog a szabadelvűek és maradiak szembeállításával. Szatirája nehézkes, stílusa elég egyszerű és magyaros.

A *Lehelke halála* (1847) hihetetlenül valószínűtlen és könnyfacsaróan érzелgős történet egy naplóval s egy hosszú búcsúlevéllel súlyosbítva. Némileg enyhítik a rettentő szentimentalizmust az elbeszélést hallgató mágánások léha közbeszólásai, melyekkel, úgy látszik, a főúri körök férfainak üres-szívúságát akarta pelengérré állítani.

Ezzel a részletes áttekintéssel,¹ azt hiszem, eléggé megvilágítottam Kuthy novelláinak jó és rossz oldalait, úgyhogy hosszabb összefoglaló jellemzésükre nincs szükség.

Kidolgozási módja egyenetlen. A lélekrajz sem oly erős oldala, mint Csátónak. Vannak finom megfigyelései, de egy lélek belső történetét következetesen végigvinni nem tudja. Nem is igen törődik vele éppen úgy, mint a lélekrajzi valószínűséggel. Fontosabbnak és szüksé-

¹ Ezt azért is szükségesnek tartottam, mert novellái ma már a nagy közönség számára hozzáférhetetlenek.

gesebbnek tartja az érdekesítést, az események rohamát, a hatásos jelenetezést. A bonyolításban, a mese érdekkeltő szövésében tagadhatatlanul ügyes és Jósika méltó versenytársa abban az időben.

Képzelete élénk és gazdag, de idegesen csapongó és művészileg fegyelmezetlen. Szereti a kirívót, túlzottat, kivételest, borzalmast, mint francia mesterei. Mennyi a gyilkosság és öngyilkosság novelláiban! Mennyi más borzalom kergeti egymást bennük: lefejezés, elézés, seb felszakítása, szívrepedés, megőrülés, levegőbe röpülés!

Néha túlságos érzelgősség fogja el, máskor emberiség-javító, prófétai szellem.

Leírni színesen, hangulatosan tud, de ezt a tehetséget novelláiban aránylag ritkán ragyogtatja s csak későbbi nagy regényében fejleszti ki.

Magyarság dolgában sem erősek ezek a történetek. Noha többnyire magyar emberek szerepelnek bennük, az író a mesével bíbelődve nem ér rá, hogy magyar jellemvonásaikat kidomborítsa s magyar levegővel vegye őket körül. Meséinek színtere leginkább a főváros, mely akkor nem volt magyar, szereplői pedig jórészt arisztokraták, akikben mindig több a kozmopolita vonás, mint a középosztályban. Az elég sűrűn szereplő külföldi alakok is a magyarosság rovására vannak.

Ami a hatásokat illeti, a francia romantikusoké a legerősebb novelláiban. Tanulhatott Bulwertől is arisztokratikus tónust, magyar író társai közül pedig Jósika s főként Csató volt rá hatással, kinek modernebb, franciás irányát ő folytatta novellairodalmunkban.

Nyelvében sok a szertelenség és dagály. Íme néhány jellemző példa: «Ha pályacsillagom nem lehetsz, maradj villámomul, bár tört fényed szívem kínverejtékeiben lobog föl... Ajkad hév szalagja ketté vált,

hogy utat adjon a kebled orkánjából fölszakadt sóhajnak . . . Janka arcain egyszerre vérhajnal töredezett át, mint midőn liliomesészt sötét bazsarózsa levéllel tölünk meg (*Balítéletek*) . . . Nőm elhagyott. Hogyan? nem sárgul el arcotok? Bírja-e mellettök a lélekzést? Oh ti értitek, mit mondtam. Az nagyobb a honvesztésnél, több mint egy néphalál . . . És most idegzetemen kong el minden órahang, mintha agyvelőmre ütne egy halálkalapács (Az eskü órája).»

Novellái minden hibájuk mellett mégis eredetiebbek, újszerűbbek, izgatóbbak, mint pl. Gaaléi vagy Nagy Ignáciéi, melyek csak mesterember-munkák. Az övéi igazi tehetség művei. Pathetikus, képekben kéjelgő stílusa sokszor színes és elragadó s dagályossága ellenére is költői.

Novellái nagy hatásának egyik főoka még, hogy majdnem kivétel nélkül izgató szerelmi problémákkal foglalkoztak: a féltékenység, csalódás, hűtlenség, gyanú, a könnyelműség és boldogtalanság, a szerelem romboló hatalmának problémáival, melyek nála majdnem mindig tragikus bonyodalmakra vezetnek.

*

Kuthy regényeket is tervezett. A *Figyelmező* már 1839-ben (I. 532. l.) hirdeti, hogy egy *Nápolyi Johanna* c. két kötetes történeti regényen dolgozik. Erről mást nem tudunk, valószínűleg csak terv maradt. A következő évben új regénybe kezd, mely a XVI. századbéli Peruban játszik. 1841 elején hosszú mutatványt közöl belőle az *Athenæumban* (*Az őrangyal*. Mutatvány ily című regényből: *Don Garcia*, mely 1841 első felében jöend sajtó alá). Az ígélet nem teljesült, a regény nem látott napvilágot, csak még két töredéket közölt

belőle (*Tohub. Egy törpe. 1844.*). A három töredékből a következő mesevázlatot állíthatjuk össze.

Esztrella, a Piura városbeli bányaelnök, Don Ayerbe leánya, szereti Carlost, apja tisztviselőjét és kegyencét, de a leányt Don Garcia is birni akarja s Carlost szívesen eltétetné láb alól. Tohub, néger szolgája, segítségére van gaz terve kivitelében, de csak azért, hogy Esztrellát megölje s így álljon bosszút kedvese elvesztéséért, kit Don Garcia halálba üldözött állatias szerelmével. A leálynak azonban védője akad egy rőthajú, púpos törpe, El Pardo személyében, ki Ayerbeék pártfogoltja s Esztrella titkos imádója. Az alkirály beiktatási ünnepén óriási lakomát csapnak, majd az erdő tisztásán felállított színpadon különféle előadások következnek. Végül egy indián bűvésznő mulattatja a közönséget azzal a céllal, hogy ott tartóztassa őket. A fellázadt rabszolgák Katebu (Tohub bátyja) vezetése alatt betörnek a térre s iszonyú öldöklés keletkezik. Esztrellát Don Garcia ragadja ki a harcból s rohan vele át az égő erdőn, melyet a bennszülöttek gyújtottak föl. Egy folyómenti rejtett házba viszi, itt hevesen ostromolja szerelmével, de a leány megvetéssel fordul el tőle. Don Garcia távozik, hogy hajót béreljen s Esztrellával tovahajózzon. Távollétében a törpe jelenik meg s kiszabadítja a leányt.

Szépek benne a trópusi, bujanövényzetű vidékek leírásai, melyek Jókai későbbi hasonló leírásainak előfutárjai. A törpe élettörténetében, mely jelleme kifejlődésének magyarázata, van lélekrajzi érdekesség is. A spanyol táncok leírása hosszadalmas, de sok benne a finom megfigyelés. Közben persze egész értekezést tart a táncművészetről, éppen így a kézjósatról. Az ünnepség rajza színes, az indusnő torzalakjáé realisztikus, a tusáé mozgalmas, az égő erdőn áthaladása erős képzeletre valló. Eredeti, újszerű fordulatokban gazdag nyelve sokszor a mai modern írókéra emlékeztet.¹

¹ «A végképés elmotszant s a hosszú álomba fáradt képzelet pihenő csendbe hullt... a kasztanyettek, melyeknek pattogó nyelve tömött hangpettyekben kísért a zene kanyarulatait »

Ezek a töredékek Jósika *A könnyelműek* c. regényének hatását mutatják, bizonyítja ezt a Motabu-t utánzó Katebu név, az indián varázsló s az erdőégés rajza. Természetesen Jósika mintái, Cooper, Sue és Hugo is hatottak rá. A törpe torzalakja, pl. a *Bug Jargal* Habi-brah-jának utánzata.

Ez az érdekesnek ígérkező regénye sem készült el. Nagy Ignác 1844 júniusában meginduló *Magyar titkok*-jának hatása alatt elhatározza, hogy ő is Sue-féle Mystèrest fog írni s az év vége felé már előfizetést hirdet *Hazai Rejtelmek* (a P. Divatlap szerint *Magyar Rejtelmek*) c. 12 füzetes regényére.¹

A regény közlése 1846 elején indult csak meg az 1—3. füzetrel² s csak 1847 decemberében ért véget.

A 37 fejezetre oszló 74 íves regény meséjét csak röviden vázolhatom.

A két Szalárdy testvér közül az egyik, György, egy csillageresztes hölgyet vesz feleségül, főispán lesz s grófi rangot nyer, a másik, Elek, a szegény Vámos Ceciliát veszi el s kis birtokán gazdálkodik, míg György apjuknak nagy birtokát foglalja el. Elek korai halála után özvegye kis fiokat, Ödönt, ki holdkóros, egy pesti zsidó orvoshoz, Márkhoz adja gyógyítani. A főispán,

¹ P. 1844. I. 15. (okt. 13.), É. 1844. II. 21. (nov. 20.), H. 1844. II. 20. (nov. 16.). Az év végén már mutatóványt is közölt belőle *Hortobágyi töredékek* címen az *Életképek*-ben. A regény megjelenése közben még egy mutatóványt közölt (*Besztereczi lápridék*. 1847.).

² A H. már I. (jan. 6-i) számában említi megjelenését, tehát valószínűleg 1845 dec. végén jelent meg. Az egyes füzetek ilyen sorrendben követték egymást: 4. (240—320. l.) febr. — 5. (321—400) márc. — 6. (401—80) máj. — 7. (481—560) szept. Eddig az első kötet. A 8. (1—80) nov. — 9. (81—160) dec. — 10. 11. (161—320) 1847. aug. — 12. (321—400) okt. — 13. (401—80) nov. — 14. 15. (481—629) dec. Tehát megjelenése két egész évig tartott. Címlapja: *Hazai Rejtelmek*. Regény. Írta Kuthy Lajos. I. 1846. II. 1846. (noha 1847-ben jelent meg).

hogy testvére birtokát is megkaparíthassa, megvesztegeti Márkot, hogy tegye el láb alól a gyermeket. Ödön eltűnik s különböző viszontagságok után az Alföldre kerül, hol halász lesz (az «árva halász»), lopás gyanújába keveredik, bebörtönzik s ezalatt parasztleány jegyese, Évi állítólag öngyilkos lesz. Ödön a Szalárdy-vagyon általános örököse, mert Lajos, a főispán fia, csak a családba csempészett gyerek. Vámos, Ödön nagybátyja vállalkozik öccse igazának kiderítésére s titokban folytatja a nyomozást. Időközben elveszi Örsy Zalánkát, Ödön pedig Évit, ki nem halt meg s boldogan élnek. A nyomozás is kiderít lassankint mindent. A főispánt Löbl Simon, az uzsorás zsidó tönkreteszi ezalatt. Csődbe kerül s megtudja, hogy Lajos, ki azóta megőrült, nem fia. Erre Löblt s magát megmérgezi. Ödön visszakapja birtokait, Márk is elnyeri büntetését.

A főcselekvényt számos epizód szövi át sok mellékalakkal, kik közül többnek élettörténetével is megismerkedünk, ez roppant lazává teszi a regény szerkezetét. Genre-jelenetekkel kezdődik, melyek a hortobágyi csárda körül csoportosulnak (1—3. fejj.), a 4.-ben hallunk Márkról és Löblről, az 5.-ben pedig Lajosról, ki azonban csak a 9. fejezetben lép fel. A 10.-ben hallunk az árva halászlól, a 11.-ben pedig fellép Vámos s hallunk a főispán-családról. Az árva halászt csak a 13. fejezetben látjuk. A 14.—20. fejezet az ő elbeszélése, a 20.-ban van Vámosé is a Szalárdy-családról. A 21. és 22. Lajos kalandja a csárdában. Az első kötetben elbeszélt események egy nap történnek, sőt jórészüik egy estén játszódik le. A második kötet eseményei ugyanilyen töredékesen következnek egymás után.

Mozaikszerű az egész, mint *A Bélyek háza*. Nem életképek sorozata azért, mint a *Magyar Titkok*, Kuthy igazi regényt akart írni, csak hogy regényének meséje sovány s darabokra hull szét. Ezek a darabok aztán jól-rosszul össze vannak fűzve néhány igen vékony szállal. A legfontosabb dolgokat csak elbeszélésekből

tudjuk meg, nem egyszer csak odavetőleg, pl. a Szalárdy-ház annyira előkészített bukását csak Pisze Pista, a Poltrás (egy szerencsétlen leány) s a színházbeli gavallérok elejtett szavaiból.

A regény egyik főalakja, Márk csak a 33. fejezetben lép fel, hogy rögtön le is tűnjék, különben csak a személyek elbeszéléseiben szerepel. Éppen így Lóbl csak két jelenetben van elénk állítva (23—4. és 36. fej.), pedig ők a főintrikusok és gonosztevők, kik ellen a regény összes tisztességes alakjai küzdenek. A főispán csak a 24., 25. és 36. fejezetben szerepel. Így a nőalakok is: Cecilia, Évike, Zalánka, Athea (egy híres énekesnő) csak futólag bukkanak föl egy-egy jelenetben s újra eltűnnek. Legaktívabb alak még Vámos, de ő sem tesz egyebet, mint hogy jóltevője a népnek és nyomozza Ödön esetét mindig magával cipelve a köpcös szolgabíró s a divatos ruhájú esküdtet, ami lassanként unalmassá és komikussá válik. Lajos ténykedése abban merül ki, hogy három nőt akar megrontani (egyét meg is ront), hogy szerelmes Atheába, kifejti epikuri elveit és megőrül. Szalárdy Ödön csak a saját elbeszélésében szerepelve kelt érdeklődést, azontúl egészen árnyékalakká válik s alig mutatkozik.

Igazi bonyodalom nincs is a regényben, csak az egyes részletekben, ezekben tudja az események egyes csoportosításával feszültségben tartani érdeklődésünket.

A cselekvényben, jellemekben semmi fejlődés: Lajos közönséges szoknyavadász, ki egyszerre vadul szerelmes lesz, a főispán tönkrejut a nélkül, hogy pazarló életmódját látnók, Vámos kész derék ember, kinek Zalánka iránti szerelméről alig hallunk valamit s már felesége is a derék kis honleány. Márk és Lóbl kész gazemberek, kikről inkább mások elbeszéléseiből tudunk.

Meglátszik rajta, hogy nagyobb időközökben, folytatásokban készült, maga az író is el-elvesztette a fonalat, ki-kiesett a történet hangulatából, ismétel, elnagyol, egyes részleteket meg nagyon kidolgoz, talán szándékosan is, hogy mindig adjon magában is hatásos és érdekes részleteket, amelyek az olvasók figyelmét állandóan ébren tartásák műve iránt.

Ez a részletmunka sokszor túlteng a regényben. Lóbl uzsoráskodásának részleteit, pl. két hosszú fejezeten, 149 lapon keresztül rajzolja! Hát a sok fölösleges epizód-elbeszélés (Gyapjassy juhai megmérgezésének története, a Poltrás élettörténete, a legátus rengeteg hosszú anekdotája stb.)! A főcselekvényre vonatkozó elbeszélésekben is sok a fölösleges részlet és ismétlés.

Hogy elég valószínűtlenség is van a mesében, azt tán fölösleges is bizonyítanunk. Csak néhány példát. Milyen színpadias, hazug jelenet a korcsmáros hosszú tirádájával súlyosbított leleplezési jelenet a csárdában! Mire való a lápszigeten való regényes találkozása Vámosnak Zalánkával, mikor a leány Vámos nővérénél lakik? Csak arra, hogy a lápvidéket leírhasssa. Mennyire valószínűtlen, hogy az eszes Márk rokonait, kik bűntársai is, annyira terrorizálja, sőt megmérgezi, nemhogy jó bánásmóddal s a haszonban való részesedéssel kötné őket magához. Ez már a lélekrajzi és jellemzésbeli hiányokra vezet át bennünket, melyeknek bizonyítása ismét fölöslegesnek látszik, annyira szembetűnőek. Az alakok a francia romantika túlzásai jó és rossz irányban. Vámos, Ödön, Cecilia, Zalánka, Athea éppen olyan túlzottan ideális sablonok, amilyen ördögök Lóbl és Márk. Tetteiket nem is kísérli meg lélekrajzokkal indokolni, csak helyenként. Pedig ehhez is volna tehetősége. Az árva halász elbeszélése jórészt lélekrajz, szinte

Balzacra emlékeztető részletességgel, képzelettel és intenzitással, száz találó megfigyeléssel, de azért egészben véve mégis túlzott és valószínűtlen. Sikerültebb lélekrajzi részletek még: a Poltrásé a sadista hajlamok realiztikus elemzésével, Kátaynéé (22. f.), Lajos ébredő szerelme Athea iránt (25.), a kétségbeesett Mariskáé (27.), Lajosé Athea lakásán (35.). Ezekben is sok a túlzás, irreálitás, romantikus színpadi görögtűz, de van bennük nem egy finom megfigyelés és sikerülten megörögzített hangulat is.

Ezek már a regény jó oldalai közé tartoznak. Lássuk most ezeket a sok kifogás után, melyeknek számát még szaporíthattam volna.

Jó oldala első sorban, hogy sok benne a magyar környezetrajz. A *Hazai Rejtelmek* alföldi regény, mint *A falu jegyzője*. A cselekvény legnagyobb része az Alföldön játszódik: a Hortobágyon, Debrecenben s közel ezekhez, Pesten a 37 fejezet közül csak 10 történik. Az Alföld tájainak és népéletének nagyszabású és sokoldalú rajza szinte meglepő benne.

Az Alföldnek mennyi tipikus alakját vonultatja el előttünk: a csikóst (2. fej.), a sárban bajlakodó fuvarosokat (3.), a csárda lakóit (3.), főleg a nyakas, mogorva kálvinista kocsmárost (3.), a betyárt (3.), a parasztokat (4.), a debreceni talyigást (5.), a debreceni kofát (5., 9.), a gulyást (5.), a zsidót (5.), a juhászt (6.), a kondást (6.), a halászt (13.)! Mennyire ismeri őket az egykori debreceni diák s milyen markánsan, jellemzően, aprólékos realizmussal tudja megjeleníteni! Nem kevésbé jól rajzolja a magyar Mäcenás-típust, a megyei politikai élet akkori alakjait, a kisvárosi rendőrkapitányt, a fontoskodó, kuriális stílusban beszélő szolgabíró, a városházára hurcolt rabokat, a kortest.

Ezeknek az alakoknak s a hozzájuk fűződő genre-jeleneteknek bemutatása sokszor igen részletes és hosszadalmas s a mesével jóformán semmi kapcsolatban sincs, de mi, kiket a rémregény-mese ma már nem érdekel, igen hálásak vagyunk az írónak ezekért a kitérésekért, mert ezek többet érnek amannál. Kuthy parasztjainak rajzában mindenesetre vannak romantikus vonások is, kissé stilizálja őket, de mindez nem sokat ront pompás megfigyelésain.

Alakjainak megfelelő háttérrel is gondoskodik s megfesti az Alföld vidékeit. Az árvíz, a vihar (1.), a pusztai alkony (10., 14.), az est (16., 20.), az éj (22.) igen hangulatosak, az alföldi vidékek (19.), a besztereczi lápvidék (28—9.) nagyszabású tájképek. Intérieur-leírásai aprólékosak. Általában éles szeme van az apró vonások megfigyelésére, ezeket szívesen, szinte fotografikus hűséggel rajzolja, pl. a farkas (1.), kutya (5.), bárány (6.), gomba (20.), pipaszár (9.), a szűr (21.) az utóbbi a szűr valóságos monografiája, megannyi miniature-festések. A mozgások, jelenetek leírásában is ügyes, arcot, alakot is szívesen és részletesen ír le.

Sokat emlegetett és dicsért leírásai sokfélék: vannak köztük finom hangulatképek a lelkiállapotokkal kapcsolatban, vannak humorosak, valószínűleg angol hatás alatt, erősen realizisztikusak, sőt naturalisztikusak, reflexiókkal vegyültek. Kuthy mindenesetre kiváló leíró tehetség, mint Jósika, de, mint mindenben, a leírásban is túloz, ezek gyakran válnak hosszadalmasakká, fárasztókká, tömérdek részlet halmazává.

Stílusa többnyire színes, képzelgető, fordulatos, sokszor dagályosan pathetikus, szónokias, mint novelláiban. Ez abban az időben mindenesetre tetszett (Hugo-, Sue-féle romantikus vonás). Sok benne az erőltetettség,

keresettség, túlzás, tán még több, mint novelláinak stílusában.¹

Külön kell kiemelnem népies alakjainak nyelvét, mely a legjellemzetesebb, legtősgyökeresebb magyar nyelv, néha nagyon is az, mint a Vas Gerebené. A ritkább népies szólásokat különben jegyzetekben magyarázza.

Végül emlitem meg, bár ezt ma már nem számíthatjuk jó oldalai közé, de abban az időben egyik oka lehetett sikerének, a sok aktuális, irányzatos, néha türhetetlenül hosszúra nyúló reflexiót és elmélkedést: a csikósról, a szerelemről, a pusztáról, a népszerűség-hajhászásról, a prostitúcióról, a bukott nő védelméről, a lelencházakról, az ősiség elavultságáról, a betolakodott idegenekről, a jobbágyok sorsáról, a főrangú társaságról, az előítéletekről, a hazafiatlanságról, az uzsorásokról, a nőnevelésről, a fényűzésről, a zsidókról stb. A regénynek nincs egy alapeszméje, hanem Sue módjára minden jelenséghez hozzászól s a társadalom s az ember hibáit túlzottan és tendenciózusan mutatva be, javítani akar.

A *Hazai Rejtelmek*-ben sokféle hatás mutatkozik, így az életképirodalomé s főként Nagy Ignác *Magyar Titkai*-é, az Alföld rajzában és dicsőítésében Gaalé és Petőfié, *A falu jegyzője* irányzatosságáé. Hatott rá a francia romantika elmélete a költészetről s korának szabadelvű és demokrata irányzata, de legfőképpen Sue *Mystères de Paris*-ja, melynek hatását Kovács János mutatta ki részletesen már említett tanulmányában. Ez a hatás a főcselekvényben, egyes részletekben, egyes

¹ Jövény, ismerlen, védlen, szoklan, reménylen, bűnlen, ártlan, véglen, akarlan, emberlen, feszlen. A második kötetben majdnem egészen elhagyja a fosztó képzőnek ezt a bosszantóan fura használatát.

alakokban s a tendenciózus fejtegetésekben nyilvánul.¹ Kovács megállapításai néha erőltetettek (ott is Suehatást keres, ahol nincs), de egészben véve helyt állanak s kétségtelenül bebizonyítják Suenek erős hatását.²

Az egykorú kritika többnyire dicséretekkel halmozta el az egymásután megjelenő füzeteket. Legértékesebb Henszlmannnak az első hat füzetről írt bírálata *A legújabb magyar regényirodalom* c. cikkében (É. 1846. II. 283—6. 1.).

Kuthyt tévedéseiben is lángeszűnek tartja. Részletesen boncolgatja az árva halász elbeszélését s főleg orvosi szempontból tartja lehetetlennek, sőt nevetségesnek, amit neki, az orvosnak, el is kell hinnünk. A francia rejtelmek hatását csak érinti (az úgyis nyilvánvaló volt). Elítéli a francia romantika túlzásainak másolását a regényben s novelláiban. Életképeit nagyon dicséri: «élet- és jellemteljesek s itt-ott bámulatos, ha bár kissé vastagabb humorral vannak felfogva». Tájleírásait is magasztalja. Kuthynak szerinte «a nép s a középosztály életének nemzeties rajzolataiban áll» erős oldala, ne hajszolja hát a borzalmast.³

¹ Dickens *Twist*-jének hatása is mutatkozik itt-ott.

² Érdekes, hogy egy 1839-ben megjelent novella (Ferenczhalmi *Az eljegyzettek*. Ra. 1839. I. 33—5.) első fejezete, mely a Hortobágyon játszik, élénken emlékeztet Kuthy regényének egyes részleteire (vihar, a hidón összetorlódnó fuvarosok, a csárda, Kátai a góromba korcsmáros, Pál úrfi, halászatra készülés). Lehet, hogy K. képzeletének irányítására hatott, de az egyezések a két írónak a helyszínén tett megfigyelésein alapulnak. Kátai az ottani korcsmáros igazi neve is lehetett.

³ Érdekes még Szegfy Móric *Igénytelen észrevételek az újabbkori magyar irodalom hatásáról a zsidók irányában* c. cikke. (É. 1846. II. 15.), mely zsidó érzékenységgel írt bosszús kirohanás a miatt, hogy Nagy Ignác a *M. Titkok* Móricában, Jósika az *Akarat és hajlam* Roderichjében s Kuthy a *H. Rejtelmekben* gaz zsidókat rajzoltak.

Kuthy ezután új regény tervével foglalkozott (P. 1847. II. 47., 50.). Az *Életképek* szerint (1847. II. 20.) nagyobbyszerű humorisztikus regény ír, «melynek pompás fametszeteit már-már látni is volt szerencsénk. Címét még nem szabad megsúgnunk». A terv nem valósult meg.

Kuthynak feltűnőbb hatását nem látjuk egykorú novellairódalmunkban, csak egyesek próbálják dagályos stílusát utánozni (pl. Ney *Az orvos*. 1843. Szelestey László *A titok*. 1843.). Legrokonabb tehetség vele a fiatal Jókai, ki tőle is tanult egyéb mestereken kívül.

Kuthy, noha munkáit ma már alig ismerik, abban az időben méltán játszott jelentős szerepet. Ha az akkori lelkesedést, mely munkásságát kísérte túlzottnak tartjuk is, ha műveiben ma már világosabban látjuk is az idegen hatásokat, a divatnak s a közönség ízlésének való káros meghódolást, valamint a fönnebb említett számos hibát, mégis el kell ismernünk, hogy Kuthy nem volt mindennapi tehetség.

Élénk képzelete, elbeszélő művészete, kiváló megfigyelőtehetsége s egyéni stílusa határozottan kiemeli kortársai közül. Fő hibája, hogy nem tudta magát fegyelmezni sem mint ember, sem mint író. Amint nem tudott igazi férfinak kiformálni, éppen úgy nem tudott írói egyénisége határozott körvonalú alakot ölteni. Irodalmi vándorútján csak kisebb magaslatok megmászására volt ereje és kitartása, a felhőkbe vesző hegycsúcsokra sohasem tudott feljutni.¹

*

¹ Csak melleleg említem meg, hogy K. az ötvenes évek elején is folytatta novellairói működését és elég sűrűen jelentek meg novellái a *Hölgyfutár*-ban, *Remény*-ben (Vahot folyóiratában), a

A *Hazai Rejtelmek* előtt jóval egy ma már egészen ismeretlen rémregény látott napvilágot *Véres boszú* címmel (Temesvár, 1841.), melynek szerzője a Kuthyval egykorú csicseri Ormós Zsigmond (1813—1894). Ő is tagja volt a pozsonyi országgyűlési ifjúságnak, mint Kuthy s ő is megyei szolgálatba lépett, mikor a cenzuratól eltiltották. Regénye megjelenésekor aradmegyei szolgabíró volt.¹

A tizenhét fejezetre oszló elég terjedelmes regény (268 l.) hőse Fröl Barnabás, egy feltűnően szép zsidó ifjú, ki marosvölgyi utazása közben egy vidéki városba vetődik, hol megismerkedik az előkelő Árnay családdal s Árnay Nellivel meg is szeretik egymást. Az «ördöghalász»-nak nevezett züllött torzalak nagy rokonszenvet mutat iránta, folyton les rá s mindenáron el akarja választani Árnayéktól. Sándort, Nelli bátyját megsebesíti, majd leleplezi Barnabás zsidó voltát, mire mindenki elfordul tőle Nellit kivéve. Most Nellit szúrja le, hogy Barnabást mint gyilkost elfogják, aztán felgyújtja Árnayék házát, végül lelövi Sándort s erre őt is elfogják. Akkor aztán elmondja, hogy Hirsch Jakabnak hívják s hogy az Árnay gyermekek atyja elcsábította imádott feleségét, amiért mindkettejüket vízbe fojtotta s most gyermekein állott bosszút. Barnabás az ő fia, kit Fröl nevű rokona nevelt fel. Vallomása után a börtönben felköti magát, Barnabás kiszabadul s bánatosan, elkomorodva él tovább.

M. Hirlap-ban, *Losonci Phönix*-ben, *Nagyenyesi Album*-ban, eleinte Ariel álnéven. Olvasták akkor is, novelláinak 6—9. kötetei is elég kelendők voltak. Ezek azonban már nem tartoznak munkám keretébe, különben sem mondhatnék róluk újat. Ezekben is a régi s a francia romantika túlságait követi. Az ő fénykora 1848 előtt volt, ezután jelentősége elhalványul főként Jókai munkássága következtében, ki nemcsak túlzásokban, hanem tehetségben is meghaladta. *A királyné olvasója* c. történeti regénye (*Bp. Hirlap*. 1860. 1—274. persze nem minden számban) a 8. fejezettel megszakadt.

¹ Néhány novellája (pl. *A bujdosó lengyel*. 1840.) egészen jelentéktelen.

Telivér francia romantika: titokzatosság eleitől fogva (noha már az elején sejtjük, hogy Barnabás a halász fia), véres tettek, dühös bosszú, ideális, magasztos szerelem, a halász ördögien torz és gonosz alakja. A vád történetben sok a lehetetlenség: a halász első gyilkossága miért nem derült ki? Miért akar az ártatlan özvegyen és gyermekein bosszút állni, mikor már a bűnösöket kivégezte? Miért halasztja bosszúját ilyen sokára? Miért nem ismeri föl senki Barnabásban a zsidót?

Érdekes benne a filozemita irányzatosság abban a korban, mikor a zsidó emancipáció annyira napirenden volt. Barnabás a derék, ideális, hazafias zsidó mintaképe akar lenni gonosz, aljas, kozmopolita apjával szemben. Törvénykezésünket is bírálja (a törvényszéki tárgyalás leírása a 14. fejezetben magyar jogászemberre valló munka).

Egyes magyar vonatkozások ellenére az egész furcsa és idegen, mintha valami külföldi rémregény átdolgozása volna. Semmi igazi jellemzés benne, lélekrajz is alig s ami van, okoskodás vagy érzelgés. Stílusa nehézkes és avult. Nem áll irodalmi színvonalon, csak tárgyánál fogva érdekes.

V.

Márk (Barthos János) és Lauka Gusztáv novellái.

A negyvenes évek elején néhány igen fiatal novellista lépett föl: Barthos János, Lauka, Pálffy, Albert, Degré Alajos, Jókai és Petőfi, kik föllépésükkor csak huszadik évük körül jártak s kik mindnyájan a francia irány hívei voltak s ebben követték az idősebbek példáját, de azért a divatos modorba egyéni színezetet is tudtak belevinni.

Legelső volt közülök a tizenkilencéves korában felépő Barthos János (1821—94), ki Zemplén megyéből került Pestre jogásznak 1840-ben s mint Bártfay László rokona több neves írónkkal ismerkedett meg s tőlük kapott kedvet az írásra. 1849-ig Pesten hivataloskodott s összesen 21 novellát írt, azután végképpen abbahagyta az irodalmi működést. Sohasem írt a maga neve alatt, mert főnöke nem szerette a «skriblereket». Legtöbb elbeszélése Márk álnéven jelent meg (egyik novellája, *Márk a vadász*, hősének neve).

Például csak egy novellájának *A büntársak*-nak (1844) tartalmát mondom el.

A hosszú, kis regénynek is beillő novella két ágból fonódik össze: a két büntárs történetéből és Ernyey Dénes főbíróéból. Bernátot Lipót unszolásai tették gazemberré, tolvajjá s most már nincs visszatérés. Lipót egy betörésre unszolja gr. Terényiékhez. Terényi Ida és Ernyey szeretik egymást, de a gróf Croy Artur grófhhoz szeretné adni leányát, mert annak apjával folyó s rá nézve tönkremenést jelentő póre így megszűnnék. Ida fel akarja áldozni magát apjáért, amit az eleinte elfogad, de mikor megtudja, hogy leánya Ernyeyt szereti, beleegyezik házasságukba. A grófi vetélytárs azonban tud valami titkot Ernyeyről s azt el akarja árulni. Párbajra is készülnek. A két gonosztevő betör a grófi házba, de Dénes megmenti Terényiéket s Bernáttal találkozáva megrémül. Bernát megtudja tőle, hogy titkukat Artur gróf is tudja s ezért el akarja tenni láb alól a grófot, Lipót szintén, de másért, t. i. Artur volt az, ki feleségét megrontotta, aki belehalt szégyenébe s ezért lett Lipót haramja. A grófot valóban kirabolják és megölik. Bernátot elfogják, Lipót megmenekül. Bernátot felakasztják, halála előtt Lipóttal áldását küldi Dénesnek. Lipót éjjel leveszi az akasztófáról a holttestet s eltemeti egy elhagyott házban, ahol addig is tanyáztak. Dénes is eljön a temetésre s megtudjuk, hogy Bernát apja volt. Lipótnak útlevelet szerez külföldre s ez el is menekül. Idával most boldog lehetne, de bántja a lelkiismerete, hogy eltitkolja apja kilétét előtte. El is mondja neki, hogy a játékszenvedély mint tette tönkre apját, mint tartotta ő egy darabig, hogyan tért a bűn útjára s mint súlydelt

lefelé. Ida érzelmeit ez a vallomás nem változtatja meg, a grófnak pedig nem szólnak a dologról, így boldogok lesznek.

A rablók egy elhagyott rom-házban tanyáznak, egyiküknek Dæmon nevű rókája van, mely mindig kíséri. Bernát hulláját Lipót egy téli éjjelen veszi le az akasztófáról s meredt szemei később is üldözik. A házat felgyújtja. A rablókon néha túlságos érzékenység vesz erőt. Mindez csupa színromantika. A szabad-élvű gróf, ki leányával együtt semmit sem ad a világ előítéleteire, szintén romantikus alak. A forma megfelel a tartalomnak. Rövid irányzatos reflexiók, kiszámított, hatásvadászó, érdekfeszítésre törekvő bonyolítás, romantikus pathos, túlfeszítettség érzelmekben és beszédben. A történet nagyrészt rövid, szaggatott mondatokból és félmondatokból álló, lázas gyorsasággal lüktető, izgalmas párbeszédekben gördül le előttünk. Ez Márk egyéni modora, helyesebben ő tudja nálunk egyes francia romantikusoknak ezt a modorát legjobban utánozni.

Novellái Franciaországban, a Lago Maggiore körül, a pyrenæi hegyek közt, Genua vidékén, Korzika szigetén játszanak, de a magyar tárgyúak is annyira idegenek, mintha külföldi novellák fordításai volnának. Nála csak az érdekfeszítő mese a fontos, mely féltékenységen, rangkülönbségen, homályos származáson, alaptalan gyanún, álnéven s efféléken fordul meg s melyben tömredek a gyilkosság, nőkön elkövetett erőszak, bosszúállás, gazság és egyéb borzalom.

*

Lauka Gusztáv komoly novelláinak még kevesebb az irodalmi értékük. Ő humorista volt, kit jókedvű, könnyelmű természete is a tréfára, vigságra készítetett, úgyhogy a komolyság meglehetősen távol áll egyéniségétől. A romantika pátoszáat csak magára erőltette s csak a divatnak hódolt, mikor ő is írt egy csomó ilyen elbeszélést.

A zárda-szűz (1841) s *Ariadne* (1841) spanyol tárgyú romantikus történetek, *Miréna* (1848) keleti beszély, mely valószínűleg csak fordítás, a többi még kevesebbet ér, kúsza, pongyola, üres semmiségek.

Valamivel többet ér egy népies elbeszélése, mely szülőföldjének, Szatmár megyének egy sváb falujában játszik. Juli a falusi népmulatságon beleszeret egy idegenbe s mikor megtudja, hogy az pap, bánatában meghal (*Az idegen. Kő. 1841. II. 68. s átdolgozva Az eltépett koszorú címen A. 1841. II. 76.*).

Az *Életrajzok*-ben 1846—48-ig *Falusi éjszakák* címen egy novella- és rajzsorozatot közölt, melyben szintén szülőföldjén játszó rövid történeteket mondott el. A *Nyomor* egy öreg parasztasszony haldoklását írja le, a *Virasztás* a szép Propst Juli esete, kit az éjjeli mise után szerelmi bánatában halva találnak a templom mellett, a *Kincskereső* egy szegény parasztleányka, aki a falu melletti kísérteties tó körül éjjel kincset keres s kalandja miatt gúny tárgya lesz, *Doka korcsmája* egy kikapós korcsmárosné története, ki féltékenységből saját leányát mérgezi meg s börtönben pusztul el, *Katinka ünnepe* szerelmi történet, melyet farkasok támadása fejez be borzalmasan. A többi is ezekhez hasonló.¹

A hamis romantikájú, érzélgős, jelentéktelen s végükön ellaposodó elbeszéléskék némi hangulatfestést, couleur locale-t s természetes folyamatosságot leszámítva alig érnek valamit s csak annyiban mondhatók egyénibbeknek, mert írójuk sekélyes tehetségének és felszínes egyéniségének hű tükrei.

VI.

Pálffy Albert. Vig novelláinak franciássága. Komoly tárgyú novellái. Két regénye: *Magyar millionaire s A fekete könyv*. Degré Alajos vig elbeszéléseinek franciás modora. Komoly novelláinak értéktelensége.

A fiatal romantikusok között érdekesebb egyéniség és nagyobb tehetség volt Pálffy Albert (1820—97). Békés-Gyulán született, iskoláit Nagybányán, Aradon és Debrecenben végezte. Aztán Szatmárt kispap lett, de a theologia végeztével otthagyta a papságot s Nagyváradon letévén jogi vizsgálatait, 1842-ben Pestre került jurátusnak s a következő évben ügyvédi oklevelet szerzett, de sohasem ügyvédeskedett, hanem író és újságíró lett. Mint Petőfi jó barátja tagja volt a «tizek társaságának». 1847-ben a *Pesti Hírlap* újdonságírója,

¹ Egy részük önállóan is megjelent *Falusi Éjszakák* címen Pozsonyban, 1847-ben (Petrik *Bibliographia*-ja szerint).

1848—49-ben pedig a *Március Tizenötödike* c. republikánus ellenzéki lap szerkesztője volt.

Kortársai magas, elegáns alaknak rajzolják, kiből hiányzott minden romantikus pathos, de annál több volt benne a humor és éles gúny, mellyel még barátait is sokszor megvagdalta. Az *Alföldi Lap* valóságos Lucifernek írja le: «Látnád csak az ő mephistophelesi arcát, midőn vigyorogva nézdeli a Kioszk szegletéhez támaszkodva lapjai ragadozó madarait s ha állába harapni akaró orrán szemüvege a lámpafényben tűzvillanást kap s hegyes szakállacsakját a szellő lengeti: az átkozott szarvacskák s kecskelábak képzeleted által okvetlen kipótoltatnak: ő valóságos dæmon!» (*Bp. Divatlap*. 1848. 4.)

Francia műveltségű ember volt, a francia romantika híve az irodalomban s demokrata-republikánus és forradalmár a politikában.

1842-ben, Pestre jövelele évében, lépett fel első novellájával s a szabadságharcig húsz novellát s két regényt írt. Jelenkori és történeti tárgyú munkáit nem választottam el egymástól, mert a történetiekben oly kevés az igazi korrajz, hogy jóformán semmiben sem különböznek amazoktól s nem nevezhetők valódi történeti elbeszéléseknek. Víg novelláit pedig azért tárgyalom itt s nem az előbbi fejezetekben, mert nem tartoznak sem a Kisfaludy-iskola, sem az életképirodalom körébe, hanem újabb, franciás modorúak.¹

Lássuk először az utóbbiakat. A *Carteaux* címűnek (1843) mindjárt a bevezetése érdekes. Egy pesti kávéházban néhány fiatalember beszélget s elítéli a magyar novellákat, melyeknek minden betűjén

¹ Novellái közül 12-t 1848-ban összegyűjtött. Kiadója ki is nyomatta (az *É.* jan. 16-i száma szerint már sajtó alatt van), de csak 1850-ben adta ki *Egy földönfutó hátrahagyott novellái* címen.

«folytonos elérékenyülés, gyógyíthatatlan bú és szenvedés» ömlik el. Érdektelen helyeket szóvirággal árasztanak el, a dolgot magát pedig egy pongyolán odavetett szóval mondják el és hatásvadászok a valószínűség rovására. Ez magának az írónak nézete, aki a természetével ellenkező érzélgősséget és dagályt elítélte és stílusában egyszerűsége törekedett. Maga a novella, melyet egyik ifjú a Dunán csolnakázva beszél el társainak, egy víg párizsi történet Carteaux marquisról, ki ügyes esellel megszökteti egy pohos polgár feleségét, de a végén mégis felsül. A nagyon regényes bonyodalom a komikus mesében nem bántó. Az egész annyira franciás, hogy a szerkesztő kénytelen az *Athenaeum* «aggatózó invectivájával» szemben a novella eredetiségét bizonygatni (R. 1843. I. 29.). *Egy éj a csárdában* (1843) a Debrecenbe igyekvő elbeszélő kalandja, melyben egy fiatal korcsmáros, annak a diákok iránt fölöttébb érdeklődő felesége s egy szegénylegény szerepel. A meglehetősen humorral elmondott történetke Gaal alföldi életképeire emlékeztet.

A *Trois Rivières* (1844) cambridgei diákhistória, melynek hőse egy kalandos fickó, aki csinyjeivel felzavarja a tisztes város békéjét s aki helyett azalatt egy szorgalmas ifjú szerez az egyetemen teológiai doktorátust. Ügyes és mulatságos elbeszélés, mely nem sablonos, új tárgyánál fogva is érdekes. A *Pesti szerelem* (1846) két fiatal jurátus története, kik gyámjaikat ügyesen lefőzik és arra kényszerítik, hogy házasságukba beleegyezzenek. A fiúk széles jókedve és ártatlan furfangossága igazán kedves olvasmánnyá teszi a jó humorral írt elbeszélést.

Víg elbeszéléseit, melyeket csak néhány példával jellemeztem, felszínesen könnyed humorú, rohamos, rövid mondatos párbeszédekben gördülő franciás előadásmódjuk különbözteti meg a korabeli novelláktól.

A komoly tárgyúak közül elsőnek jelent meg az *Ismét egy nő* című (1842), mely nagyrészt Vilmer bányászati felügyelő elbeszélése. Feleségét elszerezte Marienburg marquis, aki osztrák katona volt. Vilmer, hátrahagyott levele szerint, a rézbányai iszonyú mély «érckútba» ugrott, a marquis elvette a kacér asszonyt, ki aztán őt is boldogtalanná tette. Rossz felesége halála után visszatér Strassburgba, hol Vilmerrel, mint bérlőjével találkozik s azóta jó barátok. A történetet szaggatottan, szeszélyes rapszodikussággal beszéli el. Ez a modor jellemzi azután többi novelláját is.

Az *Étoile-Sombre* (1844) egy provençei várkastély, melynek

urai negyvenöt és ötvenedik évük közt titokzatosan elhalnak. A fiatal marquis a francia forradalmi törvényszéktől megszabadulva rájön, hogy elődei mind tetszhalottak voltak s élve temették el őket. A *Rivuli Dominarum* (1845) szintén egy régi várkastély neve, mely másfélszázaddal ezelőtt egy erdélyi kis városban állott. Az agg Corvonegro marquis élt ott unokájával, kit maga nevelt, míg családja többi tagjait elzárva tartotta. Mikor unokája nem akarta elvenni a neki szánt leányt, az öreg felrobbantotta a kastélyt.

Egy báróné (1847) Pálffy legjobb elbeszélése. Meséje ennek is gyenge és lélektanilag indokolatlan: a báróné, ki alig szerepel, lehetetlen, zárkózott nő, akit nem értünk. Az író homályosan céloz rá, hogy «élt lelkében... egy csodálatos elv, nagyszerű eszme, iszonyatos képzelem», melynek gyermekeit is feláldozta. Ez csak a családi, arisztokrata gög lehet, de nem rajzolja a lelkét s így lehetetlennek tartjuk, hogy merő gögből tönkretegye gyermekeit. Részleteiben azonban egyike a kor legjobb novelláinak. Az ódon kastély hangulata, a szerelmes ifjú álmoképei s borús kedélyállapota, mikor távozik a kastélyból, aztán a kolostor milieujének művészi rajza (a lányok kedves csacsogása, apró titkaik, az ebéd a refektoriumban, a hajnali ájtatosság a homályos, majd lassan megvilágosodó oratoriumban stb.) elsőrangú és finom munka.

Egy kastély az erdőben (1847) c. elbeszélése méltó párja az előbbinek.

E. gróf öreg már és vak s pozsonyi palotájában él. Szeretné, ha fia Albrecht gróf egy német herceg-tábornok leányát venné el, de ez katona lesz, apja nagy csodálkozására. Gyanúsán sokat időz az L.-falvi furesa kastélyban. Az öreg gróf nem kérdezősködik, de gyanúját tovább fonja s nem alaptalanul, mert fia titokban megházasodott s neje Adél, testvérével Rose-zal a kastélyban lakik. Az öreg egyszer felkerekedik s meglátogatja a kastélyt, hol minden zugot ismer. Éjjel felmegy a nők hálószobájába s rálő Adélna, kit a golyó megöl.

Az 1760-ban játszó történet elég valószínűtlen, de egyes részei pompásak. Adél balsejtelve, amely a kastélyt környező erdő hangulataiba olvad, milyen finom lélekrajz! Ugyanilyen az öreg vak emberé a kastélyban, amint kérdezősködik, gyanakszik, sejt s végére akar járni a titokzatos dolognak.

Harlem Richard (1847) nagykereskedő és nagybirtokos, ki el akarja venni Horoghy táblabíró leányát, Erzsí azonban Horoghy

gyámfát Határlaky Endrét szereti. Harlem Endrét váltóügyletekbe, részvényvásárlásba akarja bonyolítani, hogy tönkretegye, de Endre óvatos és nem hagyja magát behálózni. Erzsi természetesen az övé lesz. A pénzügylet, mely Balzac módjára igen aprólékosan van elbeszélve, szárazzá teszi a novellát, melynek csak egy kedves része van, a két szerelmes találkozása hosszas távollét után, mikor beszédük akaratlanul újra meg újra gyermekkori emlékeikre terelődik.

Szintén a pénzarisztokrácia körében játszik *Egy vendég a külföldről* (1848) c. elbeszélése. Egy gyilkosság a kiinduló pontja, melyet az egyik gyilkosnak, egy gazdag pesti bankárnak meggyilkolása derít ki. Érdekes, itt-ott kedves történet (pl. a fiatal szerelmes otthonának vagy a bankár estélyének hangulatos rajza), de a végén rémhistóriává laposodik s a vonzóan rajzolt bankárról meglepetve halljuk, hogy közönséges gonosztevő volt.

A *Capo di Pessaro* (1848) utolsó novellája volt a szabadságharc előtt. Ezután egészen a politikának élt. A kettős modern keretbe foglalt furcsa és vad régi siciliai történetet érdekesen, rohamosan, szokott modorában mondja el. A párbeszédek mind ilyenformák: «— Miről szólsz Medina Celi? — Engedd meg, hogy meglepjelek vele. — A mint akard. — Hajszálad fel fognak állani. — Ah! Ah! — Ma fogsz engem igazán megismerni. — Mondhatom átkozottul felesigázod kíváncsiságomat».

Regényei közül elsőnek a *Magyar millionaire* című jelent meg 1846-ban (két kötetben). A kritika meglehetősen barátságtalanul fogadta (*P.* 1846. I. 6. *Irod. Őr.* 1846. 13.), amit nem csodálunk, ha elolvassuk ezt a furcsa történetet. Elmondom tartalmát, hiszen ma már senki sem ismeri s elmondása után legalább nem lesz hosszú bírálatra szükség.

Bihary Géza roppant vagyont örököl s nem tudja, mit csináljon vele. Minden untatja s francia titkárát Morquiert folyton azért kinozza, hogy találjon ki valamit, ami mulattatná. Morquier megismerteti a Walzmühl családdal, hol csinos lányok vannak s ráveszi, hogy üsse el a kiállhatatlan Kerker kezéről az egyik Walzmühl-lányt. Egy császárfürdői csónakázáskor felfordulnak s nyakig sárosak lesznek. Géza dühös és örömmel fogadja Morquier indit-

ványát, hogy menjenek Párizsba, mert csak ott lehet mulatni. Itt Géza eléggé mulat is, belekeveredik a júliusi forradalomba, a vaudeville-színház próbáján, hol egy Morquier által sugalmazott s Gézát kifigurázó bohózatot próbálnak, nagy verekedést rendez. Végül titkára megházasítja, egy szép színésznőt vétet el vele, mivel Géza boldogan utazik haza s letelepszik hortobágyi kastélyában, Morquier egy szövetséget alapított «pentarchia» néven ötödmagával, melynek célja Géza vagyonának megkaparítása. Megtudja Géza titkát, hogy mielőtt örökölt, mint szegény ördög elvett egy vénasszonyt s ezt azóta dugva tartja. Morquier azért csábította bigamiára, hogy ezzel kezében tartsa. A vénasszonyt Debrecenbe csábítja s el akarja venni, elhitetve vele, hogy férja meghalt, Gézát pedig meg akarja ölni (így mint özvegyének férje örökölné vagyonát). A kastélyban felvonó gépet csinál, mely éjjel Géza és felesége ágát a pincébe sülyesztené s itt tennék el őket láb alól. Géza megtudja a tervet, Morquiert elcsípi, társait üldözik, a vénasszonyt, kit magukkal cipelnek, golyó találja. A dolgot nem feszegetik tovább, a cinkosokat elszöktetik, Géza Morquiert se meri üldöztetni, sőt pénzt ad neki, amivel az Franciaországba megy.

Szereplői mind lehetetlen figurák, Géza leginkább. Morquier még a legaktívabb, de ez is papirosgazember elrajzolja. Eleinte inkább jókedvű fickó, aztán gyilkolni akar, azután megint kedélyes és szemtelen fráterrá lesz. Milyen lehetetlen a «pentarchia» is, mely gyerekes szabályok szerint, mint egy diákgyerektársaság ülésezik, jegyzőkönyvet vesz fel stb. s ilyen humoros formában a legnagyobb gabszágot tervezi! Különben mi szüksége Morquiernek ezekre a tökfilkókra, akik semmit sem csinálnak? Hiszen Géza pénzét ő kezeli, egyszerűen ellophatná. Hát a felvonógép!¹ Az ilyen mesét nem vehetjük komolyan. Egyébiránt genreszerű, sokszor elég jó komikus jelenetek sorozata (a felfordulás, a színházi próba, az éjjeli zene és verekedés stb.). Előadása általában véve derült, tréfás, némi Paul

¹ Ezt a furcsa ötletet Mikszáth is felhasználta.

de Kock-féle könnyed felszínességgel, mely különös ellentétben áll a mese sötét háttérével. A gyilkossági terv, a vénasszony agyonlövetése úgy van elmondva, mintha a legkedélyesebb dolog volna a világon.

A szeszélyes és laza fércelménynek csak apróbb részletei, egyes jó megfigyelései s itt-ott humoros előadása érnek valamit.

Második regénye *A fekete könyv* (1847. két kötet) tulajdonképpen történeti regény volna, mert II. József császár korában játszik s háttére a Hóra- és Kloska-féle oláh parasztlázadás, de annyira nincs igaza történeti színezete, hogy itt tárgyalom s nem a történeti elbeszélések közt.

Bevezetésében elmondja, hogy Arad megyében van egy falu, hol kastély romjai láthatók, a temető bejáratánál pedig egy török mecset maradványa áll, melyben egy különös sírásó lakott, az eszelős Digby. Az ő naplója a «fekete könyv», mely két részből áll Sir William s Digby naplójából, ügyes tollrajzokkal van diszítve, melyeket az író felhasznál regénye írásakor. A fekete könyv Arad megye levéltárában van.

A Marienburg grófi család a XVIII. században telepedett le a faluban. Marienburg gróf Virginia nevű leányának Barberini herceg udvarolt s háttérbe szorította Sir William Banquetet, ki, mivel bátyja örökölte a családi birtokot, beállt hadseregünkbe s itt élt Aradon.

Barberini viszonyt szőtt Virginiával, de el nem vehette. A grófot a hirre guta ütötte s William megtudva a titkot, ezzel kényszerítette a leányt, hogy hozzá menjen. A fiú megszületik s Marienburg Hugó nevet kap, az anya meghal. William kicserélteti a gyermeket a maga törvénytelen fiával s a másikat Angliában nevelteti Digby néven. Bátyja meghal, örökli vagyonát s fiát Magyarországon hagyva, hazamegy s mivel nem bízik többé a nőkben, egy leánykát nevel magának Skócia egy elhagyatott szigetén egy világtól elzárt kastélyban. Marienburg Hugó (az ő törvénytelen fia) véletlenül arra utazik Digbyvel (az igazi Marienburggal), kíváncsian belépődzik a kastélyba s a vége az lesz, hogy elszökteti a szép Alicet s elveszi feleségül.

Évek telnek el. Sir William Digbyt nagy évjáradékkal utazni küldi. Ez tudósítja őt Marienburgékról, kiknek két gyermekük született. William mindig utazik s két árva gyermeket (Edgar s Alice) hoz haza Olaszországból s Magyarországon telepszik le, egy furcsa várban a Marienburgok közelében érlelve bosszúterveit. Marienburg Hugó fia, szintén Hugó már húsz éves, leánya, Róza is felnőtt. Most a parsztlázadás bonyodalmai következnek Edgar s az ifjú Marienburg Hugó kalandjaival, a rablók ellen küldött Hasenfratz kapitány felakasztásával, a rablóvezérek viselt dolgaival. Sir William felfedi Digbynek, hogy ő a Marienburg-vagyon örököse s a rablókat felbérel a Marienburg kastély feldúlására, azután megjelenik Marienburgéknál s felfedi születésük titkát s követeli, hogy házasítsák össze a fiatalokat (Edgart Rózával, Hugót Alice-al). Ezek boldogok, mert úgyis szeretik egymást. Az esküvőt hamarosan megtartják. A lakoma után mindenki rosszul lesz: William megmérgezte magával együtt az egész családot. Ez volt bosszúja. A kastélyt azután feldúlták az oláhok. Digby később megöült és sirásó lett.

Nagyon lehetetlen, bizarr történet. Sir William a maga sötét, mumus-alakjával, oktalan és érthetetlen bosszújával papiros-figura, szintúgy a többi is. A két ifjúban még vannak emberi vonások, kedves fiatalosság, ideális baráti érzés, de ők is színtelenek. A piperkőc, nyegle, gyáva Hasenfratz kapitány elég élénk alak, de karikatura, a rablók is romantikus vademberek képeskönyvekből kinyírva.

Valószínűséget, lélekrajzi motiválást hiába keresünk az ilyen történetben. Különben jobb, mint első regénye, legalább összefüggőbb és jobban komponált. Van bizonyos furaság ebben is, mint Pálffy egyéb dolgaiban, hajhássza az excentrikusat, meglepően furcsát. Előadása itt is szaggatott, sokszor rapszodikus, szárazan kevészavú. Nem magyaros, mintha fordítás volna. Vannak jó megfigyelései, érdekes, helyenkint borzalmas részletei, a leíró- és jellemző-tehetségnek nyomai is felcsillannak imitt-amott. Mesélni is tud, ha

akar, nem egyszer megüt egy melegebb hangot, megvillant egy élénkebb színt, de egész munkája emlékeztet a Marienburgok kertjére, melyben nincsenek növények, csak szobrok, fegyverek, vasból öntött s zöldre festett levelek, szóval semmi sem természetes benne.

Stílusa ilyenforma: «Lássuk, mit tőn ötödik Hugó — a quetlandi hölgy gyermeke — huszadik évbe lépve... egy új világ tárult fel előtte. Első alkalom vala ez egyszermind, hogy ő szabad volt s magára hagyatott — már midőn az idegen ifjat látta oly délcegen elvágtatni — a szabadság vágya lepte meg őt... a kalandvágy már vérében volt.» «Visszatérünk pedig... a cikk hőséhez — a csaplárhoz.» A tömérdek gondolatjel és pontozás külsőleg is jelzi a stílus szaggatottságát.

Pálffy elbeszéléseiben francia romantikus, mint többi kortársa, csak abban különbözik tőlük, hogy új, excentrikus témákat dolgoz föl s hogy Kuthy dagályosságával ellentétben stílusbeli egyszerűsége törekszik. Egyszerűsége azonban szárazsággá válik, rapszodikussága pedig kellemetlen modorossággá. A víg elbeszélésbe franciás jókedvet vitt bele.

Pálffy később sem vált kiváló íróvá. Az ötvenes és a nyolcvanas, kilencvenes években írt regényei bizonyára érettebb munkák, de irodalomtörténeti szempontból mégis kisebb a jelentőségük, mint a szabadságharc előtt írt elbeszéléseinek.

*

A tizek társaságának másik tagja Degré Alajos (1820—96) Lippán, Temes-megyében született s iskoláit Aradon, Szegeden és Nagyváradon elvégezvén, 1842-ben Pestre jött s Császár Ferenc mellett jurátoskodott, ki írásra buzdította. Az ügyvédi diploma megszerzése után Pozsonyban élt mozgalmas életet, mint

az országgyűlési ifjúság egyik vezéralakja, majd Bécsben a kancelláriánál hivataloskodott, végül Pesten telepedett le s az irodalomnak élt a szabadságharcig, főként vígjátékokat és novellákat írva.

Derült bohémtermészet, kit Jókai «eleven kedélyű, tüzes, fegyverfogható férfi»-nak mond, ki «szeretni szerelemből, verekedni becsületből a közéletben is olyan jól tudott, mint regényhősei». Különben lobbanékony és érzékeny. Darabját vissza akarja venni a Nemzeti Színháztól, mert Petőfi baráti körben kifigurázta, amiért a költő tréfálkozó gorombasággal «nagyfejű vaddisznó»-nak titulálja, öreg korában pedig tűzbe dobja Visszaemlékezéseinek folytatását, mert kiadója halogatja kiadásukat.

Mint novellista 1843-ban lépett fel víg és komoly elbeszélésekkel.¹

Víg elbeszélései közül első a *Szerelem és dictatura* (1843), melyben a pozsonyi jurátus-milieu rajza kedves. A dictatura az, hogy egyikük diktálja a kerületi ülések határozatait s a többi körmöli a követek számára. Az Aranyrétes nevű kis korcsmában maguk szolgálják ki magukat. Egyiküket Szuszurkának hívják, mert diktáláskor az írásjeleket póznának, bökösvevesszőnek és szuszurkának mondja. Jóízű diákhumorról írt apróság. Az *Uram bátyám és az arszlán* (1844) két kalandornak, a győri csatáról hazudozó uram- bátyámnak s egy megszökött inasnak nem éppen mulatságos viselt dolgai Pesten és vidéken. Fiatalos könnyelműség és derült léhaság jellemzi a különben erőltetett és valószínűtlen történetet. A *Két Robin de Bois* (1846) két fiatalember aradi szereplése egy álarcosbálon Robin de Bois-jelmezben s egyikük sikeres kiábrándulása régi szerelmi bánatából.

Ezeket s többi víg elbeszéléseit bohém jókedv s ügyes, könnyed, franciás dialógus jellemzi, mely néha Dumas és Scribe modorára emlékeztet. Mindenesetre sikerültebbek s írójuk egyéniségét jobban tükrözik, mint komoly elbeszélései, melyek a francia romantika bélyegét viselő gyári tucattermékek.

¹ Első gyűjteményük *Kedélyrajzok* címen 1847-ben jelent meg.

A *Szeretet és ármány* (1843) csupa meglepetésből, váratlan fordulatból szőtt történet, mely éjjel a váci temetőben kezdődik egy boldogtalan szerelmes öngyilkos kísérletével s a gonosz intrika okozta félreértések kiderülése után majdnem vígjátéki befejezést nyer. A *Gazdag és szegény* (1843) két ifjú szerelme egy leány iránt, amely egy olasz kalandor gróf leleplezése után egyikük lemondásával s a másik boldogságával végződik. Stílusa néha nagyon dagályos. Íme egy mutatvány: «Oh ez rettenetes! ha álmodtam volna, hogy valaki kebledről le akar szakítani, elátkoznám az éjt, mely e borzasztó képet varázslá elém, ha félreértés, irigység s rágalom szakadást eszközölt volna köztünk, az Istent leimádnám a mennyből, hadd bosszulja a vétket vagy földultam volna a poklot, hogy a sátán segítségével kiirhattam volna faját az ármány koholóinak.»

A *Kitagadás*-ban (1845) Tivary Vilmost egy gaz rokona, hogy örökségétől elűthesse, kártyázásra, sőt váltóhamisításra csábítja; de Vilmos négy évi katonáskodás után megjavul s leleplezi a gonosz intrikust. *Egy kacér nő* (1845) egy naiv és könnyen hívő költő története, kit egy romlott nő iránti szerelme tönkretesz. A *Nászéj* (1845) tartalmát jellemző példaként közlöm.

A Bálvány-utca egyik palotájában fényes lakodalmat tartanak. Egy zilált ifjú be akar törni, de véres fővel kiűzik. Egy jószívű orvos magához hívja, ennek elmondja, hogy gróf Belánszky, aki Herminát szerette s titkon megesküdtött vele, de rögtön elszakították tőle. Résztvett a engel szabadságharcban, most visszatért s íme Hermina mással esküdtött meg. Levelet küld át, melytől Hermina rosszul lesz, orvost hívnak s helyette Belánszky megy át. Hermina állapota eltűnt férje láttára még rosszabbra fordul. Belánszky a fiatal férjet átviszi az orvos lakására, hol felfedi neki a titkot Párbajt vívnak: borral telt poharakkal koccintanak s akié eltörik, köteles öngyilkos lenni. Belánszkyé törik el. Jön vissza az orvos azzal a hírrel, hogy Hermina menthetetlen. Meg is hal. Most megjelenik Belánszky apja, ki megmondja, hogy azért ellenezte házasságukat, mert Hermina az ő leánya. A két fiatal férj feledést keres.

A többi még gyengébb, úgyhogy bátran mellőzhetem őket. Degré komoly novelláinak nem sok az irodalmi értékük, csak bonyolításbeli leleményességét s előadásbeli franciás könnyedségét és élénkségét dicsérhetjük. Jellemző, hogy a víg kedélyű író jobb szereti a kedvező befejezést, mint a tragikus. Jó tulajdonságai és hibái későbbi munkáiban is ugyanazok, mint a szabadságharc előttiekben.

VII.

Az ifjú Jókai Mór. *A Nepean sziget*. Novelláinak szertelen túlzásai. Hatásvadászó stílusuk. A francia romantika hatása. Leírásai és képzelete. Vig elbeszéléseinek eredeti magyar humora s torzító túlzásai. A *Hétköznapiok*. Meséje, szerkezete. Valószínűtlenségek és borzalmak a regényben. Irodalmi hatások. Jellemrajzai, leírásai, humoros jelenetei. Elbeszélő művészete. Az egykorú kritika véleménye. *Szomorú napok* c. félbenmaradt regénye. Jókai hatása korában.

A fiatal romantikusok és «tizetek» közé tartozott a később oly ünnepelt, rendkívüli tehetségű regényírónk, Jókai Mór is (1825—1904), kinek ifjúkori kísérletei: 19 elbeszélés és két regény a szabadságharc előtt láttak napvilágot.

A gyenge, félénk, magányos, képzelődő gyermekben korán mutatkoznak a tehetség nyomai. Kilencéves korában már verse jelenik meg, kitűnő diák, aki sokat tanul és olvas, ügyesen rajzol és fest s könnyen el-sajátít több nyelvet. Komáromban, Pozsonyban és Pápán diákoskodik. Itt ismerkedik meg Petőfivel s kezd novellákat írni. Kecskeméti jogász korában megismeri az Alföldet s megírja első színdarabját, mely a Nemzeti Színházban dicséretet nyer. Komáromi patvaristáskodás után 1845-ben kerül Pestre jurátusnak s még nagyobb fába vágja fejszékét: regényt ír, melyből két mutatványt közöl s ezekkel, valamint utóbb megjelent első novellájával *A Nepean sziget*-tel feltűnést kelt. Petőfi lelkes, kissé dagályos versben üdvözli, mint «rokonszellemű pályatársat» s kicsiny felhőhöz hasonlítja, melyből íme fergeteg lett s most villámterhesen közeledik (*Egy fiatal íróhoz*).

Az ügyvédi oklevelet megszerezvén, Pesten újságíróskodik s munkássága mind nagyobb tekintélyt sze-

rez neki fiatal íróársai között, úgyhogy 1847-ben Frankenburg a huszonkétéves ifjúra meri bízni az *Életképek* szerkesztését. A negyvennyolcas márciusi napokban ő is jelentős szerepet játszik és írói tehetsége egy időre a politikába fullad, hogy a szabadságharc nagy élményeiből új ihletet merítve annál fényesebben bontakozzék ki és merész lendülettel emelkedjék nagyobb magaslatok felé.

Első nyomtatásban megjelent novellája az *Istenítélet* (1845)¹ lovagkori vad történet egy regényes tájleírással bevezetve. Nem jobb és nem rosszabb, mint az akkori közepszerű elbeszélések, de mint egy tizenhat-tizenhét éves diák munkája figyelemreméltó.

A *Nepean sziget* (1845) már nagyobb szabású dolog s a francia romantika túlzásaihoz szokott s megedzett idegzetű olvasókat is méltán meglepte a benne nyilatkozó, borzalmakban és bizarrságokban tobzódó szeretlen képzelettel.

A Nepean sziget deportáltak szigete, hova a legborzasztóbb bűnösöket vitetik, hogy a nép ne is tudjon ilyen bűnökről. Ide tesz ki egy csónak egy ártatlan hölgyet. Az egyik hajóst megcsípi valami féreg, irtózatot kényszerít ki a cápák eledele lesz («pár perc múlva néhány véres vízhólyag buborékolt fel a víz színére»)². A hölgyet a «jó ördög» veszi pártfogásába, megvédi borzasztó küzdelemben a «szívevő»-től, ki már hat szüzlány szívét ette meg s szikla-barlangjába viszi. Egy óriási vihar után egy szép ifjú vetődik a partra, kiben a hölgy (Quarrelson Mária) szabadítójára ismer, ki Valparaisoban vagyonára vágó nagybátyja felbérelt gyilkosaitól megmentette. Mégis nagybátyja kezébe került, ki a Nepean szigetre vitte. A jó ördög egy csónakon elmenekül s Botany Bayben a kormányzóknak jelenti az esetet. Quarrelson a szigetre megy, hogy megöltesse gonosz tette tanúit a nepeani hóhérral (a nyugalomba

¹ Novelláinak első gyűjteménye a *Vadon virágai* (1848).

² Ez a jelenet a vége felé megismétlődik ugyanezekkel a szavakkal.

vonult sidneybeli hóhér, ki itt emberekre vadászik), de Victor, az ifjú, a hajóra jut Máriával s Quarrelson örökre ott marad örülten. A jó ördög tisztességes ember lesz, Mária és Victor boldogok lesznek, «ha nem ezen is, legalább a másvilágon».

A trópusi szigetet túlhevített képzelettel írja le francia mestereinek modorában (a színességét a sok növénynév, mely legtöbb embernek semmit sem mond, tudákosan ellensúlyozza). Akkor ezek a leírások elragadták az olvasókat, ma már nem egy helyen könyv-íűeknek, hamisaknak tetszenek s kopott színpadi díszletekhez hasonlítanak. A mese csupa rémes jelenet, borzalom, vérbosszú, véletlen, de mindez valószínűtlensége ellenére nagy megjelenítő erővel írva.

Stílusa még nehézkes: «A hölgy folyvást növekedő aggodalommal függeszté rá kérdő tekintetét, mintha bizonyíték sejtelve lett volna, melynek eszméje még nincs tökélyre ébredve gondolataiban.»

Vad képzelet tombol benne, mely mindent halmoz: leírásban rikító szín mellé még rikítóbbat, cselekvényben borzalmas mellé még borzalmasabbat, mindentől sokat, hogy a hatás igen erős legyen.

Maga az író azt mondja erről s akkori többi novelláiról, hogy észrevehető bennük «Hugo Victor és Sue Jenő bálványozása.»¹ «Kerestem a rendkívülisége-

¹ Önéletírásban W. Scott *Ivanhoe*-ját említi első regényolvasmányaként. Ezt még magyarul olvassa, de akkor már jól tud németül s nemsokára nyelvmester nélkül franciául és angolul is megtanul, hogy Dickenst, Coopert, Hugot eredetiben olvashassa. A *Lickwick clubot*, *Az utolsó mohikánt*, *Bug Jargalt* s *Han d'Islande*-ot említi munkáik közül, melyek nálunk akkor kaphatók voltak. Ezek közül magyarul csak a *Bug Jargalt* s *Az utolsó mohikánt* olvashatta. Sue exzotikus regényei, úgymond, «végzetes szuggeszcióval» hatottak fantáziájára. A *Női kékszakáll*, melyre hivatkozik, Suenek *Le Morne-au-Diable* c. regénye (1842), németül *Der Abenteurer und der weibliche Blaubart* (Leipzig, 1842)

ket, a soha meg nem történteket. Ambicióm volt, olyan helyeken járni, ahol még pegazus patkója nyomot nem hagyott» (*Negyven év visszhangja*).

A fiatal Jókai valóban olyan történeteket írt, amelyek nemcsak, hogy meg nem történtek, hanem meg sem történhettek sehol s a szem nem látta, titokzatos, csak a fantáziának hozzáférhető helyeket lehetetlen ember-fantomokkal népesítette be és fül nem hallotta borzalmaknak, csodálatos és rendkívüli eseményeknek színhelyeivé tette.

Kössük bokrétába a képzeletnek ezeket a rikító színű és torzalakú csinált-virágait.

Marcze Zára (1845) a Fruscagora borzalmas és titokzatos barlangjában lakó szörnyű vén leány, aki bosszút áll kedvese haláláért egy egész népen. *A nyomorék naplója* (1846), melyet egy elhagyott avar-pusztta közepén álló odvas fába rejtett az írója, szerelmi tragédiáról szól tele bosszúval, végtelen lelki szenvedéssel s az erőszakos halálnemeket elsoroló melléklettel. *A gonosz lélek* (1846) egy rengeteg járhatatlan helyén épített, farkasok őrizte házban lakó borzalmas és gonosz aggastyán, ki agyonvert ember ruháját s akasztott ember haját viseli. Ördögi gazságainak elkövetése után köztisztelettől környezve hal meg Amerikában. *A bűntárs* (1847) egy szerencsétlen feleség, kit gaz férje hamis tanúságra kényszerít s ki ezért sokáig kínosan vezekel. Torz arcú fia undok szörnyeteggé, gyűjtogatóvá lesz s vérpadon pusztul el. *A remete hagyományá-hoz* (1847) egy Beszkid-vidéki kóborlásakor jut, midőn a vihar egy kunyhóból nyíló rejtelmes szikla-barlangba űzi, hol félelmesen néma emberalakra bukkan. Érintésére az évtizedek óta halott hamuvá omlik. A talált naplójegyzetek egy csalódott s gyilkossá lett embergyűlölő-

nek rémes álmait s az emberi gonoszság számos válogatott esetét tartalmazzák. *Az aegyptusi rózsza* (1847) Ione, Isis papnője, ki a Moeris tavának szigetén lévő földalatti üregekben mindenféle mágikus csodával megteríti Sanherib király fiát. Az ifjú szerelmes Ionéba, mégis gyilkosa lesz (A Sphynx szemüregén belőtt nyila őt találja). Sanherib harcosait a homokzivatar temeti el.

Adamante (1847) egy hálátlan rossz nő, aki öreg jóltevőjét és férjét meggycsalja, meg akarja mérgezni s mikor megvakul, hamis bűnbánatával újra megcsalja s megszökik vagyonával. Tengeri vihar pusztítja el szeretőjével együtt s most egy hajóroncon úszik a két holttest s fölöttük papagája rikácsol, ki egykor elárulta hűtlenségét. *Az átkozott ház-at* (1848), mely az avar közepén áll lakatlanul s mindenkitől kerülve, egy gazdag ember építtette, kit valami átok üldöz, mert minden szerencsétlenül üt ki, amibe csak kezd. Szerelme is boldogtalan, a szeretett leány szíve másé. Egy házat építtet számukra. A menyegző éjjelén lova halálra huroolja, a ház lakói pedig reggelre mind halottak. A ház egy meleg forrás fölé épült, melynek fojtó gázai megölték őket.

Az egykori «Hyppona helyén» valahol Abesszinián túl, Afrika belsejében egy nép lakik, hol a testvérek összeházasodnak. A novella magyar hőse is testvérét veszi feleségül a Kárpátok egy rejtett zugában (*Hyppona romjai*. 1848).¹

¹ *Az üstökös útja* (1848) zavaros, beteges fantazmagoria: a költő megálmodja Magyarország multját és jövőjét. *Egy római polgárnő* rövid, véres történet a császárok korából a zsarnokság elleni tendenciával (1848 márc. 15-e után jelent meg). *Az utolsó fejedelem* (1848), mely Rákóczi-ról szól, nem is novella tulajdonképpen, hanem rajongó, pathetikus szabadság-dicsőítés.

Csupa sötét kép, pesszimizmus, embergyűlölet, alakjai gonoszok és szerencsétlenek, kik fölött kifürkészhetetlen végzet lebeg. Borzasztó titkok derülnek ki, átkok és jóslatok teljesülnek. Mind megannyi lázas, nyomasztó álmkép, melyekben minden valószínűtlen arányokat ölt, eltorzul s csak a részletekben mutat valami hamis realitást. A valódi élet, az igazi emberi természet egyes vonásainak csak álomszerű torzképei, álomszerűen rendkívüli kombinációi.

Reális környezetrajzot, jellemzést, lélekrajzot nem is kereshetünk bennük, még igazi kompozíciót sem. Csak rikítóan izgató tableau, jelenetek laza sorozatai. A hatásvadászat kedvéért néha a legerőltetettebb kombinációkra vetemedik az író.

Mi szükség pl. a magyar tárgyú történetben az afrikai néppel való párhuzamra? Csak azért, hogy a végén azt mondhassa: «Miért erény az, ami két zónával idebb halálos vérfertőzöt? Miért szent az amott, ki itt örült és elátkozott?» Ez az idézet Jókai stílusára és előadásmódjára figyelmeztet bennünket.

Stílusa sok helyt dagályos és erőltetett, még nem a későbbi pompás Jókai-stílus, bár sokkal simább, fordulatossabb, mint legtöbb kortársáé. Előadásában még sok a modorosság, melyet francia mestereitől tanult. Szereti a romantikusan ellentéthajhászó szentenciózusságot, mely pathetikus és szónokias is egyszersmind, pl. «Adj a népnek szabadságot: mindent adtál neki, tedd rabszolgává: elvetted mindenét» (*Marcze Zäre*). «Az élet keveseké, törékeny kincs, melyet senki sem adhat, mindenki elvehet. A halál mindenkié, melyet mindenki adhat, senki el nem vehet.» «Ki a haláltól retteg vagy nagyon szereti az embereket vagy nagyon fél az istentől.» «Ha a mindennapi ember meghal,

egy csillag lehull az égről, de ha egy magas lélek elhagyja a földet, az fölszáll az égbe s csillag lesz belőle» (*Egy római polgárnő*).¹

Az ilyen formájú reflexiók első pillanatra megkapók, de tulajdonképpen üresek és igen ritkán igazak.

Pathetikus kérdései, melyekkel rendesen kezdeni szokta novelláit, ugyanilyen francia modorosságok: «Ki tanítja az elhagyott virágot kinyílni? ... Ki tanítja a szívet szeretni?» (*Hyppona romjai.*) «Hová lesz a szivárvány? ... a szerelem hová lesz, ha a szív kiégett?» (*A remete hagyománya.*)² Ezeket a kérdéseket hatáskeltés vagy érdekkeltetés céljából használja («Kik laknak ez átkos hírfű helyen?» stb.).

Ugyancsak hatásvadászat, mikor a *Marcze Záre-*ban azt írja, hogy a barlangon átfolyó patakban kővé vált csontokat és kardmarkolatokat találunk vagy az ilyen: «*Azt mondják, akit a gyermekek és örültek szeretnek, irtózatossá lesz annak kimúlása*» (*Az átkozott ház*). Ezeket ritkított betűvel szedeti a gyöngébbek kedvéért, hogy a jámbor olvasó előre borzadjon a bekövetkezendőktől.

Pathetikus stílusának kifejlődésére a francia romantikusan kívül Kuthy stílusa és Vajda Péter bibliás és ossianias fellengése is hatott.

Mint Zsigmond Ferenc kimutatja, a francia roman-

¹ Már Kuthy is szerette az efféléket: «Te szép vagy, én szeretlek. Ha halál volnék, halhatatlan maradnál» (*Balítéletek*).

² Zsigmond Ferenc *J. írói munkássága a szabadságharcig* c. értékes tanulmányában (*Irod. Közl.* 1916. 275.) számos ilyen példát közöl. Sue különösen szereti ezt az aposztrofáló és kérdő modort, pl. «Látjátok a brigget... Halljátok az óceán ábrándos, tompa zúgását...? Oh mi ragyogó és gyöngyházfényű a habszegély!» (*Atar Gull* magyar fordítása 1846.).

tikusok hatása az is, hogy Jókai szereti az emberi civilizációtól ment vad vidékeket, hol a természet még ős erejében pompázik, s szereti a régi kort, mert akkor az ember szerinte közelebb állott a természethez, tehát jobb volt, mint a mai civilizált korban. Alakjai rajonganak a természetért, gyűlölik a köznapit s az embert és szeretik az állatot, mely különb az embernél.

A természetért való rajongás különben Vajda-örökség is, a keleti témák választása szintén (*Az aegyptusi rózsza. Hyppona romjai*).

Jellemző oldala novelláinak s egyszersmind különös szépsége a sok színes, romantikusan pompázó, nagyszabású leírás. Ilyenek a Karszt-vidéke (*Marcze Záre*), a viharé (*A ny. naplója. A gonosz lélek. A r. hagyománya*), a vadregényes vidéké (*A g. lélek. A r. hagyománya*), a sivatagé, a Moeris taváé s a földalatti látomásoké (*Az aegyptusi rózsza*) stb. Ezek túlzásaik ellenére is színekben pompázók, hangulatosak és megragadók, noha francia mesterei, valamint Jósika és Kuthy leírásai is erősen hatottak képzeletére.

Ez a képzelet, noha sokszor idegen hatások indítják működésre, merészen és hatalmasan szárnyal s éppen úgy kifogyhatatlan a rendkívüli és sokszor új motívumoknak kombinálásában és továbbszövésében, mint a környezet kiszínezésében és erős hangulatok keltésében. Az író ekkor még kevésbé ura és kormányzója, mint később, szilaj röpte a reális élettől léptenyomon a mesék világába ragadja, de mozgékonyasága s intenzitása mégis imponáló s író-elődei képzeleténél sokkal gazdagabb.

Egészen más világba vezet bennünket írónk néhány víg elbeszélésében, a magyar valóságok s a néphumor világába. Ezen a téren több előde volt irodalmunkban :

Gaal jó, magyaros humorú alföldi életképeivel, Kuthy nehezkesebb, kálvinistás humorú diáktörténetével, utánzó diákéletképeikkel s *Hazai Rejtelmek*-nek tőrülmet-szett alföldi magyarjaival, Bernát Gazsi furcsa nagyotmondásaival s Pákh Albert egy-két kiváló, humoros elbeszélésével. Kétségkívül nagy hatással volt rá Petőfi parodizáló humora (*A helység kalapácsa*), amit Zsigmond is kiemel s az akkori életképirodalom (Nagy Ignác és követői) torzító kedve, tréfálkozó, szatirizáló, helyenkint parodisztikus stílusa. A külföldi humoristák közül Dickens inspirálta, kinek *Pickwick*-jét fiatalkori olvasmányai közt említi.¹

Legelső humoros műve, mely megelőzte *A Nepean sziget*-et, *A Hétköznapioknak Csodák* c. pompás fejezete (1845), melyben a hasbeszélő Körmös Pista pénzt csal ki fukar nagybátyjától. Mennyire fölötte áll élénkségével s jóízű humorával a régi nagybácsi-rászedő víg elbeszéléseknek bár ezeknek kiterjedt családjába tartozik!

Első önálló víg elbeszélése azonban, mely kb. egy év múlva követte *A Nepean sziget*-et a kitűnő *Sonkolyi Gergely, Isten nyugosztalja meg szegényt!* (1846). Már címe megpendíti azt a kedves, humoros hangot, mely az egész történetben mindvégig uralkodik. Ez is egy urabácsinak s egy vénasszonynak megtréfálása, kijátaszása, témája, tehát még a mi irodalmunkban is nagyon elkoptatott már ebben az időben. Van benne valószínűtlenség és torzító túlzás (Debora ne tudná, hogy a szomszéd fia nem orvos? Sonkolyi Gergely a verembe esve azt hiszi, hogy a pokolba jutott; Debora öregségének folytonos ízléstelen emlegetése stb.), de az elbe-

¹ Önéletírása szerint nálunk csak «ez volt kapható». Ha magyar fordításra gondol, téved, mert akkor csak *Twist Olivér*-je volt lefordítva (1843). Németül, esetleg angolul olvashatta.

szélés menete pompás, fordulatos, mulattató s kedves, magyaros milieuje kitűnően rajzolt (a falusi udvar, Sonkolyi G. szobája!).

Nyelvében tömérdek a népiesen magyaros szó és szólás, melyek önkénytelenül és mindig a maguk helyén kerülnek tolla hegyére: elvasaltam, csatakos, megkókál, jól kimocskolták, fazikak (jó komáromiasan), lekorpázta, elvakarodik innét mindjárt! pokolfélegyházára, a kukorica a selymét hánya, kirúdaltak volna, ropogós-rángattát! Hatszáz-ezer-milliom-áldotta-szedtevette táncoltatta, ógott-mógott, falufüle, átugrottad, mint a tinnyi leány a férhezmenést, üsse meg a káposztakő, úgy szeretem az eszemadtát, mint a lelkem közepét stb.

Nyelve ritkán erőltetett, nem vasgerebenes, bernátgazsis, hanem mindig természetes, magyaros. Derült humora is természetesen magyaros eredetiséggel, tréfálkozó kedélyességgel, ötleteket villogtatva ömlik: «Az okos tanács nem gomba, hogy ott is teremjen, ahol nem vetették... még akkor matriculának eszméje sem volt a világon, amikor ez született — uram bocsá, még Mátyás királyra is vissza tudott emlékezni... Bizony még holta után is áldani fogom (mondja a vén Debora). — De majd csak jobb lesz az, ha én áldom kegyelmedet holta után... Megállj... mert agyonütlek! Megállj... mert eltöröm a lábadat! — De már megkövetem, ha az agyonütés kedvéért meg nem álltam, a lábeltörésért csak meg nem állok.»

Így még nem írt előtte senki magyarul. Egyszerre vált a humoros magyar stílus mesterévé s megmutatta, hogy a humorhoz nem kell stílusbeli nyaktekertség.

Másik tréfás elbeszélése (*Házasságok desperatióból*. 1846) inkább gyenge genrekép két szörnyű házasság-

ról. Gyenge dolog, de pompás humorral írva. *A serföző* (1847) az öt mázsás Hornyicsek Vendel viszontagságairól már igen túlzott karikatura lehetetlen alakokkal és eseményekkel. Jókai romantikus torzítása a komikum irányában.¹ Humoros stílusa is a tartalom túlzásaihoz mért. Ilyen Bernát Gazsiadákkal találkozunk benne: «sóhajtott akkorát, hogy Lichtenstein hercegségben zivatarnak is sok lett volna ... úgy elnyitva száját, hogy majd a feje esett ki rajta».

A *Keselyő Péter* (1847) egy rettentő rigmusokat mondó poéta, ki mindenkit leversel, míg méltó párjára nem akad Fulvia kisasszonyban, aki csupa e-vel és ö-vel is tud verseket gyártani. Ez is ríktó torzkép, de jók benne a közbeszótt furcsa rigmusok, stílusa ötletes, eredeti, bár kissé kacskaringós.

A *Hol leszünk két év múlva? vagy három excollega Sibiériában* (1848) Pákh Albert hasonló tréfájára (*A sípládás fia*) emlékeztet.²

Vahot Imre, Pálffy Albert és Nádaskai Lajos (a *Honderű* akkori szerkesztője) találkozása Szibériában. Nádaskai, az új jövevény, elmondja, hogy milyen muszka-világ van Magyarországon, hol most a tótok s a muszkák az urak, milyen az élet Czarogradban (Pesten), a színház, a tudós társaság, mi lett Gázsiból, Laukából, Petőfiből stb. Felszínes tréfa, de sok humorral s a magyar viszonyokra célzó szatirával írva. A végén az író fölébred álmából.

Látjuk, hogy Jókai a humoros elbeszélés terén még ingadozó. Már eltalálja az igazi hangot, de ízlése nem

¹ Zsigmond finom érzéssel mutat rá, hogy humoros alakjai gyakran ugyanannak a torzító képzeletnek szülöttei, mint a komolyak és stílusa néha önkénytelen paródiája a romantikus stílusnak.

² Lauka utánozta *Egy estély Sibiériában* c. humoreszkjében (1848).

elég erős, hogy nekiiramodó képzeletének gátat vessen s ez némelykor itt is rikító színezésre, ízléstelen torzításokra csábítja.

*

Novelláival egy időben szorgalmasan dolgozott *Hétköznapok* c. regényén, melyből előbb négy mutatványt közölt (*Az ingovány oáza.* 1845., a regény 22. fejezete, *Csodák.* 1845. a r. 3. fejezete, *A fukar végpercei.* 1845. a r. 19. fejezete, *A csavargó.* 1846. a r. 15. fejezete). A regényt Nagy Ignác ajánlatára Hartleben vette meg és adta ki 1846 szeptemberében.¹

A ma már kevésbé olvasott regény főcselekvénye, mely a XIX. század huszas éveiben játszik, a következő:

Báró Dömsödi Góliáth János és Bálnai Körömös István két testvért vettek el. Dömsödinek fia született, Péter, Körömösnek egy fia, István s egy leánya, Lilla, kik hamar árván maradtak s elszakadtak, de azután újra egymásra találtak. Gróf Szilárdy Leander megszereti Lillát s megakadályozza, hogy Góliáth Péter elrabolja a leányt. Körömös István az árván maradt Zalányi Jankát szereti. Az öreg Góliáth, ki Zalányiéknak kölcsönt adott s utóbb kis szeszgyárukat felgyújtva végképpen tönkretette őket, most pör útján a kölcsön fejében Jankát követeli s a törvény neki ítéli (!). István magával viszi a leányt, ki később elhal. Góliáthot fia, Péter, gyilkolja meg, Lillát pedig elraboltatja s egy nádas közepén álló házban él vele. Gyermeük is született, de Lilla megőrült s gyűlöli Pétert és a gyermeket. István felfödözi a rejteket, hová betör s a csecsemőt magával viszi. Péter utána lö s agyonlövi saját gyermekét. Az örült Lillát Leander gróf menti meg. A leány visszanyeri ép esztét s nem emlékszik semmire. Góliáth Péter örülten, iszonyú képektől gyötörve él az ingovány közepén, Körömös hord neki eleget, hogy életét és kinjait hosszúra nyújtsa, végre az 1831-i nagy

¹ *Hétköznapok.* Regény írta Jókai Mór. Pest. 1846. I. k. (1—10. fej.), II. k. (11—26. fej.).

kolerakor halva találja s elföldeli. Ettől kezdve az ő lelke is megnyugszik s csendesen, elvonulva él Janka sírjának virágait ápolva. Lilla gr. Szilárdyné lesz.

A regény szerkezete még nagyon kezdetleges. Tervszerűen vezetett és bonyolított meséje alig van. Inkább képek, jelenetek lazán összefüggő sorozata. A főtebb vázolt mese vékony szálait oly lassan, nehézkesen és homályosan szövi össze, hogy nem tud vele érdeklődést kelteni. Az első kötet végén maga is szükségesnek tartja az eddig történetek összefoglalását, annyira zavaros és bizonytalan volt addig a cselekvény menete. Hogy a mesében nagy szerepet játszik a véletlen, hogy lépten-nyomon valásínűtlenségekre bukkanunk, tán mondanom sem kell. Az ájtatoskodó Gyékény Márton az őt szerető kis Lillát üti-veri s végül kínozóeszközökkel akarja meggyötörni. Leander, kit Körmös István Lilla elcsábításával vádol s ki néhány szóval mindent megmagyarázhatna, csak annyit mond: «Ezen ég alatt mi nem találkozunk többet» s ezzel otthagyja Istvánt s a meglepett olvasót. Janka azt sem tudja, kicsoda István, mégis vele szönik éjnek idején. István a két leánnyal egy feketére festett házban lakik, hová a tetőn keresztül járnak.

Egymást érik benne a hatásvadászó túlzások és borzalmak. Az első fejezet népünnepe A *Notre Dame* kezdetére emlékeztet (Zsigmond F. észrevétele) s az égő torony őre Quasimodora. A görcsökben fetrengő, nyavalyatörős muzsikusz, kit aztán megfojtanak, a vén Góliáthot a sötétben üldöző misztikus és félelmes alak, a Góliáth fölött tartott titkos ítélezés (mely a *Párisi Titkok* hasonló jelenetére emlékeztet), Góliáth éji menekülése, amikor egy farkas és egy holttest rémíti meg, a rablók kezébe kerülése s fiától való legyilkolása, a

fukar Körmös haldoklása, ki aranyaival együtt koporsóba záratja magát s a sírrabló Gyékény Márton, ki ijedtében szörnyet hal, a bosszúálló szerecsen szolgálja (a *Könnyelműek* Motabujának másolata) stb. mind a francia romantika rémségeinek kifogyhatatlan tárházából kerülnek elő.

A lélekrajzot érzélgés, dagály és sok üres, túlzott reflexió helyettesíti. Jellemrajzokról is alig beszélhetünk. Janka és Lilla igen elmosódott fantom-alakok, szenvedő angyalok (Janka csak azért hal meg, hogy István boldogtalan lehessen). A két Góliáth hihetetlenül gonosz, undok romantikus szörnyeteg. Péter azért az író bűvészpálcájának intésére hirtelen idillikus hajlandóságú, szerető apává és férjjé válik. Leander, ez a sokat utazott, felvilágosult fiók-Széchenyi, népének boldogítója, nagyerejű, bátor ember és érzélgős szerelmes, Jókai későbbi ideálisan tökéletes regényhősei kiterjedt családjának megalapítója, a másik pedig, Körmös István, aki kameleon módra változó jellem: hol élesen ripsztozó kálvinista diák, hasbeszélő sé agyafúrt, tréfás kópé, hol tapasztalt öreg pesszimista huszonkét esztendeje ellenére s byroni hős telve világgyűlölettel, egyszer démonilag misztikus vagy vadul őrjöngő, máskor epedő szerelmes vagy feneketlen gyűlölettel telt bosszúálló, amint az írónak kedve tartja vagy a szükség kívánja.

Van azért ennek a gyenge regénynek néhány jó oldala is. Ezek közé tartoznak a leírások. A kecskeméti bikahecc, a tűzvész, az elhagyott temető, a Góliáth- és Szilárdy-kastély, a csárdabeli tivornya, a vihar, Góliáth háza a mocsár közepén, a mocsár ¹ mind ragyogó

¹ Az utóbbi indíthatta Kuthyt a besztereczi lápvidek leírására.

képzelettel festett képek, élénkek, mozgalmasak, színesek és hangulatosak, néha groteszkek és rikítóak (a Góliáth-kastély), néha valószínűtlenek (a mocsár szigetének paradicsomi növényzete), de a leíró művészetnek mégis kiváló remekei.

Humorát is gyakran szabadjára ereszti s akkor a mulatságos alakok és jelenetek csak úgy rajzanak elő képzeletéből. A fukar Körmös Gáspár megtréfálása, a falusi tréfás epithetonok (4. fej.), a faluról adott humoros kép, a cantus praeses alakja és viszontagságai a temetésen, az esküdt és táblabíró pincei kalandja, a hiú, vén Bókváryné mind az író eredeti s könnyedén mulattató humorának teremtményei. Ilyenkor nyelve is elveszti dagályosságát, természetessé, egyszerűvé válik s a humoros ötlettrakétáknak egész tűzijátékával ragad el bennünket.

Ki kell végül emelnem, hogy vannak érdekfeszítő jelenetei, hogy a történet alföldi színhelyének hangulatát megkapóan érezteti, hogy később tökéletessé fejlődött elbeszélő művészete már ebben a munkájában is magas fokon áll s hogy nyelve minden modorossága és dagályossága ellenére a kor legszínesebb, leghajlékonyabb és legmagyarosabb prózája. Ne feledjük végre, hogy ez a regény egy húsz éves ifjú műve!

Maga szeretettel emlékszik vissza rá öreg korában is: «Az egész kecskeméti visszaemlékezés; zabolátlan fantázia szüleménye; de itt-ott olyan leírásokkal, hogy most sem tudnék hasonlót írni» (*Negyven év visszhangja*). «Ez is tele van hibákkal — mondja más helyen — de én az összes munkáim kiadásában semmit sem igazítottam rajta. Azok a hibák is az én eredetiségeim, hozzám tartoznak. Én az első művemben senkit sem utánoztam azon nagy regényírók közül, kiknek műveit

bámultam. Tévedeztem, botorkáltam az úton, de az az út a saját magam törte csapás volt» (*Önéletírásom*).

Ez természetesen csak Jókai ítéletbeli pillanatnyi kisikamlásai közé tartozik, hisz maga is jól tudta s meg is írta, hogy eleinte mennyire járt úton haladt, a francia romantika európai nagy országútján s legfeljebb csak annyiban tört új csapást, hogy magyarságának és nagy tehetségének egyes eredeti vonásait már bele tudta vinni első nagy művébe is.

A *Budapesti Híradó* (1847. febr. 5.) a következő, ma már komikum számba menő sorokat írta róla: «Ha ezen író elkezd valamit tanulni, idővel alkalmasint képes lesz élvezhető tereket teremteni az olvasóvilág számára». Tóth Lőrinc az *Irodalmi Őr*-ben (1846. 5.) igen elismerő és okos bírálatban foglalkozik vele.

Jókai szerint «első hatalmas és erőteljes fellépésével meglepetést, mondhatni, megdöbbenést okozott s örvendetes sejtelmeket, hogy benne regény-irodalmunknak kitűnő bajnoka fejlődik». A regénynek «megvannak ifjú hibái és öreg érdemei». Érdemei a megrázó képek, képzetdús, ragyogó előadás, erőteljes eredetiség olykor valódi nagyszerűség, vegyítve ép, egészséges humorral; hibái a gyarlóbb pszichológia, kevesebb műgond az összeállításban, hajlam a túlzásra, torzításra, itt-ott nyersség a humorban, nyelvben.

Rámutat a mese valószínűtlenségeire, rámutat, bár felszínesen, idegen mestereire. Azt találja továbbá, hogy humora néha «calvinista collegium-szagú», hogy sohasem unalmas, inkább túlterhelt, hogy nincs benne igazi műgond, sok helyt felszínesen összefércelt, elnagyolt, hogy a borzasztót nagyon is halmozza, a hatás így «lázás és csaknem idegrángató». Főhibája szerint «kevés gond a pszichológiára s némely jellemek következetességére».

Valamivel hosszabban időztem ennél a bíráltnál, de Jókai munkásságának ez az első komoly megítélése, mely először mutat rá tehetségének jó és rossz oldalaira.

Jókai, mint a legtöbb író, nem igen tanult a bírálatból s hibáiról, melyek nagyrészt egyéniségéből folytak, sohasem tudott leszokni, bármennyiszer lövöldözött is rájuk a későbbi kritika a logika és a gúny nyilaival.

1848 elején új regény tervével foglalkozik s az *Életképek* április 30-iki számában *Szomorú idők* címen közli a regény előszavát. Az előszót azonban utóbb elhagyta s a regénynek *Szomorú napok* címet adott. Közlését az *Életképek* július 2-iki számában kezdte meg, de az augusztus 20-iki számában a 7. fejezettel abbahagyta. A lap utolsó, dec. 31-iki számában írt búcsúnyilatkozata szerint azért hagyta abba, mert a tótok kegyetlenkedéseit rajzolta benne s mivel most a tótok legjobban buzognak a szabadság ügye mellett, ellenök izgatni «a legnagyobb eszélytelenség volna... Kénytelen voltam, úgymond, tulajdon művemnek cenzora lenni. Beszélyemnek egész második részét kitörültem».

A regény 1831-ben a felsővidéken játszik a tót kolera-lázadás idejében s egyes részeit Sue *Le juif errant*-ja sugallta, mint Zsigmond F. kimutatja. Az első hét fejezet, mely munkám körébe esik, tele van borzalommal: egy eszelős asszony halálmadárként sikoltja végig a falut s halált jósol; a hóhért lelkiismerete gyötri, hogy annyi embert végzett ki s bűnbánatában a földön fetreng; démoni feleségének hóhérlegény szeretője lázadást szít a tótok közt; a kastélyban egyszerre három haláleset történik, az öreget szél üti, unokája, a négyéves (!) testvérgyilkos tette tudatától okozott lázában hal meg, a gyermek anyját pedig villám

sujtja agyon ; egy torzalakú, eszelős fiút a tótok iszonyúan megkínóznak vallatás közben, mire az elharapja a nyelvét. Csak a részeges pápista kántor alakjában van némi groteszk humor. A regényről az eddigiek után nincs különösebb mondanivalóm. Egészen csak 1856-ban jelent meg a *Pesti Napló*-ban és önállóan.

*

Még csak arra a kérdésre kell felelnünk, hogy mutatkozik-e Jókai munkáinak hatása már ebben a korban.

Röviden megállapíthatjuk, hogy mutatkozik, de csak néhány novellában, melyek mind az 1847-es és 1848-as évekből valók, tehát amikor már Jókai novellái és regénye általánosan ismeretesek voltak.¹

Hatása négy irányban mutatkozik. Először az exotikus milieu választásában : a keleti gyöngyhalászkok élete (*A gyöngyhalász*), tengeri romantika, ausztráliai vidék egy vad leánnyal (*A vadon rózsája*), tengeri romantika (*Az oczeán virága*, *Sátán*), Egyiptom őskora (*Az öldöklő angyal*).

Másodszor a fantasztikus és túlzó leírásokban : titokzatos kastély, vihar, tűzvész (*A detrehalmi kastély*), fantasztikusan fényes lakás (*Róza*), tengeri vihar (*A vadon rózsája*, *Sátán*), a székely havasok vadona s a vihar (*Az idomtalan*), egyiptomi képek, a Moeris tava (*Az öldöklő angyal*).

¹ Az idézett novellák : Obernyik Károly *Az oczeán virága* (1846). *A gyöngyhalász* (1847). *A detrehalmi kastély* (1847). *A művész boszúja* (1848). Szegfy Mór *Róza, egy leány a népből* (1847). *A vadon rózsája* (1848). Gróf Lázár Kálmán *Őrült szerelme* (*P.* 1847., II. 32.). Völgyi Izidor *Az idomtalan* (*Ha.* 1847., II. 144—46.). Fodor Pál *Borbála napján* (*É.* 1848. II. 25.). Thalabér Lajos *Az öldöklő angyal* (*É.* 1848. II. 26.). Dobsa Lajos *Mutatvány Sátán c. regényéből* (1848).

Harmadszor a vad képzelgésben és a borzalmak halmozásában: a gyöngyhalász a tenger mélyén leánya holttestére bukkan (*A gyöngyhalász*), két őrült borzalmas szereplése, rémes éji jelenetek (*A detrehalmi kastély*), egy őrült bosszúja boldogsága megrontója ellen (*A m. bosszúja*), a lázadó matrózt csolnakon a tengerre lökik, a mérgezett kopjakkal való viadal (*A vadon rózsája*), a világggyűlölő nő, az őrült leány, vad álmokképek (*Őrült szerelme*), a «farkasbarlang» rémségei, a vad, bosszúálló nő, az idomtalan, púpos szörnyeteg (*Az idomtalan*), a kapitányt villám sujtja, a hajó elmerül, egy úszó tonnába kapaszkodó szerecsen (*Sátán*), a zsidó vallásra akarja téríteni az egyiptomi leányt, piramisba (!) zárják, majd megégetik (*Az öldöklő angyal*).

Negyedszer a túlfeszített előadásban, a dagályos pátoszban, az aposztrofáló és kérdésekben tobzódó stílusban (pl. a novellák kezdetén). Ez majdnem mindegyikben megvan, pl. a *Borbála napja* címűben: «Hol fekszel? ... hisz ndvariasan felöltözve kellene várni a vendégeket! — A férgek a te vendégeid! ... A kőrösi temetőben fekszik az én angyalom! ...»

Mindez részben idegen hatás is lehet, hisz Jókainál is az, de akkor is az ő munkái váltották ki, helyenkint pedig kétségtelen az ő közvetlen hatása.

Sajnos, inkább hibáit utánozták, mint az utánzók rendesen teszik. Ami kiváló és eredeti volt benne, az nem hatott.

VIII.

Petőfi elbeszélései: *A szökevények*. *A hóhér kötele* c. regénye. Két népies elbeszélése. Arany János két novella-kísérlete. Gyulai Pál: *Férj és nő*. Tompa beszélytörredéke.

A fiatal írói gárda nagy lírikusa, Petőfi Sándor, szintén próbálkozott a prózai elbeszélés terén. Kísérletei költői munkásságához mérve igen kis jelentőségűek, de abban az időben mégis figyelemreméltók voltak.

1843-ban és 1844-ben megjelent francia, angol és német regény- és novellafordításai után 1845-ben írja első eredeti novelláját, *A szökevények*-et, melyet a *Honderű* szerint (1845. I. 40.) «inkább vázolat és tervnek semmint befejezett műnek kell tekintenünk». Valóban csak rövidke tréfa, a költő fiatalos humorának jelentéktelen terméke.

Következő prózai műve *A hóhér kötele* c. regény, melyet 1846 elején írt s mely legteljesebb ellentéte az előbbi könnyed, derült bohóságnak. Petőfit azóta sok lelki megpróbáltatás érte, csalódott szerelmében, barátaiiban, a kritika is ellene fordult. Sötét pesszimizmus, csüggedés és világgyűlölet hatalmasodik el lelkén. Ennek a hangulatnak kifejezői többek közt a *Tigris és a hiéna*, *Az örült* s a *Felhők*, ennek szerencsétlen terméke *A hóhér kötele* is.

Br. Eötvös ajánlatára Hartleben vette meg tőle 150 frton, melyre a költő akkor nagyon rászorult s hiába akarta kiadásáról lebeszélni jóakaró cenzora, az öreg Reseta, mégis sajtó alá adta, miután egy mutatóványt közölt belőle.¹

¹ Mutatóvány ily című regényből; *A hóhér kötele* (P. 1846. I. 13.).

A regény június 4-én jelent meg.¹ Mottója: «Megbüntetem az atyák vétkeit a fiakban harmad- és negyediglen. Jehova.» A regény tárgyára utal, mely Andorlaki Máté bosszúja a szerelmi boldogságát felduló Ternyei Boldizsár ellen. Tönkre teszi Ternyeit, ki meg az ő törvénytelen fiát, Bálintot, juttatja akasztófára. Andorlaki végül Ternyei becsületes és boldog unokáját kergeti öngyilkosságba s miután az felkötötte magát Bálint kötelére, Andorlaki a kötelet megelégedetten teszi Ternyei sírjára.

A bosszú e regényében Petőfi akkori fiatalos meghasonlása, pesszimizmusa, világgyűlölete tombol. Izgatott képzeletét a gonoszságot, igazságtalanságot megbüntető bosszú kegyetlen, vad képei népesítik be. A bosszú rideg, kiszámított, kérlelhetetlen a szemet szemért elve szerint. Az elbeszélés hangja ezért komor, sívár, a történet visszataszító, az alakok szintén azok.

Hibái sokkal szembeötlőbbek, semhogy különösebb fejtegetésre szorulnának. Andorlaki nem következetes bosszújában: élet-halálra vív Ternyeivel, kitéve magát annak, hogy az agyonlövi. Noha fia van s elhatározza, hogy neki fog élni, sok esztendeig koldusként csavarog és iszik, mintha Ternyeit és bosszúját elfeledte volna. Ha következetes, Ternyeinek minden boldog percét meg kellene keserítenie. Ternyei hirtelen koldusbotra jutása is egészen valószínűtlen és naiv. Általában nem valószínű a bosszúnak évtizednyi időközben való fel-fellobbanása. Egyéb valószínűtlen-ség is akad benne bőven.

¹ *A hóhér kötele*, Írta Petőfi Sándor. Pest. 1846. A P. jún. 11-száma már a megjelenését hirdeti s 18-án Fiván-nak következő epigrammját közli róla: A ki megérdemli, ha ebből mind venne, Petőfi barátunk millionaire lenne.

Lélekrajzról nem lehet beszélni benne, jellemzésről se igen. A főalak, ki alapjában véve nemeslelkű ember (szereti kedvesét, jóvá akarja tenni hibáját, szerető apa, jó barát, hálás szívű ember), nem lehet züllött csavargóvá s bosszújában vadállattá. A túlságosan hű és nemes jellemű, szentimentális szolga túlzott és sablonos. Ternyei alig szereplő, elmosódott alak, legfeljebb gyáva, haszontalan, könnyelmű ember, aki hirtelen furfangos bosszútervével lep meg bennünket. Bálintban még volna egynémely jellemző fiatalos vonás. Hiripi Gáspár, az elcsapott nótárius pompás Gvadányi-idézeteivel, óriási könnyelműségével, humorával elég jó alak. Enyhíti a mese komorságát. Jeleneti jók, könnyedek, derültek, kedvesek. «A korhely jószívűség», mint sírirata mondja. Azért ebben a jellemrajzban is van romantikus túlzás és valószerűtlenség. Derült hangulatot visz bele a rémregénybe. Petőfi fiatalos humora és életkedve nyilatkozik benne, mint kedves Bolond Istókjában. Arra mutat, hogy a költő hangulata nem volt kizárólag komor és pesszimista akkor sem.

Technikája a rohamos célratöréssel, egyenesvonalúsággal inkább novellai, mint regényi. Jóformán csupa rövid mondatos dialogusból áll, melyek Márk francia modorára emlékeztetnek. Különben Hugo—Sue-féle romantika tartalmában és formában (Sue-féle kezdet, szenvedélyes kitörések, nem egyszer dagály és durvaság a nyelvben,¹ vad jelenetek és túlzások: a párba,

¹ «Oh ez gyötrelmes-édes ölelés volt! mintha a leszakadt mennyország a pokol mélyébe esett volna s összekeveredett volna az idvesség és kárhozat... S hátha még a holt láva szívem körül, e kitombolt tűzokádó hegy körül, fölelevenedik s zöld sarjat fog hajtani?... ah, soha, soha! mert ahhoz századok kellenének... félelem miatt nyavalyatört lelkednek tajtéka... ágyonverte lelketem... olyat vágtam gögös pofájára».

a nyomor, (a bukott leány alakja) a sírfelásás, Bálint felakasztása, hullájának levétele, Andorlaki viaskodása Ternyeivel, mikor kikaparja egyik szemét stb.

A véres komolyság néha a komikummal határos, különösen a mai olvasónak.¹

Betti neve és sorsa a mese más motivumaival együtt *A karthausi*-ra emlékeztet, az emlékiratforma a francia szubjektív regényekre s Hugo *Le dernier jour d'un condamné*-jára (1829). Kiemelendő dialogusának eleven sége, frissesége, magyaros egyszerűsége, az előadásnak folyamatos könnyedsége a dagály e korában.²

Sok van benne Petőfi egyéniségéből. Maga az alaphangulat, világfelfogás és egyéni modor, azután néhány részlet. A fiatal Andorlaki még nem beszélt Rózával s már imádja. Mikor látogatóba megy hozzá s hallja, hogy otthon van, zavarba jön s kifelé hátrál. «Én igen rossz mulattató vagyok — mondja a leánynak — nagyon keveset szoktam, vagyis tudok beszélni» s dadogva suttogja el szerelmi vallomását. Ez maga Petőfi. A téli vándorlás és általában a sok kóborlás rajzában is saját emlékeiből merít egyes vonásokat. A tüzes, lobbanékony, nyíltszívű, mindig szerelmes, tetteiben és szavaiban meggondolatlan ifjú Bálint is önarckép. Nekünk, mai olvasóknak, csak ezek érdekesekek *A hóhér kötelé*-ben, melyet nem regénynek nézünk,

¹ Nem feleltem, hanem megragadtam fülét s vonni kezdtem a másik szoba felé... Tehát holnap nap fölkeltekor az akasztófa mellett (párhajra hívás)... Középuött a völgyben a fenyők ki vannak írtva s helyükön egy óriási fehér oszlop áll, mely ötvenezer forintba került. Rajta e rövid fölirat: Fiam».

² A *Honderű* (1846. II. 24.) rosszakarató és kegyetlenül gúnyos bírálatát a regény minden hibája ellenére sem érdemelte meg.

hanem lírai költeménynek és semmi mást nem keresünk benne, csak magát Petőfit.

A következő évben még két népies elbeszélést írt az *Életképek*-be s ezzel be is fejezte novellaírói működését. A *nagyapa* (1847) ebben az időben meglehetősen elcsépelet történet a földesúr üldözte becsületes parasztleányról és hű szeretőjéről (láttuk, hogy mennyien írtak már effélet előtte). Az erősen erkölcsi irányú elbeszélés parasztjai nagyon ideálisan vannak rajzolva: csupa derék, becsületes, érzékeny szívű, egymást szerető, meglegedett ember. Bennünket ma már ez nem érdekel, mert rikító és nem igaz. Ami gyönyörködtet, az a paraszt milieu hangulata, melyet finoman rajzol s a gyönyörű, nem kiteremtettézt, hanem egyszerű, zamatos, bájos népies nyelv s a népmesékére emlékeztető, folyamatos, szinte önként folyó, természetes elbeszélő hang, amely mesteri (igen ritkán esik ki belőle).¹

A *fakó leány és a pej legény* (1847) a falu két megbélyegzettjének, egy anyajegyves arcú legénynek s egy kenderszín hajú leánynak története szentimentalizmusa és sívársága ellenére is realisabb, mint az előbbi. A parasztok durva tréfái, a részeg varga perlekedése feleségével, a legény parasztosan kerülgető és kevészavú leánykérése, általában a parasztészjárás, parasztlélek rajza és a pompás népies nyelv értékessé teszi.

A *Szépirodalmi Szemle* kritikusanak (II. 8.) ez nem

¹ A szerk. dagályos és pártfogoskodó jegyzetben figyelmezteti a «t. c. olvasó közönséget» P. «e népies szellemben írt» elb.-re, «ilyféle beszélyekkel szándékozik az általa olly forrón szeretett nép erkölcsi s értelmi művelődésére hatni». A *Honderű* (1847. I. 7.) gúnyos megjegyzéseket tesz rá, a *Szépirod. Szemle* (1847. I. 12.) nem tartja jó novellának.

tetszik, de annál jobban tetszik Aranyinak (május 27-iki levele), ki meg is próbál hasonlót írni, de nem megy neki.

Bátran mondhatjuk, hogy Petőfinek ez a két novellája a legjobb az akkori sok komoly népies elbeszélés között.

*

Arany János már 1846-ban, tehát Petőfi előtt megpróbálkozott népies beszély írásával (*Egy egyszerű beszélyke*. Úti tárcából. 1846.), de bizony abból csak francia romantikájú rémhistória lesz válogatott borzalmakkal s egy Quasimodo-ra emlékeztető rőthajú és himlőhelyes, harangozó főalakkal. Másik beszélye a lengyel tárgyú *Hermina* sem sokkal jobb (1846) érzélgős alakjaival, csinált, naiv meséjével és nehézkes stílusával. Legfeljebb némi lélekrajzra való törekvést dicsérhetünk benne.

*

Még egy novelláról kell megemlékeznünk, melyet a magyar novella egyik későbbi mestere, az akkor húsz éves Gyulai Pál, kolozsvári nevelő és újságíró írt. Címe *Férj és nő* (1846). A francia romantika terméke ez is, szenvedélyes jelenetekkel, romantikus pátosszal a dialogusban s az elbeszélésben, túlszigázott érzelmekkel. A stílus is dagályos sok helyt («minden oly érzelem húrozó volt», «kire a születési fény kebeléjszakát hozott . . . viharzúgásba halt a remény tündérének . . .» «arcán rózsalángként égett a kéj», «e fájdalom tenger volt»), de azért a lélekrajz túlnyomó az egészben, ami a későbbi Gyulaira vall. Még nem nyugodt, még romantikus, de sok benne a finomság: Artur lelki küzdelme a bálój után, ahogy hatni akar nejeére, lelkiállapota

megőrzése előtt, örültsége, Aurélia lelkiállapota, amint küzd magával s a bukás után nem mindennapi lelki rajzok abban az időben.¹

Tompa Mihály tervezett «nagyobb beszélye» nem készült el, csak egy töredéket közölt belőle *A Tisza rétje ég* címen (1846), mely igen szép leírása az ősz utólján felgyújtott nádasnak.

Ezzel be is fejeztük nevesebb íróink munkáinak áttekintését s most már csak a kor jelentéktelen novella-tömegének általános ismertetése van hátra.

IX.

A dilettáns novellairók munkái. A francia romantikus irányúak kedvelt motivumai. A németes romantikájúak. Novella paródiák. Néhány figyelemreméltóbb elbeszélés előadás, lélekrajz vagy tárgyválasztás tekintetében. A lengyel tárgyúak és a zsidókérdéssel foglalkozók. A magyar környezetrajz nyomai. Népies és irányynovellák. Novella-kuriozumok s más érdekes jelenségek. Stílusuk. Egykorú nyilatkozatok novelláinkról. A társadalmi novella és regény rohamos fejlődése 1836 óta.

Eddigi áttekintésünkéből láttuk, hogy legjobb elbeszélőink munkái közt is igen sok selejtest találtunk, el lehetünk tehát készülve rá, hogy az a több mint háromszáz novella, mely legnagyobbbrészt dilettáns-munka, igen alacsony irodalmi színvonalon áll, ha ugyan nem áll mélyen alatta.

Ezekben is két irány mutatkozik: a francia és a német romantika.

¹ A szerkesztő a következő megjegyzéssel kíséri (46. sz.) «Gy. Pál erdélyi fiatal írónak lapunk mai számában végződő jeles beszélye... a szigorúbb követelésű műbirák által is a szerzőre nézve igen kedvező tetszésnyilvánításokkal fogadtatik. Szolgáljon ez buzdításul Gyulainak...»

A francia romantikájúakban főmotívumokként szerepelnek: a gyilkosság vagy gyilkossági kísérlet különböző fajtái (leszúrás, lelövés, mérgezés, agyonverés stb.) s az öngyilkosságé (mélységbe- vagy vízbeugrás, méreggel, törrel vagy pisztollyal való öngyilkosság), továbbá a megőrülés s az őrültség hirtelen megszűnése, a tönkremenés és elzúllás, a bánat, felindulás vagy szerencsétlenség okozta halál, a bosszú. Hogy a szerelem majdnem minden történet fő mozgatója, mondanunk sem kell. A hűtlenség, kacérság, féltékenységi, elcsábítás és elhagyás, az erőszak, leányrablás, a titkos viszony, a férjhez kényszerítés, a csalódás, a boldogság és boldogtalanság legkülönbözőbb formáival és eseteivel találkozunk bennük. A fentemlített főmotívumok is leggyakrabban a szerelem okozatai.

Nem oly uralkodók, de szintén kedvelt motívumok: a tetszhalál, kalandorok szereplése, álruha, álnév, ártatlanul való elítélés, rablás, házfelgyújtás, börtön, sötét titkok, lelkifurdalás, eltűnés és megkerülés, származás kiderítése, általában a véletlennek szerencsés vagy borzalmas játéka. Mindezek természetesen kombinálva szoktak előfordulni, hiszen a francia romantika egyik jellemző vonása a «hatásos» motívumok halmozása.

Némelyik novellista iparkodik «újat» kitalálni, az egyik pl. a bosszúálló hössel felásatja megölt bátyja sírját s kiszedett koporsószegeit gyilkosa menyasszonyának szívébe vereti (Hinár: *Testvér bosszú. Ha. 1847. I. 21—27.*), a másik szintén egy bosszúállóval elraboltatja egy család leánygyermekét s felneveltetve egy bordélyháznak adja el (Prasznovszky János: *Petrey Iván. É. 1846. II. 1—4*). E novellák jellemzésére elég egy példa:

A gazdag Ecsedy Irénét szereti a szegény Tibor. Iréne apja ráles és éjjel, amint távozik, lelövi. Leányát báró Sternerhez erőszakolja. Esküvő, Iréne nemet mond, erre Tibor (ki csak megsebesült) előtör s mindketten összerogynak. Irénét eltemetik. Két rabló fosztogatni megy a sírboltot, mely borzadályt keltően (dohos lég, gyíkok, pókok, denevérek, régi koporsók etc.) van leírva. Felnyitják Iréne koporsóját, hogy ékszereitől megfosszák, de a rázástól Iréne felébred s felemelkedik, a két rabló rémülten menekül. Iréne elhagyja a sírboltot, mely a rablók lámpájától meg is gyullad. Találkozik Tiborral s atyjához siet, kit megmentenek a rablótól (a másik lábát törte menekülés közben), Tibor lelövi a gonosztevőt s akkor kiderül, hogy báró Sterner volt, aki börtön-

viselt gonosztevő s szélhámos. Iréne és Tibor egymáséi lesznek. (Benedek József: *A sirbolt kincse*. É. 1848. I. 8—10.)

Az inkább németes romantikájú novellák motivumai ugyanazok, mint a föntebb említettek, legfeljebb a bánat és indulat okozta halál gyakoribb bennük (elhervadás, «forrólázba» vagy «idegláz»-ba esés). A francia romantikusoktól inkább nehézkes előadásmódjuk, érzelgősségük, moralizálásuk, egyszerűbb, naivabb bonyodalmuk s derültebb színezetük (sok köztük a kedvező kiemenetelű) által különböznek.

Lássunk egy példát ezekre is:

Bánatos költő barátját, Lenkai Olivért látogatja meg, átvirrasztott éj után alva leli s az asztalán levő iratot olvassa:

Borzasztóan érzélgős és dagályos monológ, mely mindvégig Celesztát aposztrofálja. A kesergés, szenvedélyes kitörések és túlzott érzelgősség áradatából azt lehet kihalászni, hogy szerette Celesztát, de nem mondta meg neki s a leány másé lett. Már több gyermekes családanya, mikor megvallja neki szerelmét s látja, hogy Celeszta nem boldog.

Fel akarja költeni barátját s látja, hogy meghalt. Felboncolják, az orvos tányéron hozza Olivér szívét. «A szív! Olivér szíve... ketté volt repedve!» (Prasznovszky János: *A költő szerelme*. É. 1847. I. 21., 22.)

*

Nem csoda, hogy az ilyen novellák kinálkoztak a kiparódiázásra. Ilyen paródiákkal már eddig is találkoztunk, de legyen szabad itt is bemutatnunk kettőt. Az egyik: Turóczy: *Eugen és Hermine vagy szerelmi kék és vérboszú*. P. 1844. I. 1.) Paródiái vázolat egynémely divatos magyar novellára.

I. Eskü és tör. Eugen és Hermine szerelemben olvadoznak, Hermine egy tört ad Eugennak, hogy szúrja át vele, ha hűtlen lenne hozzá. II. Rémkaland a Magyar-utcában. A Magyar-utca egy kis házából több fiatalember jön ki egymás után Herminetől, Eugen vad féltékenységgel berohan s leszúrja Herminet. III. Élet és halál (angol, francia, olasz és német mottóval). Eugen a szerelmi csalódás és lelkiismeretfurdalás gyötrelmeit elüzendő elkártyázza vagyonát s a Dunába ugrik, de a révészek kifogják. Ekkor találkozik Herminevel, akinek semmi baja sincs, szerencsére nem ismeri meg Eugent, mert ha följelenten éa rendőrségen, legalább négy évre becsútták volna.

A novellák dagályos nyelvét is kifigurázza: «mumiaszerű

halotti csönd... a hűség gyémántkapcsával... egy-egy forró könyű potyogott le... felpirult arcuk rózsáinak, habzó kelyhébe... *egy neme* a komoly kétségbeesésnek... a fuldoklás görcsviharral edzett kínjai közül». A szerkesztő folyton tréfás jegyzetekkel kíséri (ami ízléstelen s nem mulatságos). Garay barátunk állítása szerint, úgymond, mintegy 20 hasontárgyú novella küldött a Regélőbe fiatal íróinktól.

A másik nyilas jegy alatt *Irodalmi furcsaság* címen jelent meg az *Életképek*-ben (1845. II. 20.).

«Eddig versekkel gyötörték a szerkesztőket, mondja a bevezetés, most az engesztelhetetlen versek, novellaköpenyben kopogtatnak be hozzánk s a novellairók száma ez időtől fogva annyira szaporodik, hogy maholnap könnyebb lesz novellát írni, mint végigolvasni. Egy kis szerelem a patak mellett vagy az ablakon át, erre fellegekint boruló vész és akadály az átkozott nagynénévagy mamában s denique egy tüzes csattanó csók, elrablása a kedvesnek vagy véletlen meghalálozás a kedvesért a mama truccára s több effélék teszik anyagát a mostani novelláinknak, — s ezek oly rendes és szokott modorban s láncolatban folynak s annyira hasonlítanak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz, vagy mintha íróik Szél Gáspár poéta nadrágszíjával bírnának, mellyel az verseit rendesen kimérni szokta.»

Ezután néhány mutatóváltást közöl az *Irathna és Csamaz vagy a csöndes szerelem szűz hajnala* c. novellából ilyen címek alatt: Leírása a leánynak. A leány szerelmi epedése. Csamaz a kedves megérkezik. Hosszú szerelmi édelgés, távulról villámlás. Néhány rendkívül megragadó phrasisok. Végül ajánlja a szerzőnek, hogy szerezzze meg Pozsonyból Megyes vagy a fonnyasztó szerelem c. jeles regényt, melyből még több szépséget tanulhat.¹

Ezek a paródiák, fájdalom, nem riasztották vissza a novellistákat a vad történetek írásától, sem a szerkesztőket közlésüktől.

*

A gyenge novellákban azért akad egy-egy figyelemreméltó vonás. Némelyikben vannak élénkebb képzelettel írt részletek

¹ Ilyen még: Oroszhegyi Józsa *Tátogó Zakariás éji kalandja*. Beszély új modorban (1847), Tóbiássy *Tölpel Kleofás* (Ha. 1847. I. 37—38., II. 150—51.) s a kuriozumként közölt *Házi tanító* (P. 1845. II. 36.).

(pl. Szabó Márton: *A temetés*. P. 1847. I. 10—11), a másiknak könnyedebb az elbeszélő modora (pl. Erdödi János: *Kelenfy Dénes*. Re 1840. Vajkay Károly: *Lenn és fenn*. Ha. 1848. 207—22. Bezerédy Amália: *A remeték*. Bp. Ár. II. 1839.), ismét mások a lélekrajzolásra való törekvésükkel tűnnek ki (Young: *Fresco a szívéletből*. I. *Érzelmi anomaliák*. H. 1845. II. 4., Bloch Mór: *Az álmokép*. 1839). Ilyen Szontagh Gusztáv *Pályakép* c. aprósága (1837), melyben elmondja, hogy világhódító és nagyravágyó tervekkel katona lett, közbevetőleg elmondja kapitányának, a nemes Kesseleynak élettörténetét, aki műveletlen, durva, vitéz katona, de semmi egyéb s így nem viszi magasra (elég jó genre), ő maga később megsebesül és négyszáz forinttal nyugdíjazták. Elkeseredetten megy haza nagybátyjához, kinek derült életbölcse-sége azonban megvigasztalja. Azóta megelégedett és gazdálkodik.

Novellának alig novella, inkább Szontagh érdekes önvallomása s a filzofus szerzőre valló bölcseledő apróság.

Különösen feltűnő Ivánfy Malvina *Három férj özvegye* c. hosszú novellája (*É.* 1847. II. 4—12.), melyben egy előkelő mama elmeséli leányának három házasságát. Az elbeszélés hangja a fesztelen csevegésé. A kikapós mama a saját elbeszélését megjegyzésekkel szakítja meg, a kapitánnyal való viszonyát ártatlan-nak, haszontalan férjét hünek tünteti fel finom iróniával. S mind-
ezt a legapróbb részletek beleszövésével, kellemes, könnyed cse-
vegés formájában. A maga nemében kitűnő dolog, bár kissé hossza-
dalmas és magyar vonatkozásai ellenére kissé idegen ízű, mintha
németből való átdolgozás volna. Nálunk egészen szokatlan modor
ebben az időben.

Vannak köztük olyanok, melyek rosszak ugyan, mint a többiek, de tárgyuknál fogva érdekesek. Ilyen Kenyérvizy Anna *Legrenoj Láli* c. novellaformájú emlékezése (*N. T.* 1844. 47.).

1842-ben Előpatakon megismerkedett Legrenoj Lálival, ki Krajovából jött (atyja krajovai marhakereskedő, anyja hunyad-megyei magyar nő volt) s kinek újjörög költeményeit Görög-országban nagyon méltányolták. Szerencsétlen házassága tette tönkre, az emlékezések íróját szintén. Barátnők lettek. Legrenoj Láli lefordította újjörögre Vörösmarty Túlvilági képét s néhány népdalt .....tól. Később koporsóját látta viszont Brassóban. Kenyérvizy Lajos jegyzete szerint K. Anna aszkórban halt el s emlékezései közül még többet is közölhetne. Kár, hogy nem tette.

Halomfy *Se ház, se leány* (*L.* 1838. 39—43) s Váczi Álmos

Ida (Kö. 1841. I. 83—6.) c. elbeszélései üzleti ügyek körül forognak, ami nálunk nagy ritkaság, amaz egy bonyolult házvételi, emez egy hajóbiztosítási ügy körül.

A híres haramja alakjával áll kapcsolatban Pap Zsigmond *Ál-Sobrija* (P. 1848. I. 7.).

Egyik az 1848-as oláh mozgalmakat rajzolja (Komáromi Ferenc *Mutatvány K. F. Szerelem és politika c. regényéből*. Bp. *Divatlap*. 1848. 3—4.), egy másik romantikus szerelmi történetet sző bele a rácok elleni perlaszi csata élénk leírásába (Lám Vilmos *Egy napom a harcmezőn*. Bp. *Divatlap*. 1848. 21.). Ez az első novellánk, mely a szabadságharcból veszi tárgyát.

Tündéries tárgyúak Jodok *A bűvös rózsza* (H. 1846. II. 1—3.) és Szombati Menyhért *A légtünde* (H. 1847. II. 4—5.) c. elbeszélései.

Országh Antal *Egy néma emléke* (H. 1847. II. 1.) c. elbeszélését Kölcsey Ferenc szerepeltetése teszi érdekessé.

Az öreg N. urat, ki Kazincy barátja volt, 1836-ban Kölcsey látogatja meg. «A hintó megállt, belőle egy koros férfiú lépett ki; középtermetű és sovány, mintegy hatvan éves (a szerző itt téved, mert K. akkor csak 46 éves volt). Becsülhetlen kedves szavait vékony csengő hangon ejtő s amint így áll előttünk — már kissé hajolt fővel, egészen bajusz és szakáll nélkül, görög vonású arccal, kopasz és nagy socrateszi homlokkal — egyetlen, de nagy lélekteljes szemével, míg a másikon egy éppen el nem idegenítő, sőt az arenak szoborszerűségét még emelő fehér hályog vonul el — nem szükség őt megneveznem.» Kirándulnak a huszti várhoz s a néma Kölcsey epigrammját (nem alagytáját, mint a szerző mondja) írja fel a falra.

*

A lengyelek sorsa, mint az előbbi fejezetekből láttuk, gyakran foglalkoztatta nevesebb elbeszélőinket, természetes tehát, hogy utánpótlók is szívesen választják tárggyul az 1830-i lengyel forradalmat vagy szívesen szerepeltetnek lengyeleket, főként politikai menekülteket, magyar tárgyú novelláinkban.¹ Ez akkor európai divat volt.

¹ Lengyel tárgyúak: Ivánfy Malvina *Az elfelejtett nő* (É. 1844. I. 4.), Zabó Alice (*Tavas*. 1845.), Lieszkovszky János *Szerelem s honszeretet* (H. 1845. II. 26.), Pongrácz Lajos *Szerelem s honszeretet* (H. 1846. II. 6—7.). Lengyel szereplők vannak a követ-

A zsidókérdés aktuális volta szintén megteszi hatását s dilettáns novellistáink a nevesebbek példájára többen szerepeltetnek zsidókat elbeszéléseikben bizonyos irányzatossággal.

Kereszturi *A zsidóleány*-ban (N. A. 1842.) egy túlságosan tökéletes zsidóleányt szerepeltet, kiről azonban kiderül, hogy keresztény szülők gyermeke. Az író nem fukarkodik az egyenlőségről szóló frázisokkal a zsidók érdekében. Benedek József a *Zsidó menyegzőben* (P. 1845. 2. negy. 10.) érdekesen rajzol egy zsidó lakodalmat. Aljas zsidó uzsorások szerepelnek három novellában: Höllenbrut Judás (Kléh István *Ördög iskolája*. P. 1847. II. 37.), Rákosy Arszlán, ezelőtt Krebs Leo, ki egy gazdag keresztény leányt akar elvenni, de gázságai miatt halállal lakol (Nagy Gábor *A szenvedély hatalma*. P. 1846. I. 8—9.) és Ugray, ezelőtt Sperl Sámuel, kinek fiát mint kérőt visszautasítja egy liberális földbirtokos, amiért a volt zsidó uzsorás (most már földbirtokos) tönkrejuttatja (Nyiregyházi Mór *Az életből*. É. 1848. II. 15.).

Diósy Zelda című, Magyarországon, Berlinben, Varsóban és Hollandiában játszó beszélyének (P. 1846. II. 49—50.) hőse egy ideális zsidóleány, ki egy szintén rendkívül nemesszívű zsidó felesége lesz. Szegfi Mórnak, a zsidó újságírónak *A zsidó* c. elbeszélése (1846) egy zsidó korcsmárosról szól, kinek könnyelmű leánya, Dinah ellopja apja pénzét s megszökik a fiatal földesúrral. A korcsmáros nyomorba jut s mint pesti házaló később találkozik hitehagyott leányával. Megátkozza, mire az öngyilkos lesz, csábítóját pedig leszúrja. A zsidókat védő novellában a zsidó milieuraíz érdekes (szombati ájtatosság, a korcsmáros felesége haldokolva zsidó imát mond). Ugyanennek a szerzőnek *Lakoma és tor* c. novellája (1847) egy hitközségi elnök kitagadott fiának

kezökben: Pap Endre *Élő férj özvegye* (1838), Erdödi János *A sziv örvényei* (N. T. 1840. I. 17—18). Szelestey László *Az ismeretlenek* (1841), *Az idegen nő* (névtelentől. R. 1842. I. 46—47.), Szabó Márton *Szerelem gyermeke* (R. 1842. II. 93—4.), Katona Antal *Aranka* (M. É. 1843. I. 2. f.), Nemes László *A bálrózsa* (H. 1844. II. 15—17.) Szilvágyi József *Vilmiéna* (P. 1845. II. 17.), Szarka János *Riza szerelme* (P. 1846. I. 19.), Szilárdy *Határszéli kaland 1846-ban* (É. 1847. I. 9.), Diósy Zelda (P. 1846. II. 49—50.), Gurdélyi *Szerafin* (P. 1847. I. 25.), Jakó Pál *Egy hontalan rab* (Szabadsajtói Eml. 1848.).

szomorú története s a zsidó farsangi multság rajza. Ez is irányzatos: a zsidó előítéletek ellen szól, de a zsidók érdekében is, azt bizonygatja pl., hogy a zsidók milyen jó hazafiak lennének, ha emancipálnák őket.

Szintén zsidó-milieut rajzol Hatvani Gábornak elbeszélése *A zsidónő* (*Szabadsajtói Eml.* 1848.). Mártonffy Ignác az elnyomott zsidók érdekében emel szót (*Bosszú hatalma. N. T.* 1844. 18—20.).

Idegen tárgyú igen kevés van a gyenge novellák között.¹

*

Az igazi magyar milieuraajz ezekben a kieszelt és levegőben lógó romantikus történetekben vajmi kevés. A számos Pesten történő novellában alig találunk néhány jellemző vonást a pesti életből. Egyikben a hős a Váci-utcán sétál, a Fehér Hajó előtti padon ülve és pipázva lesi kedvesét s a Hét Választóban táncol (Nagy László *Ida. R.* 1836. I. 35—37.), a másokban gőzhajón érkeznek Pozsonyból, a Vadászkürtben vacsorálnak s Normát nézik meg a német színházban (*Zátogi Várattalan szerencse. R.* 1837. II. 53.), a harmadikban egy estélyen a Hymnust éneklük és Kontot szavalják (Szarka János *Az orvos barátja. P.* 1846. II. 37.), a negyedikben egy Szarka-utcai nevelőintézetet látunk (Lemouton Emilia *Jótét helyébe jót várj.* 1842.). Tretter György Viktor c. novellájában (*A.* 1839. I. 4—8.) az 1838-i árvíz nagyszabású és élénk leírásával lep meg. Az árvíz általában többször előfordul az akkori novellákban.²

Vidéken még több novella játszik. Érdekesebb környezet-rajzok: Lőcse környéke, a felsővidéki koleralázadás (Szilvágyi József *Vilmiéna. P.* 1845. II. 17.), a miskolci tüzvész (Pilta Mihály *Miskolc vésznapja. Szivárvány.* 1844.), a pozsonyi árvíz (Sillye Gábor *A pozsonyi árvíz 1847-ben. É.* 1847. I. 14—15.), egy pozsonyi

¹ Pl. A. G. *A kegyenc* (olasz tárgyú, *A.* 1840. II. 1—2.), Lemouton Em. *A cigánynő* (olasz tárgyú, 1845.), Péter Károly *Spanyol rablók* (*H.* 1843. I. 11—12.), Ipolyi Arnold *A megboszált hitszegő* (spanyol tárgyú, 1845.), Szegfi Mór *Szenvedély és szerelem* (háttérre a görög szabadságharc, 1848.) stb.

² Pl. Beöthy Zsigmond *Lea* (1839), Somogyi Ladár *Részvét és jutalom* (*Részvét. Gyöngyei.* 1838.), Remellay G. *Árvíz előtt és árvíz után* (1842), Nemes László *A bálróza* (*H.* 1844. II. 15—17.), Türomfy *Az arckép* (*T.* 1847. 53—54.) stb.

diákszoba és lakói (Samarjay *Néhány nap a másvilágon.* 1847.), munkácsi kisvárosi élet (K. *Huszonnégy óra M.-on.* H. 1847. II. 19—20.), a máramarosszigeti tiszttviselő-társaság (Csiszár Amália gróf Nemesné *A tejtvestvérek.* H. 1847. II. 20—23.), Balatonfüred vidéke (Sepsy Károly *A színész. Egy színész emléklapjai.* 1848.), ez a régi, kedves magyar fürdő igen sok novellánk színhelye: a Körösvölgy és a Hortobágy (Baumholczer S. *Rege a Körösvölgy rózsájáról.* É. 1845. I. 19.), a dézsaknai sóbánya (Malom Luiza. *Izóra* (1847), a zalatnai bányászélet (Benedek József *Bányaváz.* P. 1847. II. 43—44.), vidéki lóverseny (J. Nina *A somogyi lóverseny.* T. 1844. I. 51.), Brassó és vidéke (Dózsa Dániel *Egy nap Brassóban.* 1842.), kolozsvári tűz és hangverseny (Kőy László, valószínűleg Kövály *Henriette.* R. 1840. II. 87—88.), vándor színészelet (Erdélyi János *A színésznő.* 1844.), megyei korteskedés (Remellay G. *Az alispán és leánya.* 1843.).

Igen természetes, hogy a liberáliszmus és demokrácia e korában, mikor a neves novellisták divatba hozzák a népies környezetrajzot s mikor ez a negyvenes években a színpadon is mind nagyobb tért hódít,¹ az utánczók sem maradnak el s iparkodnak a parasztokat népies nyelven beszéltetni, ami néha sikerül is nekik s iparkodnak többé-kevésbé idealizált alakjaikat néprajzilag jellemző környezetben szerepeltetni.²

Ezek a népies novellák, mint jelesebb íróinknál is láttuk, jobbra tendenciózusak s a nép érdekében szállnak síkra, mikor zsarnok földesurakat és megyei tiszttviselőket rajzolnak, kik a

¹ Szigligeti s mások népszínművei 1843-tól kezdve.

² Pl. *A pósta legény* (Ra. 1839. I. 48.), Remellay G. *Ujonc-állítás* (1842), Szabó Márton *Pórfüü* (P. 1845. 2. n. 7—8.), Fiván *Szerelem falun* (Ha. 1847. I. 3.), Fiván *Jegying és szemfödél* (Ha. 1847. I. 51—54.), Bartók Gábor *Szegény Miska* (É. 1847. II. 24—25.) stb. Hogy a néppel mind jobban kezdenek törődni, annak egyik bizonyossága, hogy népszerű, népnevelő elbeszéléseket is adnak ki, ilyenek *Mentor.* Erdélyi népkönyv. Kolozsvár. 1842. *Szegény ember és gyermekei.* Elbeszélések a magyar köznép számára. Pest. 1843 (az előszó alatt Wargha István neve). Peregriny Elek *János gazda vagy a falu barátja.* Pest. 1843. *Népszerű könyvtár.* Kiadja az Iparegyesület. I. *Szerencse útja vagy életbölcse ség* (Fran-

jobbágyokat sanyargatják vagy szabadelvű földesurakat, kik jobbágyaik sorsának javítására törekszenek.¹

A jobbágyság és a zsidók ügyére irányuló tendenciák mellett másokkal is találkozunk, ezek természetesen mindig hazafiasak és szabadelvűek.

Varga S. *Jobb rész győzelme* c. elbeszélésében (R. 1839. II. 91.) elmondja, hogy Hősváry uram «a balítéletek testesült tárháza» nem akarja, hogy fia kereskedő legyen. Lajost egy felvilágosult gróf neveltette, kinek a «Hitel, Világ valának kedvenc olvasó könyvei», halála után Lajos maga tört magának pályát. Mikor az elbeszélő Pesten találkozik vele, már kitűnő kereskedő, felvilágosult, képzett ember, ki egy nagykereskedő leányát kapja feleségül. Apja ezalatt tönkremegy s fia vásárolja meg birtokát. «Így szerezzük azt röffel vissza, mit az atyák hanyagsága s ősi érdemben bizakodás megtartani nem tudott».

Írnak a külföldi divat ellen s a hazai szövetek hordása mellett (Jakó Emil *Divatkép*. P. 1845. I. n. 7.), a hazafiatlan nők ellen (Péter Károly *Julia*. A. 1843. I. 457. 1.), a céhrendszer visszaélései ellen (Irmái László *Emma*. É. 1848. II. 16.), a nemesi előítéletek ellen (Szarvady Lajos *Gög és szerelem. Beszélytár*. 1843. I. Bige Károly *Életemből*. Kö. 1841. I. 63., Mártonffy *Szív-érdek és közbizalom*. N. T. 1844. 5—6.), a királyok ellen (Tót Ferenc *A dadai rév*. Bp. *Divatlap*. 1848. 15—16.) stb.

*

klin nyomán F. Farkas Ferenc). Pest. 1844. II. *Vasárnapi gyermek*. Babonairtó könyvecske, írta Halász Márton. Pest. 1845. *Népszerű elbeszélések* (kiadta az 1840-i orsz. ifjúság által alapított népkönyvkiadó egyesület [I. Kelmenfy L. *Korhely életnek szomorú a vége*. Buda. 1845. II. Bonyhay Benjamin *A falu bírája*. Buda. 1846.) Ezeknek egy-két kivétellel nincs köze a szépirodalomhoz.

¹ Ilyenek: Kövály Józsa: *Marie* (Re. 1839.), Bezerédy Amália: *A remeték* (Bp. Ár. II. 1839), Erdődi János: *Kelenfy Dénes* (Re. 1840.), Pongrácz Lajos: *Zsellér leánya* (M. É. 1843. II. 5. f.), Benedek J.: *A falu gyöngye* (P. 1847. I. 6.), Szabó Márton: *Szegény család* (É. 1847. II. 15—16.), Lázár Károly: *Rózsi története* (Bp. *Dirl*. 1848. 2.).

Legyen szabad még néhány novellát megemlítenem kuriozumként.

Dózsa Dániel a székely házi szövőiparnak csinál propagandát (*Milla*. 1844), Vahot Imre pedig a Priessnitz-féle hidegvízgyógymódnak (*Gräfenberg betegei*. 1842). Egyik novellában két úr a hivatalbeliek fizetés javítása fölött vitatkozik (Csiszár Amália gr. Nemesné *Egy vázlat jelenkorunkból* (*H.* 1846. I. 3—5.), a másikban a világháborúban annyit emlegetett Isonzo vidékén tartanak gyakorlatot a magyar huszárok (Erdödi János *Tengeri mátkák*. *Re.* 1840.).

Jakó Pál *Egy hontalan rab* c. novellájához (*Szabadságsajtói Eml.* 1848) ezt a megjegyzést fűzi: «Ezen novellát, közel két éve valamelyik szellemkóhérnak (alias: librorum censor) a kinyomathatástól, miért, miért nem? eltítani kegyelmesen méltóztatott.» Emberkényi Sándor Addison példázatát az emberi bajokról¹ bővíti ki novellává (*Álom és való*. *H.* 1848. 8—13.).

Erdödi János erdélyi író novellájának címe érdekes: *A szív örvényei* (*N. T.* 1840. I. 17—18.), mert Keményt talán ez indította, hogy később ugyanezt a címet adja kitűnő elbeszélésének.

Megesik, hogy novellistáink kétszer is közlik szellemi termékeiket, pedig kár volt egyszer is kiadni őket. Így Kolmár József *A pásztorleányt* először a *P. Divatlap*-ban (1846), másodszor a *Nők Könyvében* (1848), Veress József *Hiúság és szerelem* c. novelláját először a *N. Társalkodó*-ban (1841. II. 10—12), majd rövid idővel azután a *Regélő*-ben (1842. I. 3—5.), Bethlen Miklós *Kata lin-ját* (*H.* 1847. I. 26.) *Aurélia* címen a *Hazánk*-ban (1847. II. 77—78.) adja ki.

Novellistáink gyermekek számára is írnak. Ilyen gyűjtemény pl. Beöthy Zsigmond *Koszorúja* (*Pozsony. Év. n.* 1837.) s *Beszélytár*-a, mely ugyancsak Pozsonyban 1839—42-ig hat füzetben jelent meg. Az ehhez hasonló ifjúsági iratokat nem tárgyaltam, mert nem tartoznak a szorosan vett szépirodalom körébe s legnagyobb részük fordítás vagy átdolgozás.

Novelláink kezdetlegességét jellemzik a következők. Egyikben Anglia következetesen félszigetnek van nevezve (Mike Antal *Egy bál következményei*. *Kö.* 1841. II. 87—88.), egy másikban a novellaíró a szobrással egyenesen márványba faragtatja szobrát (Pilta Mihály *A szobrász*. *É.* 1845. I. 16.).

Hogy a zsidó írók akkor se tudtak egészen jól magyarul, azt a következő «népies» vers tanúsítja: «Kelj sírodból! Kelj fel üsd

¹ Magyarul is megjelent *A bajok hegye* címen (*Ra.* 1836. I. 37.).

a császárt, Mert népedet ő packázni merte» (Ludasi Mór *Az éjjel.* 1848.).

Vajkay Károly *Romlak*-ában (É. 1846. II. 15—16.) Emmi, ki szereti és jól ismeri kedvesét, egy jelentéktelen félreértés miatt, anélkül, hogy meg is kísértené a kimagyarázkodást, elutazik és meghal bánatában. Hány novellánk fordul meg ilyen lélekrajzi lehetetlenségen! S ezt az akkori közönség nyugodtan «bevette». Igaz, hogy ma is beveszi a mozidramákban.

Az írók a nagyok példájára gyakran közölnek mutatványokat készülő regényeikből, melyek természetesen sohasem készülnek el. Ezt talán azért teszik néha, hogy rossz novellájuk, mint «részlet» nagyobb elnézésre tarthasson számot.¹

Megemlítem még azt is, hogy novellistáink, noha a lapok lépten-nyomon dörögnek a plagizálás ellen s hangoztatják novelláik eredetiségét, vígan plagizálnak s «eredeti» novelláikként közlik silány fordításait vagy átdolgozásait.²

*

¹ Ilyenek Péter Károly *Mutatvány Nászkoszorú c. regényéből. Szerelem és világnézet* (H. 1847. I. 17.), Diósy M. *Partium. Elgyűrűzött c. regényéből* (P. 1846. II. 28.), Kolmár József *Az utolsó vendég. Törédék szerzőnek egy regényéből* (1846.).

² Néhányra, melyek tartalmi vagy stílusbeli jelekből ítélve gyanús eredetiségűek, felhívom a későbbi kutatók figyelmét: B. *A találkozás* (Ra. 1837. I. 52.), V—i *Barna Szép Lóra* (R. 1837. II. 66—68.), Röjtöki *Titkolt szerelem* (R. 1837. II. 99—104), Ferenc-halmi *Pauline* (Ra. 1838. II. 15—19), Mary *Ejéh, milly bolond!* (Ra. 1839. I. 8—10), Ruttkay Emil *Az idegen* (H. M. 1839. I. 16—17), Pólya Endre *Egy pár genie a sok közül* (R. 1841. I. 3—8), Kondor Ödön *Ujév-éji táncvigalom* (Kö. 1841. II. 84—87), Szentál Antal *Mellőzhetlen foglalatosságok* (R. 1843. I. 30—31), Szentál Nőminta (R. 1843. I. 46—48), Gurdélyi *Ki mit keres, végre megtalálja* (P. 1844. I. 20), Szarka Nep. János *Férfi hűség* (R. P. 1844. I. 33—34), O...h *Balelvek* (H. 1845. II. 10—11), Jodok *Egy festő életéből* (H. 1846. I. 13—16), Antony *Egy orvos szünideje* (É. 1847. II. 14), Thalabér Lajos *Runduc* (P. 1847. II. 39—40), Töröcsváry *Meglátogatom az atyák vékeit s Kethely József A testvérek (Bérc-virágok. 1848), Schultz August *Egy író naplójából* (P. 1848. I. 10), Antony Regina (É. 1848. I. 11), A rémes kápolna (Mul. Képes Ujs. 1848. 35), Lám Vilmos *A búcsú pohár* (É. 1848. II. 23.).*

A novellák stílusa igen különböző. Egyik Fáy nehézkes levél-stílusát utánozza (Somogyi Ladár *Részvét és jutalom. Részvét Gyöngyei.* 1838), másik Fáy stílusának egyenes ellentétét, a francia romantikus Márkét (Rafael *Bor és szivar. Ha.* 1847. II. 98—103), a harmadik jó népies magyarsággal van írva (Erdélyi János *A jövővény.* 1837.). Általában véve tűrhetőbb a stílusuk, mint a Jósika előtti társadalmi novelláké, hiszen nevesebb mestereiktől mégis tanulnak, pl. Jósikától, kinek egy-egy kedves kifejezését nem egyszer használják (egy neme . . . ég kúpja stb.).

De sajnos tanulnak tőlük rosszat is, főként dagályt s ebben fölülmulják őket. Ez a dagályosság, melynek néhány elrettentő példáját itt közlöm, a tartalmilag gyakran élvezhetetlen novellákat valósággal elviselhetetlenekké teszi:

Nem szégyenel az előtt megjelenni, kinek üdvössége mezejére ördögileg bocsátá be a csáb duló szörnyetegeit, mikint Sámson fáklvás rókáit a Philisteusok búzájába? Ah, én szegény leány! örömmel csüngtem gondolataimban hamis, álnok szavain épített reményem arannyal hímzett madzagán . . . (Pájer *Karácsony* vagy: a változékonyság rossz következtése. 1839).

Megállj, istentelen! megállj, te ki az éjben keresed vad gyönyöridet s midőn alszik a föld, bolygó rémként lopódzol az erény templomába, megháborítani az angyalok álmait. Nézd! . . . a hold rőt arcán a bűnödön elpirult természet haragja fenyeget (Dózsa Dániel *Tisztelet a szent helyeknek!* 1848.).

S tudjátok-e, mi az, egy szerelem és árnygazdag nyáréj, melynek illatmámorában az istenek kéjei szikráznak el a természetnek s életfeledő üdvvágý a kebelnek minden izmán? . . . Vas-pályán kergeti tova rejtélyes gépét a sors, ha vándora a boldogság ajánlatlevelével váltá útlapot. Az élet irányzó eseményei kísértetes féléber álom látmányaikint merülnek föl koronkint s mint az utódal eltünelgő bokrait, színezetlen camera obscura képeivé olvasztja a célvágý . . . (Kazinczy Gábor *Suleicha.* 1842.).

Így írnak némelyek még 1848-ban is!

*

Lássunk végül néhány egykorú nyilatkozatot novelláinkról.

Az *Életképek* arra inti íróinkat, hogy a regény és novella legyen erkölcsnemesítő, legyen benne költői igazságszolgáltatás, hogy ne külföldi, hanem magyar tárgyú legyen s inkább jelenkori tárgyú, mint történeti (Mokány *Regény és a társasélet nemesbí-*

tése. 1845. I. 6.) A *Honderű* szerint (1845. I. 39.) novellistáink a középszerűség mértékét is alig ütik meg. Munkáikat «dagályos írásmodor» vagy «elesigázott borzasztó jelenetek, jellemzőrnyek félszegű festése» jellemzi. A fiatalság, ha «novella gyártásra adja magát, nem szeret olvasni, újjából szopja gondolatait... egy szerelmi találkozás, apai átok, rablóktóli megmentés vagy effélékből» compilálja novelláját, «mint cigány györgynapkor a deszkasátort». Ezért szereti a közönség inkább az életképeket, melyek a valódi életet tárgyalják.

Csatáry Ottó szerint (*É.* 1845. II. 118. I.) korunk a beszélyekkel már nagyon jóllakott és ma már nem össze-vissza fércelt történeteket és egyéb mindent, hanem az emberi természetnek psychologailag való fejtegetését és rajzolgatását keressük a beszélyekben. És, fájdalom! ezt nagyon kevésben találunk.

A *Pesti Divatlap* is szigorúan bírálja novelláinkat (*Novella-íróink.* 1844. I. 4. goromba stílusáról ítélve Vahot Imre írhatta). Szerinte novelláink alakjai nem a való világból vannak véve, íróink nem ismerik az embert és a világot. Szeretik pl. a főúri életet rajzolni, pedig nem ismerik vagy rosszul talált külföldi alakok és viszonyok leírásával kínoznak bennünket. Sok hazánkban történő novella sem igazán magyar. Legnagyobb gondjuk a bonyodalom, meglepetés, hatás, ezzel takarják el a belső hiányokat. Erkölcsi jó hatásuk is kevés. Nyelvük erőltetett, dagályos. «Cifra az ő beszédük, mint Bálint nadrágja, melyen... a sok zsinór és sujtás miatt a posztó nem is látható». A fiatalok elárasztják a szerkesztőket ilyen novellákkal. Az *Athenaeum* első pár évi folyamán tekintetben mintaszerű volt, válogatott magyar és jó idegen novellákat közölt. «Életkép for ever! ez most íróink jelszava, jobb is mint az élettelen és képtelen novellák!»

Mind helyes észrevétel. Az arisztokrata élet rajzolása, arisztokraták szerepeltetése valóban feltűnő az ekkori novellákban nemcsak Kuthynál, hanem más jobb nevéknél s az utánzóknál is. Arisztokratáik legtöbbször csak névleg bárók vagy grófok, kik semmiben sem különböznek egyéb alakjaiktól. Hozzátehetjük még, hogy a novellák hőseinek nagy része a magyar nemesi középosztály tagja, melyhez legtöbb írónk tartozott s melyet így legjobban ismertek. A polgári társadalmat, mely akkor még nagyrészt német volt, nem ismerik és igen ritkán rajzolják (példákat erre a részletes tárgyalás során láttunk). Népies tárgyakat már szívesebben válasz-

tanak, mert a népet megint jobban ismerik. Megjegyzendő, hogy igen sok novellának alakjai egészen elvontak s vagy nem tudjuk róluk, hogy kicsodák vagy ha megjelölik is foglalkozásukat (pl. költők, kik gyakran szerepelnek), vagy társadalmi állásukat, ennek a jelzett foglalkozásnak vagy rangnak természetes ismertető jelei majdnem egészen hiányzanak belőlük.

A *Szépirodalmi Szemle* (1847. II. 16.) szintén lesújtó bírálatot mond novellairodalmunkról. Nincs benne, úgymond, költészet. Jelenleg annyira leszállt a novellák becse, hogy «kezdő írókn kívül nem is lát hozzá más». Kuthy új lökést adott novellairodalmunknak, de azóta semmi haladás. Sajnos, ma nem adnak a lapok csak eredeti novellákat, «mely különös viszketegnek áldatlan termékenységgel jön következése.»

Mint e nyilatkozatokból látjuk, az egykorú kritika észrevette novellairodalmunk fogyatkozásait s helyes érzékkel gyakran rájuk is mutatott, de, mint rendesen történni szokott, a gyakorlat messze elmaradt az elmélettől s a szerkesztők kénytelenségből minden silányságot kiadtak s ezekkel a közönségnek amúgy sem valami jó ízlését még jobban megrontották.

*

Jósikáig 1818—1835-ig, tehát tizennyolc év alatt társadalmi novelláink száma alig érte el a 70-et, társadalmi regényünk pedig csak egy volt. 1836—1848-ig, tehát tizenhárom év alatt több mint 630 társadalmi novella és 18 regény jelent meg. Ez a számbeli gyarapodás valóban meglepő s irodalmunk rohamos fejlődésére mutat. Figyelemreméltó az is, hogy míg Jósika előtt a komoly tárgyú novellák között a történeti uralkodik, fellépése után a társadalmi novella jut vezető szerephez (majdnem kétszer annyi jelenik meg, mint történeti).

Ha a regények és novellák értékét tekintjük, akkor is rendkívüli haladást látunk. Míg Jósika előtt csak gyenge kísérletekkel találkozunk, addig a negyvenes években egész sereg tehetséges novellistánk van, köz-

tük olyanok, mint Csató, Kuthy és Jókai, a regény terén pedig Fáy András *Bélteky házá*-val szemben Jósika és Eötvös korszakalkotó működését látjuk.

Társadalmi novella- és regényirodalmunk dráma-irodalmunkat is messze fölülmulja. Társadalmi drámánk kevés van s ami van, még csak e műfaj érdekes bontakozását mutatja, míg amazon a téren már olyan remekművekkel találkozunk, mint *A karthausi* és *A falu jegyzője*.

Történeti novelláink.

I.

Bevezetés. Történeti novelláink gyengesége. Motivumaik. A francia romantika hatása. Egyes novellisták érzéke érdekesebb tárgyak választása iránt. Remellay Gusztáv novellái. Bibliai tárgyú elbeszélések. Kétes eredetiségük.

Történelmi elbeszélő irodalmunknak Jósika fellépéséig¹ igen vigasztalan a képe. Kisfaludy Károly *Tihamér*-ja jóformán az egyetlen értékesebb történeti novellánk, mellette csak néhány aránylag sikerültebbet találunk, a legtöbb teljesen értéktelen ú. n. «rege», melyek Kisfaludy Sándor verses regéinek s az osztrák írók hasonló elbeszéléseinek hatása alatt keletkeztek. Ha körülbelül száz történeti novellánkat (mert csak ennyi van mindössze) mind elolvastuk, Jósika 1836-ban meginduló munkásságának rendkívüli jelentősége tisztán áll előttünk.

Azt gondolhatnók, hogy Jósika történeti regényei és novellái nagy és ellenállhatatlan hatást tettek elbeszélőinkre, kik bizonyára siettek tanulni tőle s így történeti elbeszélő irodalmunk 1836 után tartalmasabbá, korrajzilag értékesebbé vált. Sajnos, következtetésünknek a tények ellentmondanak. 1836-tól a szabadságharcig megjelent minden történeti novellát elolvastam

¹ Kivonatossan bemutattam a M. Tud. Akadémiában. L. *Történeti novelláink Jósika után*. Akad. Ért. 1919.

(összesen három és fél százat) s azt láttam, hogy Jósika kezdettől fogva hatott ugyan íróinkra, ez a hatás azonban korántsem volt olyan jelentékeny, mint gondolnók s novellaíróink kevés kivétellel a régi nyomokon haladtak tovább. Természetesen az értékesebb jelenségek sem hiányoznak már ebben a korszakban, hogy a legkiválóbbakat, Eötvös és Kemény történeti regényeit ne is említsük.

A «regék»-nél, melyek, mint láttuk, a szabadságharcig divatoznak, nem sokkal különbek azok a történetek sem, melyeket íróik «novella», beszély, elbeszélés, beszélyke, történeti beszély, történeti kép jelzésekkel közölnek s csak abban különböznek amazoktól, hogy a mondaszerűség hiányzik belőlük. Többnyire költött történetek ezek is, melyeket írójuk valamilyen régi korba helyez s a választott kor jellemző vonásaira való minden tekintet nélkül mond el, vagy pedig ismert, néha kevésbé ismert történeti események novellává hígításai. Legtöbb akkori elbeszélő, ha talál is valami feldolgozásra alkalmas tárgyat Fesslerben, Budai Polgári Lexikonában vagy más történelmi munkákban, nem tudja művészileg alakítani. Azt hiszi, eleget tett novellaírói kötelességének, ha a kiválasztott eseményt egyszerűen elmondja kissé felcifrázva és helyenként párbeszédekke tördelve. Némelyik egészen nyersen adja a történeti anyagot, pl. Pongrácz Lajos (*Drégel vára. Kliegl Könyv. II. 1842.*), aki szárazon beszéli el Szondi történetét, az apródok esetét még félre is értve; szerrinte Szondi két török ifjút küld Ali táborába.¹ Ilyenek Vasváry Pál elbeszélései (*III. Endre király halála.*

¹ Ilyen Tésai Foglár Imre *A négy Esztoráz Nagy-Vezekény terén a törökök ellen c.* elbeszélése, inkább száraz történelem, mint novella (*Magyar hősök emlékei Bars vármegyében. Pest. 1842. c. kötetben.*)

1846., *Bús napok*. 1846., *Óriási terv*. 1846., *Omode Máté mint apa*. 1847.), melyek sajátyszerű keverékei a történelmi rajznak és a novellának. Minduntalan oklevelekre és egyéb történeti forrásokra hivatkozik s a száraz elbeszélést helyenkint ügyetlenül elmondott romantikus részletekkel szakítja meg.

Mondanunk sem kell, hogy anachronizmusokkal is gyakran találkozunk. Egyik novellistánk Attila korában «gót falak»-ról beszél (Katona Antal: *A sziklakirály*. Ra. 1837. I. 21—23.), a másik a XVI. század elején rokokó-bútorokról (Pongrácz Lajos: *Roesel Borbála*. M. É. 1843. 5. f.), a harmadik Róbert Károly korában ezt mondatja egyik alakjával: «Le a löcsővel!» (Gyerői Lenke Károly: *A bércz virága*. *Bérczvirágok*. 1848.). A nem magyar tárgyú történeti elbeszélésekben természetesen még több az ilyen baklövés és egészen hamis korrajzi színezet (pl. Talány Keresztély: *Lucia*. P. 1847. I. 20., római és Benedek József: *Sappho*. P. 1846. I. 3—5., görög tárgyú elbeszélése).¹

Motivumok dolgában nem látunk fejlődést vagy javulást. Ugyanazokkal az elkoptatott, sablonos, szám-talan változatban ismételt bonyolítási eszközökkel találkozunk újabb történeti novelláinkban is, mint a régiekben. A gonoszok (zsarnok várúr, gaz szolga, elutasított kérő) megsemmisítik az ártatlan szeretők idillikus boldogságát, a leányt gyakran elrabolják s erőszakkal akarják magukévá tenni vagy a hű jegyest ölik meg. A leány ilyenkor elhal bánatában, vagy meg-

¹ Történeti drámáinkban is találunk efféléket, pl. egy Szt. László idejebeli darabban «az óra négyet üt» (v. ö. Bayer J. *A m. dráma-irodalom tört.* 1897. I. 371.), de külföldi regényekben is, pl. egy XI. századbéli történetben puskákkal lövöldöznek (v. ö. Nagl-Zeidler: *Deutsch-Österreichische Literaturg.* II. 364.).

őrül, vagy öngyilkos lesz (megmérgezi magát, a mélységbe ugrik). Ha a leány pusztul el, a hős ifjú a szentföldre megy vagy más harcmezőre, hol rendesen elesik vagy pedig remete lesz. Ugyancsak remetékké lesznek a megtért bűnösök is, akik hátralevő életüket vezekléssel és ártatlan áldozataik sírjainak gondozásával töltik. Ezek a remeték, akik történeti drámáinknak is állandó alakjai, onnan vándorolhattak át novelláinkba. Drámáinkba pedig a német romantikából kerültek. A hős fogságba esik és később kiszabadul vagy holtanak hiszik, de visszatér s megöli hűtlen kedvesét. A gonosz intrikus megöl valakit, kiről kiderül, hogy testvére volt. A szereplők igen gyakran öltöznek álruhába (a magyar vitéz töröknek öltözik, a nő lovagnak, álszakállal és álhajjal teszik felismerhetetlenné magukat). A mérgezett fegyver, az álompor (mely néha tetszhalált okoz), a tör, a méreg szinte elengedhetetlen kellékek novelláinkban éppen úgy, mint drámáinkban. A különböző kalandok, rablók kezébe esés, sokféle megpróbáltatás, végzetes tévedés, véletlen és csodálatos megmenekülés, bosszúállás számtalan változatban ismétlődnek. Mint megoldás néha még házfelgyújtás is előfordul, sőt az író a szereplők felrobbantásától sem riad vissza. Van olyan novella, melynek minden szereplője meghal.

Ezek a motívumok részben ősrégiiek, részben a németes romantika hatását mutatják. A negyvenes években, mikor a francia romantika kezd nálunk erősebben tért hódítani, ez motívumok tekintetében nem jelent változást, hiszen ugyanezekkel élnek a francia romantikusok is. Hatását főként a túlzásokban látjuk. Jellemző pl. az idegekre hatni akaró borzalmaknak halmozása vagy a minél meglepőbb rémségek kigondolása

és gyakori alkalmazása. Veress Józsefnek *A fővénymondomb* c. elbeszélésében (Re. 1839.) az álomporral elkábított szerelmeseket holtak hiszik és elássák. Már az egykorú kritika a francia romantikusok hatását látta benne (*Figy.* 1839. I. 17.). Péter Károly *Szarvaskő* c. novellájában (*H.* 1843. II. 6—8.) egy lánc meg-rántására az ebédlőterem padlója megnyílik s az egész dőzsölő társaság asztalostul együtt a vár alatt rejlő tóba zuhan. Egy II. Rákóczi korabeli novellában (Béreczy Károly: *Képek a múlt századból.* 1848.) egy városi főjegyző úgy áll bosszút a feleségét megrontó erőszakos bírón, hogy egy pestises hullához köti hozzá. A *Rengővár* c. elbeszélés (Szombathy Ignácé *H.* 1847. II. 10., 11.) minden alakja vérözönbe fúl, meghalnak, megőrülnek, végre a tatárok a várat is felgyújtják. A *Középkori király* (írta Cs. P. É. 1848. I. 20., 21.) hőse a megkívánt nő férjét neje előtt felkötteti, saját leányát lelövi (egészen úgy, mint Kisfaludy Álmatlan királya). A fekete-vörös romantikával itt zsarnokellenes irányzat párosul, amit az 1848-as idő magyaráz meg.

Bármilyen korból veszik is tárgyukat az írók, a feldolgozás módja ugyanaz, a francia forradalom korának alakjai éppen olyanok (Eördegh István: *Regnault család.* N. A. 1841.), mint a régi rómaiak (Turcsányi Mátyás: *A zsarnok kegyence.* É. 1846. II. 25—6.). Tipikusan francia romantikus elbeszéléseket ír ebben az időben Márk (Barthos János). Ugyanolyanok ezek, mint modern tárgyú novellái. *A két barát*-ot (1840.) a leghamisabb és legüresebb pátosz jellemzi, ugyancsak színpadias, patetikus jelenetekben gördül le előttünk *A török nő* cselekvénye (1841), a *Hűség és halál*-ban (1842) francia forradalmi történetet ad. *A pór esküje* (1843) telivér rémhistória rőt és vad szörnyeteggel,

vértől párolgó kaszatömlőccel s Márkra és a francia romantikára jellemző szaggatott és izgatottságtól lihegő párbeszédekkel («Mi újság? Opos! — kérdé az úr. — Falaink romladoznak! — Javítsátok ki! — A harcosok zúgolódnak. — Akasztófára velük!») Ugyanilyenek *A két golyó* (1844) s a *Benita* (1844) címűek is.

A többiek novelláiban is vad düh, erőszak, gyilkolás, őrzöngés, vérszomjas bosszú tombol. A párbeszéddek is izgalommal, vad szavakkal vannak telve. A francia romantika hatásvadászó bonyolítása, a rémségek mellett meglepetések, színpadiasan kiszámított helyzetek halmozása, a nagy szenvedélyt mímelő hamis és dagályos pátosz (l. különösen Kazinczy Gábor novelláit) az üres, igazi emberi életet nem élő papiroszörnyetegek mindmegannyi jellemző vonásai negyvenes évekbeli történeti novelláink legtöbbszörének. Tudjuk, hogy történeti drámairodalmunk ekkori termékeiben, még Vörösmarty, Teleki László és Szigligeti darabjaiban is, a francia romantika ugyanilyen túlzásaival találkozunk.

Nem a feldolgozás jósága, hanem a tárgyválasztás különbözteti meg néhány ekkori elbeszélésünket a többiektől. Ezek arról tanuskodnak, hogy elbeszélőink közül egyeseknek már több az érzékük ez iránt s nem elégesznek meg sablonos történetek kieszelésével, hanem gondosabban kutatnak újabb, érdekesebb tárgyak után.

Jodok: *Petrarca áldása* c. beszélye (H. 1845. I. 21—24.) egy Csák Gyula nevű magyar vitéz szerepeltet Avignonban, hol elveszi Biscemi Corneliát. Frigyüket Petrarca áldása kíséri: «Adjatok költöket magyar hazátoknak s sarjaitokat lengje át Petrarca szelleme!» Az áldás teljesült, mert a Csák nemzetségből származott Kisfaludy Sándor. Honfalvi Aranka egy másik költőnk, Berzsenyi

Dániel, őseiről írt hasonló regényes történetet (*Dersfi Erzsébet. H. 1846. I. 21—23.*) A *Megtörtént dolog 1599-ből* (V. Sz.-tól *É. 1847. II. 23.*) anekdota egy egri basárról, ki pénzt ad kölcsön jobbgágyának, egy palóc gazdának. Azért érdekes, mert basája nem zsarnok, mint legtöbb törökvilágkori novellánké, hanem jóindulatú, kegyes földesúr.

A *zsidó hegy* (Angyal Jánostól. *Bércvirágok 1848.*) egyetlen történeti elbeszélésünk, melynek hőse zsidó. Tóth Ferenc Johanna történetét írja meg Budai Polgári Lexicona nyomán (*Johanna. P. 1847. I. 17.*), B—r M. pedig egy protestáns család üldözését és kiirtását 1672-ben (*Szomorú idők. É. 1845. II. 4—5.*). Péter Károly Csák Mátéból s az Omodékból nemzeti hősokeket csinál (*Omodvár. H. 1845. I. 38—40.*), báró Reviczky József pedig Péter királyt rajzolja nemes és vonzó alaknak. (*Egy magyar leány. Ábrázolt Folyóirat 1848. 11—19.*). Az egész szinte csepeg a lojalitástól, ami 1848-ban ugyancsak ritka, mikor inkább zsarnok-ellenes tendenciájú elbeszéléseket írtak. Ilyenek Vályi Károlytól *A szabadság vértanúi* (P. 1848. I. 23—24.), mely a Wesselényi összeesküvés története s Tót Ferentől *A király esküje* (U. o. 19—20.) Hunyadi László lefejezése. Petőfi hasonló című verse csak három héttel később (máj. 18.) jelent meg. *A ráctemető* (Szabó Mártontól. *É. 1848. II. 9.*) a rácok rablótámadását örökíti meg Kecskemét ellen a XVIII. században. Témáját a rácok délvidéki lázadása tette aktuálissá. Tárgyaiknál fogva megemlíthetők még a következők: Tapsonyi Béla: *Dezsér*, melynek háttére Vitéz János összeesküvése (R. 1837. I. 27—28.), Koroknay György: *Ottokár* (Kö. 1841. I. 34—36.), a cseh király története, Pataky Mihály: *Kín kinért* (*Beszélyek. 1844.*), mely a Zrinyiaszból ismert Kerecsenyi Lászlóról szól, Literáti János: *Radics Terinka* (P. 1847. II. 45—46.), Bercesenyi grófnak s a munkácsi vár kapitánya leányának szerelme, Oroszhegyi Jósá: *Ilona királyné* (Honl. Könyve. 1847. I.), az aradi gyűlés története, *Szentgyörgyi Cecília* (névtelenül U. o.), Tóth Ferenc *Kinizsi szíve* (*Ábr. Folyóirat. 1848. 5.*) s Lemouton Emilia gyanús eredetű novellája (*Egy ifjú művész első szerelme. H. 1843. I. 19—21.*), melyben Mozart szerepel stb.¹

¹ Hetényi János könyve: *Sarolta és Adalbert*. «Vallásos erkölcsiség gyarapítására készített népkönyv». Budapesten. 1844. Előszavában kifejti, hogy se eposz, se dráma, se román, se történet-

Új tárgyakat keresők közé tartozik Remellay Gusztáv (1819—66.) pesti ügyvéd, majd újvidéki városi főjegyző, ki hat évi kufsteini fogsága után majdnem a kiegyezésig folytatta írói működését és számos történeti novellát és regényt írt. 1838—48-ig ő írta a legtöbb történeti novellát (31) s két kötetben önállóan is kiadott közülük nyolcat.¹ Írt néhány regét, melyek semmiben sem különböznek a többiektől pl. *Szanda*, *Beke Pál halma*, *Zsojca* (oláh) *Bella*, *Lyubica* (szerb regék). Novelláiban is inkább ritkább tárgyakat dolgoz fel. Sok történelmi munkát ismer (Fessler, Budai, Mednyánszky, szerbiára vonatkozó források stb.) s ezekből gondosan összegyűjti a tárgyra vonatkozó történelmi adatokat, de nincs igazi alakító és elbeszélő tehetsége. Száraz történeti részleteket sablonosan romantikus mesemotívumokkal vegyít, pl. *Dugovich Titus* c. novellájában (1842) Dugovich menyasszonyát elraboltatja Cilley Ulrikkal, ki megrontja a leányt. Dugovich nándorfehérvári tette így hősieis öngyilkosságá lesz. *Hunyadi János*-ában (1842) szintén Cilleyt szerepelteti, mint az oláh származású Buthó János szerelmi vetélytársát, ki folyton ellene intrikál, de hiába, mert mikor Zsigmond megtudja, hogy Buthó az ő fia, megteszi Hunyad úrának s mint ilyen feleségül veheti Szilágyi Erzsébetet. *A ghymesi miseruha* (1843. Történeti beszélyeiben *Forgách Susanna* címen) Révay Ferencné, Forgách Zsuzsanna története, kit elrabol és megront Bakics Pál. *Az első király* (1843) Zsigmond-korabeli anekdóta a szentgyörgyi Királyok ősapjáról némi humorral elmondva. *Rugacs Ferke* (1844) a IV. Bélát megmentő apród, ki Fáy nevet kap s a Fáyak őse lesz. *Veterani* (1843) Erdély katonai kormányzójáról szól (17. sz. vége). *Zápolya Izabella* (1844) egy regényes szerelmi történetet fűz Izabella királyné alakjához. *A torla* (*Nemesis*) (1846) az ildai apátság keletkezésének regényes magyarázata. *A szentkeresztí kút* (1846) szerb népmondán alapul. *Ujhelyi Erzsébet* (1847)

írás, hanem «nemzeti hőskölteményszerű történetírási főstvény», mely a főntebbieket egyesíti magában. Tárnya: Adalbert megtéríti Géza fejedelmet. Oktatást ad Vajknak. A pogányok fellázadnak stb. Fő benne a keresztény vallás tanainak fejtegetése hitszónokias modorban. Leginkább az eposzra emlékeztet ünnepélyes hangjával, hosszú beszédeivel s nem tartozik a történeti elbeszélések közé.

¹ *Történeti beszélyek*. I. kötet. Pest. 1842. és *Történeti beszélyek* (más formátum s nincs rajta jelezve, hogy 2. kötet.) Budán. 1844.

Caraffa szeretőjének története, *Az utolsó Zrínyi* (1848) Zrínyi Boldizsáré. A *Sírvirágok* (1844) háttere a Napoleon elleni háború. Mint a felhozott példákból látjuk, tárgyak tekintetében nem halad a régi nyomokon s ez kétséggkívül érdem ebben az időben, de más jót igazán alig mondhatok novelláiról. A történeti nyers anyagnak olcsó romantikával való felhígítása, a hamis pathos, terjengősség formátlanság bizonyára nem jó tulajdonságok, pedig éppen ezek jellemzik Remellay elbeszéléseit. A sok történeti adat ellenére, mellyel telezsúfolja őket, nincs igazi korrajzi háttérük. Száraz, sablonos históriák, író-mesterember alkotásai. Két víg történeti novellája, mindkettő Mátyás korából, még a legtűrhetőbb a sok közül. Bár meséjük nagyon kigondolt, vígjátékias (*Nőhűség. Mel-lékdarab Nagy Ignác Bűn és bűnhődés című beszélyéhez. 1842. Fejedelmi tréfa. 1848*).

Külön kis csoportját teszik történeti novelláinknak a bibliai tárgyuak. A legelső¹ 1836-ban jelent meg az eperjesi ifjak magyar társaságának zsebkönyvében, a *Jacint*-ban. Nem véletlen, hogy egy a bibliát jól ismerő protestáns ifjúnak jut eszébe először, hogy a bibliából vegyen tárgyat. Tarján János Gómer c. elbeszélése természetesen igen naiv ifjúkori kísérlet. A vízőzönt rajzolja benne. Gómer érzeleg, dalol, majd mikor megtagadják tőle a szeretett leány kezét, forró-lázba esik s meghal Nőé bárkájában. Ennek az első kísérletnek nem volt folytatása és csak öt év múlva jelent meg a másik bibliai tárgyu novella: Hazucha (Kelmenfy L.) *Jeremiás-a* (*Kö. 1841. I. 19—22. febr. 2—7.*), mely a próféta történetét beszéli el élénken, drámai jelenetekkel. Ebben már van bibliai hangulat.

¹ Mint bibliai novelláink előfutárjai említhetők: *Ázael halála avagy Dina elragadtatása*. Dugát D. P. után Szeder Fábrián. Pest. 1826. Rengeteg hosszú (472 lapos) bibliai tárgyu regény franciából fordítva. Pakróczy Nep. János: *Töredékek a szent Előüdből*. Gehon. Ninive. Bethulia. Székesfehérvár. 1827., hosszú hexameteres eposias költemények.

Egy héttel később jelent meg Kuthy Lajosnak *Az apa-
üldöző* c. elbeszélése (*Religio és nevelés*. 1841. 7. febr. 14.),¹
mely így aligha készülhetett az előbbinek hatása alatt,
hanem valószínűbb, hogy a vallásos újság kérte meg a
kedvelt novellistát bibliai tárgyú történet írására. Ab-
solon történetét különben elég bágyadt és hatástalan
kis novellává hígította Kuthy, kinek következő mun-
kája, az *Igaz élet* (U. ott 11.) már sokkal jobban sike-
rült. Tárgya Salamon híres ítélete. Az elején apró
vonásokból álló realiztikus rajzát adja a nyomorult
kunyhónak, hol az egyik anya álmában agyonnyomja
kisdedét s a másikéval cseréli ki s a történetet élénken,
ügyesen mondja el. Lélekrajzra itt nem volt szükség
s szerkezetét az anekdotaszerű kerekdedség állapította
meg. Nem lehetett elrontani. Másik két novellája :
Délila (1842) és *János fővétele* (1842) megint gyengébb.
Az elsőben a kacér, rossz nőről szóló banális és lapos
elmélkedés után például mondja el röviden Delila tör-
ténetét, mely így hatástalanná lesz, az utóbbiban pedig
éppen a legfontosabb mozzanatot, Salome táncát, ejti
el s János szájába hosszú és stílszerűtlen szónoklatot
ad. Az *Őrangyal* c. katolikus almanach megrendelé-
sére (1843) még egyet írt *Az önmérséklet jutalma* címen,
mely Dávid története királyságra jutásáig. A bibliai
események időrendi elmondásánál s novellává hígítás-
nál itt sem ad egyebet. Sok benne az idézet, főleg
Dávid zsoltáraiból, stílusa affektált s bibliai kenetes-
ségre törekvő.

A protestáns Kuthy példája a szintén protestáns
Boros Mihályt, az aktuális szatirikus rajzok íróját buz-

¹ U. ebben az évben egy bibliai tárgyú jambusos könyvdráma
is jelent meg : Zima János (később Télfy Iván) *Ruth*-ja (Pest. 1841.
önállóan).

dította bibliai elbeszélések írására. Boros írt legtöbb ilyen novellaformába öntött bibliai történetet, melyek, mint az eddigiek, ótestamentumi tárgyúak. *Béthel* címen önálló kötetben is kiadta őket (Székesfehérvár. 1844.). Az ekkor használt. «szent történeti novella» elnevezést is ő hozta divatba.¹ Ezekben a bibliai és eposzias föllengésű, hasonlatokkal, prózai énekekkel terhelt s Vajda Péterre emlékeztető stílusban írt elbeszélésekben néhol elég színes milieurauszakokat, leírásokat (a női bájak érzékies leírásai pl.) találunk, elbeszélő ügyességét is el kell ismernünk az írónak, de igazi költőiséget, igazi bibliai korhangulatot hiába keresünk novelláiban.

Ez a hibájuk a többieknek is. Márk francia romantikát visz bele bibliai elbeszéléseibe (*Eszther*. 1844., *József*. 1846., *Saul*. 1848.), Kelmenfy szintén (*Salamon*. 1844., *Hon és vallás nemtője: Judás Makkabeus története*. 1845). *Judit* c. elbeszélése különben (1847), mely pontosan követi a *Judit* könyvének adatait, érdekesség, színes környezetrajz és gördülékeny, fordulatos elbeszélés dolgában Jósika történeti novelláival vetekszik. Nyelve is eléggé bibliai színezetű. A többi néhányról, melyek ebben a korban még napvilágot láttak, semmi jót sem mondhatunk.²

¹ *Apaeskü* (Jefte leányának tört. 1842.), *Betulia hölgye* (*Judit*, 1843.), *Testvérboszú* (Amnon és Támár, 1843.), *Béke temploma* (Jákob tört.), *Királyi nász s férjhalál* (Dávid és Bethsabé tört.), *Király és jós* (Baltázár lakomája), *Az elítélt* (Zsuzsanna tört.) mind 1844-ben, *Nőszörnyeteg* (Jorám király és felesége Atália, 1846, «mutatvány a szent történeti novellák 2. köt.-ből», ez azonban nem jelent meg), *Honalapító* (Zorobábel tört. 1847.).

² Szabó Imre: *Harcáldozat* (Jefte leánya, Ő. 1843), Császár Ferenc: *Achor völgye* (Józiás tört. U. o. 1845), *Héli és fiai* (U. o. 1847), Veressy Endre: *Tirza* (P. 1845. 1. negy. 25.), Benedek

Általában gyengék ezek a bibliai novellák. A legtöbb író nem igen tudja az ótestamentum gazdag meseanyagát művésziien alakítani, sablonos romantikát visz bele és bibliai stílussal próbálkozik, de kevés sikerrel.

Történeti novelláink között, melyek «eredeti» beszélyeknek vannak nevezve vagy fordítás voltak nincs jelezve, bizonyára szintén akadnak fordítások vagy átdolgozások. Némelyiknek zavaros, szinte érthetetlen stílusa, mely rosszul értett eredetit sejtet vagy idegen tárgya és gyanúsan részletes idegen milieuraízza vagy a tizedrangú szerzőjének feltűnő rutinja kelt bennünk gyanút. Ilyenek pl. Győry Dániel: *A testvérek* (*Parthenon*. 1837.), Quakker: *Arnold* (*Ra*. 1839. I. 1—3.), E. Pordán: *A két Sforza* (*R*. 1840. I. 47—52.), Ilucz Oláh János: *A barmecidák vége* (*R*. 1842. II. 54—5.), Szathmáry Király: *A máltai lovag* (*Szivárvány* 1844.), Szilágyi István: *Bércjáró fia* (1846.), Benedek József: *A művész leánya* (*H*. 1846. I. 17—18.), Lemouton Emilia: *A lochlomondi halászeleány* (1847.), Jodok: *A szittya amazon* (*Bp. Divatlap*. 1848. 22—3.).

II.

Jósika hatása történeti novelláinkban. Hatása a részletekben, az elbeszélő technika fejlődésében s főként a leírásokban.

Vizsgáljuk ezek után, hogy milyen mértékű Jósika munkáinak hatása történeti novelláinkra. Már fejtegetésem elején említettem, hogy nem nagy és nem általános, de azért tagadhatatlanul feltűnő több korabeli

József: *Zsuzsánna* (*H*. 1846. II. 18—21.), Schultz August: *Az első anya* (Kain és Ábel tört. *É*. 1846. I. 13.), Szilágyi Sándor: *Az áldozat* (Jefte leánya, 1847.).

író elbeszéléseiben. Szerintem három irányban mutatkozik: először egyes részletekben, másodsor az elbeszélő technikában és harmadszor s talán a legfeljebb a leírásokban.

A részletekben a következő konkrét hatások mutathatók ki. Bérczy Károly *Lenka* c. regéjében (1838) az összeesküvők földalatti barlangban tanácskoznak, mely titkos kijárás egy várból, ez igen emlékeztet *Az utolsó Batori* hasonló helyére (II. rész 4. fej.). Tóth Lőrinc *A gályarab s leánya* c. elbeszélésének (1838) angol ladyje *A könnyelműek* Idalijára emlékeztet (pazar lakásnak leírása is), tengeri milieu-jében is mintha ugyanannak a regénynek hatása mutatkoznék. Jámbor Géza *Gisella* c. novellájában (R. 1839. II. 62—65.) Géza éppen úgy hosszú szónoklattal akarja Csák hívét, Dorgót Róbert Károly ügyének megnyerni, mint Zokoli Giskrát Mátyásának. Géza is szereti Dorgó leányát, mint Zokoli Giskráét (II. r. 9. fej.). Nb. *A csehek Magyarországon* 1839 május havában már megjelent (l. *Honművész* I. 39. sz.), Jámbor novellája pedig augusztus elején látott napvilágot. Orbók Sámuel és Gál Miklós *Tündér forrás-a* (Re. 1840) ős-erdélyi és tündéries milieuje Jósika *Decebal*-jára emlékeztet, u. ennek hatását mutatja Bruz Lajos *Tiriscum* c. dák tárgyú novellája (É. 1848. II. 13—14.). Koroknay György *Kondító*-jában (R. 1840. I. 13—15. a Bögrei név Jósika *A hűtlen hív*-éből van véve, a földalatti rejték fontos szerepe s Batori Zsigmond kora szintén Jósikára utalnak. A *Szalánc* c. novella (A. 1842. I. 53—56., rt-től) hősenek nyaktörő sziklamászása Zólyomit juttatja eszünkbe, az a motívum, hogy a hősről, kit a leány szeret, kiderül, hogy rablólovag s így méltatlan szerelmére, Zólyomi és Batori Gábor alakoskodására emlékeztet, a rablóvár ostroma pedig a király serege által Komoróci várának megostromlására *A csehek*-ben. Remellay Gusztáv *Tomory Pál* c. novellájában is (1843) bizonyára ugyanonnan került a varázsló csillagász alakja, valamint T. M. *A jós* c. regéjébe a jós és szép leánya, kiket Mátyás meglátogat (*Emlény*, a pesti m. polg. őrhad zászlószentelése ünnepélyére 1844.). Ugyancsak a *Csehek* «Elemér a sas»-ának másolata Petrics Soma *Viszontorlás*-ában (1845), az elfödött arcú fekete fegyverzetű vitéz, kit a nép Hollónak nevez. Honfalvy Aranka *Dersfi Erzsébet*-ében (H. 1846. I. 21—23.) a párvialatok részletes leírása Jósika *Abafi*-jára emlékeztet. Mottóját

is Jósikából veszi. Császár Ferenc *Isten szeme* c. beszélyében (1846) ugyanolyan titkos háremet találunk, mint a *Zólyomi*-ban. A *Csehek* Izabellájának mását látjuk a Mátyást szerető gyermek Biancában, egy olasz írődeák leányában. Bánffay S.: *Rege Mátyás csillagáról*. (É. 1847. I. 24.) s *A nevickei vár* c. elbeszélésben (H—ics Sdr.-tól, H. 1847. II. 2—4.) szereplő rablóvár a *Csehek* két rablóvárának utánzata.

Jósika hatásának tulajdonítom az Erdély vidékei és történelme iránt keletkezett érdeklődést. Tanújele az *Erdély képekben* (1841-ben indult meg) c. vállalat, mely Erdély vidékeiről, városairól és várairól adott képeket (pl. az *Abaji*-ban leírt Boli barlangról is) novellisztikus magyarázó szövegekkel. A képek sikerültek, de a hozzájuk komponált történetek igen rosszak. Szilágyi Sándor két elbeszélése szintén Erdély történelmének behatóbb tanulmányozását bizonyítja (*Napló a XVII-dik századból*. 1847. és *Egy kép 1604-ből*. 1848), valamint gróf Bethlen Miklósnak Bethlen Miklósról tervezett regénye (melyből azonban csak jelentéktelen töredék jelent meg *Ha*. 1847. II. 115.). Ugyancsak egy töredéket közölt Kőváry *Brandenburgi Katalin* c. korrajzából (1848), melyben Serothin lovag titkon imádja a fejedelemlőt, mint Abafi Bátorinét.

Egyes novellistáink elbeszélő technikájának fejlődésében szintén Jósika hatását kereshetjük. Külsőségek dolgában sokat tanulnak tőle. A mesét ügyesebben bonyolítják s bizonyos fordulatosságot, néha érdekességet tudnak belevinni, föltünőbbek e tekintetben Kiss Iván: *A fekete ember* (R. 1838. I. 1—14.), mely egész kis regény. Tóth Lőrinc *A gályarab s leánya* (1838.). Ney: *Asszonyi erő* (1838.). Garay Alajos: *A kápolna* (1839.). Fáy András: *Szádvár és vidéke* (1839.). Mindegyikben vannak élénk, hatásos jelene-tek, mozgalmasabb párbeszédek. Kezdenek némi érzéket mutatni a korfestés iránt is (pl. Várady Károly: *A Perényiek*. Kö. 1841. II. 4—7. Remellay Gusztáv: *Tomory Pál*. 1843.). Általában Jósika után több olyan elbeszélést találunk, melyek a novella-műforma követelményeinek jobban megfelelnek, mint a Jósika fölépése előttiek. Természetesen e tekintetben a francia

romantikusoktól is tanultak, kiknek hatása elbeszélő és drámairodalmunkban uralkodó.

E hatás néha egyenes, néha indirekt s Jósika által közvetítetett, ki maga is a francia romantikusok tanítványa volt. Mondanom se kell, hogy a Jósika-epigonok inkább a külsőségeket lesték el mesterüktől és sem a korrajzban, sem a lélekrajzban nem tudták megközelíteni, ami a legfontosabb lett volna.

Különösen feltűnő Jósika hatása a leírásokban. Előtte novellistáinknak semmi érzékük a külső világ megfigyelése és ábrázolása iránt. Leírást 1836 előtt alig találunk elbeszéléseinkben. Jósika példája mintha egyszerre felnyitotta volna szemüket. Elkezdenek látni, igaz, hogy eleinte Jósika szemével s egyszerre feltűnnek elbeszéléseikben a színes, festegető s rendesen regényes világítású vidékleírások s velük együtt a részletes arc-, ruha-, intérieur-leírások is. Valaki azt vethetné ellen, hogy ez Walter Scott hatása is lehet. Ezt az ellenvetést azonban megcáfolja az a tény, hogy Scott, noha német fordításokból íróink eléggé ismerhették már azelőtt, leírások tekintetében nem hatott vagy alig s a leírások csak Jósika fellépése óta kezdenek jelentékenyebb számban feltűnedezni novelláinkban, megcáfolja pedig különösen az a körülmény, hogy íróink leírásaikban sűrűn élnek Jósika szavaival és kifejezéseivel vagy ezek utánzataival. Ezek a stílusbeli jellemző vonások rögtön feltűnnek annak, aki jól ismeri Jósika leíró stílusát.

Néhány példa majd jobban megvilágítja a mondottakat. Tóth Lőrinc *Aranyhajú Janka* c. novellája (1837) a legelsőek közé tartozik, melyek erős Jósika-hatást mutatnak. Az elején mestere mintájára Komárom leírását adja 1763-ból, leír korszerű öltözeteket és szobát, leírja a holdvilágos éjszakát, mikor «a hold platina-golyója» úszott az égen s «halvány sugarai tündéri fényt hintének

a Duna habfodros tükrére». Ugyancsak 1837-ben Ormós László novellája (*Sz. Vincehegyi klastrom elégése*, Történeti regény (!) a XIV. századból. *Parthenon*. 1837) mutat Jósika-hatást hosszas ruhaleírásaival, továbbá a földalatti terem, kasszatömlő s a viharos éj leírásával, továbbá Pintér Endréé *Az utolsó orbita*. (Au. 1837), melyben szép és hangulatos a nádasok leírása. Kiss Ivánnak *A fekete ember* c. már említett novellájában is igen sok az arc-, öltözetleírás. Minden fő- és mellékalakját részletesen leírja, mint Jósika. Van aztán benne rozzant fogadónak, tábornak, jelenetnek, pusztának (Hortobágy), várnak leírása. A holdfényes éjtszakaié sem hiányzik, melyet Jósika annyira szeretett, «ezüst szigetet képező fehér fellegek»-kel s a holddal, mely «a sötétkék égfolyamon gyémánt sajka-ként merengett». Bérczy Károly *Lenka* c. regéjében (1838) a kivégzés jelenetét rőt fáklyafény világítja meg, Jámbor Géza *Gisellá*-jában (*R.* 1839. II. 62—65.) viharleírást találunk a következő Jósikát utánzó mondattal: «egy huzamosan terjengő világtábla tűnt fel az ég fellegszőnyegén».

Jósika kedvelt szavai vagy utánzataik a következők is: a regényes tájképet «az erdők óriási tömegekként» s a hegyek égbe-meredő «kúpjaikkal» szegélyezik s a hold «ezüst lepellel borítja» (Lakner Sándor: *Hölgyerény*. 1842), «villámnyilak», «a lég fekete borútömegei», «csillagkoszorúi», «a hold platinagolyója», «a tenger vízszőnyege». (Lakner Sándor *Az élő halott*. 1842), «a mindenség kúpja», (Molnár József: *Basa kútja*. *Virány* 1846), «az ég nagyszerű kúpja milliárd csillaglámpákkal», (Molnár J.: *A rab*. *Virány* 1846), «az ég kúpja», (Vajkay Károly: *Visszafizetés*. *Ha*. 1847. II. 137—43), az eget «azúrpalást fődés», «a hold csillagtáborával az ég azurmezőjén... halvány arcsugárai a vártornyok érc-kúpjain törtek meg», (Tóth Fer.: *Fülek*. *P.* 1847. II. 50—51.). Szoba-leírásait Jósika rendszeren így végzi: «... egészíté ki a szoba bútorzatát», ez is kedvelt fordultává lesz a leíróknak, éppen úgy mint a «nemes-szólásmód (egy nemével a borzalomnak, neme a megdöbbenésnek), mely szintén Jósika után lesz divatos. Egyik elbeszélőnk egyenesen Jósikára utal, mint mesterére a leírásban: «Engedelmet kérünk, hogy öltözetét merészlők leírni, de hiában à la Jósika mi is megkísértettük, ámbár félve...» (Pataki Mihály: *A vas karú*. *Beszé-lyek*. 1844).

Jelesebb novellistáinkra tett hatását alább az illetők munkái-nak tárgyalásakor fogom kiemelni.

III.

Sikerültebb történeti novelláink. Fáy: *A velenceiek*. P. Horváth Lázár: *A tör és a kéz*. Vörösmarty: *Orlay*. Kiss Károly két elbeszélése. Tóth Lőrinc és Pulszky Ferenc novellái Kazinczyról. Bérczy, Obernyik, Vas Gereben és Kelmenfy történeti novellái. Gyulai Pál: *Az aranycsináló*. Gaal József, Nagy Ignác és Kuthy Lajos történeti novelláinak áttekintése. Összefoglalás.

A Jósika fellépését követő évben Fáy András írt egy figyelemreméltó történeti elbeszélést, címe *A velenceiek* (1837) s alapja egy történeti adat, mely szerint Thurzó György, kinek családja árendába bírta a rézbányákat, álruhában kifürkészte Velencében az arany és réz elválasztásának titkát. A novella ezt a történetet mondja el, de főalakja tulajdonképpen nem a Giorgio álnevű Thurzó, hanem Angelica, Marco Corraronak, a velencei olvasztóház felügyelőjének, szép és nagyra-vágyó huga, ki Loredano doge kedvese volt s kire a doge már ráunt és nem akarta feleségül venni. Marcot sikkasztás miatt pörbe fogják, Angelicát is üldözik politikai cselszövényei miatt, ezért menekülni akarnak s Thurzót is kiszabadítják arzenáli fogságából. El is jutnak Magyarországra, de Angelica itt megtudja, hogy Thurzó már nő s ezért elbujdosik s később egy német lovaghoz megy nőül, Marco remete lesz. A novella, mint a *Hasznosi kincsásás*, legnagyobbbrészt színdarab formában van írva s apró, laza összefüggésű jelenetekre hull szét. A cselszövényekben s titkokban gazdag velencei életet a karnevál keretében elég hangulatosan rajzolja s alakjai közül az eszes, nagyra-vágyó, önérzetében sértett, bosszúterveket szövögető Angelicát, a vakbuzgó és romlott Marcot s a kéjvadász doget jól jellemzi. A ravasz és haszonleső velencei kereskedő,

Zano, is sikerült alak. Elég élénk képzelettel s a romantika ismert eszközeivel szőtt meséje érdekes és előzője Jósika Zrinyi *a költő* c. regénye (1843) velencei jeleneteinek.

Különben az egész nem Fáy genre-e s kissé utánzat-ízű s az író igazi egyénisége nincs benne. Valószínűleg Jósika első regényének nagy sikere indította történeti novella írására.

Részben szintén velencei milieut rajzol P. Horváth Lázár *A tör és a kéz* c. novellája (1839), mely a Filippo Visconti, Milano zsarnok ura, elleni összeesküvést s feleségének, Beatricének, a tendai grófnőnek szomorú történetét beszéli el. A tárgyválasztásra Bellininek akkor nálunk is népszerű Beatrice di Tenda c. operája indíthatta. A romantikus mesét érdekesen szövi s elég ügyesen beszéli el, jelenetei fordultatosak, velencei leírásai szépek. Technika dolgában nagy haladást mutat az író első regényéhez képest.

Vörösmarty: *Orlay* c. «regényes története» szintén a jelesebbek közé tartozik.

Az író regényes történetnek nevezi s valóban az is, alakjai romantikus sablonok, dialogja is romantikusan patetikus (Orlay amint szerelmi dühében tombol, 3. fej., Csátár szerelmi ömlengése, 4. fej.). A kriptai jelenet, a titkos rablótanya sötét terme (6. fej.), a titkos kijárás a patak medrén át, Orlay végső jelenete s amint a szegény nő a halottal a koromsötét rejtekben marad stb. mind túlzottan, szinte sablonosan romantikus. Igazi korrajz nincs benne, de a nagy költő kezenyoma azért meglátszik a novella élénk menetén, szép részletein, nyelvének költőiségén. Galamb Sándor már említett tanulmányában némi rokonságot mutat ki a novella s a *Marót bán* s a *Két szomszédvár* között s

észreveszi, hogy a párbeszédek sok helyt erősen jambusos menetűek, amiből azt következteti, hogy Vörösmarty előbb verses drámának szánta ezt a történetet.¹

Kiss Károlynak, kinek működése az előbbi korokban volt jelentékeny, két elbeszélése jelent meg ebben az időben. Az egyik *Keglevich Etelke* (1840), mely Keglevich Péter bán, Jajca parancsnokának, török elleni vitézkedését (1520) s leánya szerelmét mondja el. Helyszíni és történelmi ismereteken alapszik, a hadmozdulatok leírásai reálisabbak benne, mint más novellákban s a katona-íróra vallanak, de az egész bizony elég száraz. Gondos katona-munka. *A ballagi tó* (1844), melyet egy nagyobb regény részének mond, igénytelen történetke a török világ korából, egy szegedi magyar leánynak s egy agának szerelméről. Kiss Károly elég folyamatosan, kellemesen beszéli el történeteit, de száraz krónikás modora ebben az időben már régimódi és avult az újabb és technika dolgában ügyesebb elbeszélőké mellett.

Tárgyánál fogva érdekes Tóth Lőrincnek *Férfiszó* c. «beszélykéje» (1843).

Egy ifjú tiszt politikai rabokat szállít. P. városában (Pozsony) fogadóba szállnak. A két magyar végtelenül vágyódik kimenni, újságokat olvasni. A tiszt becsületszavukat veszi, hogy visszatérnek s elbocsátja őket. Boldogan járnak-kelnek mindenütt, a kávéházban mohón olvassák a francia háború híreit, a színházba is elmennek. Visszatérve a tiszt csodálkozását fejezi ki, hogy nem szöktek meg. Ők büszkén válaszolják, hogy becsületszavukat adták. Erre a tiszt elmondja, hogy két embert szeretett az életben, gyermekkori barátját és fiatal feleségét s megcsalták őt. Ezóta nem bízik az emberekben s elhatározta, hogy ha nem térnek vissza a rabok, amit biztosra vett, föbelövi magát, de most látja, hogy még

¹ Pataky Mihály drámát írt belőle: *A bosszú*. 3. felv. (P. M. eredeti színművei. Kolozsvár. 1842. V. ö. R. 1843. I. 627. l.).

vannak becsületes emberek s érdemes élni. Másnap tovább utaznak M. (Munkács) felé. A tisztt a francia háborúban esett el, a foglyok egyike Kazinczy volt. (Nem nevezi meg, csak körülírja).

Ezt a történetet Pulszky Ferenc is megírta egy évvel előbb (*A becsületszó.* 1842.). Tóth Lőrinc elbeszélése ügyesebb, novellisztikusabb, de története nyomról-nyomra ugyanaz mindkettőben. A tárgyat ugyanegy forrásból, Kazinczy *Fogságom naplója* c. kéziratából merítették.

Bérczy Károly *Az első Ország* c. novellája (1844), melynek hősei Zsigmond király apródja s a feslett életű Borbála királynő, sablonos romantikája ellenére is a jobbak közé tartozik ebben a korban. Talán Kuthy Cillei Borbála-ja (1841) inspirálta. Császár Ferenc novelláit (*A kalóz.* 1842., *A vak szobrász.* 1844., *Rozalba.* 1844.) olasz tárgyaik s gondos, választékos előadásuk emelik némileg a gyöngébbek fölé, különben ezekben is megvan az író szárazsága s hidegsége, mint más elbeszéléseiben. Szintén tárgyuknál fogva említhetők a nagyműveltségű Szontagh Gusztáv «történeti képei»: *Harald Haarfagar* (1845), mely Norvégia őskorában és *Sophonisbe* (1845), mely Numidiában a rómaiak korában játszik. Választékos előadásánál fogva kellemes olvasmányok s különös keverékei a történelemnek és novellának.

Vas Gerebennek kis anekdótaszerű víg elbeszélése *A király és a bolond* (1846) Mátyás korából jóízű népies magyarságával válik ki a többi közül. Az írónak egyéni stílusa itt jól hat, különösen a bolondnak és Mátyásnak körmönfontan elmés párbeszédeiben, mondásaiban.

Kelmenfy László is írt néhány történeti novellát. A *Páris patakja* c. (1846) a Nagyvárad melletti patakhoz fűzött sablonosan romantikus történet, de ügyesen

van elbeszélve. A *Szűz Cecilia* (1846.) s a *Szűz Katalin* (1848.) Szent Ceciliának s alexandriai szent Katalinnak élettörténete. Mind a kettő érdekesen bonyolított, ügyesen elbeszél, regényesen kiszínezett feldolgozása legendáiknak. Mindenikben van némi kortanulmány is. Az elsőben érdekes Achillnak, a zenésznek alakja. Ideges, öntelt, csak a zenéért és zenének élő művész, kiről szinte modern jellemrajzot ad. Természetesen az irányzatosság (a keresztény vallás, a ker. erény magasztalása és szembeállítása a pogánysággal) kirívó bennük, amit az magyaráz, hogy vallásos almanach számára készültek.

Érdekes és figyelemreméltó hosszú elbeszélése jelent meg korszakunk végén Gyulai Pálnak: *Az aranycsináló* (1848).

Erősen romantikus történet, mely az erdélyi milieu és a leírások dolgában Jósika hatását mutatja (éjjeli tájkép, a titokzatos vár, alchimista konyha stb.), a mese betegesen túlfeszített voltában pedig inkább a francia romantikusokét. A stílus a romantika rendes stílusa: csupa szenvedély, túlzás, pátosz, izgatottság a dialógusokban («Oh a szerelem szikrája az istenségnek, csöppje az őserőnek, előízlete a mennynek...»). A huszonkétéves Gyulai nem tudott ellenállni az akkor uralkodó irodalmi irány csábításának. Elbeszélése nem annyira féktelen képzelet terméke, mint Jókai ekkori novellái, de elég vad és túlzott. Jellemző Gyulaira, a későbbi finom lélekrajzok mesterére, hogy iparkodik lélekrajzi alapot vetni valószínűtlen meséjének, pl. elmondja, hogy neveli Darvay a kis török leányt rajongónak s hogyan válik maga is lassanként eszelős fanatikussá. Ezek érdekes lélekrajzi kísérletek s talán már Kemény Zsigmond megjelent regénytöredékeinek ha-

tása alatt készültek, pl. Darvay, mintha a külön, háborgó lelkű Kruppai irodalmi rokona volna. A *Gyulai Pál*-ból még nem igen tanulhatott lélekrajzolást, mert 1847 májusig csak két füzete jelent meg, az *Unio* zsebkönyvet pedig már szeptemberben árulták, tehát Gyulai novellája bizonyára hónapokkal előbb készült. Mindenesetre a kor legértékesebb novelláinak egyike.

*

Gaal József, aki *Szirmay Iloná*-jával Jósika *Abafi*-ját megelőzte, ezen a történeti regényen kívül novellista pályájának első felében 12 történeti elbeszélést írt, tehát modern tárgyú novelláinak és rajzainak számához viszonyítva keveset.

A legelsőt még Jósika fellépése előtt írta 24 éves korában Kisfaludy *Tihamér*-jának hatása alatt (*Szerelem és barátság*. 1835). Két magyar hős (az egyik neve Tihamér) szerelmének története Olaszországban Nagy Lajos nápolyi hadjárata alatt. Gyenge dolog s nem igen különbözik a korabeli «regéktől». Második novellája *A portugali gróf* (1836) már nagy haladást mutat. Azon történeti mondán alapszik, hogy a portugáliai uralkodók őse magyar herceg volt.¹ Henriquez, ki Cid seregében hőiesen küzd a mók ellen, ellenségeinek cselszövényeit leküzdvé megkapja Alonzonak, Castilia királyának leányát s megveti Portugaliának és uralkodásának alapját. A mélyebb lélekrajzi aláfestést nélkülöző mese igen ügyesen van bonyolítva. A spanyol helyi viszonyok és történelem tanulmányán alapuló környezetrajzzal némi korhangulatot is tud már kelteni, úgyhogy ma is érdeklődéssel olvashatjuk. A Scott és német utánzóinak hatását mutató novellánk Jósika történeti novellái előtt (Jósika *Decabal*-ja csak 1837-ben jelent meg) s így irodalomtörténeti

¹ Az 1828-iki *Tud. Gyűjt.*-ben több cikk jelent meg Henrik portugál grófról, 1829-ben is írtak róla. Fejér György is írt erről a tárgyról *Tud. Gyűjt.* 1840. I. feleletül gr. Kemény József *N. Társalkodó*-beli cikkére (1840. 29. sz.) Kemény felel Fejérnek *Tud. Gyűjt.* 1840. IV.

jelentősége is van. Az ugyanabban az évben megjelent *Farkasvölgy* c. kis elbeszélése (1836), mely a *Rajzolatok*-nak a farkasvölgyi várat és vidékét ábrázoló rajzához megrendelésre készült régi modorban írt rege Mátyás korából s csak derült hangulatával s ügyes előadásával emelkedik ki a többiek közül. Ugyancsak a rege-írók s Kisfaludy Károly nyomain halad a *Vetélkedők* (1837) és a *Badacsonyi Lenka* (1837) c. novelláiban, melyeknek történelmi háttére megint Nagy Lajos nápolyi hadjárata. Mindakettőnek meséje sablonos romantikus motívumok szövédéke (a remete öltözetű lovag pl. egyikből sem hiányzik). Az utóbbi hosszabb és elég érdekes bonyoldalmát tekintve értékesebb. Vörösmarty bírálatában (az *Emlény* 1837. évfolyamáról. *Figyelmező* 1837. 1. sz.) igen helyesen jegyzi meg róla, hogy az események festése mellett elhanyagolja a «történet belső életét», a lelki állapotok rajzát s hogy a véletlennek igen nagy szerepet juttat a cselekvényben. Különben elismeri, hogy Gaal általában minden dolgában «elég találmányos körülményeket s viszontagságokat gazdag különféleségben kiállítani.»

1837-ben még három kisebb novellája jelent meg: *A templomos* középkori rémhistória, a *Sz. Gallen* című, a Szent galleni esetnek kissé kiszínezett novellisztikus feldolgozása. Inkább történeti kép, mint igazi novella; amit a történelem adataihoz hozzátesz, nem érdekes és sablonos (a benne szereplő potrohos és részeges német lovag a *Szirmay Ilona* Türkenfrasz-ának másolata). A *Verhovina* Attila fiainak Csabának és Aladárnak idejében játszódó «tündérrege», mely megelőzte Jósika hasonló formájú *Decebal*-ját. A történeti és mesei elem nem éppen szerencsés vegyülete. Novellának nagyon is mesés, mesének meg nem elég tündéries. A mesés, tündéries elem igen józan, száraz benne. Fáy Sio-jának a *Zalán futása* csodásságának s a *Csongor és Tünde* meshangulatának hatása alatt írhatta.

A következő évben megjelent hosszú novellája *A bajvivók* (1838), hasonlít *A portugáli gróf*-hoz. Itt is magyar hőseket szerepeltet idegen földön, ezúttal Walesben, I. Edward idejében az angol történelem egyes adatait véve alapul. A történelmi részletek azonban nem érdekesek s csak szintelen háttérét alkotják egy sablonos szerelmi történetnek. A hős ifjú, az alacsony lelkű intrikus vetélytárs, a rögtön a hős ifjúba szerető leány stb. mind untig ismert motívumok már Gaal novelláiból is. A milieu választása Scott-hatásra mutat.

Most két évig nem írt történeti novellát és Jósika sikerein

felbuzdúlva, ismét regényt tervezett, melynek *Fekete vész* lett volna a címe. A török világ korában játszó regénynek azonban csak egy epizódja jelent meg mutatványul *Éji lovasok* címen (1841.). Az epizód tárgya Kardszagi Bálint bosszúja feleségén, ki egy német hadnaggyal megcsalta. Mindkettejüket lóra köttetve a pusztára hajszoltatja, hogy ott megfagyjanak. A történet nem érdekel bennünket, mert sem Bálint úr, sem felesége nem ismerős előttünk (a regényben talán másképp lett volna). Ami jó benne, az Csillag Bandi szegénylegény alakja. A folyton lólopási kalandjairól beszélő, eszes csikós jellemzetesen van rajzolva beszéd és észjárás tekintetében. Beszélgetése humorával jótékonyan hat a rémtörténetben s nagyobb részét teszi az elbeszélésnek. Gaalra, a genréképek mesterére vall. Igen szép az elején a pusztai téli képének leírása is.

Ugyanebben az évben jelent meg *A rémszekér* c. elbeszélése (1841), mely 1707-ben játszik Budán s tárgya rövidesen az, hogy Talabor Jenő szereti Estellát, Cristoval Gomez y Carabedo, hugát, kit bátyja azonban Holdermann budai szabócéhmester fiának, Maxnak, akar adni. Talabor a céhmester öreglegényével összejátszva a rémszekér meséjének felhasználásával felülteti az öreget, sőt a szenátor fiát Maxot is: Abdi basa kincseinek megszerzését ígérve nekik. Gomez házassági ígéretét visszaadatja velük s megkapja a leányt.

Jobb novellái közé tartozik. A régi Budának rajzában van történeti levegő. A németek becsapásának ügyesen bonyolított, bár valószínűtlen történetét jó humorral mondja el. Az egész bonyolult cselvetés különben fölösleges, mert Estella a nélkül is megszökött volna Talaborral. A németek rászedése Fáy *Hasznosi kincsásás*-ára emlékeztet. Irányzatos dolog különben: a magyarokat lekicsinylő németek ellen. Ostobáknak, ellenszenveseknek festi őket (még a német építészeti stílust is leszólja nemzeti felbuzdulásában). Az elején pedig a nemzetiségek ellen fakad ki, megzavarva a történeti hangulatot.

Hasonló tárgyú a *Három városbíró* c. novellája is (1843), mely a középkorban játszik Szatmár és Németi városokban (akkor még két város volt: Németit németek, Szatmárt magyarok lakták). Szatmár bírájának, Turó Kálmánnak fia, a furfangos eszű Jenő, szereti a németi bírót, Busch Konrád, leányát Adelhaidot. Barátja Csobán Samu pedig s a gazdag Scheppermann serfőző hugát Agathát. Csakhogy baj van, mert Adelhaidot a serfőző,

Agathát pedig a bíró akarja elvenni. A történet már most a körül forog, hogy a furfangos ifjak egy odavetődött bűvész kalandor segítségével hogyan bírja rá a két németet, hogy beleegyezzenek házasságukba.

A sok ördögös hókuszpókusz, kincsház, a násznagyul érkező Bergmann bíró elfogása és felhasználása tervük kivitelére, valamint az öreg Turó véletlen közbelépése, melyet szintén hasznukra tudnak fordítani... igen ügyesen, érdekes bonyolítással van elmondva. A sok mesterkedés talán kissé hosszadalmasnak tetszik, de szükséges a két babonás német megpuhítására és részletezésük által a történet is hihetőbbé válik és bizonyos realitást nyer.

Középkori színezet kevés van az elbeszélésben, de maga a történet mulatságos s ma is érdeklődést kelt a mese ügyes és előre nem látható fordulatai által. Ez is Fáy említett novellájára emlékeztet. Két utóbbi elbeszélésének német városi környezetrajzában *Az utolsó Bátor*i szász városi életet bemutató részleteinek hatását is érezzük.

Gaal, mint láttuk, új tárgyakat ugyan talál, de a régi módon dolgozza fel őket. A «regék» nyomdokain halad: meséket sző, eseményeket halmoz eseményekre, de a mesék alakjai, motívumai kopottak, a romantika igen elhasznált kellékei. Az öltöztetés néha új, de a lényeg ugyanaz. A korrajz, mint a regékben, nagyon kevés, a lélekrajz pedig szintoly gyenge és mellőzött.

Amiben haladást mutat a «regékkel» szemben: a mese érdekesebb bonyolítása, néhány hangulatosabb leírás és az elbeszélés módjának természetesebb, könnyebb folyama.

Gaal többek hatása alatt áll, legkevésbé Jósikának, kit a történeti regényben és novellában meg is előzött. A híres kortárs művei azonban homályba borították az övéit, melyek így csak figyelemreméltó, de nem nagyobb jelentőségű mozzanatok novellairodalmunk történetében. Száraz krónikaszerű előadásmódja, mely

regényeit is jellemzi, nem vetekedhetett Jósika nagyobb elbeszélő és stílművészetével.

*

Nagy Ignác, kinek működése a szatirikus életkép-irodalom terén volt nagyjelentőségű, szintén írt történeti novellákat (számszerint 13-at), melyek az ügyes tollú íróra vallanak. Nagy Ignác, ki jól ismerte a közönség ízlését, ezekben a munkáiban is alkalmazkodott hozzá s kortársai példájára túlzott romantikájú történeteket írt, melyek részint a regék, részint Scott és és Jósika, részint a francia romantikusok hatását látatják.

Ő is megelőzte Jósikát, mint Gaal, két novellájával (*Demir basa Illokon*. 1834., *Achmed és Lóra*. 1835.).¹ A két törökvilág korabeli történetet regényes fordulat-hajhászás, érzelgés, valószínűtlenség, de előadásbeli ügyesség is jellemzi. A *piros tojások* c. «legendában» (!), melyben az álruhás Mátyás király egy szerelmes párt hoz össze az apai akarat ellenére, Kisfaludy történeti vígjátékainak hangulata uralkodik (1837.). A *Villámhegy* (1838.), melyet népmondának nevez, helyhez kötött vad romantikus «rege», de már Scott hatása érzik rajta a vihar leírásában, egy varázsló-jelenetben s a zsidó Jozuah ben Asher alakjában. A *Nincs boszorkány!* (1841.) Kálmán király korabeli zavaros, romantikus história, mely humorizáló, stílusával Vajda Péter *Tárcsai Bendé*-jére emlékeztet. Felvilágosodást affektáló gúnyolódásai a papok, képmutatók ellen szintén Vajda hatására vallanak. Tiborc remete vén bűnös, iszákos pénzvagyó, népcsaló szenteskedő. A keresztesek lopott malacokat és csirkéket szorongatnak köpenyük alatt. Nők kísérik őket és barátok, kik főként a nőket tartják épületes beszédekkel stb. A szomorú történet s ez az ízetlen humorizálás kellemtelen és művészietlen ellentétben állanak egymással. A *Fenekvár* (1843.) meséje röviden az, hogy Zsigmond idejében a sárkányrend

¹ *Lotti* c. elbeszélésének (1835), mely Napoleon korában játszik, alig van történeti színezete.

lovagjai gyűlést tartanak, melyen megjelenik Bessenyei Pál, a dalmátországi bán s megdöbbenve hall a királynő s Cilley Fridrik fajtalankodásairól. A királynő őt is szeretőjévé akarja tenni, de ő visszautasítja az ajánlkozást. Borbála bosszút esküszik s Fridrikkel, ki belebolondult Bessenyeinébe, elhatározzák, hogy elraboltatják meghitt cigányaikkal. Ez a városi sokadalomban sikerül is. Fenékvárba (a Balaton mellett) viszik. Itt Cilley ostromolja, de a sárkánylovagok egy elcsípett cigánytól megtudják a dolgot s megmentik Bessenyeinét, Cilleyt száműzi a király, feleségét is eltávolítja udvarából.

A történet érdekesen szövött, hatásos jelenetekkel (a vásár, elrablás, a megszabadítás), élénk párbeszédekkel. Korrajzra is törekszik benne.

A *Hitrabság* (1843.) Róbert Károly idejében játszik s tárgya egy zsidóleány elrablása a király törvénytelen fia által. Az elnyomott zsidók s a budai zsidónegyed realiztikus rajzában erős Scott és Jósika hatást látunk (*Ivanhoe*, *A csehek*). A gazdag budai zsidónak neve is Jochai. A történet érdekesítésre törekszik s ügyesen van elbeszélve. A *Nőhűség* (1843) az ossianista modor kései példája s csak mint ilyen érdekes. Íme egy stílus-mutatvány belőle: «Hah Damaszkín! felém intesz a rombadólt keresztfolyosók sötét mélységéből?» «Nem csengenek többé az ezüst serlegek, nem ragyognak az égő szövétnekek s elenyészett a dicső bajnokok emlékezete, porba zúzatva századok óriási érclepteitől! De zengd tovább kesergő lantom Damaszkín véres sorsát». Jósika hasonló hangulatú *Mercur Vid*-je sugalmazhatta.

Nagy Ignác ezekben az írói pályája első felében írt történeti novelláiban sok rutint, de kevés költőiséget találunk. Élénken, símán beszéli el sablonos motivumokból elég érdekesen szőtt meséit, jelenetei itt-ott hatásosak, párbeszédei élénken lüktetők. Technika dolgában a francia romantikusok és Jósika tanítványa. Ezek a munkái mindenesetre a kor jobb történeti novellái közé tartoznak, de Jósika színvonalát csak néha közelítik meg.

*

A kor harmadik kedvelt novellistája Kuthy Lajos, szintén írt néhány történeti novellát, noha neki sem

ez volt az igazi terrénuma, mint Gaalnak és Nagy Ignác-nak. Ifjúkori kísérletéről nincs sok mondanivaló. A *szökevény*, II. Endre korabeli «rege» (1834) nem jobb s nem rosszabb a többieknél, csak dagályos nyelve föl-tűnő. Már ekkor kezd így írni («csikaró gyötrellemmel tajtékza föl vére szívére», «létbájló, rémszörnyeteg, kül-kecs, kelet-virány» stb.).

1841-ben írta legtöbb történeti novelláját. A *Cilley Borbála* című, mely Zsigmond király felesége gonoszságainak, cselszövé-nyeinek története egészen haláláig, Jósika *Isten és ördögének* hatása alatt készült: Borbála alakja élénken emlékeztet a gonosz Homonnai Drugeth Pálnéra, kinek tettei is hasonlók amazéhoz. A büntető gondviselésként többször váratlanul megjelenő Bebek Gothard lovagnak is megvan a másolata Kanizsai Gáborban. Leírások és érdekfeszítő francia romantikus bonyolítás dolgában vetekszik Jósika novellájával.

Cleopatra c. elbeszélésnek következő a meséje: Antonius Egyiptomban táboroz seregével s megismeri Cleopatrát, ki meghódítja az elpuhult vezért. Évek mulva Ephesusban látjuk őket viszont. Flavius Varro Antoniusért jön, szemére hányva elkoreso-sultságát. Antonius észretér, de aztán mégsem tud ellenállni Cleopatra csábításának s kis gyermekei kérésének s marad. Ismét évek mulnak el, Octavianus közeledik Alexandria felé. Minden veszve van. Cleopatra meg akarja mérgezni magát, mikor egy szép rabszolgafiú kéréseire eláll szándékától s alkudozni kezd Octavianussal. Eltűnik a palotából s az a hír terjed el, hogy meg-mérgezte magát. Egy sírboltba menekülve őrzöng, mikor hozzák a miatta öngyilkossá lett Antoniuszt, majd királyi pompába öltözik s megjelenik Octavianus előtt, de erre nem hatnak bájai. Látva, hogy Rómában megaláztatás vár rá, kígyóval megmaratja ma-gát a lakomán, melyet a rómaiak tiszteletére ad s meghal.

Legjobb történeti novellája. Hangulatosabb, kerekébb ki-dolgozású. A lélekrajz itt is inkább csak patetikus monologok-ban áll, de mégis valami. Leírásai szépek: a lakoma színes, búa leírása (1. fej.) különösen hangulatos, Cleopatra csábító hatal-mának rajza (2. fej.) is sikerült.

A trónkövetelő-ben Vazul megvakításának borzalmas esetét

dolgozta fel a francia romantikusok modorában. A történetnek csak rémessége s nem lelki motivumai izgatták. Így csak a történelemből ismert esemény kiszínezése, felcifrázása. Feltűnő benne a sok hatásvadászó szónoklat (Hugo-féle): Vazul az elején Gizella meghittjéhez szónokol, a gyilkos a királynak szónokol, Vazul kínjában is hosszan szónokol.

Eléa köve (1847.) ősmagyar történet a Szent István korabeli pogánylázadás idejéből. Régi rege-téma, de szépen feldolgozva. Éposi hang, ossianias, Vörösmartyra emlékeztető hangulat uralkodik benne. A szereplők, hogy a mai emberektől különbözzenek bizonyos patetikusan archaizáló nyelven beszélnek, mely persze, se nem korszerű, se nem valószínű, de sokszor tagadhatatlanul szép. Emlékeztet Jósika *Merkur Vid-jére* s Nagy Ignác *Nőhűség-ére*, ezek mindenesetre példaként lebeghetnek előtte. Igen szépek pompázó, hosszú leírásai, melyek az ekkor készülő *Hazai Rejtelmek*-beliekre emlékeztetnek. Bibliai novelláit a maguk helyén láttuk.¹

Kuthy, aki két társánál tehetségesebb író, egy-két munkájában legjobban megközelíti a történeti elbeszélés akkori mesterét.

*

1818-tól Jósika fellépéséig (1835-ig bezárólag) tehát 18 év alatt alig 100 történeti novellánk jelent meg. Kétharmadrészüik egészen értéktelen, néhány kivétellel csupa «rege». Íróik alig dolgoztak fel igazi történeti tárgyat, elbeszéléseik többnyire fogyatékos képzelettel kigondolt mesék képzelt alakokkal. Korrajz, hangulatos leírás, jellemrajz nincs bennük. Idegen tárgyakat nem választanak (egyetlen idegen tárgyú történeti novellánk ebből az időből Szalay László *Fridrik és Katt-ja* 1833.). Színvonalukat legjobban az jellemzi, hogy Kisfaludy *Tihamér-ja* a legértékesebb köztük. Jósika föllépése után 1836—1848-ig ezen a téren is nagy

¹ A *Mátkaáldozatnak*, mely Napoleon korában játszik, alig van történeti háttére. (Ath. 1840. II. 9—10.)

volt a haladás. Ezalatt a 13 év alatt több nagy történeti regény és több mint negyedfélszáz történeti novella látott napvilágot. Az írók a rege-genret folytatták egészen a korszak végéig s nem több sikerrel, mint elődeik, de az igazi novella-forma mégis túlnyomóvá lett. Történeti tárgyak felkutatása tekintetében is feltűnő a haladás. Egészen új a bibliai tárgyak feldolgozása és más idegen tárgyaké. Már a tizenkilencedik század egyes történelmi eseményeit is feldolgozzák (pl. a francia, spanyol, olasz, lengyel forradalmakat). Novelláink legnagyobb része azonban most is magyar tárgyú. Legszívesebben a XVI. és XVII. századból merítik tárgyaikat (körülbelül $\frac{1}{4}$ részük főként a török világot választva háttérül), azután az Árpádok korából, az Anjoukéból s a Hunyadiakéból. A városi életet és a népeletet alig néhány rajzolja, majdnem mind lovagtörténet. Meséjük komoly, sokszor tragikus végű, víg tárgyút mindössze néhányat találunk.

Jósika hatása, ha éppen nem általános is, mint láttuk, de nem is jelentéktelen s a leíró és elbeszélő technika fejlődésében mutatkozik. Sokat tanultak e tekintetben a francia romantikusoktól is. A színvonal határozottan emelkedett 1836 óta. Történeti elbeszéléseinknek körülbelül fele jobb vagy legalább is tűrhető, Fáy, Bérczy Károly, Kelmenfy, Gyulai Pál, Gaal József, Nagy Ignác és Kuthy Lajos novellái között pedig értékeseket is találunk. Igaz, hogy Jósika műveinek színvonalánál magasabbra ők sem emelkednek, de legalább meg tudják közelíteni mesterüket.

A romantika korlátlan uralmán kívül ezt a javulást és fejlődést kell megállapítanunk, mint jellemző tény a XIX. század első felének történeti elbeszélő irodalmában. A fejlődés a korszak végén Eötvös és Kemény regényeiben éri el tetőpontját.

XVI.

Báró Eötvös József és báró Kemény Zsigmond történeti regényei.

I.

Eötvös nézetei a történeti regényről. A *Magyarország 1514-ben* irányzatossága. A Dózsa-féle parasztlázadás Eötvös előtt két novellának volt tárgya. A regény kompozíciója és főszereplői. Leírásai, forrásai, kitűnő korrajza: történeti alakok, a kor művészi megjelenítése, a parasztlázadás rajza nagyszabású tömegjeleneteivel. Stílusa. Értéke.

A *Pesti Divatlap* 1846 elején azt írja, hogy Eötvös «egy a hajdankorban szereplő nagy történeti regényen dolgozik» (I. 7.), a következő évben pedig jelenti, hogy a regény nemsokára be lesz fejezve (I. 2.). Augusztusban már meg is jelent az első két füzete, melyet októberben a harmadik és negyedik, novemberben az ötödik, december végén a hatodik és hetedik követett. A regénynek legkevésbé sem hatásvadászó címe: *Magyarország 1514-ben* (Pest. 1847.).¹ Érdemleges bírálat nem jelent meg róla. Obernyik Károly (*P.* 1847. II. 38.) az első két füzetet dicsérőleg ismertette, de elítélte Eötvösnek az előszóban kifejtett elveit a történeti regényről. Eötvös szerint t. i. a történeti regénynek az általános művészi és erkölcsi feladatokon kívül fontos célja «népszerűsíteni a történetet», tehát a költő képzeletének itt szigorú határt szab a történeti igazság,

¹ Deák Ferencnek van ajánlva, 3 kötetre és 33 fejezetre oszlik. A *Honderü* zsarolásnak mondja, hogy egy füzetet egy pengőforintért árul a kiadó (1847. II. 9.). Németül: *Der Bauernkrieg in Ungarn*. Pest. 1850. (f. Dux Adolf).

melyet lehetőleg egykorú kútfők tanulmányozásából ismer meg. A történeti igazságot «öntudattal elferdítenie megbocsáthatlan vétek». Az előszó további fejtegetéseiből kitűnik, hogy Jósika romantikus modorát nem helyesli. Ebben igaza van, de elméletét azért nem fogadhatjuk el. Költői műnek csak művészi célja lehet s a történeti regényíró nem vállalkozhatik a történetíró munkájára. Szerencsére a rossz elmélet nem akadályozta meg Eötvöst abban, hogy igen jó történeti regényt ne írjon a Dózsa-féle parasztlázadásról. Irányzatosság ebben is van, de nem olyan éles és nyílt, mint *A falu jegyző-jében*. Azért eléggé észrevehető, már a kortársak is felemlítik. A *Honderű*, mely szerint a regény «egy pompás történeti festmény Horace Vernet erejével s Rubens coloritjával kivíve», kiemeli humánus irányát. «A nemes báró — úgymond — e munkájában elnyomott népünk jogai mellett harcol» (1848. 1.). A *Pesti Divatlap* szintén megemlíti, hogy a regény «távolból vett időkori színpada ellenére jelenünkre éles iránnyal vonatkozik» (1848. I. 20.).

A tizenhatodik század jobbágyainak sok nyomorúsága, kínsztása, az ellenünk elkövetett sok igazságtalanság, melyekről a regényben lépten-nyomon szó van, mindmegannyi intés és szemrehányás a jelenkor-nak, midőn a nép még mindig ugyanazon panaszokkal áll elő s midőn még mindig sokan vannak, kik ellenzik e jogtalanságok megszüntetését. Az utóbbiak számára a borzasztó parasztlázadás története egyenesen komoly fenyegetés. A tendencia itt-ott szavakban is formulázódik, pl. mikor Telegdi a jobbágyak tűrhetetlen helyzetéről beszél Eötvös szavaival és meggyőződésével (4. fej.), vagy mikor az író felháborodott szavakkal bélyegzi meg a törvényt, mely a népet még nagyobb rab-

szolgassággal sujtotta, vagy a végén Lőrinc pap gyönyörű jós-szavai az igazság eljövendő diadalairól: talán századok múlva, de okvetlenül el fogják érni a célt a népszabadság bajnokai s az «isten-i igazság» győzni fog. Ismétlem, hogy a tendencia nem tolakodó, nem bántó s Eötvös munkája irányzatossága ellenére a legtisztább történeti regény, még pedig Jósika munkáinál sokkal magasabb színvonalon álló.

Előtte a parasztlázadást két írónk dolgozta fel. Az egyik Beöthy Zsigmond, aki *Főúr és pór* c. elbeszélésében (1845) a regényes mese háttéréül választja. Szerepel benne egy Virág Simon nevű diák, ki Dózsa seregébe állva megbosszulja a zsarnok földesúr gazságát s maga elesik a harcban. Lázító szónoklat ebben is van. Petrics Soma novellája a *Viszontorlás* (1845) fiataalkori kísérlet, melynek tárgya, mint a Beöthyé, egy megrontott nőért való bosszú. Itt is Dózsa seregébe áll a fiatal vitéz s itt is agyonkínóztatja a gonosz váururat. Hatásuk keresése Eötvös regényében (pl. Simon diák és Orbán diák) fölösleges és erőltetett kísérlet volna.¹

Nála a parasztlázadás nemcsak háttér, hanem főcselekvény, mely keletkezésétől végéig előttünk zajlik le. A mese másik ága: Ártándi Pál szerelme Telegdi Frusina iránt s viszonya Szaleresi Klárral, meg Telegdiék viszontagságai, melyeket részben a szenvedélyes Klári okoz szép vetélytársának. Ez a regényes rész, mely a regényben szükséges bonyodalmat szolgáltatja, szo-

¹ A *Viszontorlás*-ban egy Orbán nevű szolga szerepel. Zschokke: *Addrich im Moos*-ában (1826) egy svájci parasztlázadást ír le. Analog helyeket ebben s Eötvös regényében találunk (csillapító s lázító beszédek, felizgatott parasztok, urak elfogása, viták, tanácskozások, az urak kegyetlen bosszúja a parasztokon), de ezek az analog tárgyból következnek.

rosan a főcselekvényhez símul, mondhatnók abból táplálkozik.

Általában Eötvös legjobban megkomponált regénye. A mesét nehezen indítja meg (a zsúfolt első három fejezetben tömegesen jellemzi alakjait), de azután határozottan, elég gyors ütemben és érdekesen bonyolítja tovább. Valószínűtlenség nincs benne, hacsak Klári rögeszméjét nem mondjuk annak, hogy folyton keresi Frusinát s Pálról le akarja mondatni. Szentimentalizmus itt is akad, pl. Dózsa és öccse viszonya, gyermekkori emlékeik (27. fej.). Némi romantikus hatásra törekvéstől sem ment egészen a mese, ami a romantika uralkodásának korában nagyon természetes, de ezek a részletek csak mellékesek, a romantikus mese nála sohasem öncél, mint Jósikánál.

A mese romantikus részének szereplői közt legérdekesebb jellem Ártándi Pál.¹ Történeti alak, aki valóban résztvett a harcban, Telegdi lányt vett feleségül s később is előkelő politikai szerepet játszott, de jellemének szabad megrajzolásában az író nem kötötte meg ez a néhány történeti adat. Egy tizenhatodik századbeli *strébert* rajzol benne: hiú, nagyravágyó, önző, okos fiatal diplomata, aki mindent a maga emelkedésének szempontjából mérlegel. Külseje, modora megnyerő, úgyhogy mindenki önzetlennek tartja és szereti. Gyors emelkedésében a sors is mindig kedvez neki. Nem rokonszenves alak, kin az író is kitölti haragját Klári szavaival a regény végén. Lélekrajza nem egyszer gondos és finom. Látjuk aggodalmait, mikor a cserbenhagyott Klári megsemmisíteni készül terveit, látjuk

¹ Kár, hogy a 9. fejezettől a 22-ig nem szerepel, ami technikai hiba.

jobb óráiban lelkifurdalását, felbuzdulását, hogy Klárit boldoggá teszi, magához emeli s látjuk megalkuvó, magát mentető, önző okoskodásait. Orbánnak a jobbágyfiúból lett íródiáknak alakját sok rokonszenvvel és néhol érzelgősen, de igen finoman rajzolja. Története külön kis regény. Gyermeekkora, ébredő vonzalma Frusina iránt, ki testvérként bánik vele, majd titkolt, egészen reménytelen, de azért heves szerelmének szenvedései, féltékenysége, alárendelt helyzetének keserűsége, melancholiája, apró örömei és rövid boldog pillanatai, végre kétségbeesése azon, hogy az imádott leány megveti és becsstelennek tartja, ami ellen nem tud védekezni — mindez igen megkapóan van elénk tárva. Ő él legintenzívebb lelki életet a regényben. A sors, mely Ártándi iránt a legkegyesebb, iránta a legmostohább, hisz becsületes és igaz volta még halála után sem derül ki. Maga akarja így, hogy Frusinának ne okozzon bánatot.

A bájos és nemeslelkű Frusina s a szenvedélyes Klári (az utóbbiban több az élet) már eléggé sablonos regényalakok.

Ollósi, a hiú, művészetére büszke, naivan fontoskodó, gyáva, fecsegő, fura és hóbortos szabó eredeti komikus alak, de az angol karikatura felé hajlik.¹ Bebek Katalin vénleány, de az egykorú vígjátékok és novellák vénleány-sablonjától sokban eltér. Egyéniség. Naivan hiú, ki hódításainak, szépségének, toilettejeinek s a Mátyás-kori ünnepélyeknek elmesélésében kifogyhatatlan. Jószívű, de azért rangjára büszke úrnő s kegyetlenül igazságtalan is tud lenni asszonyi módon. Igazán élő, humoros alak.

¹ Istvánfi említi Bakács érsek «sartor»-ját, ez adta Eötvösnek az impulzust megrajzolására.

Néhány igen hangulatos leírása a lélekrajzba vegyül s azt színezi. Így a hajnali Budának képe Klári gondolatai közé szövődik, Pest alkonyi képe vagy később az esti napfényben fürdő rónaságé Orbán mélézásába, Frusina feldúlt szobáját Klárinak a vetélytársnak szemével látjuk stb. Itt-ott rajta kapjuk Eötvöst, hogy Jósika-féle szavakkal él leírásaiban (bájló világítás, a fény kis világvonallá apadt, az éj sötétké éjben boltozott a táj fölött.)

Többi leírása (mindössze sincs sok) a korrajzot szolgálja: a régi Buda száraz, értekezősszerű leírása a jelenre való utalásokkal zavarva, a pusztuló királyi palotáé s római terméé, mely szintén vesztett régi fényéből (ezek hangulatosak), néhány más jellemző intérier-leírás: Telegdi, Bakács, Szaleresi szobája, Zápolya és Dózsa sátra, a kilátás a régi Budára Telegdiék kerti lakából, Telegdi feldúlt háza, az elpusztult, elhagyott vidékek, a rongyos, züllött paraszttábor stb. Néhány főszereplőjét is leírja (Ulászló, Bakács, Dózsa, Lőrinc pap), de ruházatukkal már nem törődik, e tekintetben nem követi sem Scottot, sem Jósikát.

Korrajza általában elsőrangú s Jósika regényeiénél hasonlíthatatlanul mélyebb és igazabb.

Vannak száraz, értekező, historikus részletei, ilyenek a budai polgárságról (1. f.), a Mátyás alatti műveltség rövidéletű voltáról (3. f.), a keresztes had idejebeli viszonyokról (8. f.) szóló részletek vagy történeti reflexiói a lázadásról (33. f.), Zápolya és Verbőczy jellemzése egész kis történeti tanulmány, sőt itt nyíltan szembe helyezkedik a történetírókkal, kiknek «hibás» véleményét «kiigazítja» (23. f.).

De egészben véve gondos forrástanulmányon alapuló korrajza hű s a mellett művészi.

Forrásai, melyekről jegyzeteiben pontosan beszámol, főleg Istvánfi, Brutus, Jovius, Dubravius.¹ Használta még a következőket: Pray Annales, Katona, Tubero, Engel Monumenta és történelme, Schweiger Salamon útleírása, Bonfini, a Corpus Juris stb., stb. előszavában kifejtett nézeteihez híven nagy gondot fordít a történeti hűsége. Alakjainak jellemzésében nem tér el forrásainak adataitól s amit maga hozzátesz, csak azokból következik. E tekintetben szinte a történetíró óvatosságával jár el s felfogásának, állításainak mindig történeti megokolását is tudja adni. Történelmi alakjai közül Ulászló él leginkább, a kövér, elvénült, elnehezedett testű, lelkű király, kinek minden cselekvés és elhatározás kint okoz s ki érzi nyomorult helyzetének egész súlyát, de csak imádkozni tud és belenyugodni változhatatlannak hitt sorsába. Gyermekeinek látása deríti fel kissé. Egyetlen bizalmas embere vén cseh komornyikja, ki előtt ki meri tární szívét. Ez az alak nagy művészettel van megrajzolva s amennyire a történelem Ulászlója, éppen annyira ember és egyén is.

A többiek, a gyenge, határozatlan, kishitű, békés

¹ Azokat a kiadásokat idézem, amelyekhez hozzájuthattam: Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus ungaricis libri XXXIV. Nunc primum in lucem editi. Coloniae Agrippinae. 1622. Második kiadása: Regni Hungarici Historia. Coloniae Agrippinae. 1685. a Lib. 5-ben a parasztlázadás. — Joannis Michaelis Bruti Ungaricarum Rerum libri. Monumenta Hungariae Historica. II. oszt. 12—14. k. 1863., 1867., 1876. Eö. az egyetemi kvt. kéziratát használhatta. III. lib.-ben a parasztl. (Brutus Joviust használta). — Pauli Jovii Novocomensis episcopi Nucérini historiarum sui temporis Tomus Primus. 1550. 1—19. lib. a 13. liber-ben van a parasztlázadás. Tom. Secundus 1552. 20—35. lib. — Dubravii olomuzensis episcopi Historia Bohemica. Frankfurt. 1687. az Ulászló uralkodására vonatkozó dolgokat részben innen vette.

polgár, Szaleresi Ambrus, a kevély, nagyravágyó, energikus nagyeszű s szenvedélyességét magába fojtó Bakács, a primitív lelkű, hiú, hatalmára büszke, szenvedélyes és nyakas Dózsa, a komor lelkű, fanatikus, népszabadságért rajongó Lőrinc, kit talán erősebben idealizál a költő, de úgy ahogy rajzolja, elfogadható és valószínű jellem, a derék, nemeslelkű, higgadt, okos Telegdi és Bornemisza (két egyforma alak), a kevély Perényi, a nagyravágyó Zápolya, a szelíd Dózsa Gergely, mind gonddal rajzolt alakok. Leíró jellemzései kissé történelemszerűbbek a kelleténél.

Az események előadásában is szigorúan ragaszkodik forrásainak adataihoz s a lázadás egyes mozzanatait történeti pontossággal festi. Mindez csak előnyére válik regényének, de természetesen nem ez teszi értékessé korrajzát, hanem a kor művészi megelevenítése ezen a szigorúan történeti alapon. Mindjárt az első fejezetben igen jó az akkori közhangulat rajza, a népnek s a német polgároknak beszélgetéseiben, politikai vitáiban. Érezzük, hogy izzó a levegő s vihar előtt állunk. Telegdi és Ártándi beszélgetése még jobban feltárja a helyzetet (4. f.), valamint Bakács nagyszabású lelki rajza s tárgyalása Lőrinc pappal (5. f.). Lőrinc szavaiban a nép egész elkeseredése izzik (7. f.). A népvezérek titkos értekezlete milyen élénk és korfestő! (8. f.) Ollósi pletykái, mikor elmeséli a Bakácsnál lefolyt jelenetet, történeti perspektívát nyernek (17. f.), vágy a király beszélgetése komornyikjával vagy a keresztes elbeszélése a csanádi csatáról (21. f.). Zápolya fejedelmi allurejeinek, környezetének (köztük Verbőczy), táborának bemutatásában mennyi korhangulat! (22., 23. f.) A gyenge királyt és a rajta zsarnokoskodó főurakat nagyszerű jelenetekben mutatja be (pl. 9., 19., 33. f.). Kis királyok,

hiú, önző és dölyfös majdnem valamennyi. Csupa személyeskedés, huza-vona a tanácskozásuk. Rátámadnak Bakácsra, majd azon vesznek össze, hogy a német császárt vagy a lengyel királyt hívják-e segítségül, sértegetik, gyanúsítják egymást s a fenyegető veszedelem ellenére határozat nélkül oszlanak el. Csakugyan ilyenek lehettek.

A parasztok és vezérek ugyancsak mesteri jelenetekben lépnek fel előttünk. Ollósinak, majd Orbánnak elfogatása a parasztok által (21. és 26. f.), a Dózsa táborában tartott vad tivornya (29. f.) s a Temesvár melletti csata (30. f.) kiváló tömegrajzok, de főképpen három nagy jelenet emelkedik ki közülük. Az egyik Telegdiék kerti házának megostromlása a felbőszült tömeg által (13. f.), a másik a rákosi tábor forrongása: Báthory György főlovászmester szerzetesek kíséretében megérkezve oszlásra szólítja fel a kereszteseket, de Dózsa és Lőrinc beszédei felizgatják a tömeget, melyet most a dominikánusok provinciálisa szólít fel oszlásra Bakács nevében s egyházi átokkal fenyeget. Lőrinc szónoklatai dacára sokan elhagyják Dózsát s a szerzetesek keresztje körül csoportosulnak, de a póznára kötött feszület háromszor a porba esik egy franciskánus ügyessége folytán, mire a csoda a népet újra Dózsa mellé tereli. Az átok nagy hatással van rájuk, de Lőrinc újra fanatizálja őket most már az urak elleni harcra. Kissé sok a szónoklat, de kitűnőek és jellemzők. Az egész rendkívül mozgalmas és élénk jelenet nagy költői intuicióval és lendülettel írva (15. f.). Talán még nagyobb a harmadik tömegjelenet (27. f.), mikor Frusnát és Bebek Katalint a paraszttáborba hozzák. A nép halálukat követeli, Dózsa szabadon akarja bocsátani őket. A tábor lázadozik, Lőrinc és Ollósi csillapítja.

Egy fanatikus asszony, ki elmondja, hogy az urak rontották meg, felbőszíti őket az elfogott nők ellen. Most a durva, kegyetlen Márton barát kezd beszélni s ravaszságával, nagy népszerűségével és durva paraszt humorával megfordítja a nép hangulatát. Beszéde a népszónoklat elsőrangú remeke, ahogy a néplélek ismeretével irányítani tudja a felbőszült tömeget, ahogy pl. letorkolja a nyomorult, lázító asszonyt. Itt igazán előtünk áll Dózsa tábora. A tömeg érzelmeinek ide-oda hullámozása mesterien van rajzolva. Általában a tömegjelenetek rajzai különösen sikerültek és kiváló jelességei a regénynek. Érdekes, hogy a véres jeleneteket, kegyetlenkedéseket mellőzi, pedig a történelem is többet följegyzett közülük. Eötvöst csak a nép sorsa, lelke, fanatizmusa érdekli. A kegyetlenségekről csak hallunk, Dózsa kivégzésének leírását is mellőzi. Jó ízlése, művészi tapintata visszatartotta ezektől, inkább a vad tömeget rajzolja a maga félelmességében, mint tetteit.

Eötvös-féle reflexiókkal és hasonlatokkal itt is találkozunk, de aránylag ritkán. Sokaságuk miatt igazán nem panaszkodhatunk. Az író mind jobban fegyelmezi magát e tekintetben is.

Stílusának szónokiasan feszes komolysága s körmondatos nehézkessége itt is megvan. Ez annyira egyéni nála, hogy lehetetlen volna leszoknia róla éppen úgy, mint lehetetlen lett volna egyéniségéből kivetkőznie. Bizonyára maga is érezte stílusának művészietlen voltát, nem-jellemzetes egyhangúságát, de nem tudott változtatni rajta. Ártándi Pál így vall szerelmet Frusinának: — «Oh nem! ugy-e Frusina, nem fogja visszataszítani hódolatomat? — mondá lelkesedve — szerelmemet? ... Miért ne nevezzem ez érzeményt, mely szívemet csordultig eltölti? Frusina, nemde, ezt

szabad reménylenem? nem most, mert mit tettem életemben eddig, miért csak vágyódni merhetnék ily boldogság után, én, ki sem nagy nevet, sem dús birtokot nem ajánlhatok szerelmemmel? de ha e név, melyet viselek, majdan dicső tettekre emlékeztet, ha azoknak sorába lépek, kikre a haza büszkeséggel tekint: remélhetek-e akkor?» Abban az időben, a szónoklatok s a romantikus pátosz korában, ez talán természetesnek, melegnek tetszett vagy legalább nem tűnt fel furcsának, de ma már megborzongunk ennek a körmondatos, szónokiasan kicicomázott szerelmi vallomásnak hidegségétől és ürességétől.

A *falu jegyzőjé*-nek, mint láttuk, a milieurajz a főszépsége, ennek a regénynek pedig a korrajz, ez teszi igazán kiváló irodalmi értéké. Dózsa lázadásának történetét pontosabban megírhatják, de költőileg igazabban aligha. Érdekes, hogy ugyanabban az évben párhuzamosan jelent meg a kor másik legkitűnőbb történeti regényével, Kemény *Gyulai Pál*-jával, melynek egy része megelőzte Eötvösét. Az igazi korrajz meghonosításában különben amúgy is Keményé az elsőség. Kemény még mélyebbre ás az elmúlt korok szellemének rétegeibe s még több kincset tud napfényre hozni, de azért Eötvös méltó versenytársa és a *Magyarország 1514-ben* Kemény regényei mellett még ma is legjobb történeti regényünk.

II.

Kemény lelki fejlődése és jelleme. Mutatványok *Izabella királyné és a remete* c. első regényéből. Jellemzésük, értékük. Mutatvány az *Élet és ábránd* c. regényből. Irodalmi hatások, szubjektív elemek. Ellentétbe helyezkedik a francia romantikával s mélyebb lélekrajzra törekszik. Értékes részletei.

Az *Abafi* zajos sikere után három évvel (1839) az *Athenaeum* egy nemsokára sajtó alá kerülő regényének «előszavaként» regénytöredéket közölt báró Kemény Zsigmondtól. A huszonötéves erdélyi mágánás ismeretlen neve s a megjelent részlet nem keltett feltűnést. Senki sem gondolhatott arra, hogy ez a legnagyobb történeti regényíró bemutatkozása. Az ünnepeelt Jósika sem sejthette, hogy ennek a fiatalembernek néhány regényét egykor többre fogják becsülni az ő munkáinál. Maga Kemény legkevésbé táplált ilyen reményeket, mikor kiváló földijére, mint követendő példára tekintett föl a szerény tanítvány kísérletező tapogatózása közben.

Kemény élete és lelki fejlődése jelentékenyen különbözött a Jósikáétól, noha ő is történelmi nevezetességű erdélyi mágánascsaládból származott, őt is körülvették Erdély nagy multjának emlékei, melyek megszabták képzeletének irányát és őt is ugyanazok az irodalmi hatások érték.

Mint gyermek külső és modor dolgában nem meggyerő, félszeg, nehézkes, testgyakorlatban ügyetlen s ennek következtében magába mélyedő, sokat olvasó, gondolataival és ábrándjaival mulató, szenvedélyeit magába fojtó, idegesen érzékeny. Ezek a tulajdonságai ifjú- és férfikorában is többé-kevésbé megmaradtak.

A gyönyörű Maros-völgyének képei korán belevésődnek lelkébe, hol gyermek- és ifjúkora nagy részét tölti s «hol egy darab fa már ereklje, a porban őriások nyomdokai láthatók, a lég nemes hamvakat hord szárnyain» (Összes Művei. V. 267.).

A boldog gyermekévek nem sokáig tartanak. Kilencéves korában árván marad. Mostoha testvéreinek rút marakodása az örökségen és hihetetlenül durva erőszakoskodása forrón szeretett édesanyja ellen elkeserítik s még komolyabbá, bizalmatlanabbá teszik az amúgy is «vadóc» gyermeket, korán megismertetvén vele az élet s az emberi természet sötét oldalait.

Diákéveit Nagyenyeden, ebben a nagymultú, érdekes kis marosmenti városban tölti s itt serdül ifjúvá. Az ősi Bethlen-kollégium a maga hagyományaival, nagyszerű könyvtárával, érdekes múzeumával, körülbelül ezer diákból álló kis köztársaságával formálja lelkét ezekben a fejlődésünkre legfontosabb években. Tanárai közül a kiváló magyar kantianus, Köteles Sámuel, hat rá széleskörű bölcséleti tudásával és szigorú etikai elveivel, de hat rá legfőképpen a geniális id. Szász Károly (akkor még fiatalember), kit enciklopédikus tudása, kiváló szónoki tehetsége, szabad szelleme és politikai szereplésében nyilatkozó nemes hazafisága miatt bálványoztak az enyedi diákok, köztük tán leginkább a fiatal Kemény báró, hiszen őt a kiváló professzor barátságára méltatja.

Jósika ebben a korban már katona, harcol és kalandozik, Kemény húsz éves koráig diák, ki a görög és római klasszikusokat olvassa szenvedélyesen, Vörösmartyn lelkesedik, jogot tanul és politizál. Ime két különböző ifjúság, melynek csak két különböző férfikor lehet a folytatása.

Az egyhangú diákéveket az 1834—5-i országgyűlés mozgalmas éve követi, melyet Kolozsvárt tölt lázas politikai izgalmak között, együtt lelkesedve az ellenzékkel s küzdve a kormány abszolutizmusa ellen. Az előkelő társaság érdekes tagjai, mulatságaik, a farsang pezsgő vígsága, a színház, a szerény irodalmi élet tömérdek új hatással ostromolják a fogékony lelket. Kemény a férfikor küszöbén, most ismeri meg közelebbről az életet, melynek eddig távoli szemlélője volt.

Az abszolutizmus véget vet a mozgalmas korszaknak s az ifjú Magyarapudra, ebbe a kis, oláh-magyar hegyi fészekbe vonul. Itt él szegényes udvarházukban vagy két évig. Gazdálkodik, de nem nagy lelkesedéssel, inkább elábrándozik a Marosvölgy panorámáján, magába mélyed, olvas, történeti tanulmányokkal foglalkozik, melyek a mohácsi vész ideje és Martinuzzi izgatón érdekes alakja felé irányulnak (*Históriai töredék*). Ekkor olvashatja Jósika Abafiját, mely reá, az erdélyi mágnásra, a történelem bűvására, az önmagát kereső, mély, ábrándos lélekre nagyobb hatással lehetett, mint bárki másra.

Mint marosvásárhelyi kir. táblai, később kolozsvári guberniumi kancellista már regényt ír, még pedig eddigi tanulmányainak és régi keletű érdeklődésének megfelelően Martinuzziról (*Izabella királyné és a remete*).

Erre az időre esik első dolgozatának megjelenése. A későbbi nagy gondolkodó *Gondolatokkal* kezdi (*Nemzeti Társalkodó*. 1837. II. 23.). Az élénk jurátusélet, a komoly jogi tanulmányok, a kedves és művelt baráti kör, az első szerelmi csalódás új hatásokkal formálják lelkét, melyet a rideg hivatal visszariaszt s melyen a költői ábrándok, meg a romantikus tervezgetések mindjobban erőt vesznek.

Ezek hajtják Bécsbe, hol körülbelül másfél évig «anatómiai és patológiai leckéket» hallgat. Ismét új hatások érik. Bécs mulatós népének élete, nagyszerű színházi kultúrája, a képzőművészet remek alkotásai, az irodalmi mozgalmak, mind megragadják lelkét, mint Jósikáét annak idején.

Bécsi tartózkodásának idejére esik az első regényéből adott mutatvány, melyből kiindultunk. Keménynek itt néhány szóval vázolt lelki fejlődése akkor már jórészt be van fejezve.¹ Életének későbbi tapasztalatai és tanulmányai természetesen módosítanak egy-egy vonást lelki képén, mélyítik gondolkodását és érzelmeit, megszilárdítják jellemét, de egyéniségén nagyon lényeges változtatásokat már nem tesznek. Első regényében még nem kész művésze a tollnak, a következő években még sokat tanul, fejlődik, de az *Izabella királyné és a remete* íróját nem választja el igen nagy távolság a *Gyulai Pál*-étól s a későbbi nagy művekben szembeötlő tartalmi és formai jellemző vonások többnyire feltűnnek már első kísérletében is.

Kemény többet ad regényeiben magából, mint Jósika, lélekrajzai a maga lelkébe jobban bevilágítanak.

Jósikával ellentétben nehézkes, testileg ügyetlen,

¹ Vázlatunk Papp Ferenc nagyértékű és minden részletre kiterjedő tanulmányainak adatain alapszik (*Br. K. Zs. gyermekkora*. E. Phil. Közl. 1910. — *Br. K. Zs. Nagyenyeden*. Bp. Szemle. 1913. — *Br. K. Zs. ifjúkora*. E. Phil. Közl. 1913. — *Br. K. Zs. mint kir. táblai s kormányzéki cancellista*. Irod. Közl. 1914. — *Br. K. Zs. Bécsben*. E. Phil. Közl. 1916. — V. ö. még Papp F. *Báró Kemény Zsigmond*. I. Bp. 1923. Ennek egy-két újabb adatát is figyelembe vettem, különben dolgozatomon, melyet 1920 okt. 1. mutattam be a Szent István-Akadémiában s mely már jóval előbb készen volt, nem változtattam semmit. Megjelent önállóan *Br. K. Zs. munkássága a szabadságharcig* címen. Bp. 1924.).

kevéssé energikus és aktív természet. Hevességre és érzékiségre ő is hajlandó, de szintén tudja fegyelmezni magát, bár a saját vallomása szerint nem mindig.

Élete szürkébb, egyhangúbb amazénál, de belső élményekben gazdagabb. Nem olyan rugalmas, folyton mozgásban lévő s kissé felszínes lélek, mint Jósika. Sok küzdelmet vív önmagával, sokat tépelődik, csalódásai fájó sebekként égetik, önmagát szigorúbban vizsgálja és jobban ismeri, hasonlíthatatlanul mélyebben érez és gondolkodik.

Az ilyen természet nem lehet túlságosan produktív, Kemény sem az és Jósika óriási munkássága mellett az övé mennyiség tekintetében szinte eltörpül.

Életmódjában nevelése és szerény anyagi viszonyai következtében polgáribb és demokratikusabb, mint Jósika, aki három báró-regényírónk közt a legarisztokratább.

*

Első regényét, melynek az *Izabella királyné és a remete* címet adta, Papp Ferenc kutatásai szerint Marosvásárhelyt, Kolozsvárt és Bécsben írta 1837 második felétől 1841 elejéig.

Martinuzzi rejtélyes alakja már kora ifjúságában vonzotta. «Sokszor vizsgáltam — úgymond — e férfi lelkületét . . . ő . . . ingatagságában is következetesnek, legszebb tettei közt is többé-kevésbbé bűnösnek, ferde vétkeiben menthetőnek s egész életét tekintve nagy-szerűnek és megfejthetetlennek tetszett előttem» (Össz. Művei V. 264.). Ezt a «megfejthetetlen» jellemet akarta regényében megvilágítani, megérthetővé tenni.

A történelmi anyagot hozzá Bethlen Farkas *Históriá*-jából, Engel magyar történelméből, Pray oklevélgyűjteményéből s a maga tanulmányaiból (*Históriai*

töredék. *A mohácsi veszedelem okairól*) vette s önálló ítélettel használta fel. Helyi ismeretei szintén támogatták: szülőhelyén, Alvincen volt Martinuzzi vára, Gyulafehérvárt síremléke stb.

A regény, tudjuk, nem jelent meg, noha erősen készült a kiadására s csodálatos módon elkallódott, csak mutatóványok jelentek meg belőle s újabb töredékeit Papp Ferenc fedezte fel és adta ki (*Báró K. Zs. hátrahagyott munkái*. 1914.) minden rávonatkozó kérdést megvilágítva.

Itt csak a nyomtatásban annak idején megjelent részletekre terjeszkedem ki, melyek korszakunkba esnek, ezek: *Károlyfehérvár* (*Athenaeum*. 1839. I. 48.), *Mutatóványok illy című regényből*: *«Izabella királyné és a remete»* (*Ath.* 1840. I. 14., 18.), *Az országgyűlés* (*Ath.* 1840. II. 24—6.), *Közlemény «Izabella és a remete» című regényből* (*Nemzeti Társalkodó*. 1841. I. 7.).

A *Károlyfehérvár* című tulajdonképpen előszava a regénynek. Az író Enyed felől jön Gyulafehérvárra. Útitársa szidja a zsidókat, majd a város történetéből mond el adatokat, azután maga beszél a városról s Martinuzzi síremlékéről, mely előtt sokszor állott, «mert az, ki itt nyugszik, titkos s ellenállhatatlan erővel bírta minden gondolataimat». Éles pillantást vet az érdekes emberre s korára, szubjektív vonatkozásokkal zárja be a szeszélyes formájú bevezetést, magát «különc elvű» írónak nevezve, ki «mint a kelet prófétái a pusztákba, visszavonult önkeblébe... És senki sem látta tetteiben őt, pedig csak ezáltal tesz tanúságot saját létezéséről az élet. S e mély s elvont gondolkodásnak mi lett végeredménye?» Ez a regény, feleli rá, mely 1550-től 1556-ig terjed, tehát a történet Martinuzzi halála (1551) után is folytatódott volna

addig az évig, mikor Izabella átvette Erdély kormányzását.

A már itt feltűnő mély bepillantás a multba s a néhány súlyos reflexió nem kárpótolta az olvasókat a stílus nehézkességéért és homályosságáért. Nagyon kírított az akkor kedvelt és megszokott könnyedebb stílusú és sekélyes tartalmú történeti novellák közül s Jósika munkái mellett különösen gyámoltalan kísérletnek tetszhetett. Hatást így nem tett, figyelmet nem kellett sem ez az első, sem a többi három mutatvány.

Mikor éppen nyolc hónap mulva megjelent a második mutatvány, az Athenæum olvasói rég elfeledték a bevezetést. Itt már meg volt említve a regény címe. A közölt két részlet egyike Izabella párbeszéde Petrovics temesi bánnal és fővezérrel államügyekről s a gyűlölt barátról, a másik (mely nem folytatása az előbbinek) Martinuzzinak apródjával, Gyulával, majd Handrai várnaggyal folytatott beszélgetése s Gyulának urára vonatkozó gondolatai.

A párbeszédek s monológok nehézkesek, túlterhelt nyelvűek, de mélyen járók s egyes helyeken Kemény későbbi egyéni stílusa és élesen boncoló eszejárása csillan fel. Főcélja a lélekelemzés. Martinuzzi nagyszabású jellemét iparkodik megvilágítani azáltal, hogy bemutatja, mennyire nem érti meg környezete szövevényes terveit s mély gondolkozását, mennyi ellenséggel kell küzdenie.

Az országgyűlés c. részlet megint jó félév mulva látott napvilágot s az 1550-i vásárhelyi országgyűlést írja le, mikor Martinuzzit ellenségei meg akarják bukztatni, de a barát szónoklatával megfordítja a hangulatot, hű székelyei megvédik s az ellene izgató Handorfy ellen fordulnak s elhatározzák házának lerombolását.

Nagyszabású leírás készíti elő a nagy jelenetet, melyet a néphangulat hullámozása, a közbeharsanó izgatott felkiáltások, Martinuzzi hatalmas szónoklata érdekessé és változatossá tesznek s mely a barát hatalmas alakját plasztikusan domborítja ki. A stílusban itt is sok a nehézkesség, a szónoklatokban sok erő és mélység mellett sok a romantikus dagály.

Az utolsó mutatványt ismét körülbelül öt hónap választja el az előbbitől. Ez már egy erdélyi újság szépirodalmi melléklapján húzódott meg s így legfeljebb erdélyi ismerősei olvasták. Erősen romantikus jelenet, mely Handorfy lerombolt háza utolsó bástyájának égő padlásán játszódik le, hol a külön s eszelősnek látszó Kruppai ítéletet tart a várnagy fölött s megöli az árulót. Csupa izgató, élére állított helyzet, «misztikus dühöngés», mely az író jegyzete szerint is a regényből kiszakítva érthetetlen, csupa ellentét-hajhászat és valószínűtlenség. Kruppai pl. az égő bástyatetőn így bölcselkedik: «Európa forr és pezsg, azon tajték, melyet a mozgásba hozott elem a felszínre vet, epénél egyéb semmi sem s az izgató anyag, mi benn a fenéken munkál, néhány hitcikkely».

Ezek a részletek magukban már azért sem hatottak, mert Kemény regényei (már ez az első is) szoros lélekrajzi szövedéket alkotnak s így a kiszakított részletek értelmük és hatásuk nagy részét elvesztik éppen úgy, mint Wagner zenedrámáinak külön előadott jelenetei.

A legújabban fölfedezett részletek s Keménynek a regényre vonatkozó tanulmánytöredékei, melyeket Papp Ferenc egy műtárgy restaurátorának szeretetével és gondjával állított össze, sok homályt eloszlattak s a regényről alkotott képünket világosabbá tették, de maradt azért még elég homály és hézag s az érdekes regény-

torso, mely nagyértékű az író fejlődésének megvilágítására, zavartalan élvezetet nem nyújthat. Különben eleget ismerünk belőle arra, hogy ne tartsuk jó regénynek. Kemény regényírói egyénisége még csak bontakozott benne. Scott, a francia romantika és Jósika hatása, mely az előbbi kettőt magában foglalja, még igen erős: a mese (Gyula származásának kiderülésével, Kruppai életének tragédiájával stb.) romantikus nyomokon halad, de nélkülözi a romantikusok bonyolító készségét. A leírásokban is őket követi, bár már némi lenéző gúnnyal tekint erre a mesterségre («mint-hogy már egyszer beléereszkedtünk a ruha és alkat lajstromozásába . . .»). Az egészen előmlő tragikus komorság azonban, mely nehéz fellepként lebeg a szereplők sorsa felett, a részletes és a lelkek mélyére világító lélekrajz, a súlyos reflexiók, a szubjektív közbevetések s a történelemnek komoly, filozófikus felfogása, már Kemény eredeti egyéniségéből fakadó jellemvonások, melyek nemsokára meg fognak erősödni s uralkodókká lesznek elbeszélésein.

*

1844-ben jelent meg a Honderűben (I. 23. jún. 8.) második regényéből adott mutatványa (*Közlemények Kemény Zsigmondnak «Élet és ábránd» című regényéből*). Ezt az eddigi megállapítások szerint 1842 és 1844 között írta erdélyi újságíró korában. A nyomtatásra kész regény, melyet már a kiadó is elfogadott, elkallódott s a mutatványon kívül korszakunkban nem jelent meg belőle több. Ez a regény első hat fejezete, mely kevés cselekvényt foglal magában.

Camoens Cintrában találkozik Catharinával s tudára adja, hogy elmegy dicsőséget és vagyont szerezni.

A leány hűséget fogad neki. Az akkori kalandra szomjas, forrongó kornak rövid jellemzése után Camoens és Don Pedro Giron, az előkelő udvaronc, párbeszédét halljuk. Pedro az udvari életre biztatja barátját, de mikor megtudja, hogy az Catharina de Atayde-t szereti, akit ő akar nőül venni, elősegíti kalandos tervét. Camoens lelkébe pillanthatunk még be, melyben egy ének és két barát párbeszéde újra lángra lobbantja a költészet szeretetét s elhatározza, hogy megéneкли dicső őseit.

A mutatványban megkapó részlet a szerelmi jelenet, melynek Cintra tündéri vidéke s egy délszaki kert a kerete. A fülledt hőség hangulata izzik a természetben és a szerelmesek lelkében, éles színek villannak fel, a képzelet délibábjai vonulnak el szemük előtt, forró vérük elperzseli józanságukat. Ez a néhány fejezet stílus és elbeszélő ügyesség dolgában nagy haladást mutatott az első regényhez képest s bizonyára több érdeklődést és várákozást keltett a finomabb ízlésű olvasókban, mint amaz.

Sajnos, a folytatását hiába várták akkor, mert csak hetven év múlva látott napvilágot. A kéziratot Papp Ferenc fedezte fel (másolat Keménynek sajátkezű javításával) s adta ki magyarázó bevezetéssel (*Bp. Szemle.* 1912., majd *Báró K. Zs. hátrahagyott munkái.* 1914.). A kéziratnak csak egyes részei pusztultak el, úgyhogy a regény majdnem teljesnek mondható.

Látjuk, hogy a *Honderű*-ben közölt mutatvány az első könyv volt három fejezet híján, mely utóbbiak Camoens elutazásáról s Catharináról szóoltak. A második könyvet húsz év választja el az elsőtől. Camoens visszatérve hajótörést szenved. Rodrigo, Catharina rokona elbeszéléséből megtudjuk, hogy Camoensnek hadi

érdemeiért évi járadékot rendelt a király s hogy hős-költeményét is magasztalták, de kiadását nem engedték meg. Catharina Fernando kanonok leveléből (az első részben futólag szerepelt két pap egyike) értesül a költő sorsáról és remekművéről. Hűtlenségének és sívár életének tudata nem hagyja nyugodni. A harmadik könyv Sebastian király marokkói vállalkozásáról, Fernando kanonok Camoens utáni nyomozásáról, Catharina lelki küzdelmeiről s férje, Pedro Giron politikai terveiről szól. A negyedik könyv Camoens és Catharina utolsó találkozását, a költő halálát és Portugália politikai összeomlását mondja el a király szerencsétlen végű hadjárata után. Furcsa függeléke, mely nincs szerves kapcsolatban a regénnyel s melyben az írónak gondolatait, ábrándozásait kapjuk humoros formában, csak töredék maradt.

Camoens alakjára Tieck novellája (*Tod des Dichters*. 1833) és Halm drámája (*Camoens*. 1837) vonhatta figyelmét Papp Ferenc szerint, esetleg Alfred de Vigny *Chatterton*-ja (1835) is hatott tárgyválasztására, mint Pais Dezső véli (*E. Phil. Közlöny*. 1911. 445.). Úgy látszik, hogy Eördegh István *Camoens* c. zavaros és töredékes novellája (*Athenaeum*. 1841. 1—2.) is adott neki némi impulzust.¹

A szerencsétlen Camoens sorsában a kivételes, költői lélek ábrándjainak s a való élet folyamának ellentéte

¹ Camoensről szóló elbeszélések fordításai nálunk: *A Santa-Cruz kórház Lissabonban*, ford. Vajda Péter (*Ath.* 1838. II. 10.), u. ez *A két művész sorsa* címen a *M. Hazai Vándor* c. naptárban (1841), *Egy lángész végpercei*, töredék Castelli: *Két tőviskorona* c. novellájából (*R.* 1840. II. 84.), Zurbaranról s Camoensről szólnak: *A két lángész* (*H. Mulatságok*. 1842. II. 59.) s *A két tőviskorona* (*R.* 1842. II. 82.)

és összeütközése ragadta meg, amit regényének címe s egész koncepciója bizonyít.

Goethe *Wilhelm Meister*-e s *Tasso*-ja, valamint a német romantika kétségkívül alakítólag hatott erre a felfogásra, de ennek a felfogásnak az író szerelmi és politikai csalódásaiban, új szerelmében Wass Ottilia grófnő iránt, hazafias aggodalmaiban s a maga költői ábrándjaiban mélyebb szubjektív alapja is volt, mint Papp Ferenc meggyőzően bizonyítja.

Nem egy lapját háborgó szívének vérével írta. A szerelmi szenvedéseknek éles rajza, mely sokszor lírai lendületű és erejű (pl. a II. könyv. 5. fejezetében), a költészethez visszatérő Camoens gondolatai, keserűen ömlő reflexiói az életről (I. 9.), nézetei a költészetről és költőről, valamint regényének más részletei is mind erről tesznek tanuságot.

Ebben a művében már szakít a francia romantikával s gúnyos kicsinyléssel szól róla: «... a tisztelt közönség azon osztálya, mely véletlen és meglepő jelekkel, mérgezéssel, törökkel, titkos falajtóval, Sade marquis tollából kölcsönzött botrányokkal, lázas feszültségben tartó szöveggel és csattanó kifejléssel díszített regényeket kedvel, bosszankodással fogja e munkát félredobni.» A divattal szembeszállva, mikor Sue *Mystères de Paris*-ja diadallal járja be Európát, lélekrajzi regényt ír: «mi inkább a kebel beléletét törekszünk rajzolni, mint küleseményeket összehalmozni,» úgy mond.

A «küleseményekkel» valóban alig törődik. A kevés történeti esemény, melyekkel nagy, szinte meg nem engedhető szabadsággal bánik, mégis mellékesek, Camoens élete pedig nem a regényben folyik le. Maga csak a történet legelején és legvégén szerepel, a búcsú- és

haldoklási-jelenetben, különben csak beszélnek róla, hiszen minden esemény a múlté már, a jelen: csak a szomorújáték utolsó felvonása. Catharina is csak sívár életére pillanthat vissza.

A portugál költőből, kinek élete folyása jórészt egészen más volt, idealizált regényhőst stilizál. Tulajdonképpen nem is Camoens élete érdekli, hanem a szerencsétlen költősors, a félreismert lángész tragédiája, melyet benne lát s részben belemagyaráz. És érdekli főleg a költőt szerető nő. Milyen lelki szenvedésekkel bűnhődik könnyelműségeért, hogy nem értette meg az érte lángoló nagy lelket és olyan hamar hűtlen lett a messze földön érte küzdőhöz?

Catharina lélekrajza áll előtérben s telve van finom részletekkel. Egy forrón szerető, majd a körülmények nyomása folytán ábrándjairól lemondó, meghidegült, könnyelművé vált s feledést kereső, de szomorú és boldogtalan szív történetét akarta megírni. Sajnos, e szív története nem előttünk fejlődik, csak végét látjuk, míg fejlődését csak visszaemlékezésekben kapjuk. Még sajnosabb, hogy éppen ebből a lélekrajzból pusztultak el fontos részek.

Értékes részletei a regénynek az eszes, önző, hideg udvaronc, Giron, jellemzése, Fernando kanonoknak Camoenst dicsőítő levele, mely igen hosszú, de egy költői lélek rajongásával és melegségével van tele. Pompás Rodrigo levele is az afrikai hadjárat tarka élményeiről az elmés udvaronc símaságával, a szerelmes lovag finom udvarlásával s a kellemes csevegő pletykázó hangján írva. Grandiózus Camoens halála háttérben Portugália politikai összeomlásával.

Gyönyörű részletek ezek, de csak részletek, egyes képek, mesetöredékek, melyeket művészi kompozíció

nem foglal egységbe. Az író, mint rövid vázlatunkból is kitetszik, szinte elemi technikai hibákat követ el vagy jobban mondva: szuverén felsőbbbséggel nem törődik az elbeszélő technika követelményeivel. Sokkal jobban el van foglalva a maga forrongó fiatal lelkének élményeivel, hogysem azokkal törődhetnék. Csak érzelmeinek és gondolatainak keres objektív formákat, lírát ad az epikában. Lelke az alkotó művész nyugalmaig még nem tudott lehiggadni.¹

III.

A *Gyulai Pál* készülése és megjelenése. A kritika nem igen foglal kozik vele. Báthori Zsigmond kora irodalmunkban Kemény előtt: az *Abafi, Jósika István* s *Fáynak Két Báthory* c. drámája. Ennek hatása a *Gyulai Pál* meséjére. Forrásai. Irodalmi hatások, főleg a Balzacé. Szubjektív elemek. Kemény véleménye a regénynek rendkívül szabad szerkezetéről. A *Gyulai Pál* szerkezetének fogyatkozásai. Leírások. Nézetei a korrajzolásról. Korrajzának kiválósága. Jellem- és lélekrajzainak mélysége és finomsága. Stílusának eredeti sajátosságai. A *Gyulai Pál* eddigi elbeszélő irodalmunk tetőpontja.

Három kisebb regénye után 1845-ben nagy kompozícióba kezd. Ezúttal Báthori Zsigmond kora s kegyencének, Gyulai Pálnak, élettörténete ragadja meg.

A krónikák kevésszavú tudósításaiból izgató problémaként bontakozik ki előtte a kiváló tehetségű államférfi alakja és tragikus sorsa. Lázasan dolgozik regényén s levelez Jósikával, ki ugyanakkor írja *Jósika*

¹ A *hírlapszerkesztő naplója* c. regénye, melyet 1844 és 1845 közt írt s melyben a maga újságíróságának élményeit dolgozta fel erdélyi politikai háttérrel, sajtó alá nem került s kézírata egy kis rész kivételével, elpusztult. L. Papp Ferenc kutatásait *Br. K. Zs. hátrahagyott munkái*-ban.

István-ját, Báthori Zsigmond másik kegyencének történetét. 1846 legelején írt igen érdekes levelében (*Irodalomt. Közl.* 1909. 442.) örömmel igéri meg a kérdezősködő Jósikának, hogy a kész részeket közölni fogja vele Eötvös útján. «Magasabb becsben a világon — úgymond — semmi vélemény nem lehet előttem, mint a tiétek.» «Gyulai Pál kevésbbé kor-, mint lélekrajz», folytatja tovább s a regényben szereplő alakokról ad felvilágosítást, kérve Jósikát, hogy Veresmarti Gergely diákot és Gengát, ha lehet, ne szerepeltesse, mert az ő regényében fontos személyek. Majd Gyulafehérvár topografiájára vonatkozó önkritikája után ezt mondja: «Nincs a históriában lap, mellyen sokkal érdekesebb férfira ne akadhattam volna, mint az én hőszám, ki tulajdonkép egyebet nem csinált, mint két dissertatiót írt, tanácsnokoskodott és szerencsétlenül meghalt. Belőle a történészethez hűn, alig lehet valami érdekést gyártani. Ha tehát munkámnak nagy publikuma leend, ez nem a nyers anyag érdeme, de a földolgozása.»

1847 február végén már azt írja Jósikának, hogy regénye készen van.

A nagyterjedelmű (1017 oldalas) munka, melynek *Gyulai Pál* címet adott, öt részre oszlik s ennek megfelelően öt kötetben jelent meg.¹ Különösebb hatást, úgy látszik, nem tett. A *Pesti Divatlap* (1847. I. 20.) az első két kötet elolvasása után azt írja, hogy regényirodalmunknak «egyik kitűnő gyöngye leend» s dicséri

¹ Az I. kötet márciusban jelent meg a P. Hirlap (1847 márc. 27.) szerint, a II. kötet májusban Eggenberger: *Honi Irodalmi Hirdető*-je szerint (v. ö. *Életképek*. 1847. máj. 15.), a III. júliusban (v. ö. *Pesti Divatlap*. 1847. aug. 5.), a IV. novemberben (v. ö. *Pesti Divatlap* 1847 nov. 11.), az V. decemberben. Az *Életképek* 1848 jan. 2.-i száma említi a megjelent könyvek közt.

eleven képzelmét, mély pszichológiáját, jellemzését és korfestését, melyet «igen sajátos»-nak, «erőteljes»-nek talál. A *Honderű* (1847. II. 11.) néhány dicsérő frázist mond az íróról *Irodalmi ABC-jé*-ben, a *Pesti Divatlap* pedig egy év múlva (1848. I. 20.) már azt találja, hogy a regény «hosszadalmas elbeszélési modora miatt nálunk nem sok tetszést aratott».

Hogy a tucatkritikának és a nagyközönségnek nem tetszett, természetesnek találjuk, hiszen ma sem ismerik és olvassák, a finom ízlésű és mélyebb gondolkodású, nagyon kis számú olvasó azonban akkor is bizonyára gyönyörködött benne és kiváló műnek tartotta.

Báthori Zsigmond korát Jósika már Kemény előtt bemutatta *Abafi*-jában s a zsarnok fejedelmet mellékalakként elég biztos vonásokkal jellemezte. Abafi, mint Gyulai Pál, a fejedelem kegyence lesz. A nagysikerű regény kétségkívül ösztönzőleg hatott Keményre. *Jósika István*, mely a *Gyulai Pál*-lal egyidejűleg készült, nem hathatott rá (a harmadik Báthori-kegyenregény irodalmunkban).

A Báthori-kornak azonban már Jósika előtt érdekes feldolgozásával találkozunk egy szomorújátékunkban. Ez Fáy András *A két Báthory* c. darabja (Pest, 1827.), mely Báthori Zsigmond és Boldizsár küzdelmét rajzolja a hatalomért. Sok hibája és gyengéje mellett feltűnő benne az írónak elmélyedése a bemutatott korban s nagy tájékozottsága az események részleteiben is. Ilyen korrajzot a Bánk-bánon kívül nem találunk ekkor más történeti darabunkban. Keményre ez is hatott. A két mű meséje meglepően hasonló.

A történelemből tudjuk, hogy a gyulafehérvári titkos tanács határozata, mely Báthori Boldizsár életét fenyegette, Gyulai Pálra és Gálfi Jánosra lett végze-

tessé. Gyulait Báthori Boldizsár ölette meg, Gálfit pedig később a fejedelem. Fáy Gálfi özvegyét darabjának egyik főalakjává teszi, ki, hogy szeretett férjének halálát megbosszulja, szerelmet tettet mind a két Báthori iránt és Boldizsár halálának okozója lesz. Mind a kettő előtt fölfedezi tettetésének okát, a bosszút, érezteti velük megvetését, azután kolostorba vonul.

Kemény regényében Gyulai Pál megöleti Sennót, kinek felesége, Eleonora később Zsigmond kedvesévé lesz, hogy Gyulain bosszút állhasson s hogy bosszúja még tökéletesebb legyen, Gyulait is szerelemre gyűjtja maga iránt. Ő is gyűlöli, megveti mind a kettőt (Gyulainak ezt később meg is mondja) és bosszújának sikere után ő is kolostorba vonul, mint Gálfiné.

Az alapmotívum (szerelmet tettetni valaki iránt, hogy ez egy másik ellen irányuló bosszú eszköze legyen) elég gyakori s Fáynál sem új, de itt több motívum egyezéséről van szó s így nem térhetünk ki az elől a föltevés elől, hogy Keményre hatott Fáy darabjának meséje, ha öntudatlanul, homályos reminiscenciaként is.

A történelmi adatokat többnyire Bethlen Farkas *Historiá-jából* vette (l. Loósz István tanulmányát az *Irodalomt. Közl.-ben* 1906. 14.), de használhatta a többi erdélyi krónikás (pl. Borsos Tamás, Decsi János, Szamosközy) munkáit (az utóbbi kettőt kéziratban), s haszonnal forgatta a rendszeres történelmeket, Decsy Sámuel *Osmanographiá-ját* és bizonyára használt más forrásokat is. Mindezek pontos kimutatása a monografus feladata lesz. A forrásokból való bármily részletes összevetés eredménye különben más nem lehet, mint az, hogy Kemény igen gondos kortanulmányt végzett munkájához, a történeti alakokat hűen rajzolja, de sohasem ragaszkodik a krónika betűihez és művészi

céljához képest «szántszándékból is változtat», mint fentebb idézett levelében mondja.

Hogy a történelemből ismert alakok jellemét részletes lélekrajzzal mélyíti és teszi csodálatosan igazzá és hogy egy-egy száraz adatból gyakran remeket alkot, mondanunk sem kell. Bethlennek pl. Báthori Zsigmond arcképéről szóló néhány sorából a regény leggyönyörűbb fejezeteinek egyike bontakozik ki, mint magból a virág.

Olyan sokat olvasó és olvasmányait mélyen átgondoló és átérző író, mint Kemény, irodalmi reminiscenciákat sem kerülhet el. Egyre már föntebb rámutattam. Ilyen Báthori Boldizsárnak és titkárának jelenete (III. 2. fej.), mely Goethe *Egmont*-jának ugyanilyen jelenetére (II. fv. 2.) emlékeztet, mint Galamb Sándor észrevette (*Irodalomt.* 1912. 316.). A regény jelenete különben részleteiben egészen eredeti s Boldizsár egyéniségéből folyó.

Gergely diák cinikus életfilozófiája, Papp Ferenc szerint, a Balzac Vautrinjéhez hasonló (*Beöthy Emlékönyv.* 1908.), de azért a diák alakja mennyire különbözik a volt fegyencétől és Jósika Dimonjától is, mely szintén kétségtelenül hatott rá!¹ Jósika hatását még másban is látjuk. Kemény eléggé felhasználja az alakok titokzatosságával s egyéb romantikus fogásokkal való hatáskeltést (v. ö. Papp Ferenc tanulmányát. *Bp. Szemle.* 1909. 140. sz.). A muderrisek titkos szövetségét bemutató fejezetekben (a III. rész végén s a IV. elején) valósággal tombol a vad-romantika. A titokzatos romvárba bekötött szemmel vezetik az ujoncot le-

¹ Eleonora és Sanno viszonya élénken emlékeztet Sand: *Leo Leoni*-jának s kedvesének viszonyára (Papp F.: *Báró Kemény Zs.* I. Bp. 1923. 353.).

eresztett sisakrostélyos lovagok s halálos fenyegetésekkel intik titoktartásra. A gyűlés lefolyása titokzatos és félelmes, rémesen ítékeznek a tehetetlen áldozat fölött, kinek bebizonyítják, hogy a világ halottnak tartja. A borzalmas kaszatömlőc, mely elnyeli az elítéltet, a megmentő meglepetésszerű megjelenése a válságos percben, az almáriumba nyíló titkos ajtó mind a Scott—Jósika-féle, sőt a még régibb lovagromantika kopott kellékei, melyeket az akkori francia romantika is nagy kedvvel alkalmazott.

Mint látjuk, Keménynek nincs joga a francia romantikusokon gúnyolódni, mint regényében teszi (V. 1.). Meggyőzően bizonyítja ez a romantika ekkori uralmát nálunk, hogy olyan önálló és kiváló egyéniség is, mint írónk, aki elítéli a hatásvadászat durvább eszközeivel élő romantikusokat, hatásuk alá kerül.

Ezt a hatást azonban nem szabad nagyon jelentékenynek tartanunk, későbbi munkáiban rohamosan csökken. Balzac hatása, melyre eddig többen rámutattak (legkimerítőbben ifj. Dengi János. *Bp. Szemle.* 1910.) sokkal jelentősebb és jellemzőbb.

Balzac, aki tudvalevőleg Walter Scott hatása alatt előbb történeti regényíró akart lenni s kinek munkáiban szintén sok a romantika, a tizenkilencedik század harmincas és negyvenes éveire eső nagyszabású munkásságával a regényirodalmat új irányba terelte s megalapítója lett a realizmusnak. A külső világ igen részletes és intenzíven realizstikus rajzán alapuló milieuből növeszti mintegy alakjait, kiket a legmélyebbre ható lelki elemzéssel és rendkívüli jellemző és jelenítő erővel tud elének állítani. Ez a kiválósága ellensúlyozza sokszor hangoztatott formai nehézkességét, pesszimizstikus és nem valami emelkedett erkölcsi felfogását,

meg az élet sívárabb, sötétebb, sőt szennyes oldalai iránt való vonzódását.

Kemény, ki sok tekintetben kongeniális szellem volt, sokat tanult tőle lélekrajz és jellemzés dolgában a nélkül, hogy hibáiban követte volna. Kiváló és eredeti szelleme nem engedte, hogy utánzójává legyen.

Kemény erős szubjektivizmusa, mely az *Élet és ábránd*-ban még szabadon csapong, ebben a regényében már ritkábban tör elő. Még fel-felsóhajt multjára gondolva. Keserűen búcsúzik «ifjúkori álmától, az örök szerelemtől, melyet rég meghazudtolt a tapasztalás és kinevetett az élet», «pedig oly bajos ábrándok nélkül élni!!» Magát a «becsületesen és mélyen» érzők közé sorozza (I. 3.), kik iránt fukar volt a végzet s ezért kellemes modorral törekszenek fogatkozásaikat pótolni. «Így tesz Balzac úr is, ki mint tudjuk, nem hasonlít Antinoushoz» (I. 11.). A maga érzéseit azonban már rendesen személyeivel mondatja el. Így Gyulai Pál naplója sok tekintetben önvallomás (mint Pais Dezső kimutatta. *Irodalomt.* 1914. 366.), még életmódja, az éjjeli fölkelés és dolgozás is hasonlít az övéhez. Az *Élet és ábránd* főproblémáját: a külső és belső élet ellentétét, melyet önmaga is oly erősen érzett, itt is újra fölveti a tudománnyal és költészettel való foglalkozás gyönyörűségei után sóvárgó s az élete sívár körülményeitől lenyűgözött Gyulai Pál sorsának mély-séges rajzában.

Kemény, mint eddigi kísérleteiből láttuk, nem volt mestere a kompozíciónak s később sem vált azzá. Szinte már közhellyé lett, hogy regényeinek szerkezete nem elég gondos. Ezt maga is érezte, sokat gondolkodott róla és értekezéseiben (*Eszmék a regény és dráma körül. Élet és irodalom.*) arra az eredményre jutott,

hogy a regénytől nem szabad a dráma szoros egységét követelnünk. Szerinte a regényíró a legnagyobb szabadsággal élhet szerkezet dolgában. Néha elég, ha csak a főszemély vagy a főcselekmény tartja össze a mellék-személyeket és eseményeket «mint kevésbé összefüggő tömbeket». A fő történet mellett még egy második is haladhat, mely «kétfelé vagy több darabokra hasítsa a művet, melyet aztán jobbra csak az alapeszme egysége tart együtt». Az epizódok a leglazább kapcsolatban lehetnek a regény «valóságos meséjével». A regényíró félbeszakíthatja «a megkezdett fonalat», megpihenhet, más fonalat vehet a kezébe s azt is elejtve «egy harmadik eseményre ragadhatja figyelmünket», aztán tér vissza a legelőször tárgyalt eseményre. A regénynek lehet «még a cselekvény egységének törvényeit is majdnem ignorálni». Ezek a szinte korlátlan szabadságot hirdető elvek, melyeket szabályokul el nem fogadhatunk, nem változtathatják meg a Gyulai Pál szerkezetéről alkotott véleményünket. Ez a szerkezet, noha már hasonlíthatatlanul jobb, mint előző műveié, még meglehetősen nehézkes.

A mese a bevezetésnek nevezhető első fejezet után a másodikban kezdődik s a regény nagy terjedelme ellenére, alig egy hónapra terjed (1591 május 16-tól június 11-ig). Esemény kevés van benne (külső eseményeket értünk). A titkos tanács elhatározza Boldizsár halálát arra az esetre, ha újabb törvényteleniséget követne el. Gyulai, ki a Báthori-ház lekötélezettje és Zsigmond híve, szeretné már most Boldizsárt valami törvénytelen lépésre bírni. Ez a mese egyik ága, a másik pedig Sennonak, az olasz karmesternek s feleségének, Szerémi Eleonorának, története. Gyulai börtönbe csukatja a Boldizsárhoz szító és elbizakodott kalandort, kinek kiszabadítására színész-barátai mindent elkövetnek. Genga rendező, Senno tejtestvére, először meg akarja szöktetni s mikor ez nem sikerül, Sofroniát, Zsigmond színésznő-kedvesét bírja rá, hogy járjon közbe Boldizsárnál Senno érdekében. Sennoné szintén ki akarja szabadí-

tani férjét. Gyulai, ki eddig nem törődött Sennoval, azt kezdi hinni, hogy Boldizsár nagy fontosságot tulajdonít a komédiás ügyének, ezért megöleti Sennot, hogy ezzel Boldizsárt valami törvénytelen-ségre csábítsa, Boldizsár azonban semmit sem tesz s Gyulai hiába okozta egy ember halálát. Ebbe a kétágú főcselekvénybe szövőd-nek a két Báthori ellenségeskedésének egyes momentumai s a német- és török-párt politikai celszövényei Gergely diákkal és Cariglia Alfonso paterral a középpontban.

Ezt az aránylag sovány mesét az író rendkívüli részletességgel tárgyalja, amely nem egyszer túlságos hosszadalmassággá válik. Genga találkozása Sofroniával (II. 1.) pl. nagyon hosszúra nyúlik s majdnem unalmassá lesz, éppen így Pierro és Genga párbeszéde (II. 13.), így Eleonoráé és a börtönőré (III. 1.), vagy Gergely diák hóbortos nótázása (V. 1.), vagy a II. rész 2. fejezetének történelmi fejtegetése.

A párbeszédek, monológok és reflexiók hosszadalmasságánál még nagyobb technikai hiba egyes epizódok túltengése. Így a török-párti muderrisek titkos társaságának dolgait nyolc hosszú, egymásután következő fejezetben tárgyalja. Igaz, hogy Gergely diák alakja érdekessé teszi ezt a részt is, de a mese fonala szét-szakad. Sofronia kegyvesztésének története (V. 1—6.), bármily gazdag is lélekrajzi részletekben, túlságosan hosszú. Cecil epi-zódja (IV. 7—9.) szintén. Ezekkel szemben a regény hőse a fejeze-teknek alig egy negyedrésztében szerepel cselekvőleg. További sor-sáról csak a regény végén (huszonegyévi időköz elmúltával) vissza-pillantások alakjában s Tiefenbach grófné (Sennóné) naplójából értesülünk. Eleonora iránti szerelmét a regény folyamán csak né-hány homályos célzásból sejtjük s így tragikuma, hogy éppen az okozza halálát, akit legjobban szeret, nincs kellően előkészítve és elmélyítve.¹

Nem válik az elbeszélés folyamatosságának javára a többször alkalmazott színdarab-forma sem (I. 2. II. 1., 12., 13.). Legkülönö-sebb ez a II. fejezetben, hol tizenkét jelenetben (a személyek név-sorával a kezdetén s a szokásos zárójeles utasításokkal) a regény-

¹ Jósikához írt leveleiben említi *Tiefenbach grófné* c. regényét, mely *Gyulai Pál*-al összefüggésben van s mindjárt azután fog meg-jelenni. Ez, úgy látszik, Sennóné prágai életét tárgyalta volna. Nem készült el.

nek majdnem minden szereplőjét egyszerre mutatja be. Nem kelle-
mes és zökkenésként hat az az eljárása, hogy szeszélyes ugrásokat
tesz az elbeszélésben, pl. az I. rész 11. fejezetét a II. rész 3. fejeze-
tében folytatja, az I. rész 3. fejezetét pedig csak a II. rész 11. feje-
zetében (!). A II. rész 8. fejezete elejének előzménye a fejezet har-
madik részében utólag van elmondva s a végén derül ki, hogy az
egész az I. rész 6. fejezetének előzménye, tehát a tizenhárom feje-
zettel előbb elmondottaknak. Ezt Kemény »megbocsátható regény-
írói taktikának» mondja, de mi nem tarthatjuk annak.

A fejezetek terjedelme különböző. Vannak igen hosszú feje-
zetei, melyeket kisebb részekre oszt s melyekben különböző jelene-
teket és meserészleteket ad, vannak rövidebbek, melyek egy össze-
függő részletet tartalmaznak. Átmenetei, fejezet-kezdetei több-
nyire természetesek, modernek. A régimódi, Jósika-féle átmenete-
ket ritkábban alkalmazza (pl. »Térjünk közhelyünkről boudoirba,
országos ügyekről egy leányéra.» »Ennyi értesítés után ismét ke-
zünkbe vehetjük regényünk kiejtett fonálát.» »Sofronia öltözködő-
szobájába vezetem olvasóim figyelmét.»). Abban is eltér Jósikától,
hogy fejezeteinek nem ad címet s lemond a mottók hatáskeltő
eszközéről. Forrásainak jegyzékét sem közli s nem tartja szüksé-
gesnek, hogy valami erkölcsi irányzat vonuljon végig regényén.

Az akkori divat szerint elég sűrűn közbeszótt verseknek, me-
lyek némelyike lapokra terjed, másika csak egypár soros, nem
nagyon örülhetünk, mert többnyire fölöslegesek és mint költemé-
nyek, igen gyengék. Talán éppen ezért érezzük őket fölöslegeseknek.

A leírásoknak nem juttat annyi szerepet az el-
beszélésben, mint Jósika, éppen azért feltűnő, hogy a
muderrisekről szóló, már említett romantikus fejeze-
tekben a leírásokat is halmozza. Hosszasan bibelődik
a vadregényes vidéknek, a kísérteties romnak, a mu-
derrisek vára külsejének és termeinek részletes fejte-
getésével. Ez egészen Jósika modora, Kemény itt hatá-
rozottan utánzó. Ezt bizonyítja Jósika leíró stílusának
utánzása is («a lég fekete fátyola», «ködbálványok»,
«ólomszín párafátyol», «kristályrojtok», ködtetemek»,
«pára-óriások» stb.).

Többi leírásai már egyéniek. Alakjai külsejének,

főként arcának leírására nagy gondot fordít, de itt — részben Balzac hatása alatt — már mélyebbre nyúl és nem az arc részleteinek sablonos leltárát adja, hanem az illető alak jellemével szoros kapcsolatban főként az arc kifejező és változó játékára ügyel, a szenvedélyeknek vagy a lélek rejtett erőinek feltűnő nyomait kutatja rajta. Legnagyobb szabású köztük Sofronia külsejének érzékiséget lehellő s túlságos analízisével szinte fárasztó leírása (II. 1. V. 1.).

Igen kevés intérierur-leírása közül a fejedelmi palota termeié (I. 6.) túlságosan részletes, de a freskók leírását Izabellára és János Zsigmondra vonatkozó érdekes történeti és jellemrajzi részletekkel élénkíti.

Vidékleírást is keveset találunk regényében. Sebeshely képe gyermekkori emlékein keresztül nézve színtelen (I. 3.), Gyulafehérvár és Alvinc vidékének rajza reflexiókba vész (II. 8.), de van egy-két gyönyörű hangulatképe, mely lehelletszerű finomsággal simul a lélekrajzhoz. Ilyenek Sebeshely holdfényes éji képe, amint a férjét váró Eleonora aggódva figyel (I. 3.), vagy az esti szürkületbe burkolódzó Gyulafehérvaré a börtönéből kitekintő Senno lázas szemével nézve (III. 3.), vagy a völgy, mely a vár erkélyén ábrándozó Gergely diák lába alatt terül el s melyre az éj sötétje után lassanként ködös hajnali szürkület derül (IV. 4.).

Kemény a leírásoknak is tud mestere lenni, de nem szenvedélyes leíró, mint Jósika, előtte fontosabb a korrajz s még ennél is a lélekrajz és jellemzés.

Fentebb idézett tanulmányaiban a korrajz kérdésével is foglalkozik és történeti regényeinket e tekintetben fogyatékosaknak találja. «Bennük többé-kevésbé hiányzik a kor szelleme s a lángész, mely egy elmúlt idő eszmevilágát művészileg tudná visszaadni.»

Hőseik nem koruk fiai s tetszés szerint «egy pár századdal előbbre vagy utóbbra dobhatnók őket», mert nincs meg bennük «azon elem, mely bizonyos történelmi légkörhöz, bizonyos évekhez, bizonyos erkölcsökhöz és világnézetekhez annyira organice kötné, hogy e kapcsok közül kiszakítva megsemmisülnének». A regényírónak történeti hűség dolgában meglehetősen nagy szabadságot enged, mert a művészi szempontot előbbrevalónak tartja. Fő tanácsa a történeti regény írója számára: «Teremtsd . . . vissza a multat a történetírónál hűbben, mert művészileg.»

Ezeket a néhány évvel később hangoztatott elveit már ebben a művében is követi.

A korrajznak arra az oldalára, melyet a külső világ rajzának nevezhetünk, nem sok gondot fordít. Báthori Kristóf temetésének, a fejedelmi termeknek vagy a lovagi tornának leírása pl. bátran elmaradhatott volna regényéből éppen úgy, mint elmaradt az épületek, ruhák, bútorok, eszközök, régi szokások és életmód részletesebb rajza. Egy-egy vonást odavetve ezekről is találunk természetesen, de aprólékos, tanulmányyszerű részletezést nem.

Ő a belső világ rajzának mestere, vagyis előtte legfőképpen a történeti személyek jellemzése s általában a tizenhatodik század emberei gondolkozásmódjának, eszmevilágának hű rajza a fontos.

Alakjai igazán koruk emberei, kiket éppen úgy érdekelnek koruk nagy és apró eseményei, mint bennünket a magunkéi, kik sokat beszélnek és gondolkodnak róluk s kik a tizenhatodik század végének emberei tudomány, műveltség, babona, vallási és erkölcsi nézetek dolgában. Így hatja át a korhangulat igazán a mesét.

A történelmi főalakokat, Zsigmondot és unokatestvérét, Boldizsárt, viszályukat s a török és német párt politikáját a történelemnél mélyebben és sokoldalúbban mutatja be. Ezt úgy éri el, hogy a vezető alakokat és eseményeket a legkülönbözőbb lelkekben tükrözteti. Nemcsak az író szemével látjuk ezeket, hanem a művelt, finom erkölcsi érzékű és aggodalmasan tépelődő Gyulainak, az éleseszű jezsuitának, az erkölcsileg nihilista és nagyravágyó Gergely diáknak, az erkölestelen, kapzsi és elvetemült Márkháznak, a népembereinek, az olasz komédiásoknak, a titkos kormánytanács tagjainak, a muderriseknek s az udvaroncoknak szemével is. Így a történelmi szereplők jellemének s a politikai eseményeknek legkülönbözőbb árnyalatú megvilágításából csodálatosan egységes korhangulat alakul ki, mely áthatja az egész történetet. Keményen, a regényírón, különben meglátszik, hogy politikus is, mert a politika igen erősen érdekli. Hátterét megvilágítani, titkos szálait bontogatni, a történeti alakok lelkébe pillantva tetteiknek indító okait kutatni szembetűnően nagy élvezet neki. Ezért némi egyoldalúságot érzünk korrajzán s ez az egyik oka, hogy meséjének szövete komor alapszínű és ragyogóbb színfoltokat nem mutat.

A lélek- és jellemrajznak még nagyobb mestere. Mintha magáról mondaná, hogy a lélek természetét búvárló, az indulatok és szenvedélyek apró árnyalatait vizsgáló s művészileg megörökíteni tudó regényíró inkább szereti a szenvedélyek általános tipikus formái helyett, azok rejtettebb sajátságait, lassú növekedéseit, egyéni megtöréseit, szétágazásait, összegyűlését s aztán egy katasztrófa átömlését rajzolni. Ő mindig így tesz. Sohasem elégszik meg rajzában néhány fő vonás-

sal, hanem ezeket a legfinomabb hajszálvonalak gazdag árnyékolásával emeli ki. Vázlat helyett tökéletes arc-képet ad.

Hősenek hamleti lelkét tökéletesen feltárja előttünk. Amint éjjeli tanulmányai közben Svetonius komor képei a zsarnokokról és kegyencekről a maga sorsára eszméltetik s amint a titkos tanácsülés előtt komor balsejtelem szállja meg, érezzük, hogy olyan lélekkel van dolgunk, amely önmagában hordja boldogságát vagy boldogtalanságát. A titkos tanács végzése után vége lelke nyugalmanak. Dilemma előtt áll: vagy hálátlan lesz jóltevője iránt vagy bűnt követ el. Ez a gyötrő gondolat kínozza szünetlenül Svetonius és Pomponatius munkáinak olvasása közben, amint a sors borzasztó hatalmáról elmélkedik, amint emlékei el-suhannak lelke előtt, amint homályos szerelmi vágy kél szívében és vágy a béke, nyugalom s költészet vigasza és gyönyörűsége után, miközben mind jobban undorodik udvaronci életének kötelességeitől és egy zsarnok kegyencének kétes helyzetétől.

Lassan, szinte észrevétlenül fordul figyelme Senno felé és terve, mely eleinte homályos, alaktalan, a körülmények hatása alatt lassanként mind határozottabb alakot ölt. Ezzel együtt töprengései mind kínzóbbakká válnak. Irtózik a bűntől s az utókor ítéletétől, de a rögeszmévé fokozódó gondolat, hogy a fejedelem érdekében cselekednie kell, Senno törvénytelen megöletésére kényszeríti.

A lelki tragédia főként szenvedélyes monológjaiban s naplójában, «melynek betűi egy nemes szív vérebe hullatott méregcseppekkel írvák», bontakozik ki előttünk megdöbbenő nagyságában. Az író, mintha védekezne a vád ellen, amely fel is merült hősével szemben,

hogy nagyon passzív, értekezéseiben nyomatékkal hangoztatja a regényíró jogát, hogy hősei lehetnek passzív egyéniségek is, «kik benyomásokat fogadnak el, a nélkül, hogy azt tetté alakítsák s kik a véletlen vagy az események hullámai által, mint a könnyű sajka vettetenek a tenger közepére vagy a révpartra», ... «kik az illem és bevett eszmék fegyelme alatt tanulnak érezni vagy érzéseikről lemondani; kik beleélik magukat a társadalomba, sebzettek és hallgatók s kik mosolygó arccal takarják el fájdalmaikat, hogy körülök nesz ne támadjon s hogy helyzetök kivételessége elenyészék». Szavai, melyek tökéletesen jellemzik Gyulait s némileg önmagát is, igazak. Az olyan írónak, aki hőse aktív voltáért ilyen művészi lélekrajzzal kárpótol bennünket, föltétlenül igaza van.

Ez a tragikus küzdelem, melyet a regény hőse önmagával vív, többi alakjainak sorsában is ismétlődik. Legtöbb közülük csalódik, bűnhődik vagy lemond a boldogságról vagy valami ábrándról s a jobbakat lelkiismeretük kínozza, «mint Ixion izzó kereke».

A derék, komoly, becsületes Genga minden törekvése hiábavaló, hogy barátját megmentse, e mellett szenvedélyt és féltékenységet rejteget hidegnek látszó külseje alatt. Midőn Sofronia az övé lenne, akkor kell meghalnia. Sofroniát jószívűsége teszi kegyvesztetté a fejedelem előtt. A bájos kis Cecilt, ki Boldizsárt szereti, legkedvesebb ábrándjai közben éri a legkeservesebb kiábrándulás. Zsigmond Sofroniában csalódik, Eleonora mást nem kíván a sorstól, csak hogy titkon szerethesse férjét és éppen őt veszti el, sőt később még önbecsülését és lelke nyugalmaát is, melyeket feláldoz sívár bosszújáért. A könnyelmű, hiú, szerelmes, légvárakat építő Sennót kínzó féltékenység és bosszúvágy gyötri, mielőtt,

mint gonosztevőt, megfojtának. Farkas, a félig csaló, félig hívő asztrológus csalódik a maga jóstehetségében és megaláztatik.

Ez a sötét életfelfogás másik oka a mese komorságának, melyet humor alig enyhít itt-ott egy mellékalak rajzában, pl. a Pierro-ében, a körmönfont beszédű Gergely diákében vagy egy-egy megjegyzésben. De ez a kevés humor is fanyar, sötétes, gúnyba csapó.

Alakjainak képzelete élénk, néha gyötrően éles. Gyulai a kínzások s az élve eltemettetés borzalmait, Gergely a földben, majd a tenger fenekén rothadó hulát látja, Senno ragyogó jövőjének képeitől kezdve a legkínzóbbakig egész képsorozatot lát a hallucináció élességével és valóságosságával.

Érzékenyek is, kiknek lelke a legfinomabb hatásokra is reagál, sokszor a hatással arányban nem álló erővel. Szeretik érzelmeiket rejtegetni, hajlandók az ábrándozásra, tépelődésre és az önvizsgálatra. Ezért keresik a magánosságot, mert csak egyedül adhatják át magukat egészen gondolataiknak. Levelekben, naplókban és monológokban tárják föl előttünk lelkük mélységeit. Ezek a regény legszebb részei. «Rendszerint más eszmét tár föl a magány mélézata, mint a párbeszéd élénksége — mondja az író (II. 1.). — Itt lelkünk, mint a fecske, csapong az érzések vagy célok víztükrén; ott, mint a süllő, habok közé merül. A vitatkozása az egész széles láthatár: a mélézaté egyes pontok mélysége. Az gondolatainknak vitorlája, ez mérőólma.»

Gyulai naplóját és monológjait már említettük. Tiefenbach grófné naplója maga kis lélektani regény csodás szépségekkel. Senno, Gergely, Eleonora, Sofronia, Cecil monológjai a legkülönbözőbb lelkek megnyilatkozásai legfinomabb jellem- és hangulatárnyala-

tokkal. Alfonso két hosszú levele valóságos remekmű, melyek nemcsak Erdély politikájába világítanak mélyen bele, hanem a levélíró is jellemzik, ezt a fanatikusan valóságos, éleseszű, a lelkek legfinomabb rezdüléseivel is számoló és a nagy cél érdekében embereken hidegen át-gázoló diplomatát.¹

A leíró lélekrajzot és jellemzést is szereti Kemény, mikor maga beszélhet alakjairól, mikor boncol, fejteget, reflexiókkal, egy-egy mélyre világító hasonlattal vagy képpel hozza néha csodálatosan közel hozzánk valakinek jellemét vagy hangulatát.

A lélekrajz fiziológiai oldalára Balzac s a maga orvosi tanulmányainak és önmegfigyeléseinek hatása alatt szintén gondot fordít. Eleonora «egész testére nemét a villanyos rezgésnek lehelé» az elnyomott szenvedély, «az arcból hófátyola alatt meg-meggyújtá a vért és nagy kék szemeiben sötét tűzzel égett» (III. 1.). A murtherisek foglya» kábító, hangyaként zsibongó vérkeringést érzett idegein tolongani, és szíve körül egy görcsös rángás után csaknem égető meleg terült szét» (IV. 1.). Márkházy arcát a kéjvágy torzítja el: «égő pillantásai a hamvas szemhéjak és sötét ívek közül, ajkain az állati kéj sóvára, sárga ripacsos vonalain a bűsz lelkesülés» (V. 8.). Senno ideges álmatlanságát, kéjvágyát, lázas álmoképeit szinte patológikus pontossággal rajzolja (III. 3., 5.).

A fiziológiai rajz azonban sohasem akarja nála pótolni az igazi lélekrajzot, mint a naturalista írónál,

¹ Szilágyi Sándor Alfonso leveleinek «keresetlen egyszerűségét, pongyolaságát és őszinte hangját» említi (*Carillo Alfonz diplomáciai működése. Ért. a tört. tud. köréből. VI. 10. 1877.*). Bizonyára mások, mint a Kemény költötte levelek, de ezek igazabbak az igaziaknál.

hanem annak csak természetes és alárendelt jelentőségű kiegészítő része.

Párbeszéddel is finoman tud jellemezni.

Gergely diáknak erőltetetten, furán elméskedő és bölcselkedő, néha eszelősre valló beszéde csak furangosságát, hatalmi vágyát s titkos terveit palástolja. Iróniájában sok a démoni. Olyan, mint a bűvész, ki mutatványai közben folyton szóval tartja a közönséget, hogy figyelmét elterelje ügyes manipulációiról. Zsigmond könnyelmű, derült, csapongó szavai mögött komor, gyanakvó, gyáva lelke lappang. Tréfálkozása elfojtott dühöt és fájó keserűséget rejt, pl. mikor Sofroniával utoljára beszél. Boldizsár rövid párbeszéde titkárával milyen finoman jellemzi a könnyelmű, eszes, féktelen, ábrándozó és nagyravágyó ifjút! (III. 2.)

De nem folytatjuk megjegyzéseinket, mert a mondottakból is eléggé kitetszik, hogy Kemény a jellem- és lélekrajzolásban nálunk addig el nem ért magaslatokra emelkedett s tudjuk, hogy későbbben sem multa felül senki ezen a téren. Korrajzának mélysége is ezen alapszik.

Ebben a regényében az emberi jellemeknek olyan sokaságát örökítette meg, hogy tíz regényre is elég volna. Talán sok is, amit így összezsúfol, talán a mellékalakok rajzában sokalljuk túlságosan részletező elmélyedését, de ez az ellenvetés, ha jogosult is, igazán nem fontos. A szép és becses drágakövek értéke nem csökken azáltal, hogy együtt, nagy tömegben szinte elkápráztatunk ragyogásuktól.

Nyelvbeli kifejezés dolgában első regényei óta sokat fejlődött, de nehézkességétől, feszességétől nem tudott megszabadulni. Írás közben csak úgy tódulnak tolla alá a gondolatok, képek, reminiscenciák s nem tud mindig fegyelmet tartani köztük. Akaratosan

mind előretör, helyet szorít magának, a helyett, hogy sorára várna, rendbe igazodnék, vagy némelyik egészen távol maradna (a szatmár- és hevesmegyei tisztújításra, vagy Eötvösre és Dessewffy Emilre tett célzásokat pl. történeti regényben szívesen elengednék).

A nagyműveltségű és nagy olvasottságú ember könnyűségével szívesen vet közbe egy-egy irodalmi, magyar- vagy világtörténeti, művészeti, bibliai, mitológiai vagy természettudományi vonatkozást, sokszor csak futólag, nem törődve azzal, hogy olvasói megértik-e.

Reflexiói mások, mint az Eötvöséi, melyek sokszor csak ad vocem közbeszúrva elvontaknak látszanak s úgy hatnak, mint egyes szillogizmusok főtételei. Az övéi természetesen kapcsolódnak a tárgyhöz s mindig eredetiek, elmések, sokszor mélyek, sablonos alig akad köztük.

Az arcképről ezt mondja: «az utolsó fénymáz, mely egy képet bevégez és kitisztít, nem holt és hazug anyagokból készül, de szívünkben terem és szemünkön át sugárzik a műre... ez a rokonszenv.» «Mi a bölcs élet, ha nem minden tulajdonainknak összhangzó munkássága, ha nem a lélek egész virágösszevégeinek szépen rendezett füzére?»

Hosszabb elmélkedéssé bővülő reflexiókat nála is találunk (pl. a bukott angyalokról Báró K. Zs. Művei. I. 164., a féltékenységről I. 382., a járványokról I. 323.), néha szárazakat is (I. 217.). Rendesen képesek. A képeket, hasonlatokat igen szereti s ez általában vonatkozik stílusára. Mozgékony képzeletében önként villanak fel ezek. Megint nem az Eötvös-féle nehézkes, sokszor egymásra halmozott, szinte önmagukért való hasonlatok, hanem egyenesen az író hangulatából kisarjadzók s a tárgyat eredetien, élesen, hangulatosan megvilágítók.

«Ah, Petrarca sonettjei! belőletek sokáig tanultam én ismerni a szerelmet: mint a gyermek füléhez tartja a tengeri kagylót, hogy hallgassa az ocean zúgását.» «Álomszerű hangulat volt ez, az érzéki gyönyör elmosódott képeivel s azon tunya és élvező sóvárgásból szöve, mely az emlékek és remények, a múlt és jövő virágain a libellakint lebeg, a nélkül, hogy egyikre is leszállana.» «Életörömünk hasonlít a töményhez, mely midőn egészen elégett, terjeszti legszebb illatját a templom ívei közt. A széthamvadó boldogság füstje az áhítat.»

Íme Kemény hasonlatai. Ilyeneket nem írt más abban az időben, később sem, egészen egyéni bélyegük van. Néha kibővül-

nek, részletesekké válnak s még élénkebben mutatják képzeletének foszforeszkálását, midőn pl. Báthori István külsejét ókori templomhoz (I. k. 9.), a költészetet opálhoz (I. 103.), vagy Zsigmond jellemét hegyhez hasonlítja (I. 211.). Formájuk nem az Eötvös-féle körmondatosság. Ilyent csak egyet vettem észre regényében (I. 207.).

Képes beszéde nekünk nem egyszer keresettnak tetszik, de inkább a kifejezés feszessége miatt. A homályt, melyet néha metaforáiban érzünk, nem képzeletének bizonytalansága, hanem az okozza, hogy a szavakkal nehezen bánik.

A gondolat és érzelem nehezen alakul szavakká nála. Néha túlságosan tömör, epigrammatikus, máskor hosszú, súlyos mondatokba bonyolódik (pl. II. 111.). Sokszor viszont mesterien fejezi ki, amit akar. Ez az egyenetlenség és a képek tolongása okozza dialógusának nehézségét is.

Nála könnyed párbeszédet, mely a beszélők szavait természetesen fonja össze és fűzi tovább, ritkán találunk. Alakjai szentenciákat mondanak, hosszasan, monológyszerűen fejtik ki gondolataikat, vagy képekben beszélnek.

Mennyire nem természetes, mikor Sofronia azt mondja: «S tehát nincs okom félreértéstől tartani, ha olyat kérdek, mi szívtelenségnek látszhatik, noha valósággal a részvét dajkája.» Ez szinte précieuse-stilus.

Említettük, hogy alakjait párbeszédekkel is pompásan tudja jellemezni, ez azonban csak beszédük tartalmára vonatkozik, mert gondolataiknak szavakba öltöztetésében meglehetősen egyformák s többnyire az író nyelvén beszélnek.

Fejtegetéseink elég hosszúira nyúltak, de korántsem kimerítők. A regény hibáiról és jelességeiről még többet is mondhatnánk. A *Gyulai Pál* azok közé a könyvek közé tartozik, melyek annál több gondolatot és hangulatot keltenek bennünk és annál jobban tetszenek, minél többször olvassuk őket.

Kemény későbbi munkái sok tekintetben, főként formailag, tökéletesebbek, de a tartalom gazdagsága és mélysége dolgában alig vetekszik vele egyik is. Elbeszélő irodalmunkat a XIX. század első felében br. Eötvössel együtt ő emeli világirodalmi színvonalra.

XVII.

Összefoglalás.

Novella- és regényirodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai Fáy fellépésétől a szabadságharcig. A magyar élet rajza, a jellemzés és lélekrajz elbeszéléseinkben. Az elbeszélő stílus fejlődése. Befejezés.

A huszas évek lassan fejledező irodalmi életében egy kis almanach megjelenése is nagy irodalmi esemény s Kisfaludy *Aurora*-jáé valóban az is volt.¹ Ennek a díszes kötésű, csinos kis kötetnek lapjain indult meg Fáy első kísérlete után a magyar novellairodalom. A *Hébe* s a többi almanach, majd az első szépirodalmi újság, a *Regelő* s két évvel utóbb a *Rajzolatok* mind több és több novellát közöl és az eleinte félénken kísérletező írók mind jobban nekibátorodnak s több jóakarattal és hazafias lelkesedéssel, mint igazi hivatottsággal iparkodnak az úttörő mesterek nyomdokaiba lépni.

A víg novella, mely német hatás alatt születik meg, Kisfaludy és Fáy munkáiban legjobban hódít. Kovács Pál már az ő tanítványuk s hárman egész iskolát alapítanak, mely 1830 és 1840 között virágzik, de egészen a szabadságharcig működik és ontja a kedvesen naiv, komikus kalandokból összefércelt s a patriarchális magyar világ képeit festető történetkéket. Jeleseink közül Garayt, Beöthy Zsigmondot, Tóth Lőrincet, Csató Pált, Kuthyt, Gaalt, sőt Toldy Ferencet is az

¹ Ez a fejezet *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig* c. megjelent a Kath. Szemlé-ben (1924).

utánczóik között látjuk. Nem veszik észre, hogy Kisfaludy üde alakjai lassankint sablonokká merevednek, maga az egész irány elavul, ósdivá lesz s maga ellen ingerli a paródia kacagását.

A víg elbeszéléssel párhuzamosan fejlődik ki a történeti novella, mely a líránkban, verses epikánkban és drámánkban uralkodó magyar nemzeti mult kultúrához símulva, az ugyancsak a multat rajzoló és dicsőítő osztrák-német romantika és Kisfaludy Sándor Regéinek hatása alatt egy prózai rege-műfajjá fejlődik s szintén a szabadságharcig virágzik, bár mindinkább csökkenő erővel és hatással. A sablonos és érzelgősen romantikus történetkéikben nincs semmi korrajz, de a jobbaknak, Kisfaludynak, gr. Mailáthnak, Bártfaynak novelláiban már ezen a téren is komoly kísérletekkel találkozunk.

A komoly társadalmi novella a német almanach-irodalom hatása alatt s magyar irányítók nélkül tapogatódzva és lassan bontakozik. Naiv romantika és érzelgősség jellemzi, mely néha erkölcsi és oktató irányzattal párosul. Figyelemreméltónak csak a fiatal Szalay László s Bajza néhány Werther-utánczatát mondhatjuk.

1832-ben megjelenik első társadalmi regényünk, *A Bélteky-ház*, melyben a derék, józan Fáy a maga korának képét akarja megrajzolni. A hosszadalmas és nehézkes műben Wieland didaxisa, Goethe regényeinek laza szerkesztése és Lafontaine érzelgős humora uralkodik, de párosulva Széchenyi és Fáy józan gyakorlatiasságával s az új életre pezsdülő magyar világ éles megfigyelésével.

Két évvel utóbb kezdi meg működését a jeles Csató Pál, ki már nem német, hanem francia minták után indul s a német terjengősség és érzelgősség helyett

könnyedséget és elmésséget, a német színtelen és üres romantika helyett Balzacra emlékeztető reális környezetrajzot és művészi lélekelemzést visz bele novella-irodalmunkba. Sajnos, hogy működése, mely oly nagy-jelentőségűnek ígérkezett, hirtelen megszakadt s példája nem buzdított senkit követésre.

A fiatal Gaal József 1836-ban már történeti regény írására mert vállalkozni. *Szirmay Iloná*-ja még krónikaszerű, főalakjai csak nevek, de mellékalakjainak rajzában meg egyes epizódjaiban humor és élet lüktet és ami fő, a munka mégis csak regény, ha még gyenge is.

Ugyanebben az évben jelent meg P. Horváth Lázár társadalmi segénye, *Az elbujdosott*, mely Bulwer igen erős hatása alatt álló első szalón-regényünk az erdélyi arisztokrácia társaséletének finom rajzával. Bulwernek rajta kívül csak egy utánzója akadt Bérczy Károlyban.

Az 1836. év azonban nem Gaal és Horváth regényei miatt lett korszakalkotóvá, hanem br. Jósika Miklós-nak fellépése által. Ő volt az, aki már a külföldiek magasabb színvonalán álló regényt tudott írni, mely érdek-feszítő meséjével, síma, gördülékeny elbeszélő módjával megnyerte, művészi jellem- és lélekrajzaival, ragyogó leírásaival lebilincselte s a nemzeti multat visszavarázsoló színes korrajzaival elragadta a magyar olvasókat. Mindez majdnem egészen hiányzott elbeszélő irodalmunkból s mindezt ő teremtetten meg nálunk nem az eddigi dilettáns kísérletezéssel, hanem nagy művészi öntudatossággal. Érdemeiből semmit sem von le, hogy Walter Scott és a francia romantikusok erős hatása alatt s nálunk eladdig ismeretlen gyorsasággal dolgozott. Ez a termékenység, mely rövid idő alatt egy regényekből és novellákból álló kis könyvtárt teremtett, csak irodalmunknak vált javára.

Négy évvel előbb Bajza Kölcseynek írt levelében még így sóhajt föl: «Víg elbeszéléseinkben csak itt-ott találhatni valamit... Komoly elbeszélésünk mind ez óráig egyetlenegy sincs, mert azokhoz képest, amit mi évenként irkálgatunk, hol áll, nem mondom Cooper vagy Scott, de csak a német Tieck vagy Schäfer is a magok novelláikkal?»¹ S íme négy év múlva betelik a régi óhajtas: már van jó magyar regény.

A negyvenes években mind politikai, mind gazdasági téren erős fellendülést látunk.

Irodalmunk lépést tartva a reformkor e hatalmas lendületével, szintén rohamosan fejlődik. Az önállóan megjelenő szépirodalmi munkák száma mind nagyobb lesz, új szépirodalmi lapok keletkeznek: az *Athenaeum*, a *Honderű*, az *Életképek*, az elvénhedt *Regélő* is *Pesti Divatlap*-pá ifjodik. Mellettük a régebben uralkodó almanach jelentőségét veszti.

Novella- és regényirodalmunk ilyen kedvező körülmények között egyszerre nekilendül s nem sejtett méreteket ölt. Míg 1836-ig egy regény s alig háromszáz novella jelent meg, 1836-tól a szabadságharcig több mint harminc regény s ezerhatszáz novella versenyez a halhatatlanságért vagy legalább is az olvasók jóindulatú figyelméért. Új hangok esendülnek meg, új írók hangjai, kik töretlen utakon indulnak új célok felé.

Feltűnik még Jósika előtt a természetimádó Vajda Péter, aki költő, filozófus és nemzetnevelő akar lenni egy személyben és zsoltáros, ossiánias fellengésű prózai dalaiban hirdeti szabadelvű és zavaros bölcséleti eszméit. A német romantika, Voltaire s a külföld keletieskedő irodalmának hatása alatt keleti tárgyú novellákat

¹ Irod. Közl. 1910. 365. 1.

ír, melyeknek stilizált keletiessége azonban mesterkéltség és merőben külsőleges, alakjai pedig csak színészek, akik azért bújnak tarka keleti köntösökbe, hogy a «felvilágosult» író bölcselkedő közhelyeit elszavalják. Vajda költészete különálló jelenség, hatása kevés volt, amit az is bizonyít, hogy utánzója nem igen akadt.

Magában áll *A karthausi* is, a francia szubjektív regények rokona a távoli keleten, amely első nagy lélekrajzi regényünk. Igaz, hogy lelki elemzés helyett gyakran csak hideg reflexiókat kapunk benne és szónokias föllengése sokszor fáraszt egyhangú, körmondatos és hasonlatos pompájával, de ragyogó hangulatképeivel s igazán finom lélekrajzi megfigyeléseivel kibékít bennünket. S kibékít a komor melancholia és világfájdalom túlságosan sötét képei után a keresztény hitnek vigaszával, mely a materializmus és hitetlen önzés dantei vadonából kivezeti a kétkedő lelket. Minden fogyatkozása ellenére mégis első nagyobb szabású rajza irodalmunkban egy bonyolult lelki életnek áthévítve a fiatal Eötvös elragadó líraiságától. A műnek néhány utánzaton kívül nem volt irodalmi folytatása.

A víg elbeszélés terén a negyvenes években új irányok mutatkoznak. Munkácsy, Fogarasi és Frankenburg a Sterne hatása alatt álló Jean Paul- és Saphir-féle német humoros irányt képviseli nálunk, Vörösmarty néhány elbeszélésével az Amadeus Hoffmann-félét, de népmesei humorral vegyítve. Nagy Ignác az egykorú külföldi nagy életképirodalom hatása alatt megteremti a fővárosi életképet, melyet a *Magyar Titkok*-ban Sueféle francia romantikus keretbe foglal. Jósika *Ifjabb Békesi Ferenc*-ében magyar Pickwicket akart írni. Gaal József fölfedezi az Alföldet és betyárromantikáját s a népies életképnek lesz megalapítója. A két mester-

nek sok utánzója akad: ifjak és vének életképet írnak. Önállóbb tehetségek mellettük: Bernát Gáspár fura és torz freskóképeivel, Lauka rikító, bohém tréfáival, Boros Mihály irodalmi szatiráival, Pákh Albert angolos és Vas Gereben vaskos, népies humorával. Az életkép uralkodóvá lesz s elnyomja az igazi víg novellát, mely a kedvéért életképformát ölt. Az aktualitás hajszolása, mely életképeink egyik jellemző vonása, ha irodalmi szempontból káros volt is, hasznára is vált a magyar víg elbeszélésnek, mert frisseséget vitt bele s az írókat a politikai és társadalmi élet élesebb megfigyelésére szoktatta.

Az aktuális, szatirikus irodalom sodrába került br. Eötvös is, mikor magyar és külföldi hatásoktól s a maga politikai céljaitól sarkalva megírta nagy szatirikus irányregényét *A falu jegyzőjét*, mely akkori egész szatirikus irodalmunknak tetőpontja, mintegy nagyszabású művészi összefoglalása, mert a magyar politikai és társadalmi életnek egy mű keretében a legsokoldalúbb rajzát adja.

A társadalmi regény és novella két irányban halad. Egyik a régi, érzelgős, németes romantika folytatása Kovács Pál, Kölcsey, Garay, Császár, Kunoss, Karacs Teréz és Kelmenfy novelláiban s az utóbbinak és br. Lakos Jánosnak regényében. A másik új és kedveltebb irány a francia romantika, melynek Jósika is meghódolt s melynek hatásától br. Eötvös sem ment. Ennek az iránynak követői Nagy Ignác, Gaal József és főként Kuthy Lajos, aki gazdag képzeletével, dagályossága ellenére is szép, színes és egyéni stílusával, izgató szerelmi problémáival elragadta az olvasókat. *Hazai Rejtelmek* c. nagy irányregénye divatos Sue-utánpótlás, de az Alföldnek és népéletének olyan sokoldalú és színes rajzával, mely párját ritkítja.

Fiatal íróink mind a francia irány hívei. Márk (Barthos János) a legkevésbé egyéni francia-utánzó, úgy-hogy novellái, melyekben semmi magyar vonás nincs, fordításokként hatnak. Pálffy Albert a dagályosság helyett stílusbeli franciás egyszerűsége törekedett novelláiban és két regényében, de inkább szárazzá és rap-szodikussá vált s új excentrikus témáival tűnt ki. Degré Alajos bohém jókedvet és Dumas, meg Scribe-féle könnyed dialógust honosított meg a víg elbeszélésben.

Legnagyobb tehetség köztük a fiatal Jókai Mór, kinek képzelete a leggazdagabb, de még torzító, bor-zalmakban és rikító túlzásokban kéljelő. Leíró tehetségben és elbeszélő készségben is fölülmulja kortársait és Sonkolyi Gergelyében már akkor a magyar humoros előadás mesterének mutatkozik.

Stílusa még dagályos és túlzásokra hajló, de mégis a leghajlékonyabb és legmagyarosabb stílus abban az időben. A sokféle magyar és külföldi irodalmi hatást még nem tudja egészen egyéniségébe olvasztani, de ez az egyéniség máris erős és imponáló.

Petőfi, ki a kor legjobb népies elbeszéléseit írta, *A hóhér kötelé*-ben szintén a francia romantikának akkor mindenkit lenyűgöző hatása alá kerül éppen úgy, mint Arany és Gyulai Pál, ki ez irány túlzásainak nemsokára legkérlelhetlenebb bírálója lesz.

A németes és francia modor az epigonok gyenge munkáiban nevetséges túlzásokban és erőlködésben laposodik el s válik tűrhetetlenül modorossá.

Jósikáig a komoly novellák közül a történeti volt az uralkodó, utána a társadalmi novella veszi át a vezető szerepet. Majdnem kétszer annyi jelenik meg, mint amennyi történeti s érték tekintetében is magasan föléje emelkedik.

A történeti novella terén kevesebb haladást és mozgalmat látunk. Jósika tizennégy történeti elbeszélése jelenti e műfaj fejlődésének tetőpontját. Csak Kuthy tudja megközelíteni, meg Fáy *A velenceiek*-ben, Vörösmarty az *Orlay*-ban s Gyulai *Az aranycsináló*-ban, Nagy Ignác és Gaal József már nem érik el, a többiek pedig csak utánozzák, de kevesen és kevés sikerrel. Inkább régimódi «regéket» írnak, legfeljebb új tárgyakat, pl. bibliaiakat keresnek s a francia romantika motívumait koptatják.

Mintegy kárpótlásul azután egy évvel a szabadságharc előtt két kiváló mű jelenik meg, mely a Jósika által megteremtett és diadalmas hatással művelt történeti regényt még magasabb színvonalra emeli: *Magyarország 1514-ben* s a *Gyulai Pál*.

Eötvös regénye a leggondosabb, szinte tudós tanulmánnyal megalapozott, de erős képzelettel és kiváló művészettel fölépített korrajz. Szándékosan használtam ezt a szót, mert ez a nagy mű a benne rajzolt kornak, a cinquecentonak hatalmas, komor, de minden részletében művészi és gyönyörű palotáira emlékeztet s azok közé a ritka történeti regények közé tartozik, melyek éppen annyira történelmi művek, mint amennyire regények. A két nehezen vegyülő elem harmonikusan olvad össze benne.

Kemény regénye nem olyan harmonikus és kiszámítottan művészi s nem annyira renaissance-palotához, mint inkább szeszélyesen épített lovagvárhoz hasonlít, melynek komor, boltíves folyosó- és terem-labirintusában eltévedünk, titokzatos és félelmes földalatti rejtekeitől megborzongunk, egy-egy csodásan finom erkélyén, ablakkeretén vagy párkányrészletén elgyönyörködünk, égbenyúló, merész tornyán elámulunk s mely

a maga egészében elragad, lenyüögő s ellenállhatatlanul beleringat bennünket egy rég elmúlt kornak hangulatába.

Kemény ebben a sok tekintetben egyenetlen és formailag tökéletlen művében a tartalomnak olyan gazdagságával és mélységével lep meg, hogy későbbi tökéletesebb alkotásaitól újra meg újra ehhez térünk vissza s minél többször olvassuk, annál fokozottabb izgalommal vesszük ismét a kezünkbe, mert mindegyik elolvasása új lelki élmény.

Korrajz és lélekrajz tekintetében ez a legnagyobb műve e korszaknak s magasan áll minden más alkotása fölött.

*

Balogh Sámuel *A románokról* egy századdal ezelőtt (Tud. Gyűjt. 1824) írt tanulmányában azt mondja, hogy a román «az emberi sorsnak és szívnek érzelmes története, az-az olly előadása, a mint az ember magában belől érzi és képzei», s hogy «az olly románokat, mellyek a csupa történetek öszvehalmozásában határozódnak, s az indulatoknak csak némi felüleges rajzát adják... mint igazi jó románokat fel nem hozhatjuk». Meglepően helyes érzéssel mutat itt rá a regénynek legjelentősebb oldalára, a lélek- és jellemrajzra.

A regény vagy novella értékét valóban ennek jósága adja meg a művészi milieu-rajzzal együtt.

Vajjon a belső és külső világ ábrázolásában milyen művészek voltak íróink ebben a korszakban? Erre a fontos kérdésre kell még összefoglaló feleletet adnunk, mely magában foglalja munkáik értékének megállapítását is.

Feleletünk a részletes elemzések után rövid lesz.

A magyar élet rajza még ritka és fogyatékos, amennyiben kevés novellában és regényben látjuk s azokban is csak ritkán sokoldalúnak és művészeknek.

Fáy a patriarchális nemesi életet rajzolta, Kovács Pál szintén, Kisfaludy csak igen vázlatosan, P. Horváth Lázár az erdélyi arisztokratákét, de fogyatékos eszközökkel.

Csató az első, aki művészi környezetrajzzal lep meg bennünket, Jósika pedig először ad példát a nagyszabású és sokoldalú korrajzra, melyben a leírás a legjelentősebb elem. Előtte jóformán semmi korrajzot sem találunk történeti elbeszéléseinkben, utána is keveset (pl. Gaal és Kuthy egy-két novellájában), csak Eötvös és Kemény tanultak tőle és lettek mesterük-nél sokkal nagyobb mesterei a magyar múlt vissza-idézésének.

Az életképirodalom nem egy jellemző vonását örökíti meg a fővárosi és vidéki életnek, különösen az utóbbinak (Gaal alföldi képei). Kuthy novellái sokkal franciásabbak, semhogy eléggé magyarok lehetnének, csak kitűnő diáktörténetében (*Egy iskolai kaland*) s nagy regényének egyes részleteiben bizonyul az alföldi népelet kiváló megfigyelőjének. Jókai nagy leíró tehetségét még exotikus, fantasztikus milieuk festegetésére pazarolja, magyar levegő pedig csak első regényében s néhány víg novellájában van. A magyar társadalmi életnek részletekben leggazdagabb, bár irányzatos rajzát *A falu jegyzője*-ben találjuk.

Valóban kevés harminc év irodalmában. A romantika rossz szelleme könyörtelen zsarnoka volt íróinknak. A mesekoholó és a rendkívülit hajhászó képzeletnek csinált világába üzte őket s nem engedte, hogy a körülöttük folyó életet szemügyre vegyék. Miért is

tették volna, mikor a képzelt világ szerintük sokkal szebb és érdekesebb volt?

Ugyanez a rossz szellem gátolta meg őket abban is, hogy megtanuljanak maguk és mások lelkébe mélyedni s hogy az embereket élesebb szemmel figyeljék. Mire való az, gondolták, mikor sokkal tökéletesebbeket és érdekesebbeket lehet elképzelni s mire való a lélekrajz, mikor a romantikus hősök tettei nem szorulnak prózai indokolásra, hiszen ők nem közönséges halandók?

Kisfaludy és Fáy Kovács Pállal együtt úttörők a jellemzés terén, de még csak vázolnak. Gaal és P. Horváth regényében is csak néhány sikerültebb mellékalakot látunk. Jósika sokkal nagyobb művész náluk, de nem egyforma gonddal dolgozza ki jellemeit és a finomabb árnyalásban még nem elég erős. Az életkép-irodalom sokszor jó típusos jellemrajzokat ad. Gaalnak, Kuthynak s Jókainak népies alakjai, Pákh Albert komikus figurái sikerültek, de csak Eötvös regényeiben s a Keményében találhatunk művészettel árnyalt s lélekrajzilag aláfestett nagyobb jellemrajzokat.

A gondos lelki analízisnek még ennél is kevesebb nyomára bukkanunk. Fáy regényében, Bérczy, Kuthy, Pálffy Albert és Gyulai néhány elbeszélésében csak érdekes kísérleteket látunk. Komolyabb és elmélyedő lélekrajz Jósika *Abafi*-jában s Csató egy-két novellájában mutatkozik először, hogy Eötvös *Karthausi*-jában és történeti regényében magasabb fokra emelkedve Keménynél érje el az árnyalás gazdagsága és finomsága dolgában a világirodalmi színvonalat.

Még egy utolsó kérdésre kell felelnünk, mielőtt hosszú áttekintésünket befejezzük: milyen elbeszélőinknek stílusa?

Nagy részüké bizony nem természetes, hanem feszes,

nehézkes, erőltetett, magyartalan és igen dagályos, főként komoly novelláikban, csak víg elbeszéléseiké természetesebb. Jobbjaink e tekintetben is jó példával járnak elől vagy legalább is érdekes egyéni vonásokat mutatnak.

Kisfaludy már a korszak legelején természetesen és könnyedén ír, bár pongyolán. Fáy és Kovács Pál nehézkesebben, de több humorral s magyarosabban írnak. Gaal József stílusa folyamatos, de színtelen, csak népies dolgaiban lesz igazán magyarossá s a nép nyelvéhez simulóvá. Frankenburgé annál németesebb és erőltetetten szellemeskedő, Bernáté pedig ennek a stílusnak teljes elfajulása. Nagy Ignácé fanyar, száraz humorú vagy színtelen és egyhangú folyamatossággal gördülő. Vajdáé fellengősen prédikáló, feszesen ünnepélyeskedő, Eötvös meglehetősen németes stílusát hasonlatos, reflexiós, körmondatos szónokiasság és költői lendület jellemzi. Jósika könnyen folyó stílusa választékosan egyszínű s inkább a finomabb tónus felé, mint a magyaros és népies felé hajló. Csatóé franciásan elmés, szabatos és hajlékony, Degréé és Pálffyé is franciás, de amazé csak élénk és síma, emezé csak száraz és rapszódikus. Kuthy dagályosan, de színesen, képesen, néha költői erővel írt, máskor vaskos, tősgyökeres magyarsággal. Pákh a parodizáló humoros stílusnak volt a mestere. Vas Gereben a kacskaringós, sujtásos, Petőfi az egyszerű és keresetlen népies stílusra adott példát, Jókai pedig az igazi népiesen magyaros humornak pompásan eredeti nyelvére.

Kemény stílusa fogyatkozásai ellenére talán a legeredetibb.

E futó megjegyzésekből, melyeket részletes tárgyalásunk alapozott meg, az derül ki, hogy a stílus terén

nagy a forrongás, sok az egyéni, sok a kísérletező tapogatódzás, az idegen utánzás és kevés a természetes egyszerűség és magyarosság. A fejlődés nem egyenletes, de fejlődés mégis van. Akadnak ugyan sokan, akik a korszak végén is olyan gyámoltalan stilisták, mint amilyenek a korszak elején úttörő elődeik voltak, de későbbi íróink java részének stílusa hasonlíthatatlanul fejlettebb a negyvenes évek végén, mint a három évtizeddel azelőtti átlagos stílus volt.

Szépprózánk stiláris fejlődésének történetét különben a részletes előmunkálatok hiányában ma még lehetetlen megírunk.

E harminc esztendő volt novella- és regényirodalunk ifjúkora, melyet az ifjúkor erényei és hibái jellemznek. Igazán kiváló művet keveset hozott létre, melyekről bátran elmondhatjuk, hogy maradandók, de a tapogatódzásnak, kísérletezésnek, az idegen minták másolásának és az eredetiség komoly erőpróbáinak e korszaka mégis mennyire érdekes és tanulságos!

A tárgyalt művek nagy része feledésbe merült vagy feledésbe fog merülni, de azért, sőt éppen azért nem volt hiábavaló munka gondos összegyűjtésük, tüzetesen elemző értékelésük és beosztásuk az irodalomtörténet nagy múzeumába.

Bibliografia.

E bibliografia legfontosabb része az egyes írók munkáinak időrendi jegyzéke, mely minden 1849 előtt megjelent novellájukat, regényüket és elbeszélés-gyűjteményüket felsorolja. Az önállóan megjelent kötetek dült betűvel vannak kiemelve, a gyűjtemények tartalmában a dült betűkkel szedett cím pedig azt jelenti, hogy az illető novella ott jelent meg először. A jegyzék végére felvettem azokat a későbbi gyűjteményeket is, melyekben szabadságharc előtti munkáik második kiadásban jelentek meg, végül pedig olyan újabb kiadásokat, melyek ma is könnyebben hozzáférhetők.

A jegyzékből kihagytam az egészen jelentéktelen, vagy álnevű írók novelláit (kb. 700-at). Ezek közül is igen sokat idézek a szövegben s szerzőik fel vannak véve a névmutatóba.

Nem vettem fel a jegyzékbe egyes ismert novelláknak naptárakban megjelent lenyomatait (pl. Vörösmarty: A kecskebőr. M. Hazai Vándor. 1836. — Kuthy: Végrendelet. Közhasznú Honi Vezér. 1840. — Nagy Ignác: A hölgyrabló. — Gaal: A csalogány. — Kazinczy Gábor: A dal leánya. U. o. 1841. — Vörösmarty: Csiga Márton viszontagságai. Erdélyi Házi Segéd. 1841. — Jósika: A mohilok gyöngye. Kuthy: Vetélytárs. U. o. 1842. — Vörösmarty: A holdvilágos este. Nemzeti Kalendárium. 1844.). Novelláinknak a hazai és az osztrák-német lapokban megjelent fordítá-

sait a magyar-német kapcsolatok kutatói gyűjtik majd bizonyára össze.

Az egyes írókra vonatkozó irodalomból csak azokat a tanulmányokat sorolom fel, melyek novella- és regény-írói működésükről szólnak, illetőleg melyekben erről is van szó, vagy élet- és jellemrajzi szempontból említendőek.

A Szinnyei József: *Magyar Írók Élete és Munkáiban* (1891—1914) foglalt irodalomra mindenütt csak hivatkozom Szinnyei jelzéssel. Pintér Jenőnek: *A magyar irodalom története Bessenyei György fellépésétől Kazinczy Ferencz haláláig* (1913) c. művét Pintér-rel jelzem, a Beöthy—Badics-féle képes irodalomtörténetet (*A magyar irodalom története*. 3. kiad. 1906—1907) pedig Képes szóval. Császár Elemér: *A magyar regény története*. Bp. 1922. s. Pintér Jenő: *A magyar irodalom történetének kézikönyve*. I., II. Bp. 1921. című munkáit az egyes íróknál külön nem idézem, mert olyan összefoglaló munkák, melyeket állandóan figyelembe kell venni. Ugyanígy csak itt említem Alszeghy Zsolt könyvét: *A XIX. század magyar irodalma*. Bp. 1923.

A szabadságharc előtti zsebkönyvek, folyóiratok és lapok címeinek rövidítései a következők:

A.: Athenæum. — *Au.*: Aurora. — *Bp. Ár.*: Budapesti Árvizkönyv. — *É.*: Életképek. — *Em.*: Em-lény. — *F. M.*: Felsőmagyarországi Minerva. — *Haj.*: Hajnal. — *H. M.*: Hasznos Mulatságok. — *Ha.*: Hazánk. — *H.*: Honderű. — *K. T. É.*: Kisfaludy Társaság Évtapjai. — *Kö.*: Közlemények. — *K.*: Koszorú. — *L.*: Lombok. — *M. É.*: Magyar Életképek. — *Ne.*: Nefelejts. — *N. A.*: Nemzeti Almanach. — *N. T.*: Nemzeti Társalkodó. — *Ő.*: Órangyal. — *P.*: Pesti Divatlap. — *Ra.*: Rajzolatok. — *R.*: Regélő. — *R. P.*: Regélő Pesti Divatlap. — *Re.*: Remény. — *Sz.*: Szem-

lélő. — *Sz. A.*: Szépliteraturai Ajándék. — *T.*: Társalkodó. — *Un.*: Unio. — *Ur.*: Urania. — *V. U.*: Vasárnapi Ujság.

A megjelenés helyét így rövidítem, pl.: A. 42. II. 1., ami azt jelenti, hogy az illető novella megjelent az *Athanæum* 1842. évfolyama II. félévének 1. számában. Ahol lapszámot idézek, mindig kiteszem az 1. betűt a szám mellé.

A Névmutató a Bibliografiára nem vonatkozik, csak a szövegre.

Arany János (1817—1882).

Egy egyszerű beszélyke.

É. 46. I. 13.

Hermina. É. 46. II. 9.

Szinnyei. I. 224. — Képes. II. 300. — Gyulai Emlékbeszédek. 2. k. 1902. — Gyöngyösy László: Arany János élete és munkái. Bp. 1901. — Sinnyei Ferenc: Arany János (Költők és Írók). Bp. 1909. — Riedl Frigyes: Arany János. 4. k. 1920.

Bajza József (1804—1858).

Rege a habléányról. Au. 30.

A vándor. Au. 32.

Ottília. Au. 33.

Bajza József összegyűjtött munkái. Bp. 1851. I. (Rege a habléányról. Ottília.).

Az 1861—1863-iki második kiadásban (A vándor).

Bajza József összegyűjtött munkái. 1899—1901. II. (mind a három novella).

B. J. művei (A K. T. Nemzeti Könyvtára. XLIII. 1. 1914. (Ottília).

Szinnyei. I. 349. — Képes. II. 129. — Badics Ferenc:

B. J. életrajza. Bp. 1901. és Összegyűjtött munkáiban. — Farkas Zoltán: B. J. élete és művei. Olcs. Kvt. 1637—40. 1911. — Szücsi (Bajza) József: B. J. Bp. 1914. — Szücsi József: B. Vándorának forrása. Irodalomtört. 1918. 51.

Bárfay László (1797—1858).

Királyi fény és kegyelmesség. Au. 26.

Szinnyei. I. 633. — Tóth Lőrinc: Jubiláris visszaemlékezések. K. T. É. Uj. F. 27. 1894. U. itt számos más íróról is.

Beöthy László (1826—1857).

Katalin estvélye. P. 45. 1. n. 10.

Mari szerelme. P. 45. 2. n. 3.

A szüret. P. 45. II. 31.

Egy bál. P. 47. I. 3—4.

Bálszenvedély. H. 47. II. 18.

Szinnyei. I. 885. — Beöthy Zsigmond: B. L. életrajza. (B. L. válogatott művei. I. Pest. 1859. — Gedeon E.: B. L. élete és művei. Bp. 1906.

Beöthy Zsigmond (1819—1896).

Az álhivatal. R. 36. II. 67-68.

- Koszorú.* Elbeszélések gyermekek számára. Pozsony. Év. n. 1837.
- A kézfogó. R. 37. I. 8—9.
- A szemüveg. R. 37. I. 49—52.
- Nagynéni karszéke. R. 38. I. 17—19.
- Beszélytár.* Gyermekek számára. I. — VI. 1839—1842. Pozsony.
- Lea. Em. 39.
- Egy bálój a fővárosban. Em. 41.
- Hiúság és könnyelműség. Em. 42.
- Bettina. R. P. 42. II. 57.
- Kegyenc. R. P. 43. I. 11—13.
- Egy levél a kórházból. H. 43. I. 14.
- Főúr és pór. É. 45. I. 4—5.
- Az özvegy. Ajándok. 46.
- B. Zs. beszélei. Pest, 1855.
- I. (Az özvegy. Egy bálój a fővárosban. Hiúság és könnyelműség. Lea. Főúr és pór. II. Kegyenc. Bettina. Egy levél a kórházból.).
- Szinnyei. I. 891. — B. Zs. Vas. Ujs. 1896. 4.
- Bérczy Károly** (1821—1867).
- Lenka. Ra. 38. I. 6—7.
- A jövevények. Ra. 38. I. 40—41.
- Szerelembosszú. Ra. 38. I. 48.
- Fülek vár. Ra. 38. II. 34.
- Vérség és csel. R. P. 42. I. 11—13.
- Férfi és nőbüszkeség. R. P. 43. I. 7—9.
- Paula. H. 43. I. 18—19.
- A sírásó. R. P. 43. I. 35—36.
- A két serleg. M. É. 43. I. 2. f.
- Két szív szerelme. M. É. 43. II. 1.
- Három éj. É. 44. I. 72—79.
- Az első Ország. É. 44. II. 24—25.
- Megosztott szív. É. 45. I. 3.
- Milly boldog! É. 45. I. 6.
- Az életből. P. 45. 2. n. 5.
- Az éji dal. É. 46. I. 18—19.
- Sir Olivier Clemency. É. 47. I. 25—26.
- Képek a múlt századból. É. 48. I. 12.
- Élet és ábránd. Pest 1852. (I. Sir Olivier Clemency. II. Három éj. Az éji dal.).
- Szinnyei. I. 907. — Arany László : B. K. emlékezete (Akad. Ért.). 1876. — Paulovics István : B. K. élete és jellemzése. Bp. 1903. — Gyergyai Albert : B. K. Nyugat. 1920. 6.
- Bernát Gáspár** (1810—1873).
- Egy éj szálláson. H. 43. I. 20.
- Alföldi kaland gyorssekeren. H. 44. I. 11.
- Nagybátyám Budapesten. H. 44. II. 4.
- Restauratio. P. 44. I. 10.
- Táblabíró. H. 44. II. 14.
- Végrendelet. H. 44. II. 16—17.
- A vándor bankó. H. 44. II. 23—24.
- Töredék egy kalandor naplójából. H. 45. I. 3.
- Laktársak. H. 45. I. 7.
- Uzsorapróba. H. 45. I. 16.
- Lakodalom. H. 45. I. 38.
- Éjzene. H. 45. II. 11.
- Töredék egy kalandor naplójából. H. 45. II. 20—21.
46. I. 7—10., 12., 25.
- A lehűtött párbajhős. H. 46. I. 21.
- Jajvár. H. 46. II. 13—16.
- A romkastély. H. 47. II. 4.
- Ármány és szerelem. É. 47. II. 13.
- Vadászkalandok pongyolában. É. 47. II. 26.

- Frescoképek.* I. Pest, 1848. (*Fresco biographia.* Kalandor. Töredék egy kalandor naplójából. Lakodalom. Táblabíró. Végrendelet. Restauratio. A vándor tótok. Alföldi telegraph 1842-ben. Alföldi kaland gyors-szekeren. Éjzene. Romkastély. Ármány és szerelem. Jajvár. Vadászkalandok pongyolában).
- Első és utolsó csók. Chari-vari. 48. 3.
- Fresco levelek Jókai Mórhoz. É. 48. I. 28. II. 2—3., 9.
- Frescoképek.* II. Pest, 1851. (Egy bukott diák kalandjai. — Fresco levelek J. M. -hoz a II. fejezettől kezdve, befejezése itt először).
- Szinnyei. I. 951. — Vadnay Károly: B. Gazsi. Bp. Sz. 1893. — Váradi A.: B. Gazsi. Egyetértés. 1910. 104.
- Bloch (Ballagi) Mór** (1815—91). Az álmokép. H. M. 39. I. 31.
- Szinnyei. I. 438.
- Boross Mihály** (1815—1899). Apaeskü. R. P. 42. II. 102.
- Betulia hölgye. R. P. 43. II. 20—21.
- Testvérboszu. R. P. 43. II. 33.
- Béthel.* Székesfehérvár, 1844. (*Béke temploma.* Apa-eskü. Királyi nász s férjhalál. Testvérboszu. Betulia hölgye. Király és jós. Az el-
itelt).
- Potyondi Márton legatus vis-
szontagságai. R. P. 44. I. 20—22.
- Magyar panoráma uti képek-
ben. P. 45. 2. n. 11—12.
- Találkozás a piacon. P. 45.
II. 31.
- Házasság a divatvilágból. P.
45. II. 33.
- Vignészinmű. P. 46. I. 26.
- Nőszörnyeteg. P. 46. II.
35—36.
- Állatgyűlési eredmény. P. 46.
II. 39.
- Falusi divatképek. I. Mű-
kedvelők. P. 46. II. 47—48.
- Honalapító. Ha. 47. I. 4—7.
- Falusi divatképek. II. Batyu-
bál. P. 47. I. 2.
- Mellyik lett lóvá? É. 47. I. 12.
- Magyar panoráma uti képek-
ben. II. füzet. I. rész. P. 47.
I. 14—19.
- Béka, rák és gyík. É. 47. I. 3.
- Élet- és családképek. Ha. 47.
I. 38—46.
- A három frigyes. Ha. 47. I.
66—68.
- Magyar panoráma uti képek-
ben. P. 47. II. 32—33. 47.,
51.
- Avidala és atyja. Ha. 47. II.
133—136.
- Falusi divatképek. Búcsú. P.
48. I. 1—5.
- Két patriota. P. 48. I. 27.
- Az utósó táblabíró. Buda-
pesti Divatlap. 48. 4—5.
- Laplakoma a zsurnalistikai
téren. U. o. 48. 11.
- Késő bánat, eb gondolat.
Népbarátja. 48. 18.
- A rongyos herceg. U. o. 48.
20.
- Fényes deputatio, cifra te-
hén, nagy semmi. Bp. Divl.
48. 17.
- Egyesített erő mindent meg-
tehet. Népbarátja. 48. 25.
- A Pecsovics, Pecsovics ma-
rad. Bp. Divl. 48. 23.
- Szinnyei. I. 1842. — Bo-
ro s M. Élményeim (1848—
1861). Bp. 1881—1882. —
B. M. Vas. Ujs. 1899. 12.

Bulyovszky Gyula (1827—1883).
 Silhouette-ek. I. Az éji lovag.
 Ha. 48. I. 174.

Szinnyei. I. 1409.

Császár Ferenc (1807—1858).

A pohár víz. Ra. 35. I. 41.

Adelina. Ra. 35. II. 33.

Bakonyi kaland a tengeren.

Ra. 37. II. 83—84. [1—2.

A susáki vak. Bp. Ár. II. 39.

A boldogvölgyi malom. Kö.
 41. I. 13—17.

Álom és valóság. Em. 42.

A kalóz. N. A. 42.

Az új kereszt. R. P. 42. I.

Egy óra életemből. H. 43. I. 4.

Álom és valóság. II. Em. 43.

A játékos. A 43. I. 360. I.

Az alkuszok. Aradi Vész-
 lapok. 1844.

Rozalba. Ó. 44.

Két óra a gőzösön. Em. 44.

A vak szobrász. É. 44. I. 2.

A táncosnő. É. 44. I. 12.

*Császár Ferenc Szépirodalmi
 Munkái. I. II. Utazás*

Olaszországban. Buda. 1844.

(Ebben A vak szobrász

206—213. s néhány cím

nélküli történetke: Ghe-

rardó-ról s holt jegyeséről

98—103, a veronai volto

barbaroról 164—166, a II.

kötetben anekdota egy

angolról 131—135, s egy

bolognai pékről 230—231.).

Laknézés. É. 44. II. 25.

Achor völgye. Ó. 45.

Isten szeme. Ó. 46.

Császár Ferenc beszélei.

Pest, 1846. (A játékos.

Vendégszeretet. Az új ke-

reszt. Achor völgye. Egy

év szerelme. A táncosnő.

Féltékenység dija. II. *El-*

vira. Laknézés. Rozalba.

Egy óra életemből. A ka-

lóz. A testvér boszuja.)

Héli és fiai. Ó. 47.

A kereszt. Ó. 48.

Cs. F. beszélei. 1852. Pest.

(III. Két óra gőzösön. Héli

és fiai. IV. Isten szeme.

A susáki vak. A kereszt.).

Szinnyei. II. 188. — Su-

hayda János: Emlékbeszéd

Cs. F. fölött. (Akad. Érték.)

1871.

Csató Pál (1804—1841).

Egy nap Szliácson. Au. 34.

A phantasta. T. 35. 21—23.

A három pohár. Ra. 35. I. 31.

A fiatal szív. Haj. 37.

Nőkeresés. A. 37. II. 7—10.

A szerelemmel nem jó ját-
 szani. Haj. 38.

A boldog szerető. Em. 40.

Cs. P. Szépirodalmi munkái.

Bp. 1883. (ebben összes

novellái. A fölött A po-

hár víz c. nem Csatóé.).

Szinnyei. II. 209. — Beöthy

Zsolt: Cs. élete (a főttebbi

kiadásban). — Beöthy Zsolt:

Cs. Pálról. Vas. Ujs. 1899. 7.

Szinnyei F.: Csató P. Szent

István Akad. Ért. 1924.

Czuczor Gergely (1800—1866).

A megvigasztalt atya. Ur. 30.

Szinnyei. II. 547. — Képes.

II. 111. — Zoltványi Irén:

Cz. G. élete. (Cz. G. összes

költői műveiben. I.) 1899. —

Vadnay Károly: Cz. G. Bp.

Sz. 105. k. 1901. 392.

Degré Alajos (1820—1896).

Szerelem és dictatura. Orsz.

Almanach. 43.

Szeretet és ármány. H. 43. I.

22—23.

Gazdag és szegény. H. 43.

II. 22—24.

- Uram bátyám és az arszlán.
P. 44. I. 15—16.
- Leküzdött szenvedés. H. 44.
II. 18—20.
- Két lángész. P. 45. I. n. 4—5.
- Kitagadás. H. 45. I. 31—33.
- Egy kaczer nő. H. 45. I.
44—45.
- Egy tavaszi nap Bécsben.
P. 45. II. 27.
- Nászéj. H. 45. II. 17—18.
- Két Robin de Bois. É. 46. II.
24.
- Pesti uracs. P. 46. II. 27—28.
- Találkozás éjjel után. Ha. 47.
I. 15.
- Kedélyrajzok.* Pest, 1847.
(Egy kaczer nő. Két Robin
de Bois. Nászéj. Uram-
bátyám és az arszlán. Le-
küzdött szenvedés. Szere-
lem és dictatura. Kitaga-
dás. Két lángész.).
- Kalandhős. É. 47. I. 25—26.
- Az utolsó kép. É. 47. II. 12.
- Egy öngyilkos végirata. É.
47. II. 20.
- A szerelem átka. Arad. 48. 22.
- D. A. novellái. 1854. (I. Az
utolsó kép. Pesti uracs.
II. Kalandhős. Egy tavaszi
nap Bécsben.)
- Szinnyei. II. 745. — Degre
Visszaemlékezéseim. Bpest.
1883—1884. — Vadnay K. :
D. A. Bp. Sz. 90. k. 1897.
199. — Vadnay K. : Emlék-
beszéd D. A. fölött. K. T.
É. 32. k. 1900. — Pitroff Pál :
D. A. Irodalomt. 1917. I.
- Dobsa Lajos** (1824—1902).
Mutatvány a Sátán c. regény-
ből. É. 48. I. 26.
- Szinnyei. II. 945. — Ifj.
Ábrányi Kornél : D. L. P.
Napló. 1902. 189.
- Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. II.
- Dózsa Dániel** (1821—1889).
Egy nap Brassóban. R. P.
42. II. 67—68.
- Töredék egy ily című műből :
Búcsújárás a hatnap sírjá-
hoz. R. P. 42. II. 91.
- Egy éj Segesvárt 1242-ben.
Erdély Képekben. Év. n.
1843.
- Marosújvár. U. ott.
- Nagyág. U. ott.
- Bethlen Szentmiklós. U. ott.
- Nincs szállásom. R. P. 43.
I. 2—3.
- Van szállásom. R. P. 43. I. 10.
- Máglya. R. P. 43. I. 33.
- A nagy orr. A 43. I. 130. I.
- Rhabarbara. R. P. 43. II.
14—15.
- Bekecsi csárda. H. 43. II.
19—20.
- Szöke haj. R. P. 44. I. 15—16.
- Corpus delicti. N. T. 44. I.
8—11.
- Barát sírja. R. P. 44. I.
30—31.
- Milla. N. T. 44. II. 34—37.
- Szerelem és mézszverem. Erd.
Hiradó. 45. II. 64—70.
- Tisztelet a szent helyeknek.
Un. 48.
- Szinnyei. II. 1031.
- Döbrentei Gábor** (1786—1851).
A kenyérmezei diadal. Au.
22. (fordítása Mailáth J. :
Magyarische Sagen, Mähr-
chen- und Erzählungen-ben
(1837) : Die Sieger von
Kenyermező.).
- A Gyula-Fejérvári este. Au.
22.
- Klára Visegrádon. Hebe. 23.
(fordítása Gaal Gy. : Sagen
und Novellen c. kötetében
(1834) : Klara.).
- Szinnyei. II. 1034. — Pin-
tér. II. 260. — Sallay Géza :

- D. G. élete és működése. Máramarosszigeti főg. ért. 1911—1912. és kny. 1912.
- Br. Eötvös József (1813—1871).** Methodista temetés. T. 38. I. 39.
- A carthausi. Bp. Ár. I., III. 39. V. 41.
- A karthausi. 42. (Fordítása : Der Karthäuser. Pest. 42.).
- A *falu jegyzője*. Pest. 45. (Fordítása : Der Dorfnotär. Pest. 46.).
- Magyarország 1514-ben. Pest. 47.
- E. J. br. összes munkái. Bp. 1901—1909.
- Szinnyei. II. 1345. — Képes. II. 130. — Erdélyi János: Kisebb prózái. Sárospatak, 1863. II. 57., 77. — Gyulai Pál : Emlékbeszédek. 1902. — Péterfy Jenő : Összegyűjtött munkái. I. 1901. — Huszár Vilmos : Rousseau és iskolája a regényirodalomban. Bpest, 1896. — Ferenczi Zoltán : Br. E. J. (M. Tört. Életrajzok). Bp. 1903. — Berkovics Miklós : Br. E. J. és a francia irodalom. M. Szemle. 1904. és kny. — Voinovich Géza : Br. E. J. Bp. 1904. — Concha Győző : Br. E. J. állambölcelete. Bp. 1908. — Császár Elemér : E. mint regényíró. M. Figyelő. 1913. IV. 417. — Kastner Jenő : A Karthausi helye a szentimentális regényirodalomban. Bp., 1913. — Négyesy László : Br. E. J. emlékezete. Irodalomtört. 1914. 1. — Kardeván Károly : E. és Madách. Lőcsei főreáliskolai értesítő: 1913—1914. — Szinnyei F. . A Karthausi forrásai. Akad. Ért. 1916. 612. — Fögel Sándor : Széljegyzetek Eötvösnek. M. 1514-ben c. regényéhez. Miskolci kath. főg. ért. 1916—1917. — Concha Gy. E. és Montalembert barátsága Bp. 1918. — Szinnyei Ferenc: A Karthausi hatása korában. E. Phil. K. 1919. 179.
- Erdélyi János (1814—1868).** A jövevény. Ra. 37. II. 61. Honi vásárcép. R. P. 42. I. 17—18. A színésznő. R. P. 44. I. 5—6. Szinnyei. II. 1387.
- Fáy András (1786—1864).** A különös testamentom. Friss bokréta. c. gyűjteményében. Pest, 1818. Kedvesapongások. Pest, 1824. (I. Érzélgés és világ folyása. Elkésések. II. A hasznosi kincs-ásás.). A Bélteky-ház. Pest. 32. A tétényi éjszaka. Au. 34. A jó szív is bajjal jár. Au. 35. Sió. Au. 36. A velenceiek. A. 37. II. 2—5. Ész- és szívkalandok (Hírnév. Salamon. Felszólítás.). A. 38. II. 31., 33., 38—39. Öreg Bakonyiszei és barátai. Em. 39. Szádvár és vidéke. Bp. Ár. I. 39. Fáy András szépirodalmi összes munkái. Pest. 43—44. (III—V. A Bélteky-ház. VI. A hasznosi kincsásás. VII. A különös végrendelet. Az elkésések. Sió. A jó szív is bajjal jár. VIII. Érzélgés és világ folyása. A velenceiek. Ész- és szívkalandok).
- Búzavirágok és kalászkok. P. 1853. (Szádvár és vidéke.

- Öreg Bakonyszegi és barátai. II. Tétényi éjszaka). F. A. összes beszélei. I., II., III. Bp. 1883.
- Érzélgés és világ folyása. Olcs. Kvt. 1882 (újabbban is).
- A Bélteki-Ház. M. regényírók képes kiadása. II., III. 1908.
- Szinnyei. III. 205. — Képes. II. 68. — Vadnay Károly : Az első magyar társadalmi regény. (Akad. Érték.) 1873. — Badics Ferenc : F. A. életrajza. Bp. 1890. — Erdélyi Pál : F. A. élete és művei. Bp., 1890. — Szigetvári Iván : F. A. Bélteki háza. Irodalomt. 1919. 44. — Szinnyei F. : Fáy Bélteki házának forrása. Szent Istv. Akad. Ért. 1924.
- Ferenczy Teréz** (1830—1853). Esküszegő. P. 44. II. 20.
- Szinnyei. III. 418.
- Fogarasi János** (1801—1878). A szerencsés szánkázás. Aglaja. 30.
- Utazás az ebédloból a hálószobába. F. M. 30. I.
- Fáj a szívem. F. M. 30. 4.
- Csenkesz Gáspár lakodalma. F. M. 31. 611. I.
- Lajos deák naplókönyvéből. F. M. 32. 74. I.
- Miként lettem ügyvéd? F. M. 32., 263. I.
- Abdallah és Balsora. F. M. 32., 443. I.
- Sétálás a holdvilágon. F. M. 34., 617. I.
- Abdallah és Balsora. R. 37. I. 43—44.
- Sándor Pál. N. T. 38. I. 11.
- Az én szomszédom. L. 38. 21—22.
- Csenkesz Gáspár házi élete. N. T. 41. II. 24—25.
- Nagybátyám kalandjai. Erd. Híradó. 45. II. 85—87.
- Szinnyei. III. 589. — Tóth Lőrinc : Emlékbeszéd F. J. felett. (Akad. Érték.) 1879.
- Frankenburg Adolf** (1811-1884). Bécsi kalandom. R. 35. I. 15—16., 18., 21. [85.
- Somogyi képek. R. 35. I. 83—
- Próbásétaim menyasszony után. R. 35. I. 98—104.
- A zálogkölesön. R. 36. I. 22.
- Gőzhajói napló. R. 36. I. 31.
- A virágbokréta. R. 36. I. 34.
- Egy nézőnek bajai a színházban. R. 36. I. 41.
- A napfogyatkozási délután. Ra. 36. II. 59.
- A társaskocsi. R. 36. II. 96—98.
- Baklövés a tilosban. Haj. 37.
- A diótörő emberke. Ra. 37. I. 1.
- A szép fülek. Ra. 37. I. 17.
- Cirógatások. Ra. 37. I. 19., 20., 24.
- Az eredeti fordító. Ra. 37. I. 36.
- Az ál-Saphir, vagy miképvessztém el szerelmét? Ra. 37. II. 53—56.
- Én, a drezdai képtár, Claude Lorrain, az angolnő, a veres orr és a Rajzolatok. Ra. 37. II. 68—69.
- A kép. Haj. 38.
- Az M betű. L. 38. 3—4.
- Egy szerelmes kinőrái. Ra. 38. I. 33—34.
- A meggyógyított szerelem. L. 38. 11—12.
- Tiltott szerelem. L. 38. 23-28.
- Chopin mazurjai. L. 38., 36. (nem teljesen).
- Chopin mazurjai. Részvét Gyöngyei. 38.

Egy pillanatban örök bú!
R. P. 42. I. 20.

Irma, én és a halál. Em. 43.
Budapesti levelek. R. P. 43.

I. 2. — II. 8. (Összesen 30
levél, ezekbe egyes élet-
képek is vannak közbe-
szőve, melyeket különböző
cimek alatt, pl. A fertály-
mester úr, Tánciskolai ta-
nulmányok stb. vett fel az
Estikék-be).

Egy estvély. M. É. 43. I. 2. f.
Két hölgy. M. É. 43. I. 6. f.
Isten keze. M. É. 43. II. 4. f.
A dudás. Em. 44.

Ki mást kihúz a veremből,
maga esik belé. É. 44. I. 1.

Egy kis kirándulás a hegyek
közé. É. 44. II. 1.

Darázsok. Egy chinai színház-
igazgató és közönsége. É.
44. II. 2.

Darázsok. Jelenetek egy divat-
lapszerkesztő műhelyében.
É. 44. II. 9—10.

F. Munkái. I—II. Estikék.
Pest, 1844. (I. Irma, én és
a halál. Egy gőzhajói uta-
zás. Isten keze. Tánciskolai
tanulmányok. A fertály-
mester úr. Chopin mazur-
jai. A nagy dob és még
valami. II. Az M betű.
A divatbarátok. Ki mást
kihúz a veremből... Egy
estvély. Egy kis kirándulás
a hegyek közé. A társas-
kocsi. Két hölgy. Tiszt-
újítás után. *Rege a sír-
ásóról.*)

A halvány hölgy. É. 44. II. 20.
Darázsok. Mártási orvos úr.
É. 45. I. 1.

Két év előtt és két év után.
É. 45. I. 6.

Darázsok. Rákosy Tamás
táblabíró úr a «salon»-ban.
É. 45. I. 17.

Pólya orvos első betege.
45. II. 10—11.

Holnap reggel tíz órakor! É.
46. I. 1.

Egy serleg története. É. 46.
I. 9.

Barátom vallomásai. I.
A próbaleckék. É. 46. I.
21—22.

Kénytelen beteg. É. 47. I.
16—17.

Tizenötév előtt és után. I.
Nur Nobel! É. 47. II. 8—10.,
17.

II. Katonásdi. É. 47. II. 17.
Egy éj a havason. É. 48. I.
15—16.

*F. Munkái. III—IV. Sírva-
vigadók.* Pest, 1857. (I.
Pólya orvos első betege.
A próbaleckék. Egy serleg
története. Mártási orvos úr
és kénytelen betege. Kato-
násdi. II. Holnap reggel,
tíz órakor! A halvány
hölgy. Jelenetek egy divat-
lapszerkesztő műhelyében.)

*F. Munkái. V—VI. Zsib-
vásár.* Pest, 1858. (I. Nur
Nobel! Rákosy Tamás
táblabíró úr a salonban.
Én és a veres orr és még
valami. Az ál-Saphir. II.
Egy chinai színházigazgató
és közönsége).

Szinnyei. III. 732. — Fran-
kenburg: Őszinte vallomá-
sok. Pest, 1861. — Emlék-
iratok. 1867. — Bécsi élmé-
nyeim. 1880. — Vadnay Ká-
roly: Emlékbeszéd F. A. fö-
lött. (Akad. Emlékb.) 1887.

Friebeisz István (1822—1890).
Naplótörédék. H. 43. II.
21—22.

A pincér. P. 45. I. 2. n. 4.
A fennhájázók. P. 45. II. 17.

- Időtöltés a pesti német szín-
házban. P. 45. II. 35.
A számjátékosok. É. 46. I. 10.
- Szinnyei. III. 761.
- Gaal György** (1783—1855).
Régi szokás megmarad. Au. 29
- Szinnyei. III. 894. — Gá-
cser József: G. Gy. élete és
munkái. Soproni kath. főg.
Ért. 1904—1905. — Bleyer
Jakab: Wieland és G. Gy.
E. Ph. K. 1910. 414. — Verő
Leó: G. Gy. Phil. Dolgoza-
tok. 1912. 127.
- Gaal József** (1811—1866).
Haramiacsók. Ra. 35. I. 47.
Szerelem és barátság. Ra. 35.
II. 31—32.
Karácsoni jóslat. Ra. 35. II.
49.
- Pattanházi Pattangi Jób máté-
szalkai esküdt elbeszélései.*
I. rész. Szirmay Ilona. Pest,
1836. I., II.
- Pusztai kaland. Au. 36.
A portugali gróf. Au. 36.
Gyűlölség és szerelem. Ra.
36. I. 1—4.
Alföldi képek és kalandok.
I. Az Alföld képe. Ra. 36. I.
10.
II. A drótosok. Ra. 36. I. 15.
III. Legenda a szomjas paló-
cokról. Ra. 36. I. 27.
Út gőzhajón Budapestről
Pozsonyig. Ra. 36. I. 40—41.
Két csillag szerelme. Ra. 36.
II. 53—54.
Alföldi képek és kalandok.
IV. Hortobágyi éjszaka. Ra.
36. II. 75.
Farkasvölgy. Ra. 36. II. 79.
Verhovina. Au. 37.
Badacsonyi Lenka. Em. 37.
Vetélkedők. Ra. 37. I. 1—2., 4.
A délibáb. A. 37. I. 9.
A színjáték. A. 37. I. 17.
- Sz. Gallen. A. 37. I. 32.
Tengeri kaland az Alföldön.
A. 37. II. 13.
A templomos. A. 37. II. 16.
A csalogány. A. 37. II. 25.
A bajvivók. Em. 38.
Öcsém-uram, házasodjék meg.
A. 39. II. 8—10.
Két hajós. A. 39. II. 40—43.
Éji lovasok. A. 41. I. 49—51.
Egy zenekarát kinszenve-
dései. A. 41. I. 69—73.
A rémszekér. A. 41. II. 2—6.
Szerelem és Cholera. R. P. I.
39—41.
Czine Mintye. R. P. 42. II.
83—84.
Tyukodi uram borzasztó éj-
szakája. A. 42. II. 53—54.
Az özvegy. Em. 43.
Egy kis tapasztalás. M. É.
43. I. 1. f.
Eugénia. A. 43. I. 13. 1.
A keresztapa. H. 43. I. 5.
Három városbíró. M. É. 43.
I. 3. f.
Olivia. H. 43. I. 10.
Lord Byron. H. 43. I. 21—22.
Kétszer hűtelen. H. 43. II. 14.
Az életmentő. Szivárvány. 44.
Az úrfi. É. 44. I. 2.
Az úri tehén. P. 44. I. 4.
Egy kis tréfa. É. 44. I. 7.
A gyilkos leánya. H. 44. I.
14—15.
Darázsok: Bevezetés. É. 44.
II. 1.
Elkésés. É. 44. II. 6.
Az elázott paradicsom. É. 44.
II. 7.
Darázsok: Német humorista
Magyarországon. É. 44. II.
A szél Pesten. É. 44. II. 10.
Financiális gyakorlat. É. 44.
II. 17.
Ténsz úr és tekintetes úr. P.
44. I. 17—18.
Darázsok: Állandóság. É.
44. II. 24.

- Átszállítási mulatság. É. 45.
 I. 25.
 A négy tarka. H. 45. II. 1—4.
 Igaz osztály. H. 46. II. 1.
 Falusi mulatság. É. 46. II.
 7—8.
 Flóra. P. 47. I. 3—5.
 Beszélyíró gyötrelmei. É. 47.
 I. 4—5.
 Levelensült. P. 47. I. 8.
 A fazekas. É. 47. I. 8.
 A két haramja. P. 47. I. 13.
 Szerelem megbánásból. P. 47.
 I. 26.
 Tatár khán. P. 47. II. 33.
 A lápok tündére. P. 47. II.
 41—42.
 Párbaj. É. 48. II. 27.

 Gaal József összes művei.
 (Nemzeti Könyvtár.) Év. n.
 1881—1882. (Szirmay Ilona
 és két kötet válogatott
 beszély).
 Szirmay Ilona. M. regény-
 írók képes kiad. IV. 1905.

 Szinnyei. III. 901. — Ké-
 pes. II. 68. — Badics Ferenc :
 G. J. élete és munkái. Nem-
 zeti Könyvtár. G. J. összes
 művei. I. 1881.
Garay Alajos (1818—1886).
 A kápolna. Ra. 39. I. 39—41.

 Szinnyei. III. 1003.
Garay János (1812—1853).
 A rossz szemek. R. 33. 70—71.
 A párviadal. R. 34. I. 38—42.
 Kisasszony napja. R. 35. II.
 75.
 Jánoshegy. R. 35. II. 78—81.
 A diploma. R. 36. I. 5—6.
 Pesti képek. I. Általános
 nézetek. N. T. 36. II. 7.
 II. A budapesti polgár. N. T.
 36. II. 16.
 III. A város felosztása. N. T.
 36. II. 21.

 IV. Utczái élet. N. T. 37. I. 1.
 Szájasi úr. Ra. 37. I. 18.
 Korsóföld. Ra. 37. I. 46—47.
 Kiröppenés a budai hegy-
 vidékbe. — Mária-remetei
 búcsú és még valami. Ra.
 37. II. 74—76.
 Kirándulás Pestről. Ra. 37.
 II. 86—91.
 Jézus és a gazda. Bp. Ár. II.
 39.
 Ne ábrándozzatok. Em. 40.
 A koszorútlan koszorús. A.
 40. I. 20—22.
 A troubadour szíve. A. 40. I.
 32—34.
 Pesti genreképek. I. A házi-
 úr. R. P. 42. I. 34.
 III. Az inasgyerkőcz. R. P.
 I. 46.
 VI. Félmagyarok. R. P. 42.
 II. 78.
 VII. Az invalidus. R. P. 42.
 II. 100.
 Virágvásárlás. R. P. 43. I.
 44—45.
 A leopoldmezei népvigalom
 Budán. R. P. 43. II. 22—23.
Tollrajzok. Pest, 1846. I.
 A diploma. Ne ábrándoz-
 zatok. Párviadal. A ko-
 szorútlan koszorús. Virág-
 vásárlás. A troubadour
 szíve. Korsóföld. János-
 hegy. Jézus és a gazda. II.
 A háziúr. Szájasi bácsi.
 A budapesti polgár. Fél-
 magyarok. Az inasgyerkőc.
 Az invalidus. Leopold-
 mezei népvigalom Budán.
 A május elseje a budai
 városmajorban. Zugliget
 pünkösdi hétfőn. Rákosi
 táborlat. A pesti pattan-
 tyúsok hadi gyakorlatai
 csak genreszerű riportok.
 A tétényi szőlőcsész pedig
 útirajz. A III. kötet táj-
 rajzait és úti képeit sem

vettem fel, mert nem elbeszélések).

G. J. összes munkái. 1887. V. Tollrajzok.

Szinnyei. III. 1006. — Képes. II. 111. — Ferenczy József: G. J. életrajza. Bpest, 1883. — G. Album. Bp., 1898.

Guzmics Izidor (1786—1839). Az élet nem fő java az embernek. F. M. 27. II. 1208. I. Leo és Etele. Ur. 29.

Szinnyei. III. 1565. — Pintér. II. 257. — Zoltványi Irén G. I. életrajza. Bp., 1884.

Gyulai Pál (1826—1909).

A testvérek. R. 43. I. 43. Hegyes-Domb. R. 43. II. 19. Férj és nő. P. 46. II. 42—46. Az aranyesináló. Un. 48.

Szinnyei. IV. 147. — Schöpf-
lin A.: A fiatal Gyulai. Nyugat. 1909. I. 57. és Magyar Írók. Bp. 1917. — Haraszti Gy.: Gy. P. emlékének. Bp. Sz. 1910. 144. k. 191. — Riedl F.: Gy. P. U. o. 162. — Gy. P. Pákh Alberthez írt levelei. Nyugat. 1911. I. 724. — Angyal D.: Gy. P. Bp. Sz. 1911. 148. k. 161., 360. — Riedl F.: Gy. P. Olcs. Kvt. 1598—1599. 1911. — Angyal D.: Gy. P. Olcs. Kvt. 1654—1656. 1912. — Gyomlay László: Gy. P. mint költő. Bp. 1912. — Kozma A.: Gy. P. az ember és a költő. Magyar Könyvt. 667. 1912. — Galamb Sándor: Gyulai Pál novellái. Irod. Közl. 1921. — U. az: Bevezetése Gy. P. Jó éjszakát c. novellájához. Olcs. Kvt. Bp., 1922.

Horváth Endre (1778—1839). Csesznekvár. Au. 31.

A négyes áldozat. Ur. 31.
A háladatlan. Ur. 32.

Szinnyei. IV. 1169. — Pintér. II. 279.

Horvát István (1784—1846).

Árpád Pannonia hegyén. Au. 22.

Szinnyei. IV. 1211. — Vass B.: H. I. életrajza. Bp. 1895.
Petrichevich = Horváth Lázár (1807—1851.)

Albina. Sz. 33., 8.

Az elbujdosott, vagy egy tél a fővárosban. Kolozsvár, 1836.

I. II.

A tör és kéz. Bp. Ár. II. 39.
Előítélet. H. 43. I. 14.

Lélia és Trenmor, vagy kaland a gőzösön. H. 44. II. 1—6.

A lengyel művészcsalád. H. 45. II. 11—13.

Szinnyei. IV. 1265. — Bayer J.: P. H. L. néhány irodalmi baklövése. E. Ph. K. 1916. 205. — Ferenczi Z.: Egy elfeledett regényről. (Akad. Ért.) 1918. — Sz. F.: Ismertetése róla. Irodalomt. 1919. 264.

Ipolyi Arnold (1823—1886).

A megboszult hitszegő. H. 45. I. 27—29.

Szinnyei. V. 145.

Irinyi József (1822—1859).

A táblabíró. É. 45. II. 7—8.

Szinnyei. V. 171.

Jakab István (1798—1876).

Az adonyi éjszaka. F. M. 25. 334. l.

Szinnyei. V. 279.

Jókai Mór (1825—1904).

Istenítélet. Tavasz. 1845.

- Az ingovány oáza. P. 45. I. 1. n. 19.
- Csodák. P. 45. I. 2. n. 7.
- A Nepean sziget. É. 45. II. 12—13.
- A fukar végpercei. É. 45. II. 18.
- Marcze Záre. P. 45. II. 37.
- A nyomorék naplója. P. 46. I. 6—7.
- A csavargó. É. 46. I. 11—12.
- A gonosz lélek. P. 46. I. 24—25.
- Hétköznapiak. Pest. 46. I., II.
- Sonkolyi Gergely : Isten nyugosztalja meg szegényt! É. 46. II. 22—23.
- Házasságok desperatióból. P. 46. II. 51—52.
- A bűntárs. É. 47. I. 1—3.
- A serföző. É. 47. I. 10—12.
- A remete hagyománya. P. 47. I. 22—23.
- Az aegyptusi rózsa. É. 47. II. 1—3.
- Keselyő Péter. É. 47. II. 14.
- Adamante. É. 47. II. 18—19.
- Az átkozott ház. Un. 48.
- Az üstökös útja. Országgyűlési emlék. 48.
- Hyppona romjai. É. 48. I. 1—3.
- Vadon virágai.* Pest. 48.
- (I. Marcze Záre. Házasságok desperatióból. Sonkolyi Gergely. A Nepean-sziget. A gonosz lélek. A nyomorék naplója. II. A bűntárs. Az átkozott ház. A serföző. Az aegyptusi rózsa.) [I. 13.
- Egy római polgárnő. É. 48.
- Szomorú idők. É. 48. I. 19.
- Az utósó fejedelem. É. 48. I. 22—23.
- Hol leszünk két év múlva? vagy három excollega Sibiériában. É. 48. I. 24—26.
- Szomorú napok. É. 48. II. 1—18.
- A magyar előidőkből. Pest, 1855. (Az üstökös útja.)
- Árnyképek. U. o. 1856. (Adamante. A remete hagyománya.)
- Délvirágok. U. o. 1856. (Hyppona romjai.)
- Népvilág. U. o. 1857. (Keselyő Péter.)
- Virradóra. U. o. 1868. (Hol leszünk két év múlva?)
- Jókai Mór összes művei. (Nemzeti diszkiadás.) 1894—1898. s számos más kiadásban.
- Szinnyei. V. 538. és kny. — Képes. II. 494. — Péterfy. Jenő : Összes Munkái. I. 1901. — Szabó László : J. M. élete és művei. Bp., 1904. — Beöthy Zsolt : J. M. emlékezete. M. Kvt. 427. 1905. — U. a. : J. M. és a magyar néplélek. Bp. Hirl. 1905. 165.
- Mikszáth Kálmán : J. M. élete és kora. Bp., 1906. — Herczeg Ferenc : J. M. emléke. M. Figy. 1914. II. 366.
- Akad. Ért. 1914. 477. Bp. Sz. 1914. 158. k. 330. — Zsigmond Ferenc : Jókai mesemondása. Irod. 1914. 353. — U. a. : J. írói munkássága a szabadságharcig. Irod. Közl. 1916. 275. — U. az : Jókai uralomra jutása regényirodalmunkban. U. o. 1921. — U. az : Jókai. Bp. 1924.
- Br. Jósika Miklós (1796—1865).** J. M. Regényei. I., II. Abafi. Pest. 36. I., II. 2. kiad. 39.
- Németül : N. Jósika's Sämmtliche W. 5., 6. Abafi. Pest. 39. s Lipcsében, 1838.
- Ez utóbbi Treumund (Steinacker Gusztáv) fordítása, melyet a porosz király feleségének ajánlott s bevezet-

- tésében a magyar irodalmi viszonyokról s Jósikáról írt. Erre észrevételeket tett Schedel F. a Figyelmezőben. 1838. I. 25.
- J. M. Regényei. III. *Zólyomi*. Pest. 36. 2. kiadás. 39.
- Németül: N. Jósika, s S. W. 8. *Zólyomi*. Pesth. 39.
- Mutatványok J. M. A könnyelműek cz. sajtó alatt levő regényéből: Leóna. Azála. A pince. A. 37. I. 1—2.
- J. M. Regényei. IV., V. *A könnyelműek*. Pest. 37. I., II. 2. kiad. 41. Németül: N. Jósika's S. W. 7. Die Leichtsinningen. Pesth. 39. Szerbül: Lakomyszleni. Szabadka. 46.
- Bájvirág. Em. 37. Németül: Das Zaubarblümlein. Novellen und Erzählungen. II. Pesth. 41.
- Decebal. Ra. 37. I. I. 27—30. Németül: Decebal. Nov. und Erz. I. 39.
- A szuttin. A. 37. II. 26—28. Németül: Das Suttin. Nov. und Erz. I. 39.
- A mohilok gyöngye. A. 37. II. 40—41. Németül: Die Perle der Mohilon. Nov. und Erz. II. 41.
- J. M. Regényei. VI., VII., VIII. *Az utolsó Bátori*. Pest 37. I.—III. 2. kiadás. 40. Németül: N. Jósika's S. W. 1—3. Der letzte Bátori. Pesth. 39.
- A hütlen hív. Em. 38. Németül: Die treuen Ungetreuen. Nov. u. Erz. I. 39.
- A csillagász és gyermeke. (A Csehekből.) A. 38. II. 25.
- Király és öcs. (A Csehekből.) A. 38. II. 26—27.
- A béke nemtője. Em. 39.
- Németül: Der Genius des Friedens. Nov. u. Erz. II. 41.
- J. M. Regényei. IX., X., XI., XII. *A csehek Magyarországnban*. Pest. 39. I—IV. 2. kiad. 45. Németül: N. Jósika's S. W. 9—12. Die Böhmen in Ungarn. Pesth. 40.
- Mutatvány Mercur Vid-ből. A. 39. II. 27.
- Mutatvány az Isten és Ördög-ből. A. 39. II. 34—35.
- Mutatvány A beduin leányából. A. 39. II. 34—35.
- Rózsa Mária. Em. 40.
- J. M. Regényei. XIII., XIV., XV. *Élet és tündérhon*. Pest. 40. 2. kiad. 42—43. (I. Decebal. *Mercur Vid*. II. *Isten és ördög*. Bájvirág. A mohilok gyöngye. III. *A beduin leánya*. A hütlen hív. A szuttin.).
- A pusztá (a Zrinyi a költőből). A. 40. II. 32—35.
- Palazzo ducale (a Zrinyi a költőből). A. 40. II. 51—52.
- A völgy rózsája. Em. 41.
- Helione. K. T. É. 41
- A beduin leánya. K. T. É. 41.
- Németül: Die Tochter der Beduinen. Nov. u. Erz. II. 41.
- Vész és üdv. N. A. 41.
- Herculanum. K. T. É. 42.
- Véralkatok (ifj. Békesi-ből). A. 42. I. 17.
- Látogatás (u. onnan). A. 42. I. 38—39.
- A stilista. (u. onnan). A. 42. II. 35—36.
- A falusi lelkész. M. É. 43. II. 1. f.
- Szamosujvári gyűlés (Zrinyi a költőből). A. 43. I. 67. 1.
- J. M. Regényei. XVI., XVII., XVIII., XIX. *Zrinyi a költő*. Pest. 43. I—IV. —

- Németül : N. Jósika's S. W. 14—17. Zrinyi, der Dichter. Pesth. 44.
- Nóragadás (Ifj. Békesi-ből). H. 43. I. 23—25.
- A nemes ábrándozók (u. o.). A. 43. II. 65. I.
- Brunhild. H. 43. II. 8—10.
- Tibod, a jegyző. Em. 44.
- J. M. Regényei. XX., XXI. *Viszhangok*. Pest. 44. (I. *Ábránd és való*. Vész és üdv. Rózsa Mária. Herculanum. II. *Silvio Foscari*. A völgy rózsája. Helione. *Bornemisza Anna*.).
- Bornemisza Anna. K.T.É. 44.
- Vízözöni kép. Aradi Vészlapok. 44.
- Mutatvány Az élet útjaiból. H. 44. I. 1—2.
- Mutatvány az Akarat és hajlam-ból. É. 44. I. 5.
- Mutatvány az Akarat és hajlam-ból. H. 44. I. 10—11.
- J. M. Regényei. XXII. *Az élet útjai*. Pest. 44.
- Adolfine. H. 44. I. 20—26. II. 1—13.
- Az Isten ujjai. É. 44. II. 1—16.
- Íjabb Békesi Ferenc kalandjai*. I. Pest. 44.
- Akarat és hajlam. Budapesti Híradó. 45. jan. 2.—ápr. 18.
- A két szomszéd. Ó. 45.
- Telivér mágnásgyűlölő (Ifj. Békesi-ből). H. 45. I. 41—44.
- Most és egykor. H. 45. II. 7—9.
- J. M. Regényei. XXIII., XXIV. *Szív rejtelvei*. Pest. 45. (I. A falusi lelkész. Brunhild. Tibod a jegyző. A béke nemtője. II. Adolfine. Vízözöni kép.
- Íjabb Békesi Ferencz kalandjai*. II. Pest. 45.
- J. M. Munkái. Új folyam. I., II. *Akarat és hajlam*. Pest. 46. I—II.
- Ahogy Isten akarja. Ó. 46.
- A tündérvár. Ajándok. 46. és K. T. É. 46.
- Az Ilmérek. K. T. É. 46.
- Humoristikai életkép. H. 46. I. 5.
- Diamante. H. 46. I. 9—10.
- Gazdagság nem boldogság. Ó. 47.
- J. M. Munkái. Új folyam. III., IV., V. *Regényes képletek*. Pest. 47. (I. Az Isten ujjai. Most és egykor. A tündérvár. II. A két szomszéd. Ahogy Isten akarja. Diamante. *Váradí diák*. III. *Végnapok*. Seraph. Király és koldus.).
- A titkos tribunok Szt. Anna tavánál (Jósika István-ból). É. 47. II. 3—4.
- J. M. Munkái. Új folyam. VI., VII., VIII., IX., X., *Jósika István*. Pest. 47. I—V.
- Egy kép 1280-ból. É. 47. II. 8—11.
- J. M. Munkái. Új folyam. XI. *Egy kétemeletes ház Pesten*. Pest. 47.
- Egy éj Sulowban. P. 48. I. 26.
- Régibb és újabb novellák. Pest, 1859. (I. Az Ilmérek. III. Annia. Egy kép 1280-ból. IV. Egy éj Sulowban.).
- Jósika Miklós összes művei. Bp., 1901—1911. s új olcsó kiadás 1902-től kezdve.
- A Magyar regényírók képes kiadásában megjelent : Abafi. 1908. A csehek Magyarországon. 1905. Az utolsó Bátor. 1911.
- Szinnyei. V. 656. — Képes. II. 171. — Erdélyi János : Kisebb prózái. Sárospatak. 1863. II. 65. — Gyulai Pál :

- Emlékbeszéddek. 1902. —
 Szaák Luiza : B. J. M. élete és munkái. Bp. 1891. —
 Tóth Lőrinc : Emlékezések. K. T. É. 1896. 29. k. —
 Wéber Artur : J. M. irodalmi kísérletei. Erd. Múzeum. 1910. 136. —
 Papp Ferenc : B. J. M. és B. Kemény Zsigmond. Bp. Szemle. 140. k. 1909. 1. 199. —
 Kovács János : Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár. 1911. —
 J. önmagáról. E. Ph. K. 1912. 185. —
 Szinnyei Ferenc : J. humoros életképei. Irod. 1913. 272. —
 Zsigmond Ferenc : Scott és Jósika. U. o. 1913. 129. —
 Wéber Artur : J. M. Bp. Sz. 160. k. 1914. 58., 248. —
 Szinnyei Ferenc : J. M. (Akad. Érték.) 1915. —
 Dézsy Lajos : B. J. M. (M. Tört. Életrajzok.) 1916. —
 J. Abafi-jának hatása Tesla Miklósról. Urania. 1917. 27. —
 Dézsy Lajos : Adalékok Br. J. M. életrajzához. Irodalomt. Közl. 1918. 60. —
 Szinnyei Ferenc : Történeti novelláink J. után. Akad. Ért. 1919. 69.
- Karacs Teréz** (1808—1892).
 Az én történetem. Ra. 35. I. 10—11.
 Asszonyhűség. Ra. 35. I. 43—44.
 Liza szerelme. Ra. 35. II. 1—3.
 Sósút. Ra. 38. I. 1—5.
 A rabszolganő (Sósút folytatása). Ra. 38. II. 1—5.
 Biscay testvérek. Kliegl könyv. II. 42.
 A sóvágó fia. R. P. 42. II. 86—88.
 A különcök. H. 43. I. 6—7.
 Tévelygés és való. 44. R. P. I. 5—8.
 Szív és rang. É. 44. II. 5—8.
- Gellérthegyi jósnő. H. 44. II. 7—11.
 A koros hajadon. H. 45. I. 8—16.
 Janka. É. 46. I. 22—24.
- K. T. összes munkái. Miskolc. 1853. (I. A sóvágó fia. Történetem. II. Tévely és való. Nőhűség.)
- Szinnyei. V. 991.
- Kazinczy Gábor** (1818—1864).
 Dölyf és szerelem. Parthenon. I. 34.
 A dal leánya. Em. 40.
 Norma. Bp. Ár. IV. 40.
 Suleicha. Em. 42.
 Olnodi Zudar Péter úr. M. É. 43. II. 2. f.
 Isten ostroma. H. 43. I. 5.
 Egy családjelenet három század előtt. H. 44. I. 12—13.
 Ahasverus. H. 45. I. 25—26.
 Egy férj és nő. Ajándok. 46.
- Szinnyei. V. 1291. —
 Gál János : K. G. írói és politikai jellemzése. Bp. 1918.
- Kelmenfy László** (Hazucha Ferenc) (1815—1851).
 A szárcsa. Ra. 35. I. 4.
 Új ösmeretségem. Ra. 36. I. 13.
 Véletlen találkozások. Ra. 36. I. 34—36.
 Az utazó. Ra. 36. II. 60—68.
 Jeremiás. Kö. 41. I. 19—22.
 A nővérek. M. É. 43. I. 6. f.
 Az agg trombitás. R. P. 43. I. 49—50.
 Boldog és boldogtalan. M. É. 43. II. 2. f.
 Arszlán és tigris. R. P. 43. II. 11—13.
 Salamon. Ó. 44.
 Férj és feleség (mutatvány regényéből). Aradi Vészlapok. 44.

- Egy font Pannónia-gyertya. É. 44. II. 20.
- Hon és vallás nemtője. Ó. 45.
- Szeszélyek és hűség. É. 45. I. 1—2.
- Korhely életnek szomorú a vége.* Buda. 45.
- Meghasonlott kedély.* Pest. 46. I., II. Németül: Der Zerfallene. Pressburg. 47.
- Páris patakja. Ajándok. 46.
- Szűz Cecilia. Ó. 46.
- Beszélyek.* Pest. 46. (I. Két nővér. Arszlán és tigris. *Prometh a lelkesítő.* II. Páris patakja. Egy font Pannónia-gyertya. Szeszélyek és hűség. Az agg trombitás). Judit. Ó. 47.
- Szűz Katalin. Ó. 48.
- Szinnyei. V. 1401. — Ferenczi Zoltán: K. L. (Házucha Ferenc) emlékezete. K. T. É. 38. k. 1904.
- Br. Kemény Zsigmond** (1814-75.)
- Károlyfejérvár. A. 39. I. 48.
- Mutatványok ily című regényből: «Izabella királyné és a remete.» A. 40. I. 14., 18.
- Az országgyűlés (u. onnan). A. 40. II. 24—26.
- Közlemény «Izabella királyné és a remete» című regényből. N. T. 41. I. 7.
- Közlemények K. Zs.-nak «Élet és ábránd» című regényéből. H. 44. I. 23.
- Gyulai Pál.* Pest. 47. I—V.
- Szinnyei. V. 1446. — Képes. II. 204. — Erdélyi J.: Kisebb prózái. Sárospatak, 1863. II. 80. — Gyulai Pál: Emlékbeszéd. 1902. — Péterfy Jenő: Összes munkái. I. 1901. — Loósz István: Adatok K. Zs. Gyulai Páljának forrásaihoz. Irod. Közl. 1906. 14. — Pitroff Pál: K. Zs. Kolozsvár, 1907. — Papp Ferenc: K. Zs. és a XIX. század irodalmi áramlatai. Beöthy Emlékkönyv. 1908. 292. — Ifjabb Dengi János: K. és Balzac. Bp. Sz. 142. k. 1910. 72., 243. és kny. — Loósz István: K. Zs. és a történeti hűség. Irod. Közl. 1910. 50., 171. — Papp Ferenc: B. K. Zs. gyermekkora. E. Ph. K. 1910. 10., 81. — Pais Dezső: B. K. Zs. és az irodalmi élet. Irod. Közl. 1911. 32., 170., 312. és kny. — U. az: B. K. Zs. a bécsi egyetemen. Irodalomt. Közl. 1911. 328. — U. az: A «Chattertonisme» K. Zs. «Élet és ábránd»-jában. E. Ph. K. 1911. 445. — U. az: K. Zs. írói működésének kronológiája. E. Ph. K. 1911. 792. — Galamb Sándor: K. Zs. és Goethe. Irodalomt. 1912. 316. — Papp F.: B. K. Zs.-nak Izabella királyné és a remete c. regénye. E. Ph. K. 1912. 332., 446. — U. az: K. Élet és ábránd c. regénye. Bp. Sz. 149. k. 1912. 101., 253. — Pais D.: K. Zs. pályalapítási törekvései. Irod. 1913. 518. — Papp F.: B. K. Zs. Nagyenyeden. Bp. Sz. 154. k. 1913. 90., 239. — U. az: B. K. Zs. ifjúkora. E. Ph. K. 1913. 297., 377. — Pitroff Pál: K. és Balzac. Urania. 1913. 236. és kny. — Beöthy Zolt: K. a regényíró. Bp. Sz. 157. k. 1914. 332. és K. T. É. 1914. 21. — Császár Elemér: K. Zs. mint regényíró. M. Figy. 1914. II. 456. — Ferenczi Z.: K. Zs. emlékezete. Bp. Sz. 159. k.

1914. I., 179. — Pais D.: K. Zs. lelki válsága. Irod. 1914. 366. — Papp F.: B. K. Zs. mint kir. táblai s kormányzéki kancellista. Irod. Közl. 1914. 129. — U. az: K. Zs. Izabella királynéjának keletkezéséről. Irodalomtört. 1914. 9. — B. K. Zs. hátrahagyott munkái. Bp. 1914. Papp F. magyarázó értekezéseivel. — Papp F.: B. K. Zs. Bécsben. E. Ph. K. 1916. 153. — Szinnyei Ferenc: A Két Báthory és Kemény Gyulai Pálja. Irod. 1920. — Papp Ferenc: Báró K. Zs. I. Bp. 1922. II. 1923. — Szinnyei Ferenc: B. K. Zs. munkássága a szabadságharcig. Bp. 1924.
- Királyi Pál** (1818—1892).
Tisza felé. É. 48. I. 9.
Romok a Tisza partján. É. 48. I. 10—11.
- Szinnyei. VI. 240.
- Kiss Károly** (1793—1866).
A hónalymanók. Hébe. 25.
A házibarat. Au. 26.
A kenyeres vitéz. Au. 26.
Piroska. Hébe. 26.
A tolvaj. Sz. A. 26. 161. l.
Sólymos Dezső. Au. 27.
Hollókö. Au. 27.
A nagy titok. F. M. 27. 1498. l.
A szép juhásznő. Au. 28.
Szirmay Ilona. Au. 29.
Síró-Hegy. Muzáron. III. 29. 135. l.
Madonna della sedia. Ur. 30.
A kibujdosott magyar Lengyelországban. Au. 30.
A kávéjénikék. Sas. I. 31., 60. l.
Keglevich Etelke. Bp. Ár. IV. 40.
A ballagi tó. Aradi Vészlapok. 44.
- Szinnyei. VI. 352.
- Kisfaludy Károly** (1788—1830).
Tollagi Jónás viszontagságai. Au. 23. Németül: Jonas Lämmle's Abentheuer. Kaschau. 27.
Barátság és szerelem. Au. 23.
A vérpohár. Au. 23. Németül: Der Blutbecher. Georg Gaal. Sagen u. Novellen. Wien. 34.
Viszonzlátás. Au. 24. Németül: Wiedersehen. A fönntebbi gyűjteményben.
Sulyosdi Simon. Au. 24.
Mit csinál a gólya? Au. 24. Németül: Was macht der Storch? A fönntebbi gyűjt. Tihamér. Au. 25.
Sok baj semmiért. Au. 25.
Andor és Juci. Au. 25. Németül: Andor und Juci. Gr. Joh. Mailáth: Magyarische Sagen. Märchen und Erzählungen. Stuttgart u. Tübingen. 37.
Bajjal ment, vígan jött Au. 26.
A fejér köpenyeg. Au. 26. Németül: Der weisse Mantel. A Mailáth-féle gyűjteményben.
Tollagi Jónás mint házasság. Au. 27.
Hős Feresi. Muzáron. 29.
Kisfaludy Károly minden munkái. Pest. 31. (VII). Tihamér. Barátság és szerelem. Sok baj semmiért. A fejér köpenyeg. Sulyosdi Simon. VIII. A vérpohár. Bajjal ment, vígan jött. Tollagi Jónás viszontagságai. 1. Tollagi Pesten. 2. Tollagi mint házasság. Mit csinál a gólya? Viszonzlátás. Andor és Juci. Hős Feresi.).
K. K. minden munkái. Pest.

43. (ebben először *Tollagi mint atya*).
K. K. minden munkái. Pest. 43—44. (VI. *Ordai ház. Vallomások, itt először*).
- Kisfaludi Kisfaludy K. minden munkái. Bp. 1893. — K. K. vig beszélei. Olcs. Kvt. 1879. s azóta többször. — K. K. válogatott vig elbeszélései. M. Kvt. 148. Év. n.
- Szinnyei. VI. 400. — Képes. II. 45. — Pintér. II. 206. — Bánóczy József: K. K. és munkái. Bp. 1882—1883. — Nagy György: K. K. vig elbeszélései. Tanulók Lapja. 1896. 33—34. — Viszota Gyula: Fessler hatása K. K.-ra. Irod. Közl. 1900. 31., 165., 437. — Somogyi Béla: Kotzebue hatása K. K.-ra. Új Világ. 1901. 41. — K. K. vig elbeszélései. P. Hirl. 1902. 318. — Szinnyei Ferenc: Novellairodalmunk Jósikaig. Irod. Közl. 1911. és kny., u. itt minden Jósika fellépése előtti novellistáról. — Galamb Sándor: A Wilhelm Meister hatása K. K.-ra. Irodalomtört. 1912. 112. — Gragger Róbert: Irodalomtörténeti forrástanulmányok. I. Bp. 1916.
- Kolmár József** (1820—1912). Az első színmű. É. 46. I. 12—13.
 Az utolsó vendég. É. 46. I. 14.
 A pástor leány. P. 46. I. 14—16. és Nők Könyve. 48.
- Szinnyei. VI. 778.
- Kovács Pál** (1808—1886). Kicsinyből mi lesz? K. 28.
 A szökés. K. 29.
- Nem az volt, kit gondoltam. Au. 30.
 Korán-járások. Ur. 30.
 Vizkereszt. Au. 31.
 Mindenütt jó, de legjobb otthon. Ne. 32.
 Jaj, be jó fi vagyok én! Au. 33.
 A lúdcomb. Au. 33.
 A fehér cipők. Ne. 33.
 Hű Misa. T. 33. 43.
 Ki hitte volna? Au. 34.
 Hivatlan orvos. R. 34. I. 1—3.
 Mennyi ház, annyi szokás. Au. 35.
 Három az igazság. T. 35. 3.
 Veszedelmes újítás. Ra. 35. I. 3.
 Húshagyó kedd. Au. 36.
 A polgárleány. Au. 36.
 Éjjeli rém alak. T. 36. 370.—77. l.
 Román és nem román. Au. 37.
 Nagybácsi és nagynéni. A. 37. I. 37—41.
 Mindennek van ideje. A. 37. II. 37—39.
 A vasuti részvények. Em. 39.
 A hideg viz mindent meggyógyít. Bp. Ár. II. 39.
Kovács Pál Munkái. I. Beszélfűzér. I. Pápa. 41. (Kicsinyből mi lesz? Éjjeli rém alak. Farsangi kalandok. 1. Vizkereszt. 2. Húshagyó kedd. Mindenütt jó, de legjobb otthon. Fehér cipők. Nem az volt, kit gondoltam. Hivatlan orvos. Koránjárások. Hű Misa. *Szegénynek a szerencséje is szegény.*)
K. P. Munkái. II. Beszélfűzér. II. Pápa. 41. (A polgárleány. Nagybácsi és nagynéni. A lúdcomb. Jaj, be jó fi vagyok én! Ki hitte volna? Román és nem román. *Szív és rang.*)
 A növendék. N. A. 42.

- A gyermek szerelme. R. P. 42. II. 99—101.
- Jelenet egy fiatal házaspár mézes heteiből. H. 43. I. 4.
- A nőkebel boszúja. Országgyűlési Almanach. 43.
- A víg cimborák. M. É. 43. I. 4. f.
- Költő és színpad. R. P. 43. II. 45—48.
- Csináljunk megunknak egy jó napot! Em. 44.
- Első betegem. P. 44. I. 10.
- Kopott arszlán. P. 44. I. 25.
- Igen és nem. É. 45. II. 23—24.
- A kandi nő. P. 45. II. 39.
- K. P. Munkái. IV. Beszélyfűzér. III.* Győr 46. (A nőkebel boszúja. A hideg víz mindent meggyógyít. A gyermek szerelme. Mennyi ház, annyi szokás. A nővendék.)
- A hazaárulók. Ha. 47. I. 1—2.
- Egy tál farsangi fánk! Ha. 47. I. 20.
- Farsangi kalandok. Olesó Kvt. 41. 1877. s azóta többször.
- Szinnyei. VI. 1353. — Képes. II. 68. — Vadnai Károly: Emlékbeszéd K. P. felett. 1887. — Önéletrajza. Föv. L. 1887. 330. — Dr. Koltai Virgil.: K. P. élete és működése. Győr, 1889. — Beöthy Zsolt: Irói Arcképek. II, M. Kvt. Év. n. 571. — Klauber Frigyes: K. P. mint novellairó. Bp. 1900. — K. P. irodalmi levelezése. Irod. Közl. 1914. 180.
- Kovacsóczy Mihály** (1801-1846). Holtakat szerető. Aspasia. 24. A hangok leánya. Aspasia. 24. Indulat hatalma. Au. 24. Iza. Au. 24. Az ikrek. Ne. 32.
- Szinnyei. VI. 1412. — Pintér. II. 251.
- Kölcsy Ferenc** (1790—1838). A vadászlak. Em. 37. A karpáti kincstár. Em. 38. *K. F. minden munkái.* 1840. II. (A vadászlak. A karpáti kincstár. *A ferrói szent fa.*).
- K. F. elbeszélései. Oles. Kvt. 3. 1875. s azóta többször. K. F. minden munkái. 1886—1887. II.
- Szinnyei. VII. 11. — Képes. I. 813. — Pintér. II. 149. — Gyulai: Emlékbeszéd. 1902. — Angyal Dávid: K. F. Bp. Sz. 113. k. 1903. 85., 214. — Vértessy Jenő: K. F. (M. Tört. Életr.) Bp. 1906. — Weber Artur: K. Kárpáti kincstár. c. novellájának lokális elemei. Irodalomtört. 1915. 238.
- Kőváry László** (1819—1907). Henriette. R. 40. II. 87—88. Fiducia. A. 41. I. 57—60. Napoleon fia. H. 45. II. 19—20. Julia. H. 45. II. 26. Etele. Országgy. Emlék. 48. Töredék Brandenburgi Katalinból. H. 48. I. 185—186.
- Szinnyei. VII. 140.
- Kunoss Endre** (1811—1844). Kora házasság, késő bánat. K. 35. Adél. Sz. 36. I. 4—6. A halászeány. Ra. 37. I. 10—13. A tatari hajdúkísértet. Ra. 37. I. 43. Szabadulás. L. 38. 5—7. A négylevelű lóher. L. 38. 18—20. Másod-szerelem. L. 38. 32-35. Ablakismeretség. L. 38. 47-51. A koszorú. Kö. 41. I. 1—7.

- Szinnyei. VII. 494.
- Kuthy Lajos** (1813—1864).
- A szerencsés akadályok. Lant. A szökevény. Lant. 34. [33. Farsangi kaland. Ra. 35. I. 19. A színésznő. A. 39. I. 1—2. Vetélytárs. R. 39. I. 7—8. A száműzött. A. 39. I. 9—10. Végredelet. A. 39. I. 15—16. Egy éj a fővárosban. A. 39. I. 19. A szerelemföltő. A. 39. I. 25—27. Balítéletek. Em. 40. Nő- és férjszeszély. R. 40. I. 9—10. Mátkaáldozat. A. 40. II. 9-10. Az álomjáró. N. A. 41. Divatkép. N. A. 41. A trónkövetelő. Em. 41. Arthur és Jenő. Em. 41. Toulouse Saphója. R. 41. I. 1—2. Az eskü órája. Re. 41. Az őrangyal. A. 41. I. 4—7. Az apaüldöző. Religio. és Nevelés. 41. 7. Igaz ítélet. U. o. 41. 11.
- Kuthy Munkái. I. Novellák. I.* Pest. 41. (*Cleopatra*. Egy éj a fővárosban. A szerelemföltő. A színésznő. Nő- és férjszeszély.). 2. kiad. 43.
- K. Munkái. II. Novellák. II.* Pest. 41. (*Cillei Borbála*. Mátkaáldozat. Toulouse Saphója. Végredelet. A száműzött. Vetélytárs.) 2. kiad. 43.
- K. Munkái. III. Novellák. III.* Pest. 42. (Balítéletek. Arthur és Jenő. Az eskü órája. *Délila*.)
- K. Munkái. IV. Novellák. IV.* Pest. 42. (A trónkövetelő. János jóvétele. Divatkép. Igaz ítélet.)
- A tör és feszület. R. P. 42. II. 79.
- Az önmérséklet jutalma. Ó. 43.
- Rágalom és gyanú. Pécsi Aurora. 43.
- Két elitelt. H. 43. I. 1—3.
- Egy iskolai kaland. M. É. 43. I. 1. f.
- Fresco-festések. H. 43. II. 20—22. 24—25.
- Egy törpe. Aradi Vészlapok. 44.
- Tohub. É. 44. I. 9.
- K. Munkái. V. Novellák. V.* Pest. 44. (*Egy alkalmi vers*. Rágalom és gyanú. A tör és feszület. Az apaüldöző. Az álomjáró. Egy iskolai kaland. Két elitelt.)
- Hortobágyi töredékek. É. 44. II. 23. (a Hazai R.-ból).
- Egy divatlapi cikk. P. 45. I. 2. n. 1.
- Hazai Rejtelmek*. Pest. 46-47. I. II.
- Érdembér. P. 47. I. 1—2.
- Féltési párbaj. P. 47. I. 9.
- Lehelke halála. P. 47. I. 14.
- Besztereczi lápvídek. (a Hazai R.-ból.) P. 47. I. 24.
- Eléa köve. P. 47. II. 27—28.
- Hatyáry Gyárfás. P. 47. II. 31.
- Kuthy Munkái. VI. Novellák. VI.* Pest. 1852. (Hatyári Gyárfás. Eléa köve. Egy divatlapi cikk. Érdembér.)
- Novellák. VII. 1852. (Lehelke halála.) Novellák. VIII. 1852. (Szerencsés akadályok. A szökevény.)
- Egy iskolai kaland. O. Kvt. 1071. 1898. — Hazai Rejtelmek. 2. kiad. Bp., 1902.. 3. kiad. a M. regényírók képes kiadásában. (8—9.) 1906.
- Szinnyei. VII. 539. — Képes. II. 161. — Erdélyi J. :

- Kisebb prózái. Sárospatak, 1863. II. 73. — Wallentinyi Dezső : K. L. életrajza. Rimaszombat, 1897. — Mikszáth Kálmán : K. L. (Előszava a Hazai R. 3. kiadásához.) — Kovács János : Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár. 1911. — R. R. : Kuthy L. születésének századik évfordulójára. P. Hirlap. 1913. 304. — Rexa Dezső : K. L. Magyarország. 1913. 8.
- Lakner Sándor** (1822—1847).
A koldusnő. R. 40. II. 79—80.
Egy leány végórája. Kö. 41. I. 69.
A nászkoszorú. A. 41. II. 68.
Hölgyerény. A. 42. I. 1.
Az élő halott. A. 42. I. 47—49.
A jeggyűrű. Kliegl Könyv. II. 42.
Az éji kém. R. P. 42. I. 48.
A nagyravágyó. A. 42. II. 24—25.
Kettős halál. M. É. 43. I. 6. f.
Egy pohár víz. H. 43. I. 24.
Piros és fehér rózsza. R. P. 44. I. 12.
Egy mindennapi történet. Világ. 44. I. 17.
A féltékeny. R. P. 44. I. 17.
Heti vásár. R. P. 44. I. 9.
A zsidó. P. 44. I. 13.
A hárfás leány. P. 44. I. 19.
Multság. É. 44. II. 14.
Élelemkeresés. H. 44. II. 15.
Laczikonyha. H. 44. II. 18.
Zálogház. H. 44. II. 25.
Czifra nyomorúság. H. 45. I. 4.
A szobaleány. P. 45. I. n. 6.
Halálmadar. H. 45. I. 17.
Ujsághordó. É. 45. I. 13.
Megrovások. H. 45. I. 30.
Műkedvelők. H. 45. I. 39.
Pünkösdhétfő. H. 45. I. 40-41.
Zöldbűl hazaig. H. 45. I. 43.
Egy nőtelen. H. 45. II. 1.
Házas élet. H. 45. II. 3.
- Nevelés. H. 45. II. 5—6.
Kávésnénikék. É. 45. II. 11—12.
Egy kis lecke. H. 46. I. 2.
Bálint huszár. H. 46. I. 19-20.
Az érdemjel. H. 46. II. 4—5.
Egy kép a műkiállításban. H. 46. II. 9—10.
A keresztfa. É. 46. II. 13.
Az atya esküje. Ó. 47.
Bálój után. P. 47. I. 7.
Keresztény és pogány. Ó. 48.
- Szinnyei. VII. 665.
- Lakos János br.** (1776—1843).
Vándor Szünőrái. I. Emlékezet Itáliára. Pest. 39.
- Szinnyei. VII. 667.
- Lauka Gusztáv** (1818—1902).
Justine. Kö. 41. II. 13.
A zárda-szűz. Kö. 41. I. 45-46.
Ariadne. Kö. 41. II. 56.
Az idegen. Kö. 41. II. 68.
Az eltépett koszorú. A. 41. II. 76.
Napfogyatkozás. R. P. 42. II. 58.
Az erdődi rém. T. 42. II. 76—77.
Varicourt Ismene. H. 43. I. 24.
Utolsó kaland. Világ. 44. I. 3.
Fiala literátor hazamenetele s otthoni reformjai. Világ. 44. I. 43—44.
Fintorkák. II. Falusi tanács. É. 45. I. 26.
A szeretők. É. 45. II. 20.
Multság a vasuton Pestről Vácig. É. 46. II. 6.
Kisvárosi caricaturák. I. Grande soirée nemzetes ispán úrnál. P. 46. II. 34.
II. Hangverseny Madarászon. P. 46. II. 38.
III. Egy meghasonlott kedély a magányba vonul. P. 46. II. 43.

Falusi éjszakák. Nyomor. É. 46. II. 26.

II. Virasztás. É. 47. I. 4.
Kisértet Nagy-Károlyban. P. 47. I. 8.

Falusi éjszakák. III. Kincskereső. É. 47. I. 9.

Kisvárosi karikaturák. Házibál. P. 47. I. 12.

Falusi éjszakák. IV. Doka korcsmája. É. 47. I. 21.

Falusi civilisatio. Ha. 47. I. 49—50.

Carricaturák. I. Pest. 47.
(Grande soirée n. ispán úrnál. Hangverseny Madarászon. Mulatság a vasúton Pestről Vácig. *Légy ott.* Egy meghasonlott kedély magányba vonul. Utolsó kaland. Fiala literátor hazamenetele s otthoni reformjai. *Rettenetes éj. Tiszta szerelem. Szere-tetre méltó család.* Kisértet Nagy-Károlyban. Házibál.)

Falusi éjszakák. V. Katinka ünnepe. É. 47. II. 11.

Kedves szomszédok. É. 47. II. 16.

Falusi éjszakák. VI. Ilonka álma. É. 47. II. 22.

Elkárhozott szépség. Ha. 47. II. 153—154.

Falusi éjszakák. Pozsony. 47.
Egy fakó köpenyeg memoir-jei. Ha. 48. I. 169.

Miréna. Ha. 48. I. 171—174.
Ünnepély Zengeynél. É. 48. I. 10.

Elrablás. É. 48. I. 19.

Kirándulás a Zugligetbe a forradalom alatt. É. 48. I. 23.

Martialiák. Pozsony. 48. (Falusi civilisatio. Kedves szomszédok. Egy fakó köpenyeg. memoirjai. Ünnepély Zengeynél. *Vidéki ismeretség.*)

Falusi éjszakák. VII. Elhagyott malmok. É. 48. II. 1.

Egy falusi káplán emléklapjai. Charivari. 48. 6—7.
Spion. U. o. 48. 8.

Falusi éjszakák. VIII. Az éji lovag. É. 48. II. 5.

24 órával később. Charivari. 48. 10.

Zene-estély a Széchenyi-ligetben. U. o. 48. 12.

Tóbiás a rendületlen. U. o. 48. 13.

A dilettansok. U. o. 48. 15-16.

Egy táblabíró ijedelmei. U. o. 18. [48. 19.]

Egy estély Sibiriában. U. o.
Folytonos újabb hírek. U. o. 48. 21.

Markotányos nő. U. o. 48. 23.

Falusi éjszakák. IX. Venill Teréz. É. 48. II. 12.

A falu tükre. É. 48. II. 26.

Szinnyei. VII. 870. —

Lauka: A multról a jelennek. 1879. — Vadnay K.:

Laukáról. Orsz. Világ. 1899. 46. és Pesti N. 1899. 310. —

Vadnai: L. G. Pesti N. 1902. 232. — Junius: L. G. Bp. H.

1902. 234.

Lemouton Emilia (1827—1869).

Jótét helyébe jót várj. A. 42. II. 71—73.

Egy ifjú művész első szerelme. H. 43. I. 19—21.

Állhatatosság. R. P. 43. I. 37.

A cigányzó. É. 45. II. 1—2.
A lochlomondi halászeány. É. 47. II. 26.

Szinnyei. I. 71. (Adorján Boldizsárné alatt.)

Ludasi (Gaus) Mór (1829—1885).

Az életből. É. 48. II. 15.

Ügyetlenségből lett önkéntes. É. 48. II. 16—20.

Az éjjel. É. 48. II. 22.

- Szinnyei. VIII. 70.
Lukács Lajos († 1840).
 A péntek. Au. 33.
 A szemtűveg (Stecher). K. 33.
 A veres bajusz. Ne. 34.
 Mit nem tesz a szerelem? Ra. 35. II. 27—29.
 A pesti út. Ra. 35. II. 38—40.
 Az orvos. Ra. 36. I. 42.
 A két Dohosi. Ra. 36. II. 72—74.
 Szótlan szerelem. A. 39. II. 22—25.
 Nőhűség. N. A. 41.
 Torso. Novellatöredékek L. L.-tól. Első töredék. Kö. 41. I. 30.
 Ó szerelem. Kö. 41. I. 63.
 Második töredék. Kö. 41. I. 68.
 Harmadik töredék. Kö. 41. I. 81.
 Negyedik töredék. Kö. 41. II. 43.
 Ötödik töredék. Kö. 41. II. 92—93.
 Hatodik töredék. Kö. 41. II. 95.
 Kis örökös. M. É. 43. I. 6. f.
 Operaellenség. H. 47. II. 24—25.

 Szinnyei. VIII. 103. —
 M. É. 43. I. 6. f. 81. l. (kis életrajz.)
Madách Pál (1827—1849).
 A két testvér. T. 46. I. 29-39.

- A sóbányák. Au. 24. (Németül: Die Salzwerke a M. Sagen 1. Die Salzgewerke 2. kiadásában.)
 A bosszuló kard. Hebe. 24. (Németül: Das Schwert Zuniga a M. Sagen mindkét kiadásában.)
 Füred. Au. 25. (Németül: Füred. a M. Sagen 2. kiadásában.)
 A fal közzé zárt. Muzáron. 29. (Németül: Die Eingemauerte. a M. Sagen mindkét kiadásában.)
 A bosszuló kard. Muzáron. 29.
 Erzsi a fonó. Muzáron. 29. (Németül: Erzsi, die Spinnerin. a M. Sagen mindkét kiadásában.)
 A levél. Muzáron. 29. (Németül: Der Brief. A M. Sagen 2. kiadásában.)

- Szinnyei. VIII. 332. —
 Várady Zoltán: Gr. M. J. szerepe a magyar irodalomban. Máramarossziget. 1911.
 Sikabonyi A.: M. J. gróf. Bp. Hirl. 1914. 87.
Malom Luiza (1821—1847).
 Nem mindig jó titkot tartani. N. T. 39. I. 6.
 Április első napja. N. T. 39. I. 13.
 Izóra. É. 47. II. 13.

- Szinnyei. VIII. 214.
Gr. Mailáth János (1786—1855).
 Villi tánc. Au. 22. (Németül: Mailáth: Magyarische Sagen und Märchen. Brünn. 1825. c. gyűjteményében: Der Willi-Tanz s ennek 2. kiadásában is M. Sagen, Märchen und Erzählungen. Stuttgart und Tübingen. 1837. Der Willitantz.)

- Szinnyei. VIII. 466. —
 Versényi Gy.: M. L. Erd. Múzeum. 1898. 488., 557. —
 M. L. levelei Döbrentei Gáborhoz. Irod. Közl. 1907. 93., 215., 361., 473.
Márk (Barthos János) (1821—1894).
 Caesar. A. 40. I. 44—45.
 A két barát. A. 40. II. 11—12.
 A török nő. A. 41. II. 77—79.

- Márk a vadász. R. P. 42. I. 14.
 Szaláncz. A. 42. I. 53—56.
 A hajós. R. P. 42. II. 53.
 A fösvény és gyermeke. R. P. 42. II. 76.
 Hűség és halál. A. 42. II. 55—56.
 A jósnő. R. P. 43. I. 1.
 Három kérdés. H. 43. I. 8—9.
 A pór esküje. R. P. 43. I. 27—28.
 Esther. Ő. 44.
 A két golyó. R. P. 44. I. 1—2.
 A bűntársak. É. 44. I. 10—11.
 A nővérek. P. 44. I. 2—3.
 Benita. Aradi Vészlapok. 44.
 Külszín és való. É. 44. II. 21—22.
 Atya és fiú. P. 45. I. n. 8—9.
 A napló. É. 45. I. 11—12.
 József. Ő. 46.
 Külszín és való. II. A dugárus. É. 46. I. 20—21.
 Saul. Ő. 48.
- Szinnyei. I. 644.
Medgyes Lajos (1817—1894).
 Vérbosszú. N. T. 40. II. 12.
- Szinnyei. VIII. 960.
Br. Mednyánszky Alajos
 (1784—1844).
 A fogoly herceg. Au. 33.
- Szinnyei. VIII. 976.
Medve Imre (Tatár Péter)
 (1818—1878).
 Torna. Honleányok Könyve. 47.
- Szinnyei. VIII. 987.
Munkácsy János (1802—1841).
Rajzolatok az élet köréből. Pest, 33.
 Egy pár nap a gőzhajón. Ra. 36. II. 85.
 A csökmői sárkány. Ra. 36. II. 89—90.
 Életképek a világból rajzolva.
- I. Rondaháti úr, vagy a pipaszárnyai hosszú falu. Ra. 37. II. 60—62., 65., 67.
 II. Mézes hetek, vagy egy ifjú házasság öreg gondolatai. Ra. 37. II. 85—86., 88., 90.
 Előfizetési kérelem, vagy egy ötforintos banknóta viszonytagjai ön elbeszéléséből. Ra. 37. II. 102.
 Rapsodia, vagy se füle, se farka. Ra. 37. II. 103—104.
 Rapsodia . . . (folytatás). Ra. 38. I. 1., 3., 5., 6., 8.
 A szép Cili. Ra. 38. I. 10—11., 13—14.
 Kisasszony napja. Ra. 38. II. 27—29.
- Szinnyei. IX. 386.
Nagy Ignác (1810—1854).
 Demir basa Illokon. R. 34. I. 46—49.
 Janka. R. 34. II. 62—67.
 A borzasztó éj. Ra. 35. I. 16.
 Lotti. Ra. 35. II. 5.
 Achmet és Lóra. Ra. 35. II. 51—52.
 A selyem gomboly. Ra. 36. I. 14.
 Szerlem és hűség. Ra. 36. I. 18.
 A kosarak. Ra. 36. I. 28.
 Sápadt Tom süvege. Ra. 36. I. 38—39.
 Honi képek. Ra. 36. II. 76—78.
 A Táttra csudája. Ra. 37. I. 14—16.
 A piros tojások. Ra. 37. I. 26.
 Vannak sejtések! Ra. 37. I. 40.
 Sobri. Ra. 37. I. 49.
 Ha ha ha ha ha ha! Ra. 37. II. 59—60.
 A hölgyrabló. Hajnal. 38.
 Villámhegy. L. 38. 1—2.
 Niagara menyasszonya. A. 38. I. 35—37.
 Hunyadi Védangyala. A. 38. II. 21—22.

- A regatta. A. 38. II. 41—42.
 Benita. A. 39. II. 7.
 Vért véért. A. 40. I. 1—5.
 A menyasszony. Em. 41.
 A tekintetes úr és fia. A. 41. I. 29—32.
 Nincs boszorkány! A. 41. II. 44—48.
 A szolgáló. A. 41. II. 73.
 Az orvosnövendék. A. 42. I. 6.
 Bűn és bűnhődés. A. 42. I. 7.
 A sírásó. A. 42. I. 10.
 Esti séta. A. 42. I. 18.
 A pogány esküje. A. 42. I. 26.
 Állatvilági mozgalmak. A. 42. I. 31.
 A varró lány. A. 42. I. 36.
 Állatok közgyűlése. A. 42. I. 41—43.
 A mészáros. A. 42. I. 51—52.
 A háziúr. A. 42. I. 54—56.
 Róka úr kalandjai. A. 42. I. 68—71.
 Zöld multság. A. 42. I. 73-76.
 Az uracs. A. 42. II. 7—9.
 Hajnácskő. A. 42. II. 17—19.
 Nagyságos asszony és leánya. Pécsi Aurora. 43.
 A művésznő. A. 42. II. 20-22.
 Nagy Ignác Munkái. I—III. Beszélyek. I—III. Bpest. 43. (I. *Hitrabság*. Tekintetes úr és fia. A menyasszony. Ha ha ha ha ha! Sobri. Tátra csodája. II. *A rémvadász*. Uti kaland. = Honi képek. A pogány esküje. Piros tojások. Vért véért. A hölgyrabló. Vilámhegy. Regatta. *Nőhűség*. III. *Az élő halott*. Nincs boszorkány. Nagyságos asszony és leánya. Benita. Hunyadi védangyala. Niagara menyasszonya. Bűn és bűnhődés.).
 Kos úr szívbajai. A. 42. II. 41—43.
 Fenékvár. Em. 43.
 A nagyravágyó. M. É. 43. I. 5. f.
 Özvegy és arslán. A. 43. I. 313. l.
 Zajtay. A. 43. II. 153. l.
 A vállalkozó. M. É. 43. II. 2. f.
 Az arslánnő. M. É. 43. II. 4. f.
 Éjféli tapasztalások. U. o. 5. f.
 A nyárspolgár. U. o. 6. f.
 Nagy Ignác munkái. 4—5. *Torzképek*. 1—2. Budapest. 44. (2. és 3. kiadása 44.) (I. A háziúr. A kalandvadász. Állatvilági mozgalmak. A művésznő. Állatok közgyűlése. Zöld multság. *Előítélet*. *Jelenetek a munkás életből*. Az agglegény. II. Róka úr kalandja. Esti séta. A mészáros. *Farkas úrfi indítványai*. A varrólyány. *Sacant úr szenvedései*. *Családi ünnep*. Az uracs. = A jurátus. A szolgáló. Az orvosnövendék. A sírásó.).
 Hullámka. Em. 44.
 A puszták villama. Em. 44.
 A koldusbíró. É. 44. I. 1.
 A divatorvos. É. 44. I. 3.
 A hajhász. H. 44. I. 4—5.
 A falu ördöge. É. 44. I. 5.
 Dunaparti élet. É. 44. I. 6.
 Az agglegény. K. T. É. 44. IV.
 A kalandvadász. Szívárvány. 44.
 Nagy Ignác munkái. 6—7. *Torzképek*. 3—4. Budapest. 44. (III. Éjféli tapasztalások. A hajhász. A koldusbíró. *Növényországi forrongás*. *Polgári estély*. *Medve úr története*. *Az uzsorás*. Zajtay IV. Kos úr szívbajai. A divat-orvos. Az arslánnő. *Vadaskerti estély*. A vállal-

- kozó. A nyárspolgár. *Frispon úr szerkesztői bajai.*)
Magyar Titkok. Pest, 1844—1845. (12. füzet).
- Multság a hidon. P. 44. I. 1. Művészeti őrzöngés. P. 44. I. 2. (a M. T.-ban Multság ingyen címen. IV. füzet, 2. fejezet.).
- Törvényszéki jelenet. P. 44. I. 4.
- Segédszerkesztő. P. 44. I. 8. (a M. T.: Irodalmi vértanu. V. 8.).
- Lélia és Trenmor. P. 44. I. 11. (M. T.: Két szív és egy hajdú. V. 9.).
- Az újdonságíró. P. 44. I. 14. (M. T.: Hírharang. VI. 4.).
- Kosztosvadász. P. 44. I. 16. (M. T.: Kosztosvadász. VIII. 4.).
- Lyány-ketrecz. P. 44. I. 18. (M. T.: Némbekalitka. VI. 6.).
- Kérelmezők. P. 44. I. 21. (M. T. VII. 7.).
- Szenvedély és büntetés. É. 44. II. 23.
- (M. T.: Rablókaland. Lélekgylkolás. VII. 2., 3.).
- Szinpadi kalandok. P. 44. I. 25. (M. T.: Művészet pongyolában. VIII. 8.).
- Nagy Ignác munkái. 8—9. *Hajdan és most.* 1—2. Bp. 45. (I. Hajnácskő. A puszták villáma. Özveggy és arszlán. Fenékvár. A falu ördöge. II. A nagyravagyó. Multság a hidon. Az ujonc. Dunaparti élet. Törvényszéki jelenet. Hullámka. *Előtt és után.*).
- Kontár és mester. É. 45. I. 2. (M. T.: K. és mester. IX. 5.).
- Városhajdú. P. 45. I. 3. (M. T.: Városhajdú. IX. 6.).
- Építsünk halottas házakat!
- É. 45. I. 5. (M. T.: Föltámadás. X. 1.).
- Magyar lángész. É. 45. I. 8. (M. T.: M. lángész. XI. 3.).
- Hivatalvadász. É. 45. II. 15.
- Hirlapi epegörs. T. 45. II. 82.
- Menny és pokol.* Pest. 46. I. Bevezetés. Előszó. Nem fizetünk. Makandal. Vezérek és vezércikkek. Megbuko tt ördöng. Pesti Hirlap. Cuzent és Lejars. Lejars és Cuzent. Levél pokolból. Levél pokolba. II. Szerkesztő és segédek. Tigris költészet. Honi. Állatkínzás. Lehullott csillagok. Levél pokolból. Hétfejű sárkány. Kávékör. Levél pokolba. III. Emancipatió. Szólásszabadság. Bor és víz. Hölgyek forradalma. Életmentés. Emlékek. Vasút. Magyar tenger. Levél pokolból. Levél pokolba.).
- Budapesti séták. É. 46. I. 22 számban.
- Nászéj. H. 37. I. 1—3.
- Két testvér. P. 47. I. 1—2.
- Szunyogok: Ajánlás. Előszó.
- Szegény, ne igyál. Egy pesti adómentes. Fürdői képek. É. 47. I. 1., 2., 4—5., 14—15.
- A nagy orr. P. 47. I. 9.
- Szunyogok. Pest. 48. (Előszó. Szegény, ne igyál. Fővárosi nem adózó. Fürdői képek. Budapesti séták. Két testvér. Hivatalvadász. Nászéj. A nagy orr.).
- Haladunk. É. 48. I. 27.
- Az első táblabíró. Bp. Divatlap. 48. I. 1—2.
- Népiskolai vizagálat. Országgyűlési Emlék. 48.
- Magyar Titkok. M. regényírók képes kiadása. 5—7. Bp. 1908.

- Szinnyei. IX. 589. — Szinnyei Ferenc : N. I. Irodalomt. Közl. 1902. és kny. — Bercezik Árpád : N. I. emlékezete. K. T. É. 1907. 170. — Kovács János : Sue hatása a magyar regényirodalomra. Kolozsvár. 1911.
- Ney Ferenc** (1814—1889).
 Az utas hontérte. Ra. 36. I. 45—47.
 Utazás a holdba. Ra. 36. II. 94—98.
 Karácsoni zsemlye. Ra. 37. I. 40—42.
 A művészet kalandja. Ra. 37. II. 91—95.
 Asszonyi erő. Ra. 38. II. 37—40.
 A világgyűlölő. Kö. 41. I. 8—12.
 Villámboszú. Kö. 41. I. 54—55.
 Lanka. M. É. 43. I. 1. f.
 Az orvos. Em. 43.
 A váltó. M. É. 43. II. 3. f.
 A harangszó s a megtérés. Eskü. Em. 44. [Ö. 44.
 A dalnoknő. É. 44. II. 13-15.
 Erény és bűn. Aradi Vészlapok. 44.
 Szent Margit. Ö. 45.
 Női boldogság. Ö. 46.
 A pogány. Ajándok. 46.
 Két anya. Ö. 48.
- Szinnyei. IX. 1035.
- Obernyik Károly** (1825—1855).
 Az ifjak. R. 38. II. 94—96.
 Lengyel menekvő. R. 39. I. 1—4.
 Karolina. P. 45. 2. n. 2—3.
 Az oczeán virága. P. 45. II. 14—15.
 Az özvegnő. P. 45. II. 24-25.
 A férjgyilkos. P. 45. II. 35.
 A farsang napja. P. 46. I. 1.
 A bálkirályné. P. 46. II. 27.
 A gyöngyhalász. P. 47. II. 29—30.
- A detrehalmi kastély. P. 47. II. 36—37.
 A művész boszúja. P. 48. I. 1—2.
 Tizenötödik Márczius. P. 48. I. 16.
 Az ifjú carbonari. Bp. Divatlap. 48. 1.
- Beszélyek. M. Könyvesház. Év. n. (Az özvegnő. Az oczeán virága.)
 O. K. szépirodalmi összes munkái. Bp. 1878—1879. (III. Az ifjak. Lengyel menekvő. Az özvegnő. Az oczeán virága. Karolina. A farsang napjai. A bálkirálynő. A gyöngyhalász. A detrehalmi kastély. IV. Az ifjú carbonari.)
- Szinnyei. IX. 1198. — Ferenczy József : O. életrajza. Összes munkái I. kötetében. 1878. — Faragó Márton : O. K. Losonc. 1898.
- Orlay (Petrics) Soma** (1822-1880).
 A vihar gyermeke. Tavasz. 45
 Viszontorlás. U. o. 45.
- Szinnyei. IX. 1370.
- Ormós Zsigmond** (1813—1894).
 Hölgyet bálban ne keress. Ra. 35. I. 12.
 Sok baj, semmiért. Ra. 35. I. 19.
 Szegény jurátus. Ra. 35. I. 48.
 A bujdosó lengyel. Re. 40.
 Véres boszú. Temesvár. 41.
- Szinnyei. IX. 1382. — O. Zs. Visszaemlékezések. Temesvár. 1885—1888.
- Oroszhegyi (Szabó) Józsa** (1822—1870).
 Az avasi rém. R. P. 42. II. 91.
 Tátogó Zakariás éji kalandja. P. 47. II. 50.

Ilona királyné. Honleányok
Könyve. 47.
Szép Ilonka. U. o. 47.

Szinnyei. IX. 1401.
Pájer Antal (1817—1881).
Karácsony. Ra. 39. I. 36-38.
Egyik bukása a másikat föl-
emeli. Ra. 39. I. 47—48.
A hegedűs orvos. Kö. 41. I.
89—90.

Szinnyei. X. 97.
Pajor István (1821—1899).
A drótos. H. 43. II. 8.
Falusi vendégség. É. 45. I. 6.
A principalis. H. 45. II. 16.
Az auctoritás. P. 45. II. 22.
A sujtás embere. H. 46. II. 19.

Szinnyei. X. 102.
Pákh Albert (1823—1867).
Alföldi képek. Egy este a
debreczeni színházban. É.
44. I. 8.
Egy nap egy instructor életé-
ből. É. 44. II. 18—19.
Utazás Debreczenben. É. 45.
I. 2—5.
Egy városi írnok szerelme.
É. 45. II. 14—15.
A sípládás fia és a sípládás
fiának az apja. É. 46. I.
2—3.
Fiatal óriás. É. 46. I. 24—25.
A honszerelmesek vagyis
Ignác és Konstancia. É.
47. II. 1—3.
P. A. humoros életképei. Bp.
1870. (a fentebbiek mind
benne vannak).

Szinnyei. X. 108. — Gyulai
P. emlékbeszéde a fentebbi
kiadásban és Gy. P. Emlék-
beszédek. 1902. — Szabó Mó-
zes : P. A. pályája. Kolozs-
vár. 1903. — Schöpflin A. :

P. A. Vas. Ujs. 1904. 10. —
Kuncz Aladár : P. A. Gyulai-
hozáírtleveleiből. Nyugat. 1910.
II. 1545. — Ruhmann Jenő :
P. A. kiadatlan ifjúkori mun-
kái. Irod. Közl. 1912. 87. —
Galamb Sándor : P. A. Nap-
kelet. 1923.
Pálffy Albert (1820—1897).
Ismét egy nő. R. P. 42. II. 89.
Clemmy. R. P. 43. I. 4.
Carteaux. R. P. 43. I. 14—15.
Egy éj a csárdában. R. P.
43. I. 40—42.
Kázmér. R. P. 43. II. 6.
Két fiatal ember. R. P. 43.
II. 16—18.
Megbukott pálya. Világ. 44.
I. 31—32.
Egy estély a táblabíró úrnál.
É. 44. I. 11—12.
Trois Rivières. R. P. 44. I.
44—46.
Városi és falusi elmiesség. P.
44. I. 9.
Étoile-Sombre. Aradi Vész-
lapok. 44.
A szerkesztősegéd. É. 44. II.
11.
Rivuli Dominarum. É. 45.
II. 7.
Pesti szerelem. É. 46. I. 4—5.
Magyar millionaire. Pest. 46.
A fekete könyv. Pest. 47. I., II.
Egy báróné. É. 47. I. 8—10.
A tisztartó veje. É. 47. I.
18—20.
Csel és véletlen. P. 47. I.
18—19.
Harlem Richard. É. 47. II.
5—7.
Egy kastély az erdőben. É.
47. II. 21—22.
Egy vendég a külföldről. É.
48. I. 4—7.
Capo di Pessaro. É. 48. I.
17—18.
Egy földönfutó hátrahagyott
novellái. Pest. 1850. (I.

Carteaux. Egy éj a csárdában. Étoile-Sombre. Trois Rivières. Városi és falusi elmésség. Pesti szerelem. Csel és véletlen. II. Rivuli Dominarum. A tisztartó veje. Egy báróné. Harlem Richard. Egy kastély az erdőben.)

Egy kastély az erdőben. Olcs. Kvt. 1875. s azóta is.

Szinnyei. X. 152. — Vadnai K.: P. A. emlékezete. Bp. Sz. 94. k. 1898. 355. — Gyulai Pál: P. A. emléktáblájánál. Akad. Ért. 1899. 322. — Szvacsek Vári Rezső Erdődi P. A. Bp. 1904.

Pap Endre (1817—1899).

Élő férj özvegye. A. 38. I. 21—22.

Szinnyei. X. 273.

Pap Gábor (1791—?).

Történetek a mai időkől. I. Székesfehérvár. 23. (Delka. Fejérvő. Balaton-Füred.). Szeleneczy Julia. Hébe. 24.

Szinnyei. X. 280.

Paziási Mihály (?—?).

Messze keresett és közel talált. Au. 28.

Aladár. Au. 28.

A gazdag házasulandó. Au. 29. Adolf. Muzáron. III. 29.

Jaj be boldog vagyok én! Au. 32.

Szinnyei. X. 608. — Toldy Ferenc összegyűjtött munkái. VIII. 1874. 237., 255.

Petőfi Sándor (1823—1849).

A szökevények. P. 45. 2. n. 6.

A hóhér kötele. Pest. 46.

A nagyapa. É. 47. I. 6—7.

A fakó leány és a pej legény. É. 47. I. 19—20.

A hóhér kötele. Pest. 1863. s azóta több önálló kiadás.

P. S. vegyes művei. Pest. 1863. (I. A nagyapa. A szökevények.).

P. S. beszélyei. Olcs. Kvt. 1883. s azóta többször.

P. S. Elbeszélések és hirlapi cikkek. Magyar Kvt. 44. Év. n. (1898).

P. S. összes művei. 1892-1896. (Ebben mind megvan értékes jegyzetekkel.)

Szinnyei. X. 923. — Képes. II. 276. — Ferenczi Zoltán: P. életrajza. Bpest. 1896. — Oláh Gábor: P. képzelete. Bp. 1909. — Endrődi S.: Petőfi napjai a magyar irodalomban. P. könyvtár. 29—30. 1911. — Péterfy Jenő: P. S. ról. Olcs. Kvt. 1913. (1706. szám.) — Szigetvári Iván: A százéves Petőfi. Bp. 1922. — Horváth János: Petőfi Sándor. Bp. 1922. — Riedl Frigyes: Petőfi Sándor. Bp. 1923.

Pompéry János (1819—1884).

Laura. A. 42. I. 33—35.

Az elválhatlanok. H. 44. I. 13.

Az élet. É. 45. I. 20—24.

Két hölgy szerelmé. É. 47. I. 16—18.

Beszélyek. Pest. 1853. (II. Az élet. Két hölgy szerelmé.).

Szinnyei. X. 1380.

Pulszky Ferenc (1814—1897).

A becsületszó. A. 42. I. 8.

Szinnyei. XI. 221.—Pulszky F.: Életem és korom. 1880—1882. — Concha Győző: P. F. Olcs. kvt. 1541—1543. 1910. — P. F. százados emlékünnepe. Akad. Emlékb. 1915.

Remellay Gusztáv (1819-1866).
 Szanda. Ra. 38. II. 42—43.
 Rapsodia a csókról. Ra. 38. II. 51.
 Az én kereszt lányom. Ra. 39. I. 37.
 Stara voda, vagy a hívségforrás. Kö. 41. I. 31.
 A kór vitéz. A. 41. I. 55.
 Beke Pál halma. A. 41. I. 74—76.
 Törvényhalom. A. 41. II. 26.
 Emma. Kö. 41. II. 92.
 Ujonzállítás. R. P. 42 I. 7—9.
 Nőhűség. A. 42. I. 10.
 Zsojca. A. 42. I. 14—16.
 Árvíz előtt s árvíz után. A. 42. I. 29.
 A cserkész vendég. A. 42. I. 68—71. (Prelik Istvánnal együtt).
Történeti beszédek. I. Pest. 42. (A rom szüze = Zsojca. Beke Pál halma. Dugovich Titus. Hunyady János.).
 Bella. A. 42. II. 46—47.
 Esterházy Imre. M. É. 43. I. 3. f.
 Elisa de Castro. A. 43. I. 211. l.
 Az első király. M. É. 43. I. 6. f.
 A két Irinyi. A. 43. II. 17. l.
 Az alispán s leánya. M. É. 43. II. 1. f.
 Tomory Pál. H. 43. II. 1—3.
 Lyubica. A. 43. II. 184. l.
 A ghymesi miseruha. Világ. 43. II. 84—91.
 Veterani. M. É. 43. II. 6. f.
 Három Nina. Szivárvány. 44.
 Sírvirágok. R. P. 44. I. 18-19.
 Nincs címe. R. P. 44. I. 39.
 Zápolya Izabella. P. 44. I. 5.
Történeti beszédek. Buda. 44. (Forgách Susanna = A ghymesi miseruha. Veterani. Elisa de Castro. A két Irinyi.).
 Rugacs Ferke. É. 44. II. 9.

A Forgách név. É. 45. I. 13.
 Népregék, népmondák és várleírások. I. Pest. (Vác eredete.) P. 45. II. 26.
 II. Vácvár, Neográd, Migazzi kastély. P. 45. II. 28.
 Zöldlaky szállása. H. 45. II. 18—19. [46.
 A szentkereszti kút. Ajándok. Szomber Helena. P. 46. II. 31.
 Keglevics Péter. É. 46. II. 13.
 A torla (Nemesis). P. 46. II. 40—41.
 Ámor vaksága. É. 46. II. 21.
 Ujhelyi Erzsébet. É. 47. I. 25—26.
 A győri szöke leány. Ha. 47. II. 81—87.
 Nagyvárosi nőnevelő intézet. P. 47. II. 38.
 Szentgyörgyiné. P. 48. I. 25.
 Az utósó Zrinyi. É. 48. I. 25.
 Fejedelmi tréfa. Ha. 48. I. 11—16.

Szinnyei. XI. 754.

Samarjay Károly (1821—1894).
 Néhány nap a másvilágon. P. 47. II. 52.
 Nők országgyűlése. Országgyűlési Emlék. 48.

Szinnyei. XII. 96.

Spetykó Gáspár (1816—1865).
 Szemüvegek Dűcsalmi számára. Ra. 37. II. 70.

Szinnyei. XII. 1349.

Szabó Richard (1820—1873).
 A két vándor. Ra. 38. II. 44—47.
 Első szerelmem. Ra. 39. I. 6-7.
 Csalódások. Kö. 41. I. 61-62.
 Csalódások (folyt.). Kö. 41. II. 48—51.
 Töredék egy író életéből. R. P. 42. II. 95.
 Az utósó Korondy. M. É. 43. II. 3. f.

- Szerelem és női erény. É. 44. I. 7—8.
 Életkép. 44. II. 2—3.
 Töredék egy író életéből. É. 45. I. 9—10.
 Füredi napjaim. É. 45. I. 17—18.
 Regény és való. É. 46. I. 1—9.
 Rónatája. É. 46. II. 10—12.
 Visszaemlékezés. É. 47. II. 23—25.
- Novellák. Hazai beszély és regénytár. XI. Pest. 1858. (Csalódások.).
 Sz. R. beszélyei. Pest. 1858. (I. Rónatája. II. Visszaemlékezés. Szerelem és lemondás. Sz. és női erény. III. Életkép. Egy író és két hölgy. Töredék egy író életéből. Füredi napjaim.).
- Szinnyei. XIII. 259.
Szalay László (1813—1864).
Alphonse levelei. Bpest. 32.
Fridrik és Katt. Pest. 33.
- Szinnyei. XIII. 335. — Sz. L. levelei. (Sz. Gábor életrajzával). Bp., 1913. — Angyal Dávid: Sz. L. emléke születése századik évfordulója alkalmából. (Ak. emlékb.) 1914. — U. a.: Sz. L. Bpest. Szemle. 157. k. 1914. 1. — U. az: Sz. L. ifjúsága. Aurora. 1914. 145.
- Szegfi Mór** (1825—1896).
 A zsidó. É. 46. II. 22—23.
 A tót. P. 47. I. 5.
 Lakoma és tor. É. 47. I. 13.
 Végredelet. P. 47. I. 20—21.
 A jeggyűrű. Ha. 47. II. 107—111.
 Róza, egy leány a népből. P. 47. II. 34—35.
 A vadon rózsája. P. 48. I. 6—7.
- Szenvedély és szerelem. Ha. 48. I. 163—167.
- Szinnyei. XIII. 358.
Szelestey László (1821—1875).
 Az ismeretlenek. Kö. 41. I. 91—92.
 Szép Ilonka. Kö. 41. II. 10—11.
 A szerelem hatalma. Kö. 41. II. 42.
 A titok. H. 43. I. 25.
 A büntudat hatalma. H. 45. II. 16.
- Szinnyei. XIII. 642. — Mikulics K.: Sz. L. élete és irodalmi munkássága. Trencsén. 1901.
- Szemere Pál** (1785—1861).
 A hivatal. Au. 22.
 Davy. Szemere-féle. Au. 33.
- Szemere P. munkái. 1890. I. (A hivatal. Davy.)
- Szinnyei. XIII. 680. — Pintér. II. 239. — Fest Sándor: Angol irod. hatások hazánkban Széchenyi István fellépéséig. (Akad. Érték.) 1917. 103.
- Szemere Pálné, Képlaky Vilma** (1792—1828).
 Rózika. Au. 29.
- Szemere Pál munkái. 1890. I.
- Szinnyei. XIII. 684.
Szentiváni Mihály (1813—1842)
 Ét-vivő lány. Re. 39.
 Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon. Re. 39. és Mulattató. 39. 6—8.
 Meglátogatom az atyáknak vétkeket a fiakban. N. T. 39. I. 24—26.
 A víg társak. Re. 40.
 Nászkaland. Re. 40.
 A föllelt ideál. Re. 41.

- A nehézelműek. Re: 41.
Sz. M. Munkái. I. Kolozsvár.
 43. (Mindenütt rossz, de legrosszabb otthon. Ét-vivő leány. Megbüntettem az atyáknak vétkeket a fiakban. A víg társak. Nászkaland.).
- Szinnyei. XIII. 746. —
Sz. M. levele Szent Iványi Józsefhez. Ker. Magvető. 1913. 33.
- Szentmiklóssy Alajos**
 (1793—1849).
Opor s Loránt, vagy a szerelem s barátság küzdései. Hébe. 24.
A szép Eszter. Au. 24.
- Szinnyei. XIII. 765. —
Pintér. II. 246.
- Szenvey József** (1800—1857).
A két férj hitvese. Au. 26.
A kép. A. 41. II. 35—36.
- Szinnyei. XIII. 775. —
Pintér. II. 252.
- Szigligeti Ede** (1814—1878).
Rónafi, magyar színész. P. 44. I. 3.
Bálba készülők. P. 44. I. 25.
Elbeszélése annak, miként semmit sem valék képes elbeszélni. Nemz. Színházi Zsebk. 45.
- Szinnyei. XIII. 848. —
Képes. II. 339.
- Szilágyi István** (1819—1897).
Bérczjáró fia. P. 46. II. 28—30.
- Szinnyei. XIII. 898.
- Szilágyi Sándor** (1827—1899).
Levél. R. P. 42. II. 89.
Válaszút. Erdélyképekben. 43.
Kapukulesom. É. 45. II. 20.
Toledói vártorony. Kiskövet. 46.
- Kerek-kő. Kolozsvári Naptár. 46.
Memento mori. H. 47. I. 22.
Napló a XVII-dik századból. H. 47. II. 5—9.
Az áldozat. Ha. 47. II. 151—152.
Egy álarcos bál. Ha. 48. I. 178.
Egy kép 1604-ből. Ha. 47. I. 223—230.
- Szinnyei. XIII. 911. —
Szádeczky Lajos: Sz. S. Vas. Ujs. 1899. 4. — *Szüry Dénes:* Sz. S.-ról. U. o. — *Erdélyi Pál:* Sz. S. Bp. Napló. 1899. 13.
- Szontagh Gusztáv** (1793—1858).
Pályakép. Au. 37.
A szenvedelmes dinnye- és dohánytermesztőábrándjai. É. 45. I. 7—8.
Történeti képek. I. Harald Haarfagar. É. 45. II. 8.
 II. Sophonisbe. É. 45. II. 9.
- Szinnyei. XIII. 1071. —
Pekár K.: Az első magyar sociologus. M. Társadt. Sz. 1911. 751.
- Takács Éva** (1779—1845).
Sarolta. Hébe. 26.
Takács Éva munkái. II. *Eredeti elbeszélések.* Buda. 29. (Sarolta. Gácsy Idda. Guzmán. Cecilia. Lengyel Vilmos.).
- Szinnyei. XIII. 1230.
- Táncsics (Stancsics) Mihály**
 (1799—1884).
Rényképek. I. Pest. 35. II., III. Kolozsvár. 35. (I. *A gazdagság egyedül boldoggá nem tehet. Nina Dezsőnek (levelek). A nap-számos.* II. *Dezső Ninának.* Czel. III. *Laura.*)

- Pazardi. Kolozsvár. 36.*
 Oklevél című kéziratából közlemény. Ra. 37. I. 19—20.
 A hontalan leány. Ra. 37. I. 37—39.
 Szerelem és kötelesség. L. 38. 13—15.
 Életrajz. V. U. 42. 445—447.
- T. M. Művei. Pest, 1873. (I. Erényképek szerelmes levelekben. Nina Dezsőnek. D. Ninának. A hontalan leány. II. Pazardi. Bogdán unokája Laura. Laura. A napszámos. III. Tordai Endre és az oklevelek, ebből mutatvány az Oklevelek, a szerző sz. 1836-ban készült.)
- Szinnyei. XIII. 1278. — Táncsics M.: Gyásznapi emléke levelekben. Budapest, 1848. — Életpálya v. emlékiratok. T. M. művei. IV. Bp., 1873.
- Toldy Ferenc** (1805—1875).
Most vagy soha! Pest. 24.
- Szinnyei. XIV. 220. — Képes. II. 141. — Császár Elemér: T. F. E. Ph. Közl. 1905. 825. — Négyesy L.: T. F. emlékezete. Bp. Sz. 124. k. 1905. 337. — Riedl F.: T. F. emlékezete. Akad. Ért. 1906. 241. — Kuncz Aladár: T. F. Bp. 1907.
- Tompa Mihály** (1817—1868).
 Látogatás urambátyámnál. H. 44. II. 19—20.
 Könyvkiadási gyönyörűségek. P. 46. I. 15.
 A Tisza rétje ég. P. 46. I. 27.
- Szinnyei. XIV. 291. — Képes. II. 261. — Lengyel Miklós.: T. M. élete és művei. Bp., 1906. — Kéky Lajos: T. M. (Költők és írók.) Bp. 1912. — Váczy János: T. M. életrajza. Bp. 1913.
- Tóth Lőrinc** (1814—1903).
 Czel-éressem. K. 33.
 Esztike. R. 33. 61—62.
 Akarattya. R. 33. 64.
 Karpát völgye. R. 33. 67-70.
 Bácsika és én. Ra. 35. I. 45-46.
 A romkirály. Ra. 35. II. 45-47.
 A bálgyűlölő. Ra. 36. I. 7-8.
 Aranyhajú Janka. A. 37. I. 6.
 A gályarab s leánya. A. 38. I. 27—29.
 Donna Sol. Bp. Ár. IV. 40.
 Karpát gyermeke. N. A. 42.
 Férfiszó. H. 43. II. 1.
- Uti novellák. Budapest. 1851.
 (Karpát gyermeke. A romkirály. Aranyhajú Janka. Férfiszó. A magyar gályarab s leánya. Auto da fé. Donna Sol.).
- Sötét időkből. M. Könyvesház. XI. 5—6. (105—106).
 Év. n. (Gályarab s leánya. Szent András tornya. Aranyhajú Janka. Auto da fé. Férfiszó.).
- Szinnyei. XIV. 419. — Beöthy Zsolt: T. L. Bp. H. 1903. 76. — T. L. Vas. Ujs. 1903. 12. — Vécsey Tamás: T. L. emlékezete. (Akad. emlékb.) 1904.
- Vahot Imre** (1820—1879).
 A siroki kanászlegény. Ra. 37. II. 95.
 Pesti genre-képek. II. A júrátus-kávéház. R. P. 42. I. 37.
 Mézes hetek. R. P. 42. II. 70—71.
 Az ölebecske. R. P. 42. II. 81.
 Gräfenberg betegek. Kliegl Könyv. I. 42.
 Pötöle Gyárfás. Em. 43.

- Hollós Mátyás az alkirály udvara. M. É. 43. I. 4. f.
 Aki másnak vermet ás, maga esik bele. P. 44. I. 23.
 Márta könyje. Magyarföld és Népei. I. 46.
 Szécsi Mária és Wesselényi Ferenc. U. o. II. 46.
- Ködfátyol-képek. Pest. 1853.
 (I. Mézes hetek. Szécsi Mária és murányi vár története. Aki másnak vermet ás, maga esik bele. II. Gräfenberg betegek. Az ölbeckske. III. Pötöle Gy.).
- Szinnyei. XIV. 701. — V. I. emlékiratai. Bp., 1880. — Petőfi Sándor élete és művei. Bp., 1884.
- Vajda János** (1827—1897).
 Törödékek egy vándorszínész naplójából. P. 48. I. 8—9.
- Szinnyei. XIV. 754. — Képes. II. 461. — Kerekes Gy.: V. J. élete és munkái. Orsz. Világ. 1900. 45—53. és önállóan 1901. — Dombi Márk: V. J. költészete. Katholikus Szemle, 1900. 385.
- Vajda Péter** (1808—1846).
A legszebb leány. Pest. 34.
Othman ünnepe Eskiudarbán. Au. 34.
 Vajkoontala. Au. 35.
 Renyhe Jankó. Ra. 35. I. 5.
 A kísértet. Ra. 35. I. 17—18.
 Melly gyöngé még a leghatalmasabb is! Ra. 35. I. 20.
Pesti levelek. I. Szép szavak. Kassa. 35.
 Memnon szobra. Au. 36.
 A csapodár. Haj. 37.
 Az athinai sírásó. Haj. 37.
 Manahor, a rabszolga. Em. 37.
 Yoridala. Au. 37.
Tárcsai Bende. Pest. 37. I. — III.
- Pesti levelek. II. Őszinte be-
 szédek.* Kassa. 37.
 A mágusz-lány. Haj. 38.
 A két bramin. A. 38. I. 4—9.
 A gazdag örökös. L. 38. 61. l.
 Kon-fu-cse. A. 39. II. 4—6.
Dalhon. Pest. 39. (I. *Hildegunda. Mirmah. Vajkoontala.* II. A mágusz-lány. *Atila halála.*).
Dalhon. Pest. 41. (III. *Hábor. Gyula. Az éj fia.*).
 Akbár szultán. N. A. 41.
 Mária. N. A. 42.
 Alpári. Pécsi Aurora. 43.
- Dalhon. Szemelvények.* Gyoma. 1906. (Vajkoontala).
- Szinnyei. XIV. 763. — Képes. II. 161. — Erdélyi János kisebb prózái. Sárospatak, 1863. II. 51. — Széchy Károly: V. P. élete és művei. Bp., 1892. — Bálint Aranka: V. P. romanticismusa. Bp., 1906. — Oláh Gábor: V. P. Bp. Hirlap. 1908. 226. — Váradi A.: V. P. Egyetértés. 1908. 226. — Trostler József: V. P. és a német romanticismus. E. Ph. K. 1913. 247., 304. és kny. — Szinnyei F.: Vajda Péter novellái. Irod. 1922.
- Vas Gereben** (1823—1868).
 G'scheft. É. 45. II. 17.
 Rabvallatás. É. 45. II. 24.
 Életképek. Előzmény. Patvaria és két ügyvéd. É. 46. I. 14.
 Boszu. É. 46. I. 15—17.
 Nevelőintézet 1833-ban. É. 46. I. 26.
 Falusi életképek. III. Kukoricza-felezés. É. 46. II. 8.
 IV. Bíró-választás. É. 46. II. 20.

A király és a bolond. É. 46. II. 21.

Nevelő kerestetik. É. 46. II. 24.

Urambátyám és én. É. 47. I. 3.

Egy convictusi ebéd. É. 47. I. 5. [I. 6.]

Ebéd a convictusban. É. 47. Tanító úr és tanítványai. P. 47. I. 7.

Koplalunk. Ha. 47. I. 46—47. Bálba mentünk. Ha. 47. I. 53—55.

A róka. P. 47. I. 22.

Életképek és darázsjeszek. P. 47. (G'scheft. Rabvallatás.

Nevelőintézet. Nevelő kerestetik. *Vándortótok.* Ku-

koricza-felezés. Bíróválasztás. Patvaria és két ügyvéd. Urambátyám és én.

Egy convictusi ebéd. Bálba mentünk. A király és a bol-

lond. Tanító úr és tanítványai. A róka. Koplalunk).

Megházasodom. P. 47. II. 27. Koczagyerek. P. 47. II. 38.

Luczaszék. Ha. 48. I. 168-170. Matyi bácsi, vagy ez azon

ember, kivel nem lehet okosan beszélni. P. 48. I. 6.

Parlagi képek. Pest. 51. (I. Koczagyerek. Luczaszék.)

Tormagyökök. Pest. 55. (Matyi bácsi.)

V. G. összes munkái. Bpest, 1886—1900.

Szinnyei. XIV. 956. — Képes. II. 494. — Váli Béla:

V. G. élete és munkái. Bp. 1883. — Zsigmond Ferenc:

V. G. Irodalomt. 1919. 1.

Vasvári Pál (1827—1849).

III. Endre király halála. P. 46. II. 30—31.

Bús napok. É. 46. II. 5—6. Óriási terv. É. 46. II. 19—20.

Omode Máté, mint atya. P. 47. I. 12.

Amarilla. Honleányok Könyve. 47.

Szinnyei. XIV. 990.

Vörösmarty Mihály (1800-1855). A holdvilágos este. K. 29.

A kecskebőr. Au. 34. Orlay. Au. 37.

A füredi szívhalászat. A. 37. I. 3—5.

Csiga Márton viszontagságai. A. 37. I. 22—23.

Szél úrfi. A. 37. II. 34.

V. M. újabb munkái. II. *Beszélyek és regék.* Buda. 40.

(A füredi szívhalászat. Orlay. A holdvilágos éj.

A kecskebőr. Csiga Márton viszontagságai. Szél úrfi.).

V. M. minden munkái. X. *Beszélyek és regék.* Pest. 47.

Összes munkáinak újabb kiadásában.

Beszélyei és regéi. Olcs. Kvt. 1901.

Szinnyei. XIV. 1341. — Képes. II. 84. — Gyulai

Pál: Emlékbeszéd. 1902. — Beöthy Zs.: V. M. Bpest,

1900. — Gyulai Pál: V. élet-rajza. 5. k. 1900. — V. emlék-

könyv. Székesfehérvár, 1900. — Radnai Oszkár: V. mint

prózaíró. Temesvár, 1909. — Galamb Sándor: V. novellái.

Irod. Közl. 1915. 173.

NÉVMUTATÓ.

A. Á.

—a. II. 84.
 Abdi basa II. 251.
 Abel (bibliai) II. 239.
 Ábrahámfy II. 84.
 Absolon (bibliai) II. 237.
 Adalbert püspök II. 234, 235.
 Addison. II. 122., 222.
 Aeneas II. 104.
 A. G. II. 219.
 Aggfi (Munkácsy János) 169,
 II. 21.
 Ainsworth 156.
 Ajtay Sámuel 8.
 Aladár (Attila fia) II. 250.
 Albrecht Joh. F. E. 69.
 Alexis Wilibald 156.
 Ali budai basa II. 229.
 Alonzo (Castilia királya) II.
 249.
 Alt Móríc (br. Jósika Miklós)
 182. II. 71.
 Alt Rudolf 21.
 Alvarez 108.
 Amnon (bibliai) II. 238.
 Andersen II. 122.
 Antinous II. 288.
 Antonius II. 255.
 Antony II. 68. 223.
 Apaffy Mihály 81, 188.
 Apor Károly br. 60.
 Arany János 86. II. 14, 88, 128,
 211, 308.
 Ariel (Kuthy L.) II. 172.
 D'Arnaud 6.
 Arnim 39, 156.

Ártándi Pál II. 261, 265, 267.
 Aszalay József 33, 100.
 Atália (bibliai) II. 238.
 Attila 243, 246. II. 122, 230,
 250.
 Aulnoy grófnő II. 122.
 Ázael (bibliai) II. 236.

B.

B. 282.
 B. II. 223.
 B—r M. II. 234.
 B. P. II. 83.
 Bagó M. II. 12.
 Bajza József 30, 34. 87—8,
 106—8, 110, 117, 127, 140,
 142, 144, 146, 161, 254, II.
 12, 13, 19, 22, 26, 48, 70,
 75, 131, 303, 305.
 Bajza József (irodalomtörténet-
 író) 107.
 Bakács Tamás II. 262, 263, 265,
 266.
 Bakics Pál II. 235.
 Baksay Sándor II. 82.
 Balogh József 14, 78.
 Balogh Pál (Almási) 78.
 Balogh Sámuel 7, 13, 40. II. 310.
 Baltazar (bibliai) II. 238.
 Balzac 120, 127, 128, 155, 156,
 185, 189, 194, 209, 213, 280.
 II. 38, 122, 167, 180, 286,
 287—8, 292, 298, 304.
 Bánffay (Baumholczer) Simon
 II. 68, 220, 241.
 Bánk II. 14.

- Bánk bán 67, 232.
 Bárány Ágoston (Debreczeni) [75.
 Barclay 6.
 Barényi II. 146.
 Báróczi Sándor 6.
 Bártfay László 88, 89, II. 174, 303.
 Bartók Gábor II. 85, 220.
 Barthos János I. Márk alatt.
 Bátori Boldizsár 171, 191, 192, II. 284—6, 289, 290, 294, 296, 299.
 Bátori Gábor 153, 171, 172, 173, 207, 222, II. 240, 251.
 Bátori György II. 266.
 Bátori István 164, 171, II. 301.
 Bátori Kristóf II. 293.
 Bátori Zsigmond 191, 192, 201, II. 240, 282—6, 289, 294, 296, 299, 301.
 Bátori Zsigmondné (Christierna) 165.
 Batsányi János 28.
 Batthyány L. gr. II. 151.
 Bayer József 73, 86, 169, II. 80, 109, 149, 230.
 Beatrice di Tenda II. 245.
 Beatrix királynő 85, 88.
 Beckford 236.
 Beimel (nyomdász) II. 12.
 Béla (IV.) II. 235.
 Bellini (zeneszerző) II. 124, 245.
 Benedek József II. 214, 218, 220, 221, 230, 238, 239.
 Beöthy László II. 30, 31.
 Beöthy Zsigmond 60, 62, II. 14, 219, 222, 260, 303.
 Beöthy Zsolt 5, 117, 122, 123.
 Bercsényi gr. II. 234.
 Bérczy Károly 17, 20, **139—42**, 146, 147, II. 232, 240, 243, 247, 257, 304, 312.
 Berecz Károly II. 110.
 Bergl János 24.
 Berkovics Miklós 273, 277, 286.
 Bernard Charles II. 122.
 Bernát Gáspár 57, 146, 147, II. 65, **86—91**, 101, 195, 197, 307.
 Berzsényi Dániel 28, 67, 233, II. 61.
 Bessenyei György 5, 67, 238.
 Bessenyei Pál (dalmát bán) II. 254.
 Besze János II. 84.
 Bethlen Farkas 76, II. 273, 285, 286.
 Bethlen Miklós gr. (novellista) II. 222, 241.
 Bethsabé (bibliai) II. 238.
 Bezerédy Amália II. 216, 221.
 Bige Károly II. 221.
 Blasis 138.
 Bloch Mór 250, II. 216.
 Blumauer 228.
 Boildieu II. 124.
 Boileau 158.
 Bolyai Farkas 29, 67.
 Bonfini 218, II. 264.
 Bonyhay Benjamin II. 221.
 Bornemisza Anna 188.
 Bornschein 7.
 Boros Mihály 146, 248, II. 65, **93—95, 237—8**, 307.
 Borsos Tamás II. 285.
 Boys (Albert) du 257.
 Boz I. Dickens
 Bozóky István 274.
 Bökfy Zakariás I. Boros Mihály,
 Börne II. 18, 122.
 Brachmann Louise 38.
 Brandenburgi Katalin II. 241.
 Brandes György 273.
 Brassai Sámuel 148.
 Bray Eliza 156.
 Brennglas Adolf (Glassbrenner) II. 37.
 Brentano 156, 228.
 Bretelle 138.
 Brutus Mihály II. 264.
 Bruz Lajos II. 240.
 Budai Ferenc II. 229, 234, 235.
 Bulwer 59, 135, 136, 139, 140, 141, 155, 156, 157, 181, 193, II. 122, 160, 304.
 Burián Imre 64.
 Burkér 136.
 Burmeister Lyser II. 18, 25, 37.

Burney (Miss) 180.
 Butó János (Hunyadi J. apja)
 II. 235.
 Byron 108, 132, 136, 158, 181,
 236, 281. II. 122, 123, 143.

C.

Czakó Zsigmond 249. II. 14, 98.
 Calderon II. 124.
 Calprenède 6.
 Camoëns II. 277—82.
 Canning 138.
 Canova II. 124.
 Czapek J. M. 69.
 Caraffa II. 236.
 Czárán Emmánuel (Seprősi) 14,
 78.
 Carême 138.
 Cariglia Alfonzó 191, 192. II.
 290, 298.
 Castelli 69. II. 36, 279.
 Czeccil II. 41.
 Cecilia (Szent) II. 248.
 Cervantes II. 123, 124.
 Chamisso 39, 238.
 Chateaubriand 132, 156, 158,
 208, 274, 276, 277. II. 122.
 Chatterton (lord) II. 123, 279.
 Cid II. 249.
 Cilley Borbála II. 247, 254.
 255.
 Cilley Fridrik II. 254.
 Cilley Ulrik 88. II. 13, 235.
 Clark II. 8.
 Clauren 99, 156. II. 122.
 Cleopatra II. 255.
 Collin testvérek 69.
 Concha Győző 277.
 Constant Benjamin 108, 127,
 274, 276, 277, 278, 286.
 Cook 228.
 Cooper 155, 156, 157, 169, 208.
 II. 122, 163, 189, 305.
 Cottin (Mme) 136.
 Czövek István 8.
 Crabbe 133.
 Cramer 155.
 Cruikshank II. 38.

Czuczor Gergely 30, 34, 76. II.
 13.

Cs.

Cs — — ó II. 84.
 Cs. J. 239.
 Cs. P. II. 232.
 Csaba (Vörösmarty) II. 32.
 Csaba (Attila fia) II. 250.
 Csák Gyula (a Kisfaludyak öse)
 II. 233.
 Csák Máté 74. II. 234, 240.
 Császár Ferenc 145, 188, 283.
 II. 67, 109, 131—2, 184,
 238, 247, 307.
 Csatári Ottó 60, 62. II. 85, 225.
 Csató Pál 17, 20, 24, 36, 59,
 116—129, 130, 144, 149,
 175, 198, 203, 204, II. 14,
 23, 152, 153, 154, 159, 160,
 227, 302, 303, 304, 311, 312.
 313.
 Csengery Antal II. 108.
 Cserneczky 35, 36.
 Csery Péter 8, 14.
 Csiszár Amália (gr. Nemesné)
 II. 200, 222.
 Csokonai Vitéz M. 136, 238. II.
 13, 61.
 Csoma S. (Kőrösi) II. 15.
 Csöngy Elek II. 67.
 Csuthy Zsigmond II. 86.

D.

Daru 188.
 Daumier II. 37.
 Dávid király II. 237, 238.
 Dayka Gábor 107, II. 13, 130,
 131.
 Deák Ferenc II. 12. II. 258.
 Decebal 174. II. 240, 249, 250.
 Decsi János II. 285.
 Decsy Sámuel 238. II. 285.
 Degré Alajos 17, 146, 147. II.
 69, 173, 184—6, 308, 313.
 Delavigne 159, 162.
 Delila (bibliai) II. 237.
 Dengi János ifj. II. 287.

Dériné 138.
 Dersfi Erzsébet II. 234, 240.
 Dessewffy Emil gr. II. 300.
 Dessewffy József gr. 35, 136, 255.
 Dickens 194. II. 38, 39, 47, 52, 54, 71, 95, 122, 144, 145, 170, 189, 195.
 Diósy II. 218.
 Diósy M. II. 223.
 Dobai György 10.
 Dobó István 11.
 Dobozi Mihály 82.
 Dobsa Lajos II. 204.
 Dombosy II. 84.
 Domján I. Munkácsy János.
 Dorffinger J. A. 21.
 Doumic R. 158.
 Dózsa Dániel 63. II. 220, 222, 224.
 Dózsa György II. 259—61, 263, 265—8.
 Dózsa Gergely II. 265.
 Döbrentei Gábor 29, 74, 75.
 Dubravius II. 264.
 Dugat D. P. II. 236.
 Dugonics András 6, 7, 9, 11, 67, 76. II. 101.
 Dugovics Titusz 72. II. 235.
 Dulházy Mihály 35.
 Dumas, id. 127, 132, 155, 156, 159, 162. II. 122, 124, 125, 185, 308.
 Dusch 6.
 Dux Adolf II. 135, 258.

E.

Eckbert (Gertrudis testvérje) 232.
 Edward (I. ang. kir.) II. 250.
 Eggenberger 192. II. 12, 283.
 Endre (II.) 231, 233, 255.
 Endre (III.) II. 229.
 Endreffy 63.
 Engel (történetíró) II. 264, 273.
 Eichendorff 39, 156.
 Emberkényi Nándor II. 222.
 Emich Gusztáv II. 12.

Endrödy János 238.
 Eördegh István II. 232, 279.
 Eötvös József br. 17, 19, 20, 127, 144, 162, 198, 202, 245, 252—88, II. 11, 14, 15, 106—20, 128, 132, 145, 206, 227, 229, 257, 258—68, 283, 300, 301, 306, 307, 309, 311, 312, 313.
 Erdélyi János 146, 162, 236, 269, 281, II. 15, 27, 94, 119, 220, 224.
 Erdélyi Pál 157.
 Erdödi János II. 216, 218, 221.
 Erkel Ferenc II. 15. [222.
 Ervin I. Pompéry János.
 Eszter (bibliai) II. 238.
 E. Emil 64. II. 41.

F.

Fábián Gábor 99, 239.
 Falk Miksa 255. II. 24.
 F. Farkas Ferenc II. 221.
 Fáy András 5, 14, 16, 17, 20, 26, 34, 37, 39—45, 46, 47, 50, 53, 55, 56, 57, 59, 66, 80, 105, 109—115, 116, 123, 143, 144, 149, 153, 187, 199, 200, 203, 233, 281. II. 10, 14, 40, 80, 103, 109, 114, 126, 224, 227, 235, 241, 244—5, 250, 251, 252, 257, 284, 285, 302, 303, 309, 311, 312, 313.
 Fazekas Mihály 28.
 Fejér György II. 249.
 Fekete János II. 83, 84, 86.
 Fellegi Jordán II. 70.
 Fénelon 6.
 Fényes Eelk II. 15.
 Ferdinand (I.) II. 146.
 Ferenc (I.) II. 8.
 Ferenczhalmi 62. II. 170, 223.
 Ferenczi István 109.
 Ferenczi Zoltán 91, 133, 135, 137, 157, 167, 178, 257, 258, 273, 280. II. 76, 109, 119.
 Fessler 70, 82, 196, 218, 219 220. II. 229, 235,

Fest Sándor 142.
 Féval II. 122.
 Fielding II. 16, 122.
 Finta Károly 169.
 Fiván II. 83, 86, 207, 220.
 Florian II. 122.
 Flygare Carlén II. 123.
 Fodor Pál II. 204.
 Fogarasi János 34, 35, 63, 239.
     II. 19—20, 30, 66, 306.
 Foglár Imre (Tésai) II. 229.
 Folnesics 7.
 Forgách Lajos gr. 255.
 Forgách Zsuzsanna II. 235.
 Foscolo Ugo II. 123.
 Fouqué, de le Motte 99, 155,
     156.
 Fox 138.
 T. Földvály II. 81.
 Frankenburg 17, 36, 144, 146,
     147. II. 19, 23—31, 41, 62,
     66, 88, 188, 306, 313.
 Franklin Benjamin II. 122, 220.
 Frescofi Tihamér II. 68.
 Friebeisz István II. 68.
 Frigyes Vilmos (porosz kir.) 89.
 Frigyes (Nagy) 88, 89.
 Frivaldszky Imre II. 15.
 Froberg Regina 98.

G.

Gaal György 12, 13, 239.
 Gaal József 17, 19, 20, 36, 58,
     60, 84, 90—7, 143, 144, 145,
     146, 147, 149, 150, 179, 235.
     II. 14, 22, 41, 73—81, 83,
     99, 102, 110, 143, 147—50,
     161, 169, 178, 195, 249—53,
     255, 257, 302, 304, 306, 307,
     309, 311, 312, 313.
 Gál Miklós II. 240.
 Galamb Sándor II. 32, 33, 245,
     286.
 Galamb II. 83.
 Galeotto 219.
 Gálf János II. 284.
 Gálszécsi Ödön II. 39.
 Garay Alajos II. 241.

Garay János 36, 58, 59, 61, 67,
     77, 144, 146, 247, 250. II.
     22, 23, 30, 41, 48, 66, 67,
     70, 130, 215, 302, 307.
 Gautier, Théophile 127.
 Gavarni II. 37.
 E. Gedő János II. 85.
 Geibel II. 12.
 Gellert 6.
 Gerenday 63.
 Gergely deák (Veresmarti) II.
     283, 286, 290, 294, 297, 299.
 Gertrudis királyné 232.
 Gessner 6.
 Géza fejedelem II. 235.
 Giskra 219. II. 240.
 Gizella (Szt. István neje) II.
     256.
 Gleich (Dellarosa) 7, 69. II. 35.
     122.
 Goethe 113, 155, 156, 158, 237,
     254, 274, II. 122, 140, 280,
     286, 303.
 Goldsmith II. 122, 123.
 Gombos Imre 29.
 Gómer (bibliai) II. 236.
 Gondol Dániel 179. II. 39.
 Gorové László 11.
 Göde István 34, 88, 106.
 Gödör József 35.
 Gömöri 58.
 Gragger Róbert 49.
 Gray 136.
 Guilbert E. II. 53.
 Gulyás Pál 256, II. 111.
 Gurdélyi II. 218, 223.
 Guzmics Izidor 11.
 Gvadányi József gr. 136. II.
     208.

Gy.

Gyarmati Samu II. 30.
 György Lajos 7, 10.
 Györgyi Sándor 64.
 Györi Dániel 248. II. 239.
 Györley Péter II. 30.
 Gyulai Pál (XVI. sz.) 171, 191,
     192, 198. II. 249, 268, 282—
     301, 309,

Gyulai Pál 17, 81, 145, 157, 170,
199, 279, 281. II. 32, 33,
96, **211—2, 248—9**, 257,
308, 309, 312.
Gyurián (nyomdász) II. 12.

H.

H—ics Sdr. 285. II. 241.
Háess II. 85.
Hafiz 237, 239.
Hahn—Hahn Ida II. 122.
Halász Márton II. 221.
Halászy József 145, 249. II. 67,
68, 78.
Haller Albrecht 6.
Halomfy II. 216.
Halm II. 279.
Hammer—Purgstall 237.
Haraszthy Samu 59, 282. II. 85.
Hartleben 12. II. 12, 198,
206.
Hatvani Gábor 80. II. 219.
Hauff 39, 156. II. 122.
Hazucha Ferenc (Kelmanfy
László) 248. II. 23, 134, 236.
Head II. 122.
Heckenast G. 144, 145, 256. II.
12, 24, 36.
Heine 238. II. 17, 18, 25.
Heinrich Gusztáv 69, 77.
Helfy Ignác II. 111.
Héli (bibliai) II. 238.
Helmeczy Mihály 36, 116, 136.
II. 43.
Henrik (IV. francia kir.) 87. II.
125.
Henrik portugali gróf II. 249.
Henszlmann Imre 162, 190. II.
15, 70, 94, 119, 170.
Hetényi János II. 15. 234.
Hiador (Jámbor Pál) II. 143.
Hidegh Mihály 100.
Hild József II. 7.
Hinár II. 213.
Hoffmann Amadeus E. Th. 156.
II. 31, 32, 33, 306.
Holló 248.
Holosovszky Imre 7, 8, 10.
Honfalvy Aranka II. 233, 240.
Hóra (oláh lázadó) II. 182.
Horatius 28.
Hormayr J. 69, 70, 89.
Hortis (Augustini ab) Sámuel
II. 129.
Horváth Ádám 67.
Horváth Endre (Pázmándi) 76.
Horvát István 15, 253.
Horváth János 249, 286. II. 54.
110.
Horváth Lázár (Petrichevich)
17, 109, **129—39**, 141, 143,
146, 149, 157, 174, 182, 237,
283. II. 15, 30, 62, 87, 94,
245, 304, 311, 312.
Horváth Mihály II. 15.
Houwald Ernst 107. II. 122.
Hugo Viktor 108, 127, 155, 156,
157, 158, 159, 162, 170, 255,
II. 81, 108, 122, 145, 153,
158, 163, 168, 189, 208, 209,
256.
Hunfalvy Pál II. 15.
Hunyadi László 66. II. 15, 234.
Hunyadi János II. 13, 235.
Hunyadi Mátyás I. Mátyás ki-
rály.
Huszár Vilmos 273, 277.

I.

Igaz Sámuel 34.
Ilona királyné (Vak Béla neje)
II. 234.
Ilosvay Sámuel 8, 9.
Ilucz Oláh János II. 239.
Immermann II. 17.
Imre király 101.
Incze József II. 45.
Ipolyi Arnold II. 219.
Irinyi József II. 68, 97.
Irmay 248.
Irmay László II. 221.
Irving Washington 141, 156. II.
122.
István Pál 247.
István (Szent) 73. II. 256.
Ivánfy Malvina II. 216, 217.

Istvánfi Miklós II. 264.
 Izabella királyné 180. II. 235,
 292, 271, 272, 273—7.

J.

J. Nina II. 220.
 Jablanczy II. 30.
 Jakó Emil II. 221.
 Jakó Pál II. 84, 86, 103, 218,
 222.
 Jákob (bibliai) II. 238.
 Jámbor Géza II. 210, 243.
 James 156. II. 122.
 Janin Jules II. 62, 122.
 Jankovich Antal dr. 21.
 János Zsigmond II. 292.
 János (keresztelő) II. 237.
 Jean Paul 40, 136, 225, 229, 156.
 II. 16, 17, 18, 24, 25, 27, 88,
 306.
 Jefte (bibliai) II. 238, 239.
 Jeremiás (bibliai) II. 236.
 Jodok II. 217, 223, 233, 239.
 Johanna (nápolyi) II. 161, 234.
 Jókai Mór 17, 19, 106, 115, 139,
 145, 146, 147, 194, 198, 202,
 203, 207, 249, II. 24, 70, 82,
 90, 98, 104, 143, 171, 172,
 173, **187—205**, 227, 248, 308,
 311, 312, 313.
 Johnson Sámuel II. 122.
 Jorám (bibliai) II. 238.
 Jósika István 166, 190, 191, 192,
 206, 214, 221, II. 282, 284.
 Jósika Miklós br. (l. Alt Móríc
 alatt is) 16, 17, 18, 19, 28,
 33, 68, 78, 79, 80, 81, 84,
 88, 90, 109, 127, 129, 130,
 131, 139, 140, 143, 144, 145,
 146, 147, **149—223**, 224, 248,
 252, 271, 281, 285. II. 5, 14,
 58, **71—3**, 109, 110, 121, 126,
 128, 144, 160, 163, 168, 170,
 224, 226, 227, 228, 229, 238,
239—43, 244, 245, 248, 249,
 250, 253, 254, 255, 256, 257,
 259, 260, 261, 263, 269, 270,
 271, 272, 273, 277, 282, 283,

284, 286, 287, 290, 291, 292,
 304, 306, 307, 308, 309, 311,
 312, 313.

Jovius Pál II. 264.
 József császár (II.) 27, II. 182.
 József nádor 27. II. 9.
 József (bibliai) II. 238.
 Józias (bibliai) II. 238.
 Judit (bibliai) II. 238.
 Judás Makkabeus II. 238.

K.

K. II. 220.
 Kádár Jolán II. 66.
 Kain (bibliai) II. 239.
 Kaján Ábel l. Pákh Albert.
 Kalidásza 237.
 Kálmán király 82. II. 253.
 Kant 228. [307.
 Karacs Teréz 36, 104. II. **133**,
 Karácson Tódor 92, 93, 96.
 Karácson Tivador l. Szontagh
 Gusztáv.
 Karády Ignác 60.
 Karakány Jónás 63.
 Kármán József 6, 43, 273, 274,
 II. 13.
 Károly (I. ang. kir.) II. 123.
 Károly (II. ang. kir.) II. 39.
 Károlyi (nyomdász) II. 12.
 Kastner Jenő 274, 278, 279, 280.
 Katalin (Szent) II. 248.
 Katona Antal 64, 80, II. 41,
 218, 230, 248, 264.
 Katona József 29, 67. II. 14.
 Kazinczy Ferenc 5, 6, 16, 28,
 35, 72, 88, 107, 136, 238,
 254, 274, II. 13, 17, 130, 131,
 140, 217, 247.
 Kazinczy Gábor II. 70, 224,
 233.
 Keglevich Péter (bán) II. 246.
 Keled 62.
 Kelemen János 34.
 Kelmenfy László (l. Hazucha
 F. alatt is) 17, 145, 147, 162,
 286. II. 102, 119, **133—9**,
 221, 238, **247—8**, 257, 307.

- Kemenesi 64.
 Kemény József gr. II. 249.
 Kemény Zsigmond br. 17, 122, 131, 162, 169, 191, 198, 199, 202, 203, 204. II. 222, 229 248, 257, 268, **269—301**, 309, 310, 311, 312, 313.
 Kenessey Kálmán 62.
 Kenyérvizy Anna II. 216.
 Kenyérvizy Lajos II. 216.
 Képlegi 62.
 Kerecsenyi László II. 234.
 Kerényi Frigyes II. 15.
 Kereszturi II. 218.
 Keresztury József II. 30.
 Kertbeny K. M. II. 97.
 Kethely József II. 223.
 Kilián (könyvkereskedő) II. 12.
 Kinizsi Pál II. 234.
 Királyi Pál II. 83.
 Kiss Antal 248. II. 84.
 Kis Imre (Nemes—Kéry) 7.
 Kiss Iván II. 241, 243.
 Kis János 15, 28. II. 13, 140.
 Kiss József 75.
 Kiss Károly 34, 53, **84—5**, 92, 93, 94, **103—4**, 127, II. 246.
 Kiss Pál (Nagy Ignác l. ott).
 Kiss Sámuel (Nemesapáti) 239.
 Kisfaludy Károly 14, 17, 19, 29, 33, 34, 37, 39, 41, 42, 45, **46—53**, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 66, 67, 78, **82—4**, 86, 87, 88, 99, 107, 118, 123, 143, 149, 175, 177, 200, 239. II. 12, 13, 16, 28, 40, 42, 57, 68, 74, 75, 80, 82, 104, 177, 227, 232, 249, 250, 253, 256, 302, 303, 311, 312, 313.
 Kisfaludy Sándor 15, 16, 28, 71, 72, 73, 99, 133, 136, 150, 163, 274, 281, II. 228, 233, 303.
 Kleophás II. 84.
 Kléh István II. 218.
 Klein Hermann 256.
 Kleist 156.
 Klestinszky 86.
 Kliegl József 145. II. 229.
 Kloska (oláh lázadó) II. 182.
 Kock, Paul de 155, 156. II. 122, 181.
 Koeppe 181.
 Kolmár József 247. II. 70, 103, 222, 223.
 Komáromi Ferenc II. 217.
 Komoróczi (Komorowsky) 219.
 Kondor Ödön II. 223.
 Kónyi János 6.
 Korn 7.
 Koroknay György II. 234, 240.
 Kossa Ferenc II. 85.
 Kossuth Lajos 59, 107. II. 9, 64, 108, 150.
 Kotzebue 38, 39, 49, II. 75, 76, 122.
 Kovács Emerich 187.
 Kovács János 170. II. 56, 169.
 Kovács Pál 17, 34, 35, 36, 45, **53—7**, 59, 60, 61, 123, 132, 144, 147, 149. II. 14, 28, 68, 80, 104, **126—7**, 302, 307, 311, 312, 313.
 Kovács Sámuel 62, 79.
 Kovacsóczy Mihály 34, 35, 36, 75, 147, 148, II. 63.
 Kölcsey Ferenc 17, 29, 30, 35, 52, 107, 144, 254, 281. II. 110, **127—9**, 130, 142, 217, 305, 307.
 Köteles Sámuel II. 270.
 Kőváry Józsa II. 221.
 Kőváry László 283. II. 220, 241.
 Kronenfels F. G. dr. II. 37.
 Kulcsár István 36.
 Kunoss Endre 17, 56, 64, 144, 147, II. 22, 23, 131, **132**, 307.
 Kuthy Lajos (l. Ariel alatt is) 17, 35, 36, 59, 60, 77, 140, 144, 145, 146, 147, 195. II. 14, 70, **82—3**, 85, 90, 93, 100, **150—171**, 172, 184, 193, 194, 195, 200, 225, 226, 227 **237**, 247, **254—6**, 257, 302, 307, 309, 311, 312, 313.

L.

Laczi I. Beöthy László.
 Lafontaine August 9, 13, 38,
 40, 44, 114, 115, II. 76, 122,
 303.
 Lajos (Nagy) 72, 73, 84, 87, II.
 249, 250.
 Lajos (XIV. francia kir.) II. 125.
 Lakos János br. II. 139—141,
 307.
 Lakner Sándor II. 67, 133, 243.
 Lám Vilmos II. 217, 223.
 Lamennais 277.
 Landerer (nyomdász) II. 12, 23.
 Lanner II. 76, 132.
 Laube II. 17, 122.
 Lauka Gusztáv 57. II. 65, 70,
 74, 91, 93, 147, 148, II. 69,
 91—3, 173, 175—6, 197, 307.
 Lavater 228.
 László (V. magy. kir.) 88.
 László (Szent) 180. II. 230.
 László Ferenc II. 30.
 Lázár Éva gr. 129.
 Lázár Kálmán gr. 285. II. 204.
 Lázár Károly II. 221.
 Lear király II. 21.
 Legrenoj Láli (újjörög költőnő)
 II. 216.
 Lemouton Emilia II. 219, 234,
 239.
 Lenke Károly (Gyerői) II. 230.
 Lesage II. 122.
 Lessing 238.
 Leyrer Joseph 21.
 Lieszkovszky János II. 217.
 Lisznyai Kálmán II. 89.
 Liszt Ferenc 132. II. 13, 23.
 Literáti János II. 234.
 Livius II.
 Loder II. 36.
 Loósz István II. 285.
 Loredano doge II. 244.
 Lőrincz pap (1514) II. 260, 263,
 265, 266.
 Lucretius 136.
 Luczenbacher (Érdy) János II.
 15.

Ludasi (Gans) Mór II. 218, 223.
 Lukács Lajos 59, 60, 283.
 Lukács Sándor 64.
 L. né 64.

M.

M. I. 59. 62,
 Madách Imre 61.
 Madarász József 34, 106.
 Magoss József 144, 145.
 Mailáth János gr. 34, 53, 85—7,
 89. II. 33, 111, 303.
 Májer Károly II. 85.
 Malagéc Antal 34, 106.
 Malom Luiza (M. L.) 139. II.
 220.
 Márk (Barthos János) 145, 146,
 147. II. 173—5, 208, 224,
 232, 233, 238, 308.
 Mark Twain 233.
 Margit (boldog, IV. Béla leánya)
 190.
 Mária (Nagy Lajos leánya) 9.
 Mária Ludovika II. 8.
 Mária Terézia 27. II. 125.
 Márkházy 191. II. 294, 298.
 Marmontel 6. II. 122.
 Mathisson II. 77.
 Martinovics Ignác 253.
 Martinuzzi II. 271, 273—77.
 Mártonffy Ignác II. 219, 221.
 Mary II. 223.
 Mátray (Róthkrepf) Gábor 36,
 145.
 Mátyás király 72, 73, 85, 87, 88,
 176, 177, 178, 183, 195, 201,
 206, 215, 218, 219, 220, 222,
 II. 103, 196, 236, 240, 247,
 250, 253, 263.
 Mazeppa 132.
 Manzoni 156.
 Mednyánszky Alajos br. 68, 69,
 70, 76, 86. II. 235.
 Medve Imre 80.
 Meissner 155.
 Menzel II. 26.
 Mephisto II. 67.
 Mérey Mór 64.
 Mérimée 156, 159, II. 122.

Meritzay Antal 239.
 Méry II. 122.
 Mészáros Ignác 6.
 Mészáros Károly (Bodó—Baari)
 14, 78.
 Mike Antal II. 222.
 Mikszáth Kálmán 194, 195, II.
 80, 103, 181.
 Müller 6.
 Miltitz Karl 99.
 Mohaupt August 41.
 Mokány II. 224.
 Molnár Aladár 257.
 Molnár József 81. II. 243.
 Montalembert 277.
 Montecuccoli 95.
 Montesquieu 236.
 Moore 136, 236.
 Moriani Napoleon II. 77.
 Morier James 237.
 Morvay Győző 181, 281.
 Meunier Henry II. 37.
 Mozart 119, 238. II. 234.
 Munkácsy János 17, 36, 225,
 229, II. 19, 20—23, 24, 30,
 41, 43, 61, 66, 88, 306.
 Musset 159, 275, 278, 279, 280,
 284.
 Mügge Theodor 180.

N. Ny.

Nabukodonozor 219.
 Nádaskai Lajos II. 94. 197.
 Nagl J. W. 69, 228. II. 230.
 Nagy Elek 57, 283.
 Nagy Gábor II. 218.
 Nagy Ignác 12, 17, 19, 20, 36,
 77, 144, 145, 146, 147, 195,
 248. II. 14, 22, 23, 30, 40—
 65, 67, 69, 70, 71, 73, 74, 75,
 79, 81, 83, 94, 95, 106, 109,
 110, 143—7, 161, 163, 169,
 170, 195, 198, 236, 253—4,
 255, 256, 257, 306, 307, 309,
 313.
 T. Nagy József II. 84.
 Nagy László (Peretsenyi) 7, 8.
 Nagy László II. 219.

Nagy Péter II. 39.
 Nankelreuther N. 219.
 Napoleon (I.) 84, 151. II. 77,
 125, 236, 253, 256.
 Náray Antal 14, 77.
 Narczisz II. 68.
 Nemes László II. 218, 219.
 Nestroy II. 35.
 Neumann (von Weissenthal Ma-
 rianne) 86.
 Ney Ferenc 283. II. 141—2,
 171.
 Noé (bibliai) II. 236.
 Nodier 274, 276, 278.
 Novalis 234, 235.
 Nötincsi Károly II. 84.
 Nyiregyházi Mór I. Ludasi
 (Gans) Mór.

O. Ő.

O . . . z . . . h II. 223.
 Ochtinay Antal II. 24.
 Octavianus II. 255.
 Obernyik Károly 146. II. 14,
 98, 141, 142—3, 204, 258.
 Omodé (nádor) 74, 230, 234.
 Orbók Sámuel II. 240.
 Ormós László II. 243.
 Ormós Zsigmond 60. II. 172—3.
 Orosz Ádám 80.
 Orosz József 36.
 Orosz László 62.
 Oroszhegyi Józsa II. 215, 234.
 Országh Antal 285. II. 217.
 Ossian 75, 180, 191, 197, 227,
 245. II. 19, 30.
 Oszterhueber Mór 76.
 Ottokár (cseh kir.) II. 234.
 Óslaky II. 84.

P.

P. M. I. Paziazi Mihály.
 P. 283.
 Paalzowné II. 11, 122.
 Paczek József II. 30.
 Padavértei I. Vajda Péter.
 Paganini II. 124.

- Paget János 185.
 Pais Dezső 181. II. 279, 288.
 Pájer Antal 283. II. 224.
 Pajor István II. 68, 83, 84.
 Pákh Albert 17, 20, 147. II. 65,
     95—99, 197, 307, 312, 313.
 Pakróczy Nep. J. II. 236.
 Pálffy Albert 17, 19, 146, 147,
     II. 69, 97, 173, **176—84**,
     197, 308, 312, 313.
 Pálffy Sámuel 8, 14, 77, 239.
 Pap Endre II. 218.
 Papp Ferenc 169. II. 272, 273,
     274, 276, 278, 279, 280, 282,
     286.
 Pap Gábor 34, **101—103**, 127.
 Pap Zsigmond II. 217.
 Pária 64.
 Patacsich József 21.
 Pataki Mihály 64, 249. II. 234,
     243, 246.
 Paziazi Mihály 34, 53, 59. II. 40.
 Péczely József 35, 219.
 Perey I. 64.
 Peregriny Elek II. 220.
 Péter Károly 283, 285. II. 219,
     221, 223, 232, 234.
 Péter király II. 234.
 Péterfy Jenő 267.
 Petőfi Sándor 17, 63, 131, 132,
     226, 285. II. 13, 54, 61, 76,
     95, 107, 169, 173, 176, 185,
     187, 195, 197, **205—11**, 234,
     308, 313.
 Petrarca II. 233.
 Petrics Soma II. 240, 260.
 Petrovics (temesi bán) II. 275.
 Pfeffel 53.
 Phiz (Hablott Brown) II. 39.
 Pichler Karolina 69, 71, 157. II.
     122.
 Pilta Mihály II. 219, 222.
 Pintér Endre II. 243.
 Pintér Jenő 5.
 Pintye Gregor 92—6.
 Pityefoki Jung Móric 59.
 Platen S. 238.
 Plutarchos II.
 Podjebrád 219.
 Pollák Mihály II. 7, 8.
 Polignac 138.
 Pólya Endre 62. II. 30, 223.
 Polt Joh. Jos. 68, 69.
 Pompéry János 284.
 Pomponatius II. 295.
 Pongrácz Lajos II. 217, 221,
     229, 230.
 E. Pordán II. 239.
 Pray György II. 264, 273.
 Praznovszky János 64. II. 84,
     103, 213, 214.
 Pulszky Ferenc 282, 284. II. 15,
     110, 111, 119, 247.
 Pum János 63.
 Puskin II. 123.
 Pyat 162.

Qu.

 Quakker 60. II. 239.

R.

 — r — — m — II. 41.
 Rafael (novellista) II. 224.
 Raimund 151. II. 35.
 Rákóczi Ferenc (II.) 193. II.
     191, 232.
 Rákóczi György (II.) 190.
 Raphael II. 77.
 Rátz György 8, 11.
 Reguly Antal II. 15.
 Rehfués 156.
 Remellay Gusztáv 62, 64, 80,
     145, 146, 147. II. 30, 68,
     219, 220, **235—6**, 240, 241.
 R — y I. Remellay.
 Reseta János II. 206.
 Révay Ferencné II. 235.
 Reviczky József 10, 81.
 Reviczky József br. II. 234.
 Richter József 12.
 Róbert Károly kir. 72, 174, 82.
     II. 230, 240, 254.
 La Rochefoucauld 136.
 Roesel Borbála II. 230.
 Rossini II. 124.
 Róthkrepf (Mátray) Gábor 36.
 Rothschild 138.

Rousseau 106, 136, 158, 228,
274, 275, 286.
Rozgonyi Sebestyén 219.
Rójtöki II. 223.
Rubens II. 259.
Rugacs Ferke (a Fáyak öse)
II. 235.
Ruth (bibliai) II. 237.
Ruttkay Emil II. 223.
Rückert 238.

S.

Sade marquis II. 280.
Sainte-Beuve 274, 275, 276,
277, 278, 279, 286.
Saint—Pierre (Bernardin de)
158, 274, 275.
Salatz Lajos 75.
Salamon király (bibliai) II. 237,
238.
Salamon Ferenc 179.
Salis II. 77.
Salome (bibliai) II. 237.
Samarjay Károly II. 220.
Sand George 127, 133, 158, 159,
162, 274, 276, 280. II. 122,
155, 158, 286.
Sándor II. 31.
Sanherib II. 191.
Saphir II. 18, 21, 24, 36, 122,
145, 306, 225, 229.
Sappho II. 230.
Sarkady János 79, 80.
Sarolta (Géza fej. neje) II. 234,
235.
Saul (bibliai) II. 238.
Schams Ferenc 21.
Schedel Ferenc, l. Toldy Ferenc
alatt is 123, 125, 146, 175.
II. 26, 41.
Schefer Leopold 156, 238. II.
305.
Schikaneder 238.
Schiller 136, 158, 252. II. 76,
122.
Schlegel Fr. 237.
Schmid Kristóf 156, 184. II.
122.
Schodelné 141.
Schubert 119.
Schultz Augustz II. 223, 239.
Schütze 99.
Schweiger Salamon II. 264.
Scott Walter 19, 69, 84, 87, 88,
91, 97, 136, 137, 155, 156,
157, 158, 162, 165, 167, 178,
196, 199, 209, 213, 218, 220,
221, 236, II. 16, 75, 81, 122,
189, 242, 249, 250, 253, 254,
277, 287, 304, 305.
Scribe 159, 162. II. 185, 308.
Sebastian (port. kir.) II. 279.
Sebastiani 108.
Sebők József (Szentmiklósi) 75.
Seidl 69.
Sénancourt 274, 276.
Sepsy Károly II. 220.
Severus II. 64.
Seymour II. 39.
Shakespeare 29, 132, 136, 158.
Sheridan II. 123.
Sillye Gábor II. 219.
Silvio 284.
Sissói B. Imre 59.
Smith Horace 156.
Smollet II. 16.
Sobri Jóska II. 56, 110, 146, 147,
217.
Soma II. 41.
Somogyi Ladár II. 219, 224.
Sophie Wilhelmine (Nagy Fri-
gyes testvérje) 89.
Soulié 127, 159. II. 37.
Southey 236.
Spiess Chr. H. 6, 7, 8, 69.
Spindler 155, 156, 167, 178, 179.
Stäelné 124, 274, 276.
Stancsics Mihály l. Tancsics M.
Stendhal 127, 156.
Sterne 142, 229. II. 16, 17, 27,
122, 306.
Stolle Ferdinand II. 39.
Stöber II. 36.
Strauss János II. 76.
Sue Eugen 127, 155, 156, 159,
162, 170, 190, 195, 196, 275,
285, II. 37, 51, 53, 54, 55,

56, 57, 59, 94, 107, 109, 112,
114, 122, 144, 145, 158, 163,
168, 169, 170, 189, 193, 203,
208, 280, 306, 307.
Sujánszky 145.
Svastics (zeneszerző) II. 132.
Svetonius II. 295.
Swift II. 122.

Sz.

Sz. 59. II. 41.
Szabó Dávid (Barczafalvi) 6.
Szabó Dávid II. 30.
Szabó Imre 145. II. 238.
Szabó Márton II. 216, 218, 220,
221, 234.
Szabó Richard 283, 285.
Szalay Benjamin I. Kisfaludy
Károly .
Szalay László 88, 89, 108, 127,
156, 254. II. 15, 108, 256,
303.
Szaleresi Ambrus II. 263, 265.
Szalkay I. Gaal József .
Szamosháti Józsa 80.
Szamosközy István II. 285.
Szarka János 60. II. 85, 218,
219, 223.
Szász Károly id. (nagyenyedi
prof.) II. 270.
Szarvady Lajos II. 221.
Szathmáry Károly II. 103.
Szathmáry Király B. II. 84. II.
239.
Szathmáry Pál 59, 285.
Széchenyi István 32, 56, 105,
115, 121, 130, 136, 139, 163,
233. II. 6, 9, 10, 15, 23, 40,
48, 64, 107, 200, 303.
Széchy Mária 72.
Szeder Fábrián 34. II. 236.
Szegedy Róza 15.
Szegfy Mór II. 170, 204, 218,
219.
Székács József II. 15.
Szekér Joachim 6.
Szelestey László 285, II. 171,
218.

Szemere Bertalan II. 15.
Szemere Pál 34, 36, 53, 142, 282,
II. 34, 40, 41.
Szemere Pálné 53.
Szemes Ábel II. 83, 85.
Szentál Antal II. 223.
Szentiváni Mihály 145. II. 41.
Szentmiklóssy Alajos 75.
Szepessy Ágoston 62.
Szépvölgyi Kálmán 75.
Szigetvári Iván 14.
Szigligeti Ede 199. II. 14, 69,
93, 110, 128, 220, 233.
Szilágyi Erzsébet II. 235.
Szilágyi Ferenc 36, 74, 147.
Szilágyi István II. 239.
Szilágyi Mihály 176, 219, 222.
Szilágyi Sándor 60, 64, 74, 285,
II. 30, 239, 241, 298.
Szilárd II. 68.
Szilárdy II. 218.
Szilvágyi József II. 218. 219,
Szily Kálmán 202.
Szinyeyi Ferenc 21. II. 72.
Szinyeyi József id. 282.
Szinvey II. 104.
Szirmay Antal 91.
Szirmay Ilona 85, 90—7, 143,
235, II. 249. 250, 304.
Szombathy Ignác II. 232.
Szombati Menyhért II. 217.
Szondi György II. 229.
Szontagh Gusztáv 92, 93, 94,
95, 139, 149, 156, 165, 169,
231, 232, 249, 259, 282. II.
216, 247.
Szőke József (Magyarosi) 239.
Szűcs Károly 62.

T.

T. M. II. 240.
Takács Éva 34, 104. II. 133.
Talány Keresztély II. 230.
Támár (bibliai) II. 238.
Táncsics Mihály 104—6, 147.
II. 23, 143.
Tapsonyi Béla II. 234.
Tarján János II. 235.

- Tassi Ede II. 68.
 Tasso II. 280.
 Telegdi István (1514) II. 259,
 260, 263, 265, 266.
 Teleki Domokos gr. 136.
 Teleki József gr. 82.
 Teleki László gr. II. 14, 15, 233.
 Tesla 205.
 Teszéri I. Táncsics Mihály.
 Thackeray II. 40.
 Thaisz András 35, 49, 104.
 Thalabér Lajos (T. . . ér Lajos)
 64. II. 204, 223.
 Theophrastos II. 34.
 Thurzó György II. 244.
 Tieck L. 156. II. 279, 305.
 Tihany 60.
 Tizian II. 124.
 Tóbiássy II. 215.
 Toldy Ferenc 30, 60, 61, 88, 90,
 117, 173, 179, 250, 256, II.
 13, 15, 41, 131, 302.
 Tollrághy Jónás II. 70.
 Tomory Pál II. 240.
 Tompa Mihály II. 14, 69, 212.
 Tornay I. Szontagh Gusztáv.
 Tormay György 285.
 Tót Ferenc II. 221, 234, 243.
 Tóth Lőrinc 36, 58, 59, 60, 61,
 77. II. 14, 15, 130, 202, 240,
 241, 242, 246, 247, 302.
 Törösváry II. 223.
 Tarjánus 171. [12.
 Trattner (nyomdász) 23, 61. II.
 Trefort Ágoston II. 15, 108.
 Tretter György II. 219.
 Tromlitz 156. II. 122.
 Trostler József 234.
 Trucka Pál 283.
 Tubero II. 264.
 Turcsányi Mátyás II. 232.
 Turóczy (novellista) II. 83. II.
 Tűrömfy II. 219. [214.
 Tyukody I. Nagy Ignác.

Urházy György 145.

Uszkay II. 84.

 Uzdi Gyula, Uzdi Péter I.
 Vajda P.

V.

- V. Sz. II. 234.
 Váczy Sándor (Sz. b.) 8.
 Váczi Álmos II. 216.
 Vadnay Károly 109.
 Vahot Imre II. 14, 68, 98, 103,
 171, 197, 222, 225, II. 145, 146.
 Vajda János II. 85.
 Vajda Péter 17, 19, 34, 36, 144,
 174, 175, **224—251**, 282, II.
 14, 23, 62, 134, 193, 194,
 238, 253, 279, 305, 306, 313.
 Vajk (István) II. 235.
 Vajkay Károly 60, 62. II. 216,
 223, 243.
 Vak Béla 7.
 Vályi Károly 80. II. 234.
 Várady Károly II. 241.
 Vargha Gyula 86.
 Varga Soma II. 67, II. 69, 221.
 Vári Baltházár II. 85.
 Vári-Szabó S. ifj. II. 84.
 Vas Andor I. Kelmenfy L.
 Vas Gereben 17. II. 65, 70,
99—102, 147, 196, 247, 307,
 313.
 Vásárhelyi János 76.
 Vasváry Pál II. 229.
 Vay Sándor gr. 258.
 Vazul (Árpád-házi) II. 255.
 Velde, van der 156. II. 122.
 Veress József II. 222, 232.
 Veressy Endre II. 238.
 Vernet Horace II. 259.
 Verseggy Ferenc 6, 12, 13, 15, 35.
 Vértessy Jenő 249.
 Vestris 138.
 Veterani II. 235.
 V—i Barna 59, 62. II. 223.
 V—i Szőke 58.
 Vigny Alfred 127, 156, 159, 181,
 275. II. 279.
 Virág Benedek 28, 136, 254.

U.

- Ujhelyi Erzsébet II. 235.
 Ulászló (II.) II. 263, 264.

Virágos Károly 64.
 Visconti Filippo II. 245.
 Visnu 245.
 Vitéz János II. 234.
 Vitkovics Mihály 15, 16, 28, 35, 274.
 Vogl J. N. 69.
 Voltaire 6, 227, 229, 230, 232, 233, 234, 236, 246. II. 122.
 Völgyi Izidor II. 204. [305.
 Vörösmarty Mihály 30, 34, 35, 53, 67, 117, 118, 136, 146, 150, 161, 173, 180, 217, 230, 239, 250, 281. II. 11, 12, 13, 14, 28, **31—4**, 55, 66, 74, 75, 77, 128, 145, 154, 158, 216, 233, **245—6**, 250, 256, 306,
 Vulpius Chr. Aug. 7. [309.

W.

Wagner Richard II. 276.
 Wándza Mihály II. 79.
 Wargha István II. 220.
 Warren Sámuel II. 122.
 Wass Ottilia gr. II. 280.
 Weber Artur II. 139, 163.
 Weber Veit 6, 68, 71.
 Werbőczy II. 263, 265.
 Wesselényi Miklós br. 152, 181. II. 15, 234.
 Wetterbergh II. 37.
 Wieland 114, 155, 238. II. 122. 303.
 Wiese F. A. dr. 174.
 Wigand Ottó 224.
 Winkelmann II. 124.

Y.

Young 136.
 Young (novellista) II. 216.

Z.

Zabó Alice II. 217.
 Zábor Tamás 62.
 Zách Klára 72, 74, 75.
 Zách Felicián 83.
 Zajtay I. Nagy Ignác.
 Zápolya János II. 263, 265.
 Zarwotzay János 7.
 Zátogi II. 219.
 Zedlitz Jos. Christ. br. 70.
 Zegfy János I. Munkácsy J.
 Zeidler Jacob 228.
 Zerffy II. 94.
 Zima János (Télfi Iván) II. 237.
 Zimonyi 60.
 Zólyomi II. 240.
 Zokoli Mihály 219.
 Zokoli Péter 219.
 Zöld Marci II. 75, 76, 79, 80, 81, 110.
 Zrinyi Boldizsár II. 236.
 Zrinyi Miklós gr. (a költő) 179, 182, 183, 188, 201, 206, 207. II. 245.
 Zschokke 38, 39, 156. II. 122, 260.
 Zuber Marianna 12.
 Zugligeti I. Lauka G.
 Zugvári II. 83.
 Zurbaran II. 279.
 Zsigmond király 9. II. 125, 235, 247, 253, 255.
 Zsigmond Ferenc 157, 167, 178, 249. II. 193, 195, 197, 199, 203.
 Zsuzsánna (bibliai) II. 238, 239.

TARTALOM.

Lap

XI. A főváros és a szellemi élet a negyvenes években	5
---	----------

XII. Vig novelláink és életképeink.

1. A Sterne-t utánzó német humoristák : Jean Paul, Saphir és követőik. Ennek a német humorista-iránynak követői nálunk : Fogarasi János, Munkácsy János és Frankenburg Adolf. Frankenburg fejlődése. Vig elbeszélései. Irodalmi vonatkozásaik. Egyhangúságuk. Életképei. Komoly novellái. Ennek az iránynak még néhány képviselője	16
2. Hoffmann Amadeus s a népmesék hatása Vörösmarty novelláira. <i>A holdvilágos este. A kecskebőr. Csiga Márton viszon- tagságai. Szél úrji. A júredi szívhalászat.</i> Mailáth János gróf- nak <i>A levél</i> c. elbeszélése	31
3. Az életkép. A német, francia és angol életképirodalom. Élet- kép-kísérletek nálunk Nagy Ignác előtt. Nagy Ignác, mint a fővárosi életképirodalom megalapítója. Fejlődése. Novellái. Hogy válik újdonságiróból életképiróvá ? A <i>Torzképek</i> : fő- városi ember-típusok, jelenet-leírások, állat-genreképek. A <i>Magyar Titkok</i> , mint a <i>Torzképek</i> folytatása. Sue : <i>Mystères de Paris</i> -jának hatása. Meséje mellékes, földolog benne az életképrajzolás. Többi életképgyűjteményei : <i>Hajdan és Most. Menny és pokol. A Budapesti séták az Életképek</i> -ben a mai tárcák ősei. A <i>Szűnyogok</i> . Munkásságának jelentősége .	34
4. A Nagy Ignác hatása alatt felvirágzó életképirodalom. Az akkori vig novellák életképszerűsége. Nagy Ignác utánzóinak fővárosi életképei. Br. Jósika Miklós : <i>Ifjabb Békesi Ferenc kalandjai</i> szintén életképsorozat s nem regény	65
5. Gaal József jellemzése. Alföldi életképei s elbeszélései, egyéb vig genreképei és novellái. Munkásságának eredetisége és jelentősége.....	73
6. Kuthy Lajos vig novellái és életképei. A Gaal és Kuthy hatása alatt keletkezett számos vidéki életkép	82

	Lap
7. Bernát Gáspár és fresco-képei. Lauka Gusztáv humor- reszkjei	86
8. Boros Mihály politikai és irodalmi szatirái.....	93
9. Pákh Albert és humoros életképei	95
10. Vas Gereben pályája kezdetén. Néhány figyelemreméltó víg elbeszélés. Összefoglalás	99

XIII. Báró Eötvös József: A falu jegyzője.

A regény kapcsolata az akkori aktuális külföldi és magyar élet-
képirodalommal s Eötvös politikai működésével. Elvei a
költészet céljáról. Irodalmi hatások. A regény elkészülése
és megjelenése. A mese bonyolítása. Humoros és szatirikus
alaphangja. Főerőssége a milieuraiz: az alföldi környezet,
a főalakok, a megyei élet tipikus alakjai, genre-jelenetek
a megyei életből. Irányzatos reflexiói és fejtegetései. Az
egykorú kritika véleménye. A regény jelentősége 106

XIV. Társadalmi novelláink és regényeink.

1. Novella- és regényfordításaink 1818—1848-ig..... 121
2. A németes romantikus irány. Kovács Pál, Kölcsey, Garay,
Császár Ferenc, Kunoss, Karacs Teréz, Lakner Sándor no-
vellái. Kelmenfy László jellemzése. Novellái. A *Megghasonlott
kedély* méltatása. Br. Lakos János: *Emlékezés Itáliára*.
Ney Ferenc és Obernyik novelláinak egy része már a francia
romantika hatását mutatja..... 126
3. A francia romantikus irány. Nagy Ignác és Gaal József
novellái 143
4. Kuthy Lajos fejlődése és jelleme. Novelláinak részletes ismer-
tetése. Összefoglalás. Regénytörédékei. A *Hazai Rejtelmek*.
Meséje, kompozíciója, fogatkozásai. Az alföldi milieu-raiz
mint a regény legértékesebb oldala. Irodalmi hatások. Az
egykorú kritika véleménye. Kuthy munkásságának jelentő-
sége. Ormós Zsigmond: *Véres boszú* c. rémregénye s filo-
szemita irányzatossága..... 150
5. Márk (Barthos János) és Lauka Gusztáv novellái 173
6. Pálffy Albert. Vig novelláinak franciássága. Komoly tárgyú
novellái. Két regénye: *Magyar millionaire* s *A fekete könyv*.

Degré Alajos víg elbeszéléseinek franciás modora. Komoly novelláinak értéktelensége	176
7. Az ifjú Jókai Mór. <i>A Nepean sziget</i> . Novelláinak szertelen túlzásai. Hatásvadászó stílusuk. A francia romantika hatása. Leírásai és képzelete. Víg elbeszéléseinek eredeti magyar humora s torzító túlzásai. A <i>Hétköznapiak</i> . Meséje, szerkezete. Valószínűtlenségek és borzalmak a regényben. Irodalmi hatások. Jellemrajzai, leírásai, humoros jelenetei. Elbeszélő művészete. Az egykorú kritika véleménye. <i>Szomorú napok</i> c. félbenmaradt regénye. Jókai hatása korában	187
8. Petőfi elbeszélései : <i>A szökevények</i> . <i>A hóhér kötele</i> c. regénye. Két népies elbeszélése. Arany János két novella-kísérlete. Gyulai Pál : <i>Férj és nő</i> . Tompa beszélytöredéke.....	206
9. A dilettáns novellairók munkái. A francia romantikus irányúak kedvelt motívumai. A németes romantikájúak. Novella-paródiák. Néhány figyelemreméltóbb elbeszélés előadás, lélekrajz vagy tárgyválasztás tekintetében. A lengyel tárgyúak és a zsidókérdéssel foglalkozók. A magyar környezetről nyomai. Népies és iránynovellák. Novella-kuriozumok s más érdekes jelenségek. Stílusuk. Egykorú nyilatkozatok novelláinkról. A társadalmi novella és regény rohamos fejlődése 1836 óta	212

XV. Történeti novelláink.

1. Bevezetés. Történeti novelláink gyengesége. Motívumaik. A francia romantika hatása. Egyes novellisták érdekeesebb tárgyak választása iránt. Remellay Gusztáv novellái. Bibliái tárgyú elbeszélések. Kétes eredetiségük	228
2. Jósika hatása történeti novelláinkban. Hatása a részletekben, az elbeszélő technika fejlődésében s főként a leírásokban	239
3. Sikerültebb történeti novelláink. Fáy : <i>A velenczeiek</i> . P. Horváth Lázár : <i>A tör és a kéz</i> . Vörösmarty : <i>Orlay</i> . Kiss Károiy két elbeszélése. Tóth Lőrinc és Pulszky Ferenc novellái. Kazinczyról. Bérczy, Obernyik, Vas Gereben és Kelmenfy történeti novellái. Gyulai Pál : <i>Az aranycsináló</i> . Gaal József, Nagy Ignác és Kuthy Lajos történeti novelláinak áttekintése. Összefoglalás	244

XVI. Bárá Eötvös József és bárá Kemény Zsigmond történeti regényei.

Lap

1. Eötvös nézetei a történeti regényről. A *Magyarország 1514-ben* irányzatossága. A Dózsa-féle parasztlázadás Eötvös előtt két novellánknak volt tárgya. A regény kompozíciója és főszereplői. Leírásai, forrásai, kitűnő korrajza : történeti alakok, a kor művészi megelevenítése, a parasztlázadás rajza nagyszabású tömegjeleneteivel. Stílusa. Értéke 258
2. Kemény lelki fejlődése és jelleme. Mutatványok *Izabella királyné és a remete* c. első regényéből. Jellemzésük, értékük. Mutatvány az *Élet és ábránd* c. regényből. Irodalmi hatások, szubjektív elemek. Ellentétbe helyezkedik a francia romantikával s mélyebb lélekrajzra törekszik. Értékes részletei . 269
3. A *Gyulai Pál* készülése és megjelenése. A kritika nem igen foglalkozik vele. Báthory Zsigmond kora irodalmunkban Kemény előtt: az *Abafi, Jósika István* s Fáynak *Két Báthory* c. drámája. Ennek hatása a *Gyulai Pál* meséjére. Forrásai. Irodalmi hatások, főleg a Balzacé. Szubjektív elemek. Kemény véleménye a regénynek rendkívül szabad szerkezetéről. A *Gyulai Pál* szerkezetének fogyatkozásai. Leírások. Nézetei a korrajzolásról. Korrajzának kiválósága. Jellem- és lélekrajzainak mélysége és finomsága. Stílusának eredeti sajátosságai. A *Gyulai Pál* eddigi elbeszélő irodalmunk tetőpontja 282

XVII. Összefoglalás.

Novella- és regényirodalmunk fejlődésének főbb mozzanatai	
Fáy fellépésétől a szabadságharcig. A magyar élet rajza, a jellemzés és lélekrajz elbeszéléseinkben. Az elbeszélő stílus fejlődése. Befejezés	302
Bibliografia	315
Névmutató	352